Szerencs monográfiája

Szerkesztette

Dr. Frisnyák Sándor – Dr. Gál András

Szerencs, 2005

Szerencs monográfiája

Szerkesztette

Dr. Frisnyák Sándor – Dr. Gál András

Szerencs, 2005

Szerencs monográfiája

Kiadja Szerencs Város Önkormányzata
Felelős kiadó: Rónavölgyi Endréné polgármester

Technikai szerkesztő

Mizsur Bálint

Lektor:

Dr. Boros László
kandidátus, ny. főiskolai tanár

Dr. Margócsy Klára
kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár

ISBN 963 9385 72 7

Készítette a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt
Debrecen, 2005

A Hegyalja kapuja

Szerencs a geográfusok szerint energikus helyen: az alföldi róna és a Zempléni-hegység határán, a Szerencs-patak völgykapujában alakult ki. Természeti erőforrásainak köszönhetően már az őstársadalmak is megtelepedtek e helyen. Honfoglaló eleink is felismerték a táj kedvező adottságait, mindazon természeti értékeit, amelyek lehetővé tették a letelepedést: a nagyállattartó, földművelő és szőlőtermelő tevékenységük folytatását. Szállásföldjük védelmére földvárat építettek, majd az egymást követő nemzedékek termelő - tájformáló tevékenysége gyönyörű kultúrtájat teremtett. A termelés ágazati és térszerkezete Szerencset a hegyaljai borvidékhez kapcsolta, bár egyes korszakokban nem tekintették a szőlő- és borgazdasági mikrorégió részeként.

Az Árpád-korban a szerzetesrendek működésével Szerencs kiemelkedik a környező település-halmazból. Központi- helyjellege a 15. század végén elnyert mezővárosi (oppidum) rang és vásártartási jog révén tovább növekedett. Forgalmi helyzete és piacvárosi szerepköre még inkább a Hegyaljához kötötte, de kereskedelmi vonzás- és ellátó területe a Taktaközre és a Harangod vidékére is kiterjedt. A török hódoltság idején Tokaj-Hegyalja mint az ország egyik leggazdagabb és legsűrűbben lakott gazdasági kiskörzete szükségessé tette a terület védelmi rendszerének kiépítését. A 16. században épült szerencsi vár – a tokaji vár tartozékaként – növelte a város stratégiai és gazdasági jelentőségét. A vár Tokaj-Hegyalja kapujában a kereskedelmi és hadi utak védelmét szolgálta.

A 17. század elején a Szerencsen tartott országgyűlések a település történetének nagy pillanatai voltak. 1605-ben a város gótikus templomában ülésező rendek Bocskai Istvánt, Erdély urát Magyarország fejedelmévé választották. E nagy történelmi esemény emlékére Bocskai Szerencset szabad királyi várossá nyilvánította. A városnak biztosított kiváltságokat Szerencs lakói nem tudták kihasználni a meg-megújuló háborús pusztítások miatt. Szerencs 17-18. századi életében az őstermelő tevékenység: a kereskedelem és a kézműipar dominált, de jelentős volt az uradalmi központ gazdaság-élénkítő hatása is. A helyi és helyzeti energiák a 19. században Szerencset egy új fejlődési pályára emelték. Szerencs vasúti csomóponttá és iparvárossá fejlődött, közigazgatási szerepkörrel és egyéb – környezetére is kiterjedő – funkciókkal gazdagodott. A Hegyalja többi mezővárosához hasonlóan Szerencs is elvesztette városi jogállását, viszont nagyközségként is megmaradt központi helynek. A település meghatározó jelentőségű ipari üzeme, a cukorgyár nyersanyag (cukorrépa) igénye átalakította a környék termelési szerkezetét. A cukor- és a később (1923-ban) épült csokoládégyár környezetfejlesztő és életminőség-javító hatása a nyersanyag (cukorrépa és tej) felvásárlásával és a szabad munkaerő foglalkoztatásával valósult meg.

A 20. század nagy világégései Szerencset sem kímélték: mind az emberéletben, mind az anyagi javakban súlyos veszteségek voltak. A 20. század második felében a tulajdonviszonyok megváltoztatásán alapuló gazdaságfejlesztési stratégiák Szerencsen sem voltak hatékonyak. E modernizációs kísérletből a termelő és a lakossági infrastruktúra fejlesztése és az oktatás intézményhálózatának kiépítése korunkban is vállalható örökség. Két évtizeddel ezelőtt, 1984-ben Szerencs visszanyerte városi jogállását. A rendszerváltozást követően felgyorsult a város gazdasági fejlődése, strukturális átalakulása. A piacgazdaság másfél évtizede alatt a társadalmi-gazdasági folyamatok átformálták– megszépítették Szerencs épített környezetét is.

A Szerencs monográfiája c. könyv az imént vázolt fejlődési folyamat bemutatására, a természet- és társadalomtörténet elemző és értékelő leírására törekszik. Szerencsről korábban is írtak várostörténeti és idegenforgalmi célokat szolgáló tanulmányokat, de átfogó monografikus feldolgozás még nem készült. Régi hiányt szeretnénk pótolni e könyv megjelentetésével, amely – remélhetően – tovább erősíti városunk lakóinak regionális identitását, lokálpatriotizmusát.

A Szerencs monográfiát jó szívvel ajánlom a város polgárainak és mindazoknak, akik érdeklődnek az itt található természeti szépségek, a történelmi idők tárgyi emlék- és hagyományvilága, a gazdag és változatos jelenünk iránt.

Szerencs, 2005. március 15.

Rónavölgyi Endréné
polgármester

Szerencs természetföldrajza*

Dr. Pinczés Zoltán - Dr. Konecsny Károly

1. Szerencs környékének kialakulása, ősföldrajzi képe

Szerencs három táj találkozásánál fekszik. A város északi része felkapaszkodik a Szerencsi-dombság DK-i részén emelkedő Aranka-tető lejtőjére. Keleten a Szerencspatak tölcséres völgykapujára lejt, délen a Mezőzombori-párkánysík lépcsőjével a Taktaköz alluviumára esik le.

A Szerencsi-sziget (*Hoffer A. 1937*), más néven Szerencsi-dombság (*Pinczés Z. 1961*) felszíne 200-300 m magas dombvidék. Legmagasabbra, 340 m-re emelkedik a monoki Nyírjesben. A dombságot a széles Szerencs-patak völgye választja el a Tokaji-hegységtől, amelynek szerves folytatása. A túlsó oldalon Mád környéke domborzatában, felépítésében hasonló a szerencsi részhez. A dombság öt É-D-i irányú vonulatra tagolódik (*Hoffer A. 1937*). Ezek közül a két szélső: a keleti és a nyugati a többiektől jól elkülönül. A keleti, az első vonulat a Szerencs-patak és a Hideg-völgy között, Goloptól Szerencsig húzódik. Északi végén a Somos (284 m) emelkedik, további tagjai a Kővágó (235 m), a Kassa-hegy (286 m), a Fekete-hegy (265 m), a Berkec-tető, majd a vonulat végén az Aranka-tető (207 m). Ezek közül az utolsó három domb tartozik Szerencs területéhez.

Vulkáni képződmények

A Szerencsi-dombság részletes geológiai megismerése és bemutatása kisebb előzmények után dr. Hoffer A. nevéhez fűződik (1937). Munkájának jelentőségét emeli, hogy a területről ez az első összefoglaló, monografikus feldolgozás. Írásából megállapítható, hogy a Szerencshez tartozó hegyek ortoklász riolittufái és breccsái ugyanazon kitörés termékei, törmelékképződményei. A kitörés gázban gazdag volt, erre mutat a horzsakőlapillik és a tufák hatalmas tömege. A kőzet alapanyaga finom üvegpor és apró üvegtörmelék. Minden tufában eredetileg kvarc- és földpátkristály töredék is van.

A területen a vulkáni tevékenység végén erős volt a hidrotermális működés. Ennek következtében szilíciumdioxid került a tufákba, elkvarcosítva azt. A felszínre jutott hévforrások nagy tömegű forráskvarcitot építettek fel a Kassa-hegy, a Feketehegy, a Köves-hegy, az Aranka-tető felszínén.

* Készült a T042644 sz. OTKA pályázat támogatásával.

A szerencsi dombokat egységesen sárgásfehér, néhol vasas erezetű ortoklászriolit építi fel, de a részletekben kisebb eltérések előfordulnak. A Kassa-hegy (284 m) kőzete likacsos darázsköves fehér kőzet. Benne az ortoklászok hévforrás tevékenység hatására elbomlottak, alunitosodtak. A hegy ÉNy-i részén a felszínen kb. 100 m hosszan hidrotermális tevékenység hatására, vörös színű hidrokvarcit darabok hevernek.

A Fekete-hegy (267 m) kőzete hasonló a Kassa-hegyéhez. Több benne a horzsakőlapillit, ezért likacsosabb, néhol breccsás. Ezt a kőzetet Hegyalján darázskőnek nevezik. Ez likacsos riolittufa, amely horzsakőlapillis tufából keletkezett. A horzsakő darabok (rendesen zöld színűek) a nedvesség hatására elmállanak. Termális hatásra sokszor ki is oldódnak és ezért kvarcosak. A gerinc erősen kvarcos, tetején hidrokvarcit fekszik.

A Berkec-tető tufája szintén darázskő, fehér, nem nagyon kvarcos, gyöngén sárga limonit erezetes tufa. Megegyezik a Fekete-hegyével. Ez is ortoklászriolit hamukristály alárendelten lapillitufa.

Az Aranka-tető (207 m) fehér, rózsás, szürke és sárga foltokkal tarkított breccsatufa, amely hévforrás tevékenység hatására elkvarcosodott ortoklászriolit tufává alakult. Sok ferrokristály töredéket és üvegtörmeléket tartalmaz. Kötőanyaga rózsaszínű kvarc. Bőven tartalmaz lapillitet. Posztvulkáni hatásra utólagos agyagásványosodás, alunitosodás és kovásodás érte. A felszínen több helyen forráskvarcit, hidrokvarcit fordul elő.

A vulkanizmussal kapcsolatban Hoffer A. (1937) megjegyzi: „A tufák és anyaguknak alig számba vehető osztályozottsága szerint az őket létrehozó erupció helye nem esik a vonulat területére". Az Aranka-tető tufáiból előkerült levéllenyomatok: gesztenye (Castanea Kubinyi Kov), bambusz (Bambusinum trachyticum Kov), szil (Ulmus plurinervia) minden kétséget kizáróan meghatározta a tufa szarmata korát.

Végezetül egy megjegyzést a nevezéktanhoz: mivel Hoffer A. is említi, hogy az ortoklászok 90%-a kénsav tartalmú, melegvizek hatására alunitosodott, talán helyesebb lett volna a tufát alunitosodott ortoklász riolittufának nevezni.

Hoffer A. után jó negyed évszázaddal megszületett Zelenka T. tollából (1964) a Szerencs környéki riolittufákról, azok kialakulásáról, települési viszonyairól az újabb szintézis. Míg Hoffer A. alapos munkája részletes terepbejáráson, a felszínén talált kőzet laboratóriumi vizsgálatából állt, addig Zelenka T. nemcsak a felszínen talált kőzetet vizsgálta, hanem a részletes terepi kutatás mellett, több mint 80 db 100-550 m mélységű fúrás adataiból a Szerencs környéki tufákról egy újabb szintézist alkotta. A tufacsiszolatok mikroszkópikus vizsgálatával megállapíthatta az alapanyag, a szövet, a kristály és üvegtörmelékek, lapillik, zárványok és a kötőanyagok szöveti, szerkezeti, morfológiai jellemzőit.

A tufák vizsgálatából megállapította azt is, hogy azok többnyire rétegzetlenek, vékony rétegzettség csak a vízbehullott vagy áthalmozott tufáknál figyelhetők meg. A tufák alapanyaga finom üvegpor és apró üvegtörmelék.

Másodlagos alakító hatásra gyakran agyagosodott, kovásodott, limonitosodott, karbonátosodott stb. Elvétve mikrokristályos kvarc-, földpát-, pirit- és hematitkristályokat tartalmaz. A kristálytörmeléket kvarc és földpát-kristály töredék képviseli, amelyek még a vulkáni robbanást megelőző kristályosodási termék.

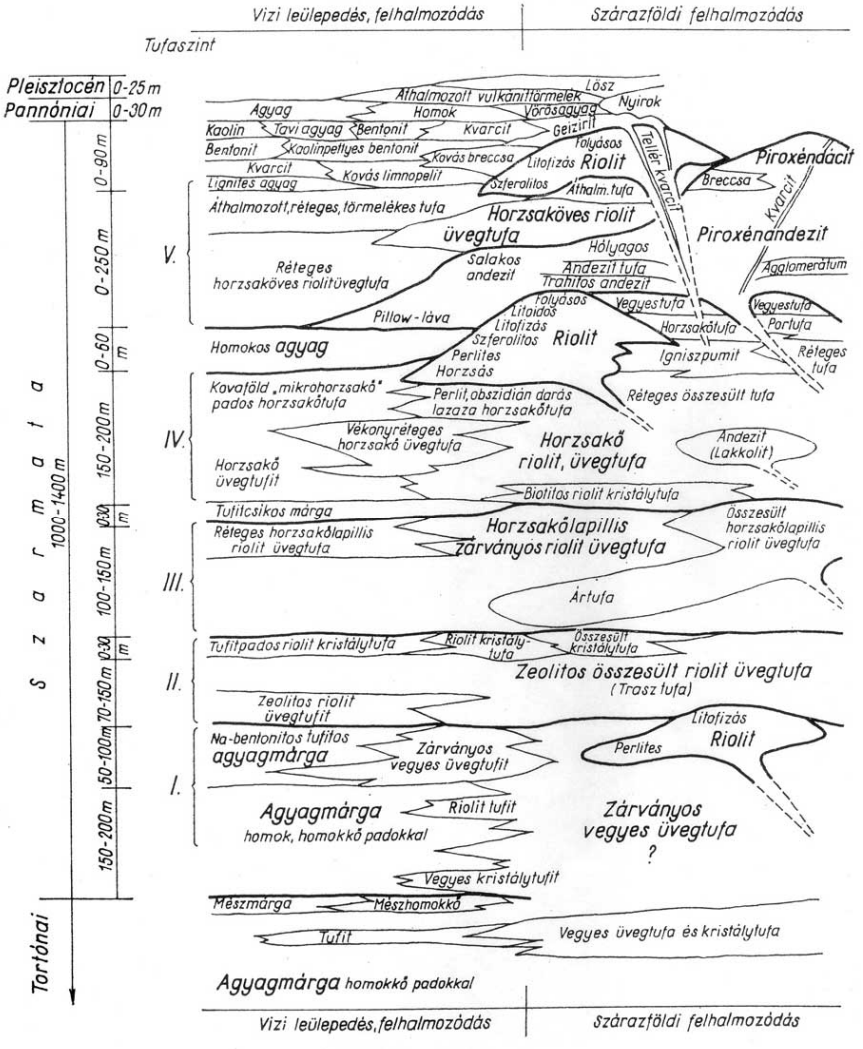

1. ábra. A szarmata vulkanizmus fejlődéstörténeti vázlata (Zelenka T.)

A kőzettörmelék szintén változatos kifejlődésű. Többen két típusát különböztetik meg. A lapillik közé sorolják a sajátanyagú üveg, horzsakő és lávacsepp törmeléket, amelynek legnagyobb része perlit és a zárvány. A fúrások adatainak segítségével megállapították, hogy a Szerencs környéki tufák az egész szarmatát képviselik. A szarmata üledékek folyamatosan azonos fáciessel fejlődtek ki bádeni képződményekből, a finomszemű homokkő, meszes homokkő, homokos csillámos, szalagos agyagmárga összletből. A szarmata tufaösszlet összvastagsága 1000-1400 m (*1. ábra*). A területen öt nagy ártufaszórást különböztettek meg, amelynek peremén és szüneteiben hullott, áthalmozott stb. tufaképződmények alakultak ki. A szarmata emelet alsó részének üledékei csökkentsósvizű, sekélytengeri kifejlődésű, jórészt még vízzel borított térszínen halmozódtak fel.

Az első tufaszórási periódusnak (I.) vegyes üvegtufái sehol nem kerülnek a felszínre. Legjobban megközelítik azt (50-70m mélységben) a Szerencs-patak völgyében, a Rátka-istenhegyi vonulatban és Ondnál. A hegység belső részén ezek a vegyes tufaképződmények 300-500m mélységben helyezkednek el. A törmelékszórás finomszemű, apró horzsaköves, biotitos üvegtufitot és kristálytufitot szolgáltatott. Ezt váltotta fel egy zöld durvahorzsaköves réteges tufit, míg a főtömeget üledékes közbetelepülésekkel zárványos vegyestufa, illetve vegyestufa adja.

A második (II.) tufaszint a zeolitos riolit üvegtufa (trasztufa). Területünkön sehol sem kerül a felszínre. Az Ondnál, Mezőzombornál mélyített fúrásokban elérték a tufaszintet. Legközelebb a felszínen, a rátkai vasút melletti trasz-kőfejtőben fordul elő. Már az első ciklus végén elkezdődött - a részben üledékkel elválasztott tufapadokkal - zeolitos riolit-üvegtufa felhalmozódása, amely a tufaszórás szakaszosságára (vulkanotektonikai mozgás) utal. Később megszűnik a sekélytengeri üledékképződés és az anyag tömege szárazföldön rakódott le, és az ártufára jellemzően egységesen összesült és zeolitosodott.

A harmadik (III.) tufaszint a horzsakőlapillis zárványos riolit-üvegtufa. Ez területünkön a felszínen is követhető, a szerencsi, ondi kőfejtőkben. A fúrások ezt a szintet harántolták a legnagyobb vastagságban. A tufa legnagyobb része szárazföldön felhalmozódott ártufa. A benne található zárványok és kristálytörmelékek alapján tovább tagolható: alól riolitzárványos, középen fekükőzet és alaphegységkőzet zárványos, felül kristálytörmelékes és riolitzárványos. A tufaszint változataként az ondi részen kavicsos, horzsakőlapillis riolittufa alakult, amely feltehetően folyóvízi szállítású kissé koptatott kvarc-, kvarcit-, homokkő-, andezit-, különböző riolit- és riolittufa-kavicsokat tartalmaz. A kőzet szürkésfehér színű, vagy limonittal szennyezett, kemény, kötött szövetű. A durva horzsakövek gyakran elbomlanak és kimállanak. Ezt a likacsos kőzetet nevezik darázskőnek. A kőzet másodlagos folyamatokra (kovásodás, kaolinosodás) igen érzékeny. A kőzet 25-40%-a horzsakő, kőzettörmelék. Legnagyobb részük elagyagosodott és bennük másodlagos földpát-, kvarc-, pirit-, alunit-, baritkristályok képződött. A periódus végén az újabb tengerelőrenyomulást a réteges tufafáciesek jelzik.

A negyedik (IV.) tufaszint a horzsakő-riolit-üvegtufa igen változatos kifejlődésű, amely a megélénkült tektonizmussal magyarázható. Ennek következményeként a felső szarmatában süllyedések (csökkentsósvízi tenger transzgressziója) és emelkedések egymást követték, így jöttek létre a vízben vagy a szárazföldön felhalmozódott laza és tömött szövetű rétegzetlen és vékonyréteges, finom- és durvaszemű horzsakő-üvegtufa faciesek. Kőzete elsősorban a Szerencs pataktól K-re Mád környékén tanulmányozható (Subaoldal, Danczka-tető, Szemere Tisza-mező). Területünkön csak foltokban ismerhető fel: a Szerencs-ondi vonulatban kvarc és földpáttufa fácies, a szerencsi-golopi területen 15-20 m vastag portufa fácies formájában. A tufaszórás végén intenzív lávaömlések kezdődtek, amelyek során riolitok, bázisos piroxénandezit, piroxéndacit lávaárak kerültek a felszínre. Ezek csodálatos kúpjai a környéket is díszítik (Tokaji-hegy).

Az ötödik (V.) tufaszint anyaga horzsaköves riolittufa, amely a vulkanizmus végét jelöli. Anyaga igen savanyú magma-maradékból keletkezett. Az utolsó nagyobb tufaszórás anyaga tektonikailag felszabdalt, részben lepusztult felszínre hullott. Az anyag részben vízben, részben szárazföldön halmozódott fel, gyakran áthalmozódott, így agyagosodott; másodlagos nemes-anyagfélék keletkeztek, vagy durva, törmelékes változatok jöttek létre. Mádtól K-re Bodrogkeresztúron (Messzelátó) a felszínen van. Fúrásban Szerencsen Ondon találtak meg.

Vulkáni utóműködés

A vulkanizmus végén a termális fázisban jelentős változás következett be. A termék óriási tömegű szilíciumdioxidot raktak le a tufába, és elkvarcosították azt. Máshol metaszomatózis folyamán el is foglalták a tufák helyét. A felszínre jutó hévforrások több helyen tekintélyes tömegű forráskvarcitot halmoztak fel. A mélyedésekben felgyűlt hévforrások vizéből pedig vastag limnokvarcit rakódott le. Különösen erős volt a hidrotermális működés a hegység déli részén, Mád környékén és területünkön Szerencs környékén. Ez nem véletlen, hisz városunkat két törésvonal, az észak-déli és a kelet-nyugati (alföldperemi) határolja. Ezek kereszteződésében van a vonulat legkvarcosabb tömege, a szerencsi Aranka-hegy. A lerakott forráskvarcit és metaszomatózis folyamán keletkezett hidrokvarcit díszíti a Köveshegyet, az Arankatetőt, a Fekete-hegy gerincét, a Kassa-hegy ÉNy-i oldalát.

A Köves-hegy pompás hidrokvarcitját lerakó melegforrások vize ma a város közepén került a felszínre, és már kisebb hidrokvartit kúpot halmozott fel.

A hidrokvarcitok letarolt, lepusztult felszínen ülnek. Ez alapján korukat a lepusztulás ideje behatárolja. A felszín elegyengetése, lepusztulása a morfológiai jegyek, a lepusztulástermék helyzete alapján a bérbaltavári szemiarid időben, 6,5-4,5 (Schweitzer F. közlése alapján) millió éve történhetett.

A hegylábfelszín kialakulása

A vulkáni anyagban közbezárva több helyen az erózió emlékeként kavicsot tárt fel a fúró. A vulkanizmus befejeztével bekövetkezett szárazföldi időszak kedvezett a denudációnak, elegyengetett felszín képződésének. Ekkor alakultak ki azok a lépcsősen egymás alatt elhelyezkedő felszínek, amelyek uralkodnak a Szerencsi-dombságban, Mád környékén, Makkoshotykánál és általában a hegység peremén. Ezek kialakítását két feltétel segítette elő: a vulkanizmus befejeztével bekövetkezett emelkedés és szemiarid éghajlat; amely kedvezett az areális eróziónak felszín képződésének. Ugyanis féligszáraz éghajlaton az év egyik félévében az aprózódás, a másikban a ritka, de heves zivatarok torrens vizei által történő hordalékszállítás a jellegzetes. A két folyamat eredményeként a hegység peremébe egy sziklafelszín (pediment) vágott be, amely fokozatosan a hegység belseje felé terjeszkedett, és ha kellő idő állt rendelkezésre a hegységet vagy annak egy részét teljesen felemésztette, letarolta. Jól követhető a folyamat a Szerencsi-dombság-ban, ahol az idősebb felszínből csak a monoki Nyírjes (336 m) maradt vissza, míg a dombság egész területe lepusztult a fiatalabb hegylábfelszín szintjére. A forma mellett döntő bizonyíték az elegyengetési folyamatra a hegylábfelszínen található felaprózott, több esetben sarkos, alig koptatott kavics. A Kassa-hegyen és a Kővágó-tetőn 220-230 m magasan a felszínen a környező hegyek kavicsai agyagba ágyazva vannak (Rozlozsnik P. 1931-32). A kavicsot a szél által szállított homok fényesre csiszolta, vagy felszínét vas-oxidos kéreg vonja be (sivatagi máz). Nagyobb tömegben hasonló kavicsok vannak Mád környékén a Birsalmás-tetőn (221 m) és az Úrágyán. Ezekről már 1960-ban megemlékeztem. Főleg riolittufából álló ököl nagyságú, éles kavicsokat a hidrotermák összecementálták, majd a pleisztocén periglaciális éghajlaton felblokkolódtak és belőlük kőtenger képződött. Ma a fiatal hegylábfelszínek (pedimentek) a legidősebb terasz felett fekszenek. Kialakulásukat ennek, valamint a kavicsok helyzete alapján a hosszan tartó szemiarid időre a Bérbaltaváriumra (6,5-4,5 millió év: Schweitzer F. közlése) helyeztem.

Völgyek kialakulása

A bérbaltavári időben kialakult fiatal hegylábfelszínen a további változásokat tektonika és a folyóvízi erózió végezte. Ennek során kialakult a Szerencs-patak. Ezzel a Szerencsi-dombság önállósult, miután elvált a Tokaji-hegységtől. A Szerencsi dombságban a másik nagy változást a Hideg-völgy kialakulása jelentette. A völgy az első és második riolittufa vonulatot választja el egymástól, és ma nincs benne vízfolyás, szárazvölgy. Nézetem szerint a völgyet a Hernád alakította ki, és benne a folyó legrégibb völgyét sejthetjük. A Hideg-völgy széles, kifejlett völgye arra mutat, hogy ott a folyó hosszú ideig folyhatott. A völgy déli, Szerencs környéki részét deráziós folyamatok alakították tovább. Az északi részen nagyobb

átalakulás nem történt. Itt a Topolyka nevű részén a völgy talpa 225 méter magasan van. A völgy oldalán a folyó eróziós tevékenysége 250-260 méter magasságig figyelhető meg. A számokból kitűnik, hogy az ősfolyó legalább 30 méter mély völgyet alakított ki. A völgyben kvarckavics fordul elő. A völgy kialakulásának idejére a kvarckavicsok alapján következtethetünk. Ugyanezen kvarckavics borítja az Abaújszántói síkot is (Golopot Megyaszóval összekötő vonaltól északra eső rész). Vizsgálataim szerint a sík különböző helyeiről vett kavicsok görgetettségi értéke megegyezik a Hideg-völgy kavicsainak értékével. A Tokaji-hegy északi Henye-domb és Terézia-domb nevű részén is ugyanazon koptatottsági értékű kvarckavics követhető nyomon.

Az Abaújszántói-sík kavicsait az Őshernád rakta le, akkor amikor először megjelent a területen. Ez a kavics a IV. számú terasz felett és a bérbaltavári felszín alatt fekszik. További segítséget jelent korának eldöntéséhez az, hogy a Hideg-völgy talpán törmelékes nyirok alatt, szárazföldi eredetű vörösagyag fekszik, amely egy melegebb, nedves éghajlaton (Csarnótai idő) alakulhatott ki (4,5-3,0 millió év: Schweitzer F. közlése). Ugyanezen típusos, élénkebb vörös árnyalatú nyirkot a Szerencsi-halmon, fúrásban 18,5-20,2 méter mélységben tárták fel. Rozlozsnik P. 1931-32 ezt a vörösagyagot, amely a pliocén elegyengetési síkot is fedi, pliocén végi pleisztocén eleji képződménynek tartja. Nézetem szerint a völgy 4,5 és 3,0 millió évek között a pliocén dáciai emeletében jöhetett létre.

A Hideg-völgyet a pleisztocén folyamán a periglaciális lejtőfolyamatok: geliszoliflukció, lemosás, leöblítés alakította tovább. A völgyet kísérő lejtők szálban álló kőzete a hideg éghajlaton aprózódott és az így keletkezett törmeléket a már említett lejtőfolyamatok, tömegmozgás szállította a völgy talpára, ahol több méter vastagon halmozódott fel. Szerencstől északra a Hideg-völgyben létesített fúrás 12 m mélységig vastag pleisztocén akkumulációs anyagot, alján növekvő mennyiségben éles szélű kőzettörmeléket tárt fel. Felfelé ugyanez nyirokkal keverve fordult elő. Ezt sárga agyag fedte, míg a felső 5 m-en fekete humuszos agyagot harántolt a fúró. Feltételezésem szerint az utóbbi üledék már a holocént jelöli.

Szerencsi-öböl

Szerencs másik tája a Szerencsi-öböl. Kialakulását - mint az előbbiekben láttuk - a pliocén dáciai emeletére helyeztem (4,5-3,0 millió év). Ekkorára darabolódott fel a bérbaltavári hegylábfelszín, részben tektonikusan, részben erózióssan. Eredményeként kialakul a Szerencs-patak, létrejön a patak tölcséres torkolata a Szerencsi-dombság és a Mád-környéki dombság és hegyvidék között. A széles torkolati rész tektonikusan megsüllyedt öböl. A süllyedés nem egységesen érintette a völgyet. A tektonikusan kiemelt Rátka-Istenhegyi vonulatban a I. sz. kitörés anyaga 50-100 m mélységben maradt fenn, ugyanez a belső részen

300-500 m mélységben helyezkedik el. Hasonló a helyzet a II. kitörés trasztufájával. A rátkai vasút mellett felszínre kerül, az ondi és a mezőzombori fúrásokban a mélyben érték el a tufaszintet. A III. kitörés horzsakőkapillis tufája viszont a Szerencs környéki kőfejtőkben a felszínen van. A IV. kitörési anyag szintén a felszínen található Szerencs-Ond között, valamint Szerencs-Golop vonulatban portufa formájában. Az V. kitörés Szerencs, Ond, Rátka környékén már csak fúrásból ismert. A fúrások tanúsága szerint a Rátka-Istenhegy rögvonulattól északra eső részt süllyedés nem érte, itt eróziósan (terasz képződés) alakult a völgy, délre azonban a torkolati rész tektonikus süllyedék, amely már beletartozik az Alföld (Taktaköz) nagy süllyedékébe.

A völgytorkolati-medence a Golop-Patócs-hegy közötti szorulat alatt kezdődik, és dél felé fokozatosan kiszélesedik. Ez a szakasz két részre tagolódik. Rátka fölött a Tokaji-hegység felől Nyugatnak előreugró rögök annak a peremét tagolttá teszik, míg alatta mindjobban kidomborodik a torkolati medence jelleg. A felső rész teraszos. Az alluviális teraszok felett a patak jobb oldalán a Kővágó előtt a Kassa-hegyig 60-70 m magasan terasz húzódik. A teraszt a Kővágótól aszó választja el. A völgy előtt a Szerencs-patak völgysíkján, magas hordalékkúp települt, amelyet első pillantásra könnyen a patak teraszának vélne az ember. A magas terasz a Kassa-hegy alatt és annak déli részén még egyszer szembetűnik. A Kassa-hegy északi végén a hegyre vezető földúttól déli irányba, közvetlen az országút felett 16-20 m magas terasz húzódik Ondig. Felszínét vastag nyirok borítja, de szántáskor a teraszkavics minduntalan a felszínre kerül. Széles lapos felszínére telepedett Ond déli része. A Rozlozsnik P. által Ondnál említett 10-15 m magasságú terasz valószínű ennek felel meg. A falutól kezdve a terasz az országút alatt húzódik. Felszínét a hegyoldalakról lemosott törmelék és nyirok erősen megemelte. Emiatt a teraszsík nem lapos, hanem fokozatosan emelkedik és végül a hegyek lejtőjébe megy át. Magassága az Aranka-hegy északi végénél 12-16 m. Dél felé szintje fokozatosan csökken. A lealacsonyodó déli végére települt Szerencs. A magassági adatok szerint a terasz felszíne dél felé csökken. Ezt a felszínt hordalékkúpba bevágott és abból kialakított terasznak kell tekinteni.

Baloldalon a magas terasz futása bizonytalanabb. Valószínű, hogy Tállya egy része erre települt. A falu alatt a terasz teljesen megszakad és csak a Rátkai-gyepen, az út kanyarulatában tűnik fel újra. Mivel itt semmiféle folyami kavics nincs a felszínén, ezt a szintet sokáig tektonikus lépcsőnek gondoltam. Magassága azonban megegyezik a szemben fekvő Kővágó, Kassa-hegy alatti terasz szintjével, és ezek alapján ezt a felszínt is terasznak vettem. Az alacsonyabb szint a bal oldalon fejlettebb, Tállya vasútállomásával szemben a patak irányába vezető földúttól kezdődik. Itt jól kivehető peremmel húzódik a patakkal párhuzamosan déli irányba. Rátka nyugati legszélső háza, valamint a rátkai temető is a teraszon fekszik. Magassága 10 méter. A temető után az addig éles pereme kisimul, de Onddal szemben már megint jelentkezik. A Fehértó-tanyától észak-

nyugatra lévő tanya felső épülete még a teraszra települt. Magassága itt már csak 3-4 méter. Innen kezdve a teraszt már alig lehet követni. Fokozatosan alacsonyodva besimul a tölcséres völgytorkolatban kialakult hordalékkúpba.

A hordalékkúp szerkezetét Rozlozsnik fúrásszelvénye a lapján jól ismerjük. A hordalékkúp dél felé fokozatosan vastagszik. Míg a völgyben kb. a Sarkad-tető magasságában a fúró már 17-18 méteren elérte a szálbanálló riolittufát, addig Mezőzombornál 30 m mélyen még mindig a hordalékkúp anyagában járt. A hordalékkúp anyaga elsősorban agyag, homokosiszap, agyagoshomok. A finomabb üledékek közé három kavicsréteg települt (*2. ábra 1, 2, 3*). Mind a három a Szerencs-patak völgysíkjából indul ki, de Taktaköz területére csak a két alsó húzódik át, a felsőt a pleisztocén végén megjelent Tisza elhordta. A felső kavicsrétegben Mezőzombornál talált Rhinoceros tichorhinus Fisch alsó állkapocs szerint a kavics a felsőpleisztocénba (würm) tartozik. Mivel a fentebb leírt alsó terasz kavicsa ebbe a kavicsrétegbe (Sümeghy: mezőzombori párkánysík) tovább folytatódik, a terasz kialakulásának ideje is würm lehet.

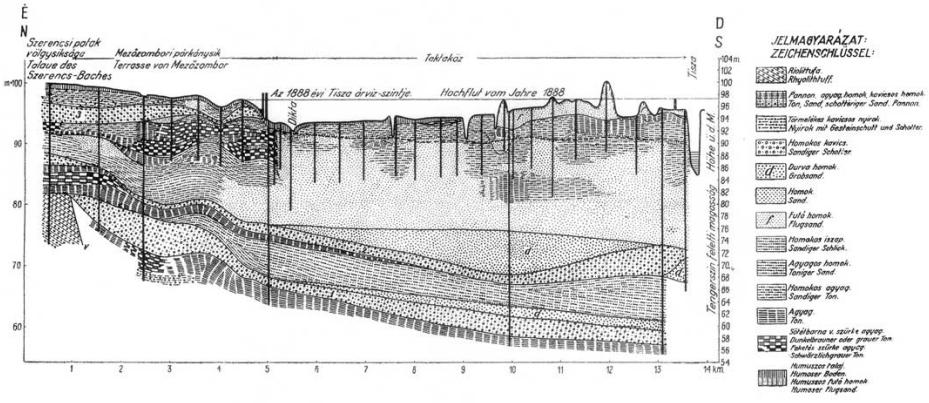

2. ábra. Fúrási szelvény a Szerencs-pataktól a Tiszáig (Rozlozsnik F.)

Mezőzombori-párkánysík

Szerencs harmadik tájegysége. Néhány kilométer szélességben délről övezi a hegyet, majd a városon túl a Taktaköz morotvákkal, holtmedrekkel, erekkel átszőtt holocén ártérre esik le. Felépítése nem egységes. A Szerencsi-öböl folytatásában a Szerencs-patak hordalékkúpja fekszik (2. *ábra),* és ez adja a párkánysíkot, míg a várostól D-re a dombság területéről áttelepített lejtőtörmelék agyagos üledék halmozódott fel. Ott folyóvízi hordalék, itt áttelepült periglaciális anyag képezi a párkánysíkot. Mindkét helyen jelentős tömegű hullóporos képződmény és

mállástermék, réti talaj, nyirok is került az anyagba, sőt azt kell mondani, hogy a lejtőtörmelék hamar megszűnik (csak a mélyben található), és pl. a Szerencsi-halmon már a finom üledék és a nyirok szinte kizárólagos szerephez jut (*3. ábra*). Ez azt is jelenti, hogy a hegy peremén a párkánysík a pleisztocénban száraz térszín volt, s rajta eolikus felhalmozódás is folyt. A Szerencsi-halmon létesített 30 m mély fúrás hat mészkonkréciós szintet tárt fel, és ebből három eredetinek látszik, hisz sárga agyag alján települt (riolitufa területekre általában ezek az iszapos löszök vagy lösszerű üledékek a jellemzőek). A másik három mészkonkréciós szint különböző szintű (szürke, barna, sárga, vörös) agyaghoz kötődik, talán áttelepült anyagnak minősülhet. A Szerencs-patakhoz kapcsolódó párkánysík folyóvízi hordalékból épült fel (2. *ábra)*. Itt még a Szerencs-völgyből kivezető mind a három kavicsréteg követhető, sőt a felső kavicsos szinthez Mezőzomborban talált Rhinoceros tichorhinus csont annak korát a würmre helyezi. Feltűnő az az egyezőség, amelyet a Szerencsi-halmon és Mezőzombor település területén vett minták (50-100 cm mélységből) mutatnak (*3. ábra*).

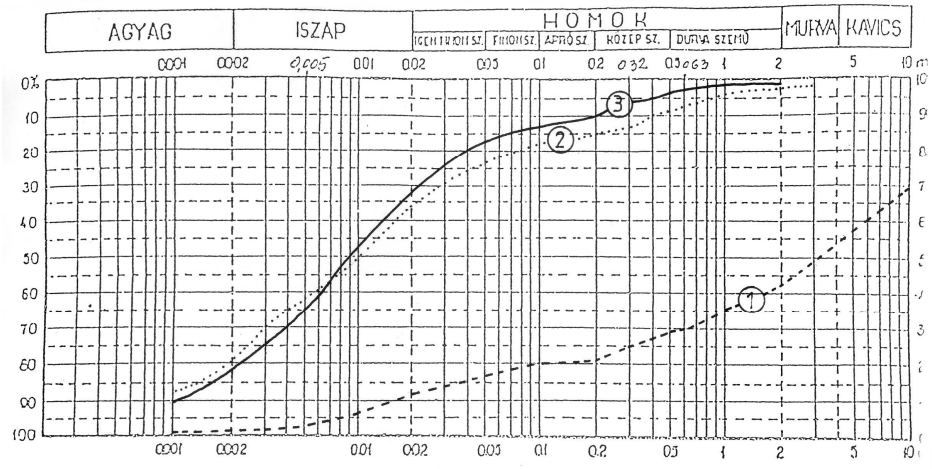

3. ábra. Szemcseösszetételi görbék Szerencs környékéről
1. Szerencs temető, 2. Mezőzombor 50-100 cm,
3. Szerencsi-halom 50-100 cm

A mezőzombori mintában az iszap és agyag frakció értéke 64%, a löszé 19%, és a Szerencs-halomról vett mintákon ugyanaz 64%, ill. 15%. Feltűnő az is, hogy mindkét mintában magas a mésztartalom aránya (26%, ill. 18%), holott az anyag szemcseösszetétele alapján soha nem volt lösz. Mindez azt sejteti, hogy az anyag jelentős része víz által szállítódott, ill. az ülepedett le.

2. Szerencs éghajlata, vízrajza, növényzete, talaja

Éghajlat

Szerencs város és környékének mérsékelten meleg és mérsékelten száraz kontinentális éghajlata van. Az általános éghajlati jellemzőket számottevően befolyásolja a domborzat, hiszen a város területén húzódik a dombvidéki és síkvidéki éghajlat közötti átmeneti sáv. Az évi középhőmérséklet 9,5°C körüli, mintegy 0,5°C-kal marad el az országos átlagtól (10°C). A domboldalokon viszont ennél néhány tizeddel-, a Zemplén magasabb részein akár 2-3 fokkal is alacsonyabb a sokévi közepes hőmérséklet.

A napsugárzás évi összege 4300 MJ/m^2, a napfénytartam 1900-1950 óra között. A napsugárzás januári összege 105 MJ/m^2. A januári napfénytartam 50, a júliusi 270 óra.

Télen gyakran fordul elő hőmérsékleti inverzió, amely miatt a napsütéses órák száma igen alacsony. Ilyen inverziós helyzetekben halmozódik fel a füstköd (szmog). Az inverzió gradiense a téli hónapokban nagyobb gyakoriság mellett alacsonyabb. Nyáron viszont megközelíti, sőt túlhaladja a légköri átlagos 0,65°C/100 m értéket. A tartós inverziók és a kizárólag koradélutáni inverziók gyakorisága elenyésző a hajnali inverziókhoz képest (*Vitányi-Gál-Makra 2003*). A tenyészidőszak középhőmérséklete 16,8-17,0°C. A napi középhőmérséklet 183-185 napon haladja meg a 10°C-ot, április 13-14. és október 13-14. között.

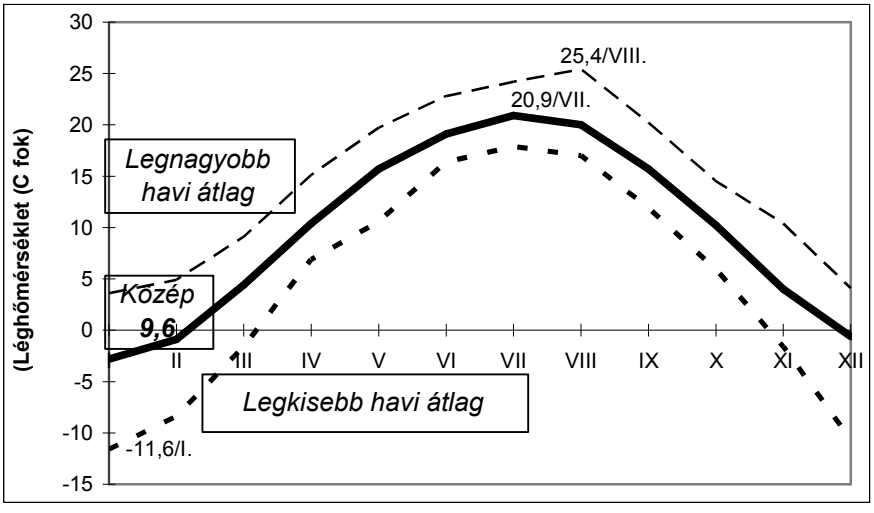

4. ábra A közepes léghőmérséklet éven belüli alakulása

A fagymentes időszak hossza – április 15-17. és október 18. között – 184-186 nap. A hőségnapok (amikor a maximális hőmérséklet meghaladja a 30°C-ot) száma 12-16 nap. Az abszolút maximális hőmérsékletek sokévi átlaga 33-34°C körüli. Az abszolút minimum hőmérsékletekké -16-17,0°C közötti. A téli napok száma (amikor a hőmérséklet maximum 0°C alatt van) 33 nap. Az első fagyos nap október 15. körül, az utolsó április 15. körül várható.

A csapadék jellemző havi és évi közepes szélső adatait a mellékelt *1. táblázat*ban foglaltam össze. Szerencsen az évi csapadékösszeg sokévi átlaga 574 mm. A legnagyobb évi csapadékot, 896 mm-t (322 mm-el haladja meg a sokévi átlagot) 1965-ben, a legkisebbet 321 mm-t (253 mm-el marad el a sokévi átlagtól) 1992-ben észlelték. A maximum 2,8-szor haladja meg a minimumot.
Általában a legtöbb csapadék júniusban (78 mm), a legkevesebb január-március hónapokban (havi 31 mm) hullik. Az eddig észlelt legnagyobb havi csapadék 189 mm volt 1958 júniusban, illetve 187 mm 1974 októberben. Többször is előfordult olyan hónap, amikor nem hullott mérhető mennyiségű csapadék (0 mm), így 1976 februárban, 1953 és 1974 márciusban, 1986 szeptemberben, 1951 októberben, de 2000 augusztusban is csak 1 mm csapadékot mértek.

1. táblázat. A sokévi közepes havi és évi csapadék Szerencsnél (1934-2002) (csapadékmérő tszf. magassága 105 mBf)

Jellemző	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**Éves**
közép	**31**	**31**	**31**	**43**	**65**	**78**	**65**	**55**	**45**	**40**	**50**	**40**	**574**
max.	91	95	114	121	179	189	157	145	141	187	141	134	**896**
év	*1979*	*1947*	*1939*	*1950*	*1976*	*1958*	*1955*	*2002*	*1996*	*1974*	*1952*	*1952*	***1965***
min.	3	0	0	11	8	12	7	1	0	0	8	5	**321**
év	*1992 2002*	*1976*	*1953 1974*	*1974*	*2001*	*1968*	*1952*	*2000*	*1986*	*1951*	*1986*	*1953 83,89*	***1992***

Az alábbiakban a rendelkezésre állt szakirodalom alapján felsorolok még néhány, területre jellemző csapadékadatot:

Az 1 mm vagy annál nagyobb csapadékú napok száma: 82, 62-117 közötti
Az 5 mm vagy annál nagyobb csapadékú napok száma: 40-50
A 10 mm vagy annál nagyobb csapadékú napok száma: 15
A zivataros napok száma: 25-30
A havas napok száma: 20-25
A hótakarós napok száma: 35-40
A hóvastagság : 16 cm
A tenyészidőszakban (IV-IX) várható csapadékmennyiség: 351 mm
A téli időszakban (X-III) várható csapadékmennyiség: 223 mm.

Az 5. *ábra* alapján, amelyen a szerencsi éves csapadékidősort mutatom be oszlopdiagramok formájában. Megállapítható, hogy az 1934-2002 időszakban igen jelentősen mintegy 100 mm-el csökkent (1,47 mm/év) az évi csapadék.

A tenyészidőszaki (IV-IX) csapadékösszeg szintén csökkenő, de ebben az esetben az idényenkénti közepes csökkenés (0,44 mm/év) kisebb mértékű (*6. ábra*). A legnagyobb tenyészidőszaki csapadékösszeg (585 mm/1965) 3,3-szor haladja meg a legkisebbet (179 mm/1962).

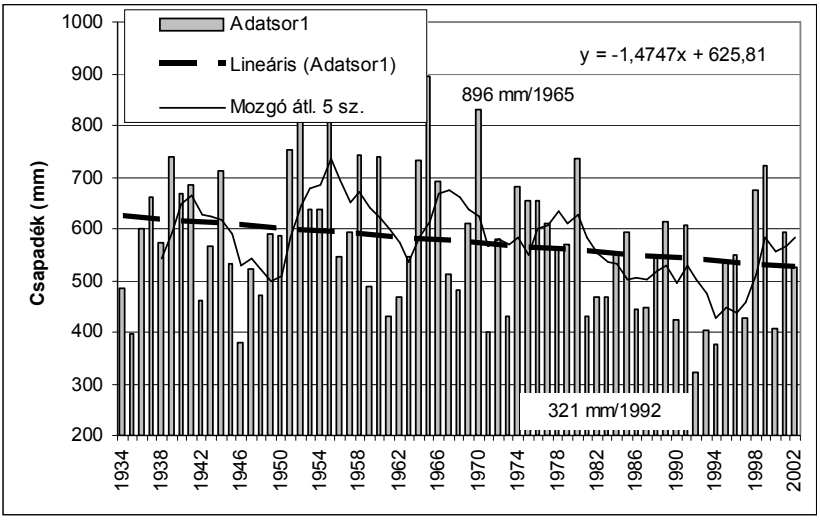

5. ábra Az évi csapadékösszeg alakulása 1934-2002 között

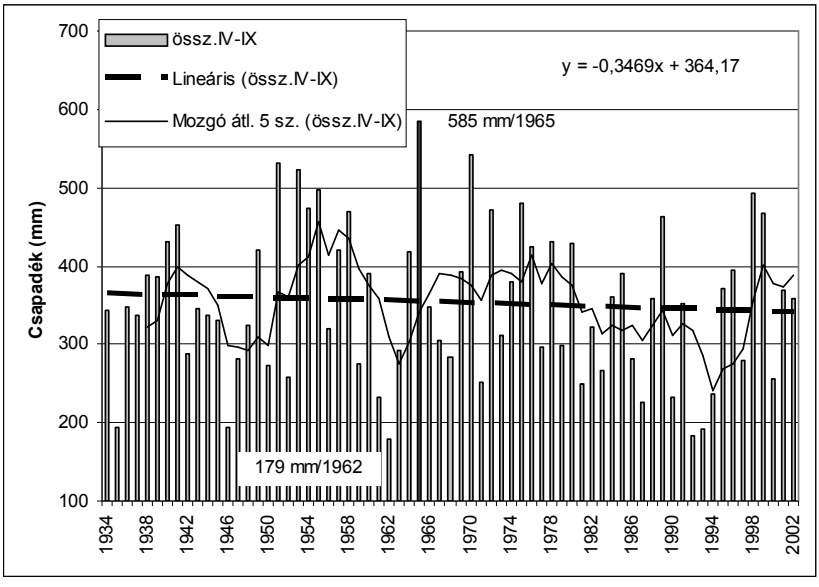

6. ábra A tenyészidőszaki (IV-IX) csapadékösszeg alakulása 1934-2002 között

A téli időszaki (X-III) csapadék idősora szintén csökkenő trendet mutat (1,04 mm/év) (*7. ábra*). A legnagyobb téli csapadék (562 mm/1952) 5,2-szer haladja meg a legkisebbet (107 mm/1977)

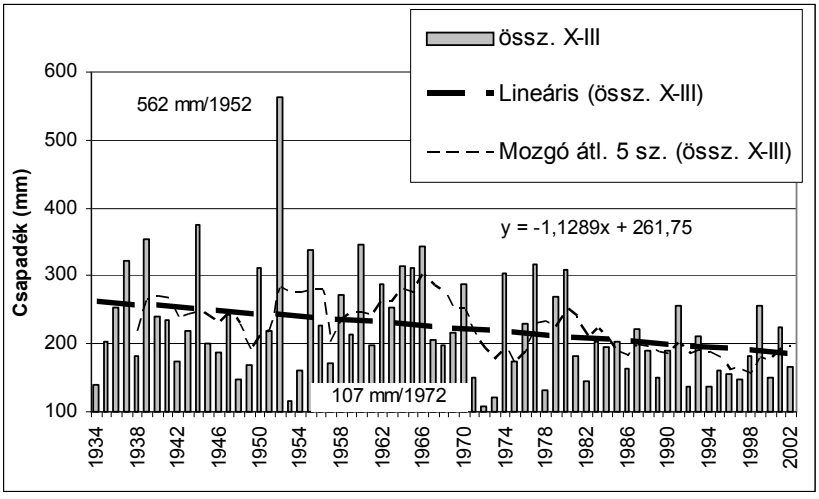

7. ábra. A téli időszaki (X-III) csapadékösszeg alakulása 1934-2002 között

Amennyiben a tízévenkénti közepes csapadékot vizsgáljuk (*8. ábra*), megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb 628 mm-es közepes érték 1963-1972 között, a legkisebb 502 mm 1983-1992 között volt. Szembeszökő, hogy az utolsó két évtizedben (1983-2002) a csapadék az azelőtti minimumtól jelentősen kisebb és 72 mm-el, illetve 53 mm-el marad el a sokévi átlagtól.

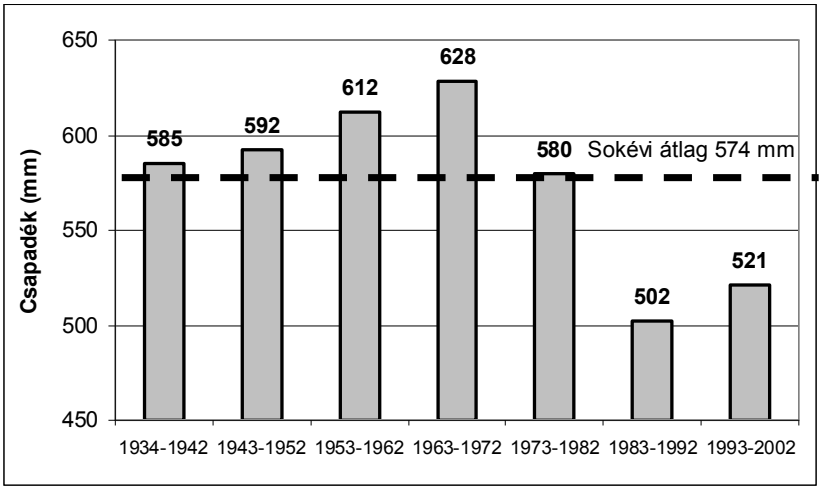

8. ábra. A tízévenkénti átlagcsapadék csökkenése az utóbbi két évtizedben

Ez igen jelentős, akár éghajlatváltozást is jelző csökkenésre utalhat. Kérdéses azonban, hogy mennyire megbízhatók a csapadékadatok, figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy az utóbbi néhány évre vonatkozóan (1990, 1992, 2001, 2002), amikor szünetelt Szerencsen a csapadékmérés, a Taktaföldvári adatok lettek elfogadva. Az adatok értékelését annál is inkább óvatosan kell kezelni, mert az eddigi 321 mm-es évi legkisebb csapadék éppen 1990-ben volt, amikor a Taktaföldvári adatok lettek felhasználva. Itt viszont, a kis távolság ellenére már inkább érvényesülnek a helyi éghajlatban az alföldi jellemzők, mint a dombok lábánál fekvő Szerencs esetében. Az ugyanazon időszakban mért éves csapadékösszegek közötti eltérés mintegy 15 mm, feltehetőleg kb. ennyivel nagyobb a sokévi közepes csapadékérték Szerencsen, mint Taktaföldváron.
Tovább vizsgálva az éghajlati jellemzőket:

A napi (24 órás) csapadék maximum

Szerencs	71	mm
Taktaföldvár	76	
Tarcal	120	mm.

A derült napok évi száma (felhőzet ≤ 20 %): 55
A borult napok száma (felhőzet ≥ 80 %): 115
A viharos napok évi száma: 25-30.
A szélcsendes órák %-os gyakorisága: 5-10 %.

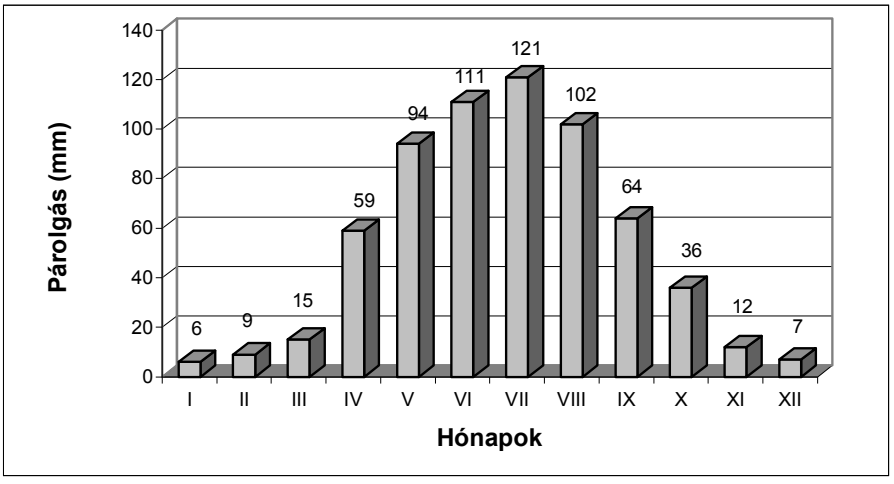

9. ábra. A párolgás sokévi közepes évi menete

A párolgásra vonatkozóan nincsenek mért adatok, de a viszonylag nem nagy távolságra lévő nyíregyházi kádpárolgási adatok alapján számolt havi sokévi közepes párolgási értékek megközelítőleg jól tükrözik a vizsgált térség párolgási viszonyait is. A tenyészidőszakban 15-60 mm-el több a párolgás, mint a közepes havi csapadék (*9. ábra*). A legintenzívebb, 100 mm feletti a párolgás,

június, július, augusztus hónapokban, amikor a közepes csapadék 60-80 mm. A téli hónapokban (december, január, február) általában 10 mm alatti a párolgás, és a még viszonylag kevés (30-40 mm) csapadéktól is jelentősen elmarad. Az átmenetet képező március, április, október, november hónapokban 10-40 mm a párolgás, a csapadék 30-45 mm.

Szerencs térségében 1,15 körüli az ariditási index értéke. A Pálfai-féle aszályossági indexet figyelembe véve, a térségben átlagosan 4 évenként kell aszállyal számolni (PAI>6), a legsúlyosabb aszályok 1952-ben (PAI=9,8), 1964-ben (8,30), és 1993-ban (8,12) következtek be.

Az É-i, az ÉK-i és a DNy-i a leggyakoribb három szélirány. Az átlagos szélsebesség 2,5 m/s körüli. A Szerencs-patak völgyén és a Hideg-völgyön beáramló szél szinte mindig mozgásban tartja a levegőt *(Hanusz 2002)*.

Vízrajz

A város és a térség fő vízfolyása a Takta közvetítésével Tiszába folyó Szerencs-patak, melyeknek együttes hossza 63,8 km (Szerencs - 36 km), vízgyűjtőterülete 600 km^2 (Szerencs - 347 km^2). A Szerencs és Takta is meghatározóan, észak-északkelet - dél-délkelet irányban folyik és alapvetően a Zemplén hegység nyugati lejtőinek vizeit vezeti le (*10. ábra*) .

A Szerencs-patak vízgyűjtőjének felső részén – ahol a Hernád völgyével szomszédos – folyási irányhoz viszonyítva a baloldalon, az alsó Taktában folytatódó részén pedig a jobb oldalon fejlettebb a vízhálózat.

Forrása Hejce településtől kelet-északkelet irányban alig 4 km-re lévő Fehér-kút vadászház közelében 500 m tszf. magasság felett, a 783 m magas Gergely- és 757 m magas Bán-hegy alatt van. A kis patak kelet-nyugati irányban indul, majd elhagyva a hegyeket, Hejce után délre fordul és átfolyik Korlát, Abaújkér, Abaújszántó, Golop, Ond falvakon, közben balról felveszi a Fonyi-(Borsi-patak),

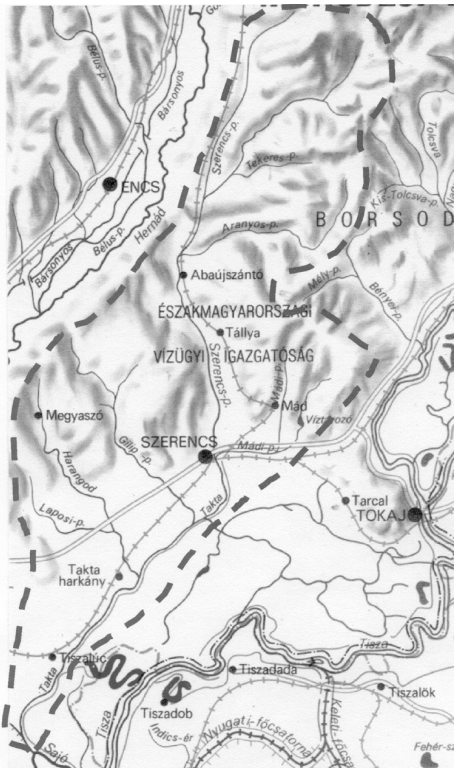

10. ábra. A Takta-csatorna és a Szerencs-patak vízgyűjtőterületének helyszínrajza

Boldog-kőváraljai- (legnagyobb mellékvize a Tekeres-patak), Alpár-, Aranyos-, Koldu-patakot. Ezt követően Szerencs város keleti részét érintve folyik tovább. Az Ond és Rátka közötti közúti hídtól kezdődően a vízfolyás mentén védőtöltéseket emeltek. Ha nincs is a város területén betorkoló számottevő mellékvize, az Árpád-hegy délkeleti lejtőjén több forrás is fakadt, amelyek vize még a múlt század elején is mocsaras állapotban tartotta a környék jelentős részét, amelynek a történelem folyamán nagy szerepe volt a szerencsi vár jól védhetőségében. A mocsarat 1907-1911 között a Takta-csatornával csapolták le. A város talajából fakadó források régóta ismertek, ezek táplálják a strand vizét (*Hanusz 2002).* Szerencset elhagyva, továbbra is déli folyási iránnyal, találkozik a balról érkező Fennsíki-csatornával, ahonnan már Takta-övcsatorna néven ismeretes. A Takta-csatorna tulajdonképpen a Tisza egyik kanyarulatának levágott meandere.

A Fennsíki-csatorna (4 km, 10 km^2) a Fürdő-patak (6 km, 17,5 km^2) és a Mádi-patak (9 km, 16 km^2) összefolyásából keletkezik. A Fürdő-patak völgyében, Mádtól délkeletre található a Mádi-víztározó. A Taktába folyik továbbá a jobboldali vízgyűjtőrészről érkező Gilip-patak (18 km, 76 km^2) és Harangod-patak (17 km, 100 km^2), valamint a Hernádból a Kesznyéteni erőmű üzemvízcsatornája 11,5 km.

11. ábra. A Szerencs-patak szabályozott és töltésezett medre a város szélén a Tokaj felé vezető közúton lévő hídról (közepesnél magasabb vízállásnál)

A Gilip-patakon van egy 54 hektár kiterjedésű, 1,54 millió m^3 víztározó kapacitású halastó. A Takta betorkolása felett a Tiszának Tokajtól a Sajó torkolatáig terjedő 54 km-es szakaszán 550 km^2-el nő a vízgyűjtő területe. Kicsit lejjebb veszi fel a Tisza a Sajót is (229 km, 12.078 km^2). Szerencs környéke mindezek ellenére viszonylagosan száraz, vízhiányos terület *(Vitányi 1995)*. Ezzel ellentétes jellegű a várostól délre elterülő egykor mocsaras, természetes vízfolyásoktól, holtágaktól szabdalt Taktaköz, amely a megépített belvízcsatorna rendszer és szivattyúállomások ellenére ma is belvízveszélyeztetett terület. A korabeli Taktaköz felszínének legjellemzőbb sajátosságát a szövevényes vízhálózat és a kiterjedt mocsárvilág adta (*Dobány 2002).*

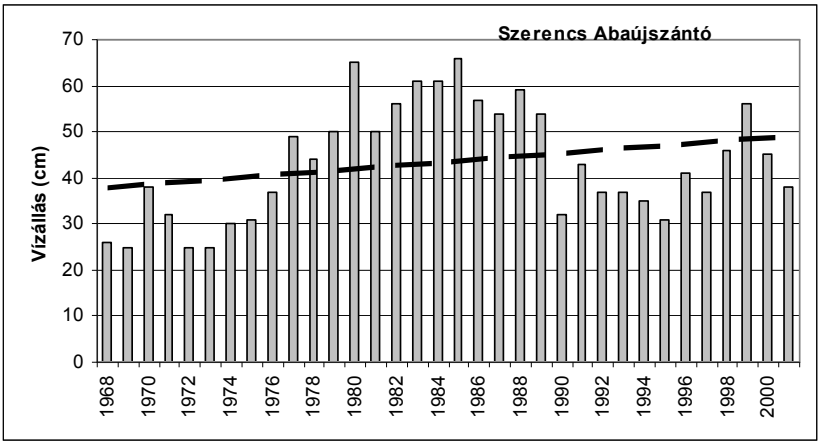

12. ábra. Évi közepes vízállás Szerencs-patak Abaújszántó vízmércénél 1968-2001 között

A Szerencs-patakon, Szerencs város területén nincs vízrajzi észlelőállomás, ezért a vízjárás vizsgálatának céljából más vízmérce állomás adatait kellett felhasználnunk. A Szerencs-patakon a várostól mintegy 13 km-el feljebb (északra), Abaújszántónál voltak rendszeres és folyamatos vízrajzi észlelések 1968-tól, tehát mintegy három és fél évtizedes hosszúságú adatsorral rendelkezünk. Az ide telepített vízmérce „0" pontja 115,18 mBf szinten található. A mederszelvényen átfolyó vizet a patak 155 km^2-es, jórészt hegyvidéki jellegű vízgyűjtőterületről gyűjti össze.

Jóval közelebb Szerencshez, mintegy 3 km-re a város alatt van, a Taktacsatorna Taktaföldvár vízmérce állomás, ahol 1989 óta van rendszeres észlelés, tehát az itteni idősor háromszor rövidebb, mint az Abaújszántói. Ennek a vízmércének a „0" pontja 92,22 mBf szinten található, 23 m-el alacsonyabb szinten, mint az abaújszántói. Ez azt mutatja, hogy jelentős a vízszintesés a két szelvény között. Itt a vízgyűjtőterület nagysága már eléri a 350 km^2-t, ami 2,25-ször nagyobb, mint a feljebb lévő vízmérceállomásnál.

Vízállás

A Szerencs-patakon lévő Abaújszántó vízmércénél 1968-2001 (*12. ábra*) között a közepes vízállás 43 cm volt, a legnagyobb évi közepes 66 cm 1985-ben, a legkisebb 25 cm 1969-ben. Közepes évben a legmagasabb vízállások márciusban (54 cm) és áprilisban (52 cm) alakultak ki, a legalacsonyabb vízszintek augusztusban (36 cm) és októberben (38 cm). Az itt eddig észlelt legmagasabb vízállás (LNV vagy Hmax) 370 cm volt, és 1977 január hónapban következett be. Az eddigi legkisebb vízállás (LKV vagy Hmin), 10 cm 1969 novemberben és 1971 márciusban. Tehát itt ennél a mederszakasznál a maximális vízjáték 3,6 m.

Az évi maximális vízállások döntően december-május időszakban fordultak elő (82,3 %), a leggyakrabban februárban és áprilisban (17,6-17,6%). Júliusban még nem fordult elő évi maximum, augusztusban, szeptemberben és novemberben is csak kivételesen.

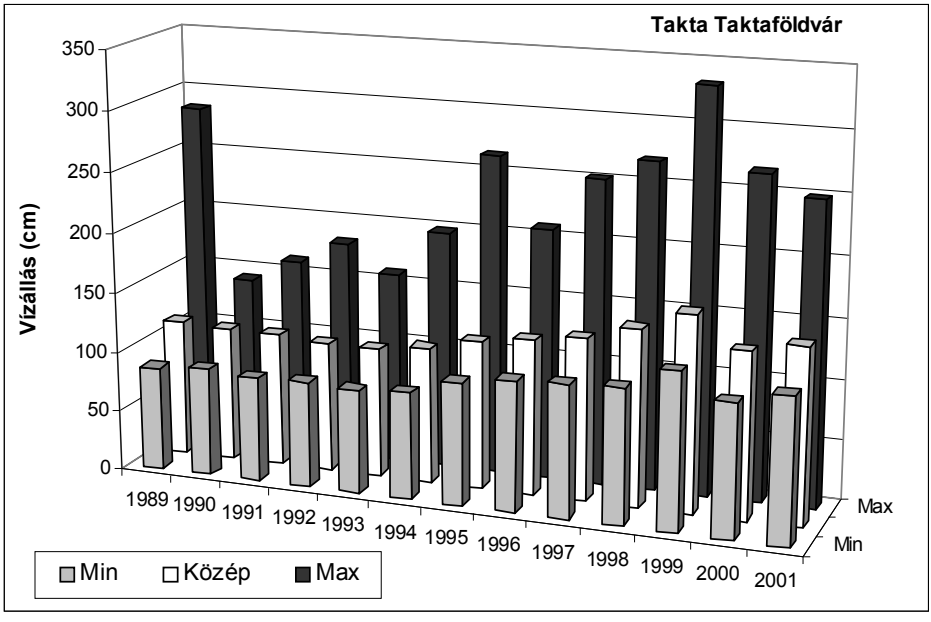

13. ábra. Az évi kis-, közepes-, és nagyvízállás alakulása a Takta-csatorna Taktaföldvár vízmércénél 1989-2001 között

Az évi minimális vízállások éven belüli eloszlása nem mutat annyira határozott tendenciát, bármelyik évszakban kialakulhatnak. Nem fordultak elő decemberben és májusban. A leggyakrabban januárban és augusztusban (20,6-20,6%), de februárban és júliusban is (11,8-11,8 %) többször észleltek évi kisvizet.

Takta-csatorna Tatkaföldvár vízmércénél az 1989-2001 időszakban végzett észlelések (*13. ábra*) szerint a sokévi közepes vízállás 127 cm, a legnagyobb évi közepes 163 cm (1999), a legkisebb 105 cm (1993).

Az éven belüli eloszlást vizsgálva a legnagyobb közepes vízállás 143 cm márciusban és 142 cm áprilisban, a legkisebb 115 cm októberben és 119 cm szeptemberben jellemző.

Az eddig észlelt legnagyobb vízállás (LNV) 333 cm (1999 március 6.), a legkisebb 86 cm (1989 január, 1993 október) volt, tehát a függőleges vízjáték kb. 2,5 m, több mint 1 méterrel kisebb, mint Abaújszántónál. A vizsgált 13 évben a maximális vízállások leggyakrabban áprilisban (8 eset – 61,5 %) következtek be, ezenkívül 2-2 alkalommal májusban és júniusban, 1 alkalommal márciusban. A legkisebb vízállások leggyakrabban szeptemberben (4 eset – 30,8 %) és októberben (5 eset – 38,5 %), illetve 1-2 esetben januárban, júliusban és novemberben fordultak elő.

Vízhozam

A Szerencs-patak Ababújszántó és Takta-csatorna Taktaföldvár vízrajzi állomások szelvényére meghatározott évi és havi jellemző közepes, valamint szélső vízhozamértéket, ezeknek bekövetkezési idejét az *2.-5. táblázat*okban foglaltam össze.

A sokévi közepes vízhozam Abaújszántónál 0,444 m^3/s (*2. táblázat*), Taktaföldvárnál 0,831 m^3/s (*4. táblázat*). Ez a jelenős 1,87-szeres különbség a vízgyűjtőterület különbözőségével magyarázható, amely 2,26-szor nagyobb Taktaföldvárnál, mint Abaújszántónál. A Szerencs-patak Szerencs szelvénynél a vízgyűjtőterülete 346 km^2, alig kisebb, mint Taktaföldváron, tehát figyelembe véve a 2,37 l/s km^2 sokévi közepes fajlagos lefolyást, jó közelítéssel 0,820 m^3/s. A két szelvénynél az évi legnagyobb közepes vízhozamok 1,08 m^3/s (1980), illetve 1,86 m^3/s (1998), a legkisebb 0,180 m^3/s (1990), illetve 0,295 m^3/s (1990).

2. táblázat. Szerencs Abaújszántó jellemző sokévi közepes vízhozam adatai

Adattípus	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Éves
átlag	**0.475**	**0.600**	**0.714**	**0.643**	**0.580**	**0.397**	**0.357**	**0.298**	**0.242**	**0.314**	**0.340**	**0.389**	**0.444**
max	2.07	3.37	1.89	1.75	2.22	1.87	2.07	1.18	0.61	1.91	1.98	1.39	1.08
év	*1982*	*1977*	*1991*	*1977*	*1978*	*1980*	*1980*	*1980*	*1980*	*1974*	*1980*	*1981*	*1980*
min	0.120	0.165	0.147	0.203	0.149	0.120	0.107	0.102	0.114	0.109	0.095	0.065	0.180
év	*1973*	*1993*	*1974*	*1974*	*1969*	*1996*	*1968*	*1995*	*1969*	*1995*	*1989*	*1989*	*1990*

A legnagyobb közepes havi vízhozam márciusban jellemző: 0,714 m^3/s a Szerencs-patakon Abaújszántónál és 1,77 m^3/s Taktaföldvárnál. Az évi közepes vízhozamok idősora csökkenő lineáris trendet mutat (*14. ábra*), ami nem meglepő, hiszen megegyezik a csapadéknál tapasztalt változási iránnyal. A csökke-

nés Ababújszántónál mintegy 0,2 m^3/s, ami igen jelentős, ha figyelembe vesszük a 0,444 m^3/s sokévi átlag értéket. 1968-1985 között hat alkalommal volt 0,6 m^3/s feletti évi közepes vízhozam, 1986-2001 között egyszer sem fordult elő ilyen nagy közepes vízhozam.

3. táblázat. Szerencs-patak Abaújszántó jellemző maximális és minimális vízhozam adatai

Adattípus	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Éves
max	**20.3**	**10.8**	**9.70**	**5.90**	**11.7**	**7.58**	**7.02**	**7.37**	**5.16**	**17.4**	**13.0**	**13.8**	**20.3**
év	*1977*	*1977*	*1983*	*1995*	*1989*	*1989*	*1980*	*1985*	*1972*	*1974*	*1980*	*1976*	*77.I.30.*
min. átlaga	0.194	0.217	0.193	0.268	0.211	0.159	0.171	0.161	0.165	0.175	0.200	0.209	0.111
min	**0.089**	**0.096**	**0.079**	**0.100**	**0.094**	**0.098**	**0.094**	**0.090**	**0.093**	**0.027**	**0.066**	**0.061**	**0.027**
év	*1969*	*1969,70*	*1971*	*1984*	*1969*	*1968*	*1969*	*1998*	*1998*	*1989*	*1989*	*1989*	*89.X.14*

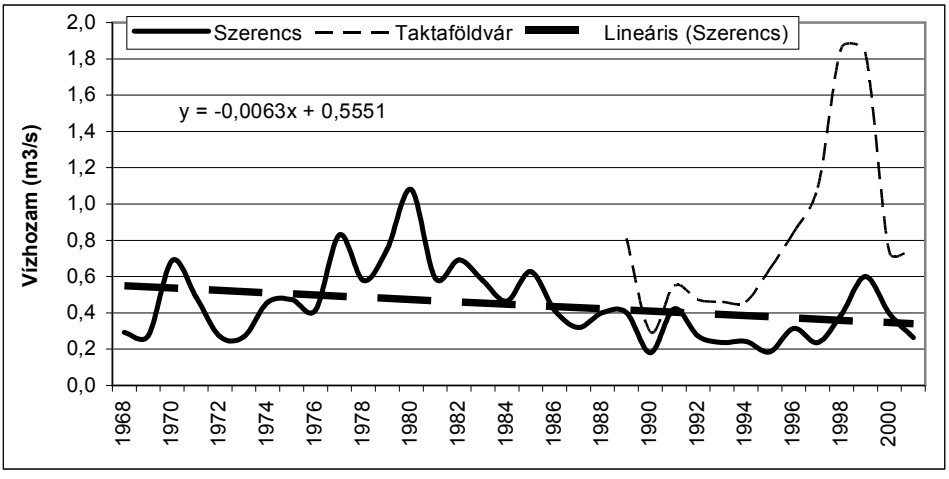

14. ábra Évi közepes vízhozamok alakulása Szerencs-patak Abaújszántó (1968-2001) és Takta-csatorna Taktaföldvár (1989-2001) szelvényeknél

4. táblázat. Takta-csatorna Taktaföldvár szelvény sokévi közepes vízhozam adatai

Adattípus	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Éves
Átlag	**0.706**	**0.715**	**1.767**	**1.417**	**1.074**	**0.833**	**0.751**	**0.498**	**0.494**	**0.421**	**0.613**	**0.613**	**0.831**
max	3.04	1.58	10.0	2.53	3.53	2.27	2.72	1.00	1.38	1.55	3.44	1.89	1.86
év	*1999*	*2000*	*1999*	*2000*	*1998*	*1998*	*1998*	*1998*	*1995*	*1998*	*1998*	*1998*	*1998*
min	0.225	0.301	0.263	0.390	0.248	0.128	0.218	0.163	0.177	0.096	0.145	0.176	0.295
év	*1989*	*1993*	*1994*	*1989*	*1993*	*1990*	*1992*	*1992*	*1990*	*1993*	*1994*	*1994*	*1990*

Az eddig észlelt legnagyobb vízhozam Abaújszántónál 20,3 m^3/s (1977 január), Taktaföldvárnál 27,6 m^3/s (1999 március) volt. Ha a havi maximális vízhozam értékeket hasonlítjuk össze, az meglehetősen váratlan eredményre vezet, hiszen a jóval kisebb vízgyűjtőjű Abaújszántónál hat hónapban (I,II,VIII,X,XI,XII.) nagyobbak a havi maximális vízhozamok, mint Taktaföldvárnál (*3. táblázat, 5. táblázat*), ami a különböző idősor hosszúsággal is magyarázható.

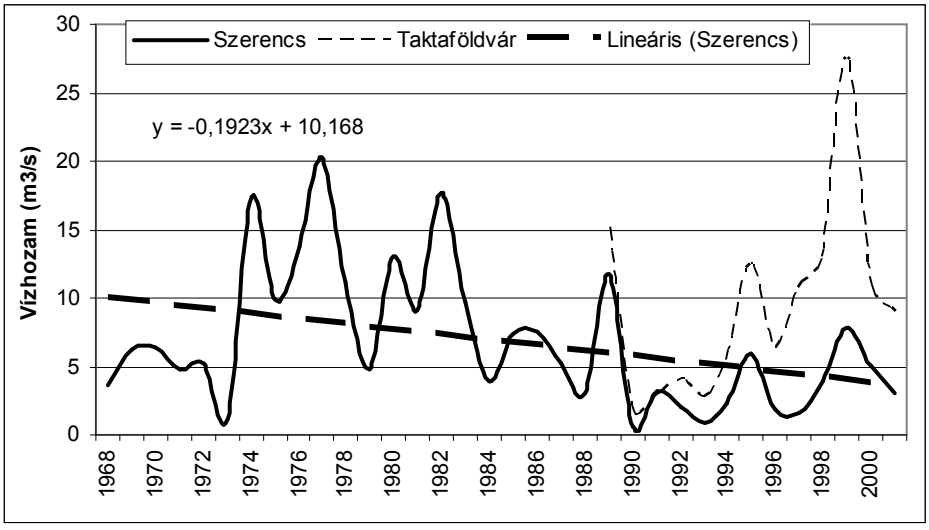

15. ábra. Évi maximális vízhozamok alakulása Szerencs-patak Abaújszántó (1968-2001) és Takta-csatorna Taktaföldvár (1989-2001) szelvényeknél

Az eddig észlelt legkisebb vízhozam (LKQ vagy Qmin) Abaújszántón 0,027 m^3/s (1989.X.), alig valamivel kisebb, mint Taktaföldváron, ahol 0,032 m^3/s (1993 X.). Az általában kisvizes hónapokban (VI.,VII.,VIII.,IX.,XI.) Taktaföldváron kisebbek a sokévi kisvízhozamok, mint Abaújszántón, ami azt mutatja, hogy ezekben az időszakokban jelentős a vízvesztesség, ami a talajvizek mederből való táplálásában, a vízkivételek hatásában és a párolgásban mutatható ki.

Az évente és időszakonként levonuló vízmennyiségek a Szerencs-patakon Abaújszántónál közepes évben 14 millió m^3, nagyvízi évben (1980) 34 millió m^3, kisvízi évben (1990) 5,7 millió m^3. A Takta-csatornán Taktaföldvárnál közepes évben 26 millió m^3, nagyvízi évben (1998) 59 m^3, kisvízi évben (1990) 9,3 millió m^3.

Az árhullámok nagyon rövid idő alatt (néhány óra) alakulnak ki, levonulási idejük 1-2 nap, komplex árhullám esetén 5-6 vagy akár 10 nap is lehet. Például Abaújszántónál a legnagyobb tetőző vízhozamú 1977 januári árhullám idején 30-31-én 44 óra alatt 0,96 millió m^3 víztömeg vonult le (*16. ábra*), ami 6,2 mm lefolyási magasságnak felel meg.

5. táblázat. Takta-csatorna Taktaföldvár sokévi maximális és minimális vízhozamai

Adattípus	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Éves
max.	**5.87**	**7.20**	**27.6**	**12.4**	**15.2**	**10.7**	**8.86**	**5.88**	**6.17**	**7.62**	**12.7**	**5.12**	**27.6**
év	*1999*	*2000*	*1999*	*1995*	*1989*	*1997*	*1998*	*1999*	*1996*	*1998*	*1998*	*1996*	*1999*
min. átlaga	0.458	0.381	0.521	0.449	0.437	0.398	0.348	0.280	0.240	0.228	0.333	0.389	0.166
min	**0.156**	**0.201**	**0.184**	**0.191**	**0.164**	**0.043**	**0.052**	**0.068**	**0.044**	**0.032**	**0.060**	**0.060**	**0.032**
év	*1994*	*1991*	*1994*	*1994*	*1990*	*1990*	*1990*	*1993*	*91,93*	*1993*	*1994*	*1994*	*1993*

6. táblázat. Három legnagyobb és legkisebb évi maximális és minimális vízhozam (m^3/s)

Szerencs Abaújszántó				Takta Taktaföldvár			
Nagyvizek		Kisvizek		Nagyvizek		Kisvizek	
Vízhozam	Év, hó	Vízhozam	Év, hó	Vízhozam	Év, hó	Vízhozam	Év, hó
20,3	1977.I.	0,027	1989.X.	27,6	1999.III.	0,032	1993.X.
17,7	1982.I.	0,079	1969.XI.	15,2	1989.V.	0,043	1990.VI.
17,4	1974.X.	0,090	1998.VIII.	13,0	1998.V	0,044	1991.IX.

Ha a megelőző kisebb, de tartósabb árhullámot is beleszámítjuk, akkor 5 nap alatt (január 26-31), 2,06 millió m^3 volt a levonult víztömeg, ami 13,3 mm lefolyásnak felel meg.

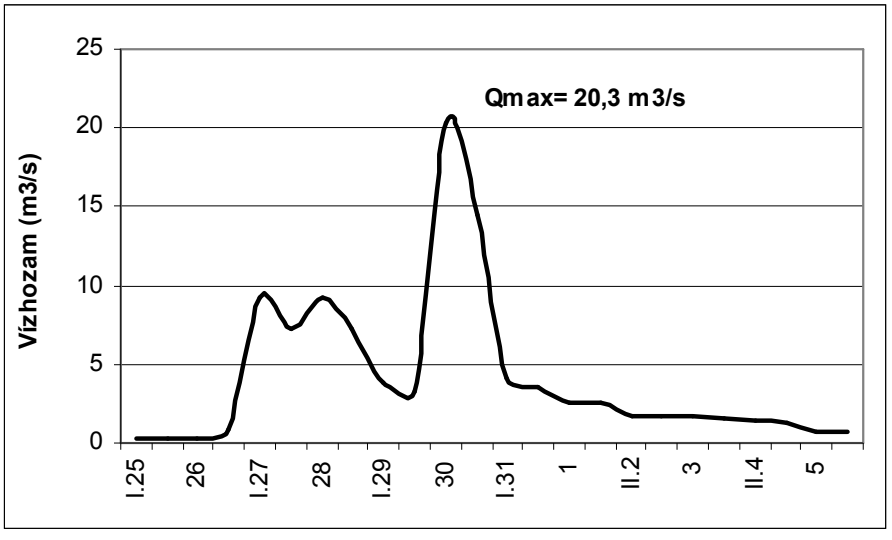

16. ábra. Az 1977. január végi összetett árhullámkép Szerencs Abaújszántó vízmércénél

Az árvizek várható időpontja kora tavasz, a kis vizeké az ősz és a tél. A kisvizek a nyári és őszi időszakban gyakoriak, a vízhozam a Szerencs-patak esetében a sokévi átlagnál 16-szor, a Takta-csatorna esetében 25-ször kisebb lehet, mint a sokévi átlag, de ennek ellenére az észlelési időszakban sem a Szerencs-patak, sem a Takta nem száradt ki egyszer sem.

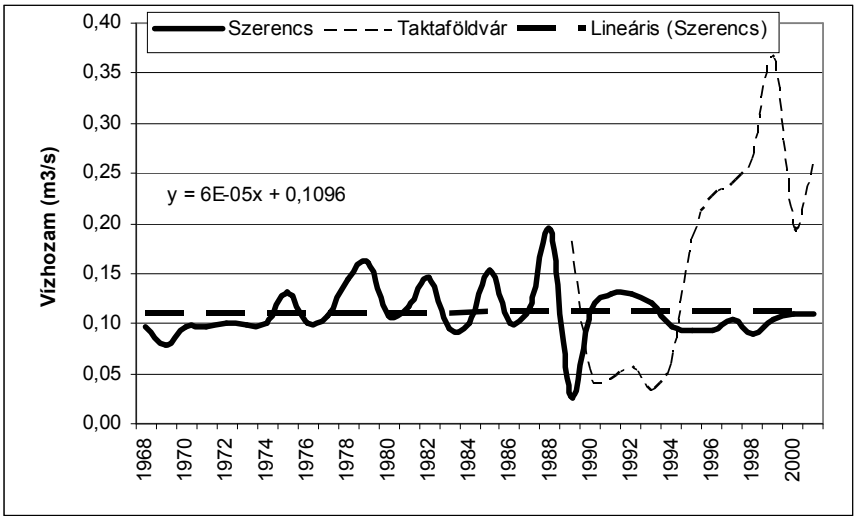

17. ábra. Évi minimális vízhozamok alakulása a Szerencs-patakon Abaújszántó (1968-2001) és a Takta-csatornán Taktaföldvár (1989-2001) szelvényeknél

Egy bizonyos maximális vagy minimális vízhozam bekövetkezésének valószínűségét az idősorok statisztikai vizsgálatával, az úgynevezett valószínűségi eloszlási függvényekkel lehet vizsgálni, melyekből számos változat alkalmazható.

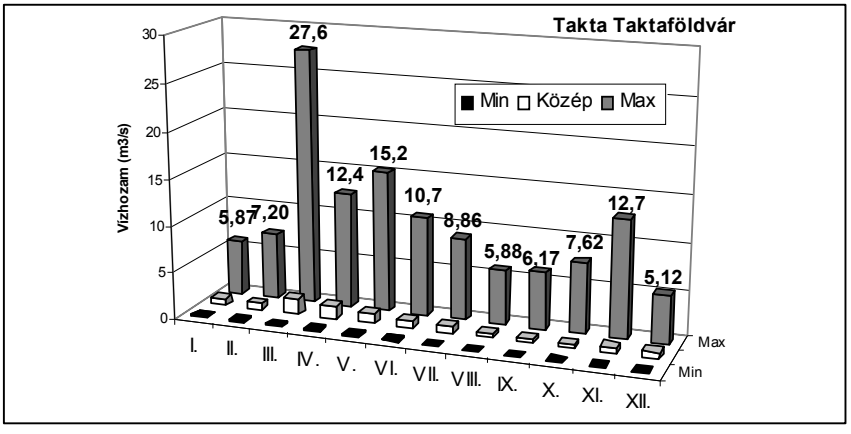

18. ábra. A jellemző vízhozamok éven belüli alakulása Takta-csatorna Taktaföldvár

Ezeket több változatban elkészítettük a Műszaki Hidrológia Programcsomagot (MHW) (*Goda 2004*) felhasználva, mindkét vízhozam idősorra, úgy a közép, mint a szélső értékek vonatkozásában. Ezek közül csak példaként mutatunk be egy grafikus illeszkedés vizsgálatot (*19. ábra*) a Szerencs-patak Abaújszántó évi maximális vízhozamainak Gumbel eloszlására és magát a valószínűségi eloszlást bemutató grafikont (*20. ábra*).

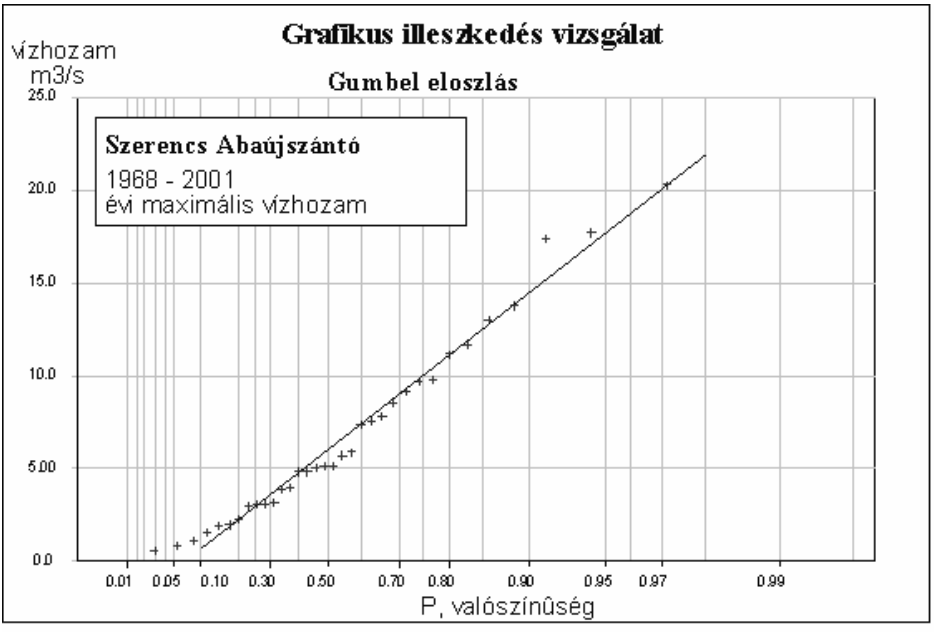

19. ábra Grafikus illeszkedésvizsgálat (Gumbel eloszlás) a Szerencs Abaújszántó évi maximális vízhozam adatsorára

Ezen vizsgálatok alapján, meghatároztuk a különböző valószínűségű (%), vagyis visszatérési idejű (év) maximális vízhozamokat:

Szelvény	1% - 100 év	2 % - 50 év	10 % - 10 év	20 % - 5 év
Szerencs-p. Abaújszántó	25,0	21,9	14,5	11,1
Takta-cs. Taktaföldvár	25,7	23,8	18,4	15,3

A fenti adatokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a vizsgálatokhoz felhasznált szerencsi vízhozam idősor megfelelő hosszúságú (34 év), de a taktaföldvári 13 éves, túl rövid idősor esetében a statisztikai számítási eredmények bizonytalansággal terheltek.

A Szerencstől délre található vízgyűjtőrészt jelentős mértékben befolyásolja a Tisza vízjárása. A Tisza szabályozása előtt, a nagyobb árhullámok idején, a

víz rendszeresen elöntötte a Taktaközt. A 18. században még eredeti állapotában megtalálható számtalan elhagyott folyómeder és morotva részben az egyesült Tisza-Bodrog, részben az egymástól függetlenül meanderező folyók munkájának köszönhetően alakult ki.

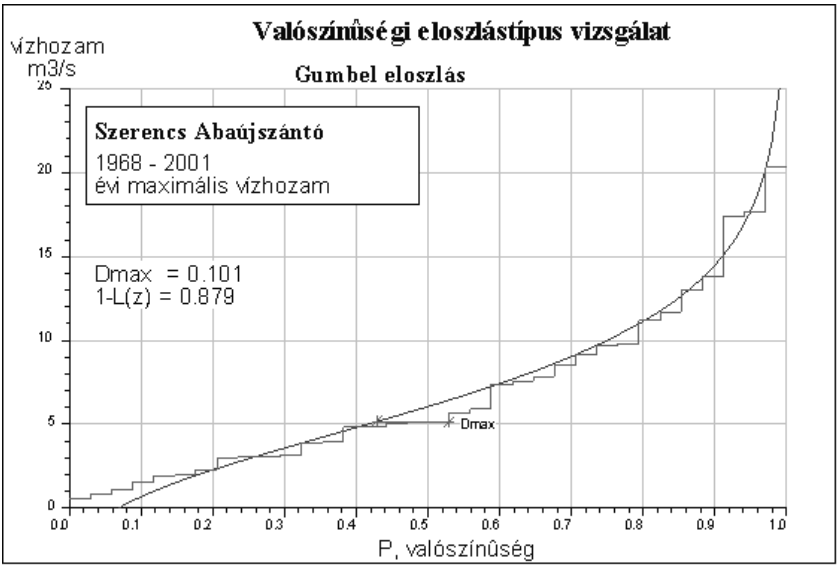

20. ábra. Valószínűségi eloszlás vizsgálat (Gumbel eloszlás) a Szerencs-patak Abaújszántó évi maximális vízhozam adatsorára

A vidéknek nevet adó Takta, amely Tiszaladánytól északra ágazott ki a mai Holt-Tiszából Kneidinger András 1776-ból származó térképén, Korcs-ér néven szerepelt a folyóból kiágazó, néhány kilométeres szakaszán *(Dobány (2002).* Szabolcs vármegye katonai leírásában a következőképpen jellemezték a folyót: ”*A Takta néhány helyen 30-40, másutt csak 20 lépés széles, ott a legkeskenyebb, hol a Tiszába folyik. Medre csaknem mindenütt mocsaras, s azokon a hidakon és gázlókon kívül, amelyeken egyébként sem könnyű átkelni, sehol másutt nem lehet túlpartra jutni. A gázlókon a meder mélysége eléri a 3,5 lábat*”.

A 18. században a Taktából még erek és fokok ágaztak ki (Hörcsök-ér, Füzes-ér, Bocs-ér, Kengyel-ér, Határ-ér, Kárászos-fok, Lázár-fok stb.). Ezek a vízfolyások kisebb-nagyobb tavakat, mocsarakat láttak el élővízzel (Mikola-tó, Papp-tó, Ökör-tó, Fejér-tó, Kolokános-mocsár, Hódos-mocsár stb.). A folyó szeszélyesen kanyarogva, viszonylag hosszú utat járt be, mielőtt Tiszalúctól keletre, az un. „Lutzi Morozwa” (=mocsár) alatt visszatért volna a Tiszába.

A vizenyős területek ÉK-DNy-i, illetve ÉNy-DK-i hosszanti csapásirányukkal jelentős felszínt foglaltak el, de nem alkottak összefüggő övezetet (Homrú-mocsár, Papp Tava, Hosszú Fűz Állya, Nagy-Lapos-mocsár, Lapos-

mocsár, Kinyisi Kuczi-mocsár, Kereszt Ér-mocsár, Kinyisi Lapos-mocsár). A szabályozás előtti Taktaköz ármentes térszineit számottevő árterület övezte, amely északról a Tokaji-hegy lábától hosszan elnyúló, enyhe ívvel egészen Tiszalúcig, illetve a Tiszáig ért el.

A kéziratos térképek alapján arra lehet következtetni, hogy a vízfolyások gyakran változtatták medrüket, annak megfelelően, ahogyan azt egy-egy jelentősebb árvíz után a körülmények meghatározták. Árvizek idején a szabadon áramló víznek két természetes gyűjtőmedencéje volt, a Kolokános-, valamint a Hódos-mocsár. A Prügy-Taktaszada vonaltól egészen a Tiszáig egy összefüggő mocsaras térszín uralta az egész vidéket. Ez volt Taktaköz legalacsonyabb része. Az áradásokat követően ezt az alacsony árteret ülte meg legtovább a víz, így nem véletlen, hogy a legnagyobb mocsarak éppen ezt a környéket foglalták el (Pap Tava, Butyika fenék, Éretz, Csichos, Tátos Lapos, Csichota Lapos, Cselép, Morozwa, Danczig stb.).

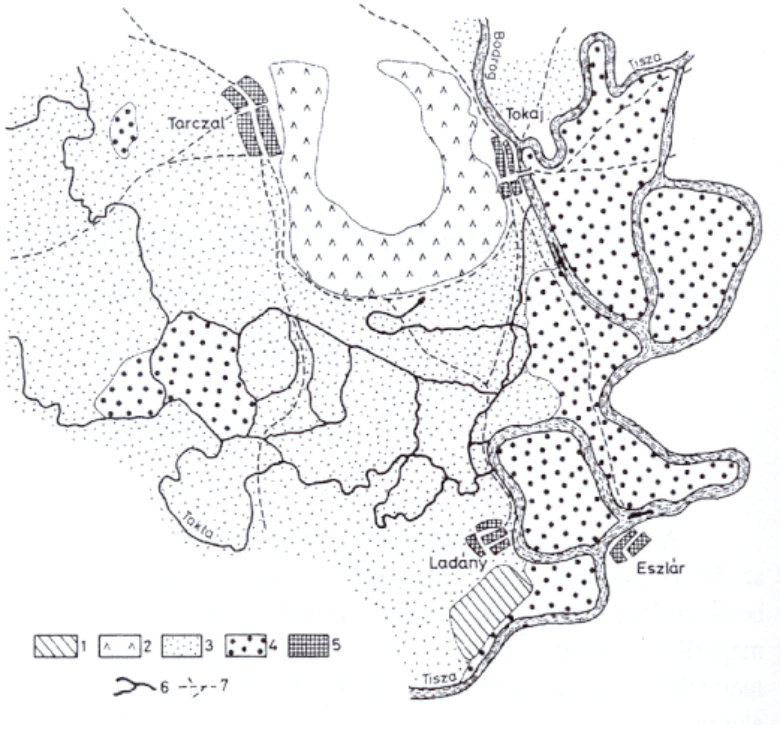

21. ábra. A Tiszaladánytól É-ra kialakult meanderek, melyek aktív szerepet játszhattak az árvizek előidézésében (18. századi kéziratos térképtöredék alapján, Dobány 2002) (1=szántó, 2=szőlő, 3=rét, legelő, 4=erdő, 5=belsőség, 6= állandó vagy időszakos vízfolyások, 7=fontosabb utak)

Az ingoványos területen belül az elhagyott folyómedrekben, mint természetes víztározókban jelentős mennyiségű víz halmozódott fel (Nagy-Kender Ásztató, Kis Kender Ásztató stb.). Az alacsony árteret behálózó erek medre gyakran változott. A természetes vegetáció (sás, nád, gyékény stb.) duzzasztó hatása, valamint az árvizek egyaránt a vízfolyások mederváltozását eredményezték. A természetes mederben folyó erek az ártér legjellegzetesebb vízfolyásai voltak és gyakran tavakat, mocsarakat, lápokat kötöttek össze (*Dobány 2002*).

A mocsarak, mocsárrétek 18. századi leírása szerint előfordult közöttük olyan, amelyik állandó mozgásban volt és lefolyása is lehetett. Némelyiket nád nőtte be és lehetetlen volt átkelni rajta, de akadtak átjárhatók is. A Taktabáj, Ókenéz, Prügy és Tiszaladány határában található mocsarak egy része sohasem száradt ki, és némelyik az utakat is keresztezte (*Pók J. 1993*).

Az I. katonai felmérés térkép lapjain a Tiszalúc-Mezőzombor-Tarcal-Tokaj településeket összekötő képzeletbeli vonaltól a Tiszáig terjedő területen közel harminc mocsarat, lápot lehet összeszámolni, annak ellenére, hogy a térképészeti munkálatok idején viszonylag száraz időjárású évek jellemezték a vidéket.

A 18. században helyi kezdeményezésre meginduló, lokális jellegű ármentesítő munkálatok nyomait a Taktaközt ábrázoló kéziratos térképeken több település határában felismerhetjük. Ennek alapján tudjuk, hogy az egyik legnagyobb méretű töltés Csobaj és Taktabáj között húzódott, s hossza elérte a 2 kilométert. Egy másik töltés a Kinyisi-Lapos-mocsártól délre épült, ennek a mérete azonban csak a töredéke volt az előbb említettnek. E gátaknak árvízvédelmi szempontból kevés jelentősége volt, elsősorban azért, mert nem alkottak összefüggő védőrendszert.

Az 1845-ben megalakult Tiszadobi Társulat – később Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízelvezető Társulat – által vezetett munkálatok során a Taktaköz peremén több mint hat kanyarulatot vágtak le a szabályozás során. 1852-1859 között megépült a Tokaj-Tiszalúc közötti jobb parti töltés, majd innen tovább a Taktát övező gát egészen Mezőzomborig (1859) (*Ihrig D. - Károlyi Z. - Károlyi Zs.- Vázsonyi Á.* 1973). Az árvízvédelmi gátak megépítése csökkentette ugyan az árvízveszélyt, de a külvizek (az É-i területekről lefutó patakok) továbbra is jelentős területeket öntöttek el. Az állandó levezető- és övcsatornák megépítését a Taktaközi Belvízelvezető Társulat kezdte el. Az 1900-as évek elejére elkészült a Takta-övcsatorna. E vízfolyás Szerencs közelében, a Szerencs-patakból indul ki és Kesznyétentől északra torkollik a Sajóba. Felveszi a külvizeket (Gilip-, Harangod-, Jajhalmi-patak, Sósér), és számos belvízelvezető csatorna vizét.

A szabályozási munkákat követően is többször gondot okozott az árvíz. A nagy árvizek szintjét a közeli, hosszú idősorral rendelkező tokaji vízmérce adatai mutatják. Ezek közül csak a nagyobbak, illetve az addigi maximumokat megdöntő szintek: 1830-ban 715 cm, 1855-ben 768 cm, 1876-ban 784 cm, 1888-ban 872 cm, 1979-ben 880 cm, 1999-ben 894 cm, 2000-ben 928 cm. A felsorolt adatokból látszik, hogy 130 év alatt ezen a folyószakaszon több mint 2 méterrel emelkedett

az árvízszint. Egy ilyen esetre vonatkozó feljegyzés szerint 1855-ben olyan rendkívüli árhullám vonult le a Tiszán, amelynek magassága mindenütt meghaladta az 1830-ban mért vízszinteket. Nem egy esetben a túlparti területek megvédése érdekében a töltést át kellett vágni (*Dunka-Fejér–Vágás 1996*).

Az utóbbi 23 év (1980-2002) adatait felhasználva, a II. fokú készültségi szint feletti vízállások gyakoriságának (napok) éven belüli eloszlásának vizsgálata (%) a Tiszán Tokajnál azt jelzi, hogy ilyen magas vízállások a leggyakrabban márciusban (41,3 %), áprilisban (19,3 %) és novemberben (11,3 %) voltak. Nem fordultak elő viszont egyszer sem januárban, februárban, júniusban, szeptemberben és októberben.

Az árvízvédelmi készültségi szintek feletti vízállások tartóssága (napok száma) I. fokú árvízvédelmi készültségi szintnek megfelelő vízállás (telt kisvízi meder) felett 23 év alatt évente átlagosan 21 nap volt, III. fok felett évente átlagosan 2 nap volt.

Az 1920-as évekig 180 km hosszú csatornahálózatot építettek ki, s ezzel jórészt megoldották a Taktaköz belvizeinek levezetését és a külvizek távoltartását. A Taktaközi belvízlevezető csatornahálózat teljes hossza ma 220 km. A Taktaközi-övcsatorna a taktaföldvári-, taktaharkányi-, tiszalúci-, Ény-ról a harangodi-öblözet vizeit szállítja a Tiszába. A csatornarendszer vízszállító képessége 39,1 l/skm^2, kevesebb, mint a mezőgazdaság vízszállítási igénye. A belvízrendszerben négy szivattyútelep dolgozik 7,5 m^3/s-es kapacitással. A legrégebben (1925-26) épültek a Taktaközi belvízvédelmi körzetben lévő taktaföldvári és tiszadobi szivattyútelepek, amelyek annak idején Ganz TK900, illetve Ganz TK700 típusú vízszintes tengely elrendezésű centrifugál szivattyúval lettek felszerelve. Ennek ellenére a Taktaköz szinte évről-évre visszatérő problémája a belvízi elöntés. Ez a jelenség egyes években különösen nagy károkat okozott, így pl. 1977-ben 70 napig tartó belvízi elöntés alakult ki, ami a terület 80-85 %-át érintette (*Dobány 1987*).

A Pálfai (2001) által szerkesztett a *Magyarország holtágai* című könyvben megtalálható az ország összes jelentősebb kiterjedésű holtágának leírása fő adataikkal. A térségben található fontosabb, jelentős környezeti értéket képviselő, természetes lefűződéssel vagy átmetszéssel kialakított tiszai holtágak (*22. ábra*) fő hidromorfológiai adatait táblázatban (*7. táblázat*) foglaltam össze. Az itt megtekinthető adatok alapján megállapítható, hogy a holtágak összterülete 401 ha, összesített hosszúságuk 45 km, víztároló kapacitásuk 10,5 millió m^3. A legnagyobb kiterjedésű (120 ha – 30 %) és legnagyobb víztérfogattal (4,2 millió m^3 – 40 %) a Tiszaluci holtág rendelkezik .

Funkciójuk szerint ezek a holtágak ökológiai, vízpótlási, belvíztározási, halászati, horgászati, vadászati, nádgazdálkodási, üdülési hasznosításúak. Mivel vízpótlásuk, vízleürítésük többnyire nem megoldott, szélsőséges időjárási–vízjárási körülmények között fennmaradásuk veszélyeztetett. Feliszapoltságuk előrehaladott vagy jelentős, élővilágúk gazdag és változatos, szükséges a megőrzésük a jövőben is.

22. ábra. Morotvák Tokaj térségében és Taktaköz peremén (Pálfai szerk. 2001)

7. táblázat. A Taktaközi Holtágak jellemző méretei (Pálfai szerk. 2001. adatai alapján)

Név	Közigazgatási hova tartozása	Méretek				
		Hossz (km)	Szélesség (m)	Terület (ha)	Átl. mélység (m)	Víztérf. millió m^3
Tiszaluci	Tiszadob, Tiszaluc	15 (34)	80	120	3,5	4,20
Taktabáji	Prügy, Taktabáj, T.dada	2	150	30	4,0	1,20
Csobaji	Csobaj	0,8	75	6	4,0	0,24
T.lök-Csobaji	T.lök-Csobaj	2,8	161	45	5,3	2,40
Tiszaladányi	Tokaj, T.ladány	4,3	50	21	1,6	0,34
Taktaharkányi	Taktaharkány, Taktaszada	4,3	70	30	1,5	0,45
Kengyelháti-tó	Taktaszada	1,4	70	10	0,5	0,05
Kisszögi-tó	Taktaszada	2,5	60	15	0,7	0,10
Tata-földvári	Taktaszada	1,7	50	8	1,0	0,08
Pap-tó	Prügy	1,6	80	13	0,5	0,06
Hódos-tó	Tarcal	2,8	130	36	1,0	0,36
Tormás-tó	Tarcal	3,0	85	25	0,6	0,15
Kengyel-tó	Tarcal	2,8	150	42	2,0	0,84
Összesen		**45**	**50-161**	**401**	**0,5-5,3**	**10,47**

Szerencs térségében a talajvíz átlagos mélysége 2-4 m közötti. Mennyisége 3-5 l/s km^2, ezért a terület vízbázis jellegű. Az 100,33 mBf tszf. peremmagasságú 6,2 m mély T001797 törzsszámú talajvíz kútra vonatkozóan mintegy fél évszázados adatsor (1953-2001) azt mutatja, hogy nem szignifikánsan ugyan, de (mintegy 30 cm-rel) csökkent az évi közepes talajvízszintek magassága (*23. ábra*).

A legalacsonyabb és legmagasabb évi közepes talajvízszint közötti különbség meghaladja az 1,5 métert, de az abszolút, maximális vízjáték az LKV és LNV között 2,83 m.

Közepes éven belül, januártól (254 cm) az áprilisi maximumig (220 cm) folyamatosan emelkedik, majd az októberi minimumig (281 cm) folyamatosan csökken a talajvízszint magassága (*24. ábra*).

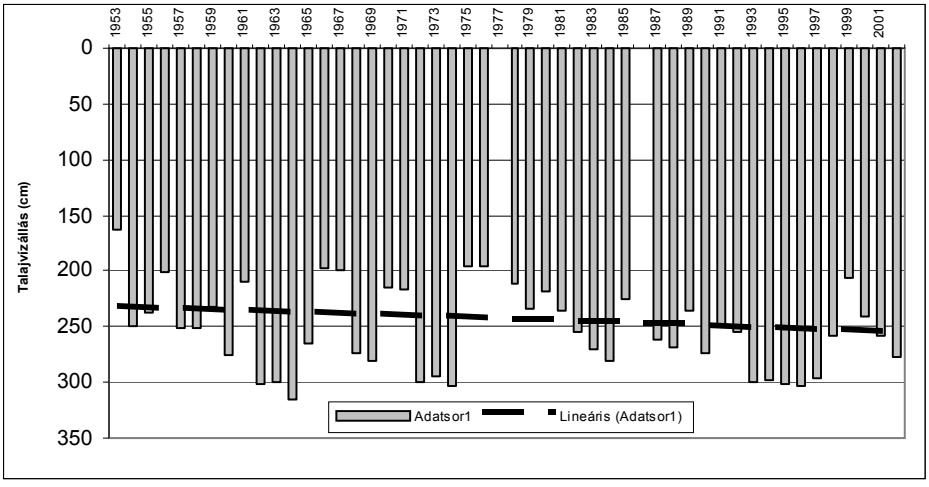

23. ábra. A talajvízállás változásai 1953-2002 között a 100,33 mBf peremmagasságú T001797 törzsszámú szerencsi kútnál

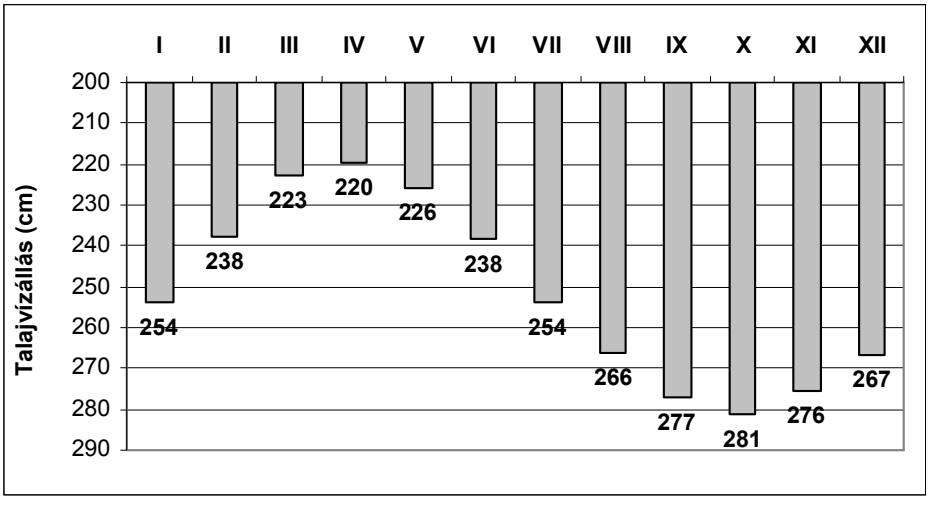

24. ábra. A talajvízállás átlagos éven belüli változásai a 100,33 mBf peremmagasságú T001797 törzsszámú szerencsi kútnál

A talajvíz minősége szempontjából a terület, a VITUKI által készített térkép alapján a C – azaz kevésbé érzékeny – kategóriába sorolható, kivétel ez alól a golopi vízművet körülvevő 2 km sugarú terület. Mivel a vízmű védterülete a Szerencs-patak alluviumán található, így a magasabban elhelyezkedő szőlőterületek irányából érkező felszíni és felszín alatti vízfolyások potenciális szennyezőforrásként jelentkeznek.

A Szerencs-patak vízgyűjtőterületéhez tartozó Tállya kiemelkedően veszélyeztetett terület a nitrátérzékenység szempontjából. A szőlőkultúra ugyanis jelentős talajszennyező hatású, nitrátodáshoz vezető folyamatokat indított meg. A Tállyai-félmedence talajvíz minőségével kapcsolatban (*Nyizsalóvszki 2003)* végzett kutatásokat, és megállapította, hogy a szennyezettség eloszlását minden esetben befolyásolja a kutak domborzati helyzete, ezzel összefüggésben a talajvíz áramlási iránya, a szennyező források elhelyezkedése, valamint a szennyezés mértéke.

25. ábra. Az 1910-ben épült Szerencsi községi fürdő (fotó Konecsny 2004)

A talajvíz kémiai típusa a Takta és a Tisza között kálcium-magnézium-hidrokarbonátos, azon kívül nátrium-magnézium-hidrogénkarbonátos. Keménysége 15-25 nk° közötti, de a Takta mellett keményebb. A szulfát tartalom 60-300 mg/l között változik. A rétegvíz mennyisége átlagosan 1 l/s km^2 alatti, de előfordul nagyobb érték is a folyó mellett (*Vitányi 1995*).

Az ártéri kutak mélysége ritkán haladja meg a 200 m-t. Vízhozamuk 200 l/perc alatti. A rétegvizek vastartalma 2 mg/l, elég magas értékű, az összes szilárdanyag tartalma 650 mg/l, ezt közepes értékűnek tekinthetjük.

A már feljebb említett, Árpád-hegy délkeleti lejtőjén eredő források mellett, a város térségében említésre méltók még a bekecsi források (egymástól nem messze három forrás) a Szerencs melletti község közepén lévő parkban találhatók. Harangod vidék forrásai – Selymes forrás, Sulymos forrás, Surogó forrás – melyeknek jó minőségű vize van.

Vízellátás-szennyvízelhelyezés

A város ivóvízellátása. 1955-től beszélhetünk Szerencsen a víziközmű szolgáltatás kezdetéről. 2001. január 01-től a GW-Borsodvíz Kft. Tokaji üzemvezetőség végzi a közművek üzemeltetését. Az alábbiakban ismertetett adatok döntően az említett üzemvezetőségtől származnak.

A Községi fürdő, a Várkert, a Katolikus Plébánia és a Rákóczi út által határolt területen már 1958. előtt volt egy „aknáskút" 1 db 250 l/min teljesítményű elektromotorral meghajtott szivattyúval, melyet 1954-ben helyeztek üzembe. Már ekkor biztosított volt a víz klórozása ún. „Sipos féle klórozóval" és a hálózati nyomás mérése. Az izraelita temető mellé tervezett iker kialakítású 250 m^3 térfogatú magaslati tározó valósult meg. Szintén 1959-ben kezdődött a Rákóczi úti főnyomócső (Ø150 mm azbesztcement) építése Bekecs község határáig. Ekkor kiépültek az akkor még jellemzően nagy számú közkifolyók és a tűzcsapok is.

1968-ban megépült a második 250 m^3-es tározó is. Az 1970-es évek elejére – a ma is nagyrészt meglévő és működő állapot szerint – kiépült az elosztóhálózat és rohamosan emelkedett a bekötések száma, valamint a két nagy élelmiszeripari gyárnak (cukorgyár, csokoládégyár) is gyorsan nőtt a vízigénye. Mivel a vízbázist nem bővítették, ennek eredményeként a nyári időszakban gyakori volt a vízhiány Szerencsen.

Bekecsen 1973. évben fúrtak egy 44,0 m mély, 1520 l/min hozamú kutat, melynek vízadó rétege riolittufa és hidrokvarcit. Ekkor kiépült az „északi vezeték" a kúttól Szerencsig (Ø150 mm azbesztcement csőből) a bekecsi főutcán, mely már néhány bekecsi utca ellátását is szolgálta. 1974-ben 25,9 m talpmélységű, 1.480 l/min. hozamú, jó vízminőségű, víztisztítást nem igénylő kutat fúrtak, melynek vízadó rétege riolit kőzettörmelék és repedezett limnokvarcit. 1975-ben megépítették a „déli vezetéket" is. Ezzel egyidejűleg növelték a magaslati tározó térfogatát további 500 m^3-rel, így kialakult a jelenlegi 1000 m^3-es térfogat. Az 1974-75 évi beruházások során épült meg a 300-as töltővezeték (Ø300 mm azbesztcement) a medencékhez. 1987 évben új kutat (II. sz.) mélyítettek Bekecsen a Bem úton, amelynek eredményeként egy 61,7 m mély, 2.080 l/min hozamú, szintén magas vas- és mangántartalmú vízbázist nyertek. Bekecsen, 1979-ben befejeződött a vízműgépház építése: vas- és mangántalanító technológia, gázklórozás, térszinti

tározó, hálózati szivattyúk, modern szociális elhelyezés, diszpécserközpont. Ezt követően a bekecsi kút (I. sz.) már tisztított vizet továbbított Szerencsre.

A mintegy 30 év alatt a jelenlegi formájára kialakult Bekecs-Szerencsi kistérségi vízellátó rendszert 1984–ben összekötötték Rátka és Ond településeken és a Szerencs, Ondi úton keresztül a Golopi kistérségi vízellátó rendszerrel. A Golopi vízmű vízbázisán két termelő kút létesült 1973-ban, majd egy harmadik 1989-ben. Folyamatosan ellátott települések: Monok, Golop, Tállya, Abaújszántó, Abaújkér, Rátka, Ond, Mád. A jelenlegi (2004. év) állapotok szerint a szerencsi kút 750 l/min, a bekecsi I. sz. kút 450 l/min, a bekecsi II. sz. kút 1.650 l/min vízhozamot biztosít, tehát a három kút összesen 2850 l/min teljesítményű.

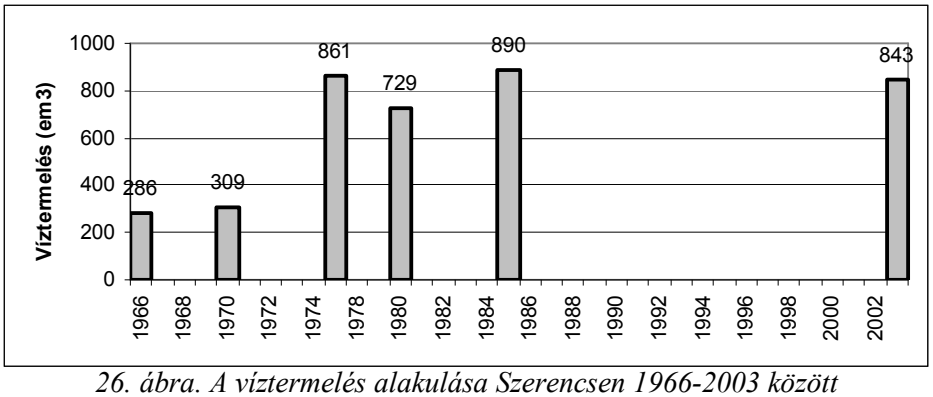

26. ábra. A víztermelés alakulása Szerencsen 1966-2003 között

A Szerencsi Cukorgyár a technológiai vízfelhasználásának jelentős részét is saját beszerzésből, saját kútsorából fedezi. A csokoládégyár 1997 évtől üzembe helyezte régi CS-II. jelű kútját, így azóta csak a tűzivíz igényét biztosítja a városi hálózatról.

A Európai Uniós csatlakozás miatt a 201/2001. (X. 25.) Kormányrendelet alapján az arzén határértéket 10 µg/literre kell csökkenteni, így a bekecsi és a golopi vízművek víztisztító technológiájának rekonstrukciója várható. A termelt vízmennyiségek Szerencsen az 1966. évi 286 ezer m^3-ről, folyamatosan nőtt 1985-ig, amikor 890 ezer m^3 volt (bekecsi kúttal együtt), ezután a magas vízdíjak miatt kissé visszaesett a víztermelés, 2003-ban már ismét 843 ezer m^3 volt (a bekecsi vízművel együtt). A vízvezeték hálózat hossza Szerencsen 1966-ban 14,8 km, 1985-ben 31 km, 2003-ban 46,5 km. Az ivóvízhálózati bekötések száma is folyamatosan nőtt, az összesen 3820 szerencsi lakásból 2003-ban több mint, 98 % volt bekötve.

Csatornázás és szennyvíztisztítás

Szerencs területén az első csatornázási programot 1966-ban dolgozták ki és az 500 m^3/nap kapacitású szennyvíztisztító telep a Szerencs patak mellett a Fecskés településrésztől 300 méterre épült meg. A csatornahálózat az 1972-ben meg-

épült szennyvíztisztító teleppel (I. ütem) együtt lett üzembe helyezve. 1975-ben a Csokoládégyár finanszírozásával megépült a második 500 m^3/nap kapacitású oxidációs árok és utóülepítő (II. ütem), így a telep elvi kapacitása 100 m^3/napra növekedett. Idővel ez sem tudta megoldani a tisztítótelep hidraulikai és biológiai (szervesanyag) túlterhelésből adódó problémáit, melyek elsősorban a Csokoládégyár fejlesztése és így növekvő szennyvízkibocsátás miatt adódtak.

A III. ütemben egy 1.000 m^3/nap kapacitású egyesített műtárgyat építettek a már meglévő tisztítóegységek mellé, ennek az üzembehelyezése 1985-ben történt meg. 1986-1993. között e telep napi átlagos terhelése 1.600 m^3/nap volt. A szennyvíztisztító telep bővítése és modernizálása 1994. évben megindult, a műszaki átadás 1998. októberében történt meg. Az új szennyvíztisztító telep névleges kapacitása 3.300 m^3/nap lett, melyből 3.000 m^3/nap csatornán érkező kommunális, 150 m^3/nap csokoládégyári (NESTLÉ) ipari és 150 m^3/nap szippantott (tengelyen érkező) szennyvíz. A szennyvíztisztító telep jelenlegi fő technológiai egységei: rács és osztóműtárgy, szippantott szennyvíz fogadó, szippantott szennyvíz előkezelő, egyesített biológiai műtárgy, iszapstabilizáló műtárgy, tömbösített biológiai műtárgy utóülepítővel, fúvógépház, iszapsűrítő, iszapvíztelenítő gépház, iszapkomposztáló tér, fertőtlenítő műtárgy, csurgalékvíz átemelő, szociális épület.

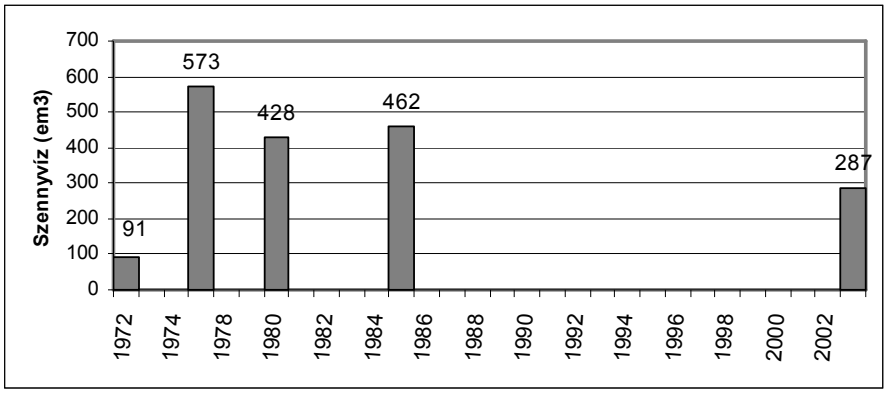

27. ábra. Az elvezetett szennyvíz mennyiségének alakulása Szerencsen 1972-2003 között

A Szerencs-Bekecs-Legyesbénye térségi szennyvízelvezető és tisztító rendszerhez 1998 decemberében csatlakozott Rátka település Szerencs-Ond városrészen keresztül történő bekötéssel, majd 2000 novemberében Mezőzombor község. Ezzel kialakult, és azóta működik a Szerencs térségi szennyvízelvezető rendszer, melynek 47,8 km hosszú gerinchálózatára a lakások kb. 78 %-a van rákötve. Az elvezetett szennyvíz Szerencsen 1972-ben 91 ezer m^3, 1985-ben 462 ezer m^3, 2003-ban 287 ezer m^3 volt. Ennek a tisztított szennyvíznek a befogadója a Takta övcsatorna, a bevezető műtárgy a 28+350 bal parti szelvényénél van.

Növényzet és állatvilág

Növényföldrajzi szempontból Szerencs és környékének síkvidéki része az Alföld flóravidéke (*Eupannonicum*) Tiszántúl flórajárásba (*Crisicum*) tartozik. Jellegzetes erdőtársulása a bokorfüzesek (*Salicetum triandrae*), valamint a fűznyárligetek (*Salicetum albae-fragilis*), a tölgy-köris-szil ligeterdők (*Querco-Ulmetum*) (*Vitányi 1995*). A környéken lévő dombok-hegyek növényzete a magyar (*Pannónia*) flóratartomány északi-középhegységi flóravidékének egyik önálló flórajárását (*Tokajense*) alkotja. Ennek meleg, szárazabb déli részén, elsősorban a Hegyalján, valamint a Mező- és Telkes-dűlőn melegkedvelő növényzet él (*Tuba 2003)*.

A hullámtereken mocsárrétek (*Alopecuretum pratensis*) díszlenek. A lágyszárúak közül említhetjük az iszapkákát (*Dicholysis mickeliana*), a csomós palkát (*Chlorocyperus glomeratus*), a varangy szittyót (*Juncus bafonicus*) stb. Az erdőgazdaság által hasznosított fafajták közül legfontosabb a tölgy, amely hozama 3,0 m^3/ha alatti. A mezőgazdaság területhasznosításában elterjedt kultúrák: – búza, rozs, cukorrépa, szőlő, alma –, termésátlagai közepesek (*Vitányi 1995*).

A növénytakaró mai képe sok millió esztendős fejlődés eredménye. A közelmúlt évszázadai sajnos az erdőirtásnak és az erdőállományok fafajszabályozásának tanúi. A Hegyalja és Meződuló lejtőinek természetes növénytakarója a hegyvidéki lejtőerdős-sztyepp. Azonban alacsonyabb térszínein az eredeti melegkedvelő növényzet helyén – elsősorban – már évszázadok óta szőlőkultúrák virágzanak. Csak fölöttük lép fel, mintegy 200-450 m tengerszint feletti magasság között, a molyhostölgyes bokorerdő (*Ceraso-Quercetum pubescentis*) kis ligetszerű foltokban, erdő nélküli sztyepprétekkel mozaikszerűen váltakozva. Az alacsony, többnyire göcsörtös fákból álló, gazdag cserjeszintű bokorerdő foltok aljában elsősorban a tollas szálkaperje, a piros gólyaorr és a sárga virágú, hasznos tisztesfű tűnik a szemünkbe. Az erdős-sztyepp övnek már zártabb erdőtársulása a mészkedvelő tölgyes (*Corno-Quercetum*), átlagban 300-400 m tengerszint feletti magasságban. Cserjeszintben tömegesen fordul elő a húsos som (*Cornus mas*). Ez az erdőtársulás vezet át az erdős-sztyepp övből a közép-európai lomberdők övébe (*Tuba 2003*).

A molyhos-tölgyes bokorerdő foltok közötti területeket és az erdőtlen, szőlőművelés elkerülte alacsonyabb déli lejtőket a pusztafüves lejtősztyepp (*Pulsatillo-Festucetum rupicilae*) borítja. A kivételesen meleg és száraz termőhelyű lejtőknek ezekben az állományaiban megtalálható az itt érintkező két táj, az Alföld és a középhegység melegkedvelő és szárazságtűrő pannón, pontusi és szubmediterrán növényzete *(Tuba 2003)*. Ennek következtében ritkaságszámba menő és érdekes növények élnek a füves lejtősztyeppen. A fő gyeplakó a nyári forróságban sárga színt öltő pusztai csenkesz (*Festuca rupicola*). Gyepjében nyitja virágát tavasszal a kékesibolya színű leánykökörcsin (*Pulsatilla grandis*) és a vöröseslilás virágú hegyikökörcsin (*P. zimmermannii*). Ekkor tarkítja a gyep

zöldjét a sárga, fehér vagy ibolyaszínekben pompázó törpe nőszirom (*Iris pumila*), és sárga virágú tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) is. Nyárelőn az árvalányhajfajok uralják a területet: a hegyi, a csinos, a kungoró, a hosszú levelű árvalányhaj (*Stipa pennata, S. pulcherima, S. capillata, S. stenophylla*). A tállyai Kopasz-hegyen a bozontos árvalányhaj (*S. dasyphylla*) is jelen van. Nyáron a sztyepplejtőkön a szegfűk közül a magyar szegfű (*Dianthus pontederae*), a barátszegfű (D. cartusianorum) és a dunai szegfű (*D. collinus*) virágzik. Szintén nyáron nyílnak a sárga fészekvirágzatú peremizsek (*Inulák*), a piros nagy virágú parlagi rózsa (*Rosa gallica*), a piros kigyószisz (*Echium rubrum*), az egész nyáron át virító mezei varfű (*Knautia arvensis*), a sötét ibolyaszin pártájú lila ökörfarkkóró (*Verbascum phoeniceum*). A ritkaságnak számító halványsárga repcsény (*Erysimum pallidiforum*) a boldogkőváraljai Jó-hegy és a tállyai Kopasz-hegy lejtőin húzódik meg. Kövesebb, sziklásabb helyeken él a lila színű ékes vasvirág (*Xeranthemum annum*). Főleg tölgyesek szélén, száraz bokorerdők alján rábukkanhatunk a nagy ezerjófűre (*Dictamnus albus*). Nyár végén az őszirózsák (*Aster*) a jellemző növények. Harangod vidékének eredeti növényzetét, a tatárjuharos-tölgyest (*Aceri tatarico-Quercetum*) ma már csak a Szerencsi-dombvidék nyugati, Hernád felőli részén találunk. A régi löszcserjék maradványa a törpemandula (*Amygdalus nana*) és a cseplesz meggy (*Cerasus fruticosa*). A már művelt, felhagyott szőlőkben általában a hosszú levelű árvalányhaj hódítja meg a talajt. Nem mezőgazdasági művelés alá vont, de antropogén hatásnak kitett, például felégetett területeken a fenyérfű (*Botrichloa ischaemum*) terjeszkedik (*Tuba 2003*).

Vízi növénytársulások közül a Tisza-menti holtágakban lebegő vagy alkalmilag legyökerező hínártársulások élnek. Típusnövényei az apró békalencse (*Lemna minor*), a keresztes békalencse (*Lemna trisulca*), a bojtos békalencse (*Spirodela polyrhiza*). A sekélyebb, tápanyagban gazdag, melegebb vizekben az érdes tócsagaz (*Ceratophyllum demescum*), a tündérfátyol (*Nymphoides pelta*) állománya figyelhető meg. A hűvösebb vizekben a kolokán (*Stratiotes*) fordul elő. Rögzült hínárok közül a békaszőlő (*Potamogeton*) nemzetséget, a füzéres süllőhínárt (*Myriophyllum spicatum*), az átokhínárt (Elodea canadensis) valamint a vidra keserű füvet (*Polygonum amphybium*) említhetjük (*Nyíri 2003*).

Mocsári és lápi növényzetek között a tarcali Takta holtágak, a Tiszalúci Holtág területén a társulások legjellegzetesebb fajai a nád (*Phragmites comunis*), a széles levelű gyékény (*Typha latifolia*), a keskeny levelű gyékény (*T. angustifolia*), a tavi káka (*Schoeno plectus lacustris*), a vízi harmatkása (*Gliceria maxima*) és a sás nemzetség (*Carex*).

Hosszú vízborítást és nagy vízszintingadozást képes elviselni a métely kóró (*Oenanthe aquatica*), a vízi kányafű (*Rorippa anphybia*), a réti harmatkása (*Glyceria fluitans*), a virág káka (*Butomus umbellatus*), a nyílfű (*Sagittaria sagittifolia*), a mocsári csetkáka (*Eleochais palustris*). Emellett több jellegzetes kísérő faj, mint a réti fűzény (*Lythrum salicaria*), a nyúlánk galaj (*Galium elongatum*), a közönséges lizinka (*Lysimachia vulgaris*) és a sárga nőszirom (*Iris pseudocarus*).

A Szerencs-patak, Gilip-patak, Harangod-patak mentén helyenként magaskórós mocsárrétek vannak, szalagszerű társulásban. Gyakori, hogy égerliget és mocsárrét állományokkal érintkeznek, mint például a Szerencs-patak mentén Golopnál. Jellemző, és fontos fajai a réti ecsetpázsit (*Alopecerus pratensis*), a halovány és csermelyaszat (*Cirsium oleracetum, C. rivulare*), a mocsári zörgőfű (*Crepis paludosa*) és a mocsári zsurló (*Equisetum palustre*) és a mocsári nefelejcs (*Myosotis palustris*) (*Nyíri 2003*).

A terület állatvilága

A gerinctelenek fajszáma az élőhelyek változatossága következtében nagy, mivel, a területen egymás mellett vízi és szárazföldi ökoszisztémák találhatók. A vizes élőhelyek környékén gyakoriak a szitakötők, előfordul az óriás szitakötő (*Anax imperator*), ősszel nagyszámú az alföldi szitakötő (*Sympetrum sanquineum*). A bogár faunában gyakori fajok a közönséges nünüke (*Meloe proscarabeus*), közönséges dögbogár (*Silpha obscura*), a honvédbogár (*Ento moscelis adonidis*). Szerencs és környéke gazdag lepkékben, különösen a nappali lepkék (*Diurna*) jelenléte szembetűnő. A hajnalpír lepke (*Anthocaris cardamines*), a citromlepke (*Gonepteryx rhamni*), rezedalepke (*Ponthia daplidice*), a káposztalepke (*Pieris brassicae*), a répalepke (*P. rapaei*) és a repcelepke (*P. napi*). A nyári és kora őszi hónapok fajai a sáfránylepke (*Colias croceus*) és a kéneslepke (*C. hyale*). A pillangók közül a kardfarkú lepkével (*Phoclides podalirius*) és a fecskefarkú lepkével (*Papilio machaon*) találkozhatunk. A felhagyott szőlőkben terjedőben van a farkasalma lepke (*Zerynthia polyxena*). A nyári hónapokban gazdag a boglárlepkék (*Lyceanidae*), és csüngőlepkék (*Zygaenidae*) állománya. A tarkalepkék (*Nymphalidae*) családjának képviselői közül gyakori fajok a pókhálólepke (*Araschina levana*), C-betűs lepke (*Comma-C album*), nappali pávaszem (*Inachis io*), kis rókalepke (*Aglais urticae*), az atalanta (*Vanessa atalanta*), és bogáncslepke (*Cynthia cardui*). A szemeslepkék (*Satyriidae*) családjának jellemző képviselői a közönséges és a szénalepke (*Coenonympha iphis, C. pamphilu nephele*), valamint a nagy ökörszem lepke (*Hyponephele lupinus*), az erdei szemeslepke (*Pararge aegeria egerides*) és a sakktáblalepke (*Melanargia galathea scolis*). A puhatestűek (*Mollusca*) csoportjából a kórócsiga (*Helicella obuia*), a pannoncsiga (*Cepea vindobonensis*) és éticsiga (*Helix pomatia*) a legszembetűnőbb. Az állóvizekben a tányércsiga (*Planorbarus corneus*) és élescsiga (*Planorbis planorbis*) jellemző (*Nyíri 2003*).

A folyókban élő gerincesek, a halak közül igen elterjedtek a márnaszinttáj halak és domojkó (*Leucistus cephalius*), a rózsás márna (*Barbus barbus*). A vizek mentén megtalálható a kecskebéka (*Rana esculanta*), vízisikló (*Natrix natrix*), szürkegém (*Ardea cinarea*), a bakcsó (*Nycticorax nycticorax*), a kis lile (*Charaprius pubius*), billegető cankó (*Tringo hypo leucos*), a jégmadár (*Alcedo atthis*), a vízi cickány (*Neomys fodiens*). A puhafaligetekben talált fajok, a barna varangy (*Bufo bufo*), zöldvarangy (*Bufo*

viridis), zöld leveli béka (*Hyla arborea*), karvaj (*Accipter nisus*), vadgerle (*Steptopelia turtur*), a macskabagoly (*Stix alico*), a zöld küllő (*Picus viridis*), a függő cinege (*Remiz peudlinus*), fülemüle (*Luscinia megarhyncos*), bozótposzáta (*Sylvia atricapilla*), szürke légykapó (*Muscicapa striata*) és az erdei pinty (*Fringilla coeleps*). Az akácosok fajai közül a legjellemzőbbek a barna és a zöld varangy, a karvaj, az erdei fülesbagoly (*Asio atus*), a nagy balkáni fakopáncs (*Denntrocopos maior, D. syriacus*), a sárgarigó (*Oriolus oriolus*), a feketerigó (*Turdus merula*), a fülemüle (*Luscina megarhynos*), a bozót-, karvaj-, mezei- és kis poszáta (*Sylvia atricapilla, S. nisoria, S. communis, S. curruca*), a tövisszúró gébics (*Lanius collurio*) és tengelic (*Carduelis carduelis*). Az emlősök (*Mammalia*) legjellemzőbb képviselői: a keleti sün (*Erinaceus concolor*), a vakond (*Talpa europea*), erdei cickány (*Sorex araneus*), a törpe cickány (*S. minutus*), vízi cickány (*Neomys fodiens*), a keleti cickány (*Crocidula scaveolens*), a korai denevér (*Nictalus noctula*), a törpe denevér (*Pipistrellus pipistrellus*), mezei nyúl (*Lepus europaeus*), ürge (*Spermophilus citellus*), több pocok és egérfaj, a róka (*Vulpes vulpes*), a hermelin (*Musteia erminea*), a menyét (*Mustela nivalis*), a görény (*M. putorius*) és a borz (*Meles meles*). Megtalálhatók itt a nagyvadak is: vaddisznó (*Sus scrofa*), a szarvas (*Cervus elaphus*) és az őz (*Capreolus capreolus*) (*Nyíri 2003*).

Védett területek

1999 óta országos jelentőségű védett területté nyilvánították a Kesznyéteni Tájvédelmi Körzetet, amelynek területe 4070 ha. A jellegzetes alföldi ártéri tájképet az erdők, a ligetes kaszálók, a füzesek, a morotvák és mocsarak kis területen való sűrű váltakozása hozza létre. Legértékesebb növény társulásai a keményfa ligetek, úszólápok, holtágak, ősmorotvák lápjai, ártéri kaszálórétek, mocsárszemek, füves puszták. Erdeiben helyenként gémtelepek rejtőznek. A kapcsolódó gyepes területeken több ritka vendég, vándormadár táplálkozik, pihen, különösen vonuláskor (*Nyíri 2003*).

1987-től a tállyai Patócs-hegyet is védetté nyilvánították. A terület természeti értéke a sziklagyep a hegyperemi lakkolitkúp felszínre bújt riolitsziklákon. A sziklák között a védett magyar nőszirom (*Iris aphylla*), piros kigyószisz (*Echium russicum*), fekete és leánykökörcsin (*Pulsatilla nigra, P. grandis*), pusztai metény (*Vinca herbacea*), a hegyi-, hosszúlevelű- és bozontos árvalányhaj (*Stipha joannis, S. tirsa, S. dasyphylla*) nőnek. A területen zöld gyík (*Lacerta viridis*) és keresztes vipera (*Vipera berus*) is él.

Talajok

A térség talajainak hasznosítása sokrétű, a mezőgazdasági területek (szántó, kert, szőlő, rét-legelő) részaránya meghaladja a 80 %-ot:

A szerencsi kistáji terület hasznosítása	%	hektár
1. belterület	5,3	2.650
2. szántó	66,0	33.000
3. kert	0,7	350
4. szőlő	0,7	350
5. rét, legelő	15,6	7.800
6. erdő	5,6	2.800
7. vízfelszín	6,0	3.000
8. ártér, elhagyott terület, bányaterület	0,1	50
9. a fentiekből védett terület	2,3	1.160

Legnagyobb kiterjedésben a löszös üledéken képződött, agyag fizikai féleségű réti talajok az összes terület 42 %-át fedik. Kémhatásuk erősen savanyú, dukkózásra szorulnak. Északról még humuszos homoktalaj, csernozjom homoktalaj is nagyon kis területen, valamint mészlepedékes csernozjom talaj is (7 %), igen jó termőképességgel. Foltokban előfordulnak szikesek, réti szolonyecek, igen rossz mechanikai tulajdonságokkal. A Tisza alluviális síkságán a folyó mellett nyers öntéstalajok alakultak ki, részarányuk 20 % körüli. Mechanikai összetételük agyagos vályog, termőképességük gyenge. Kis területen találjuk az öntés réti talajokat, melyek szintén gyenge termőképességűek. (*Vitányi 1995*). A Taktaközi mocsárvidék peremén nedves rét és legelő terül el, délen – foltokban – ártéri erdő töri meg a táj egyhangúságát.

Irodalom

Borsy Z. (1969): Taktaköz. In.: Magyarország Tájföldrajza. A Tiszai Alföld. Közép-Tiszavidék. (Szerk. Pécsi M.). Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 76-78, 97-141.

Dobány Z. (1987): A Taktaköz vízgazdálkodása. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 11/H. Nyíregyháza. pp. 129-137.

Dobány Z. (2002): A gazdasági élet sajátosságai a Taktaközben a kulturtáj 18-19. századi terjeszkedésének időszakában. Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerkesztette Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs-Nyíregyháza. pp. 197-221.

Dunka S. – Fejér L. – Vágás I. (1996): A verítékes honfoglalás. A Tisza szabályozás története. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény. Budapest. pp. 105-108.

Fejér L. szerk. (2001): Vizeink krónikája. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény. Budapest.

Goda L. (2004): A Műszaki Hidrológiai Programcsomag statisztikai alrendszerének használata. Baja, 2004. január.

Göőz L. (2002): A Szerencsi-szigethegység és környezetének geológiája, különös tekintettel a hévízfeltárás lehetőségeire. Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerkesztette Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs-Nyíregyháza. pp. 33-39.

Hanusz Á. (2002): A turizmus fejlesztési lehetőségei Szerencsen. Szerencs és környéke. Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk: Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs-Nyíregyháza. pp. 33-39.

Hoffer A. (1937): A Szerencsi-sziget földtani viszonyai - A debreceni Tud. Egyetem Ásvány-földtani Intézetének Közl. 8. (Tisia 1937. 2. Debrecen)

Ihrig D. - Károlyi Z. - Károlyi Zs.- Vázsonyi Á. (1973): *A Magyar vízszabályozás története.* VÍZDOK Budapest. pp. 318-319.

Nemecz E. - Varjú Gy. (1962): Sodium bentonitization, clinoptylolitization and adularization in the rhyolitic tuffs of the Szerencs piedmont area - A. G. 6. 3-4. pp. 389-427.

Nyíri T. (2003): Szerencs és környéke természeti értékei és azok megjelenítése a Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola helyi tantervében. Szerencs és Zempléni hegység. Szerkesztette Frisnyák Sándor – Gál András. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs-Nyíregyháza. pp. 65-80.

Nyizsalóvszki R. (2003): A talajvíz minőségének kapcsolata a vízszint horizontális és vertikális mozgásával a Tállyai-félmedencében. Szerencs és Zempléni hegység. Szerkesztette Frisnyák Sándor – Gál András. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs-Nyíregyháza. pp. 65-80.

Pálfai I. szerk. (2001): Magyarország holtágai. Közlekedési és Vízügyi Minisztérium. Budapest. Pp. 192-198.

Pinczés Z. (1960): A *Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza* - Kandidátusi értekezés, Debrecen 264. p.

Pinczés Z. (1998): A Tokaji-hegység geomorfológiai nagyformái - Földrajzi Értesítő XLVII. 3. pp.379-393.

Pinczés Z. (1998): A Tokaji-hegység kialakulása és geomorfológiai értékei - Földrajzi Közl. CXXII. (XLVL) 1-2. pp.l-10.

Pinczés Z. (2003) A Tokaji-hegység geomorfológiája - In Frisnyák S. - Gál A.: Szerencs és a Zempléni-hegység, Szerencs-Nyíregyháza, pp.7-20.

Pók J. (1993): Szatmár vármegye katonai leírása 1782-1785. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványa, Nyíregyháza.

Rozlozsnik P. (1932): Jelentés a Tokaj-hegység déli részében és a Taktaközben végzett felvételről - MÁFI-AD

Tuba Z. (2003): A Zempléni-hegység növényzetének áttekintése. Természettudományi Közlemények 3. Szerkeszti dr. Kókai Sándor, Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar. Nyíregyháza. pp. 235-242.

Vitányi B. (1995): Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez I. Szerencs komplex természetföldrajza. (Helytörténeti tanulmányok). Városi Kulturális Közp. Szerencs. pp. 31-35.

Vitányi B. - Gál A. - Makra L. (2003): A hőmérséklet függőleges gradiense az északi-középhegység térségében – különös tekintettel a Tokaj-hegyaljára. Szerencs és Zempléni hegység. Szerkesztette: Frisnyák Sándor – Gál András. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs-Nyíregyháza. pp. 57-64.

Zelenka T. (1964): A „Szerencsi-öböl" szarmata tufaszintjei és fáciesei - Földtani Közl. 94. 1. p. 52.

Szerencs régészeti leletei

Dr. B. Hellebrandt Magdolna

A tájkép, amely az utast Szerencs felé közeledve fogadja, rendkívül megnyerő. Egyrészt a hegyek látványa a templomtornyokkal és az egyre szépülő régi és új házakkal, másrészt az Alföld felé húzódó városrész kertjeivel ideális lakókörülményeket nyújt.

A 20. század közepén élt Szerencsen dr. Petrikovics László, aki orvosi hivatása, munkája mellett nagy érdeklődéssel fordult a hely történelmi múltja felé. Neki köszönhetően ismeri a régészettudomány a tállyai (*Kemenczei 1969. 28-31.*), és a mádi (*Hellebrandt 1980. 81-86.*) bronzleleteket, valamint a szerencsi gimnázium építésekor talált aranyleletet (*Kovács 1979. 55-77.*). Több kisebb-nagyobb jelentőségű tárgyra bukkantak a szerencsiek építkezéskor, faültetéskor, árokásáskor. Ezekből és az ásatások alkalmával feltárt leletekből felvázolható Szerencs többezer éves történelme.

Tekintsünk vissza az időben! A vidék legrégebbi lakói az *újkőkorban*, azaz a Kr.e. 5. évezredtől a 3. évezredig éltek előttünk. Legfontosabb telephelyük a Taktaföldvár (*1. kép*), mely Szerencstől délkeletre, a Takta csatorna keleti partján a Szerencsre, illetve Mezőzomborra vivő út háromszögében fekszik (*Hellebrandt 1979. 7-24.*). Hossza 534 méter, szélessége középen 120 méter volt. A környező mocsaras, vizes területből kiemelkedő kelet-nyugati irányú dombot nem erősítették meg az újkőkorban sánccal (*Kutzián 1947. 10-15.*), a telepeket hasonló földrajzi adottságú terepen alakították ki máshol is (*Csalogovits 1930. 28-52.*). A domb maga védelmet jelentett elsősorban az árvizektől, másodsorban, – esetleg sövényfallal kerítve –, menedéket nyújtott lakóinak ellenséges támadáskor. A Taktaföldvár keleti részében láthatunk sáncműveket, de ezek, az itt található kerámialeletek alapján az Árpád-korban létesültek (*Korek 1973. 88., HOM Ltsz.78.29.128-141., Nováki 1975. 3-4. 326.*). Az Árpád-kori sánc hossza 140 méter, szélessége is ugyanennyi. A földvár nyugati feléből 1978-ra 240 métert elbontottak. Gáterősítéshez vittek földet 1967 tavaszán, s az így kialakult mintegy három méter magas partfalban újkőkori település beásott gödörfoltjait látta meg dr.Szabó Lajos taktaszadai református lelkész, aki értesítette a leletekről a múzeumot. A helyszínre érkező régész, Kemenczei Tibor megállapította, hogy a leletek a további földelhordás miatt veszélyeztetettek, ezért szükségesnek tartotta a leletmentő ásatást. A feltárás során földbe mélyített házak maradványai kerültek napfényre, melyek kis család befogadására voltak alkalmasak. Előkerültek a házakhoz tartozó hulladékgödrök, ezek az objektumok mindig sokat árulnak el koruk fejlettségéről, a tárgyak használóinak életviteléről.

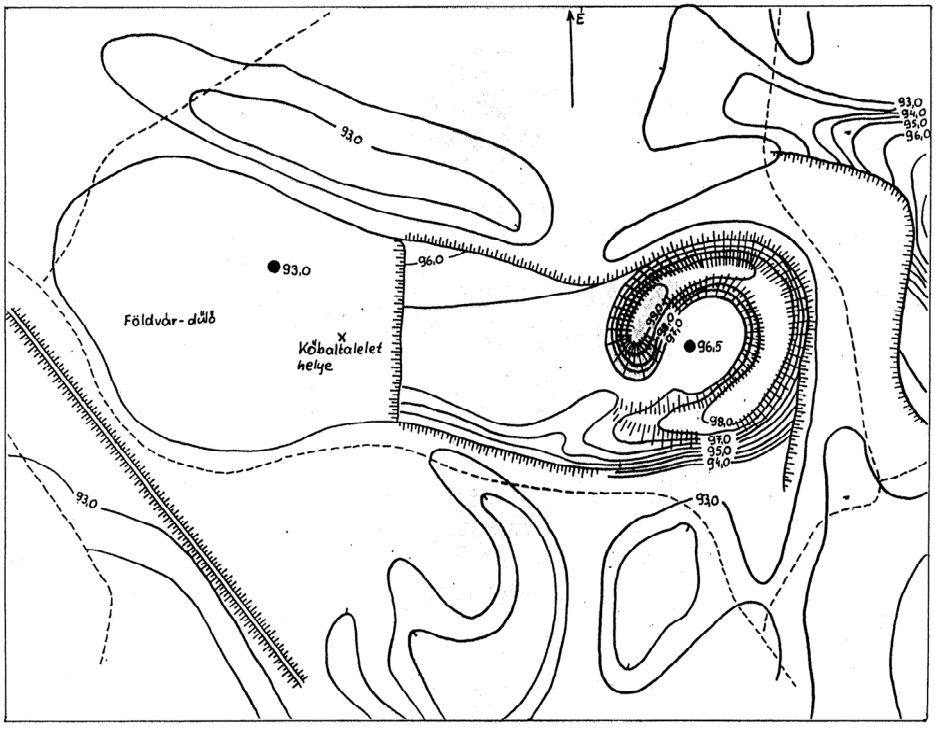

1. kép
Taktaföldvár. Felmérte Nováki Gyula és Sándorfi György

2. kép
Őrlőkő. Fotó: Kulcsár Géza

3. kép
Hálónehezék. Fotó: Kulcsár Géza

Megtalálták bennük a főző- és tároló edények töredékeit, köztük sima- és festett falú darabokat, s az egyszerű kivitelű formáktól a díszesebb megmunkálású kerámiákig az edények változatos sokaságát. Mindezek már arról tanúskodnak, hogy ebben a korai időben fontos volt a használhatóság mellett a tetszetős kivitelezés.

A földet agancseszközökkel lazították fel, a megtermelt gabonát őrlőkövön, egy másik kő segítségével törték, őrölték lisztté (*2. kép*). Az élelemszerzés kiegészítője lehetett a vadászat mellett a halászat. Halászháló nehezéke lehetett az a 12 cm átmérőjű homokkő nehezék, melyet a rendszeres használatban a felerősítő kötél kikoptatott. (*3. kép*). A szépen megmunkált agancsból készült halászszigony az 1967-es ásatás remek lelete (*Kemenczei-K.Végh 1969. 9. kép*). Ugyanezen az ásatáson kibontottak négy sírt, ahol a csontvázakon felismerhető volt az okkerfestés. Az újkőkorban általában szokás volt, hogy a halottat bekenték a pirosas földfestékkel, az okkerral, így mintegy az élet színét próbálták visszavarázsolni. Az okkerfesték nem enyészik el, a csontokon megmaradt. Az elhunytat felhúzott karokkal, felhúzott lábakkal tették a sírba, úgynevezett zsugorított, vagy alvó helyzetben. Nem helyeztek melléjük a temetéskor semmi szervetlen tárgyat (*HOM Adattár 387-68., 388-68., Kemenczei-K.Végh 1969. 511-512.*). Az ásató a leletanyagot az újkőkor tiszai kultúrájába sorolta. Korek József a Tiszai kultúra című kandidátusi értekezésében tanulmányozta a leleteket (*Korek 1973. 88-102.*). A szerencsi Helytörténeti Múzeum (ma Zemplén Múzeum (vezetője, Angyal Béla 1974-ben értesített, hogy ismét megbontották a Taktaföldvárat. Tudomásunkra jutott, hogy Prügy és Szerencs közötti út építéséhez vitt innen földet a Földmunkát Gépesítő Vállalat. A helyszínen, a markoló által szétnyomott neolit ház omladékából tíz darab lapos, kúpos hálósúlyt tudtunk megmenteni. Többet tudnánk a szövőszék méretéről, ha a házat mi bonthattuk volna ki. A lenyesett partoldal átnézésekor a hálósúlyoktól 152 cm-re kőbaltákra lettünk figyelmesek. Egy, már hiányos edényben 12 darab kőbaltát találtunk (*4. kép*). Az edény alján félbehasított vadkanagyar, és agyarból csiszolt tárgy tapadt az edényfalhoz. Az egész lelet a jelenlegi járószinttől 94 cm mélységben feküdt. Az edény nyaka és pereme hiányzik (*6. kép 6.*). Magassága 10 cm lehetett. A kőbalták hossza átlag 4 - 11 cm között váltakozik.A kőbalták elrejtése külön figyelmet érdemel. Korek József kandidátusi disszertációjában utalt a kőbalták kiemelt szerepére (*Korek 1973. 362-364.*) az őskor korai szakaszában. Hódmezővásárhely-Kökénydombon a 14. házban (*Banner - Foltiny 1945. III. 8.*) több tárolóedény mellett volt egy láda formájú szegletes edény, amelyet elmozdíthatatlanul a földbe tapasztottak. Az edény négy sarka és közepe alatt a földön egy-egy kőbalta, illetve töredék volt. A kiskörei ásatás (*Korek 1973. 364.*) 24. és 25. felületében levő kerek alaprajzú házban, a letapasztott padlózatban talált az ásató felfelé álló, megdőlt helyzetű kőbaltát, ez rontott darab volt. A kökénydombi balták is sérültek.

4. kép
A kőbaltalelet bontás közben. A szerző felvétele

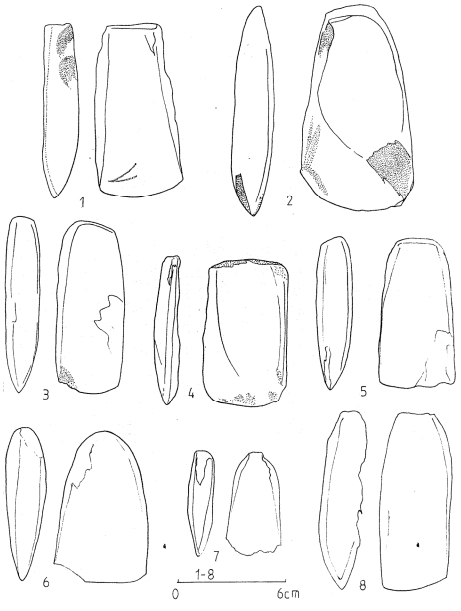

5. kép
A kőbaltalelet egyik része. A szerző rajza

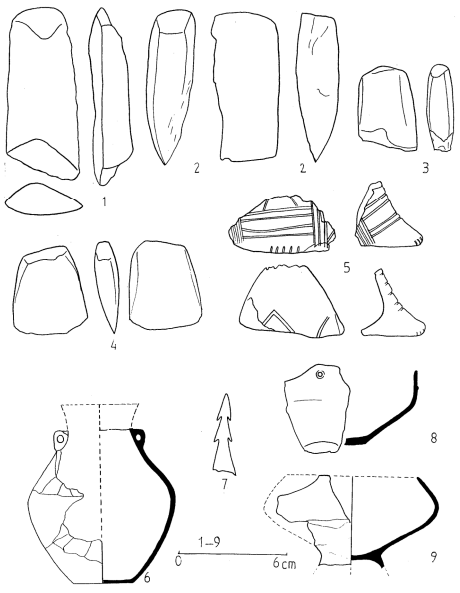

6. kép
A kőbaltalelet másik része. A szerző rajza

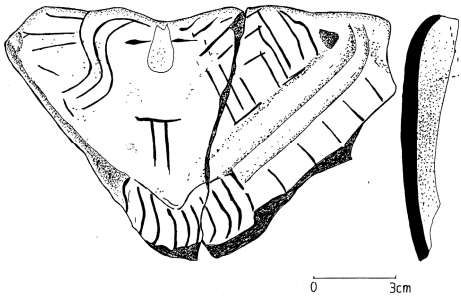

7. kép
Arcos edénytöredék. A szerző rajza

A görgetegi telepen és az aszódi temető 111. sírjában (*Korek 1973. 366-377. Kalicz Nándor ásatása*) szintén találtak kőbaltát, élével felfelé állítva. A Taktaföldvár kőbaltaleletének darabjai szintén töröttek, csorbák (*5. kép 1-8., 6. kép 1-4.*), így tették az edénybe. A balták kaptafa vagy trapéz alakúak, anyaguk többnyire kontakt kőzet, tehát könnyen törik (*Hellebrandt 1979. 12-13.*). Az egyetlen épnek mondható darab viszont kovás anyagból készült, s olyan puha, hogy baltaként nem használhatták. A balták anyaga, állapota miatt nem gondolhatjuk, hogy mindez kereskedelmi árukészlet. Elrejtésük azzal a népi hiedelemmel függhet össze, mely a baltáknak gonoszűző, bajelhárító mágikus erőt tulajdonít (*Korek 1973. 364-365.*). Néprajzi megfigyelések szerint a 20. században is tettek az ajtó mellé, élével kifelé állítva vas baltát. A leletmentésen találtunk láb alakú edénytöredéket (*6. kép 5.*), halásszigonyt (*6. kép 7.*), és például talpcsöves táltöredéket (*6. kép 9.*). A szerencsi Helytörténeti Múzeum régészeti anyagát behoztuk a Herman Ottó Múzeumba, s ebben az együttesben található a Taktaföldvárról két edénytöredék (*HOM Ltsz.77.33.1-2.*), melyek összeillenek, és arcot ábrázolnak. Az edényfal vastagsága a perem felé vékonyodik, a peremrésznél legömbölyített. Peremhossz 12,8 cm. A töredék hullámos szélű edény peremből való (*7. kép*). Az arc maga háromszög keretben van, a háromszög felső, hosszabbik része maga az edényperem, a két rövidebb oldalt mélyített vonal jelzi, és plasztikus borda kíséri, találkozásuknál alakították ki a kissé gömbölyített állat. A szemek és a száj vízszintes vonallal jelzett. A szemek jobb szélén erősebben fogta az egykori rajzoló a karcoló eszközt, jobban bemélyítette, majd feljebb emelte, ezt a homlok feletti egy-egy vonalnál is megfigyelhetjük. A száj egyenes vonala helyenként mélyebb, és kissé megvastagodik, ezáltal sajátos kifejezést ad. A száj vonala alatt két nagyjából párhuzamos vonal fut lefelé, az egyik rövidebb a másiknál. Az alsó állkapcsot, állat érzékeltető egyenes és ívelt három vonal alatt 12 darab, hosszban hullámos, 2 - 2,5 centis mélyített vonal alkotja a kecskeszakállt. Az arc jobb oldalán három hullámos vonalköteg látható, két hosszabb, majd egy kis rövidebb vonal vezet át a bal arcrészre, ahol szögletes hármas vonalköteg zárja az arcábrázolást. Az orrnak csak körte alakú helye látszik sötét foltként. Az edénydarab törésfelülete fekete, a külső és belső felületet finom világosbarna agyagréteggel vonták be a készítéskor, amikor a plasztikus orrot már a helyére illesztették. A bal arcrész melletti borda épen megmaradt, ezt a perem alatt vízszintesen átfúrták. A borda alatt megtalálhatók a párhuzamos vonalak közötti négyszögletes mezők, hat darab, kissé eltérő méretűek. Hasonlóak az aggteleki darabok (*Kalicz-Koós 2000. 11. kép 9., 12. kép 6-7., 13. kép 3. 6.*). A száj vonala alatt egy függőleges vonal látható a mezőzombori arcábrázoláson (*Kalicz - Koós 2000. 1-2. kép*). Több hasonló kidolgozású darabot ismerünk, s a szerzők szerint lehetséges, hogy ez a szakállt jelképezte, tehát férfiábrázolások (*Kalicz-Koós 2000. 20.*). Egy függőleges vonal a száj alatt Füzesabony-

Gubakút lelőhelyről előkerült darabokon is látszik (*Domboróczki 1997. 57. 58. kat.szám*.). A szerencsi arcábrázoláson két vonal vezet a szájtól lefelé, de itt meg is van a szakáll az áll alatt. A publikált hasonló kerámiák között a kenézlőinél figyelhetjük meg, hogy a száj vízszintes vonala alatt három függőleges vonal fut lefelé, és ezek valóban a cikk-cakk, vagy hullámos mezőig érnek, amit könnyen értelmezhetünk szakállnak. Nagyon valószínű, hogy szakállt ábrázoltak vonalas megoldásban a Budapest-Békásmegyeren talált edényen (*Kalicz-Makkay 1972. 7. kép 1 a-b.*), valamint két szentesi edényen (*Kalicz 1980. 24-25. kép*), és a kunszentmártoni darabon (*Csalog 1960. 1. kép*). Lehetséges, hogy szakállt mintáztak a tiszadadai idolon, ahol a szájtól három vonal fut lefelé (*Kalicz 1980. 16-17*.). Megfigyelhetjük, hogy a szerencsi töredéken borda húzódik az arc mellett. Csalog József utalt arra a sarlós isten bemutatásakor, hogy maszkkal ábrázolták (*Csalog 1959. 7-38., 1960. 1. kép 2.*). Kalicz Nándor arra hívta fel a figyelmet (*Kalicz 1980. 32*.), hogy a fül helyén levő átfúrások, mint a szerencsi darabnál is látjuk, esetleg a maszk felerősítésére adtak lehetőséget. Ez valószínű, hiszen a nagyobb méretű edényeket ezekkel a kis fülekkel nem lehetett megemelni, de megmozdítani sem. Átfúrást láthatunk antropomorf plasztikák fejtöredékein, általában az egyik oldalon, például Füzesabony-Gubakút lelőhelyről (*Domboróczki 1997. 29.55.58.59. katalógusszám*), de ugyaninnen ismert mindkét oldalon átfúrt is (*Domboróczki 1997. 57. kat.szám*).

Valószínű, hogy az alkalmanként használt maszkot mintázták meg, illetve rajzolták az edények egy részére. A mezőzombori edényen (*Kalicz-Koós 2000. 1-2. kép*) az arcábrázolást keretező borda alatt kettős szaggatott vonalsort láthatunk. Lehetséges, hogy nemcsak merev anyagból, például fából készültek maszkok, hanem bőrből vagy textilből is, amit öltésekkel erősíthettek bábura, ruhára, s a szaggatott vonal az öltés imitálása. A szerencsi arcos töredék hengeres nyakú, öblös hasú edény peremrészének darabja, az edény élelemtároló volt, s a rá karcolt istenség hiedelmük szerint védte az edény tartalmát. A Taktaföldváron egykor virágzó tiszai kultúra telepét az átégett leletek szerint tűz pusztította el. A 20. század második felében iskolások, így Bódi László és Budavári László, majd később Derda Ferenc, és tanáraik, mint például Angyal Béla is gyűjtött a Taktaföldvárban újkőkori és rézkori festett és vonaldiszes cserepeket (*8. kép 1-11., 9. kép 6-8*.), pattintékokat és trapéz alakú kőbaltát, csont árakat és vadkanagyarpárt (*9. ép 1-5. 10-14*.) Még a bronzkorban is lehetett itt élet a 9. kép 9. felfüggeszthető agyag állatszobrocska bizonysága szerint. Szerencsen a *Rákóczi utcában* (*HOM Ltsz.77.19.1-7*.) is találtak újkőkori leleteket. Ezeket a darabokat Petrikovics László ajándékozta a múzeumnak 1965-ben. Újkőkori leletek kerültek elő Szerencsen a *Hajdúréten* (*Korek-Patay 1958. 34*.). A talált leletek mind a vonaldíszes kultúra hagyatéka.

Általában vastagfalú kerámiatöredékekről van szó, amelyekre néha szegletes vagy hullámvonal diszítés jellemző. A vonaldíszes anyag között bükki jellegű kerámia előfordul.További kőbaltákat és cserepeket találtak *Ondon* a *Barátszögben* (*HOM Ltsz.77.11.1*.). 1985-ben újkőkori leleteket ajándékoztak a *TSZ tanyától* a miskolci múzeumnak. Pelyvás anyagú kerámiatöredékek ezek, amelyek általában kissé behúzott peremű edények töredékei, a felületen ívelő vagy szögletes, mélyített vonalakkal. Ugyanitt paticsot és obszidián pattintékot is találtak (*HOM Ltsz.2001.6.1-26*.). Legutóbb Beregi Gábor a Barátszögben, saját földjükön gyűjtött vastag falú, bütyökdíszes tárolóedény darabokat (*HOM Ltsz.2001.7.1-24*.). Láthatjuk, hogy mindezek a leletek nyiltszíni telepeken kerültek elő. Ismerjük azonban Bekecs fölött a *Fulóhegyen* levő *Nagybarlangot***,** mint régészeti lelőhelyet. A leletekről Majoros Zsuzsanna geológus (*OKTH, Miskolc*) értesített. A helyszíni kiszálláskor a barlang szájánál, a bejáratot biztosító feltöltésben, tehát másodlagos helyen cserepeket találtunk. A leletek között vonaldíszes, és sárga inkrusztált töredékek hevertek, jellegzetes újkőkori, bükki kultúrába sorolható emlékanyag, vegyesen bronzkoriakkal és széles szalagfülű korongolt házi kerámiával, mázas középkori cserepekkel (HOM Adattár 1914-87.). A barlang viszonylag kis méretű, legszélesebb részénél 3 méter, ferdén mérve. Óriási lehullott kőtömbök vannak a bejárat jobb oldalánál, amiből arra következtethetünk, hogy lakottsága idején nagyobb lehetett, s később a bejárati rész leomlott. A barlang magassága 2 méter, fel lehet állni benne, jobbra egy kisebb ága van, de a továbbjutást nagyméretű kőtömbök akadályozzák. Az irodalom szerint (Hoffer *1937., Kuchta 1962*.) dr.Petrikovics László ásatott a barlangban az 1930-as évek elején.

A *rézkorban,* azaz a Kr.e. 2500-1900-ig terjedő időszakban már a fém eszközök készítését figyelhetjük meg. A természetben előforduló rezet kalapálással alakították a kívánt formára, baltákat, árakat, vésőket készítettek, mint például a 10.képen látható 15,6 cm hosszú rézvésőt, mely nyéllyukas, és átmérője 2,5 cm. Árat továbbra is csiszoltak csontból, a *Petőfi utca 6-7 számú.* háznál 7 cm hosszú példány került elő (*HOM Ltsz. 77.36.1*.). Nagy rézkori telepre bukkantak a *Hajdúréten*. Szerencstől keletre, a sátoraljaújhelyi műút építésekor 1950-ben a Betonútépítő Vállalat átvágott egy enyhe kiemelkedést a Hajdúrét keleti oldalán. A Szerencs patak a Hajdúrét nyugati oldalánál folyik. A dombról az út feltöltéséhez is szállítottak földet (*HOM Adattár 322-68. Mithay Sándor jelentése*). Először Varga László, a miskolci múzeum igazgatója járt a helyszínen szeptember 10-én, és sok leletet gyűjtött össze, vitt a múzeumba (*11. kép*), a munkások három sír előkerüléséről tájékoztatták (*Patay 1956.4*.). Mithay Sándor, a győri múzeum régésze szeptember 14-16-án végzett leletmentést a lelőhelyen. Megfigyelése szerint az útépítő munkálatok során őskori telepet és temetőt találtak. Az új út délkeleti oldalánál árokásáskor hét sírt találtak az ő megérkezése előtti napon.

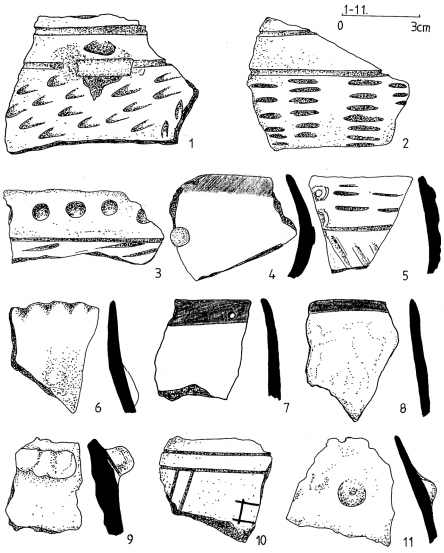

8. kép
Újkőkori és rézkori leletek a Taktaföldvárról. A szerző rajza

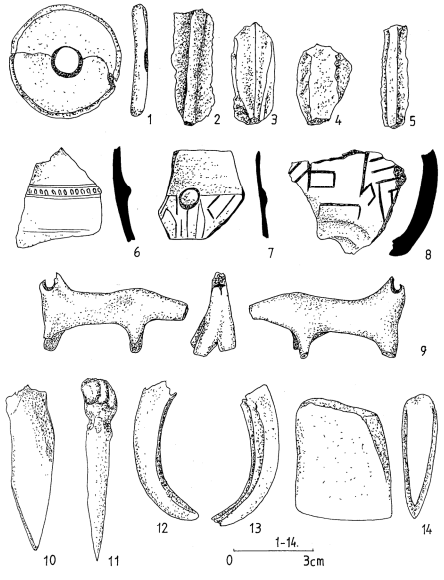

9. kép

1. Szerencs-ondi dülő. Kelta cserép., 2-14. Ujkőkori és rézkori leletek, bronzkori állatfigura a Taktaföldvárról. A szerző rajza

10. kép
Réz véső Szerencsről. Fotó: Kulcsár Géza

11. kép
Textilmintás csésze a Hajdúrét 1. sírjából. Fotó: Kulcsár Géza

A sírok pontosan a patakon átvezető gyaloghíd melletti vízháztól délkeletre kerültek elő (*HOM Adattár 32-68*.). Mithay sablonrajzon rögzítette a csontvázak helyzetét és a mellékletek helyét. Szeptember 20-23-án Megay Géza, a Miskolci Múzeum munkatársa jelentős régészeti emlékeket mentett meg, október 4-5-én, pedig a Magyar Nemzeti Múzeum régésze, Korek József folytatta a feltárást, de ő rézkori sírokat már nem talált. Még később is kerültek felszínre leletek, ezek egy része bekerült a múzeumba. A töredékes edényeket Megay Géza restaurálta (*12. kép*) az előkerülést követő évben, 1951-ben.

A teljes síranyagot Patay Pál publikálta a Herman Ottó Múzeum Közleményiben (*Patay 1956. 1-14*.). A hajdúréti temető a rézkor bodrogkeresztúri kultúrájába tartozik. Jellemző erre a kultúrára, hogy halottait zsugorított helyzetben temette el, a nőket bal oldalukra, a férfiakat jobb oldalukra fektették, tájolásuk mindkét esetben kelet-nyugat, azaz a fej keletre, a láb nyugatra irányítva feküdt. A férfiakhoz kő késeket tettek, a 4. sírban például a koponya homlokcsontja előtt találták. Feltételezhető, hogy a kések sírba tételének rituális oka volt, az egész őskor idején megfigyelhetjük ezt a szokást, akkor is, amikor már vasból kovácsolták a késeket. Az ékszerek a női sírok mellékletei, így a 9. sírban talált kúpos arany dísz a koponyánál került elő, feltételezhető, hogy fejdíszt ékesített. A kerámiák között gyakori a tejesköcsög forma, pereménél két kis füllel, egy darab volt a sírokban, a koponya közelében. A csészék a félgömb laposabb és mélyebb változatában, kis nyakkal és bütyöklábakkal sokfélék (*13. kép*). Hétköznapi és gyakori a virágcserép alakú edény, a 6. sír melléklete példázza ezt a típust, amelyben egy tejesköcsög állt, ma is a találásnak megfelelő állapotban láthatjuk (*14. kép*). Különlegesen érdekes forma a 8. sír edénye, amelynek hengeres nyaka felfelé szélesedik, hasa kettős, legszélesebb részükön egymással szemben egy-egy bütyökfüllel, olyan, mintha emeletes lenne, vagy két edényt tettek volna egymásra (*15. kép*). A bodrogkeresztúri kultúra edényfüleit gyakran állatfej alakúra formázták: Patay Pál megfigyelése szerint főleg a csonkakúpos nyakú, gömbhasú edénytípusnál alkalmazták, amelyeket sokszor négy lábbal láttak el (*16. kép*). A szerencs-hajdúréti kerámiák különlegessége a meandrikus-pontsoros diszítésmód, mely sima felületekkel váltakozva rendkívül dekoratív, ahogy a 11. és 13. képen láthatjuk. A "Z" forma egymásba kapcsolásából, olykor ferdén, lépcsőszerűen elhelyezett sorokban futnak, a köztük levő mezőt ferde árkolások variációi töltik ki. Tulajdonképpen ezek a minták végtelenek, folytathatók, minden valószínűség szerint textilminták agyagba átvitt alkalmazását láthatjuk bennük, emellett szól a négyzetes osztottságuk, s megfigyelhetjük, hogy a rajzolónak nem kis nehézséget okozott a sík anyagra tervezett, bevált mintát az edény gömb felületén visszaadni. Nyeles kő eszköz a 9. női sír mellékleteként került nyilvántartásunkba (*17. kép*). Összesen 11 sír leírását adta közre Patay Pál régész, és több szórvány leletét, amelyek szintén sírok mellékletei voltak.

12. kép
Megay Géza a szerencsi régészeti leleteket restaurálja. Fotó: Nagy Lajos

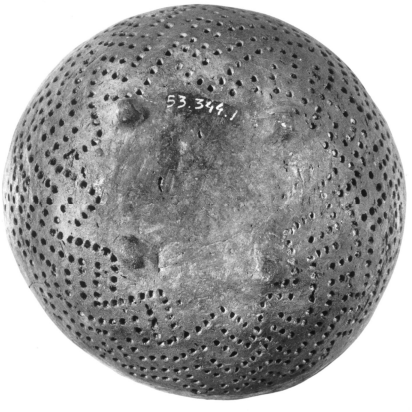

13. kép
Diszített csésze bütyöklábakkal a Hajdúrét 6. sírjából. Fotó: Kulcsár Géza

14. kép
Virágcserép alakú edény, benne a tejesköcsög. Fotó: Kulcsár Géza

15. kép
"Emeletes" edény. Fotó: Kulcsár Géza

16. kép
Állatfejfülű edénytöredék a Hajdúrétről. Fotó: Kulcsár Géza

17. kép
A 9. sír nyeles kőeszköze. Fotó: Kulcsár Géza

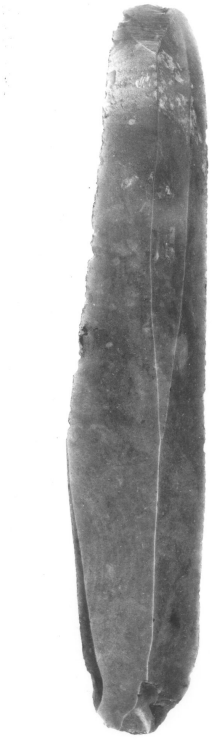

18. kép
Kő kés az Árpád-hegyről. Fotó: Kulcsár Géza

19. kép
Rézkori edényfülek. Fotó: Kulcsár Géza

A bodrogkeresztúri kultúra kiemelkedő helyet foglal el a Kárpát-medence rézkorában, az egész Alföldön, és tőle északra megtalálható, valamint keletre Erdélyben, s nyugatra a Dunakönyöknél, Budapest térségében. E korban fejlődött ki a réz- és az aranyművesség, és ért el művészi fokot. Kúp alakú arany ékszert, mint említettük, a 9. sírban találtak, s előkerült egy 1951. november 19-én, a múzeum régi, vegyes leltárkönyve szerint (HOM Ltsz.19406.) az állami műút építkezésénél. Hossza 1,9 cm, a kerek átmérője 1,1 cm, palástja sima. A 9. sír hasonló darabjának (*Patay 1956. 8. kép*) palástja bordadíszes a legszélesebb résznél. Szerencsen az *Árpádhegyen* (*18. kép*) gyűjtötték a bodrogkeresztúri kultúra jellegzetes, 20,6 cm hosszú kő kését (*HOM Ltsz. 77.21.5*.).

A föld mozgatása Szerencsen újabb leleteket eredményezett. 1951. július 19-én Puskás mérnök értesítette a múzeumot, hogy a Közvágóhíd mellett, a vasútállomástól 400 méterre a homokbányában 1,6 méter mélységben csontvázra bukkantak. Nemeskéri János antropológus július 26-án utazott a helyszínre (*HOM Adattár 384-68.*). A homokbánya területén egymástól 8-12 méterre kör alakú fekete foltok látszottak. A foltok metszete tölcsér alakú, s aljukon égésnyomokat lehetett kimutatni. Mélységük 1,5 - 2 méter volt. Itt cserepeket nem találtak. A csontváz melléklet nélküli, s az antropológus megállapítása szerint honfoglalás kor előtti, minden jel szerint őskori, mivel kövesedés nyomai mutatkoztak rajta. Feltételezte, hogy telep vagy temető szélét bolygatták meg. Ma már több hasonlóról tudunk, amelyek halotthamvasztó helyek maradványai (Hellebrandt 1999. 196-198.). Felvetődik a kérdés, hogy kiket hamvasztottak? Valószínű, hogy a rézkor végén élt *péceli kultúra* elhunytjait. A Hajdúréten ugyanis telepük egy részét feltárták az útépítéskor, régészeti leletanyagát, az objektumokat szakkönyvben tanulmányozta Banner János (*Banner 1956. 104-105*.). Egy lekerekített sarkú négyszögletes házat sikerült feltárni, mérete 300 x 200 cm, alapja 95 cm mélységben mutatkozott. A leletanyagot osztott tálak, hálómintás cseréptöredékek, alkotják, valamint az úgynevezett vissi típusú edényfülek (*19. kép*), durva, vastag falú edény perem- és oldaltöredéke, a perem alatt ujjbenyomásos, rátett léccel a házikerámiát képviselik. Felhúzott fülű bögrék (*21. kép*) és elnagyoltan kidolgozott kőeszközök zárják a leletanyag bemutatását, ez utóbbiak (*22. kép*) még akkor is használatban maradtak, amikor már fémezközt is tudtak készíteni rézkori elődeink. Földet műveltek, de a nagyállattartó, legeltető gazdálkodás volt rájuk jellemző.

A *bronzkor* Kr.e. 1900 - 800-ig tartott körülbelül térségünkben. Békés évszázadok következtek, amelyekben fejlődött a földművelés, a váltógazdálkodásra tértek át. A telepeken csontból készült szerszámokat, így árakat, tűket találtunk, amelyekkel a bőrt dolgozták fel, bizonyára a ruházat kiegészítői voltak az így varrt darabok. Fejlődött a szövés-fonás, többféle orsókarika került elő. Hálósúlyok lehettek a zömök agyag nehezékek (*23. kép*), melyek közül az egyiket Szerencsen az állomás melletti homokbányában gyűjtötte Megay Géza 1954-ben, a másik Tiszatardosról származik.

20. kép
Durva házikerámia töredéke.
Fotó: Kulcsár Géza

21. kép
Rézkori bögrék a Hajdúrétről.
Fotó: Kulcsár Géza

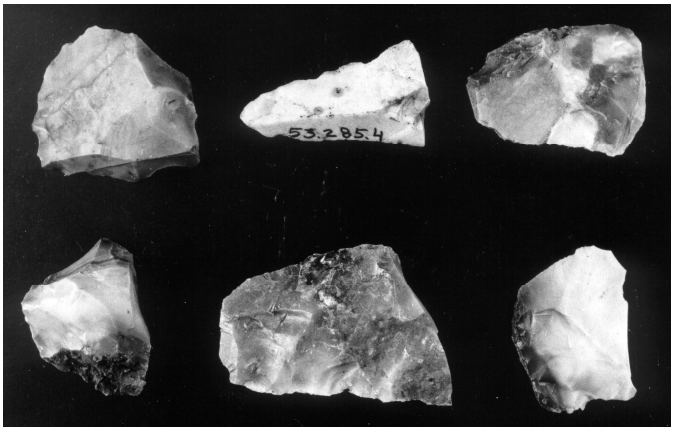

22. kép
Kőeszközök a rézkorból.
Fotó: Kulcsár Géza

23. kép
Hálósúlyok vagy tűzikutyák Szerencsről és Tiszatardosról. Fotó: Kulcsár Géza

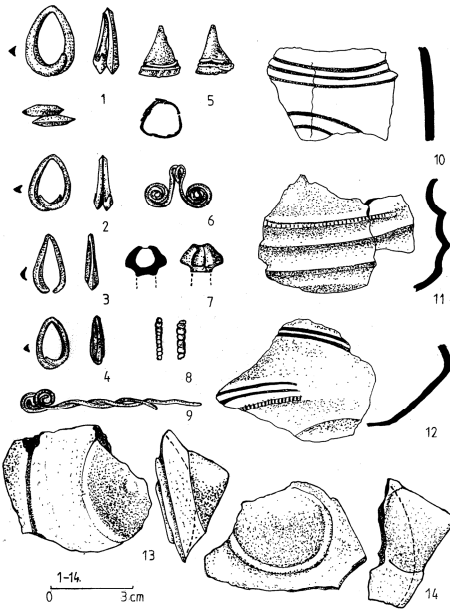

24. kép
Az aranylelet és a kísérő kerámiák.
A szerző rajza

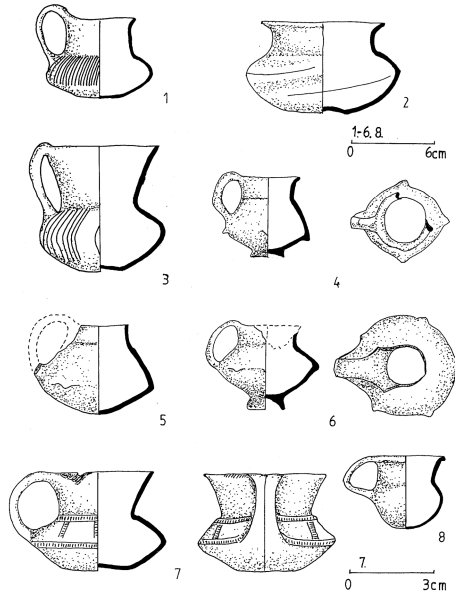

25. kép
Középső bronzkori bögrék. A szerző rajza

26. kép
Diszített bögre. Fotó: Kulcsár Géza

27. kép
Agyag állatszobrocska.
Fotó: Kulcsár Géza

28. kép
Bronz csákány
Bodrogszegiből.
Fotó: Kulcsár Géza

A lakóházak vertfalúak voltak, egy vagy több lakótérrel, padozatukat egyszerűen ledöngölték. A házakban találtak a régészek tűzhelyet. A bronzkorban a telepeket többször megújították, hosszú ideig laktak egy helyen. A középső bronzkor kiemelkedő leleteire a *Bocskai Gimnázium* építésekor bukkantak Szerencsen 1967-ben, amikor egy csontvázat találtak, s mellette három szív alakú hajkarikát és egy bronz tűt. A leletet dr. Petrikovics László juttatta a szerencsi múzeumba (*Kemenczei - K.Végh 1969. 509.*). Ugyanitt cserepek is kerültek felszínre.

A leletegyüttest 1969-ben leltározták be Szerencsen, később bekerült a Herman Ottó Múzeumba, és kibővült, azaz több tárgyat soroltak mellé, így a következő leleteket írhatjuk le:

- Edénytöredékek, melyek bütykökkel díszített tál részei. Öt darab töredék, hosszuk 4,8cm, 5,2 cm, 5,4 cm, 5,9 cm, 11,2 cm (24. kép 10.12-14.).
- Edénytöredék. Bögre vízszintesen bordázott oldalrésszel. H: 5,8 cm. (24.kép 11.).
- Hajkarika (24. kép 1.). Tömör arany, ovális alakú, végei egymásra hajlanak. Belső részén homorú vájat követi végig. Magassága 2,5 cm, súlya 6,18 gramm.
- Hajkarika (24. kép 2.). Tömör arany, az előzővel azonos formájú és kidolgozású, de kisebb. Magassága 2 cm, súlya 2,92 gramm
- Hajkarika (24. kép 3.). Tömör arany, az előzőkhöz hasonló, de végei rövidebbek, nem hajlanak egymásra. Magassága 2,1 cm, súlya 1,86 gramm.
- Hajkarika (24. kép 4.). Tömör arany, végei egymásra hajlanak, de az előzőktől kisebb. Magassága 1,8 cm, súlya 1,49 gramm
- Kúp (24 kép 5.). 0,5 milliméter vastag arany lemezből kalapálták. Kiszélesedő alsó részén két körbe futó borda erősíti a tárgyat, s egyben diszíti is. Alján a lemezt 2-3 milliméter szélességben visszahajlították, mint a hajdúréti 9. sír aranykúpját. Aljához közel két lyuk látható, melyek szintén a felerősítését szolgálhatták. Kissé sérült állapotban maradt ránk. Magassága 1,8 cm, alsó átmérője 1,5 cm, súlya 0,77 gramm.
- Tűtöredék (24. kép 7.). Bronzból öntött kúp alakú fejrészből áll, mely belül üreges. A fej alsó részén megfigyelhetjük a tű szárának maradványát, melyet a fejjel egybeöntöttek. A fej egy része és a tű szára hiányzik. Magassága 1 cm, átmérője 1,6 cm
- Spirálcsövecskék (24. kép 8.). 0,9 cm hosszú darab lapos huzalból készült, a másik darab 0,7 cm hosszú, és egyik fele gyöngyözött. Együttes súlyuk 0,18 gramm.
- Spirálcsüngő (24. kép 6.), úgynevezett szemüvegspirális. Kerek, 1 mm vastag aranyhuzalból készült, szárának felső részén kettős hurkolású, feltehetően a viselethez rögzítették ily módon, vagy átfűztek rajta például fonalat vagy szalagot. Magassága 0,7 cm, súlya 0,64 gramm.
- Spirálcsüngő (24. kép 9.). Arany, az előzőhöz hasonló lehetett, annak párja, de széthúzták, és kettétört. Hossza 6,5 cm, súlya 0,76 gramm.
- Bronz tű szárának 1,4cm és 1,6 cm hosszú töredéke.

A leletet Kovács Tibor régész, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója publikálta (*Kovács 1979.55-77.*). Megállapítása szerint a középső bronzkorban, a *füzesabonyi kultúra* fénykorában kezdték készíteni a tömör arany hajkákat. A szemüvegspirálisokat gyakrabban találjuk, ugyan a bronz változatát, valószínű elterjedtebb díszítő tárgy lehetett. A lelet nem a bronzkorba illő darabja a kúp alakú dísz, amelyet a szerencsi leletben, és a tiszapalkonyai 8. sírleletben találtak. Meg kell jegyeznünk, hogy, mint láttuk, a szerencsi lelet nem hitelesen feltárt, s ugyanez a helyzet a tiszapalkonya-kisfaludi darabbal. Az új lakótelep építésekor a Kisfalud tanya helyén 1958 tavaszán Kalicz Nándor 7 sírt tárt fel, melyek zsugorított csontvázasak voltak (*Kovács 1979. 1. kép*), ezektől 45 méterre a munkások találták a 8. sírt, amelynek arany mellékletei között volt a kúp alakú dísz is. Lényegében mindkét darab szórvány. A kúp alakú csüngők a rézkor bodrogkeresztúri kultúrájának jellegzetes ékszerei. A rézkor és a középső bronzkor között, mely a hajkarikák viseletének kora, igen nagy az időkülönbség. Kovács Tibor lehetségesnek tartotta, hogy a jövőben előkerülnek majd a korai bronzkorból olyan leletek, melyekben szintén megtalálhatók lesznek a kúpos aranyak, tehát folyamatos divat lehetőségét feltételezte. Arra a gyakorlati lehetőségre is gondolhatunk, hogy például a Hajdúréten megtalálták az előttük élt rézkori, bodrogkeresztúri nép ékszerét, és a mutatós aranyat a saját készítésű dísztárgyakkal együtt viselték. Egyszerűbb tárgyaknál is előfordult hasonló. A váci kelta temetőben például egy kis újkőkori kőbaltát fúrtak át, és felfűzve, amulettként viselték (*Hellebrandt 1999 a. a 11. sír melléklete XXVI.12.*). A Tisza vidékén, és ezt északról határoló területen élt füzesabonyi kultúra népe a Kr.e. 16-15. századokban olyan gazdag volt, olyan nagyhatalommal bírt, hogy jelentős aranyművesség fejlődhetett ki. 14-15 telepről, illetve temetkezésből ismer a kutatás aranytárgyakat. Kovács Tibor arany kincsleletnek számította a bárcai (Kosice, Szlovákia), a szerencsi, a tiszafüredi és a tiszaugi leleteket. Véleménye szerint az arany leletek elemzésében sokat remélhetünk a jövőben a spektrálanalitikai vizsgálatoktól. Fény derülhet például az aranykereskedelemre, nemcsak a feldolgozott kész tárgyak, hanem a nyersanyag vonatkozásában is. Középső bronzkori bögrék kerültek elő a gimnáziumhoz közeli *Magyar utcában* (*25. kép 1. 3.*), és turbántekercses hasú kis edényke (*25. kép 2.*) ismeretlen lelőhelyről. Szintén ismeretlen lelőhelyű bögrék a szerencsi múzeumtól átvett anyagban az egykor füles, hasán bütyökdíszes bögre, a párhuzamos vonalak között vonalkázott diszítésű, szalagfüles bögre, s a kis talpon álló, hasán lefelé hegyesedő bütykökkel ellátott bögre (*25. kép 5. 7. 4. 6.*), s a gömbhasú bögre, mely a Taktaföldváron került elő (*25. kép 8.*). Füzesabonyi telepleletet találtak a Hajdúréten, itt szinte minden korszakban megtelepedett az ember. Szépen díszített 6,5 cm magas bögre van gyűjteményünkben, mely Szerencsről került a Miskolci Múzeumba, kis talpon áll, pereme kihajlik, nyakán vízszintes vonalköteg ível, hasán szintén, s a lefelé irányuló bütyökdíszek körül rovátkolt, majd ívelt vonalkötegek hangsúlyozzák a díszítést (*26. kép*).

Szerencs-Ond területén a *katolikus-református temetőben* sírásások alkalmával dobtak ki a földdel együtt vastag falú, kormos oldaltöredékeket, szalagfüldarabokat és világosbarna textilmintás cserépdarabokat, amelyek a *hatvani kultúra* ismert kerámiái. Ezekből a leletekből Majorszki András ajándékozott a múzeumnak kerámiatöredékeket. Kis agyag állatszobrocska került erről a lelőhelyről korábban múzeumunkba (*27. kép*), hossza mindössze 5,2 cm. Mint az előzőekben láttuk, a Hajdúréten, mintegy 10 katasztrális holdnyi területen több korszak lelete került felszínre. Mithay Sándor leletmentésekor a domb legmagasabb részén nyitott kutatóárokban középkori réteg alatt 60-70 cm vastag kultúrréteget tárt fel, melynek leletanyaga a későbronzkorba sorolható, mégpedig az úgynevezett *Gáva kultúrába* (*Kemenczei 1971. 38*.). A leletek a következők:

- Peremtöredék, amely belül síkozott. Kívül fekete, belül barna színű.
- Peremtöredék, az edényfal és a perem kihajlik. Kívül szürke, belül barna színű.
- Nagyméretű edény oldaltöredéke, bordázott füllel, barna színű.
- Csupor peremtöredéke, szürke.
- Kihajló peremtöredék, barna színű.
- Edény vállának része, árkolt, füle van és bütyökdíszes. Fekete.
- Egyenes peremű edény nyakának darabja. Barna.
- Peremtöredék, belül síkozott, kívül szürke, belül barna.
- Vízszintesen árkolt nyakrész, kívül fekete, belül barna.
- Csupor egyenes peremű oldaltöredéke, fülének helye látszik. Szürkésbarna színű.

A leletanyag a Herman Ottó Múzeumban 53.574.1 - 575.4. leltári számon található. *Szerencs-Ond, Fő u. 123***.** számú háznál kis bütyökdíszes, ép fülesbögre került elő (*HOM Ltsz. 78.24.1*.). A Gáva kultúra Északkelet-Magyarországon és Erdélyben virágzó hatalmat jelentett a bronzkor végén. Jellegzetes kerámiái a pszeudo-villanova urnaformák, árkolt díszű fényes fekete fazekak, tálak. Szélesen kihajló peremrészeken is láthatjuk ezt a síkozást, árkolást, dekoratív, gyakran iparművészeti színvonalú edényeket készítettek. Házikerámiáik kevésbé igényesek, kézben tartásukat, jó fogásukat fogóbütykök, szalagfülek könnyítették meg. A korai vaskorban Szerencs-Ond területén, illetve Ondtól keletre, a patakon átkelve, északkeletre található domb, a *Barátszög* is lakott volt. Beregi Gábor 2001-ben vastag falú, nyakán vízszintes bordával ellátott fényes fekete cserepeket gyűjtött itt. A Kr.e. 13. század körül technikai újításként elterjedt a bronz széleskörű alkalmazása. A bronz ötvözött réz, mégpedig 90-97 % rezet és 3-12 % cint vagy ónt vagy antimont tartalmaz. A tárgyakat öntötték, majd kidolgozták. Készítettek csákányokat (*28. kép*), sarlókat (*29. kép*), és kardokat. Áttört markolatú bronz kardot talált Kiss Sándor 1981. szeptemberében a *Vince tanyánál***.** A kard hossza 77 cm (*30. a-b kép*).

29. kép
Bronz sarló. Fotó: Kulcsár Géza

30. kép
Áttört markolatú bronz kard és markolata Szerencs-Vince tanyáról. Fotó: Kulcsár Géza

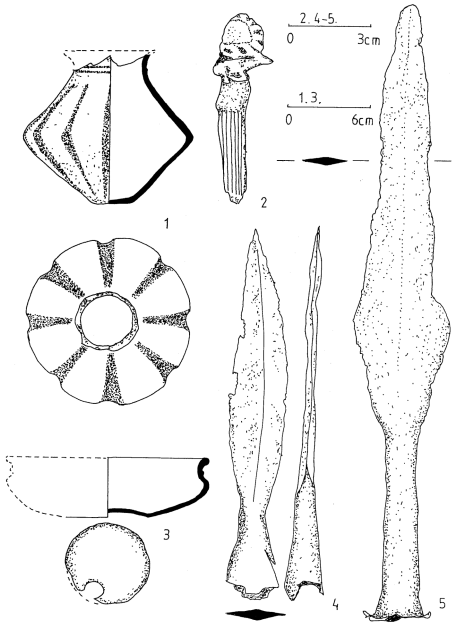

31. kép
Szkíta és kelta leletek. A szerző rajza

32. kép
Füles bögre az Ondi dűlőből. Fotó: Kulcsár Géza

Egyetlen hasonlót ismerünk, egy áttört markolatú, díszített pengéjű tőrtöredéket, amelyet Kesznyétenben találtak (*Hellebrandt 1985. 24-31.*). Ez a kardtípus már átvezet bennünket időben a *preszkíta* korba. A 9-7. században élt ez a keleti eredetű nép az Alföldön, s az Alföld északi területéről múzeumunk is őrzi hagyatékukat.

A *késő vaskor* név szerint ismert etnikuma a szkíta, jelen tudásunk szerint a Kr.e. 6. évszázad első felében a Fekete-tengertől északra levő sztyeppékről nyomultak a Kárpát-medencébe. Róluk van írásos adatunk, Hérodotos, a történetírás atyja külön könyvben számolt be erről a félelmet keltő népről, leírta, hogyan hódították meg a Kr.e. 8-7. században az ókori kelet civilizált államait, harcoltak például a perzsákkal. A szkíták iráni nyelven beszéltek, törzsi szervezetben éltek, és a harc jelentette számukra az életet. Később földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Hódításaikat harcmodoruknak és vas fegyvereiknek tulajdonítjuk. Vasból először ékszereket, gyöngyöket, karpereceket készítettek, később a mindennapi használati tárgyak, eszközök alapanyaga lett. Késeket, sarlókat kovácsoltak mestereik, és nem utolsó sorban lándzsahegyeket, nyílhegyeket, tőröket, az úgynevezett akinakészt. A kutatás máig nyitott kérdése, hogy a hódítások után a szkíta etnikum mennyire volt meghatározó a lakosság körében, tehát a szkíta népesség itt maradt, vagy csak hatalmát terjesztette ki a korai vaskorban itt élő népekre. A szkíta-kor leletanyagában, temetkezési mellékleteiben, például kerámiái között sokáig megőrizte a korábbi formákat. Ilyen a *Rátkán* talált korsó (*31. kép 1.*), melynek pereme kihajlik, nyakán borda látható, teste kettőskónikus, és hosszában nyolc szeletre osztott. A szkíta emlékanyagban feltűnik a szarvas ábrázolása, Mezőkeresztes-Zöldhalom-pusztán 1928-ban arany pajzsdíszt találtak egy hamvasztásos sírban, és bronz tükrök nyelén is láthatjuk a leroskadó, olykor üldözőjére visszatekintő szarvast (*Hellebrandt 2001. szkíta kiállítás katalógusa*). *Szerencsen a Kölcsey utca 18 számú* ház előtt, vizesárok ásása közben találtak szkíta kori régiségeket (*Kemenczei-K.Végh 1971. 514.*). Hamvasztásos sír lehetett itt, mert égett, hiányos bronz tükörnyelet, egy bronzfüggőt és egy pitykét találtak. A tükörnyél egyik, meglevő végén lábait maga alá húzott szarvast láthatunk, erről, illetve hasonlókról írták az elemzők, hogy a menekülő, éppen a földről elugró pillanatban ábrázolták a dús agancsú vadat.

Legközelebbi párhuzamának a Muhi-Kocsmadombon előkerült szarvasalakos tükröt tarthatjuk (*Hellebrandt 1994. 10., 38-39., 1999 b. 125-159.*). A tükrök készítői körül is sok vita zajlik. Egyes kutatók a Fekete-tenger északi partvidékének görög gyarmatvárosaiban élő mesterek munkájának tartják, mások szerint ott tanult szkíta ötvösmesterek készítményei. Megtanulhatták a fémek megmunkálását ugyanúgy, ahogy a fazekaskorong használatát is elsajátították, és megfigyelhetjük, hogy az edényformákat is átvették, majd természetesen a saját igényeik és tudásuk szerint alakították őket.

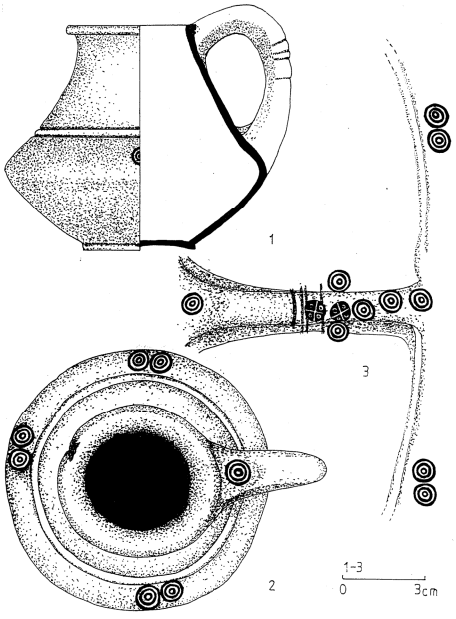

33. kép
Rajz a pecsételt díszű bögréről. A szerző rajza

34. kép
Császárkori házi kerámia.
Fotó: Kulcsár Géza

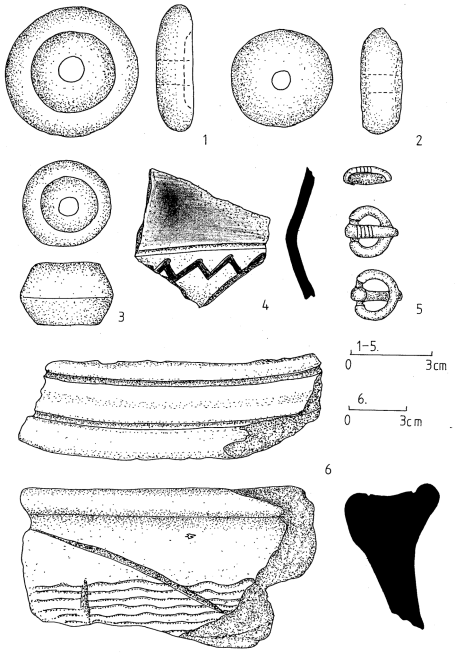

35. kép
Kr.utáni évszázadok barbár leletei. A szerző rajza

Vidékünkön a Kr.e. 6-5. század folyamán már letelepedett, békés lakosság művelte a földet, legeltette állatait. Az ő hagyatékuk az öblös testű edény és vas lándzsatöredékek, amelyek *Taktaszadán*, a termelőszövetkezet istállója mellett kerültek elő, és dr. Szabó Lajos révén kerültek múzeumba (*HOM Ltsz.77.4.1-5.*). Kr.e. 400 körül *kelta* harcosok hódították meg vidékünk koravaskori lakosságát. A kelták őshazája a mai Észak-Franciaország, Dél-Németország területén lehetett, kultúrájukat La Téne kultúrának nevezi a kutatás. Hérodotos görög történetíró feljegyezte, hogy a Duna folyó a kelták földjén ered. A kelta vezető réteg magas hegyek tetején kialakított földvárakban élt, széleskörű kereskedelmet folytattak az antik világ civilizált népeivel, így például a görögökkel. A kelta fegyverek már vasból készültek, kétélű kardjaik, vas lándzsahegyeik ránk maradtak. A kardok vágásra szolgáltak, hüvelyben tartották, és vas, vagy bőr övön függesztve viselték. A harcossal amikor meghalt, eltemették fegyvereit, általában összehajtogatva, talán azért, hogy más már ne használhassa. Már ismerték a páncélt és a sisakot is, de csak kivételes személyeknek volt. A kelták nem alkottak államot, törzsi szervezetben éltek, a törzsek központja az oppidum, ilyen volt például Bükkszentlászló-Nagysánc. A kelták nyugatról magukkal hozták a fazekaskorong ismeretét, de még a kézzel formált házi kerámiát is használták. *Szerencsen*, az *Ondi dűlőben* kövekkel borított sírból kelta harcos szokásos sírleletei kerültek napfényre (*K. Végh 1969. 75-76.*).

A leletek a következők:

- Bögre (*32. 33. kép*). Sötétszürke, korongolt. Durva pereme kihajlik, vállán két árok között plasztikus borda van, mely alatt három mélyített körből álló koncentrikus kör páros motívuma ismétlődik körbe háromszor. A vaskos szalagfül a peremből indul ki, a fölé emelkedik, és a fülön is ismétlődik a koncentrikus körökből álló motívum, és még két négy részre osztott kör, minden negyedben egy-egy kis körrel. Magassága 8,3 cm. Tál (*31. kép 3.*). Anyaga grafitszemcsés, belül vörösesszínű, korongon készült. Pereme duzzadtan kihajlik, vállán plasztikus borda fut körbe. Alja omphalosos. A tál egy része hiányzik, de megfigyelhető, hogy alját átfúrták. Magassága 5 cm.
- Vas lándzsa (*31. kép 4.*). Köpüje szélesre nyílik, és rövid. A lándzsa gerince ferde. Hossza 13,6 cm.
- Vas lándzsa (*31. kép 5.*). Köpüje hosszú, végét valószínű, hogy a találás után verték vissza, eleve lapos, szinte nincs gerince.. Hossza 23 cm. tárgyak a HOM gyűjteményében 77.14.1-4. számon szerepelnek a nyilvántartásban. A kelta sírról nem tudjuk, hogy hamvasztásos volt-e, vagy csontvázat rejtett. Figyelemre méltó, hogy kőpakolásos volt. Hasonló került elő Sopronban, Reziben, a pákozdi szentélynél, Bernecebarátiban és Vácott (*Hellebrandt 1999a. 14.*). A füles bögrék a szkíta kori régészeti anyagban mindennaposak. A Kárpát-medencében kelet felé haladva egyre gyakoribbak, bizonyára egyre nagyobb befolyása volt a helyi szkí-

ta kori lakosságnak a kelta kultúrára, így átvettek egyes kerámiatipusokat. A pecsételt diszítéseknek, a koncentrikus köröknek, a négy részre osztott köröknek szimbolikus jelentőségük volt, megtalálhatók a különböző kelta tárgyakon, még a kelta pénzeken is.

A Kr. utáni évszázadokban különböző keleti barbár népek özönlöttek vidékünkre, s az őslakossággal összeolvadva sajátos kultúrát alkottak, amelyet a régészek a római császárok uralkodási idejéről *császárkornak* neveznek. *Szerencsen a Rákóczi utcában* római kori leleteket gyűjtött össze dr. Petrikovics László (*HOM Ltsz.77.19.8-23*.) A kerámiák között szürke, korongolt, szélesebben kihajló, tagolt peremű hombáredények oldaltöredékei, nyakán két bordával, 2 centiméteres bepecsételéssel díszített oldaltöredékek bevagdalt dísszel, és bordával ellátott nyakrészek, valamint félkörös fogazott léccel ellátott darabok találhatók. Figyelemre méltó az előkerült darabok között a bepecsételt díszítésű, úgynevezett Blazice típusú kerámia. Ugyanide tartoznak a besimított diszítésűek, amilyeneket a szerencsi kerámiatöredékek között is megfigyelhetünk (*K.Végh 1974-75. 86. és XXIII. 3-4*.). Ugyanitt a durva házi kerámia is előfordul (*34. kép*) hullámvonaldiszítéssel. K.Végh Katalin tanulmányában (*K.Végh 1974-75. 91*.) összegzésként megállapította a Rákóczi utcai leletekről, hogy a Blazice- tipusú kerámiaanyaghoz tartoznak, vagyis a tagolt hombárperem alapján a települést a római császárkor késői időszakára keltezhetjük, azaz a Kr.u. 4. századra. Tagolt hombárperem töredéke került elő *Szerencs-Ond* területén a *Barátszögben*, ahol Beregi Gábor és Majorszki András helyi lakos gyűjtött régészeti leleteket. Talált még hullámvonalas nagyméretű hombár oldaltöredéket (*35. kép 6*.), amelynek széles peremrésze is látható, besimított vonalakkal ellátott oldaltöredéket (*35. kép 4*.), kettőskúpos orsógombot (*35. kép 3*.), kerek, kissé lapított testű orsókarikákat (*35. kép 1-2*.), valamint germán jellegű vas csatot (*35. kép 5*.), amelynek tüskéje kampószerűen behajlik (*HOM Ltsz.2001.7.15.16.21.23*.).

A református templom mellett, a *Lajos u. 2 szám* alatt földelhordáskor néhány sírt találtak. Az egyikben *középkori*, 11. századi pénzek voltak (*Kemenczei-K.Végh 1969. 509*.). Ez a lelet már a magyar középkor történetének lapjait gazdagítja.

Irodalom

Banner János: Die Péceler Kultur. Archaeologia Hungarica XXXV. 1956.

Banner János - Foltiny István: Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kökény dombon. Folia Archaeologica V. 1945.

Csalogovits József: Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolitikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére. Archaeologiai Értesítő 44.1930. 28-52.

Csalog József: Die anthropomorphen Gefasse und Idolplastiken von Szegvár-Tűzköves. ActaArchHung 11. 1959. 7-38.

Csalog József: Az idólplasztika néhány kérdéséhez. Archaeologiai Értesítő 1960. 188-194.

Csalog József: Das Krummschwert des Idols von Szegvár-Tűzköves. Acta Archaeologica 1960. 57-68.

Domboróczki László: Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr.e. VI. évezredből. In.: Utak a múltba. Paths into the Past. Budapest, 1997. 19-27.

Gádor Judit - Hellebrandt Magdolna: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1976-ban. HOMÉ XVI. 1977. 77-84.

Hellebrandt Magdolna: A Szerencs-taktaföldvári kőbaltalelet. HOMÉ XVII-XVIII. 1979. 7-24.

Hellebrandt Magdolna: A Mád-Pádihegyi bronzlelet. HOMÉ XIX. 1980. 81-86.

Hellebrandt Magdolna: Neue spatbronzezeitliche Schwertfunde aus Nordungarn. ActaArchHung 1985. 24-31.

Hellebrandt Magdiolna: Mit ránkhagytak a századok...Kiállítási katalógus. 1994. 32-43.

Hellebrandt Magdolna: Corpus of Celtic Finds in Hungary. Celtic Finds from Northern Hungary. Budapest, 1999.

Hellebrandt Magdolna: Muhi-Kocsmadomb, szkíta-kelta temető. Archaeologiai Értesítő 123-124. 1996-0997. 125-159.

Hellebrandt Magdolna: A szkíta kultúra emlékanyaga az Alföld és a Hegyvidék találkozásánál. Kiállítási katalógus. 2001.

Hoffer András: A Szerencsi-sziget földtani viszonyai. Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Intézetéből. 8. szám. Debrecen, 1937.10.

Kalicz Nándor: Über die Frage der befestigen Siedlungen in Nord- und Ostungarn bis zum Beginn der Bronzezeit. Annales Univ.sc. Budapestiensis de Rolando Eötvös nom Sectio Historica 2. 1960. 251-260.

Kalicz Nándor: Agyagistenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon. Budapest, 1960.

Kalicz Nándor-Makkay János: Südliche Einflüsse im frühen und mittleren Neolithikum Trans-danubiens - Déli hatások a Dunántúl korai és középső neolitikumában. Alba Regia 12. Székesfehárvár, 1972. 93-105.

Kalicz Nándor - Koós Judit: Újkőkori arcos edények a Kárpát-medence északkeleti részéből. HOMÉ XXXIX.2000. 15-44.

Kemenczei Tibor: Újabb bronzleletek Borsod megyéből. HOMÉ VIII. 1969. 27-68.

Kemenczei Tibor: A Gáva kultúra leletei a miskolci múzeumban. HOMÉ X. 1971. 31. 86.

Kemenczei Tibor: Die spatbronzezeit Nordostungarn. Budapest, 1984.

Kemenczei Tibor - K.Végh Katalin: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1967-ben. HOMÉ VIII. 1969. 505-514.

Kemenczei Tibor - K.Végh Katalin: Leletmentések és ásatások 1969-70-ben. HOMÉ X. 1971. 507-515.

Korek József: Tiszai kultúra. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1973. Szerencs-Taktaföldvár 88-102.

Korek József-Patay Pál: A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. RégFüz. II. 1958.

Kovács Tibor: Középső bronzkori aranylelet Észak-Magyarországról. Folia Archaeologica XXX. 1979. 55-77.

Kuchta Gyula: A legyesbényei Fuló hegy barlangjai. Borsod Földrajzi Évkönyv III-IV. 1962.

Kutzián Ida: Az aeneolithikus erődök problémái. Antiquitas Hungarica 1. 1947. 10-15.

Nováki Gyula: A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig. Az Építés és Építészettudomány VII. 1975. 3-4. 326.

Patay Pál: A Szerencs-hajdúréti rézkori temető.A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 1956. június. 4-14.

K.Végh Katalin: Régészeti adatok Észak-Magyarországról, I-IV. század. HOMÉ XIII-XIV. 1974-75. 65-129.

K.Végh Katalin: Kelta leletek a miskolci múzeumban. HOMÉ VIII. 1969. 69-114.

Szerencs története

Dr. Takács Péter

Szerencs topográfiai jellemzői

Szerencsnek a történelem során gyakran változó nagyságú határa [1895-ben 3630 katasztrális hold, 1935-ben 4838 kh., 1942-ben 5013 kh.] különböző jellegű földrajzi tájak érintkezésében fekszik. Északról és Északkeletről a történelem során elhíresedett hegyaljai bortermő promontóriumok nyúlnak a „fejéig, derekáig", melyből a Berkeccel, az Előheggyel és más promontóriumokkal egy időben maga is részelt. Szerencset azonban inkább a Hegyalja kapujának nevezték. Ez többnyire arra utalt, hogy az Északról, Nyugatról, Északnyugatról érkező, a Hernád völgyén leereszkedő kereskedők és hadak Szerencsen keresztül érték el a Hegyalját, a tokaji átkelőt és a lúci révet, s az Erdélyből érkező és oda tartó hadak és kereskedők éppúgy a Szerencs mellett „elfutó" hadi utat, a „nagy országutat" járták, mint az Alföldről, a Tisza-mentéről, a Duna-Tisza közéről állatokat és gabonaféléket eladásra kínáló parasztok. Déli-, délkeleti irányból a Taktaköz húzódik Szerencs határáig, Nyugatról, Északnyugatról a Harangod vidéke határolja, amit lezár a Szerencsi dombság és a Hernád magas-parti sávja. A 16. század közepétől a 18. század elejéig a történelemben olykor-olykor fontos szerepkörre emelkedő települést, függően a hadjárásoktól, a törökök falvakat pusztásító sarcaitól, Mezőzombor, Rátka, Ond, Tállya, Monok, Bekecs, Taktaszada és a Szabolcs megyei Prügy szomszédolták. Vizei a Szerencs-, az Ond patak és a Takta folyó. Északra a határa hegyes, délre síkság, a hajdani Taktaföldvár környékén kiterjedt mocsarakkal.

Közeli és távolabbi szomszédai, az egy Tállya kivételével – amely település határa csak olykor-olykor, Bekecs vagy Ond „futásakor", illetve a polgári korszak határrendezéseit követően – érintette közvetlenül Szerencs határát, olyan helységek, amelyek személynévi eredetű megnevezéssel vonultak be a históriába, mind-mind magyaros névadással[1]. Kiss Lajos szerint ugyanez a névadási etimológia jellemzi Szerencset is. Máig eldöntetlen azonban, hogy a „szerémségi ember", illetve a „türelem, szívósság, állhatatosság" jelentésű török szó névetimológiai változata adta-e a település nevét[2]. A környező falvak, a

[1] Mindezekre *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára – vonatkozó címszavait – Bp. 1997. (A továbbiakban: *Kiss Lajos*, 1997.).
[2] *Kiss Lajos*, 1997. Szerencs.

közeli kisebb-nagyobb vizek neveinek hasonló metódusú kialakulása arra enged következtetni, hogy a honfoglalás idején lakatlan, vagy csak nagyon ritkán lakott volt ez a táj, s a beérkező honfoglalók népesítették meg. Ők nevezték el földrajzi és társadalmi képződményeit. A régészeti leletek tanúsága szerint a neolitikus és rézkori kultúrák emberei, a bronzkori társadalmak közösségei, majd a szkíták, kelták és a honfoglaló magyarok kedvelték az itt található természetföldrajzi környezetet.

Szerencset – pontosabban e vidéket – a mitológiát a tényekkel bátran keverő, a kronológiai pontosságot és a történetiség követelményeit alig-alig ismerő, a népi fantázia szabadasszociációs szabályait követve etimologizáló Anonymus említette először. Az 57 fejezetre osztott Gesta Hungarorumban egy fejezet egészében Szerencsről szól: „Árpád vezér és nemesei pedig nagy örömmel felkerekedtek Hung várából, s a Tarcal hegyén túl ütöttek tábort, a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig. Erről a hegyről látták, hogy milyen az a hely; mivel pedig nagyon megszerették, úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól egészen mostanáig a szerelemről Szerencsének hívják a helyet." Földrajzi nevekkel jól körbe is határolta az ismeretlenségbe rejtőzködő nótáriusunk ezt a „szerencsés" helyet. Megnevezte körülötte Tarcalt, a Takta vizét, Sóvárt, a Sajót, a Bodrogot, a Tiszát, Hímesudvart, a lúci révet. Innen indította harcba Szabolcsot, Tast és Tétényt, akik győzelmeik után a Meszesi kapunál jelölték ki az Uraság [az ország] határát, gyepűt építve ki a meghódított területek védelmére. Győzelmüket jelentették Árpádnak. A „jó hírre – folytatta gesztaírónk – Árpád vezér és főemberei pogány módra áldomást csaptak. Egy egész héten át ünnepet ülve lakmároztak, s majdnem minden nap megittasodtak. Egyszersmind aztán a jó hírre Árpád vezér és övéi kivonultak Szerencsből, és a Sajó folyó mellett ütöttek tábort, a Tiszától egészen a Hernád vizéig." A 31. fejezetben ismét visszaképzelgi Árpádot Anonymus Szerencs tájára, hogy onnan költöztesse tovább: „átkeltek a Sajó folyón, azon a helyen, ahol a Hernád vize beleömlik. A Héjő vize mellett ütöttek tábort, egészen a Tiszáig és Emődig, s egy hónapig maradtak ott"[3].

Ha naiv is Anonymus etimológiája, abban nem tévedett, hogy a honfoglaló magyarság gazdálkodásához, megélhetésének szervezéséhez ideális volt ez a környék. A lovakkal könnyen átgázolható patakok, folyók és azok árterületei vizet, a porongos helyek legelői füvet biztosítottak a magukkal hozott és a harcok során szerzett állatoknak. A folyók s az áradások táplálta tavak bővelkedtek halban, víziállatokban, madarakban. Az Erdőalja fái biztosították a nemezsátrakhoz,

[3] *Anonymus*: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította és jegyzetekkel ellátta *Pais Dezső*. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte *Györffy György*. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában Budapesten, 1975-ben. (A továbbiakban: Anonymus). Lásd még: *Frisnyák Sándor-Gál András* szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. (A továbbiakban: *Frisnyák-Gál*, 2002.).; *Molnár L.*: Szerencs, Hegyalja kapuja. 1988. (A továbbiakban: *Molnár,* 1988.)

jurtákhoz, karámokhoz, szélfogókhoz, pásztorszállásokhoz a rúdfát, sütéshez, főzéshez, melegedéshez az energiát. Az erdők és patakvölgyek ideális vadászterepnek bizonyultak. Az embereket, állatokat Sóvárról könnyen elláthatták sóval. Talán a mai Sóstófalva sós vizeit, szikes térségeit is felhasználták az állatok „sózásához". A Szerencsi-dombvidék és a Hernád-part magaslatai megfigyelőállásoknak sem bizonyultak rossznak. A Tarcal hegyéről pedig belátták a Bodrogközt, a Taktaközt, a Nyírség nagy részét, s ráláttak az Erdőaljára is. A közeli lúci rév pedig összekötötte a Nyírséget a Duna-Tisza-közével, a Bükkaljával és a Zempléni hegyvidékkel. Természetes útvonalak vezettek ide és innen a meghódítandó új szállásterület számos vidékére. Talán nem is a mítosztermő fantázia, inkább a nomadizáló társadalom tájigénye, a könnyűlovas harcosok által kedvelt terepviszonyok okán emlegette annyi szeretettel Anonymus Szerencset. Ideális táborhely lehetett ez a meghódítottak fékentartására, az esetleg közelgő ellenség megfigyelésére, sátor- és jurta-állításra, pásztorkunyhók összetákolására, a lovas harcmodor gyakorlására, a harcosok pihenésére, nyájak, csordák, ménesek, gulyák legeltetésére, győzelmi torok, lakomák megtartására, könnyűlovas vetélkedők rendezésére. Alkalmas terepként kínálkozott a harci zsákmány elosztására, a törzsszövetség vezérének bemutatott hódolatra. Könnyen hozzá lehetett itt jutni a hegyvidék és a síkvidék minden kincséhez, termékéhez. A nyírségi gyepvasból, a gömöri, szepességi érckövekből kovácsolt kengyelhez, zablához, lópatkóhoz, nyílhegyhez, szántóvashoz, fémszerszámokhoz.

A többféle szerepkör befogadására alkalmas terület korai birtokbavételét látszik bizonyítani, hogy Nováki Gyula feltételezése szerint Szerencs határában erődítményt emeltek a honfoglalók. Megépítették Taktaföldvárat[4]. Ellentmondani látszik ennek, hogy a környék településeinek a nevei – néhány kivételével – viszonylag későn, a 13. század közepén-végén tűntek fel az oklevelekben. Amit indokolhat az is, hogy a környék állattenyésztésre alkalmasabb volt, mint szántóvető foglalkozásra. A pásztorszállások, a vándoroltatható jurták, sátrak akárha századokig kedveltebbek maradtak a szabad honfoglalók számára, mint a földbe vájt, sárból megépített házak. A helyhez kötött villák, falvak, csak akkor épültek ki, amikor a szolganépek, a lesüllyedt szabadok száma oly mértékig megszaporodott, hogy az állattartásból kiszorult emberek rákényszerültek a keményítő tartalmú élelmiszerek termelésére. Ezt a folyamatot gyorsíthatták fel a környéken megtelepülő szerzetesek. Ha Anonymus történeti hitelét sok ponton meg is kérdőjelezzük, a Szerencs közvetlen közelében lévő Ond község honfoglalás utáni téli szállás – és a hozzá szorosan kapcsolódó nyári szállás – meglétét a tudomány is bizonyítja[5].

[4] *Nováki Gyula*: A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig. Az Építés és Építészettudomány VII. 1975. 3-4. 326.

[5] *Györffy György*: A honfoglalás és megtelepedés. (In: Székely György főszerkesztésében és Bartha Antal szerkesztésében megjelent Magyarország története – Előzmények és magyar történet 1241-ig. Bp. 1984.). 626.

A honfoglalók szállásföldjéből alakult falu

Szerémiek jöttek-e megtelepedni a magyarok által „megnevesített" patak és dombvidék környékre, vagy a törökös személyneveket viselő honfoglalók valamelyike után kapta a nevét Szerencs, azt eldönteni kevés a tudomány eszköztára. Annyi bizonyos csak, hogy a könnyűlovas harcmodor háttérbe szorulásával hanyatlott Szerencs történelmi jelentősége. A szántóvető foglalkozás térhódításával, a lótenyésztés háttérbe szorulásával betagozódott az alakuló, formálódó középkori falvak sorába. A ménesek mellett egyre több csorda legelt a Harangodon, a Taktaköz Szerencs alá nyúló legelőin, a jó füvet és szénát termő földeken. A lassan állandósuló falu határának szántásra alkalmas térségeit mind sűrűbben fogták művelés alá. Köles, tönköly, alakor mellett egyre nagyobb területet vetettek be rozzsal, búzával, hajdinával, zabbal, árpával, főzelékfélékkel: lencsével, borsóval, babbal. A tömeges népi ruházkodás alapanyagából a gyapjút, a bőröket és a szőrmét mind jobban kiszorító vászon biztosítása céljából kenderrel és lennel. Nemezsátrak, jurták helyett földbevájt kunyhókba, sárból, fából és kőből épült házakba húzódtak az emberek. Sámánhitüket kereszténységre cserélték. A tatárjárás idején már a tatárok krónikása dicsérhette volna az Anonymus megénekelte tájat.

A település geográfiai elhelyezkedésének nem lebecsülhető fontosságát jelzi azonban, hogy a keresztény hit megerősödését követően előbb a Szent János-rendű keresztes lovagok, a johanniták alapítottak benne monostort. Ennek a monostornak és korai plébániájának köszönhette Szerencs, hogy esperességi központtá emelkedett. A történetírók között sokáig dúlt a vita arról, hogy Szerencs királyi vármegye székhelye, vagy legalábbis névadója lett volna. Az alsózempléni térséget magábafoglaló Szerencs vármegye mellett kardoskodók egyházi forrásokra hivatkozva feltételezték egy ilyen világi igazgatási szervezet létét, amíg Györffy György nem tisztázta, hogy az oklevelek a szerencsi esperesi körzetről tudósítanak, nem királyi vármegyéről[6].

A tatárjárás után, de még 1247 előtt a Bogátradvány nemzetség Szent Péter és Szent Pál tiszteletére bencés apátsággal gazdagította a települést. 1393-ban a Monaky-család az itteni birtokát az apátságnak adományozta[7]. Szirmay Antal szerint a Monaky, a Rákóczi, a Morva-Izsépi, a Körtvélyesi és a Czékei család alapították az apátságot[8]. Csánki Dezső szerint 1424-ben az apátság patrónusai voltak a Dobaiak, Lucziak és a Monakyak[9].

[6] *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. 209.; A hosszan dúló vitára lásd: *Pesty Frigyes*: Az eltünt régi vármegyék. I-II. Bp. 1880. I. 139-147. és az általa meghivatkozott szakirodalmat.
[7] *Molnár*, 1988. i. h.
[8] *Szirmay Antal:* Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum Comitatus Zempliniensis. Cassoviae (Kassa), 1798. A mű több fejezetét magyar nyelvű fordításban folytatólagosan megjelentette Dongó Gyárfás Géza Adalékok Zemplén megye Történetéből (A továbbiakban AZT) című forrásközlő folyóiratában. (A továbbiakban: *Szirmai A*., 1798.).
[9] *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Bp. 1890. 363.

A hadaktól mentes időkben a település lakói élték köznapi életüket, gyarapodtak. Állatokat – lovat, szarvasmarhát, juhot, kecskét, bivalyokat, feltűnően sok sertést – tartottak. Az arra alkalmas határrészeken szántottak-vetettek. Békés időkben nem volt kitüntetett helye Szerencs a történelemnek. A Bodrog, a Hernád és a Sajó völgye vonzóbb és járhatóbb volt a kereskedőknek és a hadaknak, mint az Ond patak völgye. Taktaföldvár történelmi és társadalmi szerepe is leértékelődött még a korai Árpád-korban. Helyi jelentőségűvé szelídült, vagy meg is szűnt funkcionálni. A tatárjárásig Zemplén, Borsod és Szabolcs királyi vármegyék székhelyei voltak az államigazgatási, igazságszolgáltatási, katonai és gazdasági élet kitüntetett központjai. A tatárjárás után Tokaj, Patak, Újhely, Tállya, Regéc, Ónod várai ragadták magukhoz a szerepköröket[10] . Szerencs, monostora ellenére is, csak másodlagos szerepkört töltött be. A monostora körül bizonyára megtelepedett egy-két fegyverkovács, takács, tímár, gyertyaöntő, sarukészítő, varga, nyeregkészítő stb. A bencés szerzetesek szellemi irányítása mellett bizonyára tanulta a betűvetést és a latint tucatnyi, a hadászathoz, a zajos világi élethez kevés vonzalmat érző ifjú. A 15-16. század fordulóján valószínűleg tartottak itt évenként egy-két országos sokadalmat, ahol fa- és fazekasáruk, gyertyák, viasz, különböző szövetek, az északabbra elterülő hegyekben, erdőkben elejtett vadak prémje, erdei termékek, a gömöri és szepességi bányásztelepülések által készített fémáru – ekevas, kasza, sarló, fejsze, balta, lópatkó, nyersvas – cseréltek gazdát a Tisza melléki falvakból és az Alföldről felhajtott állatokkal, ide szekerezett gabonaféleségekkel. A 15. század végéig Szerencs nem tett szert nagy jelentőségre[11]. Betagozódott az átlagos magyarországi falvak sorába. Legfeljebb a délről alatta húzódó hadiúton vonuló bandériumok, telekkatonaság egységei, a karaván-szerűen luxus- és délázsiai árukkal vonuló kereskedők jelentettek a lakosok számára a köznapi léten túl némi kuriozitást. Szerencs másodlagos szerepét jelzi az is, hogy betagozódott a tokaji uradalomba, és sorsa összefonódott annak sorsával[12].

Középkori lakóinak a gazdálkodásában főszerepet az állattenyésztés, a juh-, a ló-, a szarvasmarha- és a sertéstartás játszotta. Ezt egészítette ki a bivaly, kecske, s a ház körüli szárnyasjószág: tyúk, liba, kacsa. A marha- és juhtartás előnyére szolgált, hogy bőséges és kiváló szénát termő rétje volt, s előnyére szolgált a lakosoknak, hogy a marhák, juhok kellő mennyiségű szikes legelőt találtak. A sertések a település határának déli részén, a Takta és az Ond patak

[10] *Kiss Gábor*: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Budapest, 1984.

[11] *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890. I. k. 363.; *Borovszky Samu* szerk.: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Bp. é.n. [1905.] i. h.; *MaksayFerenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I-II. Bp. 1990. Zemplén, Szerencs; *Paszlavszky Sándor*: Néhány vonás Szerencs várostörténetéből. Adalélok Zemplén megye Történetéből (AZT). 1897. 261-264.; Lásd még: *Szirmai A*., 1798.

[12] *Módy György*: A debreceni és a tokaji uradalom (Régiókutatási kísérlet). A Déri Múzeum évkönyve, szerk.: Gazda László és Módy György 1989-1990. Debrecen, 1992. (A továbbiakban: *Módy György*, 1992.).

vize járta földeken bőven találtak csigákban, bogarakban, gumókban, csíkokban bővelkedő mocsarakat. Ha makkot termő tölgyekben, bükkösökben nem is bővelkedett Szerencs határa, a közeli Zempléni-hegyekben bérelhettek az őszi, koratéli hónapokra sertéseiknek makkolást.

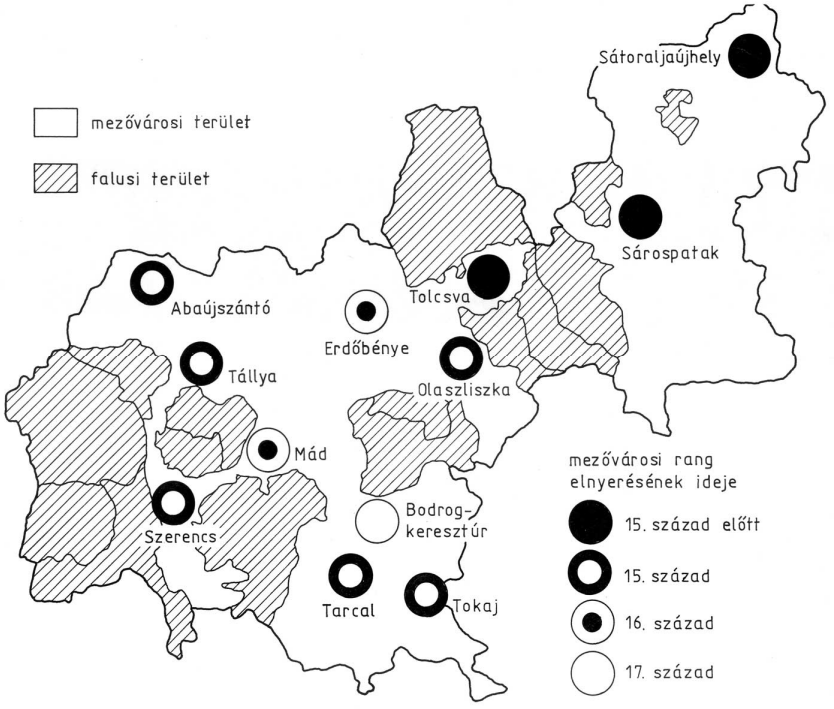

A hegyaljai mezővárosi agglomeráció (szerk. Frisnyák S.)

A szántásra-vetésre nehezebben fogható talajt a község Legyesbénye, Bekecs és Ond felé eső határrészein négy és hat, olykor nyolc ökörrel kellett szántaniuk. A szántóvető foglalkozás másodlagosságra jellemző, hogy a curiális helységgé és mezővárossá rangosodott település határát még a 18. század végén is csak két nyomásban hasznosították, és csak a 19. század elején osztották három nyomásra[13].

Szerencsnek a tokaji uradalomba tagozódása, a Tokaj-hegyaljával egyre szorosabbra fűződő kapcsolata, és a bencés szerzetesek ösztönzése együtt játszhattak közre abban, hogy viszonylag korán meghonosodott itt is a szőlőművelés. Ennek mértékéről és kedveltségéről a 16-17. századi forrásokból következtethetünk.

A település „történelmi karrierje" a 16. század harmadik évtizedében kezdődött. Ennek előzménye volt, hogy Szapolyai Imre 1459-ben zálogba kapta az

[13] *Kassay József*: Szerencs város leírása. AZT XI. 47.

előtte már sok kézen megfordult tokaji uradalmat[14] , s ezzel ura lett a szerencsi apátságnak is. A zálogbirtokot Szapolyai István gróf örökölte, akiről 1507-ben Szapolyai Jánosra, a korszak leggazdagabb földesurára szállt[15] .

Szerencset először egy 1490-ben kiadott oklevél, majd 1502-ben a monostor apátja nevezte oppidumnak[16] . Ez aligha jeletett többet, minthogy a Szapolyaiak, vagy valamelyik tokaji tiszttartójuk megengedte, hogy – növelve az apátság bevételét – évenként egy-két vásárt tartsanak, mert a tokaji uradalom 1520-as urbáriumában – Hernádnémeti, Tarján, Kinizs, Ladány, Dob, Miske falvakkal, Zombor, Ond, Vámosújfalu, Bekecs, Gesztely, Bezzeg, Szada, Megyaszó, Rakamaz, Tardos, Vis, Hugyaj, Szegegyháza, Bököny részbirtokokkal és Bás prédiummal – ismét faluként (possessio) szerepelt[17] .

Hódolva hol egyik, hol másik királynak

A település lakóit – amennyiben foglalkoztatta őket az ország sorsa – a nyugtalanság 1526 őszén kerítette hatalmába. 1526 nyarán arról értesültek, hogy a török szultán Magyarország ellen vezeti hadait. Amikor hadat gyűjtött a király, amikor a templomokban minden vasárnap imádkoztak az Úrhoz, hogy hárítsa el a veszélyt Mária országáról, könnyen keltek lábra rémhírek. Ezek Szerencs lakóit sem kerülték el. A királyi sereg vereségének, s a király halálának a híre is megérkezett szeptember első heteiben, mert a harangokat meg kellett kondítani, misét kellett celebrálni a király lelkiüdvösségéért.

1526. október 14-re, a Szapolyai János szervezte tokaji rendi részgyűlésre pedig élelmet – bort is – kellett szolgáltatniuk a szerencsieknek. Itt a három napig tanácskozó rendek október 17-én – Szapolyaival az élen – úgy döntöttek, hogy november 5-re királyválasztó országgyűlést hirdetnek Székesfehérvárra. Uruk királlyá választásának sikeréért el kellett mondaniuk egy-két imát a szerencsieknek is. A november 10-én Székesfehérvárt királlyá választott, és november 11-én Podmaniczky István nyitrai püspök által megkoronázott I. János

[14] *Módy György*, 1992.; *Papp Klára:* Tokaj birtokosai és birtoklás-története a Mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. (In: Bencsik János – Orosz István szerk.: Tokaj – várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. – A továbbiakban: *Papp Klára*, 1995.). 67-85.

[15] A magyarországi jobbágyok 8 %-át tudhatta a magáénak. Magyarország története 1526-1686 (*Szerk.: R. Várkonyi Ágnes*) Bp. 1985. I. k. 157-158.

[16] *Paszlavszky Sándor:* Néhány vonás Szerencs város történetéből. AZT, 1897. 261-264.; *Borovszkyi Samu* szerk.: Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. é. n. [1905]. (A továbbiakban: *Borovszky, Zemplén vármegye*.). i. h.

[17] Magyar Országos Levéltár (OL). Dl. 36.991. „Nomina Oppidorum et Pagorum antiquitus ad Arcem Tokay petinentium ex Urbario Tokaiense Anni 1520 excerpta." 1648. február 27-én kelt kamarai jelentés. Lásd: *Módy György*, 1992. 61.; *Orosz István*: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században (A továbbiakban: *Orosz István*, 2002. - In: Frisnyák Sándor – Gál András szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002.). 93.; N. Kiss István: A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és extraneus birtoklás Hegyalján a XV. századmásodik felében. In: Makkai László szerk.: Jobágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korában. Bp. 1966. 87-88.

magyar királyt harangzúgással, dicsőítő istentisztelettel kellett köszönteni. Az uradalmi tisztek és a Szapolyaira felesküdött rendek gondoskodtak róla, hogy ez – legalábbis a gróf és erdélyi vajda birtokain – kellő pompával, körültekintéssel és emlékezetes lakoma kíséretében történjen.

Ha mindezek az események csak egy-két vasárnapot forgattak volna ki Szerencsen a köznapi medrükből, akkor is szót érdemelnének. Hamarosan meg kellett azonban tapasztaniuk a lakosoknak a hadjárást is. Nem telt még el egy esztendő a tokaji rendi gyűlés és a székesfehérvári koronázás óta, és Nikolaus Salm gróf Tokaj alatt 1527. szeptember 27-én szétszórta I. János seregét. Bevette Tokajt, megszerezve ezzel – a november 3-án Székesfehérváron Podmaniczky István nyitrai püspök által ugyancsak királlyá koronázott – I. Ferdinánd kincstárának a tokaji uradalmat, vele Szerencset[18]. Nincs adatunk arról, hogy Nicolaus Salm hadai földúlták volna a települést, de az elképzelhetetlen, hogy előbb János király Tokaj alatt táborozó hadainak, majd a Salm gróf vezette katonai tábornak az élelmezéséhez ne járultak volna hozzá.

1527. november 3-át követően újra meg kellett kondítani a harangot. Könyörögni kellett Istenhez – ezúttal azért, hogy új uruknak és királyuknak – I. Ferdinándnak adjon hosszú életet, tegye dicsőségessé uralkodását.

1528 márciusában a Szerencshez közeli Szina, szeptemberben Sárospatak mellett ütköztek meg a két uralkodó hadai. Innen a csatazaj is elhallatszott Szerencsig. 1528-ban újra urat váltott a település. I. János Ártándy Pálnak és Balázsnak adományozta, akiket 1531-ben Gritti – I. János kincstartója – kivégeztetett[19]. Tokaj várát 1530-ban Szapolyai hadainak sikerült visszaszerezniük[20]. A régi urukhoz való hűségük sem tartott sokáig. 1532-ben már Bebek Ferenc kapott donációt Szerencsre I. Ferdinándtól. A változatosság kedvéért 1535-ben Fels Lénárd „hajlította" Ferdinánd hűségére, hogy 1537-ben újra Szapolyai híveit gazdagítsa. Leonhard Vels még ez év júniusában „bekószálta" Ferdinánd hadaival a tokaji uradalmat, de Tokaj várát nem sikerült bevennie. Neki nem, de Serédy Gáspárnak igen, aki I. Ferdinándtól donációt is kapott a tokaji uradalomra[21]. Ezt követően Tokajból Serédy Gáspár szorongatta a szerencsieket, Kassáról pedig a Szapolyaihoz hű Czeczey Lénárt.

Ha zaklatott volt a sorsa Szerencs lakóinak 1526 és 1541 között, még inkább azzá vált a János király halálával ismét kiújult harcok során. 1540 és 1560 között Tokaj – vele együtt Szerencs – legalább tízszer cserélt gazdát[22]. A két hadakozó fél közé 1541-től befészkelte magát a török. A sarcolások, harácsok, a katonák kényszerű élelmezése folyton szegényítette a föld népét.

[18] *Bessenyei József*: A Héttorony foglya. Bp. 1986. 30-31.; *R. Várkonyi Ágnes* szerk.: Magyarország története 1526-1686. 3/1. Bp. 1985. 179.; *Papp Klára*, 1995. 67.
[19] Uo.
[20] *Módy György*, 1992. 173.
[21] *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. Bp. 1918. (A továbbiakban: *Lukinich Imre*, 1918.). 32., 37., 42-43.
[22] *Lukinich Imre*, 1918. i. h.

1549-ben a rovásadó kivetése céljából összeírták Szerencset. Ekkor – az egész tokaji uradalommal együtt – Serédy Gáspár birtoka volt. A conscriptorok találtak benne 15 portát – négy jobbágyháztartást véve egy portának – igaerővel bíró 60 háznépet, 17 átmenetileg elszegényedett háztartást, 3 puszta telket, két allodiális telket. Egyik az apátságé lehetett, a másik a Serédy Gáspáré. Volt egy adó alól mentesített háznép is[23]. Az „átmenetileg elszegényedett háznépek" időleges adómentességét természeti katasztrófával – árvízzel –, vagy lakóházuk elégésével aligha indokolhatjuk. Többségük a hadak garázdálkodása és a vár körüli kényszerrobot folytán veszítette el barmait. Ezért mentesítették őket az adózás alól.

A conscriptorok által összeírt 78 háznépet a hagyományos ötös szorzóval 390 léleknek vehetjük. Ennél biztosan többen lakták a még mindig bizonytalan státuszú települést. A két allodiális telken is éltek cselédek – béresek, pásztorok, kertész, kovács, bognár, szakács, sütőmester, mészáros, kocsis, vincellér, méhész, belső szolgák stb… Az apátságnak is voltak lakói. Szerencsen 450-470-500 lakost feltételezhetünk a 16. század közepén[24].

1556-ban megelégelték az erdélyi és magyarországi rendek I. Ferdinánd soha be nem váltott ígéretét, mely szerint V. Károly császár támogatásával kiűzi a törököket az országból. A fő- és középnemesek, katonai parancsnokok, várkapitányok tömegesen pártoltak át János Zsigmondhoz. Az országos hangulatot az 1532-ben még I. Ferdinándtól Szerenccsel megajándékozott Bebek Ferenc fogalmazta meg: „Az mire sokszor ígérte és fogadott hitivel ő felsége, hogy az ellenséggel személe szerint megví, Magyarországnak minden határát megszabadítja, azt ő felsége, mind az utolsó veszedelmeinkig nem mielte…"[25] János Zsigmondhoz pártolt Némethy Ferenc is, a tokaji uradalom tiszttartója. Visszaadta neki Tokajt, és várerődítésekbe kezdett. A kővár köré négybástyás lovagvárat építtetett. Tállya várát is újjáépítette. Szerencsről pedig elkergette a bencés apátokat. Kétemeletes kőépületük sarkára bástyákat építtetett, várrá alakította az apátság kőépületét[26]. A várat és a mezővárost körbeárkoltatta, megteremtve ezzel Tokaj elővárát. A vártól nyugatra lévő bő- és melegvizű salétromos-kénes forrás vizével megtöltette a várárkot, s a vár könyékét elmocsarasította. Nagy hadak ostromának ellenállni nem volt elég erős Szerencs vára, de óvta a település lakosságát és vagyonát a kalandor vagabundoktól, a harácsszedőktől, nyar-

[23] *Maksay Ferenc* szerk.: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. k. Bp. 1933. Zemplén megye, Szerencs. 1055.

[24] Orosz István 450-500 lélekre saccolja az összeírás alapján a település lakosságát. Lásd: *Orosz István*: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században. [In: Frisnyák Sándor – Gál András szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. 93-98. A továbbiakban: *Orosz István*, 2002.]. 94.

[25] Magyar Országgyűlési Emlékek (A továbbiakban: MOE), III. 482.

[26] *Bodó Sándor* és *Szabó Jolán* szerk.: Magyarországi végvárak a XVI-XVII. században. Bp. 1983.; *Lukinich Imre*, 1918. 91-92.; *Lukinich Imre*, 1918. 91-92.; *Barna János* szerk.: Magyar városok mongrafiája IX. Szerencs és vidéke. Bp. 1931. (A továbbiakban: *Barna János*, 1931.). 13-14.; *Demkó Kálmán*: Felső-magyarországi várak és várbirtokok a XVI.században. Hadtörténeti Közlemények. 1914.; *Kluch János*: Magyarország uradalmainak összeírása. Történelmi Tár. 1894.

galászó martalócoktól, kószáló szabad hajdúktól. A tokaji vár előváraként megépült szerencsi erősség nem tetszett Ferdinánd hadainak, ezért 1559-ben Pethő János vezetett ellene sikertelen ostromot.

Amennyire tehetetlennek bizonyult Ferdinánd, hogy az ország „minden határát" visszavegye a törököktől, annyira buzgó volt Izabella, illetve János Zsigmond örökségének a saját hatalma alá hajtásában. E célból fogadta fel halála előtt Swendi Lázárt hadvezérének, aki hadi operációit már csak Miksa császár és király fennhatósága alatt kezdhette meg, mert I. Ferdinánd 1564-ben a minden élők utolsó útjára lépett.

Miközben Kassa és Tokaj között „menetelt a nagy történelem", megélték a maguk köznapi történelmét Szerencs lakói is. Ebből kaphatunk ízelítőt a Herédy Péter contra Szemere Demeter ügy kapcsán. 1558. december 25-én „Szemere Demeter hatalmasul rátört Herédy Péter Legyesbényén resideáló jobbágyára, Csemper Péterre. Fogságra vetette, majd kényszerítette, hogy legyesbényei szőlőjét adja át neki." Herédy Péter és felesége, Kaky Erzsébet „törvény elé" vitték az ügyet. Tanúkkal erősítették, hogy a Szemere Demeter által elragadott szőlőt Kaky Erzsébet „megvásárolta Csemper Pétertől". Tanúkat állított Szemere Demeter is. Az ő emberei Herédy Péterre valottak, mondván: „az őfelsége ellen lázadókhoz csatlakozandó, Szerencs várába utazott…" Nemcsak hűtlenkedni, hanem „azért is ment, hogy a szerencsétlen árváktól [Csemper Péter árváitól] elzálogosítsa és elidegenítse azok birtokrészeit és birtokjogait", mármint a vitatott szőlőt. A Zemplén várában tarott megyei törvényszék 1559. október 2-án Szemere Demetert „elmarasztalta Csemper Péter fejváltságában", és „annyi összeg[ben], amennyire Kaky Erzsébeték esküt tesznek"[27] . Ilyen és hasonló ügyek évenként tucatjával történtek Szerencsen és környékén.

A várral megerősített Szerencset a martalócok, kóborló katonaelemek átmenetileg nyugton hagyták. Tartottak a vár ágyúitól. A tüzérséget nem tartó szabad hajdúk is jobbnak vélték elkerülni. Nem kerülte el azonban Schwendi Lázár, Miksa császár és király hadvezére. Schwendi 1565 februárjában indult Kassáról Tokaj bevételére. Szerencs, Ónod és a kisebb várak megvívását átengedte Balassa Menyhértnek. Ő február 4-én Tokajt vette ostrom alá.[28] El is foglalta. Az ostrom során „a jó Németh Ferencnek ott történt halála". Tokaj 1565-ös ostromában részt vett Rákóczi Zsigmond is, akinek a sorsa néhány év múlva meghatározó módon kapcsolódott össze Szerencs történetével.[29] Schwendi – győzelmét követően – korszerűsítette a tokaji várat. Az uradalom irányítása a szepesi kamarához került. Ez a törököket fordította Szerencs ellen, s bár a várat soha nem vették be, de a mezővárost 1567-ben már mint törököktől elpusztult települést írták össze.[30]

[27] *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. I. 1558-1560. Miskolc, 1990. 737. sz.
[28] *Borbély Andor*: Adatok Tokaj vára helytörténetéhez. Debreceni Szemle, 1993. 384-389.
[29] *Szilágyi Sándor*: A Rákócziak – A Rákócziak kora Erdélyben, Pest, I. k. 4.; *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelem Rákóczi Zsigmond. Bp. 1987. (A továbbiakban: *Hangay Zoltán*, 1987.) 16.
[30] *Borbély Andor*, i. m. 389.; *Barna János*, 1931. 14.

A Rákóczi-família birtokában

A kettős királyválasztás óta a hadaktól folyton zaklatott, sűrűn gazdát cserélő Szerencset az ország három részre szakadása után a végső pusztulástól Némethy Ferenc mentette meg. Történetének sorsfordító pillanata azonban az volt, amikor a tokaji uradalomból kiszakított várát és mezővárosát 1579-1580 telén Rákóczi Zsigmond kapta zálogba. Az első alkalommal letett 4000 forintot 1598-ban megtoldotta még 5160 forinttal, majd egy tetemes, 30 ezer forintot meghaladó összegért 1603-ban több falura és Szerencsre örök tulajdonjogot (donációt) nyert[31].

A Tokajból Borsod vármegyébe vezető utat őrző szerencsi vár eléggé elhanyagolt, romos állapotban volt, amikor Rákóczi Zsigmond birtokába jutott. A gyorsan gazdagodó, a ranglétrán is emelkedésnek indult Rákóczi Zsigmondnak Szerencs nemcsak a legfontosabb birtoka, hanem családi otthona is lett. A várat rendbehozatta, és uradalmat szervezett köré. Udvarbírája, gazdatisztjei, ispánjai innen irányították a Hernádnémetiben, Megyaszón, Zomboron és Bass pusztán birtokolt jobbágyok és cselédek szolgálatát, majd ehhez az uradalomhoz csatolták Alsókemely, Harkány, Ond, Pthrügy és Karád falvakat, részbirtokokat, végül a szomszédos Mád mezővárosát is[32]. Az erdélyi fejedelemségig ívelő életpályát megfutó Rákóczi Zsigmondot – az 1608. december 5-én Felsővadászon bekövetkezett halála után – 1609. január 21-én Szerencsen helyezték örök nyugalomra[33]. Az utána maradott három fia, György, II. Zsigmond és Pál 1619-ben díszes síremléket állítottak apjuknak[34].

Rákóczi Zsigmond a tulajdonába került kővár déli oldalára elővárat, külső-, úgynevezett huszárvárat építtetett. Azt részben fa-, részben kőpalánkkal keríttette, körbeárkoltatta, az árkot megtöltette vízzel, aminek a fölöslegét a mocsárba vezettette. A külső várba egy tavon átívelő fahídon át lehetett bejutni.

A várat és a máig kiderítetlen időben mezővárosi rangra emelkedett Szerencset Rákóczi Zsigmond halálával fiai – György, II. Zsigmond és Pál – örökölték. Közülük Szerencs és az ország történetébe legmélyebben I. Rákóczi György véste be az emlékezetét, aki Erdély fejedelmi trónját is visszaszerezte. Fejedelemsége idején a szerencsi várat és a hozzátartozó uradalmat többször inventálták. Vagyonleltárt készítettek róla, s le is írták. 1648-ban így: „A vár kerítése félig kő, félig palánk, körülötte vizes árok. A fejedelem helyiségei előtt folyosó, onnan nyílik az ebédlő-

[31] *Makkai László:* I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Bp. 1954. (A továbbiakban: *Makkai László*, 1954.). 10.; *Hangay Zoltán*, 1987. 32-35.; *Keresztes Kámán*: A Rákóczyak. Turrul, 1928.; *Szabó András*: Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544-1609). Kiegészítések egy életrajzhoz. Történelmi Szemle, 1986.; *Trócsányi Zsolt*: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978. Debrecen, 1979.

[32] *Makkai László*, 1954. 84-97.

[33] *Hangay Zoltán*, 1987. 222.

[34] *Paszlavszky Sándor*: Néhány vonás Szerencs város történetéből. AZT III. 297.; *Kassay József*: Szerencs világi története. AZT X. k. 266-268.;

palota (benne 96 köböl szadai búza a tarcali majorságból), »Balika boltja«, torony alatti szenesház, az úr háza, az asszony háza, leányasszonyok háza, öregasszony kis háza, mosóház… Ezeknek pitvara, előtte folyosó. Ezek a helyiségek 1643-hoz képest újra vannak bútorozva, jobbára új bútorokkal, új ajtókat is helyeztek be. A torony, a porház, a közös fegyvertartóház, a várbeli pince (romladozó, benne 1 hordó bronza-túró, 2 hordó komló, 4/2 köböl lencse, ½ köböl árpa, 47 új kapanyél, 1 lapos kapa, 9 szénavilla, 1 fagereblye, 2 szapu vereshagyma, 1 bélyegzővas, 1 szapu árpadara). Az alsó pitvar-, a sötétpitvar, az eceteshász, a számtartóház, a régi sütőház, a kápolna pitvara, a kápolna, a förödőház, a sáfár-ház, belső kapuköz, drabant-ház, konyha tornáccal, sütőház pitvarral és kamrával. Tömlöcház, külső kapuköz"[35]. A vár 1635-ös invetálásakor a Rákóczi Pállal közös kapu közében a fegyverek és egyéb limlomok között találtak a leltározók „Bocskai Istvántul, Magyarországh fejedelmetül maradott fel szalonn[át], orjastul, sodorostul."[36] Kegyeletből őrizhették, mert 1605-től már étkezésre alkalmatlanná avasodott.

A huszárvárban egy rozoga állapotban lévő hosszú istálló, egy romladozó vámház és egy ugyancsak rozoga haltartó volt. Volt itt egy major-ház, egy marha-rekesz, nádfedelű barom-állás, borjú ól, egy puszta kőház fedél nélkül és a ludaknak egy ól.

A várhoz tartozott egy csűröskert és egy veteményeskert. Ezekben 3 jégverem és egy szalmás méh-kelence. Itt volt a Rákóczi Pál árváival közösen birtokolt belső drabant-ház is, mellette a kaloda és a „rabtartó menyeczke".

Rákóczi Pállal közösen birtokolt a fejedelem egy kőből épült malomházat, melyet frissen zsindelyeztek. E mellé épült egy tapaszos sövényházacska. A malom két kőre járt, de 1648-ra elkészült a harmadik kő padja is. A malomközeli búzavermek egy része beomlott, üresen tátongtak.

A külső várból újonnan épített híd vezetett ki, amit a külső ágyuk védtek. A külső kapuközben volt a tömlöcház, egy öreg konyha, egy öreg pad és egy közös fegyverház. Ez utóbbiban 50 puska és 11 kis ágyú. A külsővárban volt a „porház" is a puskapornak. Ugyancsak a külsővárban épült meg az új sütőház, mellette egy másik ház, ez utóbbiban konyhafelszerelést tároltak.

A vár udvarán 1643-ban öt, 1648-ban 20 páva kellette magát, a vár árkában 1643-ban három, 1648-ban öt hattyú úszkált.

A váron kívül, a palánk kapuja mellett volt a Rákóczi Pál árváival közös vámház. Ennek a kamrájában 68 vámsó. A Takta vizén két csónak ringott, s közelükben egy haltartó várta, hogy a halászok megtöltsék hallal.

A várpalánk kapuja mellett egy hosszú tapasztott istálló, benne 4 csigás kanca és egy öreg ló, meg egy csigás vasas szekér. Itt romladozott egy kőépület is, az előtt is egy vasas szekér.

A veteményeskertben káposzta, petrezselyem, sárgarépa, vereshagyma, ugorka, dinnye, metélőhagyma, tárkony, maghagyma, egresfa, rózsafa, néhány

[35] *Makkai László*, 1954. 95-96.
[36] Uo. 88.

tő szőlő, disznótök, 1 hold kender. 1648 májusában ezek nem a legszebben néztek ki, „a szárazság igen ártott" a veteményeknek. A veteményeskertben három jégverem és egy szalmával fedett romladozó méhes-szín, benne 6 kas méh és 2 üres kaptár. Itt volt a majorház is, szobával, pitvarral és kamrával. Ennek az udvarán 3 vasas szekér, 3 eke, hozzájuk 8-8 ökör.

A csűröskertben disznó-állás, barom-állás, ökörpajta, libaól és egy fedetlen csűr volt. A csűröskert kerítése düledezett. Itt épült meg a juhász-ház is, 3 juh-állással. A várhoz tartozott az 1595-ben megújított templom is[37].

1717-ben tömörebb, kevésbé részletező leírás készült a várról. Akkorra azonban a Rákóczi-família kikopott a vár és a szerencsi uradalom birtokából. „Ez a négyszögletes formájú szerencsi vár két részből áll, messze kiterjedő mocsaraktól környékezve. Kelet felől két nagyobb bástyatorony van, melyek egyikének fedele egészen rongyos, e között a két bástyatorony között két emelet magasságú épületsor húzódik, melynek közepén van a kapu, ez előtt pedig felvonóhíd, de amely már most egészen rommá vált. Az épületsornak alsó emeletén három nagyobb istálló van lovak számára, és egy szűk kamra."[38]

Az uradalmi központ szerepkörét is ellátó Szerencs és a vár Rákóczi Zsigmondnak – méginkább a családjának – nemcsak gyakori tartózkodási helye, de kedves otthona is lett. Ez önmagában gyarapította a települést. A várban tartott katonák, az uradalmi tisztviselők, az uradalom és a vár zavartalan működését biztosító kézművesek, a majorsági feladatok ellátására fogadott cselédek, béresek, pásztorok, egyéb szolgálónépek. A bérükből és konvenciójukból megélő családok mellett az uraság gyakori jelenléte egyfajta biztonságot is kölcsönöztek a helybenlakóknak. Elősegítették gyarapodásukat, társadalmi mobilizációjukat. A Rákóczi-család református hitbéli elkötelezettsége vallási nyugalmat és stabilitást teremtett, elhárítván a személyes gyarapodás útjából az ideológiai gátakat. A gyorsan emelkedő főúri család szellemi és kulturális igényét is kielégítő, művelt lelkészt tartottak, aki gondozta a mezővárosiak hitéletét is.

A lakosságot is szolgáló, a mezővárostól is jövedelmet húzó lelkésznek a Rákóczi-família az 1631-ben évenként 38 forint készpénzzel, egy váza borral, egy váza lőrével, négy bárránnyal, egy verődisznóval és 10 darab kősóval egészítette ki a jövedelmét.

A katonák közül Kovács Gergely négy lóra, Zughi Balázs és Vezekény Gáspár két-két lóra húzott tisztességes jövedelmet, „asztaltartással" az uradalomtól. A három lovaskatonát tartó Thallyai uram, mint várkapitány és udvarbíró esztendőnként 50 forintos készpénz-járandósága mellett évi 40 köböl búzát, 38 köböl abrakot, 28 forint ruhapénzt, farkasbőr bélésű bundát, 2 öl fát, 10 kősót és a lúci ispánság után járó konvenciós jövedelmet „húzta". Porkolábot, számtartót, sáfárt, ménes-gazdát, juhászt, péket, bodnárt, major-asszonyt, csor-

[37] Uo. 95-96.

[38] ZVLt. Loc. 1. no. 24./1717. Kiadva: Marosi Endre szerk.: *Hőgye István*: Zempléni históriák I. Budapest-Miskolc, 1986. (A továbbiakban: *Hőgye István*, 1986). 101. old. 42. sz.

dást, kertészt, hat bérest, két disznópásztort, egy dobost és egy darabontot tartott az uradalom. A kor színvonalán tisztességes megélhetést biztosítva mindegyiküknek. Az uradalmi szolgák és tisztségviselők közül egyiknek-másiknak a magánvagyona sem volt elhanyagolható. Az udvarbírói tisztet viselő Thallyai uramnak a szerencsi Előhegyen 20 kapás, az Urbán-szőlőben 32 kapás, az Ádám Jakab-féle szőlőben 16 kapás, a Makai-szőlőben 16 kapás szőlője volt. Ezek, mivel Thallyai uram „mag nélkül halt el", felesége elhunytával az uradalomra szálltak. 1643-ban termésükkel már a Rákóczi-famíliát gyarapították. Szerencsen az 1630-1640-es években a Rákóczi-családnak 6 darab szőlője volt. Ebből öt összesen 104 kapás terjedelmű, a hatodiknak a nagysága ismertetlen[39]. Szerencs borát nem becsülték le a kortársak. 1561-ben a mezőváros küldöttei is aláírták a hegyaljai mezővárosok Cultura Vinearum Regulamentumát, és azt 1613-ban is megerősítették. Az 1641-es Tokaj-hegyaljai szőlőrendtartás összeállítói között is megtaláljuk Szerencs küldötteit.[40] A 17. század végén, a 18. század elején Szerencs „kikopott" a hegyaljai szőlőtermelő mezővárosok közösségéből. Kassay József szerint azért, mert földesurai nem voltak hajlandók lemondani az aszu-dézsmáról,[41] ami a Hegyalja „szövetségi" tagságnak előfeltétele volt. Később már hiába kérezkedett vissza többször, utoljára 1799-ben, a Hegyalja-szövetség képviselői elutasították, hogy a szerencsi promontóriumokat betagolják a hegyaljai bort termők közé[42]. Ennek ellenére Fényes Elek a 19. század derekán, Kassay József a 19. század elején az Előhegyen és a Berkeczen szüretelt bort méltónak tartották a hegyaljai minőségre[43]. Promontóriumok, szőlőhegyek, voltak azonban a Cserfáson, a Csicsirin, a Győri, Tókusi, Ráci és Dőri hegyoldalakon is. Olykor-olykor összességében olyan nagyságú területen, mint amilyen nagyságú a szántóföldje volt Szerencsnek[44].

Arról nem őriznek a források adatot, hogy Szerencs megszerzésekor hány jobbágy- és zsellércsalád szolgálta a Rákóczi-famíliát, de a jobbágyok száma itt sohasem volt kiugróan magas. 1631-ben – a Rákóczi Györgynek jutott bírtokrészen – 4 marhás-, 10 gyalogszeres jobbágy és 17 özvegy háztartás szolgálta az uradalmat. Ezeknek összesen hat lovuk és 12 ökrük, tehát 18 igázható barmuk volt. 1635-ben 19 szolgáló háztartás volt az uradalom itteni tulajdona,

[39] *Makkai László*, 1954. 94.

[40] Zemplén Vármegye Levéltára (A továbbiakban: ZMLt), Loc. 105. Nro. 697/1641. *Hőgye István*, 1986. 44-49.) Lásd még: *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj, 1991. 342.; *Dr. Bencsik János*: Szerencs a vasútépítés és a nagyipari-telepítés hatására átalakult társadalma az 1890-es években. [In: *Frisnyák Sándor-Gál András* szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. 129-143.]. 130.

[41] *Kassay József* i. m. AZT XI. 102-104.

[42] ZMLt, Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyve, 125. k. 1799. 47. old.; Lásd még: *Orosz István*: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században (A továbbiakban: *Orosz István*, 2002. In: Frisnyák Sándor-Gál András szerk: Szerencs és környéke, Szerencs-Nyíregyháza, 2002.). 93.

[43] *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. Szerencs. *Kassay József* i. m.

[44] *Kassay József,* AZT XI. 102-104.

de már csak 9 igázható barmot (3 lovat és 6 ökröt) fogatolhattak, és 9 tehénnel rendelkeztek. A 19 háznépből 12 szőlővel is rendelkezett. Kilencnek egy-egy darab, háromnak két-két darab szőlője volt, amelyek után mustdézsmát fizettek. A 19 szerjáró jobbágy mellett 16 officiolátus – speciális szolgálatot ellátó – kerülő, csordás, halász, kertész, várbeli szolga, méhész, prókátor, szabó, ács, gubacsapó stb., 8 taxás nemes-háznép szolgálatát vette igénybe I. Rákóczi György. Jobbágy és zsellérnépei hasonló számba voltak II. Rákóczi Zsigmondnak és Rákóczi Pálnak is.

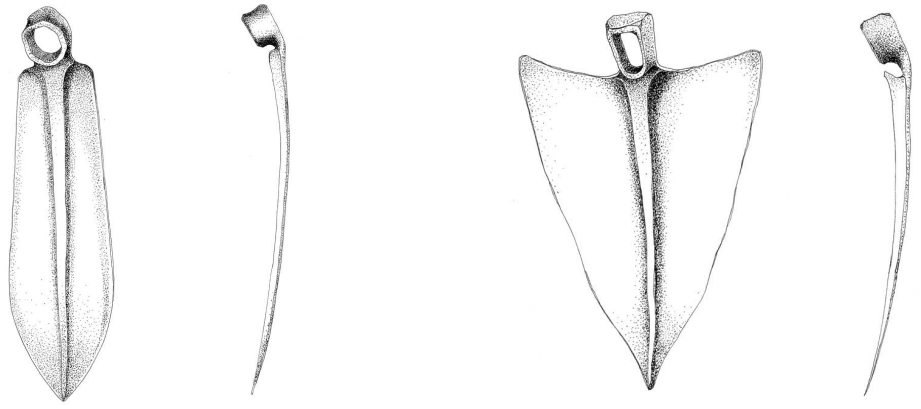

Hegyaljai kapák (Balassa I. után rajzolta Papp László)

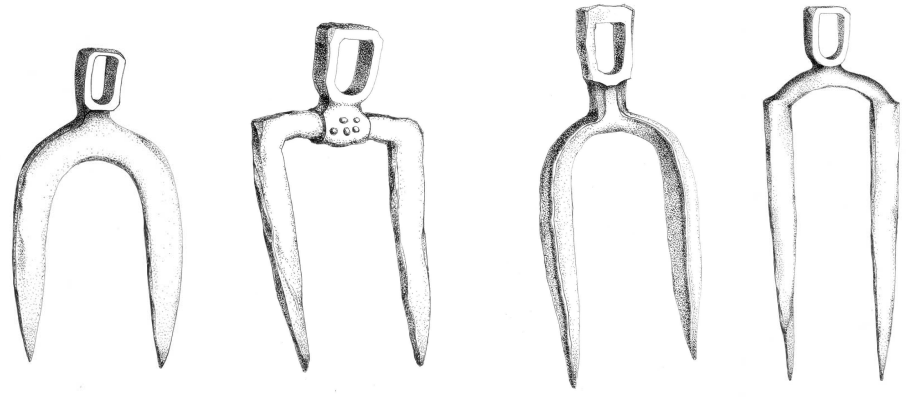

Kétágú kapák
(Balassa I. után rajzolta Papp L.)

Összeírtak az uradalom szerencsi területén 16 sátorra való cigányt is, akiknek Rákóczi Pállal közösen parancsolt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, de ezek a teknővájó, vándor-kovács, zenész, üstfoltozó, vályogvető, faragó- és egyéb munkát rendszertelenül végző sátorosok rendre szétszóródtak, s hol itt, hol ott bukkantak fel, s az eltávozottak helyett jöttek mindig mások. Ez azt jelenti, hogy 640-670 lélek élhetett ekkoriban Szerencsen.[45]

A jobbágyok szolgálatánál jövedelmezőbb volt a csak részben jobbágyi robotot alkalmazó majorkodás a vár körül és a mezőváros határában. 1635. júniusában Szerencs határában I. Rákóczi Györgynek 895 birkáját (kos, jerke, fejős-, bárányos-, meddőjuh stb.) legeltették a juhászok. A ménesében 106 lovat számláltak. A béresek 26 jármos ökröt fogatoltak. A csordások 15 harmad- és negyedfű tulkot, 6 tavalyi ökörtinót, 16 fejős- és 24 meddő tehenet, 3 harmadfű üszőt, 1 tavalyi üszőt, 3 bikát és 10 idei borjút gondoztak. A bivalyokat, lévén „igen vadak s nem várják be közelre az embert", meg sem tudták pontosan számolni. A szederkényi réten szerteszét kószálók, és a mocsárban hentergők számát kilencre becsülték. A kondások 43 emsedisznót, 6 kant, 27 ártányt, 136 süldőt és 79 malacot őriztek. A majorház körül 24 tyúk, 3 kakas, 2 kappan, 189 tyúkfi, 4 lúd, 63 lúdfi, 30 kacsa, 45 kacsafi várta, hogy fazékba éretté cseperedjenek, vagy a szakács kitekerje valamelyiknek nyakát.

1635-ben számba vették I. Rákóczi György szerencsi vetéseit is. Őszi gabonából 6 helyen 192 köböl, árpából 111 köböl, lencséből 2 köböl, borsóból ez évben egy véka került a földbe. Tönkölyt 105, zabot 44, kölest 10 köblöst vetettek. Gondosan összeírták a vermekben lévő búzát, kölest, alakort, tönkölyt, a kamrákban lévő árpát, zabot, lencsét, egyéb gabonaneműeket és főzelékféléket, a pincékben lévő borokat, lőréket, egyéb italféleségeket is.

Rendre beszámoltak a tiszttartók a városi korcsma jövedelméről is. Szerencsen – bár a jobbágyok is bírtak szőlőt – a borkimérés joga karácsonytól Szent Mihály napig illette a földesurat. Ezzel a Rákóczi-família mindig élt. A fejedelem részén lévő városi korcsmában évenként átlagban 80 hordó bort mértek ki. Érdekessége a korabeli borfogyasztási szokásoknak, hogy az óbornál kelendőbb volt a frissen kiforrott bor. Főleg ebből pénzelt Rákóczi György korcsmárosa is, aki 1635-ben – levonva a maga 40 forintos bérét, s az idegenektől vásárolt négy hordó bor árát – 1465 forint 39 dénárt fizetett be az uradalom pénztárába.

Rendszeresen nyilvántartották a szerencsi vám bevételeit is. Ezt többnyire természetben rótták le a kereskedők, vásározók. Ezért halmozódott fel a vámházban a vas, a só, a deszka, a fa- és cserépedény stb[46].

A szerencsi uradalom bevétele együtt növekedett Tokaj-hegyalja felvirágzásával. Szerencs, mint uradalmi központ, a Rákóczi-birtokokon termett bor

[45] *Makkai László*, 1954. 85-97.
[46] *Makkai László,* 1954. 85-97.

forgalmazásának egyik állomása is volt, de a 17. században a bor forgalmazásánál jelentősebb volt az itt bonyolított marhakereskedelem[47].

Bár a Rákóczi-família két nagy vagyonszerző generációja – Rákóczi Zsigmond és I. Rákóczi György – sok gondot fordítottak uradalmaik jövedelmezőségére, gondos kezelésére, lakóinak gyarapítására, mégsem állíthatjuk, hogy a birtokukba került Szerencs egyenletesen jövedelmezett volna számukra. Ide szolgáltak az uradalomhoz tartozó falvak és részbirtokok is. Úriszéki viták megtárgyalására, eldöntésére ide szekereztek, gyalogoltak az uradalom falvaiból. Ide szállították a természetbeni járandóságokat is. A vár és az uradalom, mint a közeli hegyaljai hetivásárok és országos sokadalmak, letelepedésre késztették a kézműveseket, mestereket, vállalkozó kedvű parasztokat, szabadmenetelű jobbágyokat, s talán ezeknél is jobban az armális, taksás nemeseket, a vitézi rend tagjait, a birtokigazgatás honoráciori rétegét. I. Rákóczi György hajdúszabadsággal élő embereket is telepített Szerencsre. Háborús időkben ezek létszáma igencsak megnövekedett. A 16. század közepétől észlelhető Szerencsen is a taksás nemesek beáramlása. Ezek kálvinista hitükkel, politikai érzékenységükkel, önkormányzatteremtő akaratukkal rányomták bélyegüket a mezőváros arculatára.

Német dúlások, török sarcolások

A vár, s a benne lévő katonák a mezővárost apróbb hadi kalandoktól megóvták, de a törökök időnkénti zaklatásától ők sem voltak mentek. A tizenötéves háború alatt felváltva pusztították németek, hajdúk, törökök, majd 1637-ben Bethlen Gábornak a fejedelemségtől „elütött" testvére, Bethlen István is biztatta a törököket a Rákóczi-birtokok fosztogatására. Szerencset a szüret idején lepték meg a törökök, hogy a szüretelőket rabságra hurcolják, de a felfegyverzett nemesség ezt megakadályozta. Ónod és Szerencs környékét azonban tovább dúlták a törökök, zsákmányt szerezve rabokban és állatokban. 1644-ben a németek dúlták fel Szerencset, s a vár védőit a tiszttartó rávette, hogy adják át a várat a III. Ferdinánd hadainak[48], amit aztán I. Rákóczi György a korra jellemző kegyetlenséggel torolt meg. A dúlások és pusztítások érzékeltetésére érdemes felidéznünk egy korabeli vármegyei vizsgálatot.

1649. november 25-én Szirmay Péter zempléni alispán Garay Ferenc szolgabíróval, valamint annak segédeivel, Szerdahelyi Pállal és Csányi Györggyel a nádor parancsára vizsgálatot tartottak a törökök pusztításaival kapcsolatban. Zemplén megye tisztikara – „a törököktől való félelem miatt a hely színére bátorságosan ki nem mehetvén" –, a faluról falura történő helyszíni vizsgálat helyett Szerencs városába invitálták a környező falvak, települések lakóit vallomástételre.

[47] N. Kiss István és Péter Katalin tanulmányai, illetve az ő tanulmányaik alapján a Pach Zsigmond Pál és R. Várkonyi Ágnes szerk.: Magyarország története 1526-1686. 1-2. k., Bp. 1985. idevágó fejezetei e problémakört jól megvilágítják. (A továbbiakban: *Magyarország története* 1526-1686. 1-2. k., Bp. 1986.).
[48] *Dongó Gyárfás Géza*, AZT VII. k. 39.; *Paszlavszky Sándor* AZT III. 298.; *Barna János*, 1931. 15.

Kesznyétenből Marthon Márton 65 éves tanú érkezett a meghallgatásra. Elmondása szerint ennek előtte való esztendőkben a kesznyéteniek „az pogányoknak az ő igájokat" nem viselhetvén, „egynéhány ízben futottunk el". Majd a község „megalkudott" a törökkel, hogy 60 magyar forinttal, 12 icce vajjal, 6 kősóval adóznak nekik, ha nem háborgatják a falut. Egy-két évig fizették a hódoltsági pénzt, de a törökök nem elégedtek meg az adóval, hanem 60 török forintot kíván[tak], „harmadfél pénzben számlálván az polturát". Vajat 28 iccével követeltek többet, kősót néggyel. Mindezekhez kénytelenek adni még „egy vágó tehenet" és egy dézsa túrót.

Kesznyétennél is szomorúbb sorsra jutott Bekecs. A községet 11-12 éve „elrablották" – vallották az erdélyi fejedelemasszony jobbágyai, Gödön Demeter és Kis Tamás. A bekecsi Oláh Péter – Thököly Zsigmond jobbágya – részletezőbben számolt be az eseményekről: „az török megrablotta falunkat, vitt el 29 embereket, melynek egyik része hajdú, a másik része parasztemberek". Ezeknek „öte kiszabadult, a többi odamaradott…; az házakban is égett öt, azok voltanak parasztemberek". Nagy volt a harács is: „mind az magunk marháját, mind az szerencsieket, és egyéb helyben lévő embereknek marhájokat hajtottanak el". Mindezeket megerősítette a 75 éves kiscsécsi Balogh Péter, Semsei János jobbágya: Bekecset elrabolták – mondotta –, „egy embert feleségestől elvittek, ugyanakkor az marhájokat az szerencsieknek elhajtották". Felsőmegyaszóról gróf Rákóczi László jobbágyai, Miklós Gergely és Pásztor János jelentkeztek tanúnak. A török „gyakran izenget ránk" – mondották –, a „ménesüket is elhajtotta", de ők még nem hódoltak. Kisdobszát azonban – ahogy Ibrányi Ferenc jobbágya, a 70 éves Major Demeter vallotta – pusztán hagyták a lakói, mert 1630 után „az ő falujukat kétszer rablotta meg az török". Első rabláskor 15 személyt vitt el, akikből még 7 személy odavan. „Másodszor, hogy megrablott, egyet közülünk levágott. Nem állhatván el[lent], úgy hagytuk pusztán a falut". Thorda Gábor kisdobszai lakos 11 személy elhurcolására emlékezett. Ennyit „vitt volna el az török". A harmadik tanú, Marcza Márton özvegye, maga is kisdobszai lakos, akit a török „negyedmagával vitte volt el…, de még mostan is 4 gyermeke oda vagyon. Őt, az Úr Isten sarc nélkül szabadította meg". Hoportyot is megsarcolta a pogány. Először 10 forint volt a sarcuk, de „mostanra 50 forintnál is feljebb verte, mely miatt osztán nem alhattunk". Hoporty mellett elpusztásodott Csanálos is. Tőlük eleinte 16 forint hódoltsági pénzt követeltek, de ezt „végtére 80 forintra vert[ék] fel", s ezenkívül „vágómarhát, 40 icce vajat és holmi egyebet kívánt", mely miatt „el kellett hagynunk pusztán az falut".

A fejedelemasszony 38 éves dominális bírója, Jobbágy Miklós, Hernádnémetiből azt vallotta, hogy a „magunk falujából való hajdú embernek, Kovács István nevűnek fiát Gagyból vitte volt el az török". Ők ki akar-

ták váltani: „100 forintot ígértünk volt érette, de meg nem alkudhatván vele, ugyan ott maradott. Végül megegyeztünk 75 forintban, 25 icze vajban, 25 kila árpában és egy dézsa túróban." Az egyezségben két esztendeig tartotta meg őket a török, aztán „minden évben feljebb-feljebb verte. Most-már másfélszáz török forintra verte", és 30 kila árpát, 30 icce vajat és 2 dézsa túrót is követel. Monokról –Thököly Zsigmond jobbágya, Kerekes János szerint „az maguk faluja határáról az aratásról 3 férfigyermeket és egy menyecskét vitt el az török". A gyerekek Tyukosi Gergely fiai voltak, „az menyecske Szabados András leánya". Gesztelyről Molnár András jobbágy vallott: „70 forint volt az török adónk először, egy puska, két puskapalack. Úrnak való. Egy vég posztó, de immár száz forintra verték fel" a hódoltsági adót.

Szirmay Péter alispán és társai megvallatták Szerencs város lakóit is. Bebek István, Rákóczi László jobbágyának tanúvallomása szerint „Török Bálintot az bekecsi hídtól vitte el az török. Az Csobaji harcon esett el, s vitt el 12 embereket". Bekecset „midőn elrablotta volna, vitte el az Hamvai Lukács fiát, Hamvai Mihályt. Ugyanakkor vitte el Czakó András mostohafiát, Sótisz Mihályt is. Ez utóbbi Nándorfehérváron vagyon. Ugyanezen inasnak egy húgát, mely vagyon Budán, Dokót". Szerencs meghódolását – a vár és a benne élő hajdúk miatt – nemigen remélhette a török, ezért a város legelőjéről „az ménest elhajtotta, nr. 350. Az ökörcsordát, nr. 500 hajtott el", miközben „egy ménespásztort és egy szolgát vágott le".

Hasonlóan szomorú dolgokról vallott Gyulai István lúczi tanú: „Sarj István Luczról Ónodba ment volna. Az török elfogta. 594 forintban megsarcolta, …melynek nagyobb részét nyavalyás beszolgáltatta. Még vagyon hátra kb. száz tallér". Mindezt nem tűrhette a falu lakossága, s „a török igája miatt pusztán hagytuk volna az falut, hanem vagyon hat esztendeje, hogy megszállottuk". Akkor 120 magyar forintban, egy vágó ökörben, egy dézsa túróban, két tábla szappanban, 6 kősóban, 30 icce vajban és 300 forint adóban alkudtak meg, „de felverte ezt is" telhetetlenségében a pogány.

Legyesbényéről a 45 éves nemes Tóth Pál ment be Szerencsre tanúskodni. „Bekecs rablása előtt – mondotta – Legyesbénye helyben volt. Akkor még nem háborgatta az ellenség. „Elsőben két esztendővel eljövén törökök, és Cantor István fiát, Istókot levágták… Másikat, Keczkemethy János szolgáját megvagdalták, de elszaladott". Egy juhászt megfogtak és levágták, „ismét esztendővel két juhászt megfogtanak az mezőnkön és elvittenek, fenyegettek, reánk is jöttenek. Semmiképpen nem maradhattunk, hanem kíntelenség alatt pusztán köllött hagynunk falunkat, mely miatt teljességesen elpusztult". Sőt „még mostan is minduntalan fenyeget az török bennünket". A falu „elpusztult és Szerencsre mentünk bé lakni, aztán Bekecset elrablotta, magam is rabbá estem, 55 talléron változtam meg. Ugyanakkor az marhánkat, ökreinket, teheneinket mind elhajtották, az ménespásztort egyiket levág-

ták, az másik elszaladott, az ökörpásztort pedig elvitték". Legyesbénye lakói mellett Bekecs népessége is Szerencsen talált menedéket[49].

Török dúlás, német pusztítás ebben az időben mindennapos volt Szerencsen és környékén. Amint említettük, 1644-ben a szerencsi tiszttartó átjátszotta a várat III. Ferdinánd kezére. Rákóczi György ostrommal vette vissza, és a várat feladó őrséget felkoncoltatta, hűtlen tiszttartóját – közmegvetés tárgyául – a vár kapujában felakasztatta. Egyedül a várkapitányi rangot viselő Radványi Istvánnak kegyelmezett meg. Ekkor dúlták fel és rabolták ki a német zsoldosok kegyeletsértő módon Rákóczi Zsigmond sírját a református templomban. A német rablók mohóságára jellemző, hogy „Varga Jánostul elvittek két öreg fúrót és egy faragó bárdot", Szőlősi Györgytől 2 forint 45 dénárt és „a csizmáját lábából [!] levonták és süvegét elvitték" Tót Lázár feleségéről „öt forint értékű mentét levontak."[50]

A város történetének nagy pillanatai

A 16-17. század fordulóján néhányszor igen nevezetes események, nagy ünnepségek és fontos politikai döntések tanúi és résztvevői voltak a szerencsiek. Valahányszor az ellenkirályok eladományozták, az új birtokosnak a törvények és a törvényeknél is erősebb szokásjog szerint lakomával összekapcsolt, megyére szóló birtokbaiktatási ceremóniát kellett rendezni. Az újabb és újabb eladományozások során, amíg Szerencs része volt a tokaji uradalomnak, a beiktatások Tokajban vagy a tokaji várban történtek. Egy-egy tulajdonváltáskor Szerencsen csak az összeírók jelentek meg, hogy számba vegyék a vár és a város javait.

A középkor után az első ilyen birtokba iktatás akkor volt, amikor Bebek Ferenc kapta meg donációként Ferdinándtól Szerencset. Amikor zálogként Rákóczi Zsigmondhoz került, kiszakítva immár a tokaji uradalomból, jogilag és formailag nem szükségeltetett a beiktatási ceremónia, mert a zálogösszeg visszafizetése után, vagy ha valaki ráígért a zálogösszegre, a birtok visszaszállt a zálogba adóra, Szerencs a kincstárra. Más volt a helyzet 1603-ban, amikor örökös adományként Rákóczi Zsigmond kapta meg[51]. Rokonok, barátok, vártisztek, a környező falvakban, birtokkal rendelkező nemesek, a kincstár képviselői, Zemplén vármegye jelesebb tisztségviselői jöttek el a beiktató ünnepségre, hogy esetleges ellentmondás, tiltakozás, bekövetkezhető per, visszakövetelés esetén bizonyíthassák a zavartalan birtokjogot. Törvény és szokásjog kívánta így.

[49] ZVLt. Fasc. 231. No. 390/1649. *Hőgye István*, 1986. 54-59. Lásd még: *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. (In: *Orosz István*: Hagyományok és megújulás. Debrecen, 1995. 34-113.). (A továbbiakban: *Orosz István*, 1995.). 58.

[50] *Kassay József* i. m. AZT X. 266-268.; *Borovszky, Zemplén vármegye*. i. h.; *Paszlavszky Sándor* AZT III. 329-330.

[51] *Makkai László,* 1954. i. h.; *HangayZoltán*, 1987. 149. A korábbi zálogösszegek mellett még 39 400 forintot fizetett Rákóczi Zsigmond a Kamarának, s ennek fejében kapta meg örökös jogon Szerencset és Ónodot.

Ilyenkor a donációként kapott birtok szolgálónépei is ünnepeltek. A földesúr, hogy emlékezetessé tegye számukra a beiktatást, lakomával kedveskedett nekik. Sült a pecsenye, folyt a bor. Ehetett, ihatott kedvére mindenki.

A birtokbaiktatás megyére szóló 1603-as dinomdánomát megelőzte 1602 májusában Szerencsen Rákóczi Zsigmond Alaghy Bekény Judittól született lányának, Rákóczi Erzsébetnek a több napig tartó, országra szóló lakodalma. A 15 éves Erzsébetet a 25 éves Homonnai Drugeth Bálint vette feleségül. Az egyházi szertartás május 19-én volt[52]. Előtte már napokkal érkeztek a vendégek, s az esküvő után legalább egy hétig tartott a lakodalom. A házigazda nem maradhatott szégyenben. Etetni, itatni kellett a vendégeit, elszállásolásukról gondoskodni, lovaikat abrakolni, szolgáikat, kocsisaikat ellátni, megvendégelni. Mozgósították ehhez nemcsak a mezőváros lakosságát, hanem a szerencsi uradalom valamennyi jóravaló háziasszonyát és férfiemberét. Ott sürgött-forgott a konyhában, a várban, a vár körül és a huszárvárban, a város piacán felállított sátrak, nyúzó-helyek, belső- és szabadtűzhelyek, kemencék, pincék körül minden épkézláb ember az uradalomból, az esküvő előtt már legalább egy héttel, s a lakodalom alatt is és utána is.

Rákóczi Erzsébet esküvőjének és lakodalmának a számadása nem maradt fenn. Az elfogyott ételek, italok mennyiségéről, az azok elkészítéséhez szükséges nyersanyagokról, a jelesebb étkezések fogásairól, a tésztafélékről, süteményekről sem ismerjük a kimutatásokat. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a szerencsi uradalom minden falva küldött erre az alkalomra egy-két borjút, egy-két zsíros sertést vagy birkát, egy-két őzet, néhány nyulat, fácánt, libát, kacsát, háztartásonként legalább egy-egy pár tyúkot, egy-két icce vajat, számolatlanul a tojást.

A jobbágyok szűkös házkörüli majorsága éppúgy megterhelő bőséggel ontotta a földi javakat, mint a szerencsi uradalom majorsága a hízott ökröt, tulkot, bárányt, borjút, zsíros sertést, malacot, birkát, búza- és rozslisztet, borsót, lencsét, káposztát, zöldségféléket, kölest, hajdinát, egyebet, ami szükségeltetett ahhoz, hogy több száz úri vendég, azok feleségei, serdült gyermekei semmiben ne szenvedjenek hiányt. Jutott étel-ital a vendégek kocsisainak, kísérőinek, a szerencsieknek, a vendégek körül sürgő-forgó felszolgálóknak, szakácsoknak, sátorverőknek, favágóknak, tűzrakóknak, kemencefűtőknek, henteseknek, mészárosoknak, a vadakat nyúzóknak, a szárnyasokat kopasztóknak… A katonáknak is, mert 1602 májusában katonák is kellettek, nem is kevesen, hogy a zűrzavaros 15 éves háború kószáló hadai szét ne riasszák az esküvőt és a lakodalmat.

A kereskedők is kapták a megrendeléseket borsra, egyéb fűszerekre. Korábban meg a menyasszony stafírungjához szükséges kelmékre: selyemre, bársonyra, finomabb kelmékre, ékszerekre: gyűrűkre, nyakláncokra, egyebekre.

[52] *HangayZoltán*, 1987. 138.

Szabók, cipészek, egyéb rendű és rangú mesterek sürögtek-forogtak a várbeli asszony- és leányház körül.

A lovak hámjait is fel kellett újítani. A nyergeket, kengyeleket, sarkantyúkat is mind újjá kellett varázsolni. A hintókat, kocsikat is ragyogóra fényesíteni. Volt keletje a daru-, fácán- és pávatollaknak, a pántlikáknak, aranyozott sújtásoknak, ezüstös paszomántnak.

A Rákóczi Zsigmond lányához és Homonnai Drugeth Bálint ungi főispánhoz méltó ajándékkal kellett kedveskedni az ifjú párnak. Két-három hétig volt olyan sürgés-forgás 1602 májusában Szerencsen a Rákóczi Erzsébet és Homonnai Drugeth Bálint esküvőjén, amilyet csak Anonymus álmodott az Ond patak partjára és a Harangod mezejére, amikor Árpád vitézeinek és főembereinek győzelmi lakomáit képzelegte ritmikus prózába.

Még szóbeszéd tárgya volt Zemplén megyében és az ország főrendei között Rákóczi Erzsébet lakodalma, még el sem ült Rákóczi Zsigmond szerencsi birtokbaiktatási ceremóniájának a híre, amikor Szerencs a magyarság és a református hit jövőjét meghatározó eseménynek adott helyet.

A tizenötéves háború nagy pusztításai közepette Bocskai 1605. április 20-ra országgyűlésre ide hívta Erdély és Magyarország rendjeit. Az erdélyiek mellett a királyság 22 vármegyéjének küldöttei gyűltek Szerencsre.[53] Jöttek mindefelől a prédikátorok, s ott voltak a hajdúk is. A prédikátorok és hajdúk agyában megfogant a merész gondolat, hogy királlyá választják Bocskait. Bocskai politikai megfontoltságának, a rendek Rudolf iránti lojalitásának és Bethlen Gábor taktikai manőverezésének volt köszönhető, hogy Szerencsen 1605-ben Rudolfot nem fosztották meg királyi trónjától. Bocskait – bár a szultán koronát küldött számára – „csak" Erdély és Magyarország fejedelmévé választották.

Az országgyűlés menete, formai kötelmei mindenben megfeleltek a királyok által összehívott diétáknak. A fejedelmi előterjesztés, a rendek válaszai, majd a döntések fejedelmi megerősítése a trövényhozás kritériumainak megfelelően zajlottak. A rendek előhozakodtak sérelmeikkel is. Ezek elsősorban a hajdúk rablásaival voltak kapcsolatosak. Kérték Bocskaitól, hogy a hadseregbe fel nem vett, szabadon kószáló hajdúkat fogatassa el, a szökött jobbágyokat adassa ki, s a várak kapitányi tisztébe ne hajdúkat, hanem a nemesi rendből valókat ültessen. Felhatalmazták a hűtlen urak birtokainak elkobozására, eladományozására. Megszavazták fejedelemsége szükségeire a portális adót, a katolikus Rudolf ellen viselt harcainak sikeresítéséhez a nemesi felkelést, és nemesi házanként 2-2 forintot hozzájárulást a katonák zsoldjához[54].

[53] Magyar Országgyűlési Emlékek. XI. 126-127.

[54] Uo.; Lásd még: *Magyarország története* 1526-1686. 1-2. k., Bp. 1986. 733-734.; *Benda Kálmán*: A Bocskai-szabadságharc. Bp. 1955.; *Nagy László*: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Bp. 1961.

Bocskai István szobra (Ekker Róbert alkotása)

Bocskai István megérkezése Szerencsre (Tóth Miklósné művésztanár alkotása)

Bocsaki István tudósaival tárgyal (Tóth Miklósné művésztanár alkotása)

A Bocskai megrendelte szerencsi országgyűlésen nem volt annyi muzsika, mint Rákóczi Erzsébet lakodalmán. Bor sem folyt annyi, s az ételek sem voltak olyan ízesek és változatosak, mint 1602 májusában, de a katonák – főleg a hajdúk – úgy elárasztották Szerencs városát, a Harangodot és a környék falvait, mint Anonymus fantáziájában a honfoglalók. Ezek azonban hús-vér emberek voltak, mindig éhes és szomjas katonák, akik nem kímélték sem a kamrákat, sem a pincéket, annak ellenére sem, hogy Rákóczi Zsigmond ekkorra már hajlott Bocskai hűségére. A hajdúk és egyéb rendű katonák Rákóczi Zsigmond birtokaiban – saját bevallása szerint – százezer forintnyi kárt tettek.[55] Nem tudni, mennyi esett ebből Szerencsre.

Az 1605 áprilisában megtartott országgyűlés alaposan megterhelte a lakosokat. Bocskai méltányolta a szerencsiek áldozatvállalását. Viszonzásul, amiért élelmezték az országgyűlésre meghívottakat és a katonákat, 1606. március 9-én Kassán privilégiumlevelet adott a szerencsieknek, szabad királyi városi rangra (civitas) emelve a települést. A város lakói mentesültek az állami és megyei robottól, várjavítási munkáktól, katonaforsponttól. Az őszi és tavaszi vetésekből, egyéb földi javakból, a búza, a bor, a rozs, az árpa, a zab, a tönköly, a borsó, a bab, a len, a kender, a méh és bármiféle tized természetbeni kiszolgáltatásától „örök időkre" megszabadultak. Ezt követően adójukat pénzben, meghatározott összegben fizették. Szabad mozgást és vámmentességet biztosított a fejedelem a szerencsieknek a hatalma alá eső országrészekben[56]. Volt ok ismét az ünneplésre. Szerencs communitása a privilégium jogán pecsétet vésetett. A település új jogi státusza, mint a mágnes a vasreszeléket, úgy vonzotta az új telepeseket. Ígéretesen megszaporodott a város lakossága. A „virágzás" azonban mindössze két-három évtizedig tartott, bár a város vezetése szavakban és papíron az 1870-es évekig élt a „civitas" minősítéssel.

Bocskai 1606-ban kiállított privilégiumlevelét Bethlen Gábor 1620-ban, Bodó Márton főbírósága idején, majd I. Rákóczi György 1646-ban, a harmincéves háború színtereire vonuló hadaiknak élelemmel való támogatása miatt megerősítették. A Bethlen Gábor megújította privilégium-levelet 1620-ban Zemplén vármegyében Butkay István alispán jelenlétében, 1623-ban pedig Abaúj vármegyében publikussá is tették[57]. Abból, hogy a szerencsiek csak itt publikáltatták kiváltságlevelüket, arra következtethetünk, hogy e vármegyék településeivel tartottak szoros gazdasági kapcsolatokat. A Hegyaljára élelmet, a szőlőműveléshez szükéges eszközöket, Kassára élelmet és bort szállítottak,

[55] *Hangay Zoltán*, 1987. 195.
[56] Bocskai privilégium-levele. AZT, 1926. 129-130.; *Takács Péter-Udvari István*: Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza, 1998. (A továbbiakban: *Takács-Udvari*,). 523-528.; *Barna János*, 1931. 14-15.
[57] AZT, 1926. 129-130.; *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556-1767. Bp. 1969. (A továbbiakban: *Varga János*, 1969.). 371.

immár 1606 óta vámmentesen. A Bocskaitól kapott privilégium természetesen nem annulálta a földesúri jogokat. A kedvezmény csak az államnak fizetendő adókra vonatkozott. Ennek ellenére megteremtődött a kettős communitás kialakulásának a lehetősége. A városi jogokkal rendelkező közösség zálogba vehetett, megválthatott fundusokat, azokat manumittáltathatta, mentesíthette a földesúri szolgáltatások alól. Úgy tűnik, ez a hajlandóság megfogant Szerencsen, amit a Bocskai-féle privilégium két alkalommali megerősítése enged sejtetni. A város földesurai sem ellenezték egy viszonylag szabad communitás megalakulását. I. Rákóczi György hajdúkat is telepített a szerencsi vár szolgálatára. Kedvező feltételek mellett fogadta a városba megtelepedni szándékozó kézműveseket. 1625-ben Szabó Mihályt mentesítette minden földesurat illető szolgálat alól, s taksa címén csak évi három posztónadrágot kívánt tőle az uraságí kocsisok számára[58].

Alig ünnepelte meg a communitas Bocskai privilégium-levelét, a fejedelem meghalt. Akarata ellen ugyan, de az erdélyi rendek Rákóczi Zsigmondot, Szerencs urát Erdély fejedelmévé választották. Ez minden eddiginél fenségesebb alkalmat kínált Szerencsen az ünneplésre[59].

Az ünneplés meg is volt. A reményeket azonban hamarosan elsodorta a história vihara. Az erdélyi fejedelemségre pályázó Báthory Gábor „magához hajlította" a hajdúkat, és kinyújtotta kezét az erdélyi trónért. A hajdúk első dolga volt feldúlni, pusztítani Rákóczi Zsigmond birtokait, közöttük Szerencset. Ezt a dúlást hamar kiheverte Szerencs, s privilégiumának birtokában feltűnően gyors gyarapodásnak indult. Amíg 1598-ban csak 76 háznépet írtak össze a conscriptorok, 1620-ra 298-ra emelkedett a megnépesült fundusok száma[60]. Ekkor a 12 hegyaljai mezőváros közül csak Patak volt népesebb. Újhely, Tarcal és Tolcsva is kevesebb fundussal szerepelt az összeírásokban, mint Szerencs[61]. A virágkor csak egy-két évtizedig tartott. Hamarosan megharmadolódott Szerencs népessége. 1631-35-ben már csak 84 adózó háznépet találtak az összeírók.

A szerencsiek gazdálkodása a 16-17. században

A szerencsiek gazdálkodásának a kereteit a 15. századtól 1580-ig az határozta meg, hogy a település – néhány évnyi rövid periódust kivéve – a tokaji uradalom része volt, és 1556-ig bencés apátság működött benne. A bencések, bár tanítói rendként híresedtek el, de műveltségükkel, iskolakultúrájukkal hatást

[58] *Makkai* i.m. 85-97.; *Román János*: Zemplén megye falusi és mezővárosi ipara. (In: Makkai László szerk.: Jobbágytelek és parasztság. Bp. 1966.); *Benda Kálmán* i.m.; *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor. Bp. 1929.; *Angyal Dávid*: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. Századok. 1929-1930.; *Makkai László* szerk.: Bethlen Gábor emlékezete. Bp. 1980.
[59] *Hangay Zoltán*, 1987. 175-182.
[60] OL. U. et C. F. 22. Nr. 21. Lásd még: *Orosz István*, 1995. 58.
[61] *Orosz István*, 1995. 58.

gyakoroltak a lakosok lelki épülése mellett azok gazdálkodására is. Ma már kideríthetetlen, de nem elképzelhetetlen, hogy az itt működő bencések a Szerémségből vagy más bortermő vidékről laikus barátokat hívtak, hogy megismertessék a szőlőműveléssel a lakosságot. Az is valószínű, hogy a barátok ösztönözték a communitás mezővárossá szerveződését. Az bizonyos, hogy Szerencsnek a történelme során a 3600 és 4800 katasztrális hold között változó határa leginkább az állattartásnak kedvezett. A középkorban lovat, szarvasmarhát, juhot és sertést számolatlanul tartottak a lakosok. A határ nyolcad résznyi térségét alkotó rét, éppúgy bizonyítja ezt, mint az, hogy még a 18. század végén is csak két fordulóra használták a szántóföldeket. Ebben az időben még nagyobb szükség volt a legelőre, mint a szántóföldekre.

A 16-17. századi urbáriumok arról tanúskodnak, hogy mind az allodiális földeken, mind a rusztikus szántókon búzát, rozsot, tönkölyt, alakort, árpát, zabot, kölest, lencsét és borsót vetettek a béresek és a jobbágyok. Arról nincs adatunk, hogy a bencés apátság tulajdonlásakor a majorsági gazdálkodás divatozott-e, avagy a paraszti tizedszolgáltatás képezte csak a bevételeiket. Az viszont urbáriumokkal, inventáriumokkal bizonyítható, hogy amikor Rákóczi Zsigmond megkapta Szerencset, nemcsak uradalmat szervezett köré, hanem fellendítette a majorsági gazdálkodást is, amit örökösei még nagyobb kedvvel folytattak. A majorkodásban is fő szerepet játszott az állattartás, de mellette nem hanyagolták el a szőlőművelést és a szántovető tevékenységet sem.

1635. júniusában – amint már mondottuk – csak Rákóczi Györgynek 895 birkája, 106 lova, 113 szarvasmarhája, 291 sertése, 360 szárnyasállata (tyúk, liba, kacsa) volt Szerencsen. A birtokban része volt Rákóczi Pálnak és haláláig II. Zsigmondnak is. Az ő jószágállományukat nem ismerjük. Ugyabban az esztendőben Rákóczi béresei, uradalmi cselédei és a neki szolgáló jobbágyok, zsellérek 192 köböl őszi gabonát, 111 köböl árpát, két köböl lencsét és egy véka borsót vetettek és takarítottak be Rákóczi Györgynek.

Korán meghonosodott Szerencsen a szőlőművelés is. 1560-ban már 68 egyházi tizedet fizető gazda foglalkozott szőlőművelésel. Ezek között azonban feltűnően sok volt az extraneus szőlőtulajdonos. A 68-ból 32. Ebben az évben egy-egy bentlakos szőlőművelő átlagosan 45 budai köböl bort termelt, míg az erxtraneusok egyenként átlagban 63,4 köböl mustot szüreteltek[62].

A termelési kedv és a szőlőművelés nagy mértékben összefüggött a mezőváros mindenkori lakosság-számával, amit a járványok mellett nagyban befolyásolt a mindenkori katonai helyzet. Szerencs esetében e gazdasági és társadalmi folyamatot színezte a Bocskai Istvántól kapott privilégium-levél, annak két megyében történt publikálása, majd a privilégium „megkopása". Jól érzékelteti ezt a 17. századi változatosságot az alábbi táblázat.

[62] *Orosz István*, 1995. 47.

Szerencs adóképes fundusai a 17. században[63]

Év	Háznép	Ebből			Összes lakos	Puszta telek	Taksások %-ban
		Jobbágy	Taksás n.	Egyéb			
1598	76	76	0	0	380-400		0
1617	298	172	0	126	1490-1520		0
1635	84	36	8	40	420-450		8
1648	106	36	26	44	530-560		26
1689	94	0	80	14	470-500	85	80

1598 és 1617 között Szerencs lakossága majdnem megnégyszereződött (3,92 szeresére nőtt). Ezt a gyors felfutás, népességtömörülés azonban hamarosan megtört, sőt visszájára fordult, és 1635-ben már csak 8 háznéppel több adózót írtak össze, mint 1598-ban. Míg korábban 19-20 év alatt majdnem megnégyszereződött Szerencs adóztatható lakosainak a száma, most 18 év alatt több mint kétharmadával megkevesbedett, hogy aztán a század végéig stabilizálódjon 80-100 körüli háznép között, miközben az 1630-as évektől időről időre hol Legyesbénye, hol Bekecs lakossága talált átmenetileg menedéket és otthont Szerencsen.

Ez a nagy lakosságszám ingadozás nem magyarázható kizárólag a 15 éves háború és az azt követő hajdúlázadások, csatározások emberpusztító tevékenységével, még a törökök rabszerző harácsolásaival sem. Olyan járványokról sem szólnak a források, ami indokolna ilyen népességfogyást. Inkább a paraszti, mezővárosi lakosok folytonos migrációjára, termelési kedvének apadására, a szőlők parlagon hagyására, az igázható barmok elrablására, pusztulására, a háznépek adóztatható állapotának elvesztésére, elvándorlására kell gondolnunk. Szerencs a mindenkori erdélyi fejedelem és magyar király háborúskodásának fővonalában, a török sarcolások, harácsolások peremvidékén helyezkedett el.

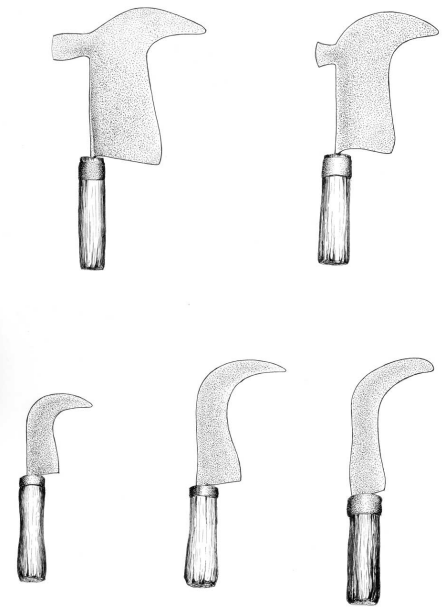

Hegyaljai metszőkések
(Balassa I. után rajzolta Papp L.)

[63] A táblázat adataira: *Nagy Gyula*: Zemplén vármegye a XVI. század második felében. Sátoraljaújhely 1888. AZT, 1893. 297-305.; OL. U. et C. Fasc. 22. Nr. 21/1617.; Uo. U. et C. Fasc. 41. Nr. 44/1635.; Uo. U. et C. Fasc. 39. Nr. 1/1648.; Lásd még: *Orosz István*, 1995. 58-62.

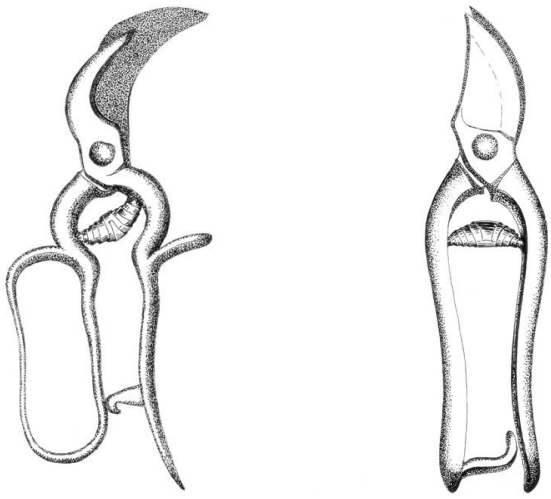

Hegyaljai metszőollók (Balassa I. után rajzolta Papp L.)

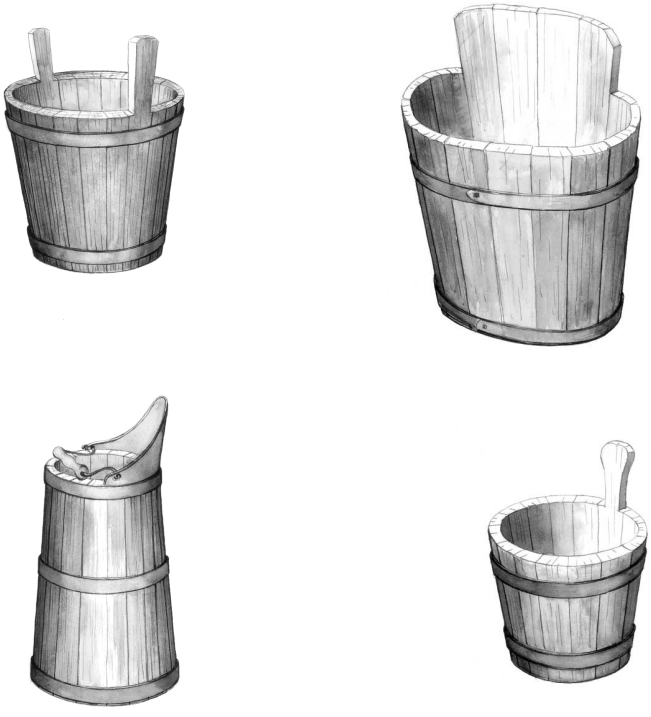

A szüreti munka és a borászat eszközei (rajzolta Papp L.)

Ha az emberállománya nem is pusztult oly mértékben, állatállománya folyton ki volt téve a katonaélelmezéssel ebben az időben összefüggő korlátlan rablásoknak. Bár szőlőmunkát bérben, napszámban kapával, csak kézi erővel is lehetett végezni, de trágya nélkül bort termelni fölöttébb keserves dolog volt. Sajnálatos, hogy nem maradtak fenn ebből az időből a szerencsi szőlőskertek, promontóriumok parlagon maradt szőlőiről az összeírások. Az állatvagyon, főleg a szarvasmarha megfogyatkozása és a szőlőművelő kedv csökkenésének fontos összefüggéseire világíthatnánk rá tanulmányozhatóságuk esetén.

A tizenötéves, majd a harmincéves háború Szerencset közvetlenül is érintő hatásának múltával, a lassan gyengülő török birodalom árnyékában már-már úgy tűnt, békésebb idők következnek a város lakóira. Egy emberöltőnyi időről, az 1648-1689 közötti évekből azonban nincs kellő adatsorunk ahhoz, hogy a város konkrét társadalmi folyamatait vizsgálhatnánk. Annyi bizonyos, hogy ezekben az években taksás nemesekkel népesült be a város. 1689-ben a 94 háznépből 80 élt valamilyen privilégiummal. Legalább oly mértékűvel, ami a robottól és természetbeni szolgálattól mentesítette őket. Mind az államnak, mind a földesúrnak, mind a megyének, mind a communitásnak pénzben rótták le kötelező tartozásaikat. Ebben az időben e társadalmi folyamaton kívül csak annyi bizonyos, hogy II. Rákóczi Györgynek, aki apjától megörökölte az erdélyi fejedelemséggel szerencsi birtokrészeit is, nagyobb gondja volt a lengyel királyság megszerzése, mint Szerencs felvirágoztatása. A lengyel koronáért indított hadainak a vereségét követően pedig ismét szabad prédájává vált a törököknek minden Rákóczi-birtok, Szerencs és környéke is.

A hitélet

A római orientációjú, latin szertartású kereszténység befogadása időben legalább félezer évvel megelőzte a reformáció tanainak meghonosodását Szerencsen. A kereszténység felvételét, a plébánia alakulását, az első templom megépítését kronológiailag nem tudjuk behatárolni. 1217-ben egy pápai oklevél már paróchiális helyként határozta meg Szerencset. A történelemben nyomon követhető temploma valószínűleg 1220 körül épült.[64] A plébánia és templom mellett a johannita szerzetesrend is megtelepült Szerencsen. Az első ilyen jellegű információt a Váradi regestrum szolgáltatja. 1219-ben Arnoldus prokurátor és Salamon fráter azzal vádolták a zempléni vár jobbágyait és más várbelieket, hogy felprédálták az ispotályosok földjét, 28 márka kárt okozva a rendnek. A vétkeseket Váradra idézték tüzesvas próbára, melynek a következménye a két fél közötti megegyezés lett.

[64] *Csíkvári Antal* szerk.: Vármegyei szociográfiák XI. Zemplén vármegye. Bp. é. n. 211.; *Borovszky* i. h.

A johannita rend alapítását egyes történészek a Bogátradvány nemzetséggel hozták összefüggésbe[65]. A tartárjárásig, 1241-ig a johanniták a majdani vár nyugati oldalán feltörő kénes vízzel gyógyították a betegeket. Őket illette Szerencsen a tized. 1241-ben azonban a tatárokkal vívott küzdelemben a rend itteni tagjai meghaltak.

Ezt követően, de még 1247 előtt a Bogátradvány nemzetség tagjai, a Monaky-, Rákóczi-, Izsépy-, Körtvélyessy- és Csekey-famíliák Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére bencés rendet alapítottak Szerencsen. Ezt IV. Béla 1247-es oklevelében említik először egy ondi birtokvásárlással kapcsolatban[66]. 1264-ben újra említik a „monastérium de Zerench"-et, 1294-ben pedig a kegyurat, Domonkos Farkas fiát kötelezték a monostor helyreállítására. Az újabb adatok 1309-ben és 1321-ben a kegyuraséggal kapcsolatosak. A bencés kolostor első ismert apátját Jánosnak hívták, akit 1330-ban megfosztottak méltóságától és bebörtönözték. Utódja Benedek apát lett. 1349-ben Egyednek, 1360-ban Jánosnak hívták az apátot.1393-ban a Monakyak és osztályos atyfiaik Újőr és Szerencs helységeket az apátságnak adományozták. 1400-ban ismét Jánosnak hívták az apátot, 1424-ben Kurimai Jánosnak. Ekkor a Bogátradvány nemzetségből Doby György, Luczy Tamás és Monaky Mihály az apátság kegyura. 1444-ből ismerjük az apátság kormányzóját, aki Tapolyi Miklós volt. 1502-ben Ábrán Mihály az apát, és 1507-ben Szapolyai János a kegyúr, aki az apátságot Szikszói Péternek adományozta, miközben figyelmeztette, hogy amennyiben tékozolná az apátság javait, úgy jár, mint elődje, akit pazarlása miatt fosztottak meg méltóságától. 1532-ben I. Ferdinánd adományozta Bebek Ferencnek, aki 1549-ben öccsére, Jánosra ruházta át a donációt. 1550-ben Monoszlói Péter volt az apát, aki Mohácsy Boldizsárnak házhelyet adományozott a plébánia és az iskola között. 1552-ben a franciskánus Bebek György kapta meg az apátságot, akit Némethy Ferenc üldözött el Szerencsről 1556-ban[67]. Ezt követően már csak címzetes szerencsi apátokkal találkozunk az oklevelekben, méltóságsorokban és a krónikákban. Egyházi berkekben a Szent György vértanúról elnevezett szerencsi apát címet ma is adományozzák, többnyire plébánosoknak.

A bencések elsődlegesen tanítással foglalkoztak. A tatárjárást követően valószínűleg Szerencsen is megnyitották iskolájukat. Erről az adatok még az oklevelek mélyén lappanganak. Annyi bizonyos, hogy az apátság iskolája 1532-ben szűnt meg[68].

A johanniták korai megjelenése bizonyíték rá, hogy Szerencs már az 1200-as években templomos hely volt. A korai Árpád-korban kellett épüljön a plébániája és temploma is, mert ebben az időben esperesi székhely volt. 1321-ben

[65] *Csíkvári Antal* szerk.: Vármegyei szociográfiák XI. Zemplén vármegye. Bp. é. n. 211.; *Borovszky* i. h.
[66] Uo. 17-18.
[67] Uo. 18.
[68] *Dudás Gyula*: A homonnai Drugeth-kollégium. AZT XIV. k. 31.

egy Miklós nevű plébános szolgálta a híveket, aki egri kanonok és alesperes is volt. A szerencsi esperesi kerület 1556-ig a következő anyaegyházakat és filiákat foglalta magába: Tiszaabony, Bázsi, Bekecs, Berzék, Csanálos, Hernádcsécs, Kisdobsza, Gesztely, Girincs, Golop, Hernádnémeti, Hoporty, Kak, Kesznyéten, Köröm, Legyesbénye, Lúc, Mád, Megyaszó, Monok, Ond, Rátka, Taktaszada, Mezőzombor és Szerencs.

Szerencs kegyura ekkor a Monaky-család. 1390-ben a kegyúri jogokat Cseley Pongrác mester és Jakab fia Mihály gyakorolták. 1330-ban említették először a források a falu plébániai iskoláját. 1332-1337 között a pápai tizedlajstromok szerint Benedek nevű plébánosa 6 garast fizetett a dézsma fejében[69]. A katolikus vallás gyakorlása 1556-ban kezdett hanyatlani, bár a katolikus plébánia – iskolájával együtt, amit 1612-ben említenek az írások – csak 1632-ben szűnt meg. Ezt követően a római hitet 1670-ben kezdte élesztgetni Báthory Zsófia, aki elzavarta a templomból és parókiáról a prédikátort, és katolikus papot ültetett a helyébe. Thököly Imre azonban 1683-ban visszaadta a templomot és parókiát a reformátusoknak, akik azóta is háborítatlanul bírják.

1683-tól a szerencsi katolikus hívek mintegy hat évtizeden keresztül a vár kápolnájában miséztek, és ott szolgálták ki nekik a szentségeket is. 1742-ben új plébánia alakult Szerencsen. Az első plébánosa Szirkovszky Tamás volt, aki 1747-ig szolgált a mezővárosban. 1747-1758 között a tokaji kapucinus barátok vezették a plébániát és szolgálták a híveket. 1758-tól az alábbi plébánosok szolgáltak Szerencsen: Szalkay György, Förder Márton, Szinay Pál, Györky István, Pöstyéni János, Rozsvátzky István, Havas Mihály, Loosz Ignác, Tatai Imre, Kassay József, Horváth Imre, Paszlavszky Sándor, Kovács Sándor, Szekeresi János, 1917-től Csillag Márton[70]. A katolikus lelkészek és a kántorizáló tanítók jövedelmét nem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy amíg a reformátusok elveszítették patrónusukat, a katolikusok kegyurat nyertek, akik közül kölönösen az Almássy grófok áldoztak sokat a katolikus hit megertősítéséért és a templom felvirágoztatásáért.

A mostani katolikus templomot Almássy Mihály 1760-ban kezdte építtetni, s azt 1764-ben szentelték fel Szűz Mária születésének tiszteletére. A templom mellett ispotály is létesült. A katolikus templomot 1801-ben újították fel. Az Almássy grófok II. József uralkodása alatt lemondtak a kegyúri jogról, de viselték a kegyúri terheket, és gyakran kerültek konfliktusba a református gyülekezettel. A katolikus lelkészek közül mint történetírót is ki kell emelnünk Kassay Józsefet és Paszlavszky Sándort, akik sokat tettek azért, hogy Szerencs múltja ne legyen a feledés zsákmánya. A 18. századtól a katolikus egyház újra működtetett, és fenntartott Szerencsen egy elemi népiskolát, s a dualizmus korában megszervezték az egyháztanácsot, amelyik az iskolai ügyeket volt hivatott intézni.

[69] *Barna János*, 1931. 19.
[70] Uo.

Szerencs koraújkori történetében legalább annyi emberi dráma és tragédia sűrűsödött össze, mint amennyi felemelő pillanatot tartanak értékelendőnek a legújabb korból a saját múltjukra visszatekintő lakosok. A források hézagos vagy éppen hiányos volta miatt számos esemény pontos menetét, időpontját meghatározni sem tudjuk. Így vagyunk a lakosok kálvinista hitre térésével is. Azt csak feltételezzük, hogy a protestantizmust még üldöző, legalább is gyanúval fogadó Szapolyai János életében megmaradtak a szerencsiek római hiten, bár a megszámlálhatatlan tulajdonoscsere ezt is bizonytalanná teszi. Van azonban egy kronológiai kapaszkodónk: 1556-ban Némethy Ferenc Tokaj várát – s a váruradalomhoz tartozó Szerencset – Ferdinánd pártjáról Izabella hűségére térítette. Szerencsről elkergette a bencéseket. Feltételezhető, hogy a reformáció meghonosítása Némethy Ferencnek volt köszönhető. A tarcali zsinat, a Debrecen-egervölgyi hitvallás megfogalmazásának helye és ideje is annyira közel van Szerencshez és Némethy Ferenc várépítő szorgalmához, hogy ezek szellemisége a mezőváros lakóira hatással kellett legyen. Annyi bizonyos, hogy 1614 előtt már díjleveles prédikátora és rektora volt a civitásnak. A prédikátor feltehetően húsz rénes forintot, disznót, két sajtot, tíz kősót, dolmányt és felsőruhát kapott szolgálataiért a földesúrtól,[71] ekkor már I. Rákóczi Györgytől, amit 1631-re 33 forintra, egy váza borra, egy váza lőrére, négy bárányra, 10 kősóra és egy verő disznóra módosított az erdélyi fejedelem.[72] Az uradalmi malomból „sabbathale" járt a prédikátornak. A szombat hajnaltól vasárnap napfeljöttéig megőrölt búza vagy rozs vámját kapta. Ezen osztoznia kellett a rektorral kétharmad-egyharmad arányban. A prédikátort illette az uradalom területéből a „Pap rétjének" szénatermése. Állandóra kijelölt, elkülönített szántóföldje nem volt, de az általa usuálható szántót minden évben „minden nyomásra kimutatták". Ez „annyi, mint egy helyesnek"[73].

A városbeli szántóvető gazdáktól – dézsmálás előtt – „egy-egy kalongya" életet kapott a lelkész. Aki sarlóval kereste kenyerét, az „egy-egy köböl búzával" tartozott szolgálataiért. A legszegényebbekre az egyházfi vetette ki évről évre a papbért. A természetbeni járandóság mellett minden gazda 6-6 dénár „garaspénzt", az özvegyasszonyok pedig három-három sing vásznat adtak. Borból, búzából, bárányból „octava", nyolcad járt a prédikátornak. Egy-egy keresztelőtől „egy tyúk s egy kenyér", és a „komák jóakaratjokból, amit akarnak adni". A tyúkot megválthatták tizenkét dénárral. A paptartást fizetők egy „esketőtől tizenkét pénzt" adtak. „Akik… nem fizettek" paptartást, azokat negyven dénárért eskette össze a pap. „*Halott temetéstől, ha szolgáló rend, nemes ember és értékes polgár, ha prédikál 1 forint"*. Ha valaki Szerencsen kívülre nősült,

[71] Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16-17.század. Szerkesztette és az utószót írta *Dienes Dénes*. Osiris Kiadó, Bp. 2001. (A továbbiakban: *Dienes Dénes*, 2001.). 64.
[72] *Makkai László*, 1954. 85.
[73] A prédikátornak „kimutatott" szántó annyi, amennyit egy egész igaerővel rendelkező jobbágy művelt a határból.

vagy ment férjhez, ugyanúgy ha a filiák valamelyikéből jöttek esküdni, a templomi esküvő díjából az egyházat illette „tizenkét pénz". A „mester jövedelme,… mind vidéki s mind itt való" szőlősgazdától „egy-egy köböl bor. Akinek szőlője nincsen, huszonöt-huszonöt pénz, amint azelőtt vele éltek. A „scolába" járó gyermekektől első esztendőben huszonöt pénz, másodikban ötven pénz, harmadikban hetvenöt pénz, negyedik esztendőre egy forint" volt a taksa, „nem feljebb."[74] Hasonló papbérrel tartoztak a filiákban élők.

Az első név szerint ismert szerencsi prédikátor Prágai András volt, aki a feljegyzések szerint 1620-ban szolgált itt. 1646-ból Győri Istvánt említik az egyháztörténeti iratok, majd Somosi János, Szepsi Mihály, Váradi István, Liszkai András és Bihari János következtek, akiknek a szerencsi szolgálatát kronológiailag még nem sikerült behatárolni. A következő nagytiszteletű úrról, Gyarmati Tamásról annyit tudunk, hogy szerencsi szolgálatának az utolsó éve 1707 volt. Őt Pápai István követte 1707-től 1723-ig. Ezt követően 1734-ig újabb adatbeli hiányossággal kell számolnunk. Ebből a 11 évből annyi ismert, hogy Göböl András egyházkerületi nótárius meghatározatlan ideig volt a város lelkésze. 1734 és 1751 között szentandrási Simon Mihály esperes szolgálta a híveket, akit fia, szentandrási Simon István követett. 1763-1780 között Szent-Péteri János, majd Bátori György, Kádas István, Szűcs György, Nádaskai József, Nagy Mihály, Marikovszky Menyhért, Kesső Sámuel, Végh János „helytöltő lelkész" prédikátorkodott Szerencsen. 1872-től 1920-ig *Igaz József*, akit három „kínálkozó" közül választottak a gyülekezet tagjai. Őt követte Horváth István[75].

A református lelkészek a papválasztástól és marasztalástól függően akárha évtizedekig is szolgálhattak egy-egy gyülekezetben, nem úgy a rektorok. A hajdani református népiskolák tanítói olykor évenként, máskor kétévenként, de legalább háromévenként cserélődtek. A református teológia hallgatói ugyanis pappá szentelés előtt – egy-két-három évre – kimentek kántorizálni és tanítani egy-egy gyülekezetbe. A szerencsi gyülekezet a hozzá közel lévő sárospataki teológiai akadémiáról kapott tanítókat. Az első név szerint ismert református rektor – kántor és tanító – az 1852-ben itt tanító Fejes János volt. Őt követte Gere József, S. Nagy József, Vajda Sándor, Matos István, Kapitány Sándor, Tarczali Dávid, Reho Endre, Palumby Károly, Belak Dániel, ismét Palumby Károly, Gőz Ferenc, Bottka István, Lábas Endre, Nagy Bertalan, Gecse Géza, Smegner János, Sulyok József, Erdélyi József, 1889. szeptember 15-től Persenszki Károly. Szerencsen szolgálva, Palumby Károly énekkart is szervezett, de távoztával az szétszéledt[76].

[74] A „pénz" ez esetben egy dénárt jelent, amelyből 100 tett ki egy forintot.
[75] A Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Egyházközségi iratok. Szerencs, R.A. 5/3. (A továbbiakban: *SRKL*, *R. A.* 5/3.) – A Nemes Szerentsi Reformáta Ekklésiá Tiszteletes Predikátorainak Regestruma.
[76] *SRKL*, *R. A.* 5/3. – Kántorok, tanítók.

A református gyülekezet belső életéről a 16-18. századból néhány lelkész és tanító nevén kívül szinte semmi forrás nem áll rendelkezésünkre. A szórványadatokból annyi állapítható meg, hogy Rákóczi Zsigmond – 1595-ben – a katolikusoktól elvett templomot teljesen újjáépíttette, és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hittől buzgó bőkezűséggel egészítette ki a prédikátor jövedelmét. A „magyar romlás századaiban" azonban elszegényedett az eklézsia, és megbomlott a gyülekezet belső harmóniája. II. Rákóczi György halálával elveszítette a gyülekezet a tekintélyes Rákóczi-patrónusokat. 1670-ben Báthory Zsófia kiűzette a templomból a prédikátort, s azt visszaadta a katolikusoknak. 1683-ban azonban Thököly visszafoglalta a reformátusoknak[77]. Ekkortól háborítatlanul bírják napjainkig.

Thököly felvidéki fejedelemségének megszűntével magukra maradtak a református hívek, és tekintélyes patrónus hiányában csak ritkán volt olyan lelkészük, aki a gyülekezet taksás nemeseinek akaratát az egyházgyarapítás szolgálatába tudta volna állítani. A református gyülekezet élete elszürkült, az egyház szegényedett. 1764-ben már sokszori felszólítással követelik vissza Simon István esperes prédikátor özvegyétől azt a 36 magyar forint 54 dénárt, amit néhai férje vett kölcsön az eklézsia pénztárából. Az özvegy azonban fizetésképtelennek bizonyult[78]. Kesső Sámuel pedig olyan szegény volt, hogy jövedelmei és bónumai állami adóját sem volt képes fizetni. Több éves prédikátorsága után 600 forint adóhátralékot hagyott az eklézsiára. Nem sokat segített a gyülekezeten az sem, hogy a Gálszécsen resideáló szerencsi Szemere László 1776. április 19-én az eklézsiára hagyta az Előhegyen lévő szőlőjét, melyet Almási Mihály szomszédolt[79].

Az eklézsia és a parókus elszegényedése, a város lakosságának megnemesedése, a Bocskaitól kapott, a Bethlen Gábor és I. Rákócz György által megerősített civitás-jogok elenyészése, a Rákóczi-família által megtelepített hajdúk hadi- és háziadó alá vetése, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc elbukása után Szerencsre betelepített katolikusok és görögkatolikusok, majd a mezővárosba bevándorló és megtelepedő zsidók nagy arányú megszaporodása eredményezte, hogy a gyülekezet és a communitás belső vitái, civakodásai megszaporodtak. 1806-ban nemes Nagy Buda János „a gyermekek examenje alkalmával gonoszkodott", sértegette Lapiss Mihály kurátort, és megfenyegette Nádaskai Mihály prédikátort. Az ő eseténél is megbotránkoztatóbb volt nemes Molnár Mihály részegeskedése, Istent káromló randalírozása. Őt 1802-től szinte évente az eklézsia elé idézték, mert hol a „jámbor feleségén véghez vitt gyakori kegyetlenkedése", hol az „édesanyját átkozó" szidalmai botránkoztatták meg a lakosokat. Gonoszságán sem az intések, sem az eklézsia-követést elrendelő ítéletek nem változtattak. 1807-ben azt hangoztatta, hogy „ha a papot megölöm

[77] *Barna János*, 1931. 20.
[78] *SRKL*. – Egyházközségi iratok. *R. A*. 5/3. Szerencs
[79] Uo.

is, elég lész két esztendeig a tömlöcben ülni". Ennyi gonoszsággal szemben mind a lelkész, mind a prezsbitérium tehetetlennek bizonyult, mert a „budai zsinat óta" az eklézsia nem „vethetett ki a gyülekezetből senkit", ezért „az esperesi székhez" folyamodtak, hogy nemes Molnár Mihályt „vesse ki a szerencsi reformata gyülekezetből"[80]. A 19. század első felében ilyen és ennél súlyosabb civakodások tarkították a gyülekezet hétköznapjait.

1809-ben a katolikus Almássy grófok perelték el a reformátusoktól „a templom, az iskola és a parókia közt lévő kis fundust". Hiába bizonyították oklevelekkel, hogy azt 1393-ban a Monaky-família adományozta az akkori plébániának, s annak minden vagyona a hitújításkor a reformátusokra szállt. Hiába érveltek azzal, hogy 1683-ban, „mikor a templom a helvét vallást tartók számára utólszor visszajött", a vitatott fundus tulajdonjoga is rájuk testálódott. Hiába érveltek azzal is, hogy a Rákóczi Zsigmond által 1695-ben építtetett református templom „a klastrom fundusának felső részén, a parochia és az oskola pedig alsó részén vagynak", tehát a vitatott terület ennek a teleknek a része. Hatástalan maradt az az érvük is, hogy 1683-tól „ez ideig még háborítás nélkül való birtokában volt" az eklézsia az említett területnek, melyen egy pince is volt, s azt „a prédikátor, rektor és praeceptor használták, míg be nem omlott", s bár Kassai József hajdani plébános igényt tartott volna arra, de 1799-ben „felhagyott a pincére tartott igényével". Az Almássy grófok „erőszakkal" elvették a telkecskét. Az eklézsiának nem maradt mást választása, mint a tehetetlen tiltakozás: erőszakra erőszakkal fognak válaszolni, „melyre ugyan… az eklézsiának kevés ereje van – ismerték be –, mivel a méltóságos Almássy-família Szerencsnek háromnegyed részét bírván, tulajdon emberei, félvén a földesúri hatalomtól, tulajdon jussokat is oltalmazni nem bátorkodnak". Ezért van az, hogy „az eklézsia soha nem emlékezhetik" a grófi család jótéteményeire. „Valamitől csak meg lehetett fosztani" a gyülekezetet, attól a família „megfosztotta". Legutóbb is „a domestica conscriptioba a parókiát is, és az oskolát is szám alá vette", házi adó fizetésére kényszerítette[81]. A hasonló botrányok megkeseredett emberré formálták Nádaskai József szerencsi prédikátort. 1810-ben elhárította magától az „egyházkerületi jegyzőség" tisztségét, vonakodott az ondi és golopi iskolák vizitálásától, majd 1811. március 5-én lemondott „papi szent hivatalának tovább leendő folytatásáról."[82]

A gyülekezet Nagy Mihály parókust hívta meg prédikátornak, aki 1855-ig pásztorolt itt. Nem kisebb civakodások közepette. Neki – sok egyéb más ügy mellett – 1812-ben Gyüre Gábor „kisebb oskola tanítót" kellett megvédenie, amiért az „a kétszínűségről, a hipokrataságról" prédikált, s a szentbeszédébe szőtt példákat némelyek magukra vették.

[80] Uo.
[81] Uo. 12.
[82] Uo. 14-17.

Ezt követően évekig tartó perpatvar, zenebona kerekedett Nagy Mihály prédikátor és Nádaskai Sámuel szerencsi rektor között. A konzisztórium 1818. január 18-án meghozott döntésével a rektort elcsapta hivatalából, mert korhelykedett, ittasan jelent meg a templomban, és „megbecstelenítette" Kőrösy László feleségét.

Az ítéletnek lehetett némi „erkölcsi alapja", mert Nádaskai Sámuel hosszan bizonygatta, hogy Kőrösyné ugyan rendre „feljár" az iskolába, de a látásproblémákkal küszködő és bicegő „kisebbik tanítóhoz". Ő csak beszélgetni szokott vele „egynéhányszor", s már meg is kérte, ne látogassa olyan gyakran az iskolát. Arról pedig „reversálist adott", hogy többé nem iszik.

A panaszló Kőrösy Lászlóval könnyen megbékélt a rektor, de a jó borokat ezt követően sem mellőzte, amiért 1818. március 5-én végleg elbocsátották, és kötelezték, hogy költözzék ki a rektori lakásból. Nádaskai ezt megtagadta, pártot szervezett a gyülekezetben, és március 23-án „gyalázatos zendülést" provokált. Részegen megjelent az iskolában, majd az őt pártolók előtt mocskolta a prédikátort, a rektorsága ellen szavazó kurátorokat, az új rektort, s mindenki mást.

A Nádaskai-eset is közrejátszott abban, hogy 1819 májusában gúnyiratban, röplapon gyalázták a prédikátort. Az iskolakertben talált pasquiluson hozták tudtára, hogy mind „a viganónak, kalapnak, mind a kevély Bundának" megadja az árát, ha Szent Mihály napig nem távozik Szerencsről. Nem távozott, ezért 1820 február 19-én a „parochiális kertbe" dobtak be egy újabb pasquilust: „Ha nem láttál napvilágnál elmenni, lámpást gyújtok, aki ki fog kisérni" – fenyegették most már a parókia felgyújtásával, s azzal, hogy majd „a szél fújja el minden vagyonát". A harmadik gúnyiratot 1820 április 4-én találták meg az „oskola felett, egy ház mellett". Ebben is távozásra szólították fel: „Ha el nem mégy, megmutatom, hogy ha kifakad a szőllőd, Nyírág seprüvel kiseprem, minthogy soha sincs hordóra pénzed."

A permanens fenyegetést nyomozóval vizsgáltatták ki. A gyanú Pócsi Mihályra, Erdélyi Istvánra, Balázs Györgyre, Havas Andrásra és nemes Asztalos Ferencnére terelődött. A botrány végül elcsitult. „Nem igen ritka újság a szerencsi reformatusok között a magok lekipásztorjaikat gúnyolni, sértegetni, és még fenyegető pasquilusok által is" – állapította meg a vizsgálati jegyzőkönyv. „Nádaskai József úrnak is ép[p]en így cselekedtek." Szegedi Sámuel szerint az ő „pasquilusa" így szólt: „Uram! amint bántál hajdan Zsodomával, Bánj úgy a szerencsi Kandisznóriummal! Uram, hozd fel azt a napot, hogy üsse meg a ménykő a kurátort és a papot. Elmennyen a pap, mer ha el nem mégy, veress tehen emészti meg a házadat"[83]. Közben Nagy Mihály lelkészt 1823-ban elmarasztalták, mert megkeresztelte nemes Dants Eszter „törvénytelen gyermekét."

A lelkész és a gyülekezet között valóban gyakran elmérgesedett a viszony Szerencsen. 1854. június 26-án Csoma Sámuel, Mólnár József, Csadó József, Kováts Pál, Gorsi András és mások, összesen 15 aláírással levelet küldtek a konzisztórium

[83] Uo. Vizsgálati jegyzőkönyv 1820. február 28.

nevében a „Nagy Tiszteletű papi Szentszék!”-hez, melyben Marikovszki Menyhért prédikátor elmozdítását kérték. Marikovszki lelkész ugyanis az eddig „váltóban fizetett” 180 forint „készpénzfizetésének ezüst pénzrei ált változtatását és annak ezüst értékbeni fizetését” követelte a híveitől. Az egyházközség ezt „kereken nemcsak megtagadta”, hanem bizottságot kért az ügy kivizsgálására. A járási főszolgabíró vezette a vizsgálatot, de egyezség nem jött létre.

A panaszlevelet jogi felkészültségű ember fogalmazta, aki ismerte az 1790-1791-es diétának a parókusok díjazásával kapcsolatos döntéseit és az 1832-es országgyűlés e témáról zajló vitáit, s tudta, hogy mi a „fundatio és donatio közötti” különbség. Az elvi felvezetés után következtek a sérelmek. Marikovszki Menyhért lelkész – így a panaszlevél – „hallgatóit gúnyosan lenézi”. Kíméletlen, „jogtalan, önfejű daczoskodásai” évek óta panasz tárgyát képezik. A „legkedvesebb barátját is… szívrehatólag megsérti”. Az „iskola tanítóinknak ártatlanúl becsületökbe gázolni, azok jövendő szerencséjöknek elébe szántszándékosan akadályokat gördíteni” szokott. Ezért a gyülekezetben „mindenki elhidegűlve, jégkeblű lett”, és „minden vagyona az eklézsiának pusztulásba indult”, a hívek „ok nélkül világszerte beszennyezve” állnak. Ezért kérik a Papi Szentszéket, Marikovszki lelkészt „helyezzék oda, ahol megelégszik jövedelmével”, s adjanak Szerencsnek egy „csendes papot”, egy „szerényebb lekészt”[84].

Az 1854. június 26-án dátumozott panaszlevél után a viszály tovább éleződött. A lelkészt feljelentették, hogy szentbeszédeiben a császár ellen izgat, majd kertjében felgyújtották két boglya szénáját, ellopták vagy ellopatták három borjas tehenét, a temetőkertben összegyűjtött két boglya szénáját ugyancsak felégették. Ezután már Marikovszki lelkész „esedezett”, hogy „ilyen veszedelmes helyzetemből (: hol talán még életem se biztos…:)”, méltóztassanak őt a karcsai parókiára áthelyezni.

Az egyházi főhatóság teljesítette a kettős kérést. Áthelyezték Marikovszki lelkészt, aki 1855. március 20-án tájékoztatta a „Papi Szentszéket”, hogy „örömmel megyek e veszedelmes helyből”, ahol „sem nékem, sem az utánam valónak soha ezüstben” nem fognak fizetni. Miközben ismételten vádolta Csuka István és Végh György „zavargókat”, anyagiasságát sem tagadta meg: „Szerencsről kiriasztásom többe van 1000 forintomnál” – írta –, elmarasztalva volt híveit, akik állítása szerint 2 évi fizetésével és 16 öl tűzifa árával tartoztak neki[85].

A szerencsi eklézsia – a református Rákócziak elhunytával – elszegényedett. Patrónus nélkül maradt. Híveinek is csökkent a száma. Vagyona minimálisra zsugorodott. Papjait alacsonyan díjazta. 1782-ben az eklézsia az alábbi „bónumokat” tudhatta a magáénak: egy „nyolc ember kapállású” szabad, és „egy tíz kapás” szőlőt, amiket a prédikátor műveltetett, s magának szűrte a borát. Volt 3 embervágó rétje a legyesbényei határban, aminek ugyancsak a prédi-

[84] Uo. A szerencsi konzisztórium tagjainak levele a „Nagytiszteletű papi szentszékhez”, 1854. június 26.; Marikovszki levele uo.
[85] Uo. 1823.

kátor viselte gondját és húzta a hasznát. Volt a három fordulóban egy-egy darab tíz-tíz vékás szántóföldje. Ezek egyikébe őszi, másikába tavaszi gabonát vetettek. „A tavaszi szántást az eklézsia véghez viszi valami üggyel, bajjal, veszekedéssel, az őszi szántást pedig maga tulajdon pénzén kell a prédikátornak véghezvitetni. Mindezekbe pedig nem az eklézsia, hanem a prédikátor szokott magot adni." A prédikátor jövedelme: „minden különös telken lakó gazdaember tartozna egy-egy 20 icceből álló köböl mustot, ha megadná. Ez mindöszve 12 hordó mustra menne, most öt hordóra ment". A négy ökröt tartó gazdák tartoznának adni 4-4 véka gabonát, a két ökröt tartók 2-2 vékát, a gyalog emberek pedig egy-egy vékát. Ez – ha beadnák – 40 köbölre menne, „de a tavalyi esztendőben csak 12 köblöt, az idén pedig 20 köblöt fizettek be"[86].

A lelkész jövedelme a 19. században is minimális volt. A felsorolt bónumok mellett 1790-ben 140 ezüst forint volt a bére. Ez a későbbiek során így alakult: 1850-es években 180 váltóforint, 1889-ben 522 forint 11 krajcár[87], 1922-ben 280 korona, hat öl tűzifa házhoz szállítva, szalmára 24 korona, 11 katasztrális hold és 434 négyszögöl szántó haszna, amit gróf Széchenyi Aladár megtoldott a bekecsi határban 30 magyar hold szántóval. Ehhez társult még az egyház birtokolta szőlők mustjának egytizede. A természetbeni juttatások begyűjtése mindig bizonytalan volt, bár a dualizmus korától hatósági behajtással is próbálkoztak, de nem sok sikerrel. Ehhez az egyház egyébként is végső esetben folyamodott csak, többnyire a két világháború között.

Szerencs hitélete a 18. és a 19. században is gyarapodott egy-egy színfottal. A Rákóczi-féle szabadságharcot követően az Aspremont részre települtek be görög katolikus ruszinok és magyarok. A 19. század elejétől pedig a beköltöző zsidók száma szaporodott meg annyira, hogy függetleníthették magukat a mádi zsinagógától.

A 17-18. század fordulóján a harcoktól és katonadúlásoktól mértéktelenül pusztított Szerencs lakossága az 1617-1620-ban 300 háznépet közelítő nagyságrendről 94-re csökkent, s ebből 80 háznép taksás nemes volt. A népesség tovább apadt a Rákóczi-szabadságharc idején. 1715-1720-ban 35, illetve 65 adózó háznépet írtak össze[88].

A munkaerőhiány oly mértéket öltött a Hegyalján, hogy Aspremont gróf, Rákóczi Júlia férje a Rákóczi-örökség birtokainak Bereg megyei jobbágynépéből görög katolikus vallású családokat telepített Szerencsre. Az új telepesek egyházszervezetileg a Bodrogolaszi görög katolikus anyaegyházhoz tartoztak. Megsokasodván, parókiára és templomra vágytak. A gróf „patriarchális hajlamtól és atyáskodó jóindulattól vezéreltetve" fundust biztosított a plébániának, s a mezőváros belterületén kívül, egy „kietlen helyen" telket jelölt ki a „cerkójuk",

[86] Uo. Bátori György szerencsi prédikátor jelentése 1782. november 19-ről a szerencsi uradalom inspektorának. Fentmaradt 1854. június 15-i másolatból.
[87] *SRKL* – Egyházközségi iratok. *R. A*. 5/3. Szerencs
[88] MSK. Új folyam XII. k. Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-1721. Bp. 1896.

templomuk számára[89]. Első templomuk paticsfalú építmény volt, amit 1799-ben építettek újjá kőből. Megnagyobbították és oltárt is emeltek benne.

A görög katolikusok 1715-ben levélben kérték Rákóczi Júliát: engedné meg nekik, hogy Puskárszky János személyében görög katolikus papot fogadjanak. Rákóczi Júlia 1716. január 29-én Zborón keltezett levelében teljesítette a kérésüket. Jelesebb plébánosaik közül név szerint is meg kell említenünk Bányay Jánost, aki plébániáját és templomát számos ortodox vonástól és hagyománytól megtisztította. Kitartó küzdelmet folytatott egyházán belül a Gergely naptár elfogadtatásáért. A munkácsi püspökséghez tartozó szerencsi görög katolikus plébániát a hajdúdorogi püspökség megalakítása után, 1913-ban – mint magyar nyelvű egyházközséget – átcsatolták az új püspökséghez[90].

A 19. század folyamán ismét egy új felekezet honosodott meg Szerencsen. Lengyelország háromszori felosztása után az oroszok uralta Galíciában megkezdődtek a zsidó pogromok. Családok százai, ezrei menekültek Magyarországra. A beáramló zsidó menekültek első lépésben részben Máramarosban, a kincstári regálékat és erdőbeli haszonvételeket bérelve teremtettek megélhetést maguknak, másrészt a Hegyalja borkereskedelmében találták meg számításaikat. Szerencsre kezdetben kevesen települtek be, mert az Almássy grófok – akik ekkor már háromnegyed részben bírták a mezővárost – nem engedélyezték birtokaikon számukra a fundus-bérlést. Csak az Aspremont-részen bérelhettek lakhelyet. A szerencsi zsidókról az eddig felkutatott források alapján 1809-ből van információnk. Számuk ekkorra elérte az önálló imaház építéséhez szükséges tíz háznépet, ezért a mádi rabbitól függetleníteni akarták magukat, s pénzt gyűjtöttek egy imaház megépítésére. Hat év alatt 1069 váltóforint és 80 dénár gyűlt össze. 1812-re épült fel az imaházuk, amelyikben 14 háznép emberei tartották vallási szertartásaikat. Az említett 14 háznép 1815-ben alapszabályt fogadott el közösségi és hitéletükkel kapcsolatban. Ennek adminisztrálására négy előljárósági tagot és egy gondnokot választottak. 1832-ben – Klein Jakab személyében – zsidó bírót is választottak, aki egymás közötti pereikben, vitáikban döntött. Döntése ellen világi hatósághoz nem fellebbezhettek.

Klein Jakab tapasztalván Szerencs és a Hegyalja közlakosai ellenszenvének növekedését a Galíciából frissen beáramló zsidókkal szemben, kérelmezte a vármegyei hatóságoknál a „Hegyaljára bebujdokolt kóborló zsidók" összeírását, és lakhelyükre való visszatoloncolását. A javaslatot a vármegye mellőzte[91].

A zsidók száma a már említett okok miatt Szerencsen lassan növekedett. Az 1820-as években 98 zsidó élt a mezővárosban. 1850-ben Fényes Elek 92 szerencsi zsidóról tudósított[92].

[89] *Kassay József* i. m. AZT X. 113.; *Borovszky, Zemplén vármegye*. i. h.
[90] *Kassay József* i. m. AZT X. 113.; *Barna János*, 1931. 20.
[91] *Barna János*, 1931. 22.
[92] *Ludovicus Nagy*: Notitiae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. Budap, 1828.; *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

1846-ban bizonyíthatóan hitközségi elnököt választottak, s az 1850-es évektől költségvetést készítettek vallási intézményeik működtetéséhez. 1860-ban új vallási és közösségi alapszabályt fogadtak el, s 1873-ban – elfogadva az 1871-ben megszavazott „magyar és erdélyi autonom orthodox zsidóság alapszabályait" – „hithű autonom ortodox hitközséggé" nyilvánították magukat. 1875-től felekezeti iskolát működtettek, amelyikbe 1886-tól a tanító mellé egy hittantanítót is felfogadtak. 1895-ben – megőrizvén első imaházukat – új zsinagógát építettek. Ez szertartásaiban a „szefardusz imarendet" honosította meg.

Az 1812-ben megépített, azóta javítgatott imaházukat a hatóság 1900-ban életveszélyessé nyilvánította, ezért átmenetileg deszkából építettek egy imaházat. 1902-ben – kérelmükre – a vallás- és közoktatásügyi miniszter 50.000 korona kölcsönt biztosított 50 éves futamidőre, amiből 1903. augusztus 6-ra felépítették új zsinagógájukat, s azt fel is avatták. Közben vallásukat a Magyarországon gyakorolt többi hithez hasonlóan, 1895-től egyenjogú, bevett felekezetté nyilvánította a törvényhozás.

A kuruc idők

Ezen idők bekövetkeztének előjelei II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratával kezdődtek. A lengyel koronára igényt tartó fejedelemtől a szultán megvonta támogatását. Hadseregére rászabadította a krimi tatárokat, majd hadakat indított Erdély ellen. A fejedelem I. Lipóttól kért támogatást. Kövér Gábort küldte I. Lipóthoz azzal az ígérettel, hogy ha a császárságért izguló Lipót haddal segíti a törökök ellen, ő rábírja a szász választófejedelmet, hogy Lipótra adja szavazatát a császárválasztáskor. Lipótnak szüksége volt erre a támogatásra, ezért II. Rákóczi Györgyhöz menesztette megbízottját. A két fél között 1658-ban Szerencsen zajlottak a tárgyalások. Rákóczi a szász választófejedelem befolyásolása mellett Szabolcs és Szatmár megyék átengedését is megígérte. A szerencsi alkuból azonban csak Lipót császársága, Szabolcs és Szatmár „visszaengedése", a szászfenesi vereség és II. Rákóczi György halála realizálódott. Ezt követően oly mértékben felgyorsultak Magyarországon az események, hogy abba majdnem belerokkant az ország, és Szerencs képtelen volt civitássá fejleszteni communitását. Vásártartó mezőváros maradt, de rövidesen elnéptelenedtek a vásárai, s azt évtizedeken keresztül képtelen volt újraszervezni. Talán II. Rákóczi György hadi vállalkozásának és szerencsi tárgyalásának kudarcát még kiherverte volna a város, de a fejedelem halálával a Rákóczi-birtokok ura, pontosabban úrnője a fiával együtt rekatolizáló Báthory Zsófia lett, aki visszaszerzett katolikus hitének fanatikus terjesztőjeként írta be emlékét a hegyaljai mezővárosok történetébe. A joggal kegyetlennek nevezett protestánsüldözés mellé társult a Wesselényi nádor nevével fémjelzett főúri összeesküvés, amelynek egyik szervezője I. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona férje volt.

A bécsi udvar politikája végül kikényszerítette a Wesselényi-féle összeesküvést, amelyhez I. Rákóczi Ferenc is csatlakozott. 1670. április utolsó napjára gyűlést hirdetett Szerencsre, majd május elsején Tállyára. A felsőmagyarországi tizenhárom vármegye fő- és köznemesei jelentek meg a tanácskozáson. Baxa István javaslatára az I. Rákóczi Ferenc zászlaja alá gyülekezők – mintegy negyvenezer ember – a fegyvert letette. A hatóságok sok nemest elfogtak, bebörtönöztek, számos embert fő-és jószágvesztésre ítéltek. I. Rákóczi Ferenc is csak anyja közbenjárására, 400 ezer arany forintnak megfelelő összeg lefizetése, várainak a német katonaság számára történő átengedése, és a kassai jezsuita templom felépítése árán szabadult meg a bitótól[93].

A Rákóczi-birtokok fölött ezt követően teljhatalommal rendelkező Báthory Zsófia a Hegyalja mezővárosait, közöttük Szerencset is erőszakkal tisztította meg a kálvinista papoktól, rektoroktól.

Báthory Zsófia és I. Rákóczi Ferenc halálával a kiskorú Rákóczi árvák vagyonát – nagykorúságukig – a kamara kezelte. Zrínyi Ilona új férje, Thököly Imre azonban azokat nagyrészt visszafoglalta. Szerencsen 1683-ban sokat időzött. Visszaadta a reformátusoknak a parókiát és a templomot[94].

Az 1670-es évektől zsoldosok, bujdosók, hajdúk, labancok, kurucok taposták egymás lábnyomát Szerencsen. Sem Kassa, sem Tokaj nem volt olyan messze Szerencstől, hogy mindazok a közlekedési és kereskedelmi előnyök, amelyek félszázadig gazdagították a mezőváros lakosságát, most három-négy évtizedig hátrányára ne váltak volna. A könyörületet nem ismerő német zsoldosoktól nem voltak szelídebbek a bujdosók irreguláris katonai egységei sem, ha élelem és bor szerzésére kényszerültek. Mint korábban a szabad hajdúk, úgy rajzottak most minden rendű és rangú erdélyi és hazai csapatok a mezőváros körül. 1672-ben a Teleki Mihály vezette erdélyi hadak táboroztak Szerencs alatt. 1683-1684-ben Thököly katonáinak élelmezésére kényszerült Szerencs lakossága[95].

Az események aprólékos részletezésénél érzékletesebben rajzolta meg a Hegyalja és Szerencs ekkori sorsát, lakóinak köznapi történelmét Babocsay Izsák tarcali nótárius: „1670. siralmas emlékezetű esztendőben innen a Tiszán is elkezdvén a háborúságot megszűnés nélkül, a nagyhatalmú szent Isten sok rendbéli keserves változások alatt a sok külömb-külömb-féle nemzetségekből való

[93] *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664—1671. I-II. Bp. 1876.; *Szabó István*: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670-1681. évekből a bécsi hadilevéltárból. Egyházörténet. Bp. 1958-1959.; *Benczédi László*: A prédikátor perek történeti háttere. Theológiai Szemle. Bp. 1975. 204-205.; *Tóth Endre*: A gyász évtizede és a gályarabság. Theológiai Szele. 1959.; *Varga Imre*: A protestáns lelkészek gályarabsága. Vigilia, 1973.; *Péter Katalin*: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. Rádday-Gyűjtemény Évkönyve, Bp. 1983.; *Benczédi László*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. Századok, 1975.

[94] *Kassay József,* AZT X. k. 266-268.; *Borovszky*, i. h.; *Paszlavszky Sándor*, AZT III. k.

[95] *Angyal Dávid*: Késmárki Thököly Imre, 1657-1705. I-II. Bp. 1888-1889.; *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711.) Bp. 1898.

gülevész hadaknak szörnyű pusztításival és fogyatásival, égre felhatott számtalan gonoszságunkért elannyira gyakorlott bennünket, hogy méltán felkiálthatunk Esaiással I: 9. »Ha a seregeknek Ura Istene valami keveset meg nem hagyott volna bennünk, úgy jártunk volna mint a Sodomabeliek, és lettünk volna hasonlók Gomorhához«"[96].

Ez a Babocsay Izsák elátkozta háborúskodás, tarkítva a protestáns vallás kegyetlen üldözésével – rövid megszakításokkal – 1670-től 1699-ig tartott, folytonos bizonytalanságban tartva a Hegyalja mezővárosainak lakóit. Hol I. Rákóczi Ferenc negyvenezerre duzzadó hadait, hol az otthonuk elhagyására kényszerülő protestáns bujdosókat, hol Thököly katonáit kellett élelmezni, hol pedig a Szent Liga törökverő hadainak téli szállásolásai apasztották a termelő munkába vetett hitet, és forgácsolták az ősök által formált mezővárosi autonómiák tartalmát és kereteit. Azután II. Rákóczi Ferenc seregei következtek 1703 és 1711 között.

Emberileg és szellemileg magasztos eszmék húzódtak meg ezen mozgalmak hátterében. A török uralmától megszabadítani az országot, a szabad vallásgyakorlásért, a hit szabadságáért feláldozni az életet, a munkával szerzett javakat. Önálló magyar királyságot teremteni, eltávolítani a német, osztrák, spanyol és minden rendű és rangú idegen zsoldosokat az országból… Mindmind olyan gondolat, eszme és cél, amelyek közül külön-külön is bármelyik díszére vált volna egy nemzet történetének, de az eszmék és célok mögé tolakodó hétköznapok Szerencset és lakóit valóban a megsemmisülés partjára sodorták. 1689-ben az összeírók már egyetlen igásállatot sem találtak a mezővárosban. 1715-re 35 háztartásra apadt le az adóztatható háznépek száma, és 1720-ban is csak 65 adózóképes háznépet írtak össze területén a conscriptorok[97].

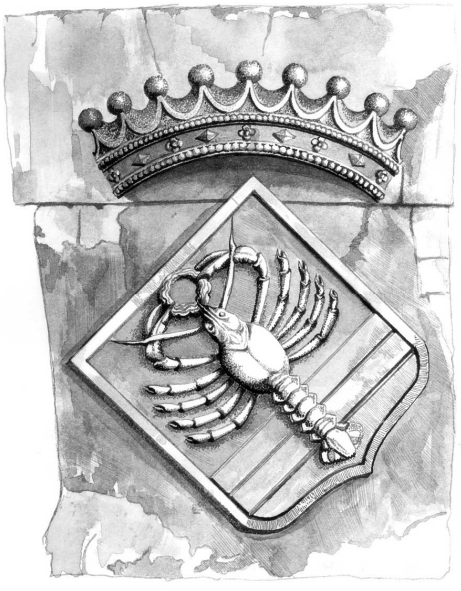

A Szirmay család címere (rajzolta Papp L.)

[96] Babocsay Izsák naplójegyzetei. In.: Bencsik János szerk.: Tokaj és Hegyalja, XIX. Tarcal, 1998. 194.
[97] Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-1721. Bp. 1896.

Ebben az őrületes kavalkádban, hadjárásban, bujdosásban, kuruc-labanc párviadalban Szerencs mindvégig a „tűzvonalban helyezkedett el". Némi enyhülést II. Rákóczi Ferenc nagykorúsága hozott a város lakói számára. Ezt az ígéretes nyugalmat sem sokáig élvezte azonban Szerencs. 1697. július 1-jén – a hegyaljai felkelők elől – innen menekült II. Rákóczi Ferenc és felesége Bécsbe. Azután hamarosan újra visszakerült Szerencs a kamarához, amikor XIV. Lajossal megkezdett levelezése miatt elfogták Rákóczit. A változatosság kedvéért 1703 őszétől aztán újra Rákóczit, illetve a szabadságharcát szolgálta Szerencs népe.

A 18. század elején már régen nem a legnagyobb, és nem is a legkedveltebb birtokuk volt a Rákócziaknak Szerencs. Ősei szívesebben időztek már Patakon, Munkácson. A szabadságharc elején ritkán, de a vége felé azonban egyre sűrűbben és egyre hosszabb ideig tartózkodott Szerencsen a fejedelem. Saját és titkára feljegyzései szerint 1707. április 21-én Marosvásárhelyről Szerencsre jött, s május 24-ig tartózkodott itt. Itt időzött 1708. április 20-tól május 10-ig, majd itt folytatott komoly megbeszéléseket Bottyán tábornokkal 1708. szeptember 28. és október 3. között. 1709 nyarán szinte minden idejét a Hegyalján töltötte. Májustól júliusig az alábbi sorrendben kereste fel itteni kastélyait: Szerencs – Patak – Szerencs –Tállya - Patak – Szerencs.

1709. júliusában itt – Szerencsen – vette kézhez az orosz cár levelét, amelyben Nagy Péter „értesített[e] poltavai győzelméről és a svéd király teljes vereségéről" a kuruc fejedelmet. A remény azonban nem tartott sokáig. Pestis tört ki, s a járvány erősen közelített Szerencshez. Rákóczi távozott a városból, majd újra visszatért. A palotásaival és gránátosaival „hegyi vállalkozásba" akart fogni Viard tábornok ellen, amit Szerencsről óhajtott irányítani. Itt keresték fel a Heister által ostromlott Érsekújvárról érkező tisztek, fogolyként hozva magukkal az árulással vádolt parancsnokukat. Ide érkezett a „francia király megbízóleveleivel" Kökényesdi, más néven Vetési, aki a fejedelem követeként tartózkodott XIV. Lajos udvarában[98]. Innen utasította Bercsényit, hogy „előkészületeket tegyen lengyelországi utazására, ahová azzal az ürüggyel akartam elküldeni, hogy Dolgorukij herceggel, a cár teljhatalmú megbízottjával tárgyaljon"[99]. Közben a mezőváros majdnem teljesen elnéptelenedett[100]. Rákóczy Erzsébet kénytelen volt felhagyni itteni jobbágyai rendszeres robotoltatásával és természetbeni járandóságuk behajtásával. Taksára bocsátotta alattvalóit, amely taksa még az urbérrendezéskor is alapját képezte a mezővárosiak feudális szolgáltatásainak[101].

[98] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók II. Rákóczi Ferenc Művei. Akadémia, Bp. 1978.; *Beniczky Gáspár naplója*. Kiadta Thaly Kálmán, Rákóczi Tár. I. k.; *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1907-1910.; *Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc Bp. 1976.

[99] Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók II. Rákóczi Ferenc Művei. Akadémia, Bp. 1978. 333.

[100] *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Bp. 1975.; *R. Várkonyi Ágnes*: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar jobbágysága XVI-XVII. század fordulóján. Századok, 1965.

[101] *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556-1767. Bp. 1969. (A továbbiakban: *Varga János*, 1969.). 303., 324.; *Takács Péter-Udvari István*: Zemp-

Némi reményt a megnyugvásra és a hajdani, már-már az emberemlékezetből is kihullott biztonság helyreállítására 1710. augusztus 10-20. között a Szerencsen megtartott szenátusi részgyűlés csillantott fel, amikor megszületett a döntés, hogy a „nagyhatalmak diplomáciai szavatolása mellett" békével zárják le a szabadságharcot[102]. Nem így sikerült. A szatmári béke olyan állapotban köszöntött Szerencsre, mint egy ostrom utáni csend a foglalástól megmegmenekült, de védőitől is kiüresedett várra.

Másfélszáz békés esztendő

A kifosztott, népességének nagyrészét, az állatállománya szinte egészét elvesztett Szerencsnek évtizedekre volt szüksége a regenerálódáshoz. A lakosságnak meg kellett szoknia az új földesurakat is. A nagymúltú és nagytervű II. Rákóczi Ferenc száműzetésbe vonult. Birtokait konfiskálták, kamarai kezelésbe vették, majd elzálogosították, illetve donációként szétosztották[103].

Szerencsnek a konfiskálás után két tulajdonosa lett. Felét Rákóczi Julianna kezével az Aspremont-család örökölte. II. Rákóczi Ferenc birtokrésze előbb gróf Illésházyra, tőle a Grassalkovich-családra, azután Szirmay Tamásra, végül az Almássy nemzetségre szállt. Az igaerővel nem rendelkező jobbágyoknak, mezővárosi polgároknak évtizedekre volt szükségük, hogy kiheverjék a háborús veszteségeket. A Rákóczy Erzsébet által 1695-ben adott contractust még 1744-ben is csak a természetbeni járandóság növelésével szigorították az új tulajdonosok. Ekkor először a Grassalkovich-részre szolgálók léptek szerződésre urukkal. A contractus szerint egy egész erejű, négy- vagy hatökrös gazda négy rénes forinton, a két vagy három ökröt tartók két rénes forinton, a zsellérek egy-egy rénes forinton váltották meg évi szolgáltatásaikat. A taksa mellett az ökrös gazdákat ősszel és tavasszal három-három napi szántásra kötelezték, s a megszántott földet az uraságtól kapott vetőmaggal be kellett vetniük. Az aratást elengedte a földesúr. Azt a zsellérekkel végeztették részes aratásban. A learatott termést azonban a szekeres gazdáknak és zselléreknek kellett a szérűre összehordani. Minden gazda évenként három-három napig volt köteles az uraság rétjét kaszálni, azt feltakarni. A szőlőmunkát a Mocsaj, Orbán és Soltész nevű szőlőkben összesen száz rénes forinton váltották meg, de a szüretre szedőket kellett adniuk, s a mustot a pincékbe fuvarozniuk. A mészárszék haszna egész évben, a korcsmáé fél évig volt az uraságé. A mezővárost – a Huszárvár kivételével – curiális birtoknak tekintették a

lén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza, 1998. 523-528. (A továbbiakban: *Takács-Udvari*,).

[102] *R. Várkonyi Ágnes*: „Ad pacem universalem" A szatmári béke nemzetközi előzményeiről. Századok, 1980.; *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Bp. 1981.; *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára. Bp. 1925.

[103] *Wellmann Imre*: A Rákóczi-birtokok sorsa. (In: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára. I-II. Bp. 1935.)

földesurak, s a lakosság többsége nem minősült úrbéresnek. Többségüket curiális zsellérként tartották nyilván az összeírások.

A curialisták a naturálékból – a Rákóczy Erzsébet által korábban kívánt tizenketted helyett – gabonaneműekből, borból (országosan bevett szokás volt a curialisták részéről a termés hetedét adni) az uraság „kegyelméből" csak nyolcadot adtak[104]. A természetbeni nyolcadot az úrbérrendezés idejére tizedre mérsékelték. Minden külső pince után évenként 30-30 krajcárt követelt a földesúr, és szüretkor a szőlősgazdák 6-6 krajcár szüreti pénzzel tartoztak.

A taksás könnyítések csak a mezőváros régi lakosaira vonatkoztak. A viszonylag frissen betelepedők, a Huszárvár környékét megülők azonban robotban szolgálták le földesúri tartozásukat. Az igásállattal rendelkezők hetenként egy-egy nap igásrobotot adtak, a gyalogszeres zsellérek pedig hetenként két napot robotoltak.

Szerencs lakói és mindenkori bírói emlékezetben tartották és írásban is megőrizték a Bocskaitól kapott, Bethlen Gábortól és I. Rákóczi Györgytől megerősített privilégiumaikat, s annak mását bemutatták 1772-ben az úrbérrendező biztosoknak, de azzal már nem élhettek. Részben megszűntek azok a vámok, révek, amelyeken akkoriban át-átkeltek, másrészt nem vásároztak már Kassán. A Hegyalja mezővárosaiban – ami fölöslegük termett – mindent jó áron eladhattak, boraikért pedig helybe jöttek a kereskedők. Ennél is nyomósabb oka volt azonban a privilégium elenyészésének, hogy azt a magyar királyok egyikével sem erősíttették meg a szerencsiek, és II. Rákóczi György halálával Erdély fejedelmei elestek a királyságbéli megyék – a Partium kivételével – fölötti jogi, igazgatási, adóztatási és igazságszolgáltatási hatalomtól, a hatalmuk alól kikerült törvényhatóságok és települések pedig azoktól a kiváltságoktól, amelyeket az erdélyi fejedelem jóvoltából élveztek.

A hajdani privilégium-levél biztosította szabadságtól eleső mezőváros lakói megszenvedve a 17-18. század fordulójának négy évtizedes hadjárásait, 1711 után konszolidálták viszonyaikat. A békés évtizedek során lassan feltöltődtek a hajdani mezővárost kerítő széles és mély, hőforrások táplálta árkok, elvesztette a funkcióját a mocsárral kerített külső vár is. A belső vár tornyait, bástyáit lerombolták, s lakható részeit kastéllyá építették át.

A megcsorbult jogú mezőváros lakói lassan gyarapodtak, újra taksásodtak, és sokan közülük nemesedtek is. A hétköznapi élet lassan formálódó rendje hozzászoktatta őket a szűk és szikes szántóföldekhez, az uraságí majorság szolgálatához, a szűk legelőkhöz, a viszonylag jó szénát termő, kétszer kaszálható rétekhez, amit majdnem kizárólag a földesuraknak kaszáltak, s ahhoz, hogy megélhetésüket, boldogulásukat saját határunkon kívül, a Hegyalján is, és mesterséggel is keressék. A paraszti szántóvető foglalkozás és az ezzel összefüggő állattartás mellett napszámmunkával, kézművességgel egészítették ki jövedelmüket. Megél-

[104] *Takács-Udvari*, 525.; *Varga János* i. m.; *Péter Katalin*: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén vármegyében a XVII. század végén. Agrártörténeti Szemle, 1964. 1-2. sz.; *Orosz István* i. m.

hetésük fő bázisa a szűk szántóhatár mellett a bérelt legelőkön folytatott állattartás, a szőlőművelés, a fuvarozás és a Hegyalja gazdagabb mezővárosainak fuvarral, házi-és kézműiparral való kiszolgálása, és a regionális kereskedelembe való bekapcsolódás volt. A mezőváros lakóinak vallási homogenitása az 1670-es évektől fokozatosan fellazult. A kálvinista reformátusok mellé római katolikusok, görög katolikusok és zsidók telepedtek. A 19. század elején már külön temploma, iskolája, tanítója, illetve zsinagógája volt minden hitnek.

1710 után végleg kiszorult Szerencs az országos politikai élet sodrából, országgyűlések, szenátusi részgyűlések, felső-magyarországi rendi tanácskozások helyett már csak egy-egy helyben lakó járási főszolgabíró hatalomgyakorlása jellemezte a mezőváros politikai életét. Katonai szerepköre is megszűnt. Nagy hadjáratok, táborverések, hajdúlázadások, bujdosók, törökök, kurucok, labancok nem zaklatták, nem idegesítették már a lakosokat. Legfeljebb az állandó hadsereg egy-egy századát szállásolták el a városka házaiban. A politikai- és katonai élet peremére sodródott a település, és 1711-től a vasút megépítéséig meg kellett elégednie gazdaságilag is a Hegyalján kívüli másodlagos szerepkörrel.

Ezt a másodlagos szerepkört bizonyítja, hogy korábbi kereskedelme lehanyatlott, vásárai teljesen elnéptelenedtek, úgyannyira, hogy a település főbírájának és tanácsának a kérésére Mária Terézia biztosított újólag vásártartási jogot az immár csak mezővárosi joggal rendelkező településnek. Az 1757-ben dátumozott királyi priviléium évenként hét vásár tartását engedélyezte Szerencsen: január 6-án, március 21-én, április 24-én, június 29-én, július 13-án, augusztus 6-án és november 1-jén jelenhettek volna meg a kereskedők, kézművesek, állattartók, szántóvető gazdák Szerencs vásárterén, hogy áruikat forgalmazzák. A kihirdetett privilégium-levél azonban esztendőnként csak négy vásárt említett[105].

Lőrincz György szolgabíró 1757. február 20-án egy Olaszliszkán dátumozott levélben tudósította a hegyaljai mezővárosokat, falvakat, hogy „Tekintetes Nemzetes Almási János uram Felséges Király Asszonyunk kegyelmességéből Szerencs városában régóta elmúlatott országos vásároknak folyamatját újra kinyervén, ismét újabban esztendőnként Szerencs városában négy országos vásárok fognak tartatni". Első alkalommal 1757. április 24-én, Szent György napján, a második Szent Péter és Szent Pál apostolok napján (június 29.), a harmadik az „Úr Színe Változása napján, a negyedik „Mindenszentek Napján". Az említett „belső vásárokat" megelőző napon minden alkalommal „baromvásárok tarttatnak". A szolgabíró kegyes volt a szerencsiekhez, s némi propagandával is sikeresíteni akarta az új „sokadalmakat", mondván: „ezt jó tudni, s mindenki próbálja meg, amint a régi szerencsi öregemberektől magam is hallottam, a régi időkben leghíresebb vásárok szoktak esni az hegyaljai vásárok között Szerencsen, minthogy ottan derék legelők vannak"[106].

[105] Kassay József, AZT XI. k. 47-49.
[106] ZVLt. Tokaj iratai, körlevelek,1757. Zempléni históriák, I. 134.

„Ezen vásárokat próbálgatták béhozni – írta Kassay József 1806-ban –, de divatba nem jöhetének, s így elmúlának”[107]. Vásáraik felállításának sikertelenségét 1772-ben maguk a szerencsiek is megvallották. Vásáruk nincs – vallották az úrbérrendezéskor –, de „közel vannak… az hegyallyai városok, az melyek majdnem határosok, ahol az kinek mije vagyon, nemkülönben Tállyán, Tarcalon, Bodrogkeresztúrban és Tokajban, úgy mint közel lévő városokban esni szokot[t] vásároknak alkalmatosságával élettyeket és egyéb javaikat szokták eladni, és azokat pénzzí tenni hasznoson”[108].

A 18. század és a 19. század első fele Szerencsen a lassú gyarapodás másfélszáz esztendeje volt, s elsősorban az egyházi intézmények kiépülésének és konszolidálódásának kora, amit többnyire csak az emberi gondok, tűzesetek, járványok, természeti katasztrófák, jégverések és az emberi civakodások tarkítottak.

Amíg 1715-ben és 1720-ban 35, illetve 51 adózó háztartást írtak össze a conscriptorok Szerencsen, addig a II. József korabeli népszámláskor, 1785-1787-ben 277 házban már 331 család élt. A mezőváros lakossága ekkor 1571 lélek volt[109]. Ezt a növekvő lakosságszámot nagy mértékben csökkentette az 1730-ban pusztító pestis. Pontos adatunk nincs a halottak számáról, de a 19. század elején Kassay József plébános borzongva emlegette pusztításait. A lakosság társadalmi megoszlásáról ad némi információt az 1772-1774-es úrbérrendezés. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés 1774-es meghitelesítésekor 118 háznép bizonyult úrbéres jogállásúnak. A többi vagy úri szolgálónép, curialista vagy taksás nemes vagy mezővárosi kézműves, kereskedő volt.

Az 1774. május 2-án hitelesített urbárium szerint az Aspremont grófi családot egy örökös és 26 szabad menetelű féltelkes, valamint 6 szabad menetelű negyedtelkes jobbágy szolgálta. Élt az Aspremont-részen 11 szabad menetelű zsellér és egy házatlan zsellér is.

A mezőváros háromnegyed részét az Almássy-grófok, 1774-ben konkrétan gróf Almássy Jánosné birtokolta. Őt két féltelkes és egy negyedtelkes szabad menetelű jobbágy és kilenc röghözkötött házas zsellér szolgálta úrbéresként. Szolgálónépeinek többsége curialista vagy nemes volt. Az egy örökös jobbágy és a 9 röghözkötött zsellér II. József 1785-ös rendelete nyomán szabad költözésűvé vált, jogilag tehát betagozódtak a szabadmenetelű úrbéresek sorába.

A mezőváros communitásának volt 61 szabad menetelű házas zsellére, akik semmiféle úrbériséggel nem rendelkeztek, a város fundusain éltek[110].

A város határát ekkor még két nyomásban usuálták, s egy-egy négy-, vagy hatökrös gazda az egyik fordulóban elvethetett 16 pozsonyi mérő őszi és tavaszi kalászost. Az őszi búza és a rozs alá maguknak kétszer szántottak, de az uraság az ugarlás és a vetés alá való szántás mellett a század közepétől megkövetelte a

[107] *Kassay József*, ZTA XI. k. 47-49.
[108] *Takács-Udvari*, 523-528.
[109] *Danyi-Dávid* szerk.: Az első magyarországi népszámlálás. Bp. 1964.
[110] Zemplén Megyei Levéltár. Szerencs urbáriuma, 1774. május 2.

majorságban a keverő szántást is. Tavaszi alá mind az uraság, mind a lakosok csak egyszer szántottak.

Az úrbéres lakosság már ekkor szűknek találta a szántót és a legelőt. Szántójukat nedves esztendőkben a szikes belvizek is szüntelenül rongálták. „Egész gazdáknak", vagy egész telkeseknek csak azokat tartották, „akik négy ökörrel bírtak". Azoknak, „kiknek eleik, mind magok szántó s vető emberek, és vetésben igyekezők voltanak, vannak annyi hóld fölgyei, melyekben őszi és tavaszi életet elvethet[nek] esztendőnként tizenhat-tizennyolc posonyi mérőt". Akik „nem régi marhatartó emberek, tíz avagy tizenkét posonyi mérőt egy nyomásban" elvethettek. Az úrbéreseknek „rétye pedig egy kaszavágásnyi sincsen."

Legelőt már ekkoriban rendszeresen bérelniük kellett, ha kellő számú állatot akartak tartani. Bár a szerencsi határban több mint 500 hold rét volt, ebből az úrbéresek semmit nem bírtak. Állataik teleltetéséhez a szénát mindenkor vásárolniuk, vagy részért kellett kaszálniuk.

Őrölni a lakosok saját határukon, az Ond patakon forgó vízimalmokban őröltek. Ivó- és itatóvizük mind maguknak a városban, mind állataiknak a határon elegendő volt. Az állatok sózásához nyáron, tavasszal és ősszel bőséges szikes határrészek álltak rendelkezésre.

Nád tüzelésre is, házfedelezésre is elegendő volt ekkoriban a szerencsi határon. A szorgalmasabb és ügyesebb emberek abból „pénzt… keresni szoktak", mert a hegyaljai településeken jó áron eladhatták.

Napszámmunkát – az arra rászorulók – a helybéli szőlőhegyeken éppúgy találtak, mint a szomszéd hegyaljai mezővárosok promontóriumain.

A mészárszék haszonvétele egész évben az uraságot illette. A communitás közös haszna volt a Szent Mihálytól Szent György napig tartó korcsmáltatási jogból származó bevétel, amit közösségi kiadásokra fordítottak.

A szántás-vetésben, a legelőhasználatban és a rétek usuálásában a lakosok a határ szűkössége által korlátozva voltak, de földesúri szolgáltatásaik is enyhébbeknek bizonyultak az országos átlagnál és a szokásrenden alapulóknál. Ezek közül a legsúlyosabb és a legsérelmesebb az 1744 óta egy nappal megszaporított robot volt. Egy négy ökrös gazda 1744-ben az egyik-egyik földesúrnak ősszel is, tavasszal is 3-3 napot szántott, de azóta ezt négy-négy napra emelték. 1772-ben már négy-négy, összesen 16 napot kellett szántaniuk és vetniük. A fél erővel – két ökörrel – rendelkezőknek is ugyanennyit, de azoknak „cimborában", kettesével összefogva kellett a szántást végezniük. A megszántott földet az uraságtól kapott maggal be is kellett vetni. Aratni részért arattatott a földesuraság, olyan emberekkel, akik kezükkel keresték a kenyerüket. Három napig minden jobbágynak hordani kellett, három napig a földesúr rétjét kaszálnia, feltakarnia, a szénát kazalba raknia. Szüretre is adni kellett szedőket, évenként egy vagy két napig, amíg a szüret tartott. A borházból télen a bort a pincékbe kellett fuvarozni. Egy-egy napra évenként „a hidak közötti töltés" javítására is meg kellett jelenniük. A huszárváriak – nem lévén curialisták – ökörrel hetenként egy-egy napot, gyalogszerben hetenként két-két napot robotoltak, s ezért ők nem fizettek cenzust, házbért.

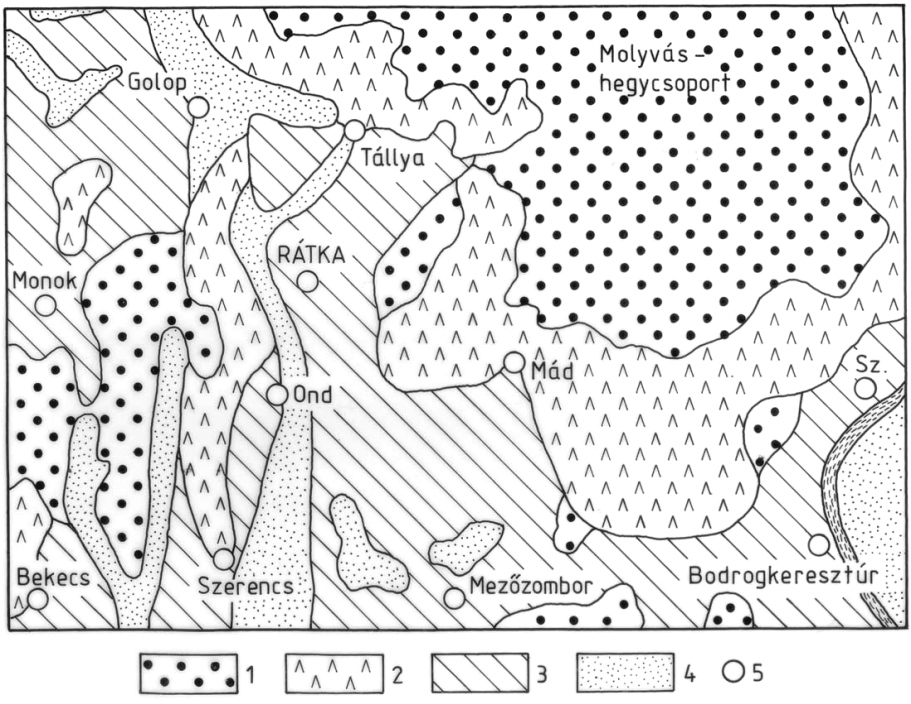

Szerencs és környéke termelési övezetei a 18. század végén (szerk. Frisnyák S.). Jelmagyarázat: 1= erdő, 2= szőlő, 3= szántó, 4= rét és legelő, 5= település

A „curiális részen" élők „jóllehet mindenféle élettyeikből s gabonáibúl és borbúl hetedével tartoznának a törvényes és országos szokás szerint", a földesurak azonban „kívánván mindazonáltal ebben is hozzájok kegyelemmel" lenni, „csak nyolcadot" kértek. A „borból, bárányból, méhekből kilenced helyett tizedet" kellett adniuk. A huszárváriak terméseikből, juhaikból, sértéseikből és méheik után ugyancsak tizedet adtak.

A curialisták feladata lett volna az „Orbán, Mucsaj és Soltész urasági szőlőt 3-szor megkapálni… és befedni", de ezt a munkálatot az uraság hagyta 100 rénes forinton megváltani, tapasztalván, hogy a szőlők művelésében ártalmas a robotmunka. Szüretkor azonban szedőt kellett adniuk.

Mindezek mellett a hat- és négyökrös gazdáknak évenként négy, a kétökrösöknek két, a gyalogszereseknek egy rénes forint taksát kellett fizetniük. Felét Szent György napkor, a másik felét Szent Mihály napkor. Szüretkor minden szőlőt bíró gazdától 6-6 krajcárt követelt a földesúr. Akinek a fundusán kívül pincéje volt, tartozott évenként 30-30 krajcárral annak használatát megváltani. Cenzust és egyéb pénzjáradékot a huszárváriaktól nem követeltek a földesurak, de szüretkor a 6 krajcárt – akinek szőlője volt – nekik is meg kellett fizetni.

A szerencsi úrbéresek többsége szabad menetű jobbágy volt. Mindössze a huszárváriak között volt egy jobbágy és 9 zsellér röghözkötött[111].

A már említett 1715-ös összeírás alkalmával 32 puszta telket vettek számba az összeírók, s 1820-ban számláltak még 28 nemes háznépet, illetve négy extraneus nemes szőlőbirtokost. 1720-ban mindössze 105 kapás szőlőről tettek említést, Kassay József lelkész a Tudományos Gyűjteményben 1820-ban azonban már arról számolt be, hogy Szerencsen a szőlő területe azonos nagyságú a szántóéval. A már eddig is többször említett Berkec és Előhegy mellett szőlőt telepítettek a megnövekedett szorgalmú lakosok a Cserfásra, a Csicsiri-, a Győri-, a Tókusi-, Ráci- és Dőri őrzésű hegyekre. Kassay József helybeli plébánosként némi elfogultsággal viseltetett a szerencsi borok iránt, amennyiben azokat hegyaljai minőségűnek írta le, és állítását erősítette is: „Ezt megesméri a Nemes Vármegye is, mert sürgeté a szerencsi uraságot, hogy engedje meg a Hegyalja-számba iratni. De a földesuraság fel akarván tartani a maga jussát és törvényes igazságát, reá nem álla, mivel a Hegyaljának kiváltsága vagyon kilencedet nem adni az aszu szőlőből", a szerencsi uraság viszont az aszuból is dézsmát vett[112]. Ezért-e vagy másért, esetleg a bor gyengébb minősége okán, a hegyaljai mezővárosok szövetsége 1799-ben végleg elutasította Szerencs promontóriumainak a hegyaljai minőségűek közé sorolását, pedig ekkoriban Szerencsenek „annyi szőlője van mint szántóföldje" – állította Kassay József[113]. Ha nem lett volna kelendő a szerencsi bor, bizonyára nem fektettek volna a lakosok és extraneusok annyi szorgalmat és pénzt a szőlőtelepítésbe.

A 18-19. század fordulóján a szerencsi lakosság gyarapodásával, mezei szorgalmának növekedésével határrendezésre kellett sort keríteni. Az 1772-ben még két nyomásos határhasználatot 1806-ra felváltotta a három nyomásos határhasználat, amelyik még 1925-ben is „divatozott". Lecsapolták a vár körüli mocsarakat, mentesítették a belvíztől és áradásoktól a határ déli részeit, mert amíg 1772-ben házfedelezésre, tűzre és hegyaljai értékesítésre szorgalmától függően vághatott nádat bárki, 1806-ban „a szerencsi nádas tóból egy gazdának alig jut[ott] 6-7 kéve" nád[114].

Új legeltetési rendet vezettek be. Külön szakították az ökörlegelőt, a heverő marhák legelőjét, a borjúlegelőt, és a legszigorúbb tilalom alá fogták a 256 hold kiterjedésű erdőt, amit az uraság tejes egészében magának vindikált. Belőle „egy gallyat is pénz nélkül" senki sem kapott.

1824-ben ínséges állapot köszöntött Zemplén megyére és Szerencsre. „A tavalyi példa nélkül való szárazság miatt – könyörgött az alispán a kormányszerveknek – …az adózó nép fenntartásának felvigyázó közbenjárói legalább egy század katonaság tartásának a terhét vegyék le a megyéről". A szerencsi járás ebben az időben éveként 2168 kenyéradagot, 2149 zab- és 2149 szénaporciót kényszerült katonatartás címén biztosítani a mezővárosokban és falvakban elszállásolt katonáknak[115].

[111] *Takács-Udvari*, 522-528.
[112] *Kassay József,* AZT XI. 102-104.
[113] Uo.
[114] Uo.
[115] Zempléni históriák, I. 207.

Alig múlt el az éhinség, a kolera dühöngött Zemplén megyében. Ez alkalommal Szerencsen a református lekész ellen lázadoztak némelyek, amiért az a Helytartótanács rendeletére hivatkozva, megtagadta a halottak prédikációval történő eltemetését. Végh György „többeket szedvén magához", a parókiára vonult embereivel, s megfenyegette a papot: „mivel már a felföldön ölik az urakat, mi is öljük meg elébb a papunkat, miért nem temeti… prédicatioval a halottakat…"[116]

1840-ben olyan jégverés pusztította a szerencsi határt, hogy a lakosoknak hitelből, kölcsönből kellett élniük, s míg azt nem törlesztették, képtelenek voltak fizetni a papjukat. A népesedő mezőváros lakói egyre nehezülő feltételek között éltek.

Amíg II. József népszámlálói 1785-ben 277 házban 331 családban 1571 lelket számláltak össze Szerencsen, addig Ludovicus Nagy az 1828-ban kiadott, de 1820-as adatokat tartalmazó statisztikai összesítőjében 313 házról és 2196 lakosról tudósít. Harmincöt év alatt megépíthettek a szerencsiek a 36 új lakást, de a 625 lélekkel való gyarapodás vagy túlzás, vagy nagyarányú beköltözést feltételezhetünk mögötte. Ludovicus Nagy vallási megoszlást is közölt. Szerinte 1820-ban 1017 római- és görög katolikus, 1081 református és 98 zsidó élt a mezővárosban.[117] Fényes Elek 1850-es adatai sokban hasonlítanak ehhez. Ő 685 római katolikust, 345 görög katolikust, 6 evangélikust, 1001 reformátust és 92 zsidót, összesen 2129 lakost, 67-tel kevesebbet számlált, mint Ludovicus Nagy[118].

A polgári korszak

A polgári korszakot az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc nyitotta. Szerencs ekkori állapotát Fényes Elek így jellemezte: „A belső várnak gr. Erdődyt illető része részint pusztán áll, részint magház. Az Almásy részen ellenben derék úri alkalmatosságok vannak. Van itt továbbá synagóga, nagy vendégfogadó, két malom az Ondi patakján, nádas tó, számos lágymeleg forrás, kőbányák. Szántóföldje 1726 hold, s az leginkább szikes, melynél fogva gyakori trágyázást kíván. Ezekből a földekből a jobbágyok csak 24 egész telekre valót bírnak, a többi az uraságé. Rétje 560 hold, s mind anyaszénát, mind sarjút igen jól terem…" Dicsérte még a Berkec és Előhegy promontóriumok borát, de sem iparáról, sem kereskedelméről nem emlékezett meg. Inkább ennek hiányában, semmint feledékenységből. Szerencs kézműipara a céhesedés szintjéig sem jutott el. Élt és dolgozott itt ekkoriban néhány kovács, egy-két kőműves és ács, molnár, takács, mészáros, bodnár, kerékgyártó, asztalos, festő, több csizmadia és szabó. Hasonló szakmákban működtek kézműves kontárok Szerencsen 1799-ben is. Mint ahogyan akkor, a mesterek most is kontárok voltak. Mesterségéhez jól értő, a céhek megkövetelte szinten dolgozó iparos nem telepedett le Szerencsen, mert a földesurak tőlük is robotot követeltek[119].

Szerencs mezővárosának e korra vonatkozó iratai elkallódtak vagy megsemmisültek, ezért az 1848-as helyi eseményekről szinte semmit sem tudunk.

[116] *SRKL* – Egyházközségi iratok. *R. A*. 5/3. Szerencs
[117] *Ludovicus Nagy* i. m.
[118] *Fényes Elek*, 1851.
[119] *Csíkvári Antal*, 211.

Az egész országra kiterjedő jobbágyfelszabadítás, a jogi egyenlőség, a népképviseleti választás természetesen Szerecsen is megvalósult. A nemzeti színekkel itt is fellobogózták a középületeket, a templomokban megtartották a hálaadó istentiszteleteket, és összeírták a nemzetőröket. Honvédeket toboroztak, majd soroztak. Némelyek önkéntesnek álltak. A Mezősy Gábor százados szervezte Zempléni III. önkéntes század 184 tagjából négy volt szerencsi: Csorba Győző, Czimeres György, Zuti András és Pásztor András[120].

A szerencsi vár a 19. században

Itteni harcokról, különösebb áldozatvállalásról nem tudósítanak a krónikák. Emlékezetbe idézni érdemes tett volt azonban, hogy az 1644-ben németek által feldúlt Rákóczi Zsigmond és felesége síremlékét, akiknek a csontjai azóta a sírkamrában szétszórva, temetetlenül hevertek, a szabolcsi toborzású X. honvédzászlóalj tisztikara 1849-ben gondozásba vette. A németek által hajdan összekevert csontokat szétválogatták, „fehér homokkőből" készíttetett hamvvederbe helyezték, és református szertartás szerint ünnepélyesen eltemették, a síremléket is helyreállították. Horváth Vince plébános pedig a mezőváros költségén 1849-ben kiadott egy erősen érzelmi hatású szónoklatot a Függetlenségi nyilatkozat debreceni elfogadását követően[121]. A nagy harcok és politikai események ezúttal elkerülték Szerencset. Szántani, vetni, aratni, a szőlőt művelni, szüretelni, a jószágokat gondozni, a mesterséget folytatni pedig éppúgy kellett, mint korábban, s majd az elkövetkező években.

[120] Zempléni históriák i. h.
[121] *Barna János*, 1931. 27.

Az abszolutizmus évei is szokványosan zajlottak. Némi izgalmat a Marikovszki lelkész ellen megindított vizsgálat jelentett, amit egy feljelentés nyomán indítottak, mely szerint a lelkész a császár és az uralkodóház ellen izgatna prédikációiban. Ez igaztalannak bizonyult. Gere József református tanítót azonban felfüggesztették az állásából, mert „politikai és morális tekintetben" alkalmatlannak bizonyult a tanítói feladatok ellátására. Bekecsen részeg állapotban szidta a rendszert.

Mindazok az aprólékos, hosszú időt igénylő munkák, amelyek Szerencs társadalmát polgárivá rendezték, történetileg még teljesen ismeretlenek. Nem született még meg a telekkönyvezés beneveztésével kapcsolatos birtokrendezés folyamatának a leírása, ezért nem ismerős a szabad forgalmú paraszti birtok kialakulásának és állapotának a sorsa. A törvényelőtti egyenlőség eredményeként megszerveződött szerencsi járásbíróság története is ismeretlen.

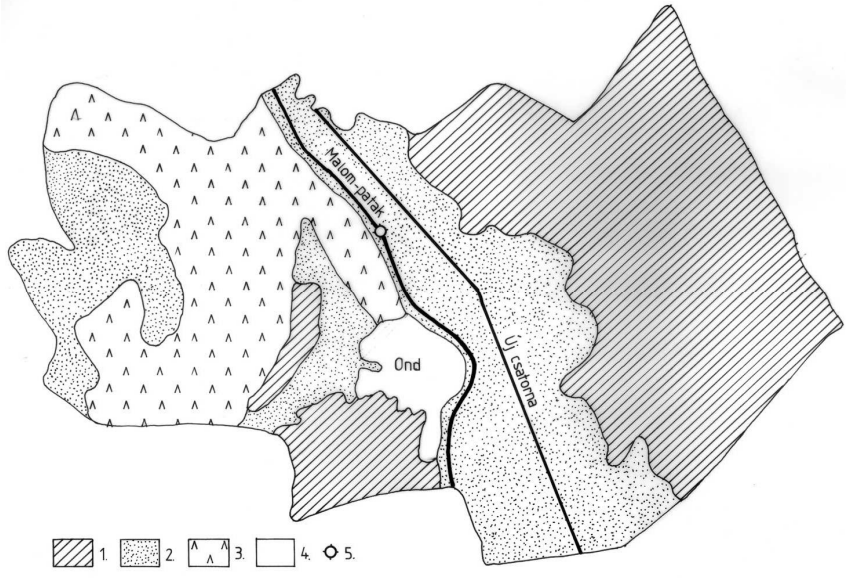

Ond környezetgazdálkodása a 19. század közepén (szerk. Frisnyák S.).
Jelmagyarázat: 1= szántó, 2= rét és legelő, 3= szőlő, 4= belterület, 5= vízi malom

Bár Szerencs járási székhely lett, főszolgabírói irodával, de az 1871. évi, A községek rendezéséről szóló XVIII. törvénycikk értelmében elveszítette mezővárosi rangját, és nagyközséggé szerveződött. A település önkormányzatának tagjai, maga a bíró is még sokáig használták a város terminológiai meghatározást egymás közötti vitáik során, de a hivatalos iratokban és a statisztikai jelentésekben már csak a nagyközség cím illette meg Szerencset. Ehhez igazodott belszervezete is, ami az idők folyamán legfeljebb számszerűségében változott.

A nagyközség – bár jogállás szerint volt civitás, királyi privilégiummal rendelkező mezőváros – vagyona minimális volt. Rákóczi Zsigmond 1603-as birtoklásától curiális helység lévén, mind a belső fundusok, mind a határbeli részek földesúri rendelkezésűek voltak, s a községrendezés során a communitás minimális jogalapot tudott csak felmutatni területi igényei érvényesítésére. Kevés vagyona lévén, ezért beruházásait, közintézményei fenntartását a helyi adóból kényszerült finanszírozni. A községi vagyonból származó bevételek hiányában az állami egyenes adó 50-60 %-át kitevő helyi adót kellett a lakosságra kivetnie, hogy önkormányzati létét fenntarthassa, s a mindenkori követelményeknek megfelelhessen. 1825-ben 35 katasztrális hold szántóval, 20 katasztrális hold szérűskerttel rendelkezett Szerencs nagyközség, mint jogi személy tulajdonát képezte a 15 helyiségből álló községháza, az állami elemi népiskola 3 szobából és 3 mellékhelyiségből álló igazgatói lakása, a 3 helyiségből álló szegényház, és az ugyancsak 3 helyiségből álló járványkórház. Részben a község, de inkább a község lakosainak tulajdonát képezte a 288 katasztrális hold nagyságú közbirtokossági legelő. Volt Szerencsnek egy községi fürdője. Haszonvételi joga volt évenként 4 országos vásár és hetipiacok tartására. Bevételt képezett még a község birtokában lévő vadászati jog időről időre történő bérbeadása.

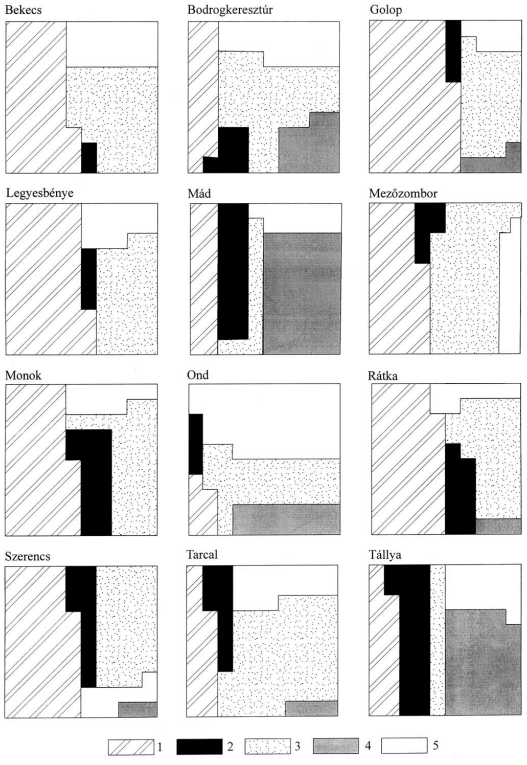

Szerencs és a környékbeli települések földhasznosítása 1865-ben (szerk. Frisnyák S.). Jelmagyarázat: 1= szántó, 2= szőlő, 3= rét és legelő, 4= erdő, 5= egyéb

Az országgyűlési választásokat illetően Szerencs a tokaji választókerülethez tartozott, de törvényhatósági választókerületi székhely volt.

1871-től 20 választott és 20 virilista (legtöbb adót fizető szerencsi lakos) – hat póttaggal – alkotta a nagyközség képviselőtestületét. Az elöljáróság tagjai voltak a mindenkori bíró, a másod-, vagy törvénybíró, hat esküdt, egy pénztárnok és egy közgyám, mely elöljáróság felhatalmazással rendelkezett „cseléd-ügyi bíráskodásra"[122]. A tisztviselői kar tagjai voltak 1871 után egy jegyző és egy aljegyző – akiknek a száma idővel három jegyzőre és egy segédjegyzőre szaporodott –, egy községi orvos, három irodai- és egy pénztári alkalmazott. Fizetést húzott még a nagyközségtől egy kisbíró, egy bába, egy éjjeliőr és egy gazdasági alkalmazott.

Járási székhely lévén, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás polgári átszervezését és modernizálását követően Szerencs helyt adott a járási főszolgabíróságnak és a járási bíróságnak. A csendőrség felállítását követően egy csendőrörsnek. Volt a nagyközségnek hét alkalmazottból álló rendőri őrszemélyzete is. Egyben toloncállomás is volt Szerencs. Volt egy fizetéses tűzoltója, korábban egy, majd a cukorgyár megépülésétől két önkéntes tűzoltó-egyesülete, összesen 140 taggal.

Egészségügyi intézményei közül meg kell említenünk, hogy önálló községi orvossal és községi bábával rendelkezett, akik mellett öt magánorvos, öt magánbába és két gyógyszertár gondoskodott a lakosság egészségügyi ellátásáról. Fenntartott Szerencs egy járványkórházat és egy szegényházat is.

Egyházi iskolái – felekezetek szerint külön-külön – már a rendiség korában működtek. 1900-ban egy állami népiskola kezdte meg működését, melyben 1925-ben már 14 képesített tanító és tanár oktatott. A római-, a görög katolikus és a református iskolákban egy-egy tanító, aki közben a kántorizálást is végezte saját felekezete szertartásain. Az 1870-es évektől működött az iparos tanonciskola. A 19-20. század fordulóján kezdték meg a gazdasági ismétlő iskola megszervezését, s az első világháború utolsó évében kezdte volna meg működését a polgári fiú- és leányiskola, de részben a forradalmak, majd a vesztes háború következtében előálló végzetes lakásínség, másrészt a békeszerződés előtti bizonytalanság, menekültáradat miatt egy évvel később kezdhették meg csak a tanítást. A dualizmus korában szervezték meg a két állami kisdedóvót is.

A dualizmus korában lassú tempóban bár, de a társadalmi szervezetek is megkezdték működésüket. Megalakult az önkéntes tűzoltóegylet, létrejött a szerencsi társaskör, a polgári dalárda, a cukorgyári munkáskaszinó, az izraelita jótékony nőegylet, a római katolikus temetkezési egylet, az izraelita chevra kadisa temetkezési egylet. Megszervezték a legeltetési társulatot a 288 hold terjedelmű közbirtokossági legelő kezelésére. Községi faiskolát működtettek[123].

[122] Lásd az 1876: XIII. tc. és az 1907: XLV. tc.
[123] ZMLt. Közigazgatási tájékoztató lap. – Szerencs, 1925.

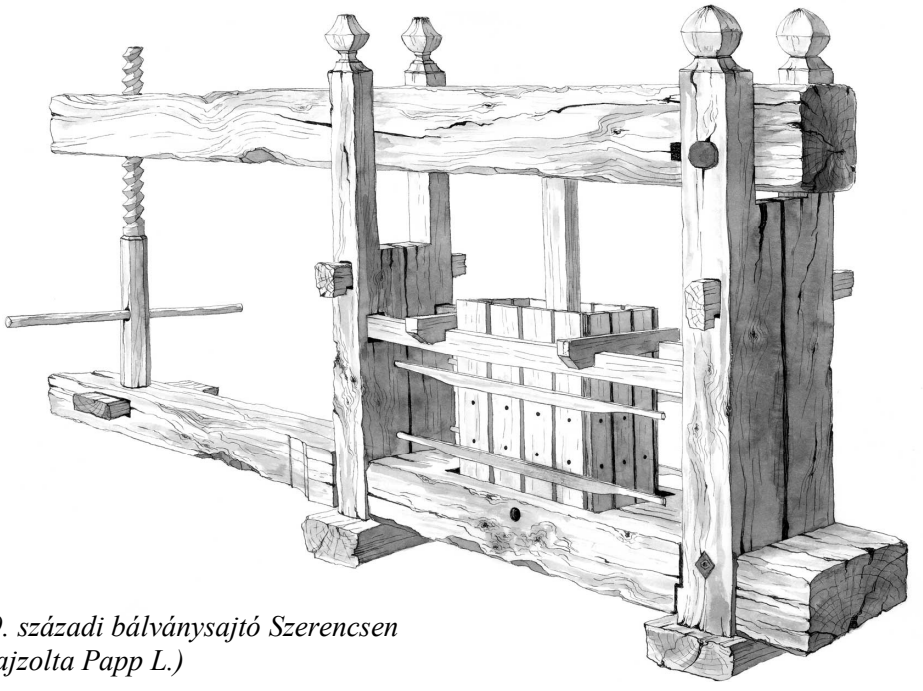

19. századi bálványsajtó Szerencsen
(rajzolta Papp L.)

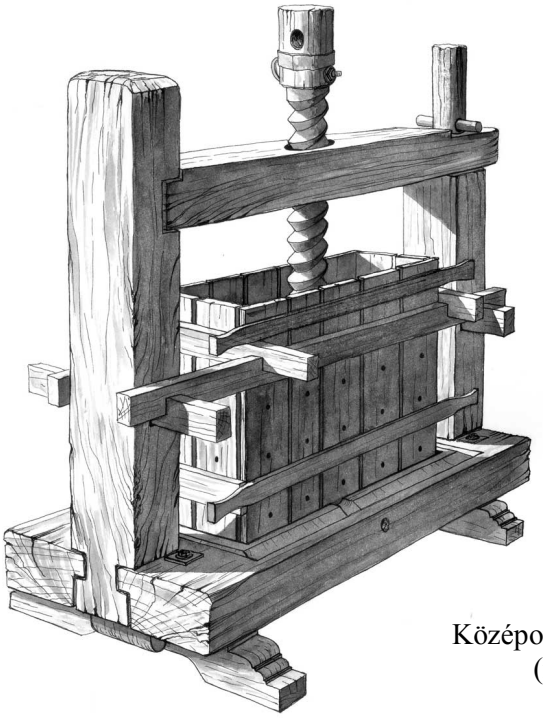

Középorsós sajtó Ondon
(rajzolta Papp L.)

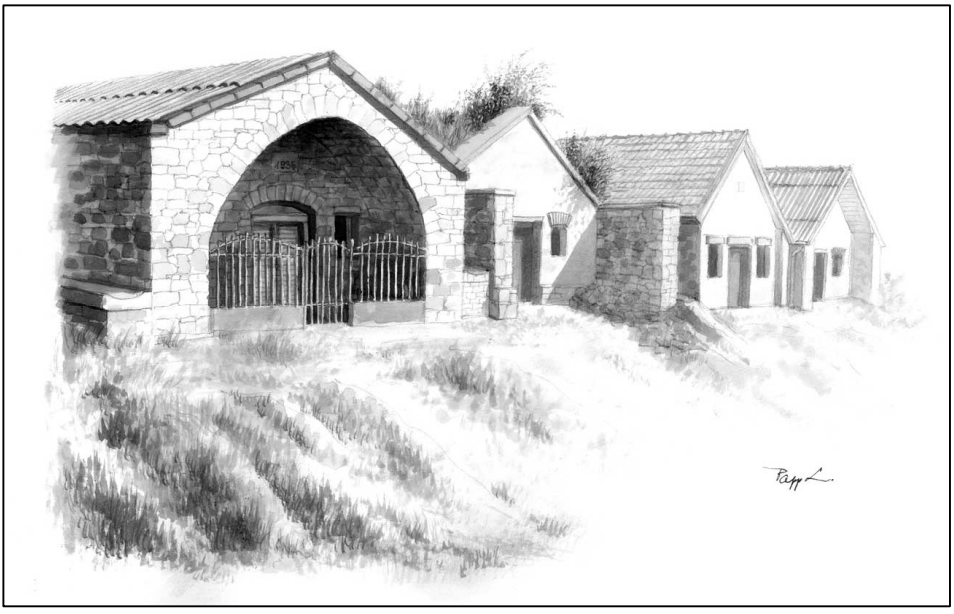

Szerencsi borospincék (rajzolta Papp L.)

Szerencsi borospince (rajzolta Papp L.)

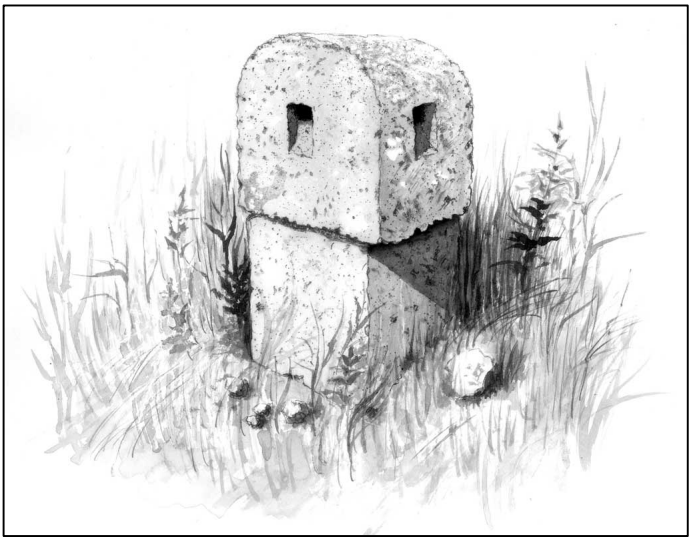

Léleklyuk fedőkő a szerencsi pinceszeren (rajzolta Papp L.)

Ondi pince (rajzolta Papp L.)

A nagyközségi szintre süllyedt hajdani civitás, majd királyi privilégiummal rendelkező mezőváros végső hanyatlását, teljes elszürkülését a vasútépítés állította meg. 1859-ben már megindult a közlekedés és a teherszállítás a Debrecen-Nyíregyháza-Szerencs-Miskolc vonalon, majd ehhez csatlakozott a Szerencset Sátoraljaújhellyel összekötő fővonal. Szerencsre érkezett be Hidasnémeti felől egy mellékvonal, s a század végén megépült a helyi érdekeltségű gazdasági vasút, amelyik a cukorgyári földeket, s az azokon épült tanyákat kötötte össze Szerenccsel, illetve a cukorgyárral[124]. Szerencs fekvésének előnyös természetföldrajzi helyzete a rendiség korában a politikai és hadtörténetet „sűrítette" a mezőváros köré. A polgári korszakban pedig a vasútépítés fejlesztette közlekedési és kereskedelmi csomóponttá. Erre az adottságra épült rá a szerencsi cukorgyár, akkor, amikor a filoxéria szőlőpusztító hatására már-már kétségbeejtően elszegényítette és eljelentéktelenítette Szerencset. Az 1889-ben megépült cukorgyár hosszú időre dinamikus fejlődést biztosított a településnek.

A vasút és a cukorgyár

Szerencs újkori történetében kronológiai csomópontot, sorsfordító fogódzót keresve, olyanokat, amelyek a település lakóinak az életét hosszú távon meghatározták, két – egymást is feltételező – nagy beruházás vonzza magára a múltat fürkészők tekintetét. Az egyik a vasútépítés, a másik az e feltétel megléte hozta cukorgyár. Abban ugyanis biztosak lehetünk, hogy a cukorgyár beruházói elsődleges pozitívumnak értékelték, amikor a kínálkozó helyszínek közül Szerencset választották, hogy 1859-től vasútállomása volt, begyakorlott, hozzáértő vasutasokkal, s 1871-től ide futott be a Mihályi-Legenye-Sátoraljaújhely felől érkező vonal, ezzel három irányból is biztonsággal és akkori viszonyok között olcsón szállíthatták a fuvarigényes cukorrépát a megépítendő gyárba. A cukorgyári beruházás megtérülésének alapfeltétele volt ugyanis, hogy a termelés beindításának pillanatától esztendőnként legalább 5000 kataszrális hold [2878 hektár] területen termeljenek 100 kilométeres körzetben cukorrépát. Ezt pedig annál biztosabban érhették el, ha minél több, lehetőleg vasúthoz közel gazdálkodó termelővel kötnek szerződést. Ennek a viszonylag munkaigényes növénynek az ipari igényeket kielégítő mértékű termelése nem honosodott még meg ekkoriban a Felső-Tiszavidék vármegyéiben. Épp ezért a nagy kockázattal járó, tőkeigényes beruházás megkezdése előtt számos kérdést tisztázni kellett. Ezek közül az egyik legfontosabb éppen a kellő mennyiségű répa szerződéses alapon történő megtermeltetése. A másik hasonlóan fontos gond volt, hogy a megtermelt répa fogadására és feldolgozására időben megépüljön a gyár. Ennek az összhangnak a megteremtésére összesen két esztendő állt rendelkezésre.

[124] Uo.

A folyamat azzal kezdődött, hogy a magyar kormány értesült egy németországi tőkés csoport két cukorgyár megépítését célzó hajlandóságáról, s azt javasolta a beruházóknak, hogy az egyiket Erdélyben – Brassón –, a másikat Zemplén megyében építsék meg. A vállalkozók felkínálkozása kapóra jött a kormánynak. A filoxéra-vész által súlyosan károsított erdélyi és hegyaljai szőlőterületek pusztulása égető, már-már megoldhatatlan társadalmi gondokat vetített előre. A nagy infrastrukturális – vizszabályozás, vasútépítés – munkálatok lezárultával olyan mértékű munkaerő fölösleg keletkezett, ami veszélyeztette az ország nyugalmát. Ezt betetőzte a szőlőkultúrát vészesen pusztító foloxéra, ami a hagyományos szőlőtermelő térségek napszámosait fosztotta meg a kenyérkereseti lehetőségtől.

Kapva kapott hát a kormány az ajánlaton, s 1888. december 6-án keltezett leiratában tájékoztatta Zemplén megye vezetőit, hogy „a szőlőfiloxéra-vész által súlyosan károsodott és gazdaságilag egyébként is erősen elmaradott Zemplénben" hajlandó egy cukorgyár megépítését támogatni, amellyel javíthatja Abaúj, Borsod, Ung, Bereg és Szabolcs vármegyék gazdasági viszonyait is, ha az említett vármegyék szavatolják, hogy földműveseik „tíz évig folyamatosan évente legalább 5000 katasztrális hold" répa termését szerződésileg biztosítják a gyár termeléséhez.

A társadalmi gondok annyira súlyosak voltak a kormány által megnevezett vármegyékben, hogy a kényelemhez és az ügyek halogatásához szokott megyei adminisztráció 1888. december 12-re – előzetes megbeszélés céljából – összetoborozta az említett vármegyék ismertebb földbirtokosait és nagybérlőit Sátoraljaújhelyre egy előzetes megbeszélésre. Az előzetes tanácskozáson részt vett a kormány képviselője, Zemplén megye főispánja, megjelentek a megyei gazdasági egyesületek vezetői, és számos közép- és nagybirtokos, illetve haszonbérlő.

Az előzetes tanácskozáson a beruházók kérték, hogy a répát termelni szándékozó birtokosok és bérlők 1888. december 30-ig kössék meg a szerződést. E célból a nyomtatott „szerződés-tervezetekkel" már december 10-én szerte küldték a környező vármegyékbe a propaganda-megbízottakat. A szerződők a vetőmagot, a répatermelés menetét és munkálatait ismertető füzetecskéket ingyen kapták, s ha szükségük volt rá, holdankét 30 forint kamatmentes termelési előleget igényelhettek. A kedvező feltételek hatására 1888. december 30-ig 4500 katasztrális hold répa termelésére kötöttek szerződést a földbirtokosok, ami reményt keltő volt.

Az idő most már sürgetett. A beruházók 1889. január 7-re Sátoraljaújhelyre hívtak minden termelőt. Szaktanácsokkal látták el az intézőket, gazdálkodókat, s kikérték a véleményüket, hol lenne érdemes megépíteni a cukorgyárat. Az előzetes tájékozódás szerint szóba jöhetett Szerencs, Tiszalúc, Sátoraljaújhely, Tőketerebes és Nagymihály. A nyersanyag szállítása szempontjából optimális helynek Sátoraljaújhely kínálkozott, mert 100 kilométeres körzetben megszervezhető lett volna a répatermelési bázis. Szerencs esetében a számítások szerint

ez 120-150 kilométeres körzetet jelentett. Újhely polgársága azoban nem lelkesedett a gyáralapításért. A „szőlőbirtokosok az olcsó munkaerő elvesztésétől tartottak", Tőketerebesen és Tiszalúcon az áruszállítási feltételek voltak bizonytalanok, bár Tiszalúc esetében a Tiszán és mellékfolyóin való szállítás is felmerült, s itt a gyártáshoz szükséges víz korlátlan mennyiségben rendelkezésére állt. Szerencsen minden feltétel adva volt, csak a vizet találták kénesnek. A Szerencs ellen hadakozók legfőbb érve az volt, hogy száraz ősz esetén ott kevés a patakok vízhozama. Mások azzal érveltek, hogy a cukorgyár mellé egy szuperfoszfát üzemet is építeni kell, hogy biztonságosabb és nagyobb hozamú legyen a répatermelés. Sokan a gyártók által a birtokosoknak visszajuttatandó répaszelet mennyiségével voltak elégedetlenek. Vita alakult ki a répa felvásárlási áráról, tisztázni kellett a szállítási feltételeket is. A vita eredményeként úgy döntöttek, hogy a termelőre hárul a megtermelt répának a legközelebbi vasútállomásra történő szállítása, s onnan a vasúton való szállítás költségét a gyár vállalja magára. Ennek következtében a termelői körzetek vasútállomásain mérleget kellett felállítani, áruátvételi teret kialakítani, az átvételi, mérlegelési feladatok végzésére megbízható, megfelelő iskolázottsággal rendelkező idénymunkásokat kellett szerződtetni. Amint az ilyenkor lenni szokott, minden valós és vélt érv, kifogás, javaslat elhangzott. Közben kiderült, hogy Nagymihályon már egy másik társaság kapott egy kisebb méretű cukorgyár építésére koncessziót.

Az újhelyiek közömbösségét, némi malicíózus rosszallását tapasztalva, maradt kiválasztandó telephelynek Tiszalúc és Szerencs. Szerencs felé azért hajlott a beruházók hajlandósága, mert a „Szirmay-birtok tiszttartója", Hermann Lajos (1836-1898) igencsak szorgalmazta, hogy ide kerüljön a gyár. Kettős előnyt remélt ettől. Részben a gróf beleegyezésével értékesíthetet 71 katasztrális hold [41 hektár], nem a legjobb minőségű szántóföldet. Másrészt egy olyan növénykultúrát honosíthat meg, amelyik – amellett, hogy minden korábbi növénykultúránál hosszabb ideig biztosít a szegénység számára napszámmunkát – a gyár közelsége miatt jövedelmező lesz a földesúr számára is. A cukorgyár megépítésének tervét a „szerencsi előljáróság is minden erejével támogatta".[125]

A viták és tervezgetések közben 1889. február 24-én Budapesten, a fővárosi bíróságon bejegyezték a Magyar Cukoripari Részvénytársaságot, amelyik két cukorgyár megépítésére vállalt kötelezettséget: az egyiket Brassóban, a másikat – március végére, április elejére az érvek, közönyök és lobbizások keresztttüzében eldőlt – Szerencsen. A végső döntés elég későn, 1889. március 3-án született meg. A késéshez hozzájárult az is, hogy elhúzódtak a termelői szerződéskötések. 1888 december végére ugyan volt már 4500 hold ígérvény, de a szerződés megkötése előtt sokan visszaléptek, mások újólag jelentkeztek. Végül sikerült 6000 katasztrális holdra [3454 hektár] szerződést kötni.

[125] A cukorgyár megépítéséről szóló összefoglaló *Salánki István*: A szerencsi cukorgyár száz éve (1889-1999). Szerencs, 1989. című munkája alapján készült.

Ezt követően az idő sürgetett, mert a termelési szerződések 1889-re megkötttettek, s ősszel a megtermelt cukorrépát fel kellett dolgozni. A bürokrácia malmai azonban akkor is lassan őröltek. A gyár építése csak április végén kezdődhetett el.

A dualizmus kori kényelmes tempójú magyar élet egyik jellemzője, hogy bár március 3-án végleges döntés született a cukorgyár Szerencsen történő megépítéséről, s ekkoriban – visszatekintve mostani időkből a történelem szemüvegén – aligha volt fontosabb hír Zemplén megyében, de a félhivatalos lap szerkesztői és újságírói másfél hónapot késlekedtek a döntés publikussá tételével. Már rendezték a terepet, felmérték az iparvágány nyomvonalát, kijelölték az építendő csarnokok, gépházak helyét, ásták az épületek alapjait, amikorra az újságírók felébredtek.

A Zemplén című félhivatalos megyei lap 1889. április 21-én szokatlanul nagy betűkkel szedett címmel közölte: „Cukorgyár Szerencsen." A cikk írója újhelyi lokálpatrióta volt, mert némi keserűséggel jegyezte meg, hogy „az Ond patak vize, ha 'kénes' is, végleg elmosta halvány reményét annak, hogy a gyár Újhelyen fog felépülni." Majd lakonikus egyszerűséggel közölte: „A cukorgyár most már bizonyossággal írhatjuk: Szerencsen fog felépíttetni."[126.]

A gyár építését 1889 április közepén kezdték, Carl Steffen cukoripari feltaláló tervei szerint, aki maga is részvényese volt a gyárnak, s két új találmányát is betervezte a szerencsi gyárba.

Szervezettebb és gyorsabb ritmusú munkát, több embert foglalkoztató építkezést aligha láttak korábban a Zemplén megyei és szerencsi emberek. A Szirmay-birtokból kimérték a mérnökök az építendő gyár 71 katasztrális hold [41 hektáros] nagyságú telephelyét. Az akkori Csapás út vonalát áthelyezték a mai Gyár út mentére. A mai Rákóczi út mentén kimérték a bekerítendő terület nyomvonalát, kijelölték a mai Bocskai [akkor Dülőút] út és a vasútvonal mentén a terephatárokat. Megtervezték és kijelölték az ipari vágány nyomvonalát, annak a telepre való 'bejárását', a csarnokok, gépházak, raktárak, répafogadók, mosók, ülepítők, áramfejlesztők, gőzkazánok helyét, s a munkások már ásták is az alapokat, fektették a síneket, húzták fel a falakat, betonoztak, malteroztak, ajtókat, ablakokat illesztettek a falba… Ment minden, mint a karikacsapás. Májustól egyszerre 1400-1500 ember dolgozott a gyártelepen. Miskolc, Debrecen, Kassa ontotta vasúton az építőanyagokat, Szerencs, Bodrogkeresztúr kőfejtői a köveket. Dolgoztak a téglagyárak, Csehországban a gép- és alkatrészgyártók.

Augusztusban – a főleg Csehországból érkezett – 1000 gépész és szerelő már megkezdte az ott gyártott gépek, gyártósorok, lepárlók, tisztítók, cukorsűrítők, fehérítők, gőzkazánok, gőzgépek, a Siemenstől beszerzett dinamók szerelését, munkába állítását, a 3430 méter iparvágány lefektetését, a nagy vasúti mérlegház üzembehelyezését. Már javában szerelték a külföldről jött szakmun-

[126.] Zemplén, 1889. ápr. 21.

kások a gépeket, gépsorokat, amikor 1889. augusztus 17-én a Zemplén megyei törvényszéknél bejegyeztették a beruházók a Magyar Cukoripari Részvénytársaság szerencsi fióktelepét.

A törzsökös szerencsiek már tanúi lehettek a Debrecen-Miskolc-Kassai vasútvonal és az állomás megépítésének 1859-ben, s látták azt is, hogy a Szerencs-Újhely vasútvonal miként formálta akkor nagyon fontos vasúti csomóponttá a hajdani mezőváros, végül nagyközséggé szelídült település arculatát. Megtapasztalhatták a vasutasok precizitását, pontosságát, a vasparipák, gőzmozdonyok, teher- és személyszállító szerelvények siklását-rohanását a síneken. Hallották az éles mozdonyfüttyöket, a kazánból kieresztett gőz zihálását, süvítését, a sorompók leeresztésének szükségességét jelző csengők száraz berregését. Megfigyelhették a mozdonyok szén- és víztartályainak feltöltését, a sorompók leengedését és felhúzását… A figyelmesebbek tanúi lehettek a vasúti pályafenntartók összehangolt, ipari ritmusra hangszerelt krampácsolásának is. Most mégis csodát éltek meg. Hetvenegy katasztrális holdnyi szántóterületen április közepétől, május elejétől október végére, november elejére kinőtt a korabeli európai kontinens egyik legnagyobb cukorgyára.

Maga a látvány is elbűvölő volt. A szakemberek, építők, szerelők munkája pedig olyan precizitásról, hozzáértésről, szaktudásról és emberi fegyelemről tanúskodott, amilyet legfeljebb művészek élhettek át ihletett óráikban. Pedig mennyi előre nem számított nehézség adta elő magát, amit azonnal meg kellett oldani. Az építés megkezdésekor módosítani kellett a szerencsi források kénes vizét a patakba vezető árkok nyomvonalát. Új, boltozott csatornát kellett építeni, mert a kijelölt csatorna nyomvonala keresztezte volna a főépületet. El kellett tüntetni a „régi mocsár… két kis vízfelületét, a kerti árkokat, a kiszáradt ér medrét…”[126/a]

Kezdettől nyilvánvaló volt, hogy a szerencsi cukorgyár hazai munkásokkal nem idíthatja meg a termelést. Rakodáshoz, anyagmozgatáshoz, a bérszámfejtéshez, a cukorrépa felvásárlásához, a termelés szervezéséhez, az irodai munkákhoz még csak-csak szerződtethettek itthoni iskolákból kikerült embereket. A cukorgyártás technológiai folyamatainak ellenőrzéséhez, a gépek üzemeltetéséhez, karbantartásához, javításához azonban olyan szakemberek kellettek, akiket a korabeli Magyarországon még nem képeztek olyan számban, hogy egy ilyen nagy kapacitású gyár működését biztosíthatták volna. Ezért – legalábbis a kezdeti években – külföldi szakmunkások szerződtetésére volt szükség. Azok számára pedig a viszonylag magas bérezés mellett lakást kellett biztosítani.

Még be sem fejezték a gyártelep megépítését, amikor a beruházó megkezdte a „Hatház lakótelep” megépítését. Ezzel létrejött Szerencsen egy új lakónegyed, ahol a gyár felső- és középszintű vezetői, szakmunkásai laktak.

[126/a] *Salánki István*, i. h.

Sok-sok vita, kétely, hosszas előkészítés, érvelés, utánajárás és hatalmas mennyiségű szellemi és fizikai munka befektetése árán végül is 1889-ben 8 hónap alatt megépült a gyár. 1889. december 10-én, kedden megkezdte a termelést. A napi 700 tonna cukorrépa feldolgozására alkalmas gyár és cukorfinomító egy-egy szezonban, vagy ahogyan szaknyelven fogalmazták, egy-egy kampányban összesen 1312 embert foglalkoztatott, akik közül 800 külföldről jött, főleg Cseh- és Morvaországból.

A történelmi igazságnak része az is, hogy a gyár beindulásakor a működése nem volt zavartalan. A gépek beüzemelése, a munkások betanítása, munkafegyelemre és felelősségre szoktatása előre kiszámíthatóan hosszú időt igényelt. Hátráltatta a munkát az is, hogy a gyárat tervező Carl Steffen cukoripari feltaláló két új találmánya közül a cukor melaszból való kinyerésére kidolgozott új módszere nem vált be. Új – a centrifugálás elvén működő – technológiával kellett helyettesíteni. Külön gondot okozott, hogy a gyár első vezetői Steffen Adalbert, Sáfár János, a Kappel Károly megbízta Robitschek Zsigmond és Carl Steffen munkájának összehangolásáról nem gondoskodtak a tulajdonosok. A maga részfeladatát mindegyik magas szinten látta el, de nem dolgoztak egymás keze alá. Önkényeskedtek. Mindegyikük a saját részlegének a teljesítményét és munkaritmusát tartotta elsődlegesnek, ezért a folyamatos gyártás akadozott, egy-egy technológiai fázis hol előreszaladt a másikhoz képest, hol meg a megengedettnél is tovább késlekedett. Ezt a rivalizálást is harmóniává kellett rendezni.

A nehézséget csak fokozta, hogy az Ond vízhozama – a jóslásokat igazololandó –, nem volt elegendő. Az első kampányban gyakorta szünetelt vagy lassult le a termelés vízhiány miatt. Végül kutakat fúrtak, nagy víztározókat építettek, a vizet a felhasználás után tisztítva „visszaforgatták" a termelési folyamatba.

Nem csoda, hogy „az első kampány" veszteséggel zárult. A 6000 katasztrális holdon megtermelt répát feldolgozták ugyan, de az üzem nem termelt nyereséget. Menet közben és 1890 nyarán a technológiai hiányosságokat pótolták, a gépek korszerű és zavartalan beüzemeléséről gondoskodtak, a négy egyenrangú vezető munkájának összehangolására vezérigazgatót neveztek ki, s a tudós feltaláló Carl Steffent felmentették gyári beosztása alól. Ő Szerencsről Bécsbe távozott, s ott tervezgette megrendelésre az újabbnál újabb cukorgyárakat.

Lassan az idegenből jött munkások is megszokták az új környezetet, s a magyarországi illetőségű munkások is hozzászoktak a nagyüzemi, gyári munka ritmusához és fegyelméhez. Olykor-olykor még kiéleződtek az idegenek és a helyiek közötti – néha késeléssel, egy-két esetben halállal végződő – konfliktusok, de ezek is szelídülőben voltak már[127]. A termelés ritmusa is javult, s az eredményesség is ígérkezett. A második kampány már eredményesebb volt. A munkakörülményekhez, a technológiai fegyelemhez szokott munkások már napi

[127] Bencsik János, 2002. 140-141.

1200 tonna répát voltak képesek feldolgozni, de nyereséget még ez az esztendő sem hozott. A gyár működése azonban a vízhiány kiküszöbölése után annyira ígéretesnek bizonyult, hogy már 1890. március 2-án elhatározta az MCRt igazgatósága, hogy a szerencsi cukorgyár termelési kapacitását megkétszerezi. A bővítés, az új raktár építése, az új gépek megrendelése és munkába állítása növelte a kiadásokat, de sikerült megduplázni a gyár kapacitását, ami aztán 1893-ban meghozta az eredményt. 1893 áprlisában, a „kampány lezárásakor" a gyár főkönyvelője 553.982 forint nyereségről számolt be a részvényesek közgyűlésén.

A cukorgyár sikeres működéséhez társult – részben következményeként is – 1923-ban a csokoládégyár megépítése.

Mint a Hegyaljának a 17. században a bora, olyan hírt szerzett a 19-20. század fordulóján Szerencsnek a cukorgyár. Már az első évektől 40-45 vasúttal rendelkező település állomásán épült meg a cukorgyár mérlegháza. Kialakították a cukorrépa rakodót, és fogadták minden őszön a megtermelt répát. Negyven-negyvenöt állandó és hatékony reklám, amire mindenki odafigyelt, mert az említett térség lakosságának jövedelemszerző tevékenységét növelte. Idényjellegű munka volt ez ugyan, de többezer ember kapcsolódott be a végzésébe. Nemcsak a gyárban, hanem elsődlegesen a földeken. A répa alá történő szántást és a répa vetését már az első pillanattól tudták gépesíteni, de a kikelt répa ritkítását – egyeselését – legalább 6000 katasztrális holdon kézzel kellett megoldani. Évtizedeken át kézi kapálással kellett a sorokat tisztítani, évenként legalább kétszer. Kézzel végezték az ásást, csimázást, a földeken a répa szekerekre, később zetorokra rakodását. Hosszú évtizedeken át kézi erővel töltötték meg a vagonokat répával. A MÁV állandó és kiszámítható teherszállítási feladathoz, ezáltal biztos bevételi forráshoz jutott.

Nagy szükségben érkezett ez az „áldás" Szerencs környékére. Éppen akkor, amikor a filoxéra végzetesen megritkította, számos településen – Szerencsen is – teljesen kipusztította a munkaerő igényes szőlőkultúrát. Míg korábban Szerencsen 100-120 holdon termeltek szőlőt, az 1895-ös mezőgazdasági statisztika csak parlagról tudósított[128]. A hírnév és egy termelési kultúra 120-150 kilométeres körzetben való meghonosítása – annak minden nehézségeivel és visszásságaival együtt[129] – Szerencs nevével kapcsolódott össze. Szerencs és a szerencsiek számára a cukorgyár megépítése és üzemeltetése jelentősebb hatású volt, mint 1606-ban Bocskai privilégiumlevele. Az két évtizednyi idő alatt megsokszorzta a frissen jogot nyert civitás lakóit. Az 1889-ben megépült cukorgyár is rövid időn belül majdnem megháromszorozta a város népességét.

[128] A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Bp. 1897. I. k. 406-433. Szerencs.

[129] A répa művelés gondjairól lásd: *Szabó István* szerk.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. I-II. Bp. 1965. II. 339.; Végül az első három évben, 1889-1891 között a gyár sikeres működéséhez szükséges cukorrépát 8 vármegyében – Zemplén, Abaúj, Gömör, Szabolcs, Ung, Borsod, Ugocsa és Hajdú – 480 termelővel, zömükben nagy- és középbirtokok tulajdonosaival és bérlőivel kötött szerződés keretében oldották meg.

Fényes Elek az 1850-es években 2.129 lakosról tudott Szerencsen, de 1869-ben csak 1.819 lelket regisztráltak a népszámlálók. 1880-ban is csak 2.370 lakosa volt a nagyközségnek, ami kevéssel haladta meg a természetes népszaporulatot, és leginkább a galíciai zsidóság menekülésével kapcsolatos lakosságtöbbletet eredményezett. 1880 és 1890 között azonban a lakosságszám már 4.339-re módosult. Ez egy évtized alatt 238,53 %-os növekedés, ami a cukorgyár építésével, megtelepedésével és első éves működésével magyarázható csak. 1900-ban a lakosság száma 5.273, majd 1910-ben 6.101, 1930-ban 6.707. A növekedés tehát – ha az 1880 és 1890 közötti „ugrást" nem is ismétli – töretlen[130]. Nemcsak a lakosságszám, a házak száma is dinamikusan növekedett ebben az időben. 1880-ban mindössze 335 házat számláltak Szerencsen, 1910-ben pedig 696-ot. A házak számának növekedése nem arányos ugyan a népesség számának növekedésével, mert amíg 1880 és 1910 között a népesség 257, 42 %-kal nőtt, a házak száma csak 207,76 %-kal. 1880-ban egy házra 7,07 lakos jutott. 1910-re ez a szám 8,76 lakosra módosult. Igaz, egy-egy házban több lakás is lehetett, erre vonatkozóan azonban nincsenek konkrét adataink. 1930-ban már 1107 lakást tartottak nyilván. Ekkor egy-egy lakásra már csak 6,05 lakos jutott. Ez azonban még mindig nagy zsúfoltságot feltételez. A lakosság nemcsak számban gyarapodott, műveltségben is „csinosodott". Ha csak az alfabetizáció elterjedését vesszük alapul, az is jelzi ezt. 1880-ban Szerencs lakóinak 37,3 %-a tudott írni, olvasni. Ez az arány 1910-re 68,8 %-ra módosult, ami 183,46 %-os növekedést jelent az alfabetizációs műveltség elterjedését illetően.

Szerencs dualizmus kori társadalomtörténetével kapcsolatban még egy jellemzőt ki kell emelnünk. Ez pedig a polgárosultságra, az iparűzésre, méginkább a kereskedésre legfogékonyabb zsidóság számának minden más vallásnál és népelemnél gyorsabb növekedése. Fényes Elek 1850-ben 92-ben adta meg a számukat. 1880-ban már 407-en éltek Szerencsen. Ez 442 %-os növekedést jelent. Ha a százalékban mérhető dinamizmus csökkent is, a számszerű gyarapodásuk a következő három évtizedben is kiugróan magas. 1910-ben 919 ember vallotta magát zsidónak, ami újabb 225,7 %-os gyarapodást jelentett.

Szerencshez hasonló mértékű gyarapodást mutatott fel a dualizmus korában az ugyancsak cukoripari központtá fejlődő Hatvan, a vasipari központtá fejlődő Ózd, Diósgyőr és Salgótarján[131].

A cukorgyár megtelepedésének egyéb téren is megvoltak a hozadékai. Ezek közül elsőként kell kiemelnünk az 1900-ban négy tanteremben, négy osztállyal és négy tanítóval megalakult állami elemi népiskolát, amelyik mellett tovább működtek a felekezeti iskolák. Kezdetben a református konzisztórium a református népiskolát is be akarta olvasztani az állami népiskolába, de amikor a gyülekezet 160 aláírással tiltakozott a református iskola megszüntetése ellen, inkább vállalta továbbra is az éveként 550-560 forint kiadást jelentő iskola működtetését, semmint híveit elidegenítse magától.

[130] Az adatsorok az MSK. népszámlálási kiadványaiból származnak.
[131] Lásd erre a Szabó István 1965-ben szerk. i. m. II. 441. old.

Lévén Szerencs járási székhely, és a gyár megtelepülésével megnövekedvén a szakiparosok iránti igény, sem elvileg, sem gyakorlatilag nem térhetett ki egy iparos tanonciskola felállításától. A 20. század első éveiben már évenként 880 koronánál többet áldozott a nagyközség a tanonciskola működtetésére. 1898-tól szervezték a községben a gazdasági ismétlő iskolát, melynek működtetéséhez a község felajánlotta a „gyakorlati tanítási célra szükséges földet", a faiskolát, egy megfelelő területet a konyhakertnek, és mindezekhez a szükséges szerszámok beszerzését. Ígéretet tett „az erre alkalmas tanító" eltartására is, valamint az iskola dologi kiadásainak a fedezésére.

A népesség nagyarányú növekedése a közegészségügyi helyzet javulását is magával hozta. Egy körorvos, öt magánorvosi rendelő, egy községi bába és öt magánbába tevékenykedett Szerencsen a 20. század első éveitől. Már az első világháború előtt felmerült egy egészségház megépítésének a szükségessége is, de ennek képtelenek voltak az anyagi forrásait előteremteni.

A település fokozatos modernizációjával, lassú urbanizációjával függött össze, hogy 1902-től bevezették a közvilágítást. És hogy némi pikantéria is jellemezze a nagyközség történetét, megnyílt Szabó István bordélyháza[132].

A nem lebecsülendő fejlődés azonban jelentős áldozatot kívánt a lakosságtól. A nincstelen vagyonú nagyközség 1902-ben saját vagyoni és jövedelmi forrásaiból – szántóföldek és a csűröskert bérlete, a vásár- és piacjog, a vadászati jog bérbeadása, egyebek - összesen 5.924 korona 58 fillér bevételre számíthatott. A kiadásainak összege 48.167 korona 28 fillér volt. A különbözetet a lakosság helyi adó formájában fizette meg, miközben párbér formájában fizette a lelkészeit is. Az állami-, az egyházi- és a helyi adók együttesen komoly terhet jelentettek a lakosságnak. Miközben nagyrészt saját erőre támaszkodva építették meg 1891-ben a reformátusok Schriedde Frigyes építész tervei alapján a saját új iskolájukat. A görög katolikusok 1900-ban kezdtek hozzá a sajátjuk építéséhez, a zsidók pedig 50.000 korona kölcsönnel új zsinagóga építésébe kezdtek.

Szerencsen nyomda is működött. 1893-ban megjelent Hézser Emil református lelkész szerkesztésében a nagyközség első hetilapja, Tokaj Hegyalja címmel. A kiadója Simon József volt. A szerkesztést később Hézser Emiltől Péch Ferenc vette át, majd Horváth Sándor lelkész irányította a hetilap szerkesztőségét[133].

Szerencs az I. világháború és a forradalmak idején

Békés időben ütemesen, tempósan, olykor ugrásszerűen fejlődött, gyarapodott Szerencs, kihasználva tájföldrajzi előnyeit. Háborús időkben azonban mindig összekuszálódtak körülötte a viszonyrendszerek, s megszaporodtak a veszteségei. Az újkori háborúk – a Rákóczi-féle szabadságharcot követően –

[132] ZMLt. V.B. Szerencs nagyközség iratai, Közigazgatási iratok, 1902/1903.
[133] *Barna János*, 1931. 27.

elkerülték ugyan a települést és határát, de a lakosait kisebb-nagyobb mértékben ezek is érintették. Az első világháború úgy, hogy a folytonos sorozásokkal, az egyes korosztályok tömeges hadrafogásával jelentős mértékű munkaerő elvonás történt. A korábban kizárólagosan férfimunkák – aratás, szénakaszálás, szántás, vetés – nélkülözték a hadrafogottakat. 1915. április 7-én már hatóságilag kellett intézkedni, mert „a most is folyó katonai behívások folytán előállt általános munkáshiány oly nagy mérvben veszélyezteti" a szükséges munkák elvégzését, hogy az ország és a hadsereg ellátásában zavar keletkezhet. Ezért hadifoglyokkal pótolták a behívottakat. A szerencsi bíró 1915. június 15-én kérvényezte, hogy „az aratási és cséplési munkához július első napjára 40 hadifogoly munkást" biztosítsanak nagyközségük számára[134].

A cukorgyár megfeszített ütemben, de egyre fokozódó nehézségek között dolgozott. 1915-ben rossz volt a répatermés. A frontok igényeinek alárendelt vasúti fuvarozás már 1914 őszétől hátráltatta a cukorrépa rendszeres és ütemes szállítását. Megdrágult a munkaerő, és gyakorta kellett nőkkel pótolni a férfi munkaerőt. 1915-től folyamatos gondot okozott a község lakosságának az élelemmel és egyéb fogyasztási cikkekkel való ellátása. A háborús hisztéria felhalmozásra késztette a lakosságot cukorból, sóból, petróleumból, lisztből stb… Az élelmiszerek ára gyorsan növekedett, s egyre több hiány keletkezett a piacon. Bizonyos áruféleségek eltűntek az üzletekből. Óriási mértéket öltött a feketézés. 1915-ben be kellett vezetni a hatósági árakat, s a létfontosságú fogyasztási cikkek terén a jegyrendszert. Bár az 1916-os év országosan jobb termést eredményezett az előzőnél, s a fronton is javult a helyzet, de Szerencs – határa lakosokat eltartó képességének hiánya miatt – közellátása tovább romlott. A krízis 1918-1919-ben tetőzött. A feketézés, a háborús harácsolás oly mértéket öltött, hogy Szerencsen összeomlott a piac. 1918. február 7-én a nagyközség képviselőtestülete kénytelen volt a bérlők kérésére tetemesen csökkenteni a vásár- és piacbérleti díjat. „A képviselőtestület tudatában van annak, hogy a hadiállapot folytán úgy a heti, mint a napi piac teljesen néptelen, az országos vásárokra felhajtások alig vannak, kirakodóvásár úgyszólván nincsen" – jellemezték a tényleges valóságot[135]. A piacra szánt árut a kofák felvásárolták, Miskolcra, Nyíregyházára szállították, ahol drágábban értékesíthették.

Az élelemhiány 1919 tavaszán már oly mértékű volt, hogy a nagyközség vezetői kényszerültek beavatkozni. 1919. március 1-jén Szerencs nagyközség hatósága 350 q búzát, 380 q árpát, 335 q kukoricát vásárolt, és azt engedte át a molnároknak őrlésre. Szerződésben kötötték ki az említett terményekből készült őrlemények maximált árát, s azt, hogy egy-egy lakos mennyit vásárolhat az őrleményekből. A fehér lisztet 5 koronáért, a főzőlisztet 2 koronáért, a kenyér-

[134] ZMLt. V.B. Szerencs nagyközség iratai, Közigazgatási iratok, 1915.
[135] ZMLt. Szerencs közigazgatási iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1918.

lisztet 90 fillérért, a kukoricalisztet 1 korona 20 fillérért, a korpát 50 fillérért árusították[136].

A társadalmi zavarok miatt korlátozni kellett a bor, a sör és a pálinka forgalmazását. Az orvosokat körlevélben kérték, hogy a betegeknek is csak a legszükségesebb mennyiségű bort engedélyezzék fogyasztani. Rendeletileg korlátozták a korcsmák, vendéglők, kimérések nyitvatartási rendjét, s az egy-egy vendégnek kiszolgálható szeszesital mennyiségét. Maximálták a vendéglői, korcsmai árakat is[137].

Az őszirózsás forradalom híre – az említett nehézségekkel küzdő Szerencsen – zavargásokat váltott ki. A közellátási zavarok és az élelemhiány miatt feldühödött emberek gyújtogattak a településen. Iglóról érkezett katonaság állította helyre a rendet. Az elviselhető rend és nyugalom csak november 7-én állt helyre.[138]

Nehezítette a helyzetet, hogy a háború alatt tevékenykedő tisztviselői gárda iránt megingott a bizalom. Sokan közülük el is menekültek. A szerencsi járásban a szolgabírói hivatal tennivalóinak ellátásával 1918 november 18-án Gosztonyi Istvánt bízták meg. A községi- és körjegyzők egy részét, részint a nép ellenséges magatartása miatt, részint közérdekből áthelyezték. Növelte a nyugtalanságot, hogy december végén a csehek bevonultak Kassára, január 10-én pedig elfoglalták Zemplén megye északi részeit. Elfoglalták a Legenye-Alsómihályi vasútállomást is. Kriskó Milutin zsupán 1919. január 20-án értekezletre hívta össze a járások főszolgabíróit Homonnára. A cseh hadsereg térfoglalása felbátorította a szociáldemokraták közé beszivárgó kommunistákat, akik Sátoraljaújhelyen már január 12-én ki akarták kiáltani a proletárdiktatúrát. Az újhelyi nemzetőröknek kellett közbelépniük, hogy tervüket meghiúsítsák.

1919. március 18-án az újhelyi Munkástanács nem várva be a népköztársaság bukását, eltávolította hivatalából dr. Búza Béla kormánybiztost, és helyébe Csutak Károlyt, a MÁV javítóműhelyének az asztalosát ültette, aki a közigazgatási teendők végzésével Isépy Zoltán helyett Nyeviczkey László főispáni titkárt bízta meg.

Március 21-én a kommunisták ténylegesen átvették a hatalmat Zemplén megyében is. Első tevékenységük volt, hogy egy kisgazda párti törzsőrmestert, Bekker Andrást Sárospatakon a Városház kapujának vasrácsára felakasztották. Sátoraljaújhelyen a vármegyeház előtt álló Kossuth szobor elé akasztófákat ácsoltak, s azokra akasztották fel Hriskó József sárospataki kisgazdát, Papp János Szatmár megyei gátfelügyelőt. A vármegyház udvarán pedig kivégezték Jónás Aladár dolhai főszolgabírót. 24 beregszászi és 44 Újhely környékéről összefogdosott vagyonosabb embert túszként Budapestre, a Markó utcai fogdába szállítottak.

[136] Uo. 1. doboz
[137] Uo. 1. doboz
[138] Zempléni históriák i. h.

Szerencs lakosságán ismét úrrá lett a nyugtalanság. Vérengzés, kivégzés azonban nem történt. Az első kézzelfogható változást az jelentette, hogy a középületeken és a cukorgyár területén 1919 márciusától hatalmas plakátokon hirdették a cseléd- és napszámbérek alsó limitjét. A Felvidéken zajló események, a cseh hadsereg térfoglalása, a románoknak a Tisza irányában való nyomulása azonban fokozta a pánikot. A poltikai zürzavar közepette a község vezetőinek a harácsolás és csalás ellen kellett lépéseket tenni.

Azon a napon – 1919. március 21-én – amikor Kun Béla és a kommunisták Pesten magukhoz ragadták a hatalmat, Lefter János községi bíró és Gyöngyössy Lajos jegyző a község előljáróságát tájékoztatta, hogy a Hegyalján egy magát a lakosság figyelmébe ajánló hordógyár nagy csalásokat követett el. Hordókra vett fel előleget, és ennek fejében lekötötte a törköly pálinkává főzésének a jogát. A társaságnak nemhogy hordói, de dongái sincsenek, s a törkölyt azokkal a pálinkafőzőkkel főzeti ki, akik eddig is azzal foglalkoztak, de a lakosságot kisemmizik. Egy-két liter pálinkát juttatnak vissza egy-egy mázsa törkölyből.[139]

Amig az őszirózsás forradalomnak legfeljebb a zavara, káosza, házgyújtogató indulata jutott el Szerencsig, addig a tanácskormány intézkedései diktatórikus módon érintették a nagyközség hétköznapjait is. Bors Kálmán „a szerencsi járási direktórium elnöke" 1919. április 1-én küldte át szigorú rendeletét a hatalomátvételről a szerencsi bíróhoz és jegyzőhöz. Ebben az „alábbiak szigorú és pontos betartását" rendelte el:

- A közigazgatás irányítását a „munkástanács…, a három tagú direktóriummal" az élén veszi át.
- A direktórium „a község összes közigazgatási és szociális ügyeinek intézésére hivatalos órákat" köteles megjelölni.
- A jegyzők a direktórium alá rendeltetnek.
- A községet „a járási direktórium irányítja". A községi munkástanács és direktórium a járási dikrektórium „minden rendelkezését ellentmondás nélkül tartozik végrehajtani."
- Fellebbezni a „járási munkástanácshoz lehet."
- „A magyar tanácsköztársaság minden rendeletét végrehajtás végett" a járási direktóriumtól kapják, s a végrehajtás „megtörténtéről azonnal jelentést tartoznak tenni".
- Három napon belül minden község köteles jelenteni, kik a községi direktórium tagjai.[140]

Kemény szavak, amelyeket kemény tettek követtek. Még meg sem érkezett Bors Kálmán irányadó rendelete, mellyel a hatalom átvételét jelentette be, már 1919. március 31-én a helyi direktórium elnöke rendeletben kötelezte az iskolá-

[139] ZMLt, Szerencs község iratai, Községi jegyzőkönyvek. 1919. március 21.
[140] Bors Kálmán rendelete. ZMLt. Szerencs község iratai. Közigazgatási iratok. Bors Kálmán átirata 1919. ápr. 1. 7. doboz.

kat „a vallásoktatás… és a héber nyelv tanításának beszüntetésére”. Az így üressé vált órák „a szocializmus tanítására használandók fel”- szólt az utasítás, mellyel egy csapásra felszámolták az iskolaszékeket is. 1919. április 12-én Strabó János közoktatási népbiztos aláírásával rendelet érkezett Szerencsre, amellyel eltörölték az egyházi adót. Ezzel a párbérért szolgáló lelkészeknek tették lehetetlenné a megélhetésüket. Az iskolaügy irányítását az egyháztanács és a konzisztórium helyett Molnár Gyula igazgatóra, Nykliné Reuter Matildra és Kardos Dávid tanítókra ruházták. Erről – elvtársi üdvözlettel – Molnár Gyula igazgató tájékoztatta a község vezetőit és az iskolákat.[141]

1919. április 18-án vörös komiszárok vették nyakukba a nagyközséget, s házról házra járva összeírták kinek-kinek a termékfeleslegét, és megkezdték a rekvirálást. Szerencsen 18 ember házában 1554 kg terményt és 190 kg lisztet minősítettek fölöslegnek, s azt el is kobozták.

Miközben Sátoraljaújhelyen a kommunista diktatúra nevében túszokat szedtek, s azokat Pestre szállították, megyei tisztviselőket akasztottak lámpavasra és villanyoszlopokra, Szerencsen mosolykeltő abszurdításokkal hívta fel magára a községi direktórium a figyelmet. 1919. április 14-én egy bejelentés kapcsán Szopkó Istvánné házát „vizitálták” a helyi „forradalmi törvényszék” tagjai. Találtak nála egy demizson pálinkát, melyet azonnal lefoglaltak, s átküldték a direktóriumhoz, hogy „saját belátása szerint cselekedjen véle”, de a demizsont juttassák vissza jogos tulajdonosához, Szopkó Istvánnéhoz. Április 18-án Vanek Ilonától – mint áruhalmozótól, árurejtegetőtől foglaltak le 13,5 kilogram húst, melynek az árát 216 koronában állapították meg, s azt ki is fizették.[142]

Érdemleges intézkedés tulajdonképpen csak 1919. április 12-én történt, amikor a csehek elleni harcra önként jelentkező Hajó János és Vojtó Sándor cipészeket, Kondás János, Novacsán Sándor, Szerencsi János, Pásztor József, Mitruka János és Bártfai Ferenc napszámosokat, Németh János lakatost, Németh József, Faczenti János és Simel József kovácsokat, Mikó Lajos és Kovacsics Sándor géplakatosokat, valamint Csizmadia József borbélyt a 10. vörös ezred Miskolcon szerveződő kötelékéhez utaztatták állampénzen, ingyen vasúti jeggyel látva el őket.[143]

A Szerencs község közigazgatási irataiból csak szórványosan fentmaradt adatokból nem állapítható meg, hogy akár a vörös terror, akár az azt felváltó fehér terror emberéletet követelt volna. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy a vörös uralom rövid ideig tartott. Gara Imre kormányzótanácsi biztos augusztus 4-én elmenekült Sátoraljaújhelyről, s a közügyek irányítását Thuránszky László főjegyző vette át. Ő a szerencsi járás vezetésével Gosztonyi Istvánt bízta meg. Augusztus 9-én visszaérkezett szolgálati helyére Dókus Gyula alispán, és átvette a megye politikai irányítását.

[141] Uo.
[142] Uo. Szerencs községi iratai. 7. doboz.
[143] Uo. Szerencs községi iratai, 1919. ápr. 12. 7. doboz.

Szerencsen a kellemetlenségek, a bor- és élelemösszeírások, rekvirálások – a lakosság zaklatásán túl – kevés eredménnyel jártak. A négy évig tartó háború és az azt követő forradalmi zürzavarok, önkényeskedések kiéheztették, lerongyosították Szerencs lakosságát. A termelést elbizonytalanították, pangásra ítélték a kereskedést, és a Felvidékről, a cseh uralom elől menekülők áradata olyan zsúfolttá tette a lakásviszonyokat, hogy azok elviselhetetlennek bizonyultak. Darvas László főjegyző, „lakás rekvirálásokkal felhatalmazott előljárósági tag" már 1919. november 3-án azt jelentette a megyei hatóságoknak, hogy Szerencsen „rendkívül sokan vannak a lakástalanok". Összeírta az üres, bérbeadható lakásokat, de mindössze 17 olyat talált a községben, melyben „egy-egy szoba" igénybevehető. Megoldatlan volt a cukorgyári munkások elhelyezése is. E célból „karhatalommal üritik ki a lakásokat, ha szükséges".

A nagy lakáshiányra jellemző volt, hogy az éppen szervezés alatt álló „polgári fiú- és leányiskolát", amelynek már 140 tanulója volt, szeptemberben nem indíthatták be, mert az igazgató „lakás hiányában nem [volt] képes állását elfoglalni".[144] November 18-án azt jelentette a jegyző, hogy bármennyire súlyos is a Felvidékről menekültek helyzete, Szerencs „községben egyes lakosoknál menekültet elhelyezni" lehetetlen. Ennek ellenére a hatóságok megkezdték a lakásrekvirálást, és kiutasítottak mindenkit a községből, akinek más településen háza vagy lakása volt. A megyei hatóságokhoz és a község vezetőihez sorra érkeztek a kiutasítottak panaszai: „A románok kegyetlenkedései elől lányommal Szerencsre menekültem"- írta Hermanné, kérve, hogy egyetlen bérelt szobájukat, ahol lányával lakik, hagyják meg neki. Nem volt könyörület. Visszaküldték lányával együtt Mezőzomborra.[145]

Az első világháború után

Az élet Szerencsen a zsúfoltság és lakáshiány miatt csak lassan tért vissza hétköznapi medrébe. A község képviselőtestületét megdöbbentették a Párizsból Magyarország sorsával kapcsolatban érkező hírek. 1920. május 13-án úgy döntöttek, hogy bár „Szerencs… csak porszem…, de mindennek dacára… tiltakozó szavukat az ország integritásának megsértése ellen" felemelik, állást foglalnak az ország feldarabolása ellen.

„A tatárjárás és Mohács után szegény hazánkat a harmadik katasztrófa érte akkor, mikor Páris nekünk oly békét kínál, amely nem béke, hanem örökös harc és nyomor. Soha a történelem ily perfid, igazságtalan és emellett ésszerűtlen békét nem tud felmutatni, mint amelyet a sátánok párisi konyhájában az u. n. „Béke conferentia"… kifőzött" – írták nyilatkozat-tervezetükben.[146] A képviselőtestület azon ülésének jegyzőkönyve hiányzik, amelyiken a nyilatkozat-tervezetet tárgyal-

[144] Uo. Szerencs községi iratai, 1919. november 3. 7. doboz.
[145] Uo. 1546/1919. – 1919. nov. 13.
[146] Uo. 1920. május 13. 7. doboz.

ták. Ezért nem tudni, megfogalmazták-e tiltakozásukat, vagy sem. Azt sem, kihez, hová küldték. Annyi bizonyos, hogy a készülő béketervezet híre lesújtotta a foszladozóban lévő Magyar királyság magyar etnikumhoz tartozó lakóit, s e felháborodásban osztozott Szerencs lakossága és képviselőtestülete is.

Az ünnepélyes tiltakozás után számbavették a település hősi halottait. Az 1910-ben 6.101 lakosú Szerencsről 104 ember halt hősi halált.[147] A lakosság majdnem 2 %-a (1,7 %-a). A hősökről és az áldozatokról történt méltó megemlékezés után kezdtek csak a köznapi gondok intézéséhez. E téren Szerencsen a már vázolt lakáshiány volt a legfojtogatóbb. A tervezett földreform hallatára a nagyközségben – a főjegyző jelentése szerint – „legalább 120 család részére lenne szükség házhelyre", de „nincs a községnek területe, kisajátítani kellene. Az egyház átadná készségesen ilyen ingatlanait házhelynek, de ugyanolyan értékű és megfelelő szántóföldet kérnek helyette".

Végül az egyház felajánlotta terület helyett – a Nagyatádi-féle földreform keretében – a község 8 holdas vásárterét, és a már évtizedek óta működő faiskolájának a területét vették igénybe házhelyek céljaira. Ezt a megyei hatóságok is jóváhagyták, és 1926-ra a kimért házhelyeket telekkönyvezték a telekhez juttatottak nevére. Szerencs a közbirtokosságtól kapott kárpótlást egy jobb helyen kijelölendő vásártér és egy faiskola céljaira.[148]

Ezt követően számbavették a község fejlesztésével kapcsolatos tennivalókat. A főjegyző javasolta, hogy készíttessék el a községrendezés tervét, gondoskodjanak Mohos-puszta Szerencshez csatolásáról, bővítsék az utcai villanyvilágítást, fúrattassanak néhány ártézi kutakat, építsék újjá a szegényházat, gondoskodjanak a polgári iskola fejlesztéséről, építsenek aszfaltjárdát, burkolják kővel az utakat, újítsák fel a gőzfürdőt, építsék meg az új járványkórházat, alakítsák ki a népkertet, szervezzék át a tűzoltóságot és építsenek egy új közvágóhidat. A mindenre kiterjedő figyelem egy új településképet rajzol elénk. Ezen ügyek sürgető szószólója Darvas László főjegyző volt, aki a két világháború között a legnagyobb érdemeket szerezte a nagyközség fejlesztése, közműveinek és közüzemeinek korszerűsítése terén. Társra talált törekvéseihez Dr. Erőss György járási tisztiorvosban, Kolos Tibor gyógyszerészben, Chapó Józsefben, a Gibárti Villamosművek igazgatójában, György Antal, Horváthy László, B. Tóth László tanárokban, s támogatták törekvéseit a település lelkészei is.

A tervezett beruházásokból, községfejlesztésből sok minden megvalósult, de az ország és a település romló gazdasági helyzete sok minden elé akadályokat gördített. 1925-ben újra felmérték a legfontosabb tennivalókat. Új járványkórház, új vágóhíd kellene – állapították meg akkor. Csatornázásra és vízvezetékre lenne szükség. Egy vásárcsarnok létesítése is elengedhetetlen, továbbá a községi utak, utcák rendezése sem halasztható tovább. Mindezeket már a háború előtt elkezdték megvalósítani – érvelt Darvas László –, de a háború és a jelen súlyos gazdasági viszonyok hátráltatták a befejezésüket.[149]

[147] Nevüket közli *Barna János*, 1931. 27-29.
[148] ZMLt. Közgyűlési iratok, 1926. június 8. 9. doboz.; Zempléni históriák, II. 228-230.
[149] ZMLt. Közigazgatási tájékoztató lap – 1925. Szerencs.

Szerencs társadalma a 19-20 században

Szerencs a 19. század utolsó évtizedére agráripari településsé fejlődött. A község rendezése és közintézményeinek fejlesztése is ez irányban mozdult el. A képviselőtestületében egyre inkább háttérbe szorultak a tipikusan paraszti gazdálkodást folytató családok, s helyükbe az ipari és értelmiségi szektorokban tevékenykedők kerültek. A választott testület mellé rendelt virilisták között továbbra is az élen találjuk báró Harkányi Gábort és gróf Szirmay Sándort, akik közül az egyik Pesten, a másik Tápióságon resideált, de négy orvos – dr. Schmelhof Sándor, dr. Hemley Adolf, dr. Erőss János és dr. Krausz Sámuel – mellett dr. Vitányi Miklós ügyvéd, Weinstock Mór háztulajdonos, Fenermann Róbert, Kornitzer Illés és Stern S. Mórné kereskedők, illetve Csillag Márton katolikus lelkész, valamennyien Szerencsre „beszármazott lakosok" vitték a szót a közgyűlésekben. A csendes parasztok, a hangosabb volt taksás nemesek megválasztott leszármazottai – a tekintélyelv okán is – csak igenlő szavazataikkal erősítgették az említettek akaratait. Az előkészítő munka Darvas László főjegyzőre hárult, aki nagy odaadással fáradozott a nagyközség érdekeinek érvényesítésén, s a községrendezés szükséges lépéseinek megvalósításán.

Azzal, hogy Szerencs a dualizmus korában és a két világháború között mindvégig járási székhely maradt, a nemesi származású, kis létszámú hivatalnoki, dzsentri tisztviselői kara megmaradt ugyan, de azzal, hogy 1889-ben cukoripari központtá nőtte ki magát, a papi, tanítói és tisztviselői értelmisége mellé felsorakozott egy mérnöki és közgazdász értelmiségi réteg, amelyiknek a tevékenysége révén a helyi, hagyományos agrártársadalom mellé társult egy nagyszámú ipari munkásság. Ennek ugyan zöme a magyar falvakból toborzódott, de szakmunkásrétege idegen, külföldi honos volt, fejlettebb vidékek hagyományát és infrastruktúráját tapasztalta meg korábbi élete során. Megélhetésében, életvitelében – jobb jövedelmi lehetőségei révén – ez a réteg adta a mintát az utánzásra, a divat követésére, még akkor is, ha a kezdeti években a tősgyökeres és bevándorolt szerencsiek között késelésig, öngyilkosságig fajuló súrlódások, konfliktusok kerekedtek.

Ez az új szemléletű és életvitelű rétege a lakosságnak néhány évtized alatt átformálta Szerencs társadalmának középrétegét. Szembe menetelt a dzsentri hivatalnoki mentalitással, s új minőségű életszemléletet honosított meg Szerencsen.

A hagyományos paraszti, taksás nemesi társadalom szerepe nem volt ugyan elhanyagolható továbbra sem, de számuk és arányuk fokozatosan jelentéktelenedett. Erre a statisztikai adatok is rávilágítanak. Az 1889 előtt domináns középparaszti réteg – telkes jobbágyok, taksás nemesek leszármazottai, akik a cukorgyár megépítéséig domináns szerepet játszottak Szerencs közéletében – helyzete a következőképpen alakult: 1895-ben 147 önállóan dolgozni tudó fogat volt Szerencsen. A megoszlásuk a következő volt: 76 kettős, egy négyes és egy hármas lófogat. Ebből egy négyes-, egy hármas- és 20 kettes lófogat a

gróf Szirmay Györgyé volt. Volt még 23 négy- és 43 kétökrös fogat, amelyikből 20 kétökrös fogatot ugyancsak a Szirmay grófok béresei fogatoltak. 20 kettős lófogat szolgált a szerencsi cukorgyárban és annak bérelt földjein. Szerencs hagyományos agrárlakossága rendelkezett 36 kettős lófogattal, 23 négyes- és 23 kettes ökörfogattal és 4 tehénfogattal, összesen 86 olyan fogattal, amely egy-egy paraszti gazdaságot kiszolgált. Ezt az önálló fogattal rendelkező 86 háznépet tekinthetjük Szerencs paraszti középrétegének, amelyik – bármilyen nehezen is – az úri hatalomtól és alávetettségtől, a szolgai alázattól független létet élhetett. A lófogatok egy részével fuvaroztak, személyt és árut szállítottak. 60-65-re tehetjük azon paraszti gazdaságok számát, amelyek méreteiknél fogva feltétlenül megkívánták, hogy legalább egy üzemképes fogattal rendelkezzen a gazdájuk. Feltételezve, hogy az 1895-ben felmért állapot 1900-ig olyan jelentősen nem változott, hogy az összehasonlításunk nagy mértékben félrevezessen bennünket, akkor a következő megállapításra jutunk. 1900-ban a statisztika 59 kisbirtokost és bérlőt említett Szerencsen, ami nagyon közeli adat az általunk 1895-ben feltételezett 60-65 önálló szántóvetőhöz. 1900-ban 1275 háznép – 992 házaspár, 277 özvegy- és 6 törvényesen elvált család – számlált 5265 embert. Egy-egy családra átlagban 4,12-4,13 lélek jutott. Az 1275 háznéphez viszonyítva, elenyészően alacsony – 60-70 paraszti család – azok száma, akik önálló mezőgazdasági tevékenységből – a saját földtulajdonukat művelve, vagy fuvarozva – megéltek. Minden más – nem a cukorgyárban dolgozó – paraszti család kénytelen volt mellékkeresettel, napszámmunkával, kézműipari tevékenységgel, háziipari munkálkodással, kupeckedéssel stb… stb… kiegészíteni jövedelmét.

1900-ban már egyébként is messze megelőzik az ipari keresők a mezőgazdaságból élők számát Szerencsen. Amíg 322 mezőgazdasági keresőre 555 eltartott jutott, addig 1099 ipari kereső 1475 embert tartott el. A 122 kereskedelemből élő eltartottainak a száma 292 volt. A közlekedésben 122 kereső tartott el 292 családtagot, a közszolgálatban és szabadfoglalkozásban tevékenykedő keresők száma 106, eltartottaik száma 181 volt. A véderőtől kapta jövedelmét 7 ember, s az általuk eltartottak száma négy. Napszámosként regisztráltak 101 embert, akik 169 eltartottnak kellett kenyeret adjanak. 181 volt a házicselédek száma, akik 26 emberre kerestek maguk mellett. Ismeretlen tevékenységből tartotta el magát és 121 hozzátartozóját 88 ember. Az összes keresők száma tehát Szerencsen 1900-ban 2148. Ebből a mezőgazdaságban, ha a napszámosokat is ide számoljuk, 423 ember dolgozott. Nem éri el a keresők 20 %-át (19,69 %). 1900-ra tehát a hagyományos agrártársadalom teljesen felbomlott Szerencsen, s ez a csokoládégyár 1923-as felépítésével, a Gibárti Villamosművek üzembe helyezésével méginkább megváltozott.

Érdemes még egy pillantást vetnünk az 1099 ipari keresőre. Közülük 931 a férfi, 168 a nő. A 931 férfiból 3 volt vándoriparos, drótos, foltozó bádogos. 119 férfi és 31 nő rendelkezett önálló szakmával és műhellyel. Többségük – nyolcvanheten – segéd nélkül dolgoztak. Egy segédet foglalkoztatott 31, két

segédet 16, három segédet 16. A felsoroltak foglalkozási megoszlása: kovács 14, lakatos 1, egyéb vasiparban 6, asztalos 23, egyéb faipari szakmában 4, bőriparban – timár stb. – 7, fon, sző 3, szabó 29, cipész, csizmadia 55, kőműves 14, ács 11, hentes, mészáros 23 stb… stb… A szakmák zöme még hagyományos, a 19. század falusi igényeihez, a paraszti és kisnemesi életmódhoz igazodó, de már megjelentek az urbanizációs foglalkozási ágak is, éppen a cukorgyár nagy létszámú szak- és segédmunkás gárdáját, tisztviselő, közgazdász és műszaki értelmiségi rétegét kiszolgálandó. A 17 pék, a 6 vegyiparban dolgozó, az 5 nyomdász, a 49 szállodás és vendéglős, a 12 gépgyártó mind-mind arra mutat, hogy Szerencs lakóközösségének az urbanizációja eléggé gyors ütemben haladt előre, nemcsak az ipari szektorban dolgozók számát, hanem a foglalkozási sokszínűséget, és az új, immár urbanizációs igényeket kielégítő szakmákat tekintve is.[150]

A tendencia erősödését bizonyítandó, érdemes egy pillantást vetnünk arra a kimutatásra, amit Darvas László főjegyző készített 1925-ben Szerencs kereskedői és iparos társadalmáról. Ekkorra túljutott a település az első világháború és a forradalmak okozta nagy megrázkódtatáson, konszolidálódott az élet. Az életképtelen műhelyek bezártak, a fölöslegessé vált kézműipari szakmák megszűntek, az életképes vállalkozások teret hódítottak, új beruházások valósultak meg. Különösen a kerekedelem virágzott fel, immár gyáripari termékek sokaságát, és luxuscikkeket is kínálva, ami a szerencsi társadalom egy rétegének gazdagodásáról is árulkodik. 1925-ben négy terménykereskedő volt Szerencsen. Fűszerkereskedő 22 kínálta a portékáit. Mellettük 23 rőfös és rövidáru kereskedés csalogatta a vevőket. Volt négy bőrkereskedő, három vaskereskedő, egy könyv- és papírkereskedő, 5 divatárus, három szesz- és borkereskedés, 2 üveg- és porcelánárus. Ezek már tipikus szakkereskedések. A múltból itt maradt még két bazáros, 8 bodaga-üzlet és három hentes- és húsárus.

A kézmű- és kisipari szakmákban az alábbi megoszlásról számolt be: 12 hentes- és mészáros, 4 vendéglős, 6 korcsmáros, 6 fodrász, 4 pék, 3 órás, egy szűcs, 5 kovács, 6 lakatos, 8 asztalos, két rézműves, 2 szíjgyártó, 6 ács, 3 kerékgyártó, 11 szabó, 10 kőműves, 3 bádogos, 1 kefekötő, 9 csizmadia, 17 cipész és egy kosárfonó.[151]

Ez a társadalmi átrendeződés hozta magával, hogy a település képviselőtestületében egyre inkább teret nyert a városi kommunális ellátás megteremtésének az igénye. Ezt ismerte fel Darvas László jegyző, aki törekvéseinek a támogatása mögé tudta állítani a képviselőtestület mellett a lakosokat is. Ez a társadalmi átrendeződés eredményezte, hogy 1925-ben már olyan célokat tűzhettek maguk elé, hogy véglegesen rendezik a települési- és dülőutakat, melyeknek összes hossza 35 kilométer volt, hogy vízvezetéket építenek, és csatornáznak, aszfaltozott járdával és kővel burkolt utakkal könnyítik a közlekedést és az áruszállítást.

[150] MSK, Új sorozat, 2. k.
[151] ZMLt. Közigazgatási tájékoztató lap – 1925. Szerencs.

Mindeközben az agrártársadalom még három nyomásban művelte a határt, évről évre pihentetve a szántók egyharmadát, ami akadályozta a dűlőutak és a belterületi utak rendezését is, mert a mindenkori ugarra más-más úton kellett az állatokat kihajtani. Szerencs paraszti társadalma állatokban nem szűkölködött. Megélhetésük egyik fő forrása éppen az állattartás volt. Ennek érzékeltetését szolgálja az alábbi táblázat.

Szerencs állatállománya a 19-20. század fordulóján[152]

Év	Szarvas-marha	Ló	Sertés	Juh	Szamár	Kecske
1895	904	221	1364	1	1	15
1911	904	283	1967	-	3	8
1935	825	253	1474	437	-	-

Ismerve az állatszámlálás mindenkori jellemzőit és pontosságát, nyugodtan állíthatjuk, hogy Szerencs lakossága a táblázatban megadottnál mindenkor legalább10-15 %-kal több állatot tartott. Itt most nem vettük számba a méheket, a ház körüli aprójószágokat – kacsa, liba, tyúk, nyúl, pulyka, gyöngytyúk, galamb stb…

Mindent egybevetve, bátran állíthatjuk, hogy Szerencs társadalma nemcsak polgárosultabb volt a magyarországi falvak, nagyközségek társadalmánál, hanem a fölöttébb gazdag munkakínálat, s az ebből származó jövedelem révén jobb módú, kiegyensúlyozottabb életű is volt az átlagos magyarországi nagyközségi lakosságnál.

Vallásilag és etnikailag is sokszínű volt ez a nagyközségi társadalom. A korábbi adatokat már érzékeltettük. Álljon itt a lakosság 1930-as vallási és etnikai megoszlása. A 6.707 lakosból római katolikus volt 3323 (49,54 %), görög katolikus 621 (9,26 %), református 1664 (24,81 %), evangélikus 134 (1,99 %), izraelita 961 (14,32 %), görögkeleti 4. 1930-ban magyarnak vallotta magát 6.601 (98,41 %), németnek 33 (0,49 %), szlováknak és ruszinnak (tótnak) 27 (0,4 %), egyéb anyanyelvűnek 46 (0,68 %).

Említettük már, hogy 1923-ban megépült a Kakaó és Csokoládégyár, ami békeidőben újabb 350-400 munkásnak adott folyamatosan munkát, emelve a tisztviselők számát is 18-cal. Tizenkét tisztviselőt és 44 munkást – többségükben szakmunkást – foglalkoztatott a Gibárti Elektromos Művek. A Végső Károly mestervizsgázott főmolnár üzemeltette Szerencsi Műmalom – Rimaszombathy Gáborné, Kovács Pálné és Szűcs Gabriella tulajdona – 14 munkásnak biztosított megélhetést. Az itt felsorolt gyárak, üzemek mellett a két világháború között kezdte meg működését 3 elektromos árammal működtetett daráló is (Tóth Albert, Tóth Lajos és Martinusz Mihályné tulajdona). Ezeket vagy a tulajdonos működtette, vagy egy-két munkás dolgozott bennünk. A nagyarányú állattartás tartotta életben és működésben őket. Ilyen állapotban és a korábban

[152] A táblázat az MSK Magyarország mezőgazdasági adatait tartalmazó kötetei alapján készült.

már említett községrendezési és fejlesztési tervek közepette köszöntött Szerencsre a második világháború. Újabb sorozások, újabb munkaerőhiány, újabb éhezés, feketézés, a közszükségleti cikkek hiánya, újabb és újabb hősi halottak, és a szerencsi zsidóság végzetes tragédiája. Mindez történetileg még feldolgozatlan. Ennek a tragédiának a bemutatása szétfeszítené e dolgozat kereteit. A történet megírásához egyébként is hiányoznak Szerencs közigazgatási iratai közül a második világháborús periódus közgyűlési jegyzőkönyvei és iratai. A járási szolgabíróság és a megyei közgyűlés jegyzőkönyveinek és iratainak aprólékos, községekre lebontott áttanulmányozásával talán egyszer majd megíródik ennek a tragédiának a története is.

Szerencs 1945-ben

Szerencs második világháborús tragédiája azonban nem fejeződött be a zsidók 1944-es deportálásával és koncentrációs táborba hurcolásával. A fronton és munkatáborokban elesetteket sem vehette számba sokáig sem az egyház, sem a hozzátartozók, sem a község vezetése. 1944 őszén, mint minden magyarországi települést, Szerencset is elfoglalták az oroszok. Előtte a németek vitték el a cukor- és csokoládégyár termék-készletét és néhány értékes gépi berendezését.

A front átvonulásakor mind a cukorgyár, mind a csokoládégyár beszüntette a termelést, de a környékbeli harcok múltával, 1945. január 10-én azonnal hozzákezdtek a cukor és csokoládé gyártáshoz. A cukorgyárban – hiányos gépparkjával – a mozgósítható munkaerő igénybevételével napi 200 tonna cukorrépa feldolgzását tudták elvégezni.

A nagyközséget elfoglaló orosz hadsereg nem szereltette le a gyárat, s nem vitték el jóvátétel fejében a gépeket, hanem hadiszolgálatba állították, s a megtermelt cukrot a hadseregnek kellett átadni.

A szerencsi járás főszolgabírája 1945. február 16-án az alábbiakat jelentette Szerencs és a járás állapotáról Zemplén megye alispánjának: A szerencsi járás területén legnagyobb üzem a Magyar Cukoripar Szerencsi Gyára és a Magyar Kakaó és Csokoládégyár. Orosz katonai parancsnokság rendelkezik felettük, akik minden adatszolgáltatást megtagadtak. A cukorgyárat 3000 lóerős vízturbina (generátor) hajtja. A vízturbina „energia-fejlesztésével a város világítását is szolgálja”. Megközelítően 7 vagon felszerelési tárgyat, köztük gépeket is elszállított a német katonaság, de „a gyár üzemképes állapotban van”. Üzemet tartott január 20-28-ig, mikor 26 és ½ vagon cukorot termelt. Ezt azonban az orosz katonai parancsnokság lefoglalta és elszállította. A gyár tulajdonosai, a gyár vezetőivel elmenekültek. Az üzemeltetés során kb. 8-900 munkást és 40 tisztviselőt foglalkoztatnak a gyárban. Az üzemen kívül 200 munkás és 8-10 tisztviselő dolgozik. A katonai parancsnokság nem fizetett munkabért, a cukorgyárnak nincs szene és kenőolaja.

A Kakó és Csokoládégyár jelenleg is üzemképes, a részvényesei elmenekültek, az igazgató maradt. Békeidőben 350-400 munkást és 18 tisztviselőt foglalkoztat. Jelenleg 5 tisztviselő és 40 munkás dolgozik az orosz katonaság részére. Az alkalmazottak munkabérüket megkapták.

A Gibárti Elektromos Művek az orosz hadsereg bejövetele előtt 12 tisztviselőt és 44 munkást alkalmazott. Jelenleg 11 tisztviselő és 36 munkás áll rendelkezésre. Január végéig fizetést kaptak. A magas feszültségű vezetékeket azonban a román katonaság telefonvezetés céljára használja, ezért az áramfejlesztés akadozik. Energia gondja nincs az üzemnek, mert a Hernád folyóvízi erejével működik. Gépolaja van. Szót ejtett még a főszolgabíró a műmalomról, a darálókról, a város közhangulatáról, a közbiztonságról. Nem volt sok dicsekedni valója. Hiány hiány hátán, háborús rombolás, romló közerkölcsök, feketézés, éhezés és nyomor.[153]

„Az… internáltak száma 61 fő, korábban 89 volt, de több föld-és ipari munkást szabadlábra helyeztek, másokat orvosi javaslatra felmentettek. Sajnos a felszabadító hadsereg egyes alakulataitól szórványosan maradtak vissza egyének, akik nem kívánnak hazájukba visszatérni, tanyákon, pusztákon rejtőzködnek, s különböző bűncselekményeket követnek el… Néhányat ártalmatlanná tett az orosz katonai parancsnokság", de a többiek tovább garázdálkodnak. „Sok illegális szeszfőzde működik." A közutak rosszak, 35 híd felrobbantva… Közöttük a „szerencsi patakon 30 m nyílású vashíd, a tokaji Tiszahíd, berecki, sárospataki Bodrog-híd", a Bodrogközi Gazdasági Vasút felrobbantott hídjainak helyreállítása folyamatos. „Kiütéses tífusz, hasi hagymáz, malária, skarlát, ragadós száj- és körömfájás pusztít" a járásban és Szerencsen. A lakosokat elkeseríti a „kötelező állatbeszolgáltatás". A száj- és körömfájás terjedése megállíthatatlan, mert „a szarvasmarha fogatokkal való kényszerű és elkerülhetetlen fuvarozás a fertőzött községekből széthurcolja" a kórt. Dühöng a „sertéspestis, nincs oltóanyag…, lépfene, sercegő üszök, lórühesség" mindenfelé. Nincs elég állatorvos. Az „állatállomány csökkent, az árak magasak." A „terményárak a megállapított tízszeresét is elérik szabad forgalomban". A háború következtében a tenyészállatok száma felére csökkent. Borkészlet nincs, a borárak magasak, litere 200-250 pengő. A vármegyében 50 ezer ember ellátatlan – ezt már Dr. Berényi Sándor vármegyei alispán jelentette a belügyminiszternek.[154]

A háborús Szerencsre mindig ez volt a jellemző. Most azonban mintha újra a régen feledésbe ment, a történetírók kedvének és szeszélynek átadott török idők elevenedtek volna újjá. Nemcsak anyagi javakat sajátított ki a győztes hatalom, hanem embereket is rabolt.

„Hozzátartozóinkat – panaszolták a magyar külügyminiszterhez írt levelükben a szerencsiek –, általában idegen hangzású, vagy tévesen idegen hangzásúnak minősített vezetéknevük miatt – 1945. január 28-án az orosz csapatok,

[153] A szerencsi főszolgabíró jelentése 1945. febr. 16-án. Zempléni históriák, II. 236-238.
[154] Közállapotok -1945. szept. 1-én Zempléni históriák, II. 241-244.

illetőleg alakulatok elhurcolták a községből abban a hitben, hogy azok fasiszták, illetve fasiszta érzelmű egyének, illetőleg családok hozzátartozói… Az elhurcoltak kb. 50 %-a nő, akik közül a községben működő pártok, közte a Kommunista, Szociáldemokrata Párt igazolása szerint is politikai pártnak tagja senki nem volt, politikai tevéknységet senki nem fejtett ki, s így a táborba való gyűjtésüknek, elszállításuknak semmiféle érdemleges alapja nem volt. A háború minden borzalmainak átszenvedése után gyermekeink, feleségeink és hozzátartozóink elhurcolása bennünket lelkileg teljesen összetört, mert tudtuk azt, hogy az teljesen téves alapokon, illetőleg információk alapján történt…Idegzetileg már a további türelmesség tekintetében teljesen kifogytunk…"

Kérték a külügyminisztert, járjon közbe az orosz hatalomnál, eszközölje ki, hogy ártatlan hozzátartozóik hazatérhessenek.[155] Így köszöntött Szerencsre az orosz fegyverek élén hozott igéretes kommunista jövendő. Sokan, nagyon sokan hiába várták a magyar külügyminiszter intézkedését, hiába várták haza hozzátartozóikat. Története során immár sokadszor meg kellett tapasztalnia Szerencs lakosságának, hogy ha dühöng a német hatalmi vágy, vagy ha a keleti despotizmusok bármelyike – legyen az szultáni, vagy kommunista főtitkári – ilyen-olyan okon közel férkőzik Szerencshez, azellen nincs mód védekezni. Ilyenkor Szerencsre pusztulás, romlás vár. Amit évtizedek, évszázadok során egymást követő generációk felépítettek, azt hetek, hónapok alatt szétzilálják, megsemmisítik a hódító hadseregek.

Irodalom

Acsády Ignác, 1898. = *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711.) Bp. 1898.

Angyal B., 1955. = *Angyal B.* szerk.: Szerencsi járás monográfiája. Szerencs, 1955.

Angyal Dávid = *Angyal Dávid*: Késmárki Thököly Imre, 1657-1705. I-II. Bp. 1888-1889.

Angyal Dávid, 1929-1930. = *Angyal Dávid*: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. Századok. 1929-1930.

Anonymus = *Anonymus*: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította és jegyzetekkel ellátta *Pais Dezső*. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte *Györffy György*. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában Budapesten, 1975-ben.

[155] ZMLt. Szerencs közigazgatási iratai, 899/1945

AZT. = Dongó Gyárfás Géza Adalékok Zemplén megye Történetéből.
Babocsay Izsák = Babocsay Izsák könyve. In.: Bencsik János szerk.: Tokaj és Hegyalja, XIX. Tarcal, 1998.
*Balassa Iván,*1991. = *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj, 1991.
Bánkúti Imre, 1981. = *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Bp. 1981.
Barna János, 1931. = *Barna János*: Szerencs és vidéke. Magyar városok monográfiája IX. Bp. 1931.
Bencsik János, 2002. = *Bencsik János*: Szerencs a vasútépítés és a nagyipari-telepítés hatására átalakult társadalma az 1890-es években. In: *Frisnyák – Gál,* 2002. 129-143.
Benczédi László, 1975. = *Benczédi László*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. Századok, 1975.
Benczédi László = Benczédi László: A prédikátor perek történeti háttere. Theológiai Szemle. Bp. 1975. 204-205.
Benda Kálmán, 1955. = *Benda Kálmán*: A Bocskai-szabadságharc. Bp. 1955.
Beniczky Gáspár = Beniczky Gáspár naplója. Kiadta Thaly Kálmán, Rákóczi Tár. I. k.
Bessenyei József, 1986. = *Bessenyei József*: A Héttorony foglya. Bp. 1986.
Bodó Sándor és *Szabó Jolán = Bodó Sándor* és *Szabó Jolán* szerk.: Magyarországi végvárak a XVI-XVII. században. Bp. 1983.
Borbély Andor: Adatok Tokaj vára helytörténetéhez. Debreceni Szemle, 1993. 384-389.
Borbély Andor, 1993. = *Borbély Andor*: Adatok Tokaj vára helytörténetéhez. Debreceni Szemle, 1993. 384-389.
Csánki Dezső = Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Bp. 1890.
Demkó Kálmán, 1914. = *Demkó Kálmán*: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadtörténeti Közlemények. 1914.
Fényes Elek, 1851. = *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, IV. k. Pest, 1851.
Frisnyák-Gál, 2002. = *Frisnyák Sándor-Gál András* szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002.
Györffy, 1977. = *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977.
*Györffy,*1984. = *Györffy György*: A honfoglalás és megtelepedés. In: Székely György főszerkesztésében és Bartha Antal szerkesztésében megjelent Magyarország története – Előzmények és magyar történet 1241-ig. Bp. 1984.
Hangay Zoltán, 1987. = *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelem Rákóczi Zsigmond. Bp. 1987.
Hőgye István, 1986. = *Hőgye István*: Zempléni históriák I-II. Szerk. Marosi Endre. Bp-Miskolc, 1986.

Keresztes, 1928. = *Keresztes Kámán*: A Rákóczyak. Turrul, 1928.
Kiss Gábor, 1984. = *Kiss Gábor*: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Bp. 1984.
N. Kiss István, 1966. = *N. Kiss István*: A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és extraneus birtoklás Hegyalján a XV. század második felében. In: Makkai László szerk.: Jobágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korában. Bp.1966. 87-88.
Kiss Lajos, 1997. = *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1997.
Köpeczi – Várkonyi = *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc Bp. 1976.
Kluch János, 1894. = *Kluch János*: Magyarország uradalmainak összeírása. TörténelmiTár. 1894.
Lukinich Imre, 1918. = *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. Bp. 1918.
Lukinich Imre, 1925. = *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára. Bp. 1925.
Makkai László, 1954. = *Makkai László:* I. Rákóczi Györgybirtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Bp. 1954.
Makkai László, 1980 = *Makkai László* szerk.: Bethlen Gábor emlékezete. Bp. 1980.
Maksay Ferenc, 1990. = Maksay Ferenc: Magyarországbirtokviszonyai a 16. század közepén. I-II. Bp. 1990.
Márki Sándor, 1910. = *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1907-1910.
MOE = Magyar Országgyűlési Emlékek
Molnár, 1988. = *Molnár L.*: Szerencs, Hegyalja kapuja. 1988.
Módy György, 1992. = *Módy György*: A debreceni és a tokaji uradalom (Régiókutatási kísérlet). A Déri Múzeum Évkönyve, szerk.: Gazda László és Módy György 1989-1990. Debrecen, 1992.
Nagy László, 1961. = *Nagy László*: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Bp. 1961.
Nováki Gyula, 1975. = *Nováki Gyula*: A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig. Az Építés és Építészettudomány VII. 1975. 3-4. sz.
Orosz István, 2002. = *Orosz István*: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században. In: Frisnyák Sándor – Gál András szerk.: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002.
Papp Klára, 1995. = *Papp Klára:* Tokaj birtokosai és birtoklás-története a Mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. (In: Bencsik János – Orosz István szerk.: Tokaj – várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. 67-85.
Paszlavszky Sándor = *Paszlavszky Sándor*: Néhány vonás Szerencs várostörténetéből. AZT, 1897. 261-264.

Pauler Gyula, 1876. = *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664—1671. I-II. Bp. 1876.

Péter Katalin, 1964. = *Péter Katalin*: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. század végén. Agrártörténeti Szemle. 1964. 1-2. sz.

Péter Katalin, 1975, = *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Bp. 1975.

Péter Katalin, 1983 = *Péter Katalin*: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. Ráday-Gyűjtemény Évkönyve, Bp. 1983.

Rerformátus… jegyzőkönyvek = Rerformátus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17.század. Szerkesztette és az utószót írta Dienes Dénes. Osiris, Bp. 2001.

Román János, 1966. = *Román János*: Zemplén megye falusi és mezővárosi ipara. (In: Makkai László szerk.: Jobbágytelek és parasztság. Bp. 1966.

Salánki István, 1989. = *Salánki István:* A szerencsi cukorgyár száz éve (1889-1989). Szerencs, 1989.

Szabó András, 1986. = *Szabó András*: Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544-1609). Kiegészítések egy életrajzhoz. Történelmi Szemle, 1986.

Szabó István, 1958-1959. = *Szabó István*: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670-1681. évekből a bécsi hadilevéltárból. Egyházörténet. Bp. 1958-1959.

Szabó István, 1965. = *Szabó István* szerk.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. I-II. Bp. 1965.

Szekfű Gyula, 1929. = *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor. Bp. 1929.

Szilágyi Sándor, A Rákócziak = *Szilágyi Sándor*: A Rákócziak kora Erdélyben, Pest, I. k.

Szirmai A. 1798. = *Szirmay Antal:* Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum Comitatus Zempliniensis. Cassoviae (Kassa), 1798. A mű több fejezetét magyar nyelvű fordításban folytatólagosan megjelentette Dongó Gyárfás Géza Adalékok Zemplén megye Történetéből című forrásközlő folyóiratában.

*Takács-Udvari,*1998. = *Takács Péter-Udvari István*: Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza, 1998.

Tóth Endre = Tóth Endre: A gyász évtized és a gályarabság. Theológiai Szele. 1959.

Tóth Péter, 1990. = *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. I. 1558-1560. Miskolc, 1990.

Trócsányi Zsolt, 1979. = *Trócsányi Zsolt*: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978. Debrecen, 1979.

Varga Imre = Varga Imre: A protestáns lelkészek gályarabsága. Vigilia, 1973.

Varga János, 1969. = *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556-1767. Bp. 1969.

R.Várkonyi Ágnes, 1965. = *R.Várkonyi Ágnes*: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar jobbágyság a XVI-XVII. század fordulóján. Sz. 1965.
R. Várkonyi Ágnes, 1980. = *R. Várkonyi Ágnes*: „Ad pacem universalem" A szatmári béke nemzetközi előzményeiről. Sz. 1980.
R. Várkonyi Ágnes, 1985. = Magyarország története 1526-1686. 3/1-2. Bp. 1985. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Bp. 1985.
Wellmann Imre, 1935. = *Wellmann Imre*: A Rákóczi-birtokok sorsa. [In: Rákóczi Emlékkönyv, halálának kétszáz éves fordulójára. I-II. Bp. 1935.].
Zemplén vármegye, 1905 = *Borovszky Samu* szerk.: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Bp. é.n. [1905.]

Szerencs műemlékei

Dr. Csorba Csaba

Összegzésül kezdhetjük egy sommás megállapítással: „kevés a műemlék" (Dr. Hanusz Á. 2002). Ennek a ténynek okai a település történetében keresendők.

Szerencs a tokaji tiszai átkelőhelytől észak, továbbá északkelet és nyugat felé tartó fontos útvonalak elágazásánál létrejött település volt az Árpád-kor kezdetétől. A mai belterülettől délre fekvő Taktaföldvár egyike lehetett a 11. századi fa-föld várainknak (a földvár területe régészeti védettség alatt áll).

Időrendben a következő építmény a Bogát-Radvány nemzetség által alapított (a 13. század óta okleveles adattal bizonyítottan létező) bencés apátság lehetett, amelynek pontos helye a várkastély környékén keresendő (a régészeti kutatások előtt a legtöbb kutató úgy vélte, hogy a bencés apátságot építette át Izabella királyné és János Zsigmond híve, a buzgó protestáns Németi Ferenc várkastéllyá a 16. század közepétől). Ehelyett az a valószínű, hogy csupán a (feltehetően a közelben fekvő) egyházi építmény köveit használták föl a várkastély építéséhez (*Feld I. 2000*).

Az 1330-as évek pápai tizedjegyzéke említi először Szerencs plébániatemplomát. Feltehetően a mai református templom helyén állhatott. Rákóczi Zsigmond, mint zálogbirtokos az 1580/90-es években bizonyára nem alapjaitól kezdve épített itt új templomot (gótikus stílusban!), hanem csupán a régi romos templomot újíttatta meg, esetleg bővítette ki. Az építéstörténet részleteire csak alapos régészeti feltárás és teljes körű falkutatás adhat megnyugtató választ. A templomot körülvevő erődített fal építésének ideje ásatás és falkutatás nélkül szintén nem pontosítható.

Az 1558-ban már álló első szerencsi erődítmény valószínűleg csak kisebb, palánkkal övezett kőház lehetett (*Feld I. 2000*). 1566-ban, a tatárdúlás időszakában alighanem megsérülhetett. Annyi bizonyos, hogy amikor Rákóczi Zsigmond zálogba kapta a várkastélyt és uradalmát, az építmény romos volt. Az 1580-as évektől ehelyett építtetett pompás késő reneszánsz várkastélyt a Rákóczi család vagyonát és tekintélyét megalapozó főúr (*Détshy M. 1988*).

A 16-17. századi Szerencsnek tehát két jelentősebb épülete lehetett: a várkastély és a református templom. Ezek (némileg átépítve) fennmaradtak napjainkig. Az akkori paplak és az iskola helye ismeretlen. A településen álló többi lakóház (valószínűleg kis földszintes épületek) nem voltak időtállóak, a 18. századra elpusztultak vagy elbontották őket. 1609-ben Szerencsen is megtelepítettek hajdú-

kat a Rákócziak. Valószínű, hogy a települést palánkkal és árokkal vették körül, azonban ennek az erődítésnek nem maradt nyoma (*Csorba Cs. 1980*).

A 18. század békés időszaka egy új építési korszakot jelent. Ekkor, a II. József-kori népszámlálás (1784-87) szerint Szerencs lakossága 1571 fő. A település 277 házában 331 háztartást számláltak össze. A felekezeti megoszlást is ismerjük: róm. kat. 404, gör. kat. 213, ref. 659, zsidó 40 lakos, 8 háztartásban (Barsi J. 1998). A férfi lakosságból a papok száma 3, a nemeseké 111 (*Dányi D.-Dávid Z. 1960*).

Sem a paplakok, sem a nemesek házai nem voltak olyan építésűek, hogy napjainkig megmaradtak volna. Ez a tény arra utal, hogy birtokosaik nem voltak eléggé vagyonosak ahhoz, hogy olyan időtálló, nagy és reprezentatív lakóhelyet emeljenek, amely századok múltán is jelzi tulajdonosának tekintélyét és (bizonyos átalakításokkal) megfelelhet a lakásokkal szemben támasztott egyre emelkedő kényelmi igényeknek.

Fölépült a század közepén (1750-1764) előbb a róm. kat. templom, majd a század legvégére (1799) a gör. kat. templom. A róm. kat. templom elé még egy Nepomuki Szt. János szobrot is emeltek.

A 18. században véglegesen elveszítette a vár erődítmény jellegét, de így is a település legjelentősebb épülete maradt. A templomokról és a várról a II. József kori katonai térképhez készült leírásban a következőket olvashatjuk: „A három templomot meglehetősen szilárdra építették, de az öreg vár a legszilárdabb épület, és szükség esetén egy zászlóalj is visszavonulhat ide, noha a vár egy általános támadás ellen semmiféle védelemmel sincs ellátva… A gazdasági épületek ugyancsak nagyon szilárd épületek és körfallal lettek körülvéve, s szükség esetén ide is befér egy zászlóalj, és hosszabb-rövidebb ideig képes lenne tartani az épületet” (*Csorba 1990*).

A gazdálkodás meghatározó eleme volt a szőlőművelés: „bora középszerű a hegyaljaiak között. Előhegyén legjobb terem, ezeknek eladásából élnek” (*Vályi 1799*). A bort érlelő szerencsi pincék a mai Rákóczi utcának a Kossuth tértől nyugatra húzódó szakaszán lehettek, azonban ezek mára már elpusztultak, feledésbe mentek, csak egyes útbeszakadások során kerültek elő, amikor feltárt ágak betömésre kerültek az elmúlt évtizedben.

Szerencset már 1490-ben mezővárosként (oppidum) említik, forgalmasak lehettek már a 16-17. században is vásárai. 1757-ben kapott ismét vásárszabadalmat Mária Teréziától. Fontosságát növelte a 18. században létesített postaállomás is, amely valahol a mai Polgármesteri Hivatal helyén lehetett.

A 19. század elején, a felekezetek közül utoljára a zsidók is fölépítették templomukat. A váron és a templomon kívül más jelentősebb épületek a 19. század közepén: egy nagy vendégfogadó (ma már nincs meg), két malom az Ondi-patakon (szintén elpusztultak). Szőlőhegye (Előhegy, Berkec) „oly jó bort terem, hogy a hegyaljainál semmivel sem alábbvaló” (*Fényes 1851*).

1869-ben Szerencs lakossága 1819 fő, ami azt jelenti, hogy az első népszámlálást követi nyolc évtizedben alig növekedett. A várat birtokló családokon kívül jelentősebb birtokosok, tehetősebb kereskedők vagy iparosok nem éltek a mezővárosban, s így jelentősebb építkezésekre sem került sor. Sőt 1871-ben a közigazgatási átrendezés kapcsán a település elveszítette addigi mezővárosi státusát és visszaminősítették nagyközséggé (*Seresné Szegőfi A. 1983*).

Szerencs 19. századi látképe (Myskovszky rajza után)

A vasút fejlesztése jelentette a fejlődés alapját, főleg akkor, amikor nemcsak Miskolc és Tokaj felé, de Sátoraljaújhely irányába is megépült a vasúti összeköttetés, azaz Szerencs vasúti csomópont lett. Így a forgalomnak megfelelően nagy vasútállomás épült. A vasúton való jó megközelítésnek is köszönhető, hogy Szerencs 1873-tól járási székhely is lett. Ezzel együtt járt a megfelelő hivatali épületek (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság) építése is. Az 1869-ben még csak 1819 lakosú település lakossága 1890-re több mint kétszeresére (4339) nőtt (1880-ban 2770).

A vasútnak is köszönhető, hogy 1889-ben Szerencsen építették föl az ország legnagyobb cukorgyárát (*Salánki I. 1989*). A vasútállomás melletti vizenyős területet föltöltve épült meg a jelentős területet magába foglaló gyárnegyed, amelynek épületei jelentősen megváltoztatták a település addigi arculatát. A gyárnak a régió gazdasági életére gyakorolt hatása is érzékeltette hatását az új településkép kialakításában. A gyárnak köszönhető, hogy a filoxéra miatt elpusztult szőlők egykori munkásai és birtokosai is munkalehetőséghez jutottak. Már az első évtizedben is mintegy másfélezer embernek adott munkát a gyár. Szerencsnek 1900-ban már 5272 lakosa volt, 1910-ben pedig 6101.

A cukorgyártól a település központja felé tartó főút mentén a 19-20. század fordulója időszakától kezdve egymás után épültek a földszintes, igényes kialakítású, stukkókkal díszített jellegzetes polgárházak, amelyek utcafrontján részben

üzleteket alakítottak ki. Fölépült a polgári iskola (ma bank működik benne), az utcának a Kossuth téren túli szakaszán a községháza, majd még odébb a Járásbíróság (1907/8) egyemeletes tömbje. A várhoz vezető utcácska sarkán megépült a tisztasági fürdő épülettömbje (1910).

Szerencs építészeti képe az első világháborút követően még városiasabb lett (noha városi rangot meglehetősen későn, 1984-ben kapott!). A lakosság tovább növekedett: 6707 (1930), 7613 (1941). A cukorgyár körül emeletes lakótelep (tisztviselőtelep) épült ki, amelyet jellegzetes kerítés vett körül. 1921-ben létrehozták a cukorgyár mellett a Csokoládégyárat. A két üzem ideálisan kiegészítette egymást nyolc évtizeden keresztül.

1945 után évtizedekig néhány lakóházat és iskolákat, üzleteket kivéve jelentősebb építkezés nem folyt a településen. Ennek köszönhető, hogy a városközpont megmenekült az átépítéstől, csupán néhány jellegtelen üzletépület csúfítja el némileg a képet.

Az 1950-es évek végétől meginduló intenzívebb műemlékvédelem során Szerencsen csupán néhány épületet méltattak megőrzésre érdemesnek: a várat, a ref. templomot, a róm. kat. templomot, a gör. kat. templomot és a zsinagógát (*Genthon I. 1961*).

Az 1976-os hivatalos országos műemlékjegyzék szerint két műemléke van Szerencsnek: a gótikus, lőréses erődített fallal körülvett ref. templom, benne Rákóczi Zsigmond késő reneszánsz tumbájával, valamint a Rákóczi-várkastély, amelynek védett a környezete is. Műemlékjellegű a késő barokk gör. kat. templom, a barokk róm. kat. templom, valamint előtte a Nepomuki Szt. Jánost ábrázoló kőszobor (*Tilinger I. 1976*).

A korábbi műemlékek közül tehát hiányzik a zsinagóga. 1809-ben kezdték gyűjteni építésére a pénzt a zsidó hitközség tagjai (akkoriban Szerencs a mádi rabbikerület fiókja volt csupán). 1812-re épült fel kőtemplomuk, amikor mintegy 14 zsidó család lakhatott Szerencsen. 1875-től már zsidó iskola is működött Szerencsen (*Barna J. 1931*). 1944-ben a település teljes zsidóságát elhurcolták és többségük a munkaszolgálat során, vagy a haláltáborokban halt meg. Szerencsen így megszűnt a templomot fenntartani képes zsidó közösség. A zsinagógát az 1970-es évek közepén bontották le, oda költözött a várból a mezőgazdasági vállalat. Így vált lehetővé 1974-től a vár teljes épületének kutatása és műemléki helyreállítása. A Hegyalja zsinagógáinak általában átalakítás lett a sorsa (pl. Tokajban, Sátoraljaújhelyen vagy Sárospatakon), egyedül a mádi lett teljesen fölújítva. A szerencsi épület is megérdemelte volna a fennmaradást.

1984-ben azzal, hogy Szerencs visszakapta régi városi rangját (köszönhetően az új vezetésnek is), a korábbinál nagyobb figyelem fordult a műemlékek felé. Már nem csupán a várral törődtek, hanem az 1945 előtt kialakult városközpont régi arculatának visszaállítására törekedtek. Így került sor a Rákóczi út két oldalán épült házak sortatarozására, a régi üzletportálok, ajtó- és ablaknyílások visszaállítására. Arra is törekedtek, hogy az új épületek (Népház, Posta, stb.)

jellegükben ne üssenek el olyan bántóan környezetüktől, mint pl. az 1960-as években emelt lapos tetős áruházak. Az 1968-ban emelt pártház épületét 2001/2-ben felújították, emelet-ráépítéssel kétemeletessé tették, beépítve a tetőteret, egyben átformálva az addigi lapos tetőt. Itt kapott helyet a Polgármesteri Hivatal. A korábban meglehetősen rendezetlen várkert és várkörnyék parkrekonstrukciója az utóbbi másfél évtized során valósult meg.

Szerencs város (és Ond településrész) településrendezése tervének 2004. januárjában kidolgozott hosszútávú városfejlesztési koncepciója szerint az említett műemléki épületeken kívül helyi védettség alá kerül a Rákóczi út két oldala a Gyár utcától a Posta környékéig. A Postán túl a Városi Bíróság épülete, a ref. templom tágabb környezete, a cukorgyár régi épületei (az elárusító pavilon, a Cukormúzeum épülete, a tisztviselőtelep lakóépületei, a „hatház"), a Huszárvár utca és a Sallai utca jellegzetes polgárházai. Az Alsó és a Felső pincesor 19-20. század fordulóján épült jellegzetes borpincéi is helyi védettséget élveznek. A jelenleg is folyó pinceépítések és átalakítások során a hagyományos formák lettek az irányadók.

Amennyiben sikerül az elképzeléseket következetesen megvalósítani, akkor nem állítható már Szerencsről, hogy műemléki (városképi) értékekben szegény település lenne. Már napjainkban sem az.

A továbbiakban a vasútállomástól kiindulva röviden leírjuk mindazokat az épületeket, amelyek országos vagy helyi műemléki védettséget élveznek ill. városképi jelentőségűek.

Szerencsre legtöbben vasúton érkeznek, így a város egyik jelképének tekinthető a MÁV állomás épülete. A földszintes, szép arányú épülettömb jellegzetessége az öntöttvas oszlopok tartotta fedett peron az első vágány mellett. Hasonló (de nagyobb) ezen a vonalon a sátoraljaújhelyi állomás. Gyoma-típusú (megkettőzött) állomásépület, 1871-ben épülhetett, amikor kiágaztatták Szerencstől az Északkeleti Vasút Sátoraljaújhely felé vezető vonalát (*Kubiszky M.-Gombár Gy. 1989*). Az épület bejáratától balra emléktábla: „Az átépített MÁV-állomás átadása alkalmából állította 2000. július 15.-én – MÁV Rt Szerencs Város Önkormányzata". A felújítás során az épület külseje visszanyerte eredeti szépségét. A belső térelosztáson a napjaink megkövetelte változásokat végrehajtották. A régi állomásokra oly jellemző étterem (resti) megszűnt, helyette büfé üzemel. A híresen jó állomás-étteremnek irodalmi emléket állított Komáromi János (1890-1937) író A nagy utazás c. regényében.

Az állomás előtti nagy telektömb, amelyet a Bocskai utca, a Gyár út és a Rákóczi út határol, a Cukorgyár ill. a Csokoládégyár területe. Jellegzetes kerítés veszi körül, amely az 1930-as években épült. A kanyar után, a Rákóczi út déli oldalán találjuk a pavilont, amely a Csokoládégyár hagyományos mintaboltja (helyi védettségű épület). Kialakítása, berendezése az 1930-as évek hangulatát idézi (Salánki I. 1989). A 2002. év végén ugyan megszüntette a gyártulajdonos svájci NESTLE cég Szerencsen (Rákóczi út 124.) a csokoládé gyártását, ám az

1996-ban alakult Szerencsi bonbon Kft. (vezetője dr. Takács István) folytatja a hagyományokat. 2004-ben a régi gyárépület egy részét is kibérelve nagyobb volumenűvé vált a gyártás. Szerencs tehát nem pusztán a hagyományos épületeket, hanem egy hagyományos (világhírű) iparágat is igyekszik megőrizni.

A Rákóczi útnak a gyár melletti szakaszán kétoldalt kerítéssel övezve, parkosított környezetben állnak a cukor- és csokoládégyár tisztviselő telepének házai. A Bocskai utcában helyi védettséget élvező épületek a „hatház" (régi cukorgyári munkáslakások).

A régi gyári épületekből eredeti állapotában csupán egy maradt meg, amely 1989 óta a Cukormúzeum otthona (Gyár út. 1.). Falán tábla hirdeti: „Ezt a gyűjteményt fennállásának 100. évfordulója tiszteletére létesítette a Szerencsi Cukorgyár 1989. augusztus 17." Létrehozása az akkori vezérigazgató, Pál György érdeme. Az üzemtörténeti gyűjtemény anyagának magvát Farkas István ny. gondnok régebbi gyűjtése képezte. Eredetileg földszintes, kantinnak épült, majd emeletessé átépítve 1948-ig a pénzügyőr laktanya működött benne, majd hat lakást alakították ki benne. A lakókat kiköltöztetve, visszaállítva az eredeti középfolyosós rendszert, tették alkalmassá múzeumi kiállítás céljára. A földszinten találjuk az 50 személyes előadótermet, az emeleten a gyártörténeti kiállítás két termét és a világ cukorcsomagolási kultúráját bemutató kiállítást. Ez Európa harmadik cukortörténeti múzeuma. A múzeum előtti parkban áll Tessedik Sámuel emlékműve, amelynek előlapján látható a Tessediket ábrázoló plakett, az oldallapokon pedig répaásó asszonyt ill. cukorrakodó munkást ábrázoló domborművet helyeztek el. Az emlékmű (Takács Erzsébet Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása) kőtömbje cukorkristály alakú. Tessedik érdeme, hogy német földről ő hozott először cukorrépa magot Magyarországra (*Salánki I. 1996*).

A 37-es út keresztezi a Rákóczi utat. A település hagyományos főútjának északnyugat felé enyhe ívben hajló szakasza mentén kétoldalt jellegzetes földszintes, zártsorú, szépen helyreállított, egységes hangulatú kisvárosi házak sorakoznak. Építéstörténetük feltárása a következő időszak feladata.

A Rákóczi útból észak felé elágazó Ondi út vezet a város fölé magasodó dombsor egyik halmán álló görög katolikus templomhoz. A templom megépülésekor a település szélén állt. A 18. század elején a háborúk és járványok miatt elnéptelenedett Szerencsre betelepített kárpátaljai ruszinok mintegy másfél évszázad alatt teljesen elmagyarosodtak. A lakosok kérésére Aspremontné Rákóczi Júlia engedélyezte, hogy az addig Bodrogolaszihoz tartozó hívek anyaegyházat alakíthassanak, s templomot építhessenek. 1716-ban létesült a parókia. Az állítólag már akkor fölépült templomot 1799-ben bővítették, megújították. A magyar nyelvűvé vált egyházközséget a munkácsi görög katolikus püspökségtől elcsatolták és a megalakuló hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyébe kebelezték (Barna J. 1931). A templomot kőfal övezte a 19. század végéig. Majd helyette a ma is meglévő kő lábazatú vaskerítést emelték. A kovácsoltvas kaput felirata szerint Gajdos István és neje készíttette (1911). A kapun belül jobbra kőkereszt (rajta INBI felirat), állíttatta

Katona Mihály (1847). A fém alapra festett korpusz teljesen tönkrement, helyette 2003-ban készült a jelenlegi, Becske József (Fehérgyarmat) alkotása. Az egyhajós késő barokk templom nyugati homlokzata elé ugrik a hagymakupolás torony. A dörzsölt vakolatot 1990-ben erősen megújították. Az átalakulás során a jellegzetes barokk színeket, az ajtó és ablaknyílásokat keretező díszítő festést elhagyták, ezzel megváltoztatva a templom egész jellegét.

A hajót kétszakaszos csehsüvegboltozat fedi. Kétoldalt egy-egy félköríves, negyedgömb kupolával fedett kórusfülkét találunk. A szentély félkörívesen záródik. Az ablakok félkörívvel záródnak. A templom világítását 2003-ban újították meg. A diadalív alatt látható a rokokó és copf faragványokkal ékes, gazdagon díszített ikonosztázion (*Szabadfalvi J.-Cseri M. 1992*).

A görög katolikus templom (Kozma Katalin felvétele)

Az ikonosztáz barokk stílusú, hagyományos felépítésű, 54 képet tartalmaz. Különlegessége, hogy az alapképeken kívül a négy elő-asztal alá is képeket festettek: ezek ószövetségi áldozat-bemutatások (Káin és Ábel, Illés a Kármel-hegyen, Melkizedek főpap, Ábrahám és Izsák). Az ikonosztázion közepén Krisztosz Pantokrator, azaz a mindent ítélő Krisztus alakja látható, bizánci püspöki ornátusban. Jobbra a tanító Krisztust ábrázoló képet helyezték el, balra pedig Szűz Máriát, karjában a gyermek Jézussal ábrázoló képet. Tovább haladva balra Szt. Miklós (a gör. kat. egyház védőszentje) képe következik. Jobbra Szűz Mária elhunyta és mennybe vitele látható. Ez a templom címünnepe (aug. 15.). Az északi és a déli kaput Szt. Mihály ill. Gábor arkangyal képe díszíti. A középső, ún. királyi ajtó éke Jákob álma (lajtorján az égbe megy). A királyi ajtó fölött látható az utolsó vacsorát ábrázoló ikon. Ettől balra sorakoznak a Szűz Mária életének hat fontos jelenetét ábrázoló ikonok, jobbra pedig a Jézus életének hat fontos jelenetét ábrázoló ikonok. E fölött az ikon-sorozat fölött a tizenkét apostolt ábrázoló ikonok következnek. Majd 6-6 kör alakú ikon ószövetségi prófétákat ábrázol. Az ikonosztáz része a szem-ábrázolás is fönt, középen, háromszögbe foglalva. Jelentése: egy az Isten, aki mint lát, mindent tud. Fölötte kereszt. A kereszt egyik oldalán János evangélista (jobbra) ill. Szűz Mária (balra). A kereszt felirata: INCI. A szentélyben az oltárkép 18. századi lehet, a 19/20. század fordulóján restaurálták. Az oltár aranyozását nemrégiben újították meg. A templom hajójának mennyezeti freskói: az ikonosztáz előtt pünkösd, a szentlélek eljövetelének ábrázolása látható. A hajó középső bolto-

zatának sarkaiban a négy evangélistát festették meg, középen pedig Szűz Mária elhunyta látható. A kórus fölötti boltozaton Jézus sírba tételét ábrázoló freskó látható. A kórust a 20. század elején készült öntöttvas oszlopok tartják (*Damjanovics Pál gör. kat. lelkész tájékoztatása alapján*).

A Rákóczi útra visszatérve a Kossuth térig vezető útszakaszon többnyire újabb, 1945 után emelt épületek sorakoznak. Jobboldalt, a dombon álló szakiskola előtti parkban láthatjuk az első világháborús emlékművet, amely jellegében hasonló az ország más részein látható katona-emlékekhez.

Az út baloldalán, délre a kerítéssel övezett várkert terül el. A füvesített területen viszonylag kevés a fa. A kert legmélyebb részén kis tó látszik, amely annak a mocsaras-tavas világnak a „hírmondója", amely a domb aljában húzódott a 18. század elejéig. Ezek a mocsarak jól láthatók Sicha hadmérnök 1663-ban készült helyszínrajzán is (*Csorba Cs. 1980*). Délre a mocsaras terület túlnyúlt a mai vasútvonalon is. Valaha mocsár övezhette a város déli határában lévő Taktaföldvárat (régészetileg védett terület, bozótos erdővel benőve), amely jól látható a II. József kori katonai fölmérésen is. A földvár Árpád-kori lehet, bár előkerültek itt őskori telepre utaló régészeti leletek is (*Csorba Cs. 1980*).

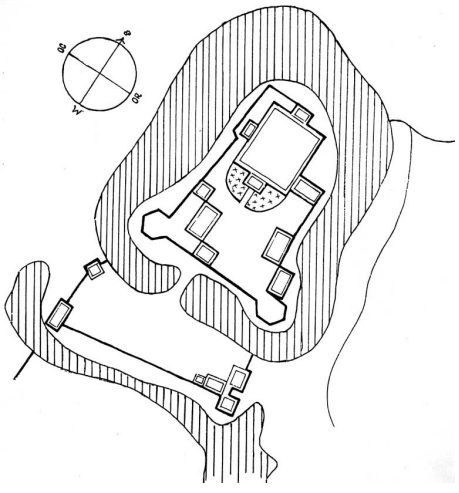

A hármas tagolású vár alaprajza 1663-ból. Sicha Lukács korabeli metszete után rajzolta Akácosi Tivadar (Siska J. nyomán)

A várkert délnyugati harmadában emelkedik a szerencsi Rákóczi-várkastély tömbje. Kívülről nézve leginkább a 18-19. századi átépítések hangulata az uralkodó, különösen a déli tömb, az ún. Huszárvár (elővár) esetében. Valter Ilona régész vezetésével 1968-1974 között folytak ásatások az elővárban (*Valter I. 1975*). 1969-1974 között került sor a helyreállításra.

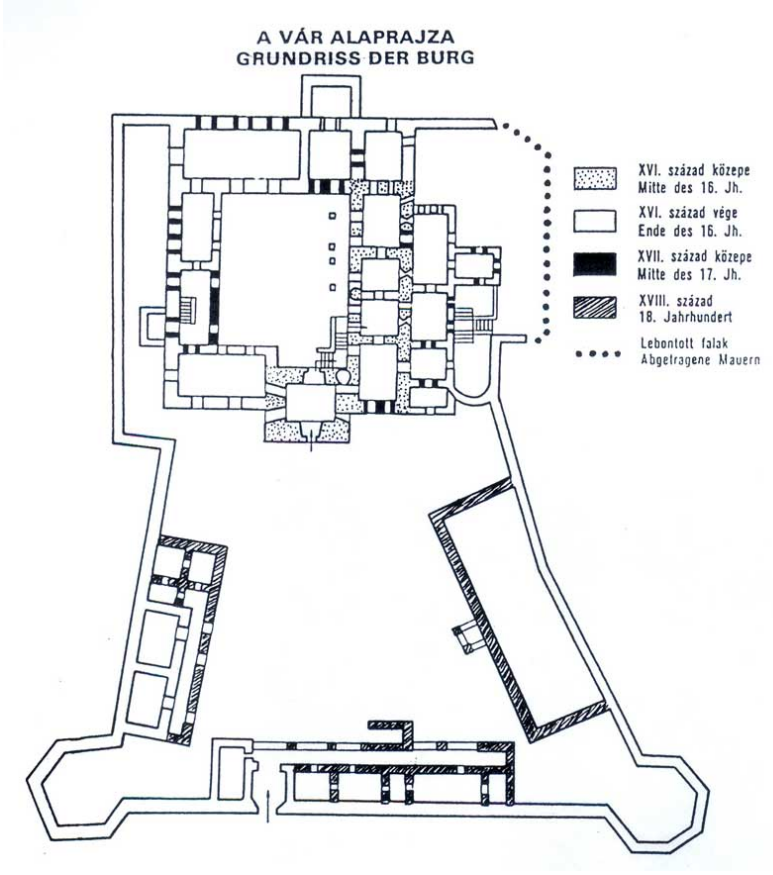

A szerencsi vár építésének korszakai. Rajzolta László Csaba. (Siska J. nyomán)

A külső vár keleti falához hozzáépült barokk magtárépületben színháztermet alakítottak ki, a délkeleti bástya lett a színház előtere. A déli kétszintes épületet szállodává alakították (Hotel Huszárvár). A délnyugati bástyát romosan konzerválták, megmaradt részében helyezték el a kazánházat (*Siska J. 1995*). 1975-1979 között került sor a külső vár nyugati barokk épületének helyreállítására. Itt a szállodához kapcsolódó kiszolgáló helyiségek (irodák, raktárak) kaptak helyet. A földszinti részen később éttermet alakítottak ki (*Erdei F. 1979*). 1978-1991 között László Csaba régész vezetésével folyt ásatás (és falkutatás) a belső vár tömbjében és környékén (*Feld I. 2000*). A belső vár felújítása 1991. őszén fejeződött be (ünnepélyes átadás október 23.). A nyugati szárnyban kapott helyet a Városi Könyvtár (állománya meghaladja a 80 ezer kötetet). Az északi szárnyban és a keleti szárny földszintjén találjuk a Városi Művelődési Központot, az emeleti rész pedig 1992-től a Zempléni Múzeum kiállításainak, irodáinak és raktárainak ad helyet.

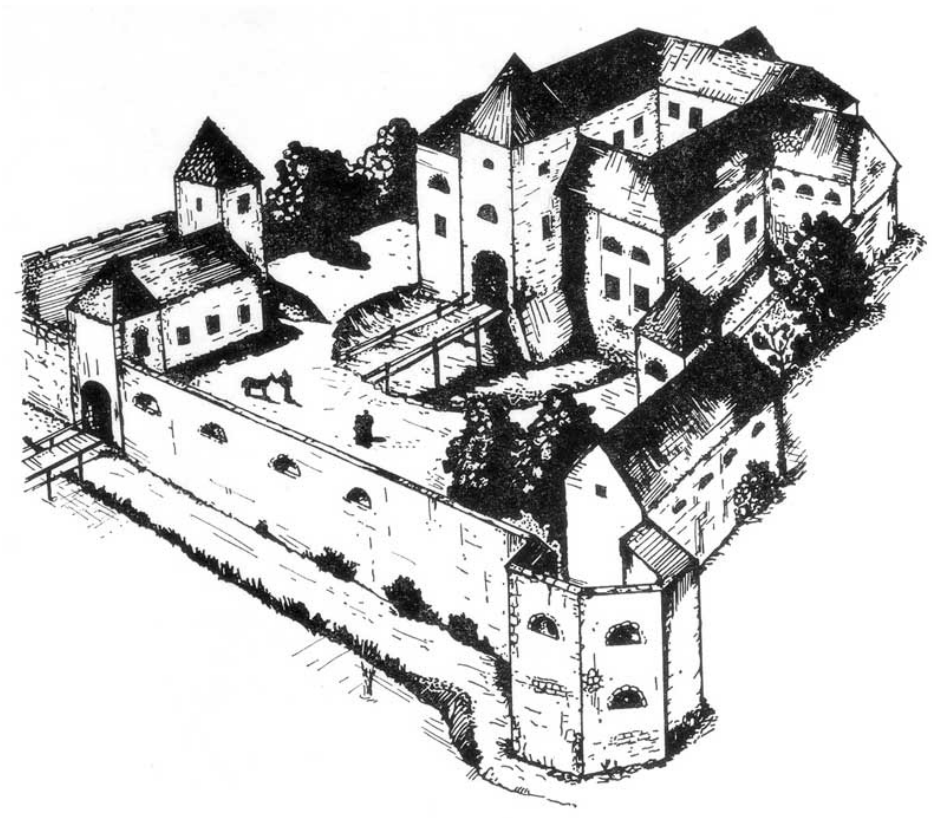

A szerencsi vár a 17. században
(Erdei F. és Fery A. nyomán rajzolta Dobány Z.)

Angyal Béla vezetésével 1968 végén jött létre a Szerencsi Helytörténeti Múzeum, amelynek neve 1975-től (helyi kezdeményezésre) Takta Múzeum lett. 1977-től kapta mai nevét: Zempléni Múzeum. Valójában azonban nem egész Zemplén múzeuma, csupán Szerencs és környéke történeti-néprajzi emlékanyagát gyűjti, s még ennek is csak kisebb része látható kiállításain.

A múzeum leglátványosabb gyűjteménye dr. Petrikovits László (1901-1972) szerencsi fogorvos, műgyűjtő képes-levelezőlap gyűjteménye, amelyet 1967-ben ajánlott föl a múzeum számára. Azóta a gyűjtemény mintegy 850 ezer darabot számlál, Európa egyik legnagyobb ilyen kollekciója. Az állandó kiállításon természetesen ennek csak kisebb, reprezentatív része látható. Az ex libris gyűjtemény nagysága megközelíti a 40 ezret, ennek válogatott darabjai is állandó kiállításon láthatók (Siska J. 1992). Rákóczi Zsigmond és kora címet viseli az állandó történeti kiállítás, amely megérett a felújításra, gazdagításra.

A várkastély építéstörténetét az ásatások és falkutatások csak részben tisztázták. Jelentős részek (pl. a várárok és más külső védőművek) ásatására eddig nem került sor, pedig a várárok rekonstrukciójával akár az egész épületet a régi módon víz vehetné körül. A régészeti kutatások eredményeinek részletes közlésére csakúgy nem került sor, mint a gazdag leletanyag feldolgozására, s ennek tudható be, hogy a jelenlegi kiállítás az előkerült régészeti tárgyakból úgyszólván semmit nem mutat be.

A római katolikus templom (Kozma K. felvétele)

Nepumoki Szent János szobra (Kozma K. felvétele)

A várat az északi kapun keresztül elhagyva láthatjuk Rákóczi Zsigmond egész alakos szobrát. Az eredetileg a várkert részét képező parkban áll jobbra a róm. kat. plébánia földszintes, L alakú, utcafrontján timpanonnal díszített, szép arányú épülete. A templommal együtt épülhetett első formájában, majd 1890/91-ben megújították, bővítették (Kassai egyházmegye 1904). Részben (északon) kőfallal övezett nagy kertje van.

A plébániától északra emelkedik a homlokzati tornyos, barokk róm. kat. templom. A reformáció elterjedésével, a 16. század közepén veszíthették el templomukat a katolikusok. 1670-1683 között átmenetileg a ref. templomot birtokolták a katolikusok I. Rákóczi Ferenc ill. Báthori Zsófia jóvoltából. Ezt követően a várban kialakított kápolnát látogathatták a szerencsi katolikusok. A katolikus vallású nagybirtokos családnak köszönhetően 1742-ben önálló plébániát kapott Szerencs (ekkor kezdődnek anyakönyvei is).

A szerencsi uradalmat birtokló Almásy Mihálynak köszönhető, hogy 1760-1764 között fölépülhetett a ma is meglévő róm. kat. templom, Szűz Mária születésének tiszteletére szentelve. Kisboldogasszony napján van a templom búcsúja (szeptember 8.).

Nyugat felé néző órapárkányos főhomlokzata fölött emelkedik egyetlen tornya, amelynek alsó ablaka lant alakú. A főhomlokzat előtti nyeregtetős előcsarnok. A kapu fölött évszám: MDCCLXIV (a templomépítés befejezésének időpontjára utal). A főhomlokzat két oldalán egy-egy falfülke látható, amelyben eredetileg bizonyára szobrok állhattak.

A templom hajóját csehsüvegboltozat fedi. Nyújtott, lapos ívvel záródó szentélyének déli oldalán találjuk a félnyeregtetővel fedett emeletes sekrestyét és oratóriumot. Az emeleti imahely fölött látható a templomépítő kegyúri család, az Almássyak címere. A sekrestyébe kívülről nyíló ajtó díszes vasalású, valószínűleg 18. századi lehet.

A templomot 1801-ben megújították (Barna J. 1931). 1976-ban a külső homlokzatot javították. 1980-ban a torony rézfedést kapott. 1984-ben készült el a padlózat süttői-siklósi márványburkolata. 1986-ban a templom belsejét festették ki. Jelenleg elsősorban a templom északi oldalán látszik vizesedés, a vakolat leomlás jelzi, hogy időszerű lenne a renoválás.

Az egykori értékes barokk berendezése nagyrészt elpusztult. Néhány faszobra és mellékoltárainak ornamentális faragványtöredékei a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteménybe kerültek (Szabadfalvi J. – Cseri M. 1992). A főoltárkép a templom titulusának megfelelően Szűz Mária születését ábrázolja. A főoltár mellett Szt. Joachimot ill. Szt. Annát ábrázoló szobor áll. Két mellékoltár is van (Mária oltár, Jézus Szíve oltár). A mellékoltárok képei: Nepomuki Szt. János és Szt. Júdás Tádé. A két szent papot és két szent katonát (Szt. György és Szt. Flórián) ábrázoló szobrok 20. századiak. A szobordíszek közül említésre érdemes a halott Krisztus és a fájdalmas Krisztus szobra. A díszes szószék a barokk művészet szép alkotása. A padok faragottak, a hajó nyugati végében karzat is van.

A templom előtti kertben a bejárattól jobbra magas, négyzetes, hasáb alakú, párkányos posztamensen kőből faragott Nepomuki Szt. János szobor. A 14. században élt, cseh püspök szobrát általában híd mellé szokták elhelyezni, utalva ezzel is vértanúságának helyére (a Moldva folyóba lökték). Szerencsen is a plébánia mellett folyó patakon, s a várkastélyba vezető árok fölött híd állhatott az 1760-as években, amikor a barokk stílusú szobor készülhetett. Mestere ismeretlen. A fejét jobbra, a templom irányába haladók felé fordító szent hagyományos papi öltözékben, lobogó miseingben áll, kezeivel feszületet szorít a melléhez. Feje és nyaka megsérült, kiegészítették.

A templomkert bejáratától balra kőből faragott feszület áll, amely hasonló magasságú, mint az említett szobor. Lábazatán felirat: Spect. Dnus jn. Joan Almasii et conth. ejs. Spect. Dna Rosalia Horvath de Szalaber Die 6. April. Ano 1803. (azaz ifj. Almássy János és felesége, zalabéri Horváth Rozália állíttatták 1803. április 6-án). A Krisztus-korpusz újabb, az eredeti az idők folyamán elenyészett.

A Rákóczi útról a plébánia és a vár felé vezető utcácska sarkán áll az 1910-ben épült tisztasági fürdő épülete. A plébániakertjében fakadó meleg forrásból eredő patak folyt át a várkerten a 20. század elején is. A forrásvízre alapozva épült meg a tisztasági fürdő (Kassai egyházmegye 1904). A fürdő kénes tartalmú vizét a két világháború közötti időszakban gyógyhatásúnak ismerték el (Csíkvári, 1940). A vízvezeték kiépülése és a lakások fürdőszobával való ellátásának általánossá válása miatt a fürdő az 1960-as évektől kezdve egyre veszített jelentőségéből. Az időközben leromló, pusztuló épületet már mintegy két évtizede bezárták. Épülete helyi védettséget élvez, a városrendezési terv megtartásával számol. Mivel az eddigi próbafúrások olyan mennyiségű és minőségű vizet (gyógyvíz, melegvíz) nem hoztak felszínre, amely alkalmas lenne egy nagyobb forgalmú fürdő üzemeltetéséhez, ezért inkább fittness-wellness vagy más hasonló típusú hasznosításában gondolkodik a város vezetése. A város központjában álló, hangsúlyos épület elhanyagolt állapota szemet szúr, rontja a városképet. Felújítása, új funkciójának mielőbbi megtalálása remélhetőleg nem várat sokáig magára.

A nyugati irányba tovább vezető Rákóczi utat megszakítja a Kossuth tér, amelynek déli oldalán emelkedik az 1848-as emlékmű.

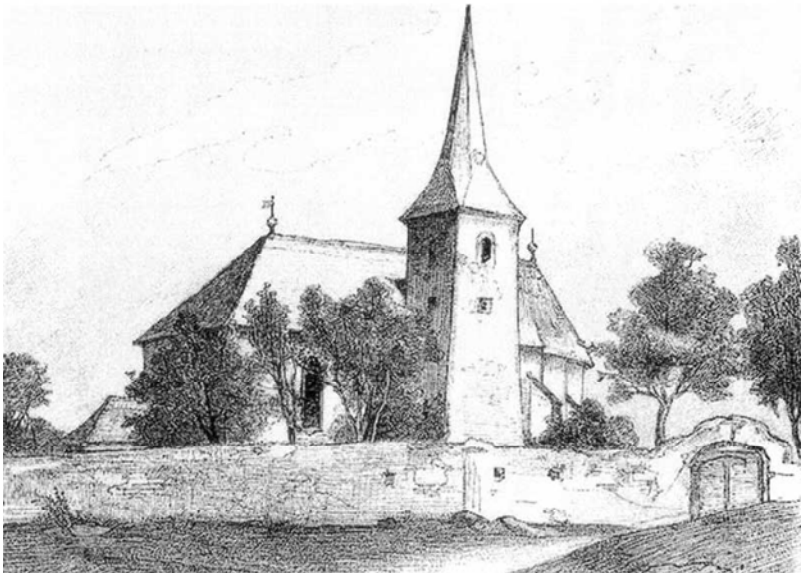

A református templom a 19. század közepén (Raskovics rajza nyomán)

A Kossuth térről ágazik ki északkelet felé a Kossuth Lajos utca. Északi házsorában akad néhány jellegzetes, jó arányú, a 20. század első felében épült földszintes kisvárosi ház, amely érdemes városképi védelemre, pl. az Árpád köz és a Kossuth Lajos utca két sarkán egy-egy ház. A déli házsorban pl. a 8. sz. L alakú, tornácos, üvegezett verandás, eredeti formájában való megőrzésre érdemes. A Hegy utcával szemben lévő stukkódíszes földszintes, jó arányú épület is a régi polgári építészet védelemreméltó képviselője.

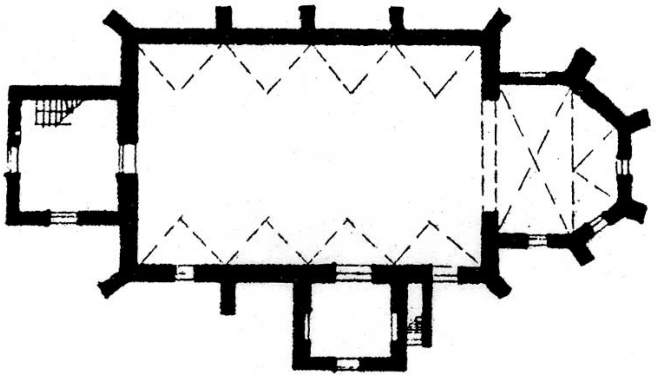

A szerencsi református templom alaprajza

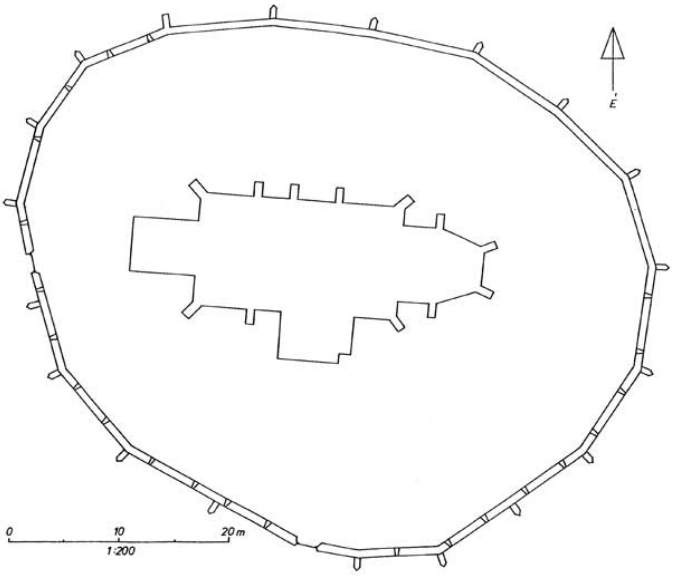

A református templom körüli várfal (Nováki Gy. és Sárközi S. felmérése 1977)

A Kossuth térről északi irányba egy keskeny, emelkedő utca vezet a ref. templomhoz. A város felé magasodó domb oldalában, halomszerű emelkedésen áll a nagyjából oválishoz közelítő alakú (voltaképpen sokszögű), támpillérekkel megerősített, lőréses fallal körülvett (Tolnai G. 2001) egyhajós, keletelt, a nyolcszög három oldalával záródó, egyhajós, támpillérekkel megerősített templom. Bádog gúlával fedett tornya a hajó déli falához épült hozzá. A szentély déli és keleti oldalán, a hajó déli oldalán és a torony alsó szintjén gótikus ill. lőrésszerű, feljebb félköríves záródású, újabb ablakok láthatók. A hajó északi oldalán nem nyílnak ablakok. A torony alja keresztboltozatos. Gótikus, kőkeretes ajtaján, vagy a nyugati homlokzathoz csatlakozó újkori, egyszerű, igénytelen kialakítású előépítmény kapuján keresztül léphetünk be a templomba. A torony keleti falához az újkorban egy toldaléképítményt ragasztottak. Innen indul a torony lépcsője.

A templomhajó dongaboltozatos, a szentélytől félköríves diadalív választja el. A hajó nyugati részén a padsorok fölött U alakban húzódik a 19. században létesített karzat az orgonával. A toronyból nyíló bejárattól jobbra, a hajó közepén látható Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelemnek és nejének, Gerendy Annának késő reneszánsz stílusú tumbája. A vörösmárvány lapokat fakeretbe illesztették 1618-ban. A fedőlapon a Rákóczi- és a Gerendi-címer, továbbá felirat látható. A latin felirat magyar fordítása: Tekintetes és Nagyságos felsővadászi Rákóczi Zsigmond, Borsod vármegye főispánja stb., a magyar király néhai legfőbb tanácsosa, először Szendrő, azután pedig Eger kapitánya és Erdély fejedelme, a Magyarországi Részek ura és a székelyek ispánja stb. számára állított jeles címer, akinek erénye gyakrabban híresedett el Magyarországon a legnagyobb örvendezések közepette, aki meghalt az ő kegyeletes szülőhelyén, Felsővadászon az 1608. évi december hó 5-én, midőn innen-onnan 64 évig élt. Három gyászoló fia: György, Zsigmond és Pál az úő legkedvesebb édesatyjoknak, aki iránt jól érdemesült." A nyugati oldalra vésték Rákóczi Zsigmond képét a következő idézettel: „Tebenned reméltem Uram, hogy nem leszek porrá mindörökké." A keleti oldalra került Gerendy Anna képe. A tumba déli oldalán magyar nyelvű vers őrzi Rákóczi emlékét:

„Itt fekszik Rákóczi Zsigmond, Az jámbor felőle jót mond.
Magyar országnak támasza, Vala császárunk Tanáchya.
Szendrő csudálta erejét, Eger karját. nagy elméjét,
Erdély szerette oltalmát, Az Török félte hatalmát.
Mi honnyunkban lakó népek, Óhajtyuk mint igaz hivek.
Azért Szendrő, Magyar, Eger, Császár, Erdély s minden ember,
Sirassad édes Atyádot, Megholt Rákóczi Zsigmondot."

A tumba egyik hosszanti oldalán a felirat mellett két angyal alakját faragták ki, a másik oldal dísze oroszlán és griffmadár. A tumba két rövid oldala a századok során elkallódott.

A síremlék alatt találjuk a dongaboltozatos kriptát, ahová fölnyitható deszkaajtó vezet. Üveggel fedett urnában helyezték el a nevezetes halottak csontmaradványait.

A templom északi falán emléktábla (1605. április 20-án a felkelt rendek országgyűlése itt választotta Magyarország fejedelmévé Bocskai Istvánt, aki Szerencset szabad királyi városi rangra emelte): „E szent hajlékban szervezkedtek hős elődeink Bocskay István vezérlete alatt a nemzeti és vallásszabadság védelmezésére. 1605. április 17-20. Örök tisztelet nevöknek!"

A templom régi, hárommázsás harangját, amelyet 1646-ban I. Rákóczi György adományozott, kétszer is újraöntötték (1757, 1922). Az 535 kg-os harangot 1927-ben öntötték.

A diadalív mellett az északi falnál találjuk a szószéket. A szentély keresztboltozattal fedett. (Várady J. 1989). A templom belsejének mai kiképzése, rabic boltozata az 1900-ban végzett munkálatok eredménye (Szabadfalvi J. – Cseri M. 1992). 1921-ben leégett a templom fedele és a toronysisak. A hívek áldozatkészségéből helyreállították (Barna J. 1931).

A templom építéstörténetének tisztázásához elengedhetetlen a régészeti ásatás és alapos falkutatás. Akkor derülhet ki, hogy Rákóczi Zsigmond építkezésének milyen középkori előzményei lehetnek. Az erődített templomfal része lehetett a városi erődítménynek, s bizonyára 17. századi lehet, de falkutatás és ásatás nélkül bizonyosságot nem nyerhetünk.

A ref. templomtól a domboldalban fölfelé juthatunk el az Alsó pincesorhoz és a vele párhuzamos, északabbra fekvő Felső pincesorhoz. Mintegy hetven pince található itt, amelyek a 19. század végétől épültek ki, a filoxéra után fölhagyott Rákóczi úti házakhoz tartozó pincék helyett. Az Alsó pincesor egyik jellegzetes nagyobb pincéje a mai Szabó-pince. Tulajdonosa Szabó Gyula, aki 1990-től vendéglátásra rendezkedett be. Itt árusítja borait, amelyek összességében 1,5 ha területű szerencsi, ondi és szegi szőlőiben teremnek. Az L alakú pince 70 m (40+30) hosszú. A 19. század végén a vasútállomás étterme (a resti) üzemeltetője volt a tulajdonosa. A vulkáni kőzet ezen a tájékon nehezen munkálható, ezért amikor túlságosan kemény kőzet akadt a pincekészítők útjába, nem folytatták észak felé a munkát, hanem keletre egy oldalágat vágtak. A pince fala a Hegyalján szokásos módon nemes penésszel borított. Már öt pince van Szerencsen, amelynek gazdái vendéglátással, borkiméréssel is foglalkoznak. A borházakban általában kandalló fűtés van. 1945 után néhány borházat lakóházzá alakítottak át. A pincék átépítésénél, újak létesítésénél újabban főépítészi egyeztetéssel arra törekszenek, hogy a hagyományos formák megmaradjanak.

Az 1991-1997 közötti pinceprogram során tömedékelték azokat a régi pincéket, amelyeket már nem használtak, s előkerülve a közlekedést akadályozták.

Ilyen volt a Széchenyi u. 45. sz. alatti óvoda épülete alatt két egykori pince (kb. 18 ill. 15 m hosszúak), Árpád u. 45. sz. alatt a közterület ill. az út alatt kb. 45 m hosszú pince, az Árpád út 43. számnál az út alatti üreg, a Kossuth Lajos u. 3. (Munkaügyi Központ) épülete alatt 20 m hosszú pince (megerősítve ugyanott 15 m hosszú pince), a Kossuth Lajos u. 19. közterület és út alatti üreg, a Hegy u. 8. alatti épületnél lévő üreg. Megerősítésre került a Lajos köz 7. sz. alatti 43 m hosszú pince, az Árpád köz 10. szám alatt a közterület és az út alatt húzódó kb. 5 m hosszú pinceág, az Alsópincesor 3. szám alatt az út alatti kb. 6 m hosszú pinceág.

A pincesor fölött húzódnak az egyes felekezetek temetői, amelyek nagyrészt gondozottak, bár akadnak elhanyagolt sírok is. Jelentősebb művészi értéket képviselő síremlékek nincsenek. Legkeletebbre fekszik a kőfallal körülvett zsidó temető, amely gondozott, szépek a sírkövei, melyek között 19. századiak is vannak.

A temető fölötti Árpád-tetőn Pesty Frigyes helynévgyűjtési felhívására készült jelentés (1864) említ egy földvárat, amely mintegy 30x40 m-es területet foglalt magába. Ásatás nélkül korát nem lehet megállapítani, de nagyon valószínű, hogy Árpád-kori lehetett (Csorba Cs. 1980).

A Rákóczi útnak a Kossuth térről nyugat felé vezető szakaszán is vannak városképi szempontból jelentős értéket képviselő épületek. Ilyen a gyógyszertár földszintes saroképülete (75. sz.), amely helyi műemléki védettséget élvez.

A Rákóczi út 59. sz. alatt áll a Szerencsi Mezőgazdasági Rt. épülete, ahol korábban a zsinagóga emelkedett (Tiner L. 1998).

1945 előtt a város legreprezentatívabb középülete volt a Járásbíróság (ma Városi Bíróság) egyemeletes, szép arányú tömbje (Rákóczi út 45.). A kapu alatt tábla hirdeti: Tervezte Jablonszky Ferenc műépítész, építette Venglárcsik István építőmester 1907-08. évben. 1945 után az épület belsejét átépítették, a földszinten pl. szolgálati lakásokat alakítottak ki, az emeleten pl. az oldalfolyosós rendszert középfolyosóssá változtatták.

Az ondi református templom
(Papp László rajza)

Az ondi parókia (Papp L. rajza, 2004)

A rekonstrukció során (OIT beruházás, 1997/98) arra törekedtek, hogy visszaállítsák az eredeti beosztást, természetesen egyben a mai kor igényeihez is alkalmazkodva. A régi berendezésből (bútorokból semmi sem maradt). Az udvari melléképületekben alakítottak ki két szolgálati lakást, s itt kapott helyet az irattár és a könyvtár is.

Végül a belvárosi részen a Sallai utcában és a Huszárvár utcában van néhány olyan jellegzetes kispolgári épület (utcakép), amely a tervek szerint helyi védettségre érdemes.

Vázlatos áttekintésünk remélhetőleg meggyőzi az olvasót arról, hogy Szerencsnek vannak olyan városképi értékei, amelyek megőrzésre érdemesek, s igen nagy az önkormányzat felelőssége, hogy a település belső magjának jellegzetes, hagyományos utcaképét lehetőleg megőrizze, ill. helyreállítsa az elrontott homlokzatokat, portálokat. Az 1960/70-es évek jellegtelen, a régi városképbe nem illeszkedő épületei átalakításával (pl. a lapos tetők nyeregtetőssé alakításával) javíthatunk is a városképen. Feltétlenül megmentésre érdemes a fürdő, a várkastélyban a belső udvar késő reneszánsz emeleti folyosójának rekonstrukcióját lehetne folytatni, s a várárok teljes feltárásával ismét olyan látványos vízi vár lehetne Szerencs, mint amilyen volt a 17. században. Mindezek mellett elengedhetetlen a kiállítások teljes átrendezése is. Szerencs olyan értékekkel rendelkezik, hogy sok tekintetben méltó vetélytársa lehet a Hegyalja olyan központjainak, mint Sátoraljaújhely, Sárospatak vagy Tokaj.

Irodalom

Barna J. (1931): Szerencs és vidéke. Budapest
Barsi J. (1998): Magyarország történeti helységnévtára. Zemplén megye (1773-1808). I.
Csíkvári (1940): Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest
Csorba Cs. (1980): Várak a Hegyalján. Tokaj-Ónod-Szerencs. Budapest
Csorba Cs. (1990): Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek). Ford. Barsi J. Miskolc
Dányi D.-Dávid Z. (1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Szerk. Budapest
Détshy M. (1988): Rákóczi Zsigmond szerencsi vár- és templomépítkezésének dokumentumai. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. 229-242.
Erdei F. (1979): A szerencsi vár helyreállítása. Műemlékvédelem, 204-215.
Feld I. (2000): 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. Sárospatak
Fényes E. (1851): Magyarország geographiai szótára IV. köt. Pesten
Genthon I. (1961): Magyarország művészeti emlékei 2. Budapest
Dr. Hanusz Á. (2002): A turizmus fejlesztési lehetőségei Szerencsen. Frisnyák S.-Gál A. szerk. Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. 187-195.
Kassai egyházmegye (1904): A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve II. . Kassa
Kováts J. I. (1942): Magyar református templomok. Budapest
Kubinszky M.-Gombár Gy. (1989): Vasútállomások Magyarországon. Épületek 1846-1988. Budapest
S. Nagy K. (1978): Zsidó temetők Észak-Magyarországon. Művészet, 10. sz. 22-23.
Salánki I. (1989): A Szerencsi Cukorgyár 100 éve. Budapest
Salánki I. (1996): Szerencs. Cukormúzeum. Bp. TKM 444
Seresné Szegőfi A. (1983): Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983. Miskolc
Siska J (1992): Szerencs. Zempléni Múzeum. TKM 440. Budapest
Siska J. (1995): A szerencsi vár építéstörténete. In: Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez I. (Helytörténeti tanulmányok). Szer. Bencsik J. – Várhelyi Gy. Szerencs
Szabadfalvi J.-Cseri M. (1992): Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. IV. Tokaj és környéke. Miskolc
Tiner L. (1998): Borsod-Abaúj-Zemplén megye kézikönyve. I. köt. Budapest
Tolnai G. (2001): Templomvárak, erődtemplomok Magyarországon. Esztergom
Valter I. (1975): Szerencs. In: Várépítészetünk (261-267). Szerk. Gerő László. Budapest
Vályi A. (1799): Magyar országnak leírása. Harmadik kötet. Budán
Várady J.(1989): Tiszáninnen református templomai. Debrecen.

Szerencs népességföldrajza (1784/87-2001)*

Dr. Frisnyák Sándor - Dr. Gál András

Az 1784/87-es népesség-összeíráskor a 887 km^2 kiterjedésű Tokaj-Hegyalján 41285 embert regisztráltak. A népesség 80%-a tizenkét bortermelő mezővárosban koncentrálódott. Szerencs 1571 lakosával a hegyaljai mezővárosok sorrendjében a 12. helyet foglalta el és 3,8 %-kal részesedett a kisrégió teljes népességéből. A Hegyalja ez idő tájt hazánk egyik legfejlettebb és legsűrűbben lakott mikrorégiója (népsűrűsége 46,5 fő/km^2 , az országos átlag 28,8 fő/km^2). A 18. század vége felé Lengyelország felosztásával a Hegyalja elvesztette borpiacának jelentős részét, s ezzel megindult a szőlő- és borgazdasági komplexum lassú hanyatlása. A gazdasági változások demográfiai hatása a mérsékeltebb népességnövekedésben nyilvánult meg. 1787-től 1851-ig a népességnövekedés országosan 55,8%, a Hegyalján már csak 45% volt. Szerencs ebben az időhosszmetszetben stagnáló település (1851-ben népessége kissé kevesebb volt, mint 64 évvel korábban). 1869-ben az első hivatalos népszámlálás Szerencs jelenlévő népességét 1819 főben állapította meg (*1. táblázat*). A Hegyalja össznépességéből ekkor 2,9%-kal részesedett, ami azt jelenti, hogy a népességnövekedési dinamikája elmaradt a legtöbb mezővárosétól. Megállapításunkat igazolja az is, hogy az 1787-től 1869-ig terjedő, több mint nyolc évtized alatt Magyarország népessége 86,9%-kal, a Hegyalja 54,2%-kal, Szerencs városa csak 15,8 %-kal növekedett.

A kiegyezés (1867) után a régió gazdasági súlypontjai átrendeződtek, a szénbányászat és az ipar fejlődésével a Sajó és mellékvölgyeiben egy új növekedési pólus alakult ki. A borsodi iparvidék mint munkaerőpiac az 1870-es évektől, majd később a filoxéravész (1885/87) után a Hegyaljáról is felszívta a szabad munkaerőt: a szőlőmunkásokat és egyéb nincsteleneket. Szerencs struktúra-váltással, a termelő és szolgáltatási funkciók kialakításával a Hegyalja növekedési centrumává vált, és a népességszám növekedésével is sorra megelőzte a környékbeli mezővárosokat. 1880-ban a népességszám (2370) alapján a kilencedik, 1890-ben (4339) az ötödik, 1900-ban (5272) a harmadik helyre került a hegyaljai mezővárosok sorrendjében. 1900-ban a Hegyalja össznépességének 6,6%-a élt Szerencsen. A város népességnövekedése a 20. században is folytatódott: az átlagosan tíz évenként tartott népszámlások csak 1920-ban és 1949-ben jeleztek –4, ill. –7,9%-os népességfogyást.

* A tanulmány az OTKA T034569. sz. kutatáshoz kapcsolódik

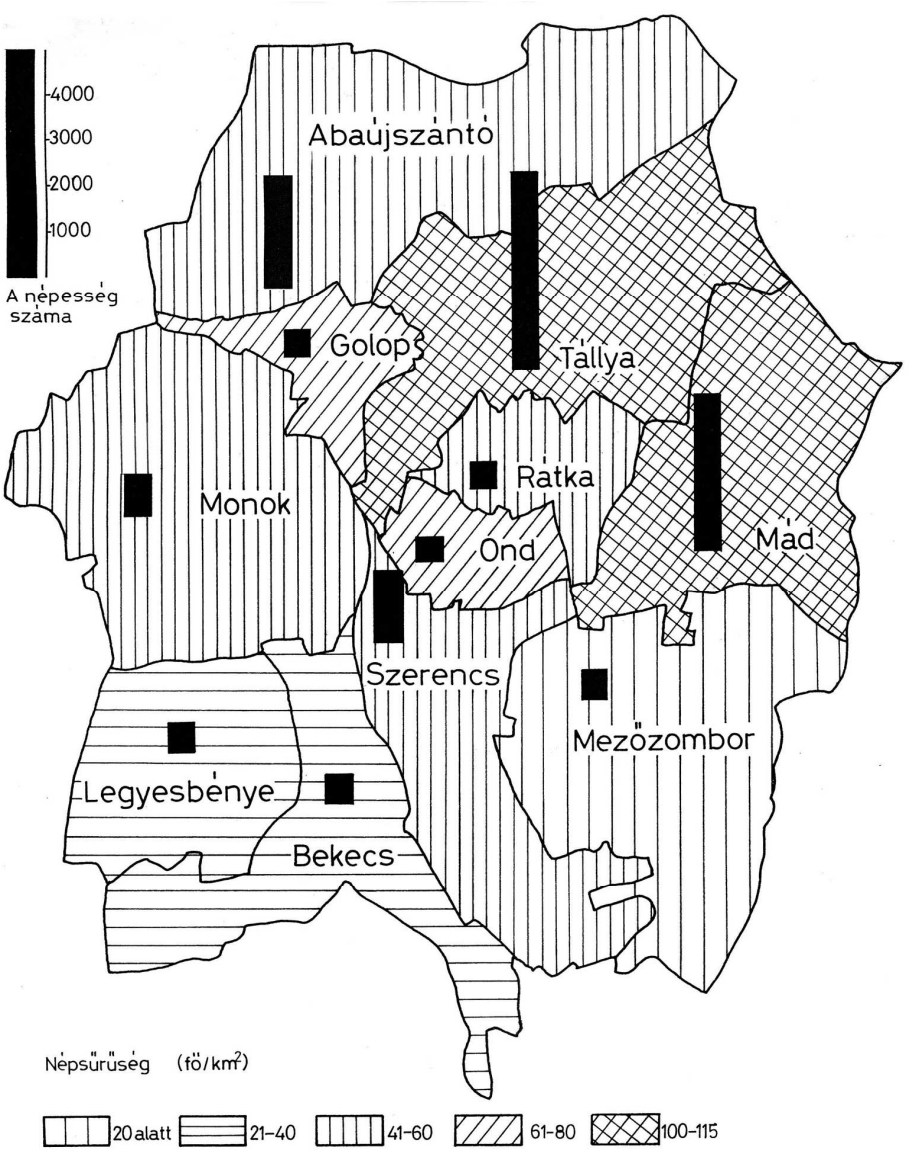

1. ábra. Szerencs és környéke népessége és népsűrűsége 1784/87-ben

Az első és második világháború okozta népességfogyást a természetes szaporodás és a bevándorlás viszonylag rövid idő alatt pótolta. Az 1869-től 1970-ig terjedő évszázad alatt Szerencs lakossága – a Hegyalján egyedülálló módon – 373%-kal növekedett. A Hegyalja népessége ugyanezen idő alatt mindössze 42,4%-os népesség-gyarapodást ért el. Az 1870-es évek közigazgatási reformja megszüntette a mezővárosi jogállást. Szerencs mint nagyközség továbbra is központi (városi) funkciókat látott el. A 20. század második felében Szerencs a városi rang visszaszerzése érdekében tudatosan fejlesztette a termelő ágazatokat, a gazdasági és társadalmi szolgáltatásokat és infrastruktúra-rendszerét. Népességét a demográfiai folyamatok feltételeinek javításával és a szomszédos települések (Bekecs és Ond) Szerencshez csatolásával is próbálta gyarapítani. Szerencs és Ond fúziója az 1980-as évek elején megvalósult. Ond népessége 1941-ben érte el maximumát (832 fő) s azóta lakossága folyamatosan csökkent (1980-ban 662 fő élt a faluban). Szerencs 1984-ben városi státusba került és sikeres modernizációval megőrizte népességmegtartó képességét. (Kistérsége, mely a Hegyalja néhány települése mellett a Taktaköz és a Harangod vidékére is kiterjed, a népességcsökkenés területe: 64000 lakossal). A stagnáló-népességcsökkenő kistérségben Szerencs tájszervező-integráló központ a 10000-es jelenlévő (éjszakai) és a 11700-as nappali népességgel. 1970-től a 2001-es népszámlálásig eltelt három évtized alatt Szerencs lakossága 1407 fővel, 14%-kal növekedett, Tokaj-Hegyalja állandó népessége 10083 fővel, 12,5%-kal csökkent. Szerencs – Sátoraljaújhely és Sárospatak után – Tokaj-Hegyalja harmadik legnépesebb városa. 12,5%-kal részesedik a történelmi borvidék összlakosságából.

1. táblázat. Szerencs és Ond népessége és népsűrűsége (1870-2001)

Év	***Szerencs***		***Ond***		***Összesen***	
	jelenlévő népesség	*népsűrűség fő/km²*	*jelenlévő népesség*	*népsűrűség fő/km²*	*jelenlévő népesség*	*népsűrűség fő/km²*
1870	1819	68,7	577	57,3	2396	65,5
1880	2370	89,5	552	54,8	2922	79,9
1890	4339	163,8	547	54,3	4886	133,6
1900	5272	199,0	615	61,1	5887	161,0
1910	6101	230,3	650	64,5	6751	184,6
1920	5851	220,9	677	67,2	6528	178,5
1930	6707	253,2	766	76,1	7473	204,4
1941	7613	287,4	832	82,6	8445	231,0
1949	7012	264,7	779	77,3	7791	213,1
1960	7789	294,0	764	75,8	8553	233,9
1970	8612	325,1	711	70,6	9323	255,0
1980	9387	354,3	632	62,7	10094	275,1
1990	-	-	-	-	10247	279,3
2001	-	-	-	-	10019	273,1

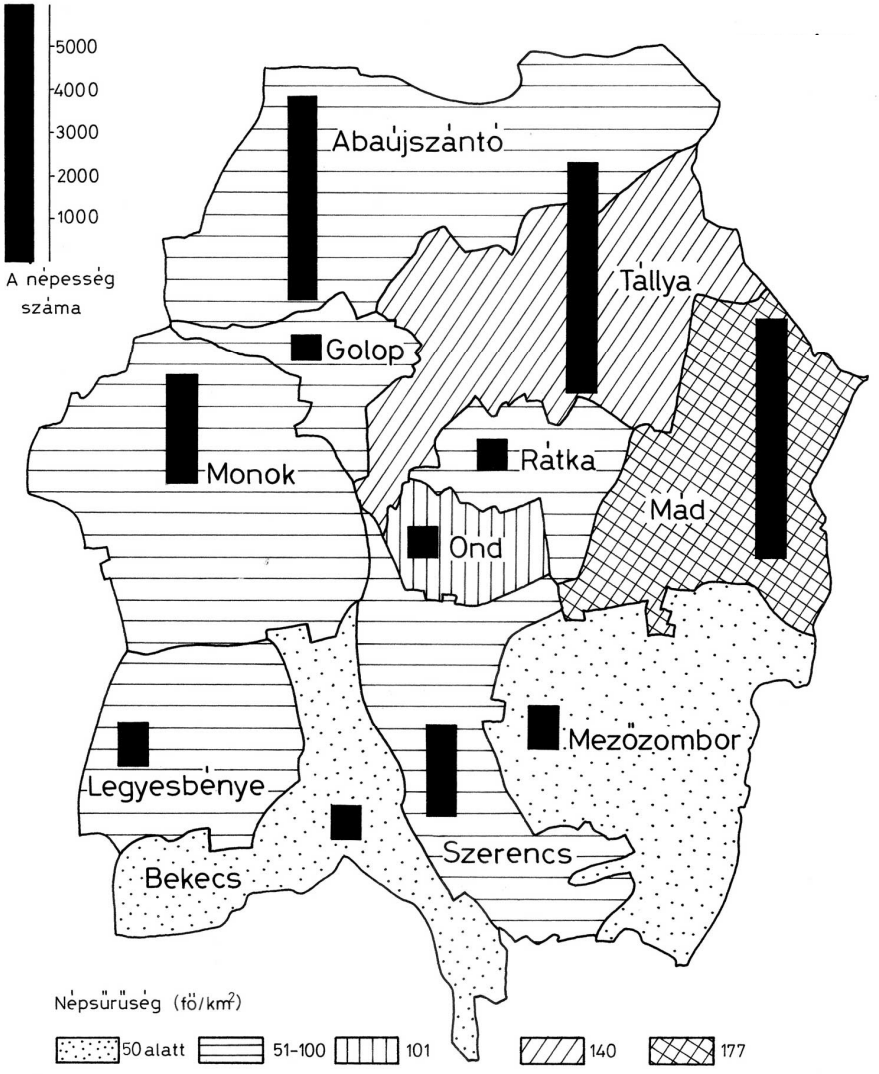

2. ábra. Szerencs és környéke népessége és népsűrűsége 1828/29-ben

Szerencs népességnövekedése két forrásból: a természetes szaporodásból és a bevándorlásokból ered. A természetes szaporodás az élve születések és a halálozások egyenlege. A tényleges szaporodás, amely városunkat is jellemzi, két egymást követő népszámlálásnál kimutatott népességszám különbözete. Az 1970-től 1990-ig terjedő időszakban Szerencsen is csökken a természetes szaporodás mértéke. Az 1990-es éveket a természetes fogyás jellemzi. A természetes fogyást a Szerencsre történő bevándorlás többé kevésbé még ellensúlyozza.

2. táblázat. Szerencs népességének nemek és korcsoport szerinti megoszlása 2001-ben

Korcsoport	***férfi***		***nő***		***Összesen***	
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
0-4	244	5,2	203	3,8	447	4,5
5-9	278	5,9	261	4,9	539	5,4
10-14	339	7,2	345	6,5	684	6,8
15-19	376	8,0	374	7,0	750	7,5
20-24	334	7,1	286	5,4	620	6,2
25-29	331	7,0	331	6,2	662	6,6
30-34	290	6,3	286	5,4	576	5,7
35-39	290	6,3	307	5,8	597	5,9
40-44	376	8,0	417	7,8	793	7,9
45-49	410	8,7	463	8,7	873	8,7
50-54	366	7,8	395	7,4	761	7,6
55-59	283	6,0	309	5,8	592	5,9
60-64	228	4,8	313	5,9	541	5,4
65-69	212	4,5	316	5,9	528	5,3
70-74	158	3,4	260	4,9	418	4,2
75-79	106	2,2	251	4,7	357	3,6
80-84	48	1,1	96	1,8	144	1,4
85-X	26	0,5	111	2,1	137	1,4
Összesen	**4695**	**100,0**	**5324**	**100,0**	**10019**	**100,0**

Szerencs lakosságának nemek és kor szerinti összetételét a *2. táblázat* tartalmazza. A közölt adatok alapján megállapítható, hogy 2001-ben az össznépesség (10019) 46,86%-a (4695) férfi és 53,14%-a (5324) nő. Az 1000 férfira jutó nők száma 1134. Az 1970. és a 2001. évi adatok összehasonlítása azt igazolja, hogy – az országos tendenciáknak megfelelően – Szerencsen is folyamatosan csökken a fiatalkorúak (0-14 éves), és folyamatosan növekszik az időskorúak (60 év felettiek) aránya. 1970-ben Szerencs és Ond együttes adatai szerint a 14 év alattiak aránya 22,4% volt, ez 2000-re 16,7%-ra csökkent. A munkaképes népesség aránya harminc év alatt alig változott: 62,9%-ról 62%-ra mérséklődött. A 60 évnél idősebbek aránya 14,7% volt, 2001-ben 21,3%-ra növekedett. A 60 év feletti korosztályokban – a férfiak halandóságának növekedése miatt – igen jelentős nőtöbblet figyelhető meg (778 férfi és 1347 nő).

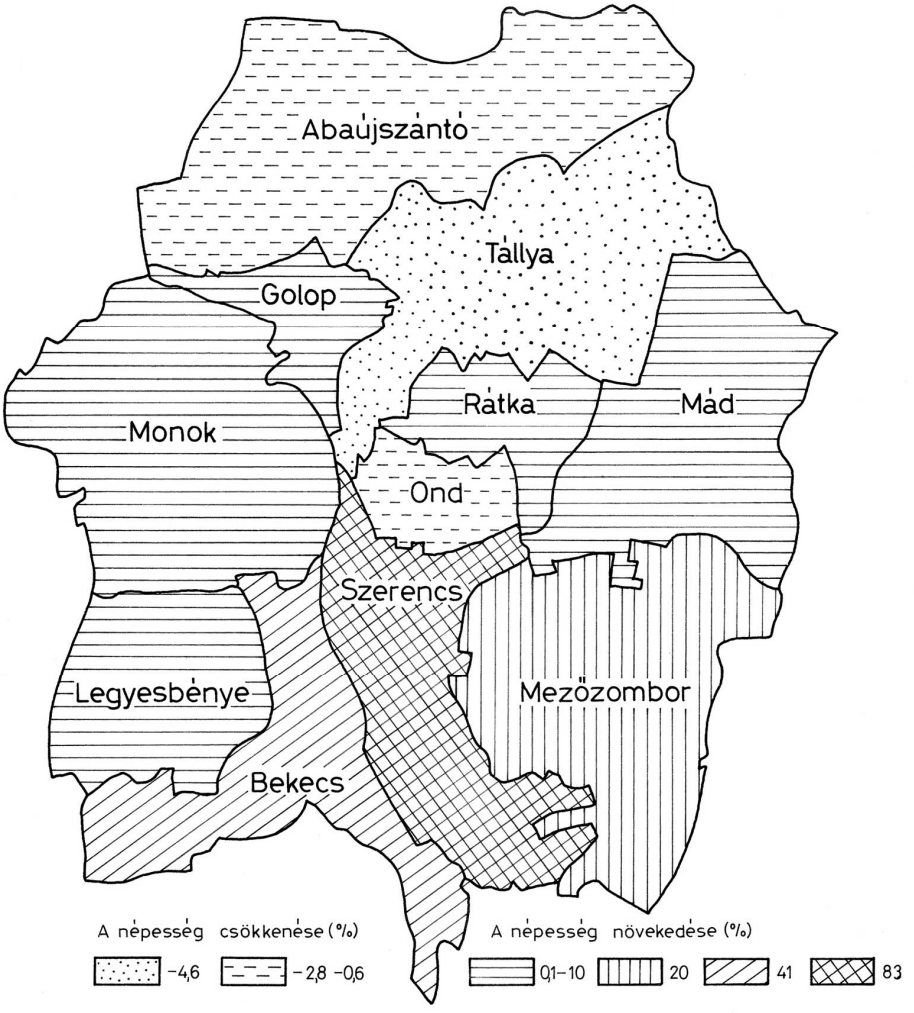

3. ábra. A tényleges szaporodás, illetve fogyás Szerencs környékén 1880-1890 között

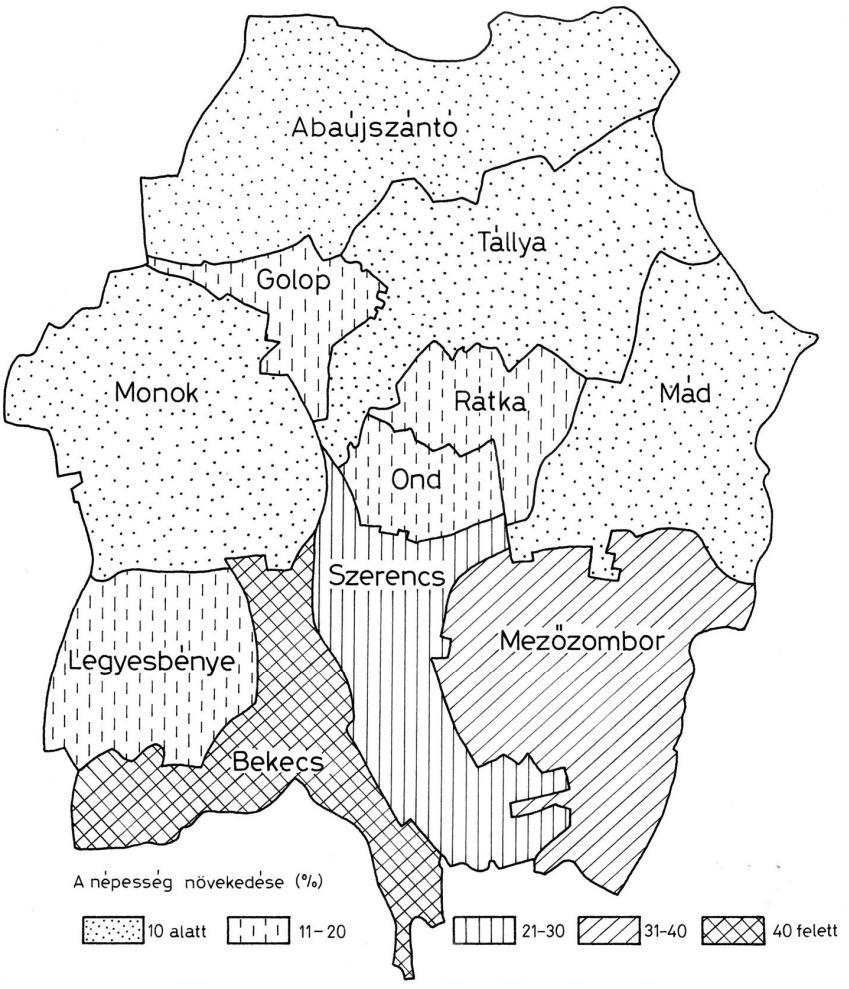

4. ábra. A tényleges szaporodás Szerencs környékén (1890-1900)

Az öregedési index – a 60 év felettiek száma osztva a 14 év alattiak számával és szorozva 100-zal – 1970-ben 65,42 volt, 2001-ben 127,24-os értéket mutatott Szerencsen. A korstruktúra változásait figyelembe kell venni p1. az iskoláztatás, a munkaerő-gazdálkodás, a nyugellátás és a szociális gondoskodás tervezésénél.

A 15 évesnél idősebb népesség családi állapota 2001-ben a következőképpen alakult. A 3834 férfi közül 1037 nőtlen, 2407 házas, 150 özvegy és 240 elvált. A 4515 nő közül 764 hajadon, 2448 házas, 953 özvegy és 350 elvált. A 7 évesnél idősebb népesség a legmagasabb iskolai végzettség szerint a következőképen tagolódik a 2001. évi adatok szerint. Az általános iskola első évfolyamát nem végezte el 114 fő. Az 1-7. évfolyamot 1709, a 8. osztályt 2312 fő végezte el. Középiskolai végzettség (érettségi nélkül) 2014, érettségivel 2230 lakos rendelkezik. Az egyetemet és főiskolát végzettek száma 858 (ebből 410 férfi, 448 nő).

Szerencs aktív kereső népességének nemzetgazdasági ágazatonkénti megoszlását a *3. és 4. táblázat* mutatja be 1900-tól 2001-ig. Száz év alatt a lakosság 90%-kal, az aktív keresők aránya 97,3%-kal növekedett. Az aktív keresők számszerű növekedése mellett figyelemre méltó az egyes nemzetgazdasági ágazatokban dolgozók százalékos arányainak folyamatos változása (foglalkozási átrétegződése) is. Az 1900. évi foglalkozási szerkezet egy iparvárosra emlékeztet (a kereső népesség 51%-ával). Később az ipari dolgozók aránya csökken (1949ben 34,5%), majd az 1960-as évektől növekszik és 1970-ben éri el maximumát (59,5%). Az 1980-as adatfelvételezéskor még mindig magas (52,1%), majd fokozatosan csökken és 2001-ben eléri mélypontját (33,1%). Az agrár keresők száma és aránya szintén nagy ingadozást mutat. 1900-ban 15%, de két évtizeddel később meghaladja a 30%-ot. Az 1930-as évektől 1970-ig 24,2%-ról 8,3%-ra csökken, majd ismét emelkedő tendenciát mutat (1990-ben 12,6%). 2001-ben az agrárium 280 embernek (a kereső népesség 6,6%-ának) ad munkalehetőséget. A gazdasági és társadalmi szolgáltatásokban (a tercier ágazatokban) dolgozók száma és aránya 1900-tól (33,9%) 1949-ig folyamatosan emelkedik (43,6%), majd az 1960-1970-es évek átmeneti csökkenése (1970-ben 32,2%) után újra növekszik. 2001-ben a tercier ágazatokban (a szállítás, hírközlés, kereskedelem, oktatás, egészségügy, igazgatás stb. területén) összesen 2557 ember – az aktív keresők több, mint 60%-a – dolgozott.

A gazdasági aktivitást a munkaképes korú népesség száma és a munkaerő-kereslet alakulása befolyásolja. A munkaképes kor – a ma is érvényben lévő meghatározás szerint – a férfiaknál 14-től 59 évig, a nőknél 14-től 54 évig terjed, de a tényleges foglalkoztatás átlépi a felső időhatárokat. A 2001. évi népszámlálási adatok szerint Szerencsen a munkaképes korba tartozók száma 5915 fő (ebből 3056 férfi és 2859 nő). A tényleges foglalkoztatottak száma 4964, az inaktív keresők – a nyugdíjasok, a gyermekgondozás-nevelés címen ellátásban részesülők, és akik nem munkával kapcsolatos jövedelemből élők – 1872-en vannak. Az eltartottak száma 3258.

3. táblázat. Szerencs aktív kereső népességének nemzetgazdasági ágazatonkénti megoszlása

Év	***Mezőgazdaság***	***Ipar***	***Szállítás és hírközlés***	***Kereskedelem***	***Egyéb***	***Összesen***
1900	323	1099	122	122	483	2149
1910	715	1106	151	169	473	2614
1920	743	842	143	203	484	2415
1930	700	1102	156	239	691	2888
1941	755	1245	208	235	1104	3547
1949	694	1090	233	179	965	3161
1960	464	1951	398	330	911	4054
1970	353	2525	480	294	589	4241
1980	462	2410	499	343	908	4622
1990	583	2216	481	359	977	4616
2001	280	1403	-	-	2557*	4240

*A szállítási, hírközlési, kereskedelmi és egyéb keresők összesen

4. táblázat. Szerencs aktív keresőinek száma és %-os megoszlása nemzetgazdasági ágazatonként (1900-2001)

Év	***Aktív keresők száma***	***Az aktív keresők %-os megoszlása***		
		agrár	*ipari*	*tercier*
1900	2149	15,0	51,1	33,9
1910	2614	27,3	42,3	30,4
1920	2415	30,7	34,9	34,4
1930	2888	24,2	38,2	37,6
1941	3547	21,3	35,1	43,6
1949	3161	21,9	34,5	43,6
1960	4054	11,5	48,1	40,4
1970	4241	8,3	59,5	32,2
1980	4622	10,0	52,1	37,9
1990	4616	12,6	48,0	39,4
2001	4240	6,6	33,1	60,3

2002-ben Szerencsen a munkaképes korú népesség 10,2%-a (=603 fő) volt munkanélküli. Többségük a Miskolcra és a borsodi iparvidék más városaiba ingázók köréből tevődik össze. Összehasonlításként megemlítjük, hogy a Szerencs-kistérségben 15,7%, a megyében 10,5%, az országban 5,8% volt a regisztrált munkanélküliek aránya.

A 20. század második felében egyre nagyobb mértéket öltött az ingázás. Szerencs helyzete sajátos, mert egyrészt magas azoknak a munkavállalóknak és diákoknak a száma (1021), akik a miskolci agglomerációba vagy néhány környékbeli munkahelyre ingáznak, másrészt az ipari munkahelyek, az alap- és középfokú szolgáltatások fejlett hálózata révén sokan (2715) ingáznak a városba. Az állandó ingázók és az időszakosan Szerencset felkereső környékbeliek a város nappali népességét kb. 11700 főre növelik.

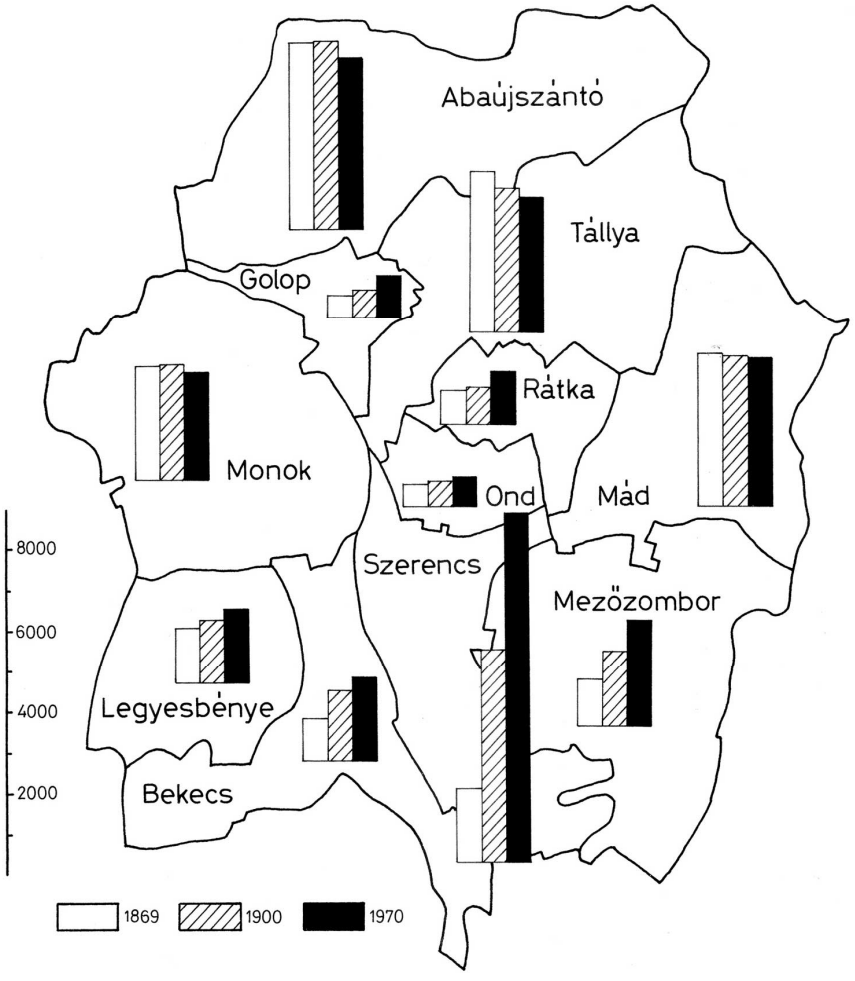

5. ábra. A népesség alakulása Szerencs környékén (1869-1970)

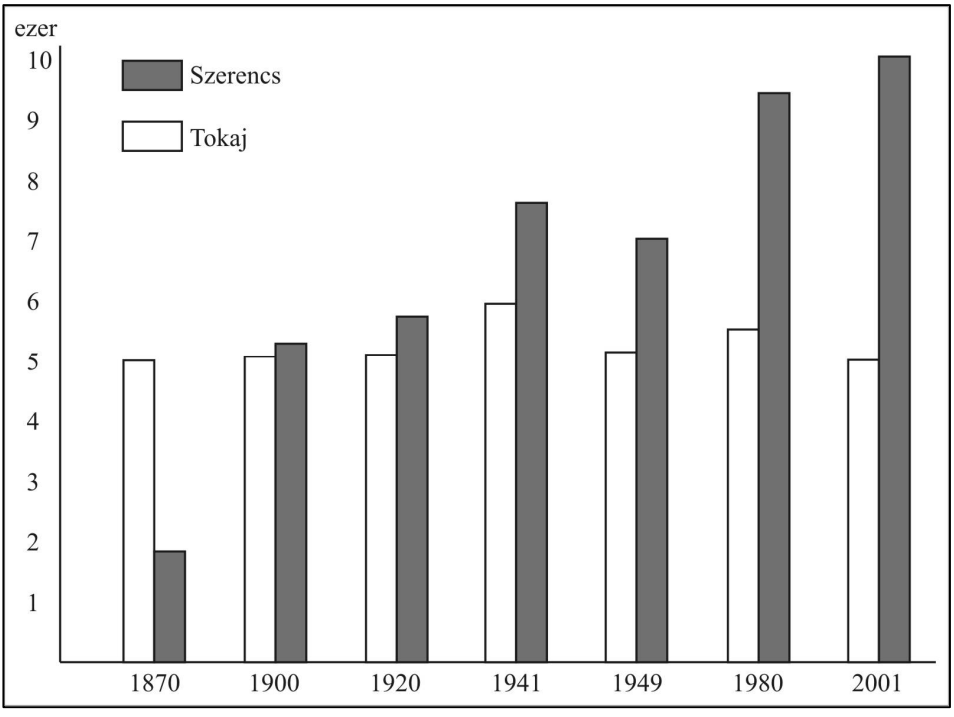

6. ábra. Szerencs és Tokaj lakosságának összehasonlítása (1870-2001)

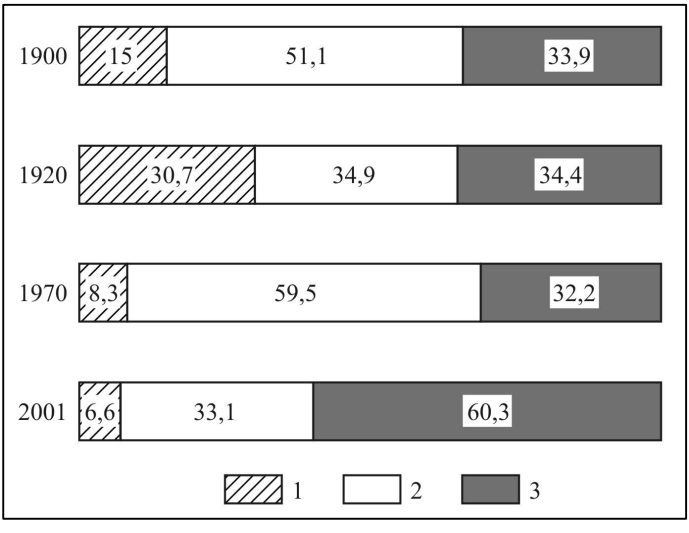

7. ábra. Szerencs aktív keresőinek %-os megoszlása nemzetgazdasági ágazatonként. Jelmagyarázat: 1= mező és erdőgazdaság, 2= ipar, 3= tercierágazatok

5. táblázat. Szerencs népességének vallás szerinti megoszlása 1930-ban és 2001-ben

Megnevezés	1930.		2001.	
	fő	*%*	*fő*	*%*
római katolikus	3323	49,6	5278	52,7
görög katolikus	621	9,3	844	8,4
református	1664	24,8	2699	27,0
evangélikus	134	2,0	30	0,3
izraelita	955	14,2	-	-
egyéb	10	0,1	104	1,0
felekezethez nem tartozó	-	-	582	5,8
nem válaszolt	-	-	482	4,8
Összesen	**6707**	**100,0**	**10019**	**100,0**

6. táblázat. A zsidó népesség száma és %-os aránya Tokaj-Hegyalján (1840-1941)

Település	***1840***		***1880***		***1910***		***1920***		***1930***		***1941***	
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Abaújszántó	1193	25,3	1093	24,3	899	18,2	800	15,8	771	15,5	681	13,9
Bekecs	20	2,8	109	13,0	103	5,6	71	4,1	101	5,3	88	4,4
Bodrogkeresztúr	239	13,0	309	24,6	404	19,3	467	21,5	535	23,5	455	20,2
Bodrogolaszi	15	2,2	21	3,0	28	2,4	21	1,7	31	2,3	8	0,5
Bodrogszegi	18	-	41	-	71	-	69	-	86	-	73	-
Erdőbénye	6	0,2	332	16,0	267	11,1	214	9,0	153	5,2	131	4,2
Erdőhorváti	100	7,4	85	7,0	72	5,5	60	4,8	14	1,0	20	1,4
Golop	86	10,9	17	2,9	19	2,5	17	2,1	11	1,2	9	0,9
Hercegkút	26	3,5	38	4,9	19	2,0	17	1,7	8	0,7	4	0,4
Károlyfalva	7	1,6	14	3,5	15	3,5	179	1,9	6	1,1	14	2,2
Legyesbénye	40	3,7	78	6,2	55	3,2	58	3,7	60	3,1	45	2,1
Mád	800	17,5	882	25,4	729	19,4	547	15,1	370	10,5	304	8,6
Mezőzombor	102	9,8	34	2,9	40	1,7	17	0,9	7	0,3	4	0,2
Monok	102	4,1	198	7,3	108	3,6	111	3,7	87	2,9	66	2,3
Olaszliszka	170	6,8	331	17,6	386	14,4	398	14,5	277	9,5	283	9,5
Ond	16	1,9	48	8,7	58	8,9	54	8,0	49	6,4	41	4,9
Rátka	20	2,7	18	2,5	19	1,9	11	1,0	4	0,4	2	0,2
Sárazsadány	6	1,9	3	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Sárospatak	437	8,7	724	12,7	1033	11,0	1168	11,2	1096	9,7	1036	7,8
Sátoraljaújhely	1125	17,8	3983	35,4	5730	28,7	6445	30,5	4690	25,4	4160	22,6
Szegilong	-	-	18	8,3	22	5,9	24	5,9	18	4,2	17	3,9
Szerencs	92	4,3	407	17,2	919	15,1	971	16,6	955	14,2	916	12,0
Tarcal	234	7,6	354	12,1	339	8,9	306	8,0	321	7,9	299	7,5
Tállya	340	6,3	420	11,5	282	7,7	299	7,6	196	5,2	173	4,9
Tokaj	189	4,6	1161	25,9	1119	21,9	930	18,3	959	16,4	816	13,8
Tolcsva	609	17,4	860	30,5	732	23,5	631	20,8	481	15,8	363	12,8
Vámosújfalu	6	1,1	44	8,7	43	6,6	30	4,8	25	3,9	40	5,1
Végardó	13	7,1	16	10,7	11	8,2	3	7,6	5	5,8	1	4,7
Összesen	**6011**	**10,2**	**11638**	**19,5**	**13522**	**15,7**	**13748**	**15,6**	**11316**	**12,5**	**10049**	**10,7**

Forrás: Frisnyák, 1992.

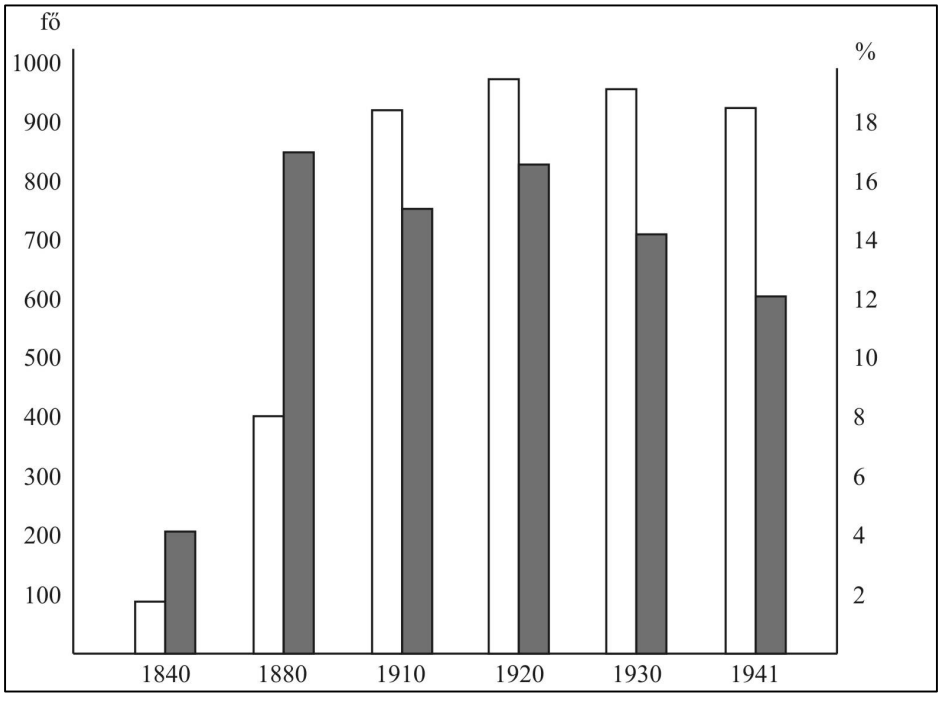

8. ábra. Szerencs zsidó népességének száma és %-os részesedése az összlakosságból (1840-1941)

Szerencs lakóinak vallás szerinti megoszlása az elmúlt két évszázad (1804-2001) alatt jelentősen megváltozott. 1804-ben a népesség csaknem fele (47,9%-a) a református egyházhoz tartozott. 1851-ig a reformátusok aránya lényegében változatlan, de a későbbi évtizedekben erőteljesen csökken (1930-ban 24,8%, 2001-ben 27%). A római katolikusok a 19. század első felében 32%-kal a második, 1930-ban 49%-kal és 2001-ben 52,7%-kal a legnépesebb vallási közösséget alkotják (*5. táblázat*). A görög katolikusok aránya 1851-től 2001-ig 16,2%-ról 8,4%-ra csökkent. Az evangélikusok száma 1930-tól az ezredfordulóig 134-ről 30-ra, százalékos arányuk 2-ről 0,3-re csökkent. A városban – a Hegyalja többi településéhez hasonlóan – jelentős volt a zsidó népesség száma és gazdasági tevékenysége. A 18. század második felétől a Galíciával határos és közeli vármegyékben koncentrálódott a magyarországi zsidóság 1/4-e – 1/3-a. Szerencsen 1804-ben 65 izraelita vallású élt (az akkori népesség 4%-a). Később – mint ezt a *6. táblázat* is szemlélteti – a zsidóság egyre jelentősebb Szerencs társadalmában és gazdasági-szellemi szférájában. A zsidó népesség aránya 1880-ban 17,2% (a Hegyalján 19,5%) volt. A zsidóság száma a későbbi évtizedekben is növekedett, de az arányuk csökkent (1910-ben 15,1%, 1930-ban 14,2% és 1941-ben 12%), majd az 1944-es deportálásukkal

szerencsi jelenlétük csaknem teljesen megszűnt. A kis létszámú hazatérők külföldre emigráltak, vagy más energikus központba (elsősorban Budapestre) települtek át. A holocaust szerencsi áldozatainak száma megközelíti a 900 főt. A 2001. évi népszámláláskor senki sem vallotta magát izraelita vallásúnak. Az adatfelvételezéskor Szerencs lakóinak 5,8%-a (=582 fő) úgy nyilatkozott, hogy nem tartozik egyetlen felekezethez sem, 482-en (a népesség 4,8%-a) pedig az ide vonatkozó kérdésre nem adott választ (*5. táblázat*).

Irodalom

1871: A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Pest.

1912: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest.

Angyal Béla (szerk.) 1955: Szerencsi járás monográfiája. Szerencs, 188 p.

1932: Az 1930-as népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott-helyek szerint. Budapest, 429 p.

Bencsik János 1984:Szerencs és Ond története. Szerencs, 59 p.

Boros László 1977: Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. In: A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 7. köt. Nyíregyháza, pp. 53-72.

Boros László 1991: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990). In: Bencsik J. – Szakál J-né. szerk. Tokaj és Hegyalja V. köt. Miskolc, pp. 7-27.

Boros László 2004: Népesség- és életminőség vizsgálatok a Tisza és a Hernád által közbezárt területen. In: Kókai Sándor szerk.: Természettudományi Közlemények 4. Nyíregyháza, pp. 59-82.

1992: Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyve 1991. Miskolc, 349 p.

2003: Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyve 2002. Miskolc, 493 p.

Danyi Dezső – Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). KSH. Budapest, 389 p.

Dányi Dzső (szerk.) 1975: Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 693 p.

Enyedi György – Horváth Gyula (szerk.) 2002: Táj, település, régió. Magyar Tudománytár 2. köt. (Sorozatszerkesztő Glatz Ferenc). Budapest, 510 p.

Fényes Elek 1851: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik I-IV. Pest.

Frisnyák Sándor 1990: A Zempléni-hegység népessége 1784/87-től 1900-ig. In: Bencsik J. – Szakál J-né szerk. Tokaj és Hegyalja II. köt. Miskolc, pp. 95-105.

Frisnyák Sándor 1997: Tokaj-Hegyalja zsidó népessége (1840-1941). In: Bencsik J. – Antal G. szerk. Tokaj és Hegyalja XVIII. köt. Tokaj, pp. 69-84.

Frisnyák Sándor (szerk.) 1988: Magyarország földrajza. Budapest, 600 p.
Hajdú Zoltán 1977: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographia I. Debrecen, 107 p.
Kepecs József (szerk.) 1993: A zsidó népesség száma településenként (1840-1941). KSH, Budapest, 497 p.
Kovacsics József (szerk.) 1963: Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 441 p.
Kovacsics József (szerk.) 1997: Magyarország történeti demográfiája (896-1995). Budapest, 417 p.
Perczel György (szerk.) 1996: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Budapest, 653 p.
Sárfalvi Béla 1991: Magyarország népességföldrajza. Budapest, 116 p.
Süli-Zakar István 1980: Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között. Borsodi Levéltári Évkönyv III. köt. Miskolc, pp. 35-76.
Süli-Zakar István 2002: Szerencs és környéke történeti demográfiája. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk. Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, pp. 227-260.
Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.) 1981: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc, 367 p.
Tamás Edit 2003: A Zempléni-hegység etnikai földrajza. In: Frisnyák S. – Gál A. szerk. Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, pp. 181-191.
Varga Gáborné (szerk.) 1970: Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 363+674 p.
Vályi András 1796-1799: Magyar Országnak leírása 1-3. köt. Buda.
1972: 1970. évi népszámlálás 11. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai I. KSH. Budapest, 711 p.
2002: 2001. évi népszámlálás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye I-II. köt. KSH. Budapest, 262, 58l p.

Szerencs néprajzához

Dr. Viga Gyula

Az alábbi tanulmány néprajzi vázlat, néhány – az agrártörténet, a társadalomföldrajz vagy más diszciplínák által is értelmezhető – probléma történeti-néprajzi szempontú számbavétele. De úgy is felfogható, mint egy majdani *néprajzi monográfia* néhány szóba jöhető fejezetének előre vetítése. A szerző bizonytalanságának két fő oka van. Az egyik az, hogy Szerencsről nagyon kevés – hagyományos értelemben vett - néprajzi anyag áll rendelkezésre. A másik, az előzővel szorosan összefüggő: a mezővárosok a korán polgárosodó, városiasodó települések „néprajzi" szempontú vizsgálata sajátos, önálló, történeti alapú metodikát igényel.[1] Mindez nem jelenti természetesen, hogy ne lehetne néprajzi módszerekkel megvizsgálni Szerencs egymást váltó generációinak tradícióját, annak változásait, ám ez egészében egy egész kutatói kollektíva majdani feladata lehet(ne).

Jelen tanulmány elsősorban az anyagi kultúra és a társadalom néhány vonatkozását érinti csupán, magam különösen az utóbbit érzem hangsúlyosnak. A meglehetősen összetett, horizontálisan és vertikálisan is tagolt helyi társadalom változásának: polgárosulásának és modernizációjának főbb vonásai a „megelőző" állapot: a tradicionális társadalom és kultúra átalakulásának folyamatát jelzik. A település külső – gazdasági és társadalmi – kapcsolatai a hegyaljai mezővárosoktól némiképp eltérő vonásokat, de egyszersmind a térség műveltségi tömbjeihez való viszonyt is tükröznek. A település népességének 19. századi növekedése, összetételének változása mind a társadalom, mind a kultúra területén jelentős elmozdulást mutat, mindez párhuzamos a polgárosulás és a modernizáció folyamataival.[2]

Egyáltalán nem foglalkozom Szerencs szellemi hagyományaival, folklórjával, jóllehet annak vizsgálata ma is fontos és érdekes lenne. A rendelkezésre álló, jobbára szórvány folklór anyag nem illeszthető megfelelő módon jelen kötetbe. Bizonyos, hogy a sok helyről érkező, több etnikumhoz és valláshoz tartozó népesség tradíciójának keveredése, az egyes csoportok asszimilációjának kérdése – az interetnikus vonatkozások mellett – a folklorisztika számára is tanulsággal járna.

---

[1] *Szilágyi Miklós* 1995. A kötet tanulmányai mind elvi, módszertani szempontból, mind a konkrét esettanulmányban példaként hasznosíthatók Szerencs vonatkozásában is. A számos, jobbára történeti vizsgálat sorában – Tokaj-Hegyalja esetében – külön említést érdemel: *Bencsik János* 2003.

[2] Összegzően: *Kósa László* 1990.

Lakóházak, népi építkezés

Szerencs 19. század végi, 20. század eleji hagyományos építészetének, lakóházainak vizsgálatához nem állnak rendelkezésre előmunkálatok, gyűjtések. Bizonyára a település városias arculatával magyarázható, hogy a terepen dolgozó néprajzkutatók sem méltatták figyelemre, leszámítva az 1960-as évek végén kezdődött, országos népi műemléki dokumentációban közreműködő *Barabás Jenő* és *István Erzsébet* szűkszavú felvételeit.[3] Az általuk készített fotók egy erőteljesen átalakuló, a tradicionális építészetet csak nyomaiban őrző épületállományt mutatnak be – István Erzsébet adatfelvétele Bekecsen készült -, ami elsősorban azt sejteti, hogy Szerencs házkultúrája már korábban is meglehetősen vegyes, összetett lehetett, s csupán egyes elemeiben (anyag, szerkezet, beosztás, tüzelőberendezések) tükrözi a régió népi építészeti vonásait. A bevándorlók révén terebélyesedő település ebben a vonatkozásban sem organikus fejlődésű. A népesség újonnan érkező része nem paraszt, sok helyről származik, bizonyos, hogy műveltsége sem egységes. Ez az időszak mindenfelé a népi építészet és a lakáskultúra uniformizálódásának korszaka, vagyis nincs okunk egységes tradicionális építészeti örökséget keresnünk Szerencs elmúlt másfél századának históriájában. Más kérdés, hogy a (mező)városias jelleg, a Tokaj-Hegyalja mezővárosaival több tekintetben rokon. E tagolt társadalom és a paraszt-polgári fejlődés tárgyi örökségének 18-19. századi emlékei e vonatkozásban is tanulságosak lennének, ám ezek feltárásával ma még sok adóssága van a kutatásnak. E probléma a közelmúltig jobbára az építészet történetének és a műemlékvédelemnek az érdeklődési körébe tartozott, csak az elmúlt évtizedekben szervesült a „népi" építészeti vizsgálatokban.[4] Úgy vélem, hogy *Balassa M. Iván* – Tokaj-Hegyalja „népi" műemlékei kapcsán megfogalmazott – észrevételei sok vonatkozásban Szerencs építészeti hagyományaira is igazak. „…a szőlő monokultúrás termelése, és az ehhez kapcsolódó kis- és kézműipar, a kereskedelem és a szállítás az átlagosnál nagyobb lehetőséget biztosított az itt élőknek, a többnyire városok, mezővárosok lakóinak…A városok, mezővárosok és a hozzájuk csatlakozó falvak településformáiról nehéz egységes képet adni. Általánosságban a főút, vagy főutak mentén fésűs beépítésűek, a lakóházak nemegyszer majdnem teljesen zárt utcaképet alkotnak, annak ellenére, hogy kizárólagosan az egyik rövid homlokzatukkal néznek az utcára. Helyenként a viszonylag keskeny szalagtelken több lakóépület követi egymást. A települések jelentős részénél egy halmazosság is feltűnik, ez egyrészt a terepviszonyok következménye, másrészt társadalmi okokra vezethető vissza. A nem kizárólagosan, vagy döntő mértékben szőlőműveléssel, hanem szemtermeléssel is foglalkozó falvakban itt is ott álltak a telket lezáró csűrsorok egészen a

[3] *Barabás Jenő* 1972., *István Erzsébet* 1967. Kéziratait a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára őrzi 8405., ill. 11902. számon.
[4] *Balassa M. Iván* 1987. 73-84., *Balassa M. Iván* 1994., *Cseri Miklós* 1988. 515-536., *Kecskés Péter* 1979. 65-69., *Kecskés Péter* 1989. 231-267.

közelmúltig…A településképben tapasztalható kettősség a népi műemlékállományban is nyomon kísérhető. A szegények lakta részek lényegében nem különböznek az abaúji falvaktól, az eltérés elsősorban a gazdasági rendeltetésű építmények teljes, vagy közel teljes hiányában mutatkozik. Itt is azok a talpasvázas sövényfalú épületek álltak, mint a Zempléni-hegységben és a Hegyközben. Alaprajzi elrendezésük, tüzelőberendezésük stb. szintén megegyezik…A Hegyalja építészetének másik rétege azonban messze előtte jár közvetlen, és bizonyos fokig tágabb környezetének is. A viszonylag korai északmagyarországi kőépítkezésű területek a Garam-völgye, a Dunakanyar-Börzsöny vidéke és a Mátra-Bükk körzete mellett a szélesebben értelmezett Tokaj-Hegyalja is joggal megemlíthető. Az épületállomány datálása nem teszi lehetővé, hogy a korábbi időszakokra általánosíthassunk, de az egyértelmű, hogy ezen a tájon már a XIX. század legelején általánosan elterjedt építőanyag volt a kő…A hegyaljai kőfalú házaknál nemegyszer felmerül a középkori kontinuusság gondolata is, ezt azonban nem lehet tényszerűen bizonyítani…Az azonban kétségtelen, hogy az építkezés a középkori városi mintát követi…A kőfalú házak jobbára alápincézettek. Természetesen néhol a talajviszonyok ezt nem teszik lehetővé, ezeken a helyeken a település valamelyik részén pincesor, vagy egész „pincetelepülés" alakult ki… Hegyalja jó arányú épületeinek díszítettsége elsősorban az egyes szerkezeti elemeknek, ajtóknak, ablakoknak, vagy a homlokzatoknak a környék paraszti színvonalát meghaladó igényességű kialakításában nyilvánul meg. Gyakran alkalmaznak kő ajtó- és ablakkeretet."[5]

Kíséreljük meg hozzáilleszteni a rendelkezésre álló „néprajzi" adatokat ehhez a képhez! Az I. katonai felmérés (1784) térképszelvényén felismerhető Szerencs településének halmazos jellege. Az 1858. évi felvételen már megfigyelhető az Ondi patakon épített vízimalom, délkeletre pedig *Istáló* (sic) jelzéssel két épület, amelyek a III. felvételen (1875) már *Alsó tanya* néven jelennek meg. Ez utóbbi mappa térképlapja – *Tanya* megjelöléssel – ettől keletre is jelöl egy tartozéktelepülést a zombori vasútvonal mentén, egy másikat pedig *Fehér tó tanya* néven attól északkeletre.

Szerencs vonalcentrumát a Rákóczi utca képezi. Ez nagyjából a síkság és a dombvonulat érintkezésénél halad, hozzávetőlegesen kelet-nyugat irányban. Ettől északra egy „polgárváros" jellegű terület húzódik, délre, a síkságon az egykori vár, körülötte az uradalmi épületekkel. A 19. század végén készült képeslapon jól megfigyelhető, hogy a református templom mellett még csonkolt nyeregtetős lakóházak állnak, telkük végében szalmakazlak láthatók (1. kép).[6] Hiányzik a település városias magja, jóllehet a 19-20. század fordulóján nyomtatott képeslapokon a Rákóczi utca – elsősorban az üzleteivel, kövezett útjával – városias arculatot mutat (2-5. kép).[7]

[5] *Balassa M. Iván* 1987. 82-84.
[6] A képeslap a Zempléni Múzeum gyűjteményében található.
[7] A képeslapok a Zempléni Múzeum gyűjteményében találhatók.

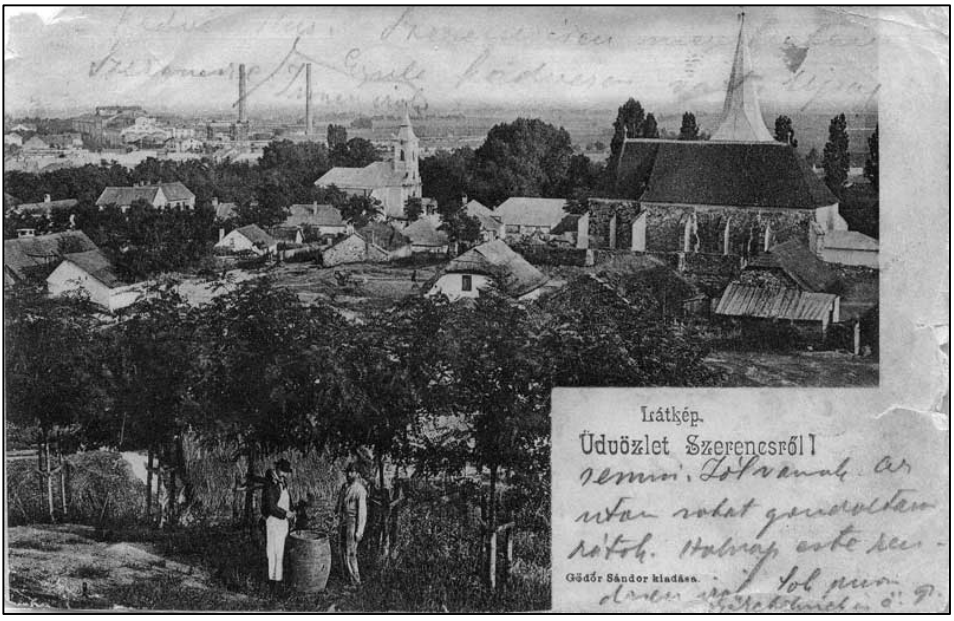

1. kép. Szerencs látképe 19. század végi képeslapon (a közölt képeslapok a Zempléni Múzeum Adattárában találhatók)

2.- 5. kép. A Rákóczi utca régi képes levelezőlapokon

Üdvözlet Szerencsről
1916. IV. 30.
Rákóczi-út

Üdvözlet Szerencsről
Rákoczi ut

Üdvözlet Szerencsről
GYÓGYSZERTÁR

Az 1960-as évekig az évszázados utcahálózat, sőt régi utcanevek voltak jellemzőek. A hagyományosabb utcakép és építkezés a Rákóczi úttól északra, az észak-déli lejtőn volt megfigyelhető. (Késmárki és Hegy utcákkal határolt területen.) A korábbi uradalmi övezet jobban átépült. Funkcionálisan roppant karakteres része a településnek az *Alsó- és Felső-pincesor*, a maga több évszázados lyukpincéivel. Ezek eredetileg présház nélküliek voltak, de a 19. század végétől többségükhöz fennálló falu épületet is emeltek (présház, borozó).[8]

A Zempléni Múzeum Adattárában található egy fénykép, amit 1910-ben vagy 1911-ben Halász Sándor nagymihályi fényképész készített az Árpád utca 61. szám alatt egykor állt, az ún. *Kincses-ház*ról (6. kép).

6. kép. A Kincses-ház 1911-ben (Zempléni Múzeum gyűjteményéből)

A ház, amit a szerencsiek az utolsó *szalmás* (szalmatetős) épületként emlegetnek, mestergerendájában – az emlékezet szerint – az 1785-ös évszámot viselte. A felvétel idején a ház tulajdonosa *Pekó Gyula* volt, aki a felvételen feleségével, *Földvári Erzsébet*tel és három gyermekükkel látható. (Az udvaron egy mosónő dolgozik, s ott vannak a szomszédban lakó gyermekek is. A tetőn *Pekó Dezső*, a háztulajdonos testvére.)[9]

[8] *Barabás Jenő* 1972. 2-3.

[9] Zempléni Múzeum Adattára 687-77. A felvételt Petercsák Tivadar kitűnően dokumentálta, információi özv. Kincses Istvánné Pekó Juliannától származtak.

7. kép. A Kincses-ház 1977-ben (Petercsák T. felv., Zempléni Múzeum Adattára)

Az épületről rendelkezésünkre áll egy 1977-ben készített felvétel is (7. kép).[10] A ház utcai traktusa lakórész volt, mögötte helyezkedett el Pekó Gyula asztalosműhelye, ami előtt a fényképen egy segéd és egy inas áll. A fotográfus Pekó Gyula műbútorasztalos műhelyében is készített két felvételt (8-9. kép).[11]

1930-ban a lakóházak száma 1107 volt, abból 975 kőből vagy téglából, 131 vályogból épült – részben kő vagy tégla alappal. 988 ház volt cseréppel vagy bádoggal fedett, 69 fazsindelyes, 50 pedig nádas, zsúpos.[12] 1970-ben a lakások száma 2548 volt. *Barabás Jenő* figyelt fel arra, hogy miközben a lakóházak falazatának anyaga dominánsan kő, meglepően kevés Szerencsen a „régi" lakóépület. Véleménye szerint ez két okkal magyarázható: a városi lakosság gyakrabban újjáépítette lakóházát, mint a falusi, másrészt pedig a parasztok, iparosok kőfalú házainak kötőanyaga sár volt, ami nem biztosított tartós stabilitást.[13]

[10] Zempléni Múzeum Adattára: 196-76.
[11] Zempléni Múzeum Adattára: 688-77., 689-77.
[12] 1772-ben az úrbérrendezést előkészítő investigatio a következőket írja a lakóházak fedéséről: „Nádgya terem ezen városnak határában annyira való, hogy azzal házaikat fedik, és fa helyett azzal tüzelnek. Némelyek pedig szomszéd helyekre eladván, pénzt abból keresni szoktak." *Takács Péter – Udvari István* 1998. III. 523. Bizonyos, hogy a 19. század végétől a vízrendezés éppen úgy a nádtető alkalmazása ellen hatott, mint a megerősödő tűzrendészeti szabályok.
[13] *Barabás Jenő* 1972. 3.

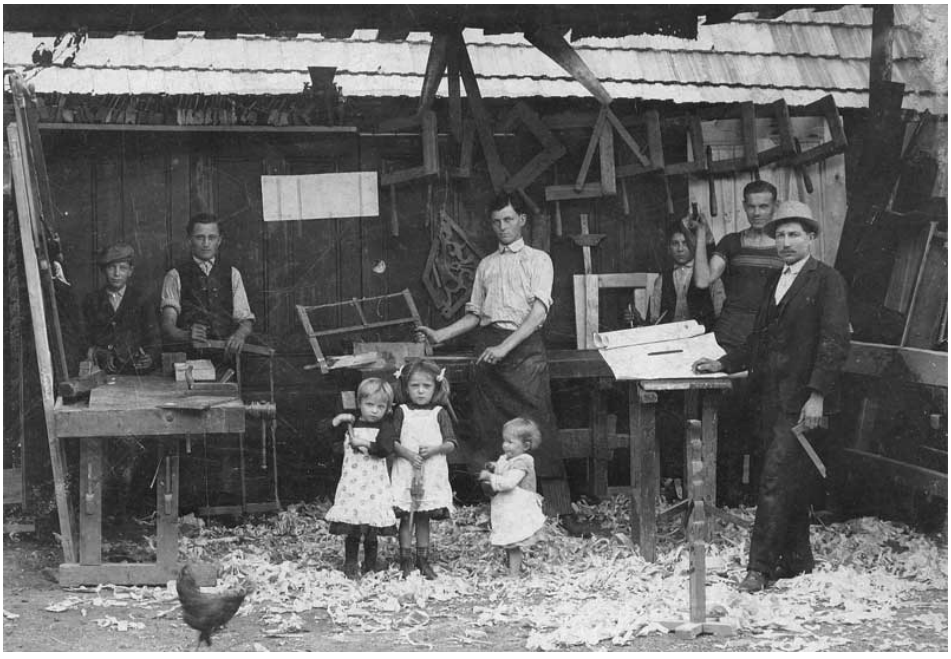

8. kép. Asztalosműhely 1911-ben (Zempléni Múzeum Adattára)

9. kép. Asztalosműhely 1911-ben (Zempléni Múzeum Adattára)

A lakóházak alaprajzát a változatosság jellemzi, ám karakteresen kirajzolódik a három osztatú – *szoba + konyha és pitvar + kamra* – alaprajzi elrendezés is. A szoba általában két ablakkal nézett az utcára. Változatosak voltak a tűzhelyek is: a konyha téglaboltozatos szabadkéménye az 1960-as, 1970-es évek fordulóján még többfelé megfigyelhető volt, de több helyen rakott sparherten, később lábas sparherten főztek. Hagyományosan a konyha oldalpadkájáról tüzelték a szoba csonka kúp alakú kívül fűtős kemencéjét (10. kép). A konyha előtt pitvar található, mögötte a fűtetlen, tárolásra szolgáló kamara. A házak egy részénél mindhárom helyiség ajtaja az udvarra nyílott, többségüknél azonban csak a pitvar ajtaja szolgált a közlekedésre. A tetőszerkezet egységesen *szarufás* volt, *kakasülő*vel, néha *székláb*bal. A 20. század második felében a *sátortető* gyakoribb volt, de nem volt ritka a *nyeregtető* sem, mindkettő hagyományos lehetett. A nyeregtetőkön gyakori volt a kis *csonka konty* deszka *vértelek*kel, vagy beépített, vakolt *homlokzat*tal.[14]

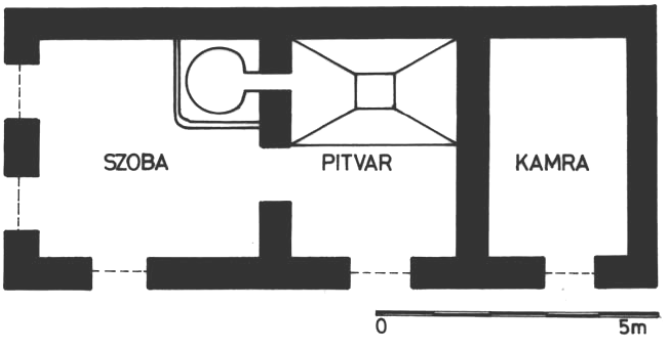

10. kép. Lakóház alaprajza (Barabás Jenő vázlata alapján)

Utalni kell arra, hogy Bekecs építészete lényegesen tovább őrizte a paraszti tradíciót. A sárral kötött kő falazat anyagának egy részét itt is a szőlőben termelték ki. Az 1960-as évek derekán többé-kevéssé jellemző volt a lakóépülettel egy fedél alá épült *istálló*, de előfordult, hogy az a házzal szemben, az udvar túlsó oldalán állt, a kamrával egy fedél alatt. A lakóház funkcionálisan *ház + konyha + komora + ól*, ill. *ház + pitar (kéményalj) + komora*, vagy *első ház + pitar + hátulsó ház + istálló* helyiségekre tagolódott. A konyhában oldalpadka és szabadkémény, a két szobában búbos kemence volt. A pitvar-kéményalja sokfelé bolthajtásos volt. A tető szarufás nyeregtető volt mester- és keresztgerendával, másutt szarufás, kakasülős nyeregtető. Egyaránt jellemző volt az előre dűlő, deszkázott *vértelek*, és a fehérre meszelt, kő *homlokzat* is. Korábban több volt a zsindelyfedésű ház, gyakran fedtek – a Taktáról származó – náddal is. (Bekecsen ritka volt a cseréptető.)[15]

[14] *Barabás Jenő* 1972. passim
[15] *István Erzsébet* 1967.

A hagyományos gazdálkodás néhány jellemzője

Szerencs feudális kori mezőgazdálkodását *Orosz István* és *Takács Péter* munkáiból ismerhetjük.[16] A rendiség korának több vonása a későbbiekben is felismerhető a mezőváros gazdálkodásában, szoros összefüggésben a társadalmi struktúra változásaival.

A település szűkös határa a mezőgazdasági népességnek is csupán egy részét tudta eltartani, a lakosság a – földművelés és állattartás mellett – másfajta tevékenységekkel, és másutt vállalt bérmunkával kereste kenyerét. A 19. század derekán a jobbágyok csak 24 telekkel bírtak, a többit az uraság használta.[17] A kétnyomásos határhasználat a növekvő népesség legalapvetőbb ellátását sem fedezte, hagyományosan kevés volt a takarmánygabona is.[18] A különféle adottságú területekből álló határ századokon át búzát, tönkölyt, árpát, zabot, kölest, később egyre inkább búzát, árpát és kukoricát termett, de a közös szérűkön (*Rakodó* a kaszárnya helyén) összehordott gabona termése embernek, állatnak kevés volt. Az Ondi patak vízimalma csakúgy, mint a 17-18. század fordulóján a Szerencs patakra épített *Cifra-malom* kerekei egyre több olyan gabonát őröltek, amelynek a szomszédos tájak ringatták a kalászát (11. kép). 1865-ben a határ 47 %-a hasznosult földműveléssel.[19]

11. kép. A szerencsi Erzsébet malom az 1920-as években (Zempléni Múzeum Adattára)

[16] *Orosz István* 2002. 93-98., *Takács Péter* 2003. 131-143.
[17] *Fényes Elek* 1851. IV. 128.
[18] *Orosz István* 2002. 96.
[19] *Frisnyák Sándor* 2004. 158.

A népesség egyre növekvő része – a korábbi fuvarozás, házi- és kézműipar, szakmányban végzett munka mellett – a gazdaság más ágazataiban nyer foglalkozást. A 18-19. század fordulóján kőművesek, kovácsok, ácsok, molnárok, takácsok, mészárosok, bodnárok, kötélverők, festők, szabók, csizmadiák, asztalosok – jobbára kontárok! – alkották a mezőváros iparosságát,[20] akik azonban bizonyára maguk is aratni mentek nyáridőben, s ha kellett, kezükbe vették a szőlőben a kapát. A helybeli szőlőhegyek, de különösen a közeli hegyaljai mezővárosok szőlői folyamatosan igényelték a munkás kezet, napszámmal pénzt lehetett keresni. 1839-ben Szerencsen *vajdá*nak nevezték a szakmányos kapás csapat (a 19. század második felétől *banda*) vezetőjét: ő kötött szerződést a vincellérekkel, összeállította a csapatot, s élen járt a kapálásban. A kapás csapatokat általában *Mátyás nap*kor (február 24.) fogadták fel.[21]

Szerencs határárának megoszlása művelési ágak szerint (1895-1965)[22]

Év	Szántó	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Egyéb	Összes
1895	2356	50	-	363	564	48	-	249	3630
1935	3204	109	118	243	683	64	92	325	4838
1965	2462	253	150	84	647	72	72	885	4625

A parasztüzemek állattartásának lehetőségét behatárolta Szerencs szűkös legelőterülete. Miközben a helyenként agyagos, szikes talaj igényelte volna a rendszeres trágyázást, az állatállomány egy része bérelt legelőkre szorult.[23] Az úrbérrendezést előkészítő paraszti bevallás szerint (1772) csak azokat tartották *egész gazdák*nak, akiknek négy igavonó marhájuk volt, így bizonyára komoly gondot jelentett az is, hogy „semmi kaszálórét az városnak határában" nem volt, a huszárváriak – az uraság engedelmével – a majorság rétjét kaszálták, úgy készítettek állataiknak némi szénát. Az 1842-es tagosítás és az elkülönözés pere sokáig húzódott, a volt úrbéri legelő kimérésére csak 1856-ban került sor.[24] A gazdáknak 31 telek után, 221 házas zsellérnek – nyolcat egy telekre számolva – $28^{5}/_{8}$ házhely után, továbbá a három, különböző vallású *belhelyeknek* (telkeknek) 3, a három iskolamesternek $1^{4}/_{8}$, a jegyzőnek $^{4}/_{8}$, vagyis összesen $64^{5}/_{8}$ házhely után 6 holdjával kiméretett $387^{3}/_{4}$ hold legelő három darabban: a *Hideg-völgy*ön, a *Város alatt*, és a *Takta part*on – amint az a telekkönyvből kitűnik.[25] Az úrbéres gazdaközösség legeltetési társulata szervezte a legelő használatát.

[20] *Barna János – Darvas László* 1931. 16., Vö.: *Kassay József* 1820. A viaszfeldolgozáshoz Lásd: *Szabadfalvi József* 1957. 245-255. Már 1635-ben is *méhész* szerepel egy jobbágy foglalkozásaként. Lásd: *Orosz István* 2002. 97.
[21] *Balassa Iván* 1991. 282-283.
[22] *Varga Gáborné* 1970. 558.
[23] Az investigatiohoz: *Takács Péter – Udvari István* 1998. III. 523., Vö. még: *Vályi András* 1799. III. 403.
[24] A problémáról összegzően: *Orosz István* 1998. 55-136.
[25] Zempléni Múzeum Adattára: 607-77.

1904-ben a város ondi szélén csordásházat építtettek bika- és kan-óllal. Emellett – ahogyan legelőt is – más települések határán szereztek maguknak szénát.[26] *Fényes Elek* 1851-ben már 560 (magyar) hold rétet említ, ahol *sarjú* is kaszálható. (A 19. század végének statisztikáiban szereplő rét területének egy részét bizonyára a vízrendezésnek köszönheti a település: a hagyomány szerint még a cukorgyár helyén is vadvizes terület volt a feltöltések előtt.[27]) A gyenge legelő is használhatatlanná vált a nyár folyamán, ezért a tarló legeltetésével enyhítettek valamit a helyzeten, kitolva a terület leszántásának idejét.

Az állatállomány megoszlása (1895-1966)[28]

Év	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh
1895	904	1362	221	1
1935	825	1474	263	437
1953	550	1213	79	688
1960	405	989	126	516
1966	366	894	57	488

(1895-ben - a táblázatban szereplők mellett – 1 szamarat, 15 kecskét, 4715 baromfit és 94 méhcsaládot írtak össze. A gazdaságok száma 508 volt.[29]*)*

A fogatok száma és megoszlása (1895)[30]

Lófogat				Ökörfogat		Tehén-fogat	Bivaly-fogat
egyes	kettes	hármas	négyes	kettes	négyes		
9	76	1	1	43	23	4	1

A heverő jószág legeltetése megoldható volt távolabbi legelőkön, ám a népesség megélhetésében nagy szerepet játszó fuvarozás haszonállatait helyben kellett ellátni. A lovakat már kora tavasztól kihajtották legeltetni a *Hidegvölgy* és a *Rakodó* nevű határrészekre, vagy a *Kocsonta* felé vezető út mellé. A fiatal fiúk mentek ki velük, nem ritkán éjszakára is, hogy reggel a lovakat be lehessen fogni a fuvarba.[31] A nagyszarvú magyar ökrök igázásának jelentősége a fuvarban is sokáig megmaradt, a 19. század második felétől fokozatosan váltották fel azokat a lófogatok. A jobb gazdák még az 1920-as években is szívesebben ökröt

[26] *Takács Péter – Udvari István* 1998. III. 523.
[27] *Barna János* (szerk.) 1931. 32. A 18. század derekán a Szada fölötti, *Örvényhát*nak nevezett Takta szakasz halászata még a várbeliek joga volt, azon senki más gazdag vagy szegény nem halászhatott. Zempléni Múzeum Adattára 2957-1994.
[28] *Varga Gáborné* 1970. 558.
[29] A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája (1895). Magyar Statisztikai Közlemények XV. 420-421. Budapest, 1897.
[30] A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája (1895). 419.
[31] *Tóth Gyula* 1943. 2-3. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára (1942), 3238.

jármoltak, a kisföldű vagy földtelen fuvarosok a lovat részesítették előnyben, nem lévén szükségük a szántáshoz jelentős igaerőre.

A *fuvarosok* sajátos státust képviseltek a mezőváros gazdaságában és társadalmában. A fuvarozáshoz szükséges igavonó állatok megszerzése és tartása csakúgy, mint a gazdasági és társadalmi mobilitást jelentő fuvarosság, elérendő cél és modell Észak-Magyarország egész területén a szegényparasztság számára. A fuvaros számára gyakorlatilag az egész év folyamán van munkalehetőség, lényegesen jobban keres, mint a gyalogos munkát végzők. Egy sajátos kisvállalkozói típust képvisel, többé-kevésbé stabil megélhetéshez jutva.[32] Gazdasági szerepük természetesen nem változatlan, ám még a vasút megépítése után is megőrzik létjogosultságukat, kenyerüket.[33]

A *szőlő- és gyümölcskultúra* gazdasági szerepének változása bizonyos mértékig komplementer jellegű volt az elmúlt másfélszáz esztendő alatt. Szerencs borát a 18-19. században ki a harmadosztályúnál is gyengébbnek tartja, ami csupán házi fogyasztásra való, ki középszerűnek véli a hegyaljaiak között, de van, aki szerint a mezőváros szőlőhegyének bora – bár nem tartozik Hegyaljához – a hegyaljainál semmivel sem alábbvaló.[34] *Gál András* kutatásaiból ismerjük a szőlő részarányának változását Szerencs határában. (Frisnyák Sándor szerint, a 18-19. század fordulóján a Szerencs határában művelt területnek mintegy 5 %-a hasznosult szőlőműveléssel, ami elmarad Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztő mezővárosainak átlagától.[35]) A szőlőhegyek 1794. évi összeírása minden promontórium területén említ extraneus birtokosokat is, akik bizonyára munkát adtak a helybeli szegénységnek.[36]

Szűkös volt az erdőterület is: Fényes Elek szerint elegendő a mezőváros tölgyes, cserfás erdeje, valójában azonban a határ 2-3 %-át kitevő erdő még a szerencsiek épület- és szerszámfa, tűzifa, szőlőkaró és hordódonga igényét sem fedezte.[37]

A szőlő részarányának változása %-ban (1873-2000)[38]

1873	1895	1913	1935	1962	1966	2000
9,30	-	2,29	2,43	3,48	3,24	5,02

Az összesítés jól mutatja, hogy a filoxéra jószerével helyrehozhatatlan kárt okozott a település szőlőiben. Ugyanakkor, amint Zemplén vármegye területén máshol is, a vármegyei hatóságok igyekeztek népszerűsíteni a gyümölcsfák

[32] *Viga Gyula* 1991. 209-220.
[33] *Frisnyák Zsuzsanna* 2002. 147-170.
[34] Bél Mátyást idézi: *Gál András* 2003. 158., Vö.: *Vályi András* 1799. III. 403., *Fényes Elek* 1851. IV. 128.
[35] *Frisnyák Sándor* 1990. Idézi: *Kókai Sándor* 2002. 107.
[36] Zempléni Múzeum Adattára: 2955-94.
[37] *Fényes Elek* 1851. IV. 128., *Frisnyák Sándor* 2004. 156.
[38] *Gál András* 2003. 170.

telepítését az elpusztult szőlőültetvények helyén.[39] A hegyoldalak talajában megtermett az őszibarack, a cseresznye, a dió és a mandula, a mélyebb részeken pedig a különféle szilvák, a kajszibarack és a meggy érezte jól magát. A gyümölcsészet az 1930-as évektől kapott nagyobb lendületet az új házak kertjeiben, a hegyoldalakon és a szántókban is.[40]

A gyümölcsfák száma (1895)[41]

alma	körte	cseresznye	meggy	őszi	kajszi	szilva	dió	mandula	gesztenye	eper	összes
1307	438	306	159	300	207	1127	148	38	1	487	4518

Szerencs társadalmának néhány néprajzi vonatkozása

A társadalom néprajzi módszerekkel is megragadható állapotának történeti gyökerei igen mélyek, előzményei a település feudális korába nyúlnak. Noha Szerencs nem tartozott a hegyaljai mezővárosok közé, gazdasága és társadalma a 16-17. századtól ugyanazt az utat járta, mint a közeli szőlőtermelő oppidumoké, s a viszonylag nagy számú iparos réteg is azokhoz hasonló viszonyokat teremtett. 1606 után valójában már nem beszélhetünk homogén jobbágytársadalomról, s már a 17. század derekán is csupán a népesség 1/3 része volt szerjáró örökös jobbágy. A későbbi időszakokra nézve is fontos, hogy már az 1635. évi úrbárium karakteresen tagolt társadalmat rajzol: 13,5 % volt a nem robotoló, iparos jobbágy, sőt, valószínűleg ennél is több, ha a tulajdonneveket a mesterségek művelőivel azonosítjuk.[42] A népesség számának erőteljes 19-20. századi növekedése döntően külső, nem ritkán idegen ajkú népcsoportok beáramlását jelzi, ami a kultúra egész állapotának változását is sejteti.

Szerencs népessége (1787-1965)[43]

1787	**1850**	**1869**	**1880**	**1890**	**1900**	**1930**	**1941**	**1949**	**1960**	**1965**
1571	1532	1819	2370	4339	5272	6707	7613	7012	7789	7975

Már *Vályi András* leírása (1799) *magyar és tót mezővárosként* említi Szerencset, ám sommás véleményében összetett népesedéstörténeti, etnikai és felekezeti folyamatok összegződtek.[44] (Hozzátéve természetesen, hogy a *tót* jelző etnikai jelentése sem feltétlenül adekvát az egyes felekezetekkel, ill. etnikumokkal.) A 17. században kálvinista központnak számító Szerencset a protes-

[39] *Laczkó István* 1964., *Laczkó István* 1970.
[40] *Angyal Béla* 1955. 25.
[41] A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája (1895). 419.
[42] *Orosz István* 2002. 97-98.
[43] *Varga Gáborné* 1970. 556., *Kókai Sándor* 2002. 103.
[44] *Vályi András* 1799. III. 403.

tánsüldözés is megpróbálta, s az 1670-es évektől fokozatosan felborult a korábbi vallási homogenitás. A kálvinista reformátusok mellé római katolikusok, görög katolikusok és zsidók telepedtek, létrehozva vallási közösségeiket és templomaikat. 1850-ben már minden felekezetnek önálló istenháza volt.[45] A reformátusok és a római katolikusok jelentős része a 18-19. század fordulójáig zömmel őshonos lehetett. A reformátusok erődfallal körülvett temploma 1580-ban épült későgótikus stílusban. A szerencsi katolikusok – a tokaji kapucinusok buzgólkodása révén – először a várkápolnát kapták meg, majd 1750-1764 között építették fel barokk plébániatemplomukat.[46] A keleti egyház híveinek megjelenését Szerencsen 1626-ra datálják: a 17. században jelentős ruszin népesség érkezett, akik az 1646-os ungvári unióig az ortodox egyház kebelébe tartoztak, utána a római egyházhoz csatlakoztak. Kezdetben az olaszi anyaegyház filiájaként működtek. Első önálló templomukat 1714-ben kezdték építeni, ami paticsfalú, fazsindellyel fedett, torony nélküli épület volt. Későbarokk formáját feltehetően 1799-ben nyerte el. Az 1730-as években újabb ruszin csoportok települnek az Aspremont birtokra.[47] A zsidóságról 1809-től vannak írásos adatok, a hitközségnek 1812-től volt zsinagógája. (Az újat 1903-ban építették.)[48]

A 19. század második felének gyors gazdasági és társadalmi növekedésének folyamata ugyancsak jelentős etnikai és felekezeti vonásokat hordozott. A sok helyről feltöltekező népesség nemzetiségi összetétele a 19. század végén jól tükrözi ezeket a hatásokat.

Szerencs lakosságának nemzetiségi összetétele (1890)[49]

magyar	német	rutén	lengyel, cseh, morva	összesen
2000	500	300	1539	4339

Mind a vasút, mind a cukorgyár munkásainak vallási megoszlásai érdekes: *Bencsik János* szerint a cukorgyáriak a 19. század végén zömmel római katolikusok, a vasutasok pedig jobbára reformátusok voltak. Az utóbbiak bizonyára a közelebbi tájakról származtak be Szerencsre, a cukorgyár munkásai azonban csehországi, morvaországi, szlovákiai és galíciai települések szülöttei voltak. (Voltak köztük kikeresztelkedett zsidók is.) Többségük parasztcsaládból származott, s – nem lévén képes megtartani őket a falujuk – munkát vállalni kerültek ide. A betelepülők számára a gyár az ún. *Hatház* településrészen lakótelepet építtetett. Aki Szerencsen nem jutott lakáshoz, az Bekecsen vagy Legyesbényén

[45] *Takács Péter* 2003. 142.
[46] *Arnót Ádám* 1992. 29-30., *Kárpáti László* 1992. 30.
[47] *Siska József* 1996. 235.
[48] *Barna János – Darvas László* 1931. 22.
[49] *Angyal Béla* 1955. 27.

húzta meg magát.[50] Az etnikai viszonyok szempontjából érdekes, hogy a cukorgyár 1894-ben magyar nyelvtanárt alkalmaz, hogy a tisztviselők és előmunkások – hasonlóan a munkások gyerekeihez – elsajátíthassák a magyar nyelvet.[51] Ezzel együtt, a trianoni határok megvonása után lebonyolított népszámlálás adatai azt jelzik, hogy Szerencs nyelvi és felekezeti viszonyai még a 20. század első harmadában is összetettek voltak.

Szerencs lakosságának nyelvi összetétele (1920)[52]

magyar	német	„tót”	„oláh”	horvát	cseh és morva	egyéb	összesen
5620	90	30	2	1	89	19	5851

Szerencs felekezeti viszonyai (1920)[53]

r. katolikus	g. katolikus	református	evangélikus	g. keleti	unitárius	izraelita
2824	591	1328	132	2	1	971

A polgárosodás irányában ható gazdasági tényezők – vasút (1859), cukorgyár (1889), közigazgatási központ szerepkör (1872) – a társadalmi struktúrára is jelentősen kihatottak. Jóllehet a népessége 1870-1900 között majdnem megháromszorozódott, az izmosodó Szerencsnek döntő szerepe lehetett abban, hogy Zemplén vármegye járásai közül éppen ebben volt a legalacsonyabb a kivándorlók száma.[54] A cukorgyár a 19-20. század fordulóján – igaz, szezonálisan – 1400-1500 főt foglalkoztatott.[55] A helyben lakók mellett az említett üzemek a környező települések *bejáró* munkavállalóival egészülnek ki: még 1965-ben is meghaladta a bejárók száma az 1300-at, miközben csak 135-en jártak el dolgozni Szerencsről.[56]

Bár a 18-19. századi mezővárosi társadalomban még az iparosok sem szakadtak el egészen a mezőgazdálkodástól, s a 19. század második felének és a 20. század elejének vasutasai és ipari munkásai is gyakran sajátos *kétlaki* életmódot folytattak, mégis tanulságos a népesség gazdasági áganként szerkezetének bemutatása.

[50] *Bencsik János* 2002. 140-142.
[51] *Bencsik János* 2002. 140.
[52] *Barna János – Darvas László* 1931. 24.
[53] *Barna János – Darvas László* 1931. 24.
[54] *Kókai Sándor* 1996. 103-113., *Kókai Sándor* 2002. 104., 109., *Süli-Zakar István* 2002. 239-245.
[55] Salánki István munkáját idézi: *Bencsik János* 2002. 131.
[56] *Varga Gáborné* 1970. 558.

A népesség gazdasági áganként (1900-1960)[57]

Év	mezőgazdaság	ipar	közlekedés	kereskedelem	egyéb
1900	881	2574	414	419	984
1930	1511	2590	583	580	1443
1941	1532	2815	605	629	2032
1949	1479	2628	722	425	1758
1960	981	3628	1025	561	1594

Mezőgazdasági népesség száma (1941-1949)[58]

	1941. január 1.		1949. január 1.	
	összes	kereső	összes	kereső
1 kh. alatt	66	40	31	18
1-5 kh.	182	107	463	223
5-10 kh.	123	65	417	184
10-20 kh.	41	26	112	53
100 kh. felett	4	1	-	-
gazdasági cseléd	335	106	166	47
gazdasági munkás, napszámos	750	395	272	143
egyéb mezőgazdasági foglalkozású	1093	504	451	195
összesen	1532	755	1479	677

A statisztikák azt jelzik, hogy a mezőgazdasági népesség zöme – hasonlóan az ország más vidékeihez – kisparcellán gazdálkodik, alacsony az értékesítésre is termelő, önálló parasztüzemek száma, ami azt is sejteti, hogy a mezőgazdasági népesség egy része időszakosan más gazdasági ágazatokhoz is kapcsolódhatott. Ugyanakkor az iparban, ill. a közlekedésben dolgozók a nyári betakarítás időszakában a mezőgazdaságban is igyekeztek kenyérhez jutni. Bizonyára nem véletlen, hogy még 1955-ben is tevékenykedtek *részes aratók* a szerencsi gazdáknál (12. kép).[59] A munkahelyek többsége – a vasutat leszámítva – nem jelentett megélhetést az egész év folyamán, így a kisföldű szegényparaszti réteghez hasonlóan, a mezőgazdaságot elhagyók is többféle tevékenységre kényszerültek.

Gazdaságnagyságok összes területe (1936-1949)[60]

	1936	*1949*
0-5 kh.	1357	1532
5-10 kh.	162	1180
10-20 kh.	158	507
20-100 kh.	186	119
100 kh. felett	3150	1689
összesen	5013	5027

[57] *Varga Gáborné* 1970. 557.. A magyar társadalomról összegzően: *Gunst Péter* 1998. 163-207., *Gunst Péter* 1998a. 231-284., *Szakács Sándor* 1998. 285-343.
[58] *Varga Gáborné* 1970. 557.
[59] Szerencsi Múzeum Adattára: 1115 – 80.
[60] *Varga Gáborné* 1970. 557.

A Földművelésügyi Miniszter VI-ált-275-21|1953 számú határozatával jóváhagyott.

Aratási szerződés

Fányai Miklós munkáltató (lakik) Lerenes község Majesi Zs utca 6 sz. Szerződést köt Sallai János munkavállalóval, lakik Lerenes község Árpád utca 33 sz. és társaival a Lerenes község Korsonta, szőlőalj, rétföld dűlőjében lévő 4 kat. hold 1200 n. öl búza, — kat. hold — n. öl rozs, 2 kat. hold 600 n. öl árpa, — kat. hold — n. öl zab, — kat. hold — n. öl köles aratási munkáinak elvégzésére a következő feltételek mellett.

1. A munkavállalókat aratópáronként (kaszás, marokszedő) részkereset címén a learatott és elcsépelt gabonamennyiség alábbi százaléka illeti meg

A) csak aratási munkáért beleértve a gereblyézést és kaparékot is

B) aratás hordás és asztagolás együttes munkájáért beleértve a gereblyézést és kaparékkötést is.

A) ha a gabona álló 11 % 6 q-nál kevesebb kh kénti termés esetén kh-ként 66 kg.

B) ha a gabona dölt 13 % 6 q-nál kevesebb kh-kénti termés esetén kh-ként 78 kilogram.

C) ha a gabona összekuszált 15 % 6 q-nál kevesebb kh-kénti termés esetén kh-ként 90 kg.

A) ha a gabona álló 13 % 6 q-nál kevesebb kh-kénti termés esetén kh-kénti 80 kg.

B) ha a gabona dölt 15.5 % 6 q-nál kevesebb kh-ként termés esetén kh-ként 93 kilogram.

C) ha a gabona összekuszált 17 % 6 q-nál kevesebb kh-ként termés esetén kh-ként 105 kg.

2) A learatott terület minden kat. holdja után a munkavállalónak aratópáronként 1 q szalmát kell adni.

3) A munkáltató a munkavállaló részére 1—2 pontban említett járandóságokon felül napi négyszeri bőséges étkezést és ebből kétszer feltétlenül meleg ételt tartozik biztosítani. Ha a munkáltató készételt nem ad, vagy a munkavállaló panasza alapján a helyi tanács megállapitja, hogy a munkáltató által nyujtott kész étel nem kielégítő a munkavállalók részére fejenként és naponként a következő élelmiszert kell kiadni: 75 dkg. kenyérliszt, 25 dkg. főzőliszt, 10 dkg. zsir, 10 dkg. szalonna, fél kg. burgonya, fél kg. vegyes főzelék, 4 dkg. só, fél liter tej, 20 dkg. hus és 50 fillér fűszer pénz.

4. A munkavállalónak az aratásért járó részkeresetet a learatott gabona mennyiség elcséplésekor az elcsépelt összgabonamennyiségből kell kiszámitani és kiadni. Részkeresetet cséplés előtt a tarlón keresztből kiadni nem szabad.

5. A részkereset elosztásánál a kaszások az összkereset 4|7 részét a marokszedők 3|7 részét kapják.

6. A munkáltató köteles a munkavállalók részkeresetét haza szállítani. Köteles továbbá a munkavállalókat, valamint azok pogyászait a munka megkezdésekor a munkahelyére, a munka befejezése után pedig a lakóhelyre szállítani, illetőleg a felmerült szállítási költséget megtériteni.

7. A munkáltató köteles a munkavállaló betegségi és baleseti biztositásról gondoskodni a fennálló törvényes rendelkezések szerint. A biztositási dij teljes egészében a munkáltatót terheli.

8. A munkavállalók kötelesek a munkáltató kivánságára a megjelölt időben munkába állni, a kijelölt gabonát saját szerszámaikkal — alacsony tarlót hagyva — learatni az általuk készitett szalmakötelekkel szoros kévékbe kötni, keresztbe összerakni, azokat lekötni, a tarlót összegereblyézni, a kaparékot kévébe kötni és összerakni, továbbá a megázott kereszteket a szükség szerint megszáritani, a szél által szét szort kereszteket újból összerakni. Ha a munkavállalók az 1|B pontban megjelölt feltételek szerint szerződtek, kötelesek a hordással és asztagolással összefüggő munkákat (rakodási, gereblyézést, asztagrakást, eligazitást) is elvégezni.

12. kép. Aratási szerződés, 1955. (Zempléni Múzeum Adattára)

Bár kevés adat áll rendelkezésünkre, Szerencs lakossága kapcsán utalni kell a cselédekre, szolgákra is. A Zempléni Múzeum Adattárában ránk maradt az 1890-ben született *Istóczky Zsuzsanna* cselédkönyve (13. kép), ami azt jelzi, hogy tulajdonosa a következő helyeken fordult meg a 20. század első harmadában. *Dicső* (Sáros megye): Nagy Barna földbirtokosnál *mindenes* 1912. június 1. és 1914. október 1. között, bére havi 20 korona; Sátoraljaújhely (Zemplén megye): Pintér Istvánnénál *szobalány* 1915. február 1. és 1915. július 1-je között, bére havi 20 korona, Tuba Sándornénál *mindenes* 1915. július 1. és 1920. április 10. között, havi bére 20 korona; Szerencs: Bernáth István cukorgyári tisztviselő feleségénél *háztartási alkalmazott* 1920. április 14. és 1925. május 7. között, havi 150 korona bérét, majd dr. Schulhof Sándor orvosnál *szakácsnő* 1925. november 1.- és 1927. február 15. között, havi bére 500.000 korona.[61]

13. kép. Cselédkönyv, 1909. (Zempléni Múzeum Adattára)

Szerencs tagolt társadalmi szerkezete két nagy történelmi korszak vonásait egyesítette. A rendiség korának mezővárosi társadalma a 19. század második felében a polgárosulás és az urbanizáció folyamataiban oldódik fel.

[61] Zempléni Múzeum Adattára: 493-76.

Ez a folyamat azonban meglehetősen összetett: organikusan összefonódik benne a vasútra, cukorgyárba és más, nem mezőgazdasági munkára sok helyről érkező, különféle etnikumhoz, valláshoz tartozó, nyelvében sem homogén új szerencsi csoport és a helybeliek, a paraszti élettől mind erőteljesen elszakadó szerencsiek csoportja. Természetesen az állítás minden tagja további árnyalást és finomítást igényel. A bevándorlók egy része paraszti környezetből érkezik, számára az új lakóhely újfajta társadalmi státust is jelent, ám bizonyos, hogy kulturális tradícióját csak fokozatosan alakítja át az újfajta társadalmi környezet. A paraszti tevékenységből és társadalmi helyzetből kivezető út nem folytonos, nem töretlen: a 20. században a népességnek nem elhanyagolható csoportja jutott földhöz, őket még egy generációnyi idő után is visszavonzotta a föld: a paraszti hagyományok, az önálló paraszti tevékenység – jobbára hamis – elképzelése. Végül utalni kell arra is, hogy a hagyományos paraszti munkát végző, a paraszti státust tovább vivő csoportot is csak lassan, folyamatosan járta át az újfajta gazdasági, társadalmi, kulturális hatás. Az életképes parasztbirtokkal rendelkezők számára a betelepülők folyamatos vásárlói kört jelentettek, a piacra termelésnek újabb, kisebb teret igénylő lehetőségei nyíltak meg. Ugyanakkor az újabb hatások közül elsősorban az urbanizációs, modernizációs hatások domináltak, vagyis azok, amelyek a városiasodó Szerencs mindennapi működését formálták át. Valójában azonban kétpólusú társadalom épült, s csak fokozatosan, a közelmúltig sem tökéletesen egységesült e két kultúra struktúrája is. A betelepülő gyáriak, vasutasok – részben munkaadójuk segítségével – létrehozták saját kulturális intézményeiket, csoportjaikat, amelyek gyorsították a magukkal hozott tradíció átalakulását, ám csak másodlagos módon hatottak a lokális paraszti közösségre. Inkább magukhoz vonták a paraszti sorból fokozatosan kiszakadókat, kevéssé a parasztokat, akik azonban – ellentétben a falvakkal – nem hozták létre a maguk kulturális intézményrendszerét. A kulturális csoportok, egyletek, a fontos szerepet játszó helyi sajtó,[62] a különféle körök tehát kifelé mutattak a paraszti hagyományból és mentalitásból, még akkor is, ha számos külsőségben a tradícióból merítettek. Érdekes adalék mindehhez az a rövid szöveg, dallam nélkül Szerencsen lejegyzett népdal, ami jelzi, hogy a cukorgyár megjelent a helyi folklórban is. Ugyanakkor a településen még számos archaikus vonást tartalmazó ballada és népdal is gyűjthető volt, ami egy régiesebb tradíció meglétére utal.[63]

A szerencsi cukorgyár,
száz az ablaka.
Az én rózsám odajár
minden éccaka.

[62] *Falussy József* 1986. 410-411.
[63] Hegyaljai Kiss Géza gyűjtése. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára: 9840. Kenesei Ilona gyűjtései ugyanott 920., ill. 921. számon találhatók.

A csoportok elkülönülése nem jelentette azt, hogy tagjaik valódi társadalmi státusa ne lett volna párhuzamos a többi csoport – hasonló rangú – tagjaival. A lokális társadalmi helyzet és tudat azonban a mindennapok során erőteljesebben hatott az össztársadalminál. (Sajnos, nem áll rendelkezésünkre előtanulmány annak megítéléséhez, hogy mindez miként érvényesülhetett a virilisták társadalmi rétegében.) Bizonyos fokig erősítette Szerencs társadalmi csoportjainak különállását az is, hogy a település szerkezeti egységeiben is elkülönültek a különböző foglalkozási csoportok (parasztok, gyári kolónia, vasutasok, stb). A „város" társadalmi csoportjait eltérő normák szervezik, amelyeknek azonban sokáig meghatározó és közös elemei a vallások, az egyházak voltak. A második világháború utáni társadalmi átalakulás még inkább differenciálta a társadalmi struktúrát, s ennek döntő szerepe lehet abban, hogy Szerencsnek valójában máig sincs karakteres, önálló „arculata", a szerencsiség fogalma nem jelent igazi megtartó erőt.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a település alapvető szervező erői, földrajzi feltételei – a szőlő- és borkultúra, a közlekedés, a specifikus élelmiszeripar, a térségi adminisztratív szerepkör – nem kis részben ugyanazokon a táji-gazdasági feltételeken, adottságokon nyugodott a polgárosodás időszakában, mint a feudális kor Szerencsének gazdasága és társadalma, csupán az új korszak feltételrendszerének megfelelően átszerveződve. A település földrajzi helyzete, az eltérő adottságok találkozására épülő szerepe számos folytonosságot mutat. Ez a sajátos feltételrendszer nem csupán a társadalom struktúráját befolyásolta, de alapvetően kihatott a kultúra állapotának változásaira, a műveltségi tömbök érintkezéseire is. A sokféle hatás és előzmény valójában a 20. század folyamán sem szervesült organikus kulturális egységgé, az összetettsége meghatározó jellemzője maradt.

Szerencs táji kapcsolatainak néhány néprajzi vonatkozása

A történeti valamint a természet- és társadalomföldrajzi irodalom Tokaj-Hegyalja kapcsán meghatározónak tartja a történeti táj *átmeneti terület* jellegét, azt, hogy a nagytájak találkozása – a helyi energiák mellett – milyen jelentős helyzeti energiát jelent. *Frisnyák Sándor* megfogalmazása szerint: „Tokaj-Hegyalja átmeneti jellegű terület az alföldi és a felvidéki makrorégiók között. Az átmeneti zóna – az alföldperemi vásárvonalon – integráló térség, ami összekapcsolja a mono- és polikultúrás gazdasági térszerkezeti egységeket (pl. Felső-Tisza vidék állattenyésztő, nyírségi életkamra földművelő, a Zempléni-hegység erőgazdálkodó, stb. tájait."[64] Másutt azt fejti ki, hogy Tokaj-Hegyalja *kontakt zóna*, ami az árucsere vonatkozásában egységes, s hogy a piacain, vásárain javaikat kicserélő tájak gazdasági életében – közvetve e történeti tájéban is –

[64] *Frisnyák Sándor* 2004. 153.

jelentős szerepe volt a vízrendezésnek.[65] (Hozzá kell tennünk, hogy a *kontakt zóna* a műveltségi tömbökkel, a kulturális – etnikai, felekezeti – határokkal, a térség tradicionális anyagi és szellemi kultúrájának históriájával is szervesen összefügg, ebben a vonatkozásban a néprajznak még igen sok adóssága van. Még akkor is, ha a Magyar Néprajzi Atlasz térképlapjai sok tekintetben kiaknázható adatbázist jelentenek.[66])

Szerencs kapcsán – Tokaj-Hegyalja mezővárosaival való hasonlósága mellett – azt hangsúlyozza a kutatás, hogy a város *Hegyalja kapuja*, ahol az utak és vasutak találkozása, az érintkező tájak áruforgalma volt a leglényegesebb településszervező. Közlekedésföldrajzi helyzete nem csupán a gazdasági életére hatott ki, hanem – közvetlenül és közvetve – a település társadalmi struktúrájának formálódására is. Itt elsősorban a modern közlekedés, hangsúlyosan a vasút jelentőségére kell utalnunk. Érinti ugyan Szerencset a hegylábon futó, ősi – nagyjából délnyugat-északkelet irányú – útvonal, s észak felé a Szerencs-patak a Hernád-völgy és a Zempléni-hegység irányában is kedvező összeköttetést jelentetett, ám a Tisza és a Bodrog déli-délkeleti irányban megnehezítette a közlekedést. A folyók mellett kialakult átkelőhelyek – pl. a nagy jelentőségű tokaji rév – elvonták a térség forgalmát, s gátolták Szerencs fejlődését is.[67]

Az 1606-ban Bocskai Istvántól kapott vásártartási szabadalmát Szerencs elveszítette, földesurának újra kellett azt kérnie. 1757. február 20-án kelt körlevélében így tudatja a városi előljáróságokat. „…Tekintetes Nemzetes Almási János uram Felséges Király Asszonyunk Kegyelmességéből Szerencs Vrossában régolta el múlatott Országos vásároknak folyamattyát ujra ki nyervén…ujabban Esztendőnként Négy Országos vásárok fognak tartatni, úgy, mint: Legelső Vásár fog tartatni és kezdődni folyó 1757-ik Esztendőben Szent György napján (ápr. 24.), előtte való nap Barom Vásár. Második belső vásár fog esni Szent Péter és Szent Pál Apostolok Napján (jún. 29.), Barom Vásár pedig előtte való nap. Harmadik belső vásár fog folyni Úr Színe Változása Napján (aug. 16.), előtte egy nappal mindgyárt Barom vásár. Negyedik belső vásár fog tartani Minden Szentek Napján (nov.1.) a Barom Vásár pedig előtte egy nappal…”.[68] Vélhetően ezzel magyarázható, hogy a szerencsiek a 17. században főleg Abaúj és Zemplén vármegyék felé kereskedtek: a hegyaljára élelmet, Kassára élelmet és bort szállítottak.[69] Bizonyára a vásárjog keltezésével függ össze az is, hogy az úrbérrendezést előkészítő paraszti bevallásban (investigatio) Szerencs nem említődik vásáros helyként, s bevallásuk szerint a szerencsiek Tállyát, Tarcalt, Bodrogkeresztúrt és Tokajt említik olyan településként, ahol vásárok alkalmával gabonájukat és egyéb javaikat pénzzé tehetik.[70] A 19. szá-

[65] *Frisnyák Sándor* 2000. 327-338., Vö.: *Dankó Imre* 2002. 164-165.
[66] *Paládi-Kovács Attila* 1984. 61-73.
[67] *Beluszky Pál* 1964. 46. Lásd még: *Dankó Imre* 2002. 166., *Kókai Sándor* 2002. 105.
[68] Idézi: *Hőgye István* 1981. 85.
[69] *Takács Péter* 2003. 137-138.
[70] *Takács Péter – Udvari István* 1998. III. 523., *Takács Péter* 1989. 373., Vö.: *Dankó Imre* 2002.

zadban a jelzett vásári napok kiegészülnek: január 6., március 21., július 13. és augusztus 6. is sokadalmi nap lesz, ezzel együtt, *Fényes Elek* nem sorolja a 143 kiemelkedő vásáros központ közé. *Szalkay Gergely* viszont 1846-ban az Alföld 215 vásáros központja között Szerencset a legnevezetesebb és kiemelkedő 33 között említi, s különösen a baromvásárait méltatta.[71]

A vásárok népét, ill. az átmenő forgalmat Szerencsen és Bekecsen *csárdák*, *vendégfogadók*, a szekereseket éjszakára befogadó *állások* szolgálták ki. Még az 1920-as években is két állás működött Szerencsen: az egyik a Rákóczi út és a Béke út találkozásánál, a másik a Rákóczi út 77. számú telken helyezkedett el (14. kép). Az előző mérete kb. 17 x 29, az utóbbi pedig 10 x 26 méter lehetett. Az állásokban a kifogott lovakat éjszakára a hosszanti falaknál lévő jászolhoz kötötték. A fuvaros – ha értékes volt a rakománya – a szekéren aludt, ha nem, akkor a jászlak végében levő dikók valamelyikét foglalhatta el. Az előbb említett állás közelében volt a *Gyöngytyúk* vendéglő, a másik oldalán pedig korcsma gondoskodott a megfáradt urasokról.[72]

14. kép. Régi szerencsi szekérállás (Fery Antal metszete, Farkas István nyomán)

A 20. század elején az országos sokadalmak száma négyre csökkent (január 16., április 24., augusztus 16., november 2.),[73] ami egyebek mellett minden bizonnyal a település – korábban sem elhanyagolható – növekvő belső forgalmával magyarázható. A népesség lélekszámának növekedése, s a foglalkozási

[71] *Kókai Sándor* 2002. 108.
[72] *Farkas István* 1983. 145-146. Vö. még: *Fényes Elek* 1851. IV. 128. és *Barna János* (szerk.) 1931. 31.
[73] *Barna János – Darvas László* 1931. 16.

struktúra változása megerősíti a piacok és a formálódó bolti kereskedelem jelentőségét.[74] Az utóbbit alátámasztja az izraelita népesség jelentős aránya is.

A *Szerencsi-dombság* (Golop, Monok, Rátka), ill. a szerencsi kistérség települései (az említettek mellett Abaújszántó, Baskó, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Erdőbénye, Mád, Sima, Szegi, Szegilong, Tarcal, Tállya és Tokaj) nem csupán Szerencs forgalmában játszottak meghatározó szerepet, hanem hozzájárulhattak a település népességének fejlődéséhez is. Soruk – a vasútkörzet révén – Mezőzomborral, Onddal, Bekeccsel és Legyesbényével egészíthető ki.[75] A *Taktaköz* szempontjából Szerencs a 19. század végén lett meghatározó központ, átvéve Tokaj korábbi szerepét.[76]

Szerencs környékén a mezőgazdasági termelés – részben a természeti adottságok eltérő jellege, részben a gazdaságtörténeti tényezők következtében – erősen differenciált, ami erősítette a település kereskedelmi szerepkörét. *Beluszky Pál* az 1960-as évek elején alapos tanulmányt adott közre Szerencs vonzásterületéről – benne az árucsere kapcsolatokról -, ami már a közös gazdálkodás időszakát tükrözi ugyan, de jól felismerhetők benne a település történeti kapcsolatrendszerének főbb jegyei és rendező elvei is.[77] A 20. század derekán Szerencs vonzásterülete – a hasonló településekhez mérten – rendkívül kiterjedt, s 20-22 nagy létszámú község őstermelői keresték fel rendszeresen. A vonzáskörzet sugara meghaladta a 20 kilométert, ami nagyobb a legtöbb alföldi piachely vonzásánál. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az érintkező tájegységek önmagukban is differenciáltak, a változatos táji adottságokhoz igazodva alakult ki termelő tevékenységük. Az ellátó terület több közösségének megvolt a jellegzetes terméke, a szakosodott termelés következtében Szerencs belső szükségletét nem tudta csak egy-két település ellátni. Az árutermelésre való törekvés élénkké tette a piacot, amihez intenzív forgalom járult.[78] Beluszky szerint, Szerencs forgalmában nagy jelentőségű volt – a piac forgalmának felét kitevő – vidék-vidék közötti csere. A résztvevő hegyaljai községek például az állathízlaláshoz szükséges takarmányt, burgonya-, gabona- és zöldség-szükségletüket részben itt szerezték be. A taktaköziek főként gyümölcsöt, bort, a zöldségfélék termesztéséhez kellő aprómagvakat vásároltak Szerencsen. A községek zöme más piachelyeket is felkeresett Szerencsen kívül, Legyesbénye és Bekecs azonban szinte kizárólag ide járt piacra.[79]

[74] Dankó Imre is utal rá, hogy a hegyaljai mezővárosok mezőgazdasági javakból, élelmiszerekből nem voltak önellátók, s rászorultak a nem ritkán mindennapos piacok tartására, ahová a környező falvak népe hordta be termékfeleslegét. A városiasodó Szerencsre mindez fokozottan igaz a 19. század második feltől. Vö.: *Dankó Imre* 2002. 176.
[75] *Kókai Sándor* 2002. 109., *Tózsa István – Kornhoffer Tünde* 2003. 224-225.
[76] *Dobány Zoltán* 1996. 75-104., *Kókai Sándor* 2002. 112.
[77] *Beluszky Pál* 1964. 43-54.
[78] *Beluszky Pál* 1964. 50-51. Lásd még: *Kókai Sándor* 2002.
[79] *Beluszky Pál* 1964. 51.

Az említett időszakban továbbra is megmaradt – relatíve – a szerencsi állatvásárok nagy jelentősége. Ezek a sokadalmak rendelkeztek a legnagyobb vonzáskörzettel, jóllehet meg kellett küzdeniük Szikszó, Encs, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Abaújszántó, Miskolc, Tarcal állatvásárainak elszívó hatásával. Részt vettek Szerencs állatvásárának alakításában Tiszalúc, Tiszadada, Megyaszó, Sárospatak, Tiszalök, Olaszliszka, Gönc, Tállya és Ónod vásárai is. Beluszky adatai szerint 1961-ben mintegy 8.000 tételben 16.000 darab különféle jószág cserélt itt gazdát. Az állatvásárok vonzásterülete főleg déli és délnyugati irányban terjedt messze, egyes pontokon még a Tisza vonalát is átlépte: Tiszadada lakossága rendszeresen hajtott fel sertéseket, de Tiszadob, Tiszalök és Tiszaeszlár állattartói is rendszeresen megjelentek a szerencsi sokadalmakban. A Taktaköz települései közül a jó vasúti összeköttetéssel bíró Prügy felhozatala volt a legjelentősebb: évente 380-420 darab marhát értékesítettek Szerencsen. Rajta kívül Taktakenéz és Taktabáj szerepelt nagyobb tételekkel. A Szerencs közvetlen környékéhez tartozó települések forgalma volt ugyan a legjelentősebb, de néhány Hernád menti község – főleg Újcsanálos, Sóstófalva, Alsódobsza – szintén állandó résztvevője volt az itteni állatvásároknak.[80]

A szerencsi állatvásárokon leginkább szarvasmarhák és sertések cseréltek gazdát, ehhez képest a juhok és lovak forgalma csekély volt. 1961-ben 8350 sertés, 4915 szarvasmarha, 2515 juh és 320 ló talált gazdára. A sertések nagy forgalmát – Beluszky szerint – az magyarázza, hogy a Tiszántúl és a Taktaköz kukoricája nagy tételben áramlott a kukoricát alig termelő északi hegyvidék, és a távolabbi iparvidékek felé, ennek egyik állomása Szerencs volt. Az állatok 70 %-a hizlalt állapotban került piacra. (Vélhetően zömmel nem parasztok voltak a vásárlók.) A fejlett szarvasmarhatenyésztő Taktaköz és a Harangod vidék gazdái hízott marhát adtak el, s fiatal állatot vettek vagy vágóborjút vittek a piacra. De Szerencsen vásárolt jó fajtatulajdonságú marhákat számos alföldi termelőszövetkezet is (Karcag, Hajdúdorog, Szolnok, Jánoshida, Hajdúnánás, Füzesabony, Csenger, stb.).[81]

Jelentős volt a zöldség- és terménypiac forgalma is. Monok főleg tejet és tejterméket, baromfit, burgonyát, kisebb mértékben árpát és kukoricát, gyümölcsök közül főleg körtét, almát és diót szállított a szerencsi piacra. Rátka lakói baromfit, tojást, babot és lencsét, az ondiak főleg tejtermékeket adtak el. Az alföldi jellegű mezőgazdálkodást folytató Mezőzombor főleg kenyér- és takarmánygabonával, burgonyával és tejtermékekkel jelent meg, Bekecs változatos felhozatalát főleg a tej- és tejtermékek, valamint a baromfi és a tojás adta. A patakparti Legyesbénye jellegzetes árucikke volt a kacsa és a liba, Prügy főleg zöldségekkel, burgonyával és kukoricával kereste fel a szerencsi piacot, hasonló volt Taktaszada felhozatala is. Megyaszó tojást, baromfit, tejtermékeket szállított. A hegyaljai községek a gyümölcséréstől jelentek meg a szerencsi piacon. Mádról, Tállyáról,

[80] *Beluszky Pál* 1964. 48.
[81] *Beluszky Pál* 1964. 49.

Erdőbényéről főleg szőlőt, bort, cseresznyét, almát, diót, szilvát és gombát szállítottak. Tokaj elsősorban primőrárut (saláta, retek) vitt a piacra.[82]

Amint az ország más, városias településein, a második világháborút követő konszolidáció után egyre csökkent a piacokon és vásárokon a kézművesek, a ruházati és más kézműiparok jelentősége. Az 1960-as évektől a konfekcióipar gyakorlatilag átvette a vásárok ezirányú szerepét. Az 1970-es években az ún. KGST-piac Szerencs és környéke életében szintén fontos szerepet játszott, ám az 1990-es évek derekára ennek divatja is elmúlt. A település kereskedelmi hálózatában fokozatosan a nagy üzletek dominálnak, háttérbe szorítva a kisváros jelentős múltú kiskereskedelmét.

*

A fentiek azt jelzik, hogy Szerencs elmúlt másfél százada a gazdálkodás, a társadalom és a kultúra területén is két jellemző tendenciát hordoz. Az egyik az újabb, fő tevékenységében nem paraszti népesség betelepülése, egyszersmind saját korábbi – részben paraszti – életmódjának átformálódása. Ez a réteg, valamint a tevékenységéhez (is) kapcsolódó infrastrukturális változások a település polgárosodásának és modernizációjának hordozói. Így Szerencs históriája nem is annyira a mezővárosok, mint inkább a kapitalizálódás időszakának városaival mutat rokonságot. A másik tendencia a régi, – igaz –, a korábbi századokban sem homogén, de zömében paraszti népesség életmódjának, társadalmának és műveltségének változása. Bizonyos azonban, hogy Szerencs, – ahogyan korábban is mutatott önálló vonásokat Tokaj-Hegyalja mezővárosaihoz képest – a 19. század derekától elfordul a hegyaljai mezővárosok gazdasági-társadalmi fejlődésétől, s egészében sajátos utat jár. Ennek vizsgálata, e társadalmi réteg differenciáltsága, saját csoportjához, ill. a betelepülőkhöz való viszonya, kapcsolati hálója csakúgy, mint egész paraszti tradíciójának formálódása még további vizsgálatok tárgya lehet.

Irodalom

Angyal Béla: 1955 Szerencs. Angyal Béla (szerk.): Szerencsi járás monográfiája, 7-39. Szerencs

Balassa Iván: 1991 Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj

Balassa M. Iván: 1987 Népi és ipari műemlékek. *Dobrik István – Horváth Ferenc – Szabadfalvi József (szerk.):* Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 73-84. Miskolc. 1994 A paraszttház története a Felföldön. Miskolc

[82] *Beluszky Pál* 1964. 50.

Barabás Jenő: 1972 Népi építészeti gyűjtés, Szerencs (1972). 35 lap, 5 rajz, 45 fotó. Kézirat

Barna János – Darvas László: 1931 Szerencs. Barna János (szerk.): Szerencs és vidéke. Magyar városok monográfiája IX. 12-29. Budapest

Beluszky Pál: 1964 Adatok Szerencs vonzásterületéhez. Peja Győző – FRISNYÁK Sándor (szerk.): Borsodi Földrajzi Évkönyv V. 43-54. Miskolc

Bencsik János: 2002 Szerencs a vasútépítés és a nagyipar-telepítés hatására átalakult társadalma az 1890-es években. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke, 129-143. Szerencs – Nyíregyháza.

Bencsik János: 2003 Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom. Tokaj népessége 1869-ben. Miskolc

Bodó Sándor: 1979 Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia XC. 480491.

Cseri Miklós: 1988 Eredmények és feladatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi építkezésének kutatásában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. 515-536. Miskolc

Csíkvári Antal (szerk.): 1940 Zemplén vármegye. Budapest

Dankó Imre: 2002 A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII-XIX. században. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke, 163-177. Szerencs – Nyíregyháza

Dobány Zoltán: 1996 A taktaközi települések demográfiai sajátosságai a 18. század végétől napjainkig. Bencsik János – Antal Gábor (szerk.): Tokaj és Hegyalja XVII. 75-104. Tokaj

Falussy József: 1986 Adalékok Szerencs és környéke gazdasági, társadalmi, kulturális életéhez 1914-ben. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. 403-414. Miskolc

Farkas István: 1983 Adatok a szerencsi „állások" életéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. 144-145. Miskolc

Frisnyák Sándor: 1990 Magyarország történeti földrajza. Budapest

2000 Tokaj-Hegyalja gazdasági térszerkezete a 16-19. században. Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek, 327-338. Budapest

2004 Tokaj-Hegyalja gazdasági térszerkezete a 16-19. században. A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Történeti földrajzi tanulmányok, 153-171. Nyíregyháza

Frisnyák Zuzsanna: 2002 Szekerezés a vasutakhoz. A magyarországi vasútállomások vonzáskörzetei, 1895. Veres László – Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. 147-170. Miskolc

Gál András: 2003 A hegyaljai szőlőkultúra történeti vázlata. Frisnyák Sándor – GÁL András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység, 155-171. Szerencs - Nyíregyháza

Gunst Péter: 1998 A magyar agrártársadalom 1850-1914 között. Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig, 163-207. Budapest

1998a A magyar agrártársadalom 1919-1945 között. Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig, 231-284. Budapest

Hőgye István: 1981 Hegyaljai vásárok, piacok, 1711-1849. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. 83-99. Miskolc

István Erzsébet: 1967 Népi építészeti gyűjtés, Bekecs (1967). 8 lap, 6 rajz, 1 tábla. Kézirat

Kassay József: 1820 Szerencs város leírása. Dongó Gyárfás Géza (szerk.): Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 10. Sátoraljaújhely

Kecskés Péter: 1979 A tokaj-hegyaljai mezővárosok építkezése és a XVIII-XIX. századi gazdasági tevékenység, társadalmi rétegződés összefüggése. Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. IV. 65-69. Szolnok

1989 A mezővárosi lakóházak alaprajzi típusai Észak-Magyarországon. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében, 231-267. Miskolc - Szentendre

Kókai Sándor: 1996 A Tokaj-hegyaljai mezővárosok fejlődése a XIX. században. Bencsik János – Antal Gábor (szerk.): Tokaj és Hegyalja XVII. 13-28. Tokaj. 2002 Szerencs térszerkezeti helyének változása a XIX. század folyamán. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke, 103-113. Szerencs – Nyíregyháza

Kósa László: 1990 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920). Debrecen

Laczkó István: 1964 Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcstermesztésének múltja. Borsodi Szemle 4. szám 9-17. Miskolc

1970 A mezőgazdaság tőkés fejlődése. *Varga Gáborné* (szerk.) Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára, 47-56.

Orosz István: 1998 A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása. Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig, 55-13136. Budapest. 2002 Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke, 93-98.. Szerencs – Nyíregyháza

Paládi-Kovács Attila: 1984 Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, 61-73. Miskolc

Petercsák Tivadar: 1980 A Taktaköz kutatása és néprajzi sajátosságai. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 18. 84-89. Miskolc

Siska József: 1996 A szerencsi görög katolikus egyház. Bencsik János – Antal Gábor (szerk.): Tokaj és Hegyalja XVII. 235-247. Tokaj

Süli-Zakar István: 2002 Szerencs és környéke történeti demográfiája. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke, 227-260. Szerencs – Nyíregyháza

Szabadfalvi József: 1957 A viaszfeldolgozás és gyertyakészítés ismeretéhez. Néprajzi Értesítő XXXIX. 245-255.

Szakács Sándor: 1998 A földosztástól a kollektivizálásig, 1945-1956. Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig, 285-343. Budapest

Szilágyi Miklós: 1995 Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség (Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek). Folklór és etnográfia 87. Debrecen

Takács Péter: 2003 Szerencs topográfiai jellemzőinek történeti változásai a rendiség korában. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység, 131-143. Szerencs - Nyíregyháza

Takács Péter – Udvari István: 1989 Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 359-381. Miskolc

1998 A Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából. III. kötet. Nyíregyháza

Tóth Gyula: 1942 Népballadák és népdalok (Kézirat)

Tózsa István – Kornhoffer Tünde: 2003 A zempléni térség településfunkciói. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység, 223-230. Szerencs - Nyíregyháza

Varga Gáborné (szerk.): 1970 Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc

Viga Gyula: 1990 Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen – Miskolc. 1991 Fuvaros közvetítők a Felföld és a magyar Alföld közötti árucserében. Ujváry Zoltán (szerk.): Történelem, régészet, néprajz, 209-220. Debrecen

Szerencs régi irodalmi múltjából

Dr. János István

Szerencs első irodalmi említése alighanem Anonymusnál található: a *Gesta Hungarorum* 17. fejezetében a névtelen nótárius arról értekezik, hogy „Árpád vezér és nemesei pedig nagy örömmel felkerekedtek Hung várából, s a Tarcal hegyén túl ütöttek tábort a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig. Erről a hegyről látták, hogy milyen az a hely… mivel pedig nagyon megszerették, úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól kezdve egészen mostanáig a szerelemről Szerencsének hívják a helyet… Ugyanott a Takta mellett és az erdők alján Árpád vezér különböző helyeken sok földet adott lakosaival együtt Ednek meg Edöménnek; és ezek utódai Isten kegyelméből még ma is érdemesek a földek birtoklására…" (Pais Dezső fordítása) Anonymus naiv névetimológiája sokáig egyetlen irodalmi vetülete Szerencs városának, jóllehet a középkor folyamán már meglehetősen jelentős világi és egyházi-rendi funkciók letéteményese, igazi funkcióját azonban a reformáció korában kapta meg.[1]

Szerencs kulturális és irodalmi múltja mélyen benne gyökerezik a zempléni régió azon folyamataiban, változásaiban, melyek a XVI-XVII. század fordulóján egy teljesen új kulturális paradigmát eredményeztek, ezért indokolt néhány szóval utalni arra a szellemi erőtérre, mely hosszú századokra előre megalapozta a régió – s benne Szerencs – szellemi jövőjét.

A XVI. század második fele a „két pogány közt egy hazáért" való állandó és váltakozó sikerű küzdelmek korszaka, a magyarság számára szinte a puszta fennmaradásért kiállt, már-már infernális megpróbáltatások ideje. Egyfelől a török rendezkedik be a hódoltsági területeken, másfelől a Habsburg abszolutorikus törekvésekkel szemben kényszerül oppozícióba a királyi Magyarország számos felelősen gondolkodó főura. Erdélyben végül is létrejön az önálló fejedelemség, de viszonylagos autonómiájának megőrzése is óriási energiákat és pénzügyi erőforrásokat köt le. Magyarország állandó hadszíntér, s nem csupán katonai értelemben: ellentétes ideológiai törekvések feszülnek egymás ellen a politika porondján fellépő „pártos urak" esetében éppen úgy, mint vallási - felekezeti téren. A gyorsan hódító reformáció Mohács után hamarosan átrajzolta ugyan az ország vallási térképét, de megosztottságot is eredményezett: a prédikátor írók energiái nemcsak a „pápisták" elleni küzdelemre fókuszálódtak,

[1] *Szerencs,* Szerk., Dr BARNA János, Bp.,1931.

de egymás ellen is feszültek. Lutheránusok, kálvinisták, antitrinitáriusok és szombatosok kibékíthetetlen nézetei ütköztek egymással a hitviták csatáiban - olykor szó szerint vérre menő küzdelemben. És mégis, minden kedvezőtlen feltétel ellenére, lassabban-óvatosabban, mint Európa nyugati részén, de kivirágzott és megszilárdult a magyar reneszánsz: Erdélyben és a magyarországi főúri udvarokban - szellemi központ híján látszólag elszigetelten, valójában szervesen bekapcsolódva az európai kultúra vérkeringésének áramába, a szellemi jelen időbe. E korban éri el csúcspontját a reformáció irodalma Magyarországon: Bornemisza Péter, Heltai Gáspár, Batizi András, a bibliafordító Károlyi Gáspár mellett neves és névtelen reformátorok egyengetik útját a magyar nyelvű literatúra fejlődésének, Balassi Bálinttal pedig magyar nyelvű reneszánsz líra éri el európai szintű minőségét.

Ha nincs is a műveltségnek olyan centruma, mint volt pl.: Buda Mátyás vagy a Jagelló-kor idején, léteznek regionális központok. Patak s Debrecen kollégiumai máig ható érvénnyel jelképezik és hordozzák ezt a hagyományt, melyet a magyarországi reformáció évszázadában a bennük meghonosodott és megizmosodott reformata religio és humanista műveltség egysége jelent. Mögöttük és mellettük azonban markánsan rajzolódik ki a főúri udvarok patronátusa, mint amilyenek pl. a Nádasdyak, Homonnaiak, Perényiek, Drágffyak, Báthoryak és Rákócziak voltak, másrészt pedig azon humanista értelmiségi-elit törekvésekről kell számot adni, amelyek közvetlen szálon kapcsolódtak bele Európa aktuális szellemi áramlataiba. Mert léteztek már e korban értelmiségi társulások: a XVI. század végén a magyar írástudók egy szűk rétege Pallas magyar ivadékainak nevezi magát, tudván tudva, hogy a tudományé mellett Mars fegyverét, a kardot is forgatni kényszerül. Balassi élete erre a legismertebb példa - s lesz majd később Zrínyié - s mint ilyen, modell értékű. Hozzájuk hasonló sors jutott Rimay Jánosnak éppen úgy, mint kora literatus műveltségű embereinek: Forgách Mihálynak, Révay Péternek, Kátay Mihálynak és a kisvárdai költőnő, Telegdy Kata férjének Szokoly Miklósnak, kik pedig - Rimay János lelkesült véleményét idézve - „Balassi természetes dicsőségének leendő örökösei".[2]

Rimay 1595-ben leírt sorai nem túloznak: „a humánus tudományokkal foglalkozók serege" - ahogy ő titulálta a magyar világi értelmiség egy rétegét - a század végére válik megkerülhetetlen, s nem csupán humanista értelemben jelentős tényezővé. Ők azok jórészt, akik nem csupán az új vallási és szellemi matéria hordozói, hanem nem egy esetben a politikai életben is szerepet vállalnak a magyar arisztokrácia azon egyéniségeivel együtt, akik a Mohács utáni szellemi vákuumot gyorsan kitöltő reformációval szemben nemcsak toleránsak voltak, hanem segítették is terjedését. Északnyugaton a Thurzók, Révayak és Balassák, északkeleten a Perényi, Homonnai és Drugeth családok, míg a Tiszántúlon és Észak-Erdélyben Báthory György támogatták a reformációt, fogadták be udvarukba első hírhozóit.

[2] KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadékai,* Bp. 1986. *Rimay János összes művei*, Szerk. ECKHARDT Sándor, Bp. 1955.

Itt, a történeti Zemplén vármegyében jórészt a Sárospatakon birtokos Perényiek nevéhez fűződik a reformáció támogatása. A Perényiek mecénási szerepe egyébként jóval a reformációt megelőző időkre nyúlik vissza. Perényi Gábor ugocsai és máramarosi főispán és felesége: Frangepán Katalin látta vendégül pl. 1508-1509-ben a pestis elől Magyarországra menekült jeles lengyel humanistát, Paulus Crosnensis Rhutenus-t, aki ezért hálából Perényi Gábornak ajánlotta Janus Pannonius Guarino-panegyricusának 1512-ben Bécsben megjelent kiadását. A Mohácsnál elesett főispán özvegye fia, János mellé hívta meg nevelőül az erazmista Komjáti Benedeket, aki az ő megbízásából fordította magyarra Szent Pál leveleit, s adta ki Frangepán Katalin költségén 1533-ban Krakkóban *Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae*. - *Az zenth paal leveley magyar nyeluen* címen, mely egyben az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű könyv is.

Perényi Gábor mellett, a zempléni régió szempontjából azonban fontosabb szerepet kapott a jórészt Patakon lakozó Perényi Péter, aki - mivel több országrészben voltak birtokai - szinte az egész országban támogatta a reformációt. Jellemző példa Siklósi Mihály, Perényi Péter udvari papjának tevékenysége, aki miután urával Patakra ment, rövid idő alatt megtérítette az ottani ferences rendház főnökét, Kopácsi Istvánt, valamint a szintén ferences Sztárai Mihályt. Perényi azonban tovább ment a religio propagálásában: a birtokain lévő kolostorokat lefoglalta, s egy részükben - mint pl. a pataki klarisszákéban - protestáns iskolákat alakított ki, talán éppen Melanchton hatására. S mivel Perényi az egri várat és javadalmait is birtokolta, hasonlóképpen járt el az egri káptalan javait illetően is. S ha ehhez hozzávesszük azt, hogy szerteágazó rokonsága volt, (a Thurzó-, Balassa-, Drugeth-, Bebek-, Széchy-, Dobó-, Serédy-, Drágffy-nemzetségekkel állt szorosabb rokoni nexusban), akkor szinte törvényszerűnek mondható, hogy Magyarország északkeleti részein jelentős befolyást tudott gyakorolni. Jórészt az ő patronátusának köszönhetően - Horváth Jánost idézve - „ez a terület lett az általa pártfogolt papok és tanítók - Gálszécsi István (Abaújszántó), Szkárosi Horváth András, Bencédi Székely István, Batizi András, Sztárai Mihály, s valószínűleg Farkas András és mások munkássága - folytán a magyar nyelvű protestáns irodalom, s kivált a protestáns énekköltészet forrásvidéke”.[3]

Perényi Péter és fia Gábor, amennyire lelkesen csatlakoztak a protestantizmus lutheri ágához, annyira gyanakvóak és ellenségesek voltak a merészebb helvét hitvallással szemben, mely főként a debreceni Méliusz Juhász Péter elszánt propagációja révén a XVI. század második felében kezdett nagyobb térhódításba az un. tiszáninneni régiókban. A több évtizedig tartó küzdelemnek még a fő vonalait is nehéz ilyen szűkre szabott keretek között érzékeltetni. 1557-ben Kassán Szegedi Gergely, későbbi debreceni prédikátor fordult szembe a lutheránusokkal, nemkülönben Kopácsi István, Sárospatak első lelkésze, zempléni esperes, aki Mélius Juhász Péterrel elsőként jutott egyezségre az úrvacsora értelmezését illetően. Kopácsi Istvánt utóbb Perényi Gábor elmozdította ugyan hivatalából, utóda azonban nem kisebb ember lett, mint Károlyi Gáspár.

[3] HORVÁTH János, *A reformáció jegyében,* Bp.1957. 120.

A fordulópontot a zempléni s az egész északkelet-magyarországi reformáció történetében az 1562-ben, Németi Ferenc tokaji várkapitány védnöksége alatt megtartott tarcali zsinat hozta, melyen a lutheránus kisebbséggel szemben a terület lelkészeinek többsége csatlakozott a Theodor Béza által irodalmi formába öntött kálvini confessiohoz. Ezt követően a kálvini hitvallás gyors térhódításnak indult Hegyalján is, különösen Perényi Gábor halálát (1567) követően, mikor is a Serédyek, Magóchyak és Homonnaiak váltak a helvét hitvallás fö patrónusaivá. A patrónusok között mindenképpen kiemelkedő szerepet játszott a már említett Németi Ferenc, - aki Tokaj 1565. évi ostrománál halt hősi halált - jelentősége azonban túlnő hősi vitézségén. Nem csupán a kálvinizmust patronálta, hanem jelentős mecénási tevékenységet is folytatott; ő nyomatta ki az első magyar nyelvű világtörténetet, Bencédi Székely István *Krónika ez világnak jeles dolgairól* c. munkáját (1558), de neki ajánlotta énekeskönyvét Szegedi Gergely éppen úgy, mint Méliusz Juhász Péter Kálvin kátéját. A patrónusnak kijáró illő tisztelet ez a kor szokása szerint. Példáját követte felesége, Balassa Zsófia is, s ketten együtt mintegy hét mű megjelenését-megírását segítették - nem kevés anyagi áldozat árán. Figyelemre méltó momentum: nem csupán a kardra, de „Pallas tudományára" is ügyeltek a „vér és a dal századának" - ahogy Klaniczay Tibor jellemezte a XVI. századot - gyermekei. Maga Németi, ha nem is kimagaslóan művelt ember, mindenesetre literátus képzettségű férfiú: Szegedi Gergely 1569-ben megjelent Énekeskönyve három zsoltárparafrázisát őrizte meg, köztük a ma is énekelt *Az úristent magasztalom...* kezdetű 77. zsoltár fordítását:

Az Úr Istent magasztalom.
Jóvoltáról emlékezem,
Mindig hozzá folyamodom,
Mert meghallgat, azt jól tudom.
Számtalan kínokban valék,
Bűneimért, kit érdemlék;
De ismét megkönnyebbülék,
Mihelyt vigasztalást hallék.
Csuda irgalmasságodat,
Hiszem, Uram, hatalmadat,
Onnan vészen bizodalmat,
Én lelkem minden oltalmat.
Erős vitéz mint népeit,

Az ember ő két szemeit,
Mint jó pásztor ő juhait:
Úgy oltalmazza híveit.[4]

[4] *RMKT 16, 7*, 1912, 1926. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Bp.1957[2].

Németi - ha nem is költőként tartatik számon leginkább - mindenesetre „ráérzett" a civilizációs folyamat irányára, s tudatosan segítette azt kibontakozni az általa helyesnek vélt irányban.

Törekvéséhez hasonló úton járt - természetesen összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségek birtokában - a Perényiek udvarában nevelkedett s Szerencs földesuraként hamarosan reformátussá lett dinasztia alapító Rákóczi Zsigmond[5] is, aki protestáns főúri műveltség és a vitézi erények példaképe volt halotti prédikátora, az akkori szerencsi lelkész Miskolczi Csulyak István szemében. Mindenesetre úgy emlékezik meg róla, mint aki „elméjét nagy és kiváltképpen való dolgoknak gondolattyában foglalta, testét pedig amaz régi híres-neves római vitézek módájára lovaknak nyargalásában, puska kézíjjal való lövöldözésben, maga korúakkai való küszködésben, úgy annyira gyakorolta, hogy minden hozzá hasonló ífiakon diadalmat vött".[6]

Rákóczi Zsigmond alig egy évtized alatt saját képére formálta Szerencs mezővárosát: 1595-re megszűnt a katolikus plébánia, templomát átépíttette, az ajtó fölé pedig saját maga választotta idézetet vésetett Lukács evangéliumának XI. részéből: „Beati, qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud, A.D. 1595." (Boldogok, akik meghallják az Isten igéjét, és megőrzik azt. Az Úr 1595. évében". így aztán joggal mondhatta róla Miskolczi Csulyak István: „Kegyességéről soha el nem felejtkeznek a templomok, amelyeket felépített puszta és romlott állapotukból, ez szerencsit az fundamentumaiul fogva". Miskolczi Csulyak Istvánt[7] élete utolsó évében hívta ugyan meg az új eklézsiába, ám a kiváló képzettségű, Heidelbergben iskolázott tarcali lelkészben olyan tudós emberre bukkant, akinek európai viszonylatban is korszerű könyvtára volt, s éppúgy vonzódott az újsztoicizmus filozófiájához, mint ura, akinek színe előtt azonban már nem sok prédikációt mondhatott. (Csulyak István 1608 őszén költözött át Szerencsre, Rákóczi Zsigmond 1608. december 5-én halt meg, így prédikátora mindössze két beszédet mondhatott új patrónusának).

Rákóczi Zsigmondot mint mecénást, - néhány más főúrral együtt - ott találjuk a Károlyi-Biblia patrónusai között, az ő oltalma alatt és költségén működött a vizsolyi nyomda, melyben nem egészen másfél év alatt elkészült Károlyi Gáspár és munkatársainak hatalmas szellemi produktuma: az első teljes magyar nyelvű Bibliafordítás. A jeles gönci prédikátor munkatársai között kapta talán az inspirációkat az első teljes zsoltárkönyv megalkotására az ifjú Szenczi Molnár Albert, aki a korrektúra példányokkal szaladgált Gönc és Vizsoly között. A nyomda működését a Bibliafordítás elkészülte után is, még évekig biztosította

[5] NAGY László, A bibliás őrálló fejedelem, Bp. 1984. HANGAY Zoltán, Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond, Bp. 1987.

[6] *RMKT 17, 1,* 500.

[7] ZOVÁNYI Jenő, *Miskolci Csulyak István esperesi naplója és leveleskönyve*, ProtEgyhtAdattár 1911, 1927–29; *RMKT 17, 2*, 1962; *Útinapló* (1601–1607) = *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, 1990. HARSÁNYI István, *Miskolci Csulyak István élete és munkái*, TheolSz 1926; ÖTVÖS Péter, *Miskolci Csulyak István néhány versének forrás- és stíluskérdéséről*, ItK 1970;

Rákóczi Zsigmond. Rákóczi, bár maga nem végzett külföldi iskolákat, kora művelt, sőt literátus emberei közé tartozott, maga is művelte a versírást, s a feljegyzések szerint könyv- és tudomány kedvelő embernek ismerték kortársai, különösen a Szentírásban való jártasságát említik elismerően. S alighanem nem csupán a Vizsolyi Biblia kinyomtatását segítette, hanem Rimay János Balassi Bálint halálára írott gyászódájának, *Balassi-epicédiumnak* a megjelenését is.[8]1587-ből ránk maradt istenes éneke is biblikus ihletettségről, s nem átlagos versírói képességről tanúskodik. Bensőséges hitvallás, hálaadó áldás hangnemei és gesztusai teszik mindmáig közvetlenné, szinte derűsen nyugodttá, bizakodóvá a költeményt: isteni és emberi szférák képeznek valami tökéletes egységet, evilági, immanens harmóniát, melyben már-már életcélként nyílik meg a megváltás, a transzcendens nyugalom vágya. A reformáció zsoltárköltészetén iskolázott Rákóczi egyéni és kollektív hangnemet egyszerre szólaltat meg:

Régtől fogván támaszkodtam Uramra,
Az én életemnek meg tartójára,
Az Istennek nagy irgalmasságára,
Ki meg áldott engem minden órában.

Akaratom ez tellyes életemben,
Hogy féllyem és tisztellyem magos mennyben,
Mert megvárja tisztességét mindenben,
Azért néki így könyörgök hitemben.

Életemet látván tőled áldatik,
Szívem kevélységben nem fuvalkodik,
Azért te szent Felségedben úgy bízik,
Hogy ennél is több jó néki adatik.

Oltalmazó kegyelmes Atyánk légyen,
Igazgatónk, meg-tartónk nekünk légyen,
És a Menyből áldása rajtunk légyen,
Melly Istentől fejünk szentelve légyen.[9]

Rákóczi istenes éneke mögött néhányan Balassi-inspirációkat véltek ugyan felfedezni, a valóság azonban az, hogy két teljesen eltérő történelmi karakterről van szó, annak ellenére, hogy 1575-ben együtt vettek részt Bekes Gáspár sikertelen erdélyi hadjáratában - bizonyíték azonban még távoli kapcsolatukra sincs.

[8] SZABÓ András, A Balassi-epicédium és Rákóczi Zsigmond, ItK 1982;
[9] *RiMKT 17, 1*, 1959.117.

Úgy tűnik, Rákóczi Zsigmond irodalom-történetileg ugyanaz a jelenség, mint a korszak többi főúri énekszerzője: Homonnai István és Bálint, Ecsedi Báthory István, Illésházi István, Petki János - hogy csak a nevesebbeket említsük. Művelt főurak voltak ők, akik egymással többnyire rokonságban is állottak, s életútjuk a történelmi változások sodrában is több ponton találkozott. Így pl. Rákóczi Zsigmond harmadik felesége Telegdy Borbála volt, Ecsedi Báthory István rokona, a poétanő, a kisvárdai Telegdy Kata nővére. Leánya Erzsébet pedig Homonnai Bálint felesége lett. Gyámleánya volt az a Kátai Magdolna, a szintén énekszerző Kátai Ferenc leánya, akinek nevére Rimay János szerezte egyik versét *Kátay Magdolna nevére* címmel. A manierista udvarló versezet mindenesetre tökéletesen ellenpontozza nem utolsósorban profán tematikája és virtuóz költői technikája révén - a fentebb idézett biblikus tónust. Íme egy részlet:

Az méreg hatalma
Sem ér keservemmel,
Mert ez titkon fogyat,
Lelkemmel-testemmel,
Nem hagy szólnom is jól
Veled, Istenemmel.
Mégis midazáltal
Táplál az reménség,
Hogy száll rám még mennyből
Oly boldog kegyesség,
Kivel mindezekben
Lesz örömmel vég.

Rimayt mindenesetre ismerte Rákóczi, ha máshonnan nem, Bocskai kancelláriájáról, hiszen Rimay János is részt vett a Bocskai István által 1605. áprilisában a szerencsi várba összehívott országgyűlésen, s mindkettőjüket személyes kapcsolat fűzte Ecsedi Báthory Istvánhoz, aki Homonnai Bálint és Rákóczi Zsigmond személyes közbenjárására, no meg a saját keserű tapasztalatai okán csatlakozott 1605-ben Bocskaihoz - elhagyván a Habsburgokat és az országbírói főméltóságot, nem kevéssé egyengetvén ezáltal unokaöccsének, Báthory Gábornak erdélyi fejedelemségét. Ő maga is íróember volt, meditációkat írt, vallásos-vallomásos prózát, mely helyenként versekké formálódik, Rákóczival ellentétben azonban nem a megnyugvás idilljét sugalmazzák, hanem a háborgás indulatait görgetik sorai:

Hertelen el mulo hizelkedő vilag,
Csak árniékot mutatcz, mint az fel vett verag,
Kivántatod magad tavasszal, mint zöld agh,
Maga minden dolgod neked csak alnokságh.[10]

[10] *RMKT 17.,1,1959.*249.

Ez a literátus hajlam mindenesetre beszédes példa, és Rákóczinál, Ecsedi Báthorynál[11] és másoknál is közös tőről fakad, s árulkodó jele annak, hogy az 1600-as évek elején a magyar műveltség élvonala még egy szinten van a nyugat-európaival, s nem pedig évtizedes-évszázados lemaradással kullog utána. A ránk maradt könyvtári inventáriumok a magyar értelmiség naprakész érdeklődéséről tanúskodnak, a kor levelezése pedig beszédes példája annak, hogy nem egyszer már röviddel a megjelenés után ajánlgatják egymásnak a kurrens és fontos külföldi kiadványokat, valamint nem késik sokáig a magyar fordítás sem. Ez persze az elit értelmiségre jellemző jobbára (Miskolczi Csulyak Istvánnak szerencsi prédikátor korában már több mint négyszáz könyve van!), de érdeklődésük vonzáskörében korszerűvé formálódik lassanként a magyar arisztokrácia műveltsége is. Rákóczi Zsigmond könyvtáráról nem maradtak fenn beszédes adatok, mindössze Miskolczi Csulyak jegyzi meg idézett beszédében, hogy „az szent Bibliának és az jól viselt dolgokról írott könyvek olvasásában magát gyönyörűségesen gyakorolta". Ha összevetjük ezt azzal, hogy a kortárs Ecsedi Báthory Istvánnak már jeles könyvtára van, melyben „igen gyönyörködött", s nagyszámú könyvet birtokolt pl. Batthyány Boldizsár dunántúli arisztokrata - a püspöki könyvtárszobák nagyságrendileg mindezt meghaladó könyvállományáról nem is szólva -, akkor valaminő könyvtár létét mindenképpen feltételeznünk kell Rákóczi Zsigmond udvarában. Az viszont tény, hogy Rákóczi Zsigmond műveltsége elérte, de talán nem haladja meg a kor arisztokráciájának átlagát (talán leginkább Ecsedi Báthory Istvánéhoz látszik hasonlatosnak): elsősorban biblikus, s természetesen klasszikus iskolázottságú műveltségről van szó, mely egyszerre szolgál gyakorlati célokat, s lelki-vallási igényt, s közelebb áll a kálvinizmus ideológiájához, mintsem azon humanista-manierista törekvésekhez, melyeket pl. az új sztoikus Justus Lipsiusszal is levelezésben álló Rimay János is képvisel. Rákóczi Zsigmond 1608. december 5-én halt meg Szerencsen. A gyászbeszédet Miskolczi Csulyak István mondta fölötte 1609. január 21-én a szerencsi templomban, beleszőve azt a latin és magyar epigrammát, amelyet később, 1618-ban elkészített síremlékére is rávéstek, s mely ma is olvasható:

Hic Sigismundus ovans post ultima fata Rakoczi,
Pannoniae columen pace sagoque cubat.
Agria fortunam est cujus mirata secundam
Hectoris, amoenum Caesar et ingenium,
Dacia protectorem, atrox sed Turca flagellum,

[11] *RMKT 17, 1*, 1959; *Ecsedi Báthory István meditációi*, kiad. ERDEI Klára, KEVEHÁZI Katalin (*Adattár 8*, 1984). KESERŰ Bálint, *Adalékok Rimay és a Báthoryak kapcsolatához*, AHistLittHungAUnivSzeg 1958; ERDEI Klára, *Ecsedi Báthory István meditációi és európai hátterük*, ItK 1980; ERDEI Klára, *Modellfejlődés Ecsedi Báthory István prózájában*, ItK 1982; KOMLOVSZKI Tibor, *Rimay költészete és Ecsedi Báthory István = Hagyomány és ismeretközlés*, 1988;

Nos patriae cives mite patrocinium.
Quare Pannonia, Agria, caesar, Dacia, cives,
Justa patri patriae solvite cum lacrumis.

MAGIARUL MAID ENNIT TESZEN

Itt fekszik Rakóczi Sigmond,
Az jámbor felőle jot mond.
Magiar országnac tamasza.
Vala Chászárunc Tanáccha.
Szendrö chudálta erejét,
Egher Karját nagj elméjét.
Erdélj szerette oltalmát.
Az Töreöc félte hatalmát.
Mi Honniunvnkban lakó népec
Ohaitjuc mint igaz hivec.
Azért Szendrö, Magiar, Eger,
Császar, Erdálj –s- minden ember:
Sirassad édes Atiádot
Megh holt Rakóczi Sigmondot.[12]

Korának kiváló literátus-prédikátora volt Prágai András[13] is (1590. k.– Tarcal, 1636. ?), aki a külföldi egyetemjárás után (1616–18-ban a heidelbergi egyetemen David Pareus és H. Alting tanítványa volt) előbb 1619-ben Sátoraljaújhelyen lelkész, majd Szerencsen I. Rákóczi György udvari prédikátora, 1624-től. 1631-től Göncön, 1635-től Tarcalon pap, egészen haláláig. Prágai még heidelbergi diák korában kapcsolatba kerülhetett későbbi patrónusával, hiszen már 1618-ból ismeretes egy latin nyelvű üdvözlő verse, melyben Rákóczit köszönti. Nem kevésbé fontos a szerencsi hagyomány szempontjából, hogy Prágai András már mint szerencsi lelkész vett részt az újjáépített bekecsi templom felszentelési ünnepségén, s munkatársa volt annak a kötetnek, mely Szenczi Molnár Albert szerkesztésében látott napvilágot *Consecratio Templi Novi* címen, 1625-ben, Kassán. Ebben a kiadványban jelent meg a templomszentelés alkalmából mondott hosszú prédikációja, valamint egy latin nyelvű verse is.

[12] *RMKT 17,* 2., D Bp.1962. 47-48.
[13] *RMKT 17,, 8*, Szerk. KOMLOVSZKI Tibor és STOLL Béla, Bp.,1976. BÁN Imre, *„Fejedelmeknek serkentő órája”*, It 1958; BÁN Imre, *Eszmék és stílusok*, 1976; KOMLOVSZKI Tibor, *Egy manierista „Theatrum Europaeum” és szerzője*, ItK 1966; SZŐNYI György Endre, Ideológia és stíluseszmény Prágai András prózájában = Irodalom és ideológia a 16–17. században, 1987.

Rákóczi György megbízásából fordította magyarra Prágai András szerencsi prédikátorsága alatt hosszas betegséggel küszködve, kedvetlenül, de mégis nagy elszánással Antonio de Guevara királytükrét (*Horologium Principum)*. A teljes mű *Fejedelmeknek serkentő órája* címmel látott napvilágot (Bártfa, 1628; a 2. könyv Draskovich János fordításában). Rimay elismeréssel szólt Prágai András fordításáról Rákóczi Györgyhöz írt levelében (1629).[14] Rákóczi szándéka szerint Prágai fordítása az udvari élet etikájába kívánja olvasóját bevezetni. A Marcus Aureliusnak tulajdonított fiktív értekezés a maga korában bizonyára lebilincselő olvasmány lehetett. Guevara manierista stílusa és neosztoikus erénytanra építkező világképe erre rendkívül alkalmas volt, hiszen ez az erénytan a legkülönfélébb vallásos és világi forrásokból merít, stilisztikájában pedig roppant változatos retorikai eszközöket alkalmaz. Irodalom, mitológia, történelmi példázatok, bölcs mondások, anekdoták és retorikai alakzatok bősége sorjázik a *copia verborum, a szóbőség* követelményének megfelelően egymás után, a legelőkelőbbnek szánt udvari ékesszólás modorában előadva. Prágai fordítása az eredetinek minden nyelvi gazdagságát képes nem csupán visszaadni, hanem helyenként azzal versenyre kelve, még felül is múlja azt. Különösen figyelemre méltóak pl. a *Fejedelmek serkentő órájá*nak azok a kisebb epigrammaszerű versei, melyek egy-egy aforisztikus bölcsességet summáznak:

Lehetetlen kormánynékül hajókázni,
Az okosságnékül karos uralkodni,
Meg rostallya magát ki Vr kiván lenni:
Az meredek hegyröl sebes folyo vizek,
Hirtelen folyással sokszor nagy kárt tesznek,
Gondolatlansággal országok el vesznek,
Az hirtelen haragh senkiben nem használ,
Széles nyughatatlan elme sok kárt csinál,
Szelid keménységgel az országlás meg ál.[15]

Rákóczi a saját költségén megjelent kiadványt nagy becsben tartotta, több példányon is megmaradt saját kezű bejegyzése, sőt az egyik kötetet szerencsi tiszttartójának, Tallai Istvánnak gondjaira bízta, hogy az utókornak és az utódoknak örök időkre őrizze meg a várban, s soha el ne idegenítse.[16]

Rákóczi megbízásából Prágai András terjedelmes versciklust írt *Sebes agynak késő sisak* címmel a harmincéves háború első szakaszának jelentősebb hadvezéreiről, országairól. Művében az erdélyi fejedelmi érdekek érvényesítése mellett azokat az erkölcsi szempontokat is hangsúlyozza, melyek a *Fejedelmek serkentő órájá*nak etikai alappillérét jelentik, s különösen fontos a poétikai ha-

[14] *Rimay János összes művei,* Kiadta ECKHARDT Sándor, Bp., 1955. 435.
[15] RMKT,i.m 27.
[16] RMKT, im., 455.

gyomány érvényesítése szempontjából a Balassi-strófa következetes és virtuóz alkalmazása. Ugyanakkor tagadhatatlanul van benne valami teátralitás: Európa színpadán (*Theatrum Europaeum, Theatrum Politicum*) fellépő fejedelmek, hadvezérek mondják el drámai monológukat. Bethlen Gábor pl. imígyen:

Az magyar nemzetnek,
S az kőröszténységnek,
Én vagyok Gedeona,
Sok fejedelmeknek,
És minden rendeknek,
Füg rám szeme világa,
Süvegh emeléssel,
Tisztességes füllel,
Jámbor nevemet hallya.

……..

Regi magyaroknak,
Jeles királyoknak,
Énis nyomdokit nyomom,
Hunyadi Jánosnak,
Amaz nagy Hadnagynak,
Bátorságát én birom,
És az Atillának,
Két élő pallosát,
Oldalamon hordozom.

……

Ferdinánd czászárnak,
Sok szamú hadának,
Sokszor gátot czináltam,
Tompérnak, Bucconak,
Sok nemet uraknak,
Holtokigh hadakosztam,
Kinek halálával,
Az nagy iga alol,
Nemzetemet föl olttam.

……

De az köz igasság,
Hitbeli szabadczágh,
Igen nagyok elöttem,
Melynek oltalmára,
Bosszu állására,
Magamat le kötöttem,
Ha ki ellenem jár,
Míg eletem fön ál,
Kardomat le nem teszem[17]

Prágai András literatori és prédikátori sikerei azonban mégsem biztosítottak számára Szerencsen felhőtlen életet: a prédikátori javadalmak körül támadt vita miatt kapcsolata Rákóczival Györggyel megromlott, s a nézeteltérés odáig fajult, hogy Prágai távozni akart Szerencsről. Erre Rákóczi 1631-ben őrizetbe vétette, mire prédikátortársai minden befolyásukat latba vetették kiszabadítása érdekében, s úgy tűnik sikerrel, mivel Prágai 1631 őszétől már gönci prédikátor, 1635-től pedig kezdetét veszi egész haláláig (1636) tartó tarcali lelkészkedése. Szerencsről távozván azonban már nem alkot jelentős műveket, viszont sógorságba kerül a fentebb már említett Miskolci Csulyak Istvánnal, aki negyedik feleségének halála után a szintén megözvegyült Prágai Zsuzsannát veszi feleségül.[18]

Végezetül szólni illik I. Rákóczi Györgyről, a nagy mecénásról, aki Szerencsen született**.** (Szerencs, 1593. jún. 8.–Gyulafehérvár, 1648. okt. 11.) Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem fia, aki nem csupán Prágai András munkásságát támogatta, hanem számos keresztény-humanista és újsztoikus szellemű könyv megjelentetését is inspirálta, így pl. – többek között Salánki György, *Rotterdami Rézmánnak az keresztyén vitézséget tanító könyvecskéje*, 1628, c. művét is. Fejedelmi udvara feleségének, Lorántffy Zsuzsannának valamint udvari papjának, Medgyesi Pálnak köszönhetően szabadabb kulturális légkört sugárzott. I. Rákóczi György, pártfogását élvezte Miskolci Csulyak István és Geleji Katona István református püspök is, aki *Öreg graduált* szerkesztette, s I. Rákóczi György, a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában nyomatta ki 1636-ban. Lórántffy Zsuzsanna támogatását élvezte a krónikaíró Szepsi Laczkó Máté[19], erdőbényei prédikátor is, akinek személyéhez az aszúbor készítésének legendája is kapcsolódik. Hatalmas magánkönyvtárat gyűjtött, és kísérletet tett a szultánnál a budai Corvinák visszaszerzésére. Támogatta és fejlesztette a sárospataki és gyulafehérvári református kollégiumokat: számos diákot küldött ösztöndíjjal külföldi egyetemekre, Váradon kollégiumot alapított. Gyermekeinek oktatására,

[17] RMKT,im.58-61.
[18] Im.456.
[19] *Szepsi Lasczkó Máté. Lorantffy Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521-1624.* Kiadta MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1858. A *Krónika…* versszövegei: *RMKT 17,1, 2.*

uralkodásra való felkészítésére udvari iskolát létesített, amelynek vezetését Keresztúri Pálra bízta. Írásba foglalta fia számára a legfontosabb morális és uralkodói intelmeket, *Fejedelmi Parajnesis címmel,* mely a műfaj magyar nyelvű irodalmának egyik legelső darabja.[20] Nem szokványos uralkodói erénykatalógus ez, sokkal inkább a protestáns etika körvonalazta életkeretet kíván nyújtani. Eképpen a Biblia a legfőbb életkalauz, mely mindenkor eligazít, s melyből minden bölcsesség merítendő:

„Tunyaságnak, restségnek magadat ne adjad…jó könyveket olvass, kiváltképpen az szent Bibliát, kinél én teneked jó fiam sem jobbat, szebbet, hasznosbat, dicsíretesbet és idvösségesbet nem commendálhatok, kiből mind idvösségedre s mind külső állapotodnak dicsíretes viselésére elég tanúságot vehetsz. Egyéb külső históriákat is, úgy vagyon, szép dolog olvasni, kik csak az elmét szokták gyönyörködtetni, el is múlnak: de az szent Biblia, mind elméjét, szívét, lelkét vidámítják, éltetik, s idvösségre vezetik az embereket, örökké is megmaradandó."[21]

A fejedelem egyik legnagyobb érdeme kétségkívül az, hogy európai horizontú értelmiséggel vette körül magát, amely számára az állandóan kavargó események közepette viszonylagos állandóságot jelentett: a fejedelmi udvar békésebb légkörét. Ezt a kulturális stratégiát követték az ország más protestáns főurai is, akik egy adott történelmi pillanatban, olykor szűk cselekvési lehetőségek birtokában az ellentmondások kényszerítő ereje ellenére is magukra vállalták az értékek megőrzésének, átmentésének feladatát. Így válhattak az ecsedi, pataki, szerencsi és más udvarok - éppen birtokosuk személyes tekintélye és oltalma révén - az északkeleti-keleti országrésznek is szellemi központjaivá, s szolgálhattak afféle menedékként a szétszabdalt ország gyakran bujdosni kényszerülő magyarjai számára. És ez volt Szerencsnek, de egész Hegyaljának is egyik történelmi küldetése az elmúlt évszázadok sodrában.

Irodalom

Szepsi Lasczkó Máté: Lorantffy Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521-1624. Kiadta Mikó Imre, Kolozsvár, 1858.

Zoványi Jenő: Miskolci Csulyak István esperesi naplója és leveleskönyve, MProtEgyhtAdattár, 1911, 1927–29;

Harsányi István: Miskolci Csulyak István élete és munkái, TheolSz, 1926.

Szerencs, Szerk., Dr Barna János, Bp., 1931.

[20] TARNÓC Márton, Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában, 1978; BITSKEY István, Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában, MKSz 1980; NAGY László, A "bibliás őrálló" fejedelem, 1984; NAGY Magdolna**,** I**.** Rákóczi György és Borsod vármegye, 1644–1648, Miskolc, 1998.

[21] I. RÁKÓCZI György, *Fejedelmi Parajnesis,=Magyar gondolkodók, 17. század.* Szerk. TARNÓC Márton, Bp. 1979, 135.

Rimay János összes művei, Szerk. Eckhardt Sándor, Bp. 1955.
Horváth János: A reformáció jegyében, Bp.1957. 120
Keserű Bálint: Adalékok Rimay és a Báthoryak kapcsolatához, A Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg, 1958;
Bán Imre: Fejedelmeknek serkentő órája, It, 1958.
Komlovszki Tibor: Egy manierista „Theatrum Europaeum" és szerzője, ItK, 1966.
Ötvös Péter: Miskolci Csulyak István néhány versének forrás- és stíluskérdéséről, ItK, 1970;
Bán Imre: Eszmék és stílusok, Bp., 1976;
Régi Magyar Költők Tára 17. század. 8. Szerk. Komlovszki Tibor és Stoll Béla, Bp., 1976.
Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában, 1978;
I. Rákóczi György: Fejedelmi Parajnesis,=Magyar gondolkodók, 17. század. Szerk. Tarnóc Márton, Bp.1979, 135.
Bitskey István: Irodalompolitikai *Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*, MKSz, 1980;
Erdei Klára: Ecsedi Báthory István meditációi és európai hátterük, ItK, 1980.
Erdei Klára: Modellfejlődés Ecsedi Báthory István prózájában, ItK, 1982.
Szabó András: A Balassi-epicédium és Rákóczi Zsigmond, ItK, 1982;
Ecsedi Báthory István meditációi, kiad. Erdei Klára, Keveházi Katalin (*Adattár 8.*), Szeged, 1984)
Nagy László: A "bibliás őrálló" fejedelem, Bp., 1984;
Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadékai, Bp., 1986.
Szőnyi György Endre: Ideológia és stíluseszmény Prágai András prózájában = Irodalom és ideológia a 16–17. században, Bp., 1987.
Hangay Zoltán: Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond, Bp. 1987.
Komlovszki Tibor: Rimay költészete és Ecsedi Báthory István = Hagyomány és ismeretközlés, 1988;
Miskolczi Csulyak István: Útinapló (1601–1607) = Magyar utazási irodalom, 15–18. század, kiad. Kovács Sándor Iván, Monok István, Bp., 1990.
Nagy Magdolna: I. Rákóczi György és Borsod vármegye, 1644–1648, Miskolc, 1998.

Szerencs településföldrajza*

Dr. Frisnyák Sándor – dr. Gál András

1. Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuvárosa egy energikus helyen, a Felvidék és az Alföld határán, a Szerencs-patak völgynyílásánál alakult ki. A két, egymástól eltérő természeti és termelés-jellegű nagytáj határvonalát a magyar településföldrajz Cholnoky Jenő nyomán *vásárvonalnak* nevezi (*Bulla B. - Mendöl T. 1947*). A vásárvonal vagy – övezet Tokaj-Hegyalján is a nagyobb gazdasági aktivitás területsávja, ahol a monokultúrás térszerkezetek között egy átmeneti jellegű, *polikultúrás* termelési szerkezet formálódott (*1. ábra*). A tájhatár gazdasági erőközpontjai, a *vásárvárosok* ott alakultak ki, ahol a vásárvonalat egy természetes út (völgykijárat) metszi. A Hegyalja 887 km^2-es területén a *vásárvárosi szerepkört* két völgykijárat, a Szerencs- és a Ronyva-patak alföldi kapuja és a tokaji Tisza-átkelőhely segítette elő. A három energikus pont *erőterében* a lokális és a távolsági (interregionális) kereskedelmet tizenkét oppidum (mezőváros) mint *egységes vásárrégió* bonyolította le (*Frisnyák S. 1995, 2000*). A *vásárvárosi szerepkör kistérségi megosztása* nem tette lehetővé olyan nagyváros kialakulását, mint pl. ezen az alföldperemi vásárvonalon Miskolc vagy Ungvár. A helyi és régiók közötti árucsere-forgalom színterei a mezővárosi agglomeráció – időben összehangoltnak látszó és részben szakosított – vásárai voltak. A Hegyalja fejlett gazdaságával és nagyobb népsűrűségével jelentős *fogyasztópiacként* és egyfajta *centrum-térségként* épült be az ország gazdasági térszerkezetébe. A bortermelő falvak és mezővárosok – gazdaságtörténetük fénykorában, a 16-18. században – nem voltak önellátóak, nagymértékben igényelték más agrárvidékek élőállat-, gabona- és egyéb termelvényeit. A mezővárosok piacrádiusza koronként változott: a 16-18. században áru- és munkaerőpiacának vonzáskörzete kb. 60-80 km-re terjedt. A közvetítő (távolsági) kereskedelemben a hegyaljai vásártartó helyek közül csak Tokajnak, Sátoraljaújhelynek és kisebb mértékben Szerencsnek volt meghatározó szerepe.

Szerencs mint piacközpont a környező kistájak (a Szerencsi-dombság, a Harangod-vidék és a Taktaköz) gazdasági kapcsolatrendszerét integrálta. A Szerencsi-dombság – és a névadó település – a történeti borvidék része, noha egyes időszakokban a hivatalos (minőségi bortermelésen alapuló) besorolás nem tekintette annak (*Bodó S.* 1988, *Boros L.* 1996). A 18-19. századi országleírások és lexikonok a sze-

* A tanulmány az OTKA T034569. sz. kutatási program keretében készült

rencsi borokat általában jónak, a hegyaljaihoz hasonlónak, olykor „másodrendbéli"-nek, az ondi borokat pedig „nemes hegyaljai"-nak minősítették (*Fényes E.* 1847, 1851, *Magda P.*1819, *Vályi A.* 1796-1799). A Hegyalja 18. századi rekonstruált mezőgazdasági térképe azt bizonyítja, hogy a településközi térben a termelési övezetek, köztük a jellegadó *szőlőhegyek* (promontóriumok) összekapcsolódnak, és térbeli rendszert, *egységes gazdasági kiskörzetet* alkotnak (*Frisnyák S.* 1995).

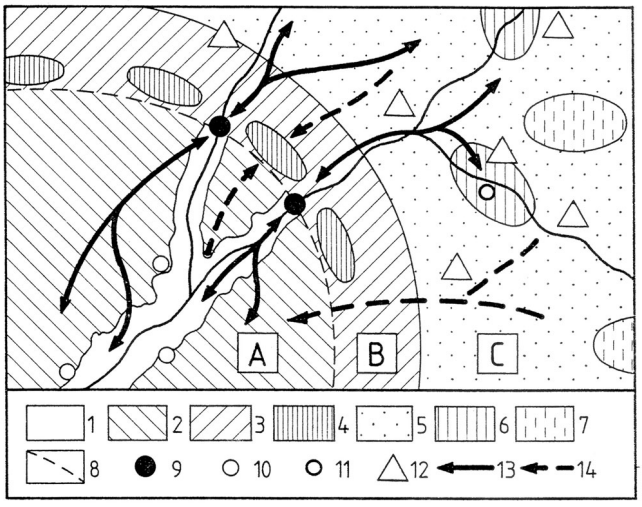

1. ábra. A Kárpát-medence feudális kori munkamegosztásának földrajzi modellje. Jelmagyarázat: A= medencesíkság, B= dombvidék, C= hegységkeret, 1= ártéri síkság (állattenyésztési profillal), 2= ármentes szintek (életkamrák) földműveléssel, 3= dombsági tájak vegyes (polikultúrás) gazdálkodással, 4= szőlő- és gyümölcstermelés, 5= erdő, 6= intramontán kismedencék földművelése, 7= havasi legelő, 8= vásárvonal, 9= vásárváros, 10= ártérperemi település, 11= medenceközpont, 12= montánipar, 13= a gazdasági javak áramlása, 14= a munkaerőmigráció iránya

2. Szerencs *belsősége* (épített környezete) egy tufalejtőn és síksági előterében helyezkedik el. Különálló településrésze: Ond a Szerencs-patak árvízmentes teraszfelszínén és a hegyláblejtőn épült. A város 36,69 km^2-nyi területéből az *épített környezet* 6,67 km^2-t (=18,2%) foglal el. Kialakulásában és fejlődésében az előzőekben vázolt *helyzeti energiák* (a földrajzi fekvésből származó előnyök) mellett az ún. *helyi energiák* (pl. a termőföld, a források és vízfolyások, az erdők, a hasznosítható kőzetek) is fontosak voltak. Szerencs település- és gazdaságtörténete a Hegyalja többi városához hasonló: itt is *a szőlő és a bor a regionális kultúra alapja* (*Balassa I.* 1991, *Orosz I.* 1995). A szőlő- és borgazdaság mellett – a szerencsi táj tagoltságának és erőforrásainak változatossága révén – más *településfunkciók is kialakultak.* A sokféle lokális és központi szerepkör ellenére a *szőlő- és bortermelés hagyománya és jelene a településképben és a gazdaság térszerkezetében ma is meghatározó.*

1. kép. Szerencs központja madártávlatból
(a Bocskai István Gimnázium fotóarchívumából)

2. kép. Kisvárosi üzletnegyed

Szerencs belterületének átlagos tengerszint feletti magassága 105-110 méter. A település genetikai magját jelentő *középkori erődtemplom* 113-115 m, a *vár* 105 m magasságban épült. A kertváros jellegű Újtelep a Szerencsi-dombság keleti lejtőin 105 és 135 m, a pinceszer 130-135 m magasságban alakult ki. A déli iparnegyed, a személy- és teherpályaudvar a 100-105 méteres szinteket foglalja el. Ond a Köves domb 100-130 m-es lejtőin épült. Szerencs legalacsonyabb része a Taktaközben a Mohos-tanya és környéke (93m).

3. Szerencs földjén, különösen a 16-18°C-os *gyógyforrások* körül több ezer éves emberi kultúra maradványait lehet kimutatni (*Hajdú Z.* 1977). A gyógyforrások és egyéb természetföldrajzi adottságok a honfoglaló magyarság számára is *telepítő-tényezők* voltak. A Szerencsi-öböl és a Taktaköz a nagyállattartó, a Zempléni-vulkánsor hegylábfelszíne, a Szerencsi-dombság a földművelő tevékenység ökológiai feltételeit biztosította. A félnomád életformát folytató Ond vezér a mai Ond területén alakította ki *téli udvarhelyét,* a nyári szállása pedig az Ondava-folyó mellékén lehetett (*Győrffy Gy. 1984*). A 13. század elején gyógyítással is foglalkozó keresztes lovagok telepedtek le és a források mellett *ispotályt* és *monostort* építettek (*Angyal B.* 1955).Az Árpád-kori oklevelek említést tesznek a *bencés apátságról* és a szerencsi vár/ak/ról is. Nováki Gyila – a hazai földvárkutatás kiemelkedő egyénisége – a Köves-hegyi és a Takta melletti földvárat középkori eredetűnek tartja (*Csorba Cs.* 1980), s ezzel megerősíti azt a feltételezést, hogy Szerencs *erdőispánsági központ* volt (*Hajdú Z.* 1977). Szerencs *védelmi szerepköre* később, a 15-16. században ismét jelentősebbé vált, amikor a gótikus templomát erődfallal vették körül. Az *erődtemplom* és a 16. században épült kővár része volt a törökkori végvár-rendszernek. A „váralja" település a 16. század végi írásokban mint *oppidum*, mezőváros szerepel, ahol a mezőgazdálkodáson kívül a *kézművesség* és a *vásári kereskedelem* is megjelent. (A kézművesek a 16-17. századi népesség alig 5-6%-át alkották).

A területi munkamegosztás eredményeként Szerencsen is kialakultak olyan *központi-hely funkciók,* amelyek kiemelték a környező jobbágyfalvak halmazából. Az eltérő természeti és humán erőforrások alapján a Szerencs környéki kistájak (a Taktaköz, a Harangod-vidék és a Szerencsi-dombság) bizonyos termékek-termékcsoportok előállítására *specializálódtak* (*Beluszky P.* 1964, 1999, *Mendöl T.* 1963). A termékcsere-forgalom a legelőnyösebb közlekedésföldrajzi helyen, Szerencsen alakult ki. A *vásárhely-szerepkör* az áru- (bor- és kézműipari-) termeléssel kapcsolódott össze.

A város gazdasági jelentőségét növelte az *uradalmi központ* és egy rövid ideig tartó *politikai szerepvállalás* (az 1605. évi fejedelemválasztó országgyűlés) is. Szerencs 1606-ban *szabad királyi városi rangra emelkedett*, de az ezzel járó előnyöket – a feltételek hiánya miatt – nem tudta sokáig megtartani. A 16. században, amikor a török terjeszkedés miatt a minőségi bortermelés súlypontja a Fruska góra vidékéről Tokaj-Hegyaljára tevődött át, a *szőlő- és borgazdaság Szerencsen is fellendült*.

1. táblázat. Szerencs helye a hegyaljai mezővárosi agglomerációban (a népességszám alapján)

Sor-szám	***1784/87***		***1870***		***1880***		***1890***		***1900***	
1.	Tállya	4388	Sátoraljaújhely	9946	Sátoraljaújhely	11264	Sátoraljaújhely	13017	Sátoraljaújhely	16886
2.	Sátoraljaújhely	4023	Sárospatak	7770	Sárospatak	6737	Sárospatak	7639	Sárospatak	9267
3.	Sárospatak	3752	Tokaj	5012	Abaújszántó	4499	Tokaj	4815	Szerencs	5272
4.	Mád	3475	Abaújszántó	4589	Tokaj	4479	Abaújszántó	4360	Tokaj	5110
5.	Tokaj	2942	Tállya	3997	Tállya	3668	Szerencs	4339	Abaújszántó	4603
6.	Tarcal	2756	Mád	3779	Mád	3471	Tállya	3497	Tarcal	3794
7.	Abaújszántó	2364	Tolcsva	3120	Tarcal	2937	Mád	3480	Mád	3680
8.	Tolcsva	2210	Tarcal	2920	Tolcsva	2748	Tarcal	3359	Tállya	3603
9.	Bodrogkeresztúr	1805	Erdőbénye	2484	Szerencs	2370	Tolcsva	2813	Tolcsva	3094
10.	Erdőbénye	1783	Olaszliszka	2368	Erdőbénye	2073	Olaszliszka	2280	Olaszliszka	2576
11.	Olaszliszka	1680	Szerencs	1829	Olaszliszka	1886	Erdőbénye	2250	Erdőbénye	2370
12.	Szerencs	1571	Bodrogkeresztúr	1535	Bodrogkeresztúr	1256	Bodrogkeresztúr	1386	Bodrogkeresztúr	1896

3. kép. A délnyugati városrész új lakóházai

4. kép. Kertvárosi lakóépület

5. kép. A cukorgyári kolónia egyik lakóháza

A szőlőskertek és –ültetvények a Hideg- és a Szerencs-völgy határolta dombsoron, a verőfényes lejtőkön létesültek. A szőlők aljában gyümölcsösök, kertek és többnyire szántóföldek voltak. A Szerencsi-öbölben, továbbá a belterület déli peremén, az ún. Mezőzombori-párkánysíkon és a Taktaköz városhoz tartozó területein rét- és legelőgazdálkodást folytattak. A 16-17. században kialakult térszerkezet – kisebb változtatásokkal – napjainkra is átöröklődött, s ebben az *alkalmazkodás*, az *okszerű táj- és erőforrás-hasznosítás* nyilvánul meg.

A hegyaljai mezővárosokban a bortermelés, a borkereskedelem és a – fuvarozás elősegítette a *tőkefelhalmozást* és a *polgári átalakulást*. A termelésből és a kereskedelemből származó jövedelem (a szőlők extraneusi birtoklásmódja és a külhoni nagykereskedők tevékenysége következtéből) jelentős részben kivonták a régióból és – többek között – a felvidéki empóriumokat gazdagította. Az 1784/87-es években Szerencs a sokféle funkciója ellenére a Hegyalja mezővárosainak – a népességszám alapján számított – sorrendjében az utolsó, 12. helyet foglalta el (*1. táblázat*). A 18. század végére Tokaj-Hegyalja – Lengyelország háromszori felosztása miatt – fokozatosan elvesztette legfőbb felvevőpiacát. A *kül- és belföldi piacvesztés* a 19. században Tokaj-Hegyalján *válságot idézett elő*. A válságfolyamatot az 1885-1887-es *filoxéravész* tetőzte be, elpusztítva a mikrorégió gazdasági életének alapágazatát. A szőlőpusztulás a történelmi borvidéken 52%-os, Szerencsen 89%-os, Ondon 98%-os volt (*Balassa I. 1991*).

A borpiac stagnálása, majd a szőlőskertek pusztulása alapvető szerkezetváltásra kényszerítette a hegyaljai településeket. Szerencs a régió vasúthálózatának kiépítésével (1859-1909) *közlekedési csomóponttá* fejlődött és vidékközpont jellege a *közigazgatási szerepkör* megszerzésével (1872) tovább erősödött. A dinamikus fejlődést az *iparosítás*, a cukorgyár (1889), később a csokoládégyár (1923) és egyéb kisebb üzemek létesítése indította el. A funkciógazdagodás a népesség-növekedésben is megnyilvánult: a 19. század végén Szerencs – Sátoraljaújhely és Sárospatak után – a Hegyalja 3. legnépesebb városa. A 19-20. század fordulójára kialakult központi funkciók pozitívan hatottak más városi szerepkörök – pl. az *oktatás*, a *művelődés*, az *egészségügy* és egyéb társadalmi szolgáltatások – fejlődésére is. Szerencs a 20. században többször szükségessé váló *életmód-stratégia váltással* igyekezett a gazdasági kihívásokhoz alkalmazkodni és belső dinamizmusát megtartani.

4. Szerencs különböző szerepkörű településrészekre tagolható. A különböző városszerkezeti elemek a *munkamegosztás térbeli rendjét* tükrözik. A városszerkezeti elemek, a *lakó- és munkahelyek* határvonala nem annyira markáns, mint a közép- vagy nagyvárosok struktúrájában. A *város centruma* a történelmi településmag térségében, a gótikus erődtemplom és a vár közötti forgalmi tengelyen (a Rákóczi és az Ondi út találkozásától a bíróságig terjedő szakaszán) alakult ki (*2. ábra*). Az ősi városmag harmadik eleme a templomdomb és a vár között áthaladó Só-út (=Rákóczi út) orsószerűen kiszélesedő része, a *piactér* (napjainkban Kossuth-tér). A 19-20. század fordulójától az építkezések módosították a tér formáját, de piacfunkciója még egy fél évszázadig megmaradt.

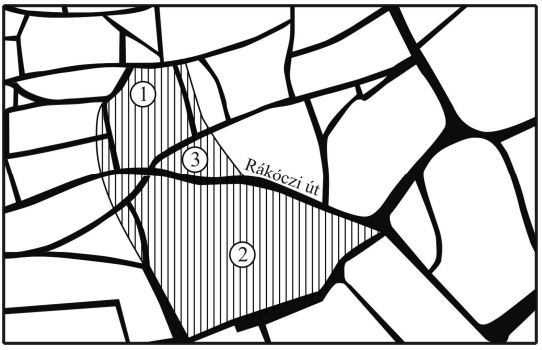

2. ábra. Szerencs történelmi városmagja.
1= gótikus erődtemplom, 2= vár, 3= a hajdani piactér

3. ábra. Szerencs településszerkezete (Ond városrész nélkül).
1= történelmi városmag, 2= igazgatási, kereskedelmi, pénzügyi, kulturális és egészségügyi központ, 3= differenciált lakóterület, 4= iparnegyed, 5= fontosabb út, 6= vasút

A hajdani piactér környezetében alakult ki Szerencs jellegzetes *kisvárosi üzletnegyede*. A centrum-térségben található a *polgármesteri hivatal,* az *ügyészség*, a *bíróság*, a *rendőrség*, a *föld-* és *vámhivatal*, a *pénz-* és *hitelintézetek* székházai, továbbá az *oktatási* és *kulturális* létesítmények, a *szállodák, panziók*, a *szórakozó-* és vendéglátóhelyek. Az üzletnegyed az Ondi út torkolatától a 37. sz. főútig tovább folytatódik és a központhoz soroljuk – a kissé távolabb fekvő – egészségügyi létesítményeket is (*3-4. ábra*). A városközpont intézményei túlnyomórészt a „fehér gallérosok" munkahelyei.

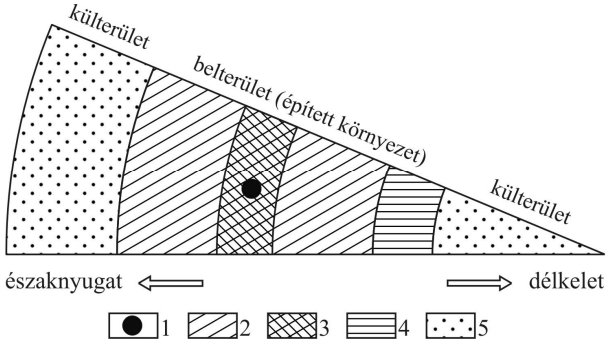

4. ábra. Szerencs településszerkezeti modellje.
1= történelmi városmag, 2= lakóövezet, 3=adminisztratív-kereskedelmi és kulturális központ, 4= iparforgalmi övezet, 5= mezőgazdasági terület

A munkahelyek második csoportját a gyárak és a kisebb üzemek alkotják. A „kék gallérosok" munkahelyei a 37. sz. főközlekedési úttól délre találhatók. A belterületen egy nagy, a cukor- és csokoládégyár komplexumát magába foglaló és egy kisebb, a szivattyúgyár köré csoportosuló, a külterületen két kisebb *ipartelep* létesült. A cukor- és csokoládégyár telephelye és a nagy térigényű teherpályaudvar együttes területe mint *iparforgalmi-övezet* a településkép szempontjából is meghatározó jelentőségű. Az adminisztratív, kereskedelmi stb. városközpontot a településföldrajz *első munkahely-övnek*, a gyárak, pályaudvarok és raktárak térségét *második munkahely-övnek* nevezi. Az agrárnépesség munkahelyeit az épített környezetet körülölelő, mintegy 30 km^2 -es határ különböző termelés-övezetei alkotják.

Szerencs belterületének legnagyobb részét a *lakóterületek* foglalják el. A város különböző lakónegyedei harmonikusan illeszkednek a változatos természeti környezethez. A lakóépületek – a hegyaljai mezővárosokra és a hazai kisvárosokra jellemző módon – *földszintesek*, az emeletes lakó- és középületek aránya 2,4%. A 2001. évi lakásállomány (=3798) ¾-e 1945 után épült, így az épületek állaga általában elfogadható és belső infrastruktúrája is korszerű (*5. ábra*).

1970-ben az 1919 előtt épült lakások száma 1014 volt, amelynek 55%-át – mint elavult épületet – fokozatosan lebontották (*2-3. táblázat*). Napjainkban az 1919 előtti időből 462 lakás maradt meg (ez a 2001. évi állomány 12,2%-a).

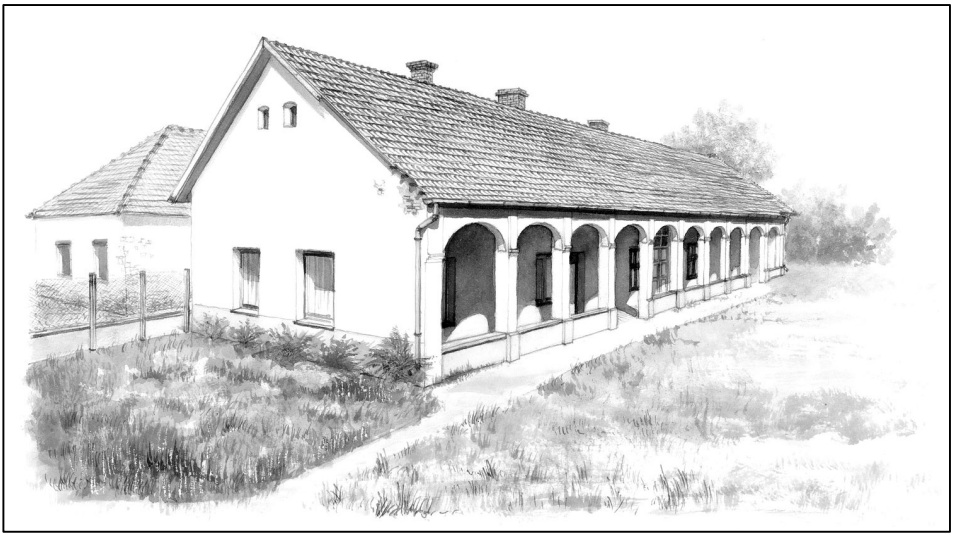

7. kép. Ondi lakóház (Papp László rajza)

8. kép. Ondi parasztgazda lakóépülete (Papp László rajza)

9. kép. Ondi ház pincével és gazdasági épülettel (Papp László rajza)

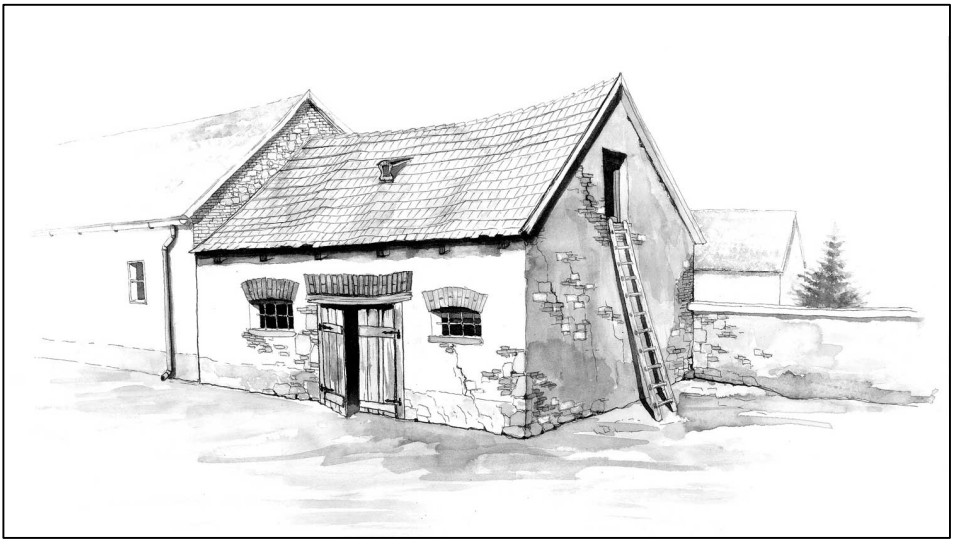

10. kép. Régi istálló Ondon (Papp László rajza)

5. ábra. A lakásállomány %-os megoszlása építési idő szerint az 1970-es (A) és a 2000-es (B) összeírás szerint

A házak építésénél a helyi vagy a közelről beszerezhető anyagokat használtak fel. A 19. század végétől a *kő*- és a *téglaépítkezés* terjedt el. Az építőkövet – a kovásodott riolittufát – a helyi bányákból vásárolták. *A riolittufának városképformáló jelentősége volt*, a lakó- és gazdasági épületeken kívül a kerítések építésére is felhasználták. Az 1930-as évi lakásállomány 86%-a (Szerencsen 88,1%-a, Ondon 72,7%-a) épült kőből vagy téglából (*4.táblázat*). Tetőfedő anyagként cserepet, palát vagy bádogot alkalmaztak (Szerencsen 89,3%-ban, Ondon 55,4%-ban). Ondon 1930-ban a lakóházak 40,8%-át nád- vagy zsúptető fedte (*5. táblázat*). Az 1970-es állapot-felmérés szerint Szerencs lakóházainak 94%-a kőből, téglából és előre gyártott elemekből épült. Sajnos, a későbbi időkből ilyen adatok nem állnak rendelkezésünkre

A lakóépületek (=3155) 95,3%-a *egylakásos*, többnyire *kertes családi ház*. A lakások 47,8%-a (=1815) *összkomfortos,* 35%-a (=1329) *komfortos*, 4,3%-a (=163*) félkomfortos*, a többi (12,9% = 491) *komfort nélküli és szükséglakás*. A szerencsi *lakások alapterülete* átlagosan 86 m^2. Összehasonlításként említjük, hogy Miskolcon 63, Sátoraljaújhelyen 72, Tokajban és Szikszón 83, Sárospatakon 85 m^2 a lakások átlagos alapterülete. A lakások 9,8%-a *egy*-, 35,6%-a *két*-, 33,8%-a *három*- és 20,8%-a *négy- vagy többszobás*.

A korszerű *infrastruktúra-rendszer* kiépítése, fejlesztése és a szolgáltatások igénybevétele az életkörülmények jelentős javulását eredményezte. A közüzemi vízvezeték-hálózat hossza 42,8 km, a *vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya több mint* 95%. Az egy lakosra jutó évi vízfogyasztás 25,1 m^3, kissé alacsonyabb, mint a környező kisvárosokban (Gönc 28,2, Sátoraljaújhely 30,7, Sárospatak 31,5 m^3/év). A lakásoknak szolgáltatott víz évi mennyisége megközelíti a 256000 m^3-t. A *szennyvíz-csatornahálózat* hossza 60,5 km. A városban működő szennyvíztisztító üzem kapacitása 1000 m^3/nap. A *villanyáram-szolgáltatás* 1904-ben kezdődött, azóta az elektromos vezeték hálózat hossza 87 km-re növekedett. A háztartásoknak szolgáltatott villamosenergia évi mennyisége 12978 MWh. A *vezetékes gázellátás* az 52 km-es elosztóhálózat megépítésével teljessé vált.

2. táblázat. A lakások építési év szerint (1970)

Év	Szerencs		Ond		Összesen	
	szám	*%*	*szám*	*%*	*szám*	*%*
-1849	26	1,0	3	1,4	29	1,1
1850-1899	494	19,4	67	31,4	561	20,3
1900-1919	398	15,7	26	12,2	424	15,4
1920-1944	685	26,9	47	22,1	732	26,5
1945-1959	369	14,5	31	14,6	400	14,5
1960-1969	574	22,5	39	18,3	613	22,2
Összesen	**2546**	**100,0**	**213**	**100,0**	**2759**	**100,0**

Forrás: 1970. évi népszámlálás 11. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai I. Budapest, 1972.

3. táblázat. A lakások építési év szerint (2001)

Építési év	Szám	%
-1919	462	12,2
1920-1944	454	12,0
1945-1959	349	9,2
1960-1969	576	15,2
1970-1979	935	24,6
1980-1989	792	20,8
1990-2001	230	6,0
Összesen	**3197**	**100,0**

Forrás: Népszámlálás 2001. 6. kötet. Területi adatok 6.5 Borsod-Abaúj-Zemplén megye II. kötet, Budapest, 2002.

4. táblázat. A lakóházak építőanyagai 1930-ban

Építőanyag	Szerencs		Ond		Összesen	
	szám	*%*	*szám*	*%*	*szám*	*%*
kő vagy tégla	975	88,1	114	72,7	1089	86,2
kő vagy téglalappal vályog vagy sár	49	4,5	20	12,7	69	5,5
vályog vagy sár	82	7,4	20	12,7	102	8,0
fa vagy más anyag	1		3	1,9	4	0,3
Összesen	**1107**	**100,0**	**157**	**100,0**	**1264**	**100,0**

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1932.

5. táblázat. A lakóházak tetőfedő anyagai 1930-ban

Tetőfedő anyagok	Szerencs		Ond		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
cserép, pala vagy bádog	988	89,3	87	55,4	1075	85,0
zsindely vagy deszka	69	6,2	6	3,8	75	5,9
nád vagy zsúp	50	4,5	64	40,8	114	9,1
Összesen	**1107**	**100,0**	**157**	**100,0**	**1264**	**100,0**

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1932.

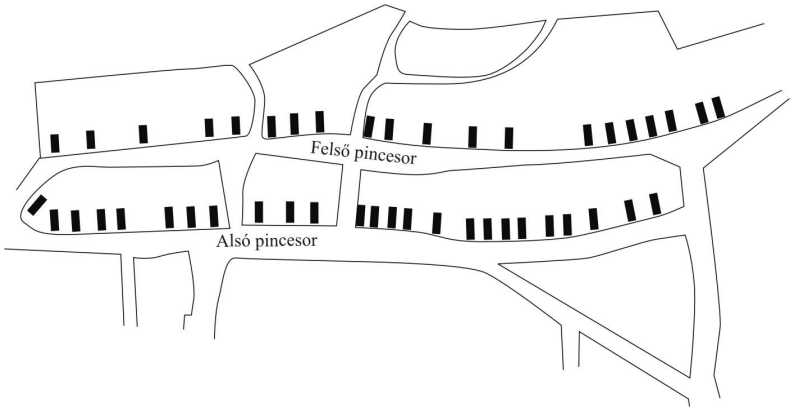

6. ábra. A szerencsi pinceszer

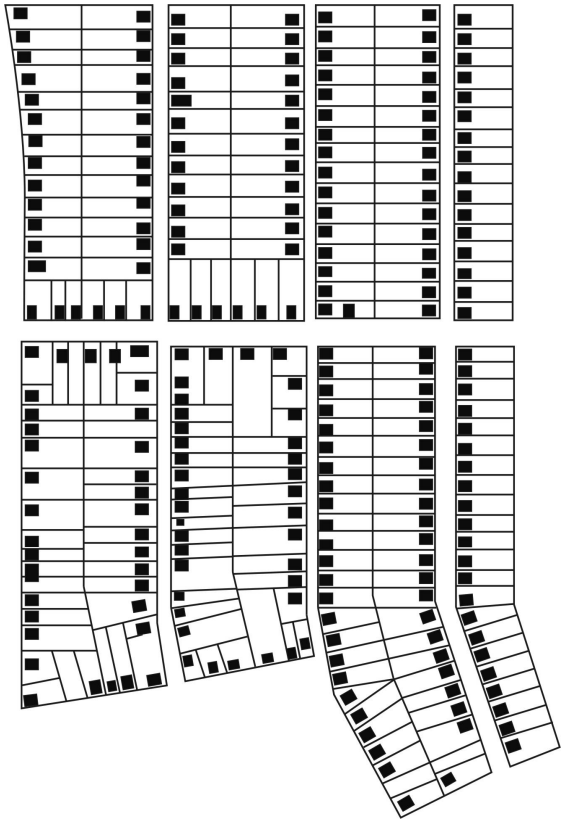

7. ábra. Kertvárosi lakónegyed (az Újtelep egyik részlete)

A gázszolgáltatást a háztartások több mint 51%-a veszi igénybe. A háztartásoknak értékesített vezetékes gáz évi mennyisége 4,3-4,4 millió m^3. A *távbeszélő-hálózatba* mintegy 3000 lakást kapcsoltak be.

A házak *telektömbökben*, általában ún. lábas elrendeződésben sorakoznak, kettős teleksorba tagolva. A telektömbök – a domborzathoz és a történelmileg kialakult közlekedőterekhez alkalmazkodva – különböző alakzatúak. Helyenként – a város szélén és Ondon – egy teleksor alkotja a tömböt. A beépítésre a *földszintes zárt, félig zárt és szabadon álló lakóházak* jellemzőek. A lakóövezetben is vannak üzletek és kisebb műhelyek, az iparterületek környezetében is épültek lakóházak, kisebb kolóniák (pl. a Hatháznak nevezett épületsor). A lakótömbök északi peremén a szőlősgazdák és borkereskedők pincéi sorakoznak (6. ábra).

A városközpont jellegzetes *halmazos* és részben *szalagtelkes alaprajza* történelmi örökség, az előttünk élt nemzedékek építő és településfejlesztő munkájának eredménye. A peremrészek (a délnyugati városrész, a Fecskés és az Újtelep) *sakktáblás alaprajzú* kertvárosi negyedek (*7. ábra*). Az őstermelő népesség tradicionális lakó- és gazdasági épületei évtizedekkel ezelőtt az ún. *félagrár-övben* még szép számmal voltak, ma inkább csak Ond településrészre jellemzőek (*8. ábra*).

8. ábra. Ond központi része

Szerencs épített környezete és a kultúrtáj – a folyamatos modernizálás ellenére – megőrizte a szőlő- és bortermelő Hegyalja település- és tájképi sajátosságait.*

* A Polgármesteri Hivatal adatközléseit e helyen is megköszönjük Csanádi Béla osztályvezető főmérnök úrnak.

Irodalom

Angyal B. szerk. 1955. Szerencsi járás monográfiája. Szerencs, 188 p.
Balassa I. 1991. Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 75l p.
Bácskai V. 2002. Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, 172 p.
Bácskai V. – Nagy L. 1984. Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 402 p.
Beluszky P. 1964. Adatok Szerencs vonzáskörzetéhez. In: Borsodi Földrajzi Évkönyv V. köt. Miskolc, pp. 45-54.
Beluszky P. 1999. Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 684 p.
Bencsik J. 1984. Szerencs és Ond története. Szerencs, 59 p.
Bencsik J. – Várhelyi Gy. szerk. 1995. Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez I. (Helytörténeti tanulmányok). Szerencs, 137 p.
Berényi I. 2003. A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. Budapest, 182 p.
Bodó S. 1988. Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. In: Bencsik J. – Viga Gy.: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, pp. 14-21.
Boros L. 1996. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Miskolc-Nyíregyháza, 322 p.
Bulla B. – Mendöl T. 1947. A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 611 p.
Csorba Cs. 1980. Várak a Hegyalján. Budapest, 197 p.
Csorba Cs. 2002. Az Árpád-kori vármegyéktől Borsod-Abaúj-Zemplén megyéig. In: Viga Gy. szerk.: Borsod-Abaúj-Zemplén. Megyekönyv. Miskolc, pp. 85-142.
Csüllög G. 2000. A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények CXXIV. (XLVIII.) 1-4. pp. 109-130.
Dankó I. 2002. A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII-XIX. században. In: Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, pp. 163-177.
Dám László 1981. Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken- In.: Szabadfalvi J. szerk.: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc, pp. 63-88.
Enyedi Gy. – Horváth Gy. szerk. 2002. Táj, település, régió. Magyar tudománytár (sorozatszerkesztő Glatz F.). Budapest, 510 p.
Fényes E. 1847. Magyarország leírása I-II. köt. Pest.
Fényes E. 1851. Magyarország geographiai szótára. I-IV. Pest.
Frisnyák S. 1995. Tájak és tevékenységi formák. Miskolc-Nyíregyháza, 287 p.
Frisnyák S. 2000. Tokaj-Hegyalja gazdasági térszerkezete a 16-19. században. In: Dövényi Z. szerk.: Alföld és a nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. Budapest, pp. 327-338.
Frisnyák S. 2004. A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Nyíregyháza, 259 p.
Györffy Gy. 1984. Honfoglalás és megtelepedés. In: Székely Gy. szerk. Magyarország története tíz kötetben. 1/1. Budapest, pp. 612-613.

Hajdú Z. 1977. A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása. Debrecen, 107 p.
Hőgye I. 1981. Hegyaljai vásárok, piacok, 1711-1849. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, pp. 83-89.
Kőszegfalvi Gy. – Tóth J. 1998. Általános településföldrajz. In.: Tóth J.-Vuics T. szerk.: Általános társadalomföldrajz. Budapest-Pécs, pp. 389-448.
Magda P. 1819. Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statistikai és geographiai leírása. Pest.
Marosi S. – Somogyi S. szerk. 1990. Magyarország kistájainak katasztere I-II. Budapest, 1023 p.
Mendöl T. 1963. Általános településföldrajz. Budapest, 565 p.
Orosz I. 1995. Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Debrecen, 293 p.
Süli-Zakar I. 1987. A városfejlődés sajátosságai Tokaj-Hegyalján. Borsodi Szemle XXXII. évf. 3. pp. 50-57.
Szerencs város és Ond településrész településrendezési terve (kézirat), 2004.
Takács P. – Udvari I. 1989. Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc, pp. 359-381.
Vályi A. 1796-1799. Magyar Országnak leírása 1-3. köt. Buda.
Viga Gy. 1990. Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Miskolc, 328 p.

Szerencs város térszerkezeti helyzete

Dr. Süli-Zakar István – Dr. Csomós György

Bevezetés

A települések a földrajzi térben – a helyi és helyzeti energiákat kihasználva – településnek meg, és biztosítanak lakóik számára lakóhelyet és munkahelyet. A települések hálózatot alkotnak, s a településhálózatot alapvetően befolyásolják a demográfiai, morfológiai viszonyok, a társadalmi-gazdasági fejlettség. Így beszélhetünk sűrűbb, vagy ritkább textúráról a településhálózat esetében. A településhálózat fel is szakadozhat, tehát nem folyamatosan, és főleg nem egyenletesen vesz részt a földrajzi tér felépítésében. A településhálózat kitüntetett csomópontjai a városok, amelyek a településföldrajzi tér egyfajta sűrűsödése és differenciálódása révén jönnek létre. A településhálózat (Magyarországon is 1990 óta) egyenjogú, de nem egyenrangú településekből áll. Egy település, különösen pedig egy város rangját, azaz a településhierarchiában elfoglalt helyzetét a városi (központi) funkciókkal való ellátottsága jelöli ki.

Az általunk vizsgált Szerencs város rendkívül mozgalmas történetet mondhat magáénak. Ennek megfelelően a magyar településhierarchiában az elmúlt századokban igen eltérő szinteken „jelent meg". A „koronázó fővárosi" feladatok betöltésétől kezdve, a teljesen elszegényedett, csaknem elnéptelenedett jobbágytelepülési vegetálásig valóban változatos funkciókkal rendelkezett, s az ország térszerkezetében helyzete gyakran változott.

Szerencs a Hegyalja kapuja

Szerencs és körzete kitüntetett szerepet játszott a magyar honfoglalás korában, hiszen a Gesta Hungarorum írója Anonymus munkájában többször is megemlékezik a városról. Szerencs stratégiai fekvése a honfoglalás körüli időszakban egyértelműen érvényesült. Ehhez képest furcsának tűnhet, hogy századokig – Béla király jegyzőjének könyvén kívül, és a rendkívül gazdag honfoglalás kori leleteken túl – alig találunk említést a településről. 1220-ban Zeremsu néven bukkan fel a neve, és minden központi funkció nélküli településként van jellemezve (*Kiss L. 1997*). Ez annál is furcsábbnak tűnik, hiszen a közeli nagyon fontos tiszai átkelőhelyek (Tokaji-rév, Lúci-rév) ezekben a századokban is jelentős szerepet játszottak és rajtuk keresztül Szerencs stratégiai fontosságának is érvényesülni kellett.

Igaz a tatárjárás után megerősített várak (Tokaj, Tállya, Patak stb.) magukhoz vonzották a központi funkciókat, s mellettük Szerencs jelentősége csaknem elenyészett. A tokaji váruradalom falujaként mégis magához vonzott egy fontos egyházi funkciót, mert bencés apátság települt meg Szerencsen. Egy XV. század végén kelt oklevél, illetve a fent említett bencés monostor apátja nevezte először 1502-ben Szerencset oppidumnak, azaz mezővárosnak (*Takács P. 2003*).

A tokaji váruradalom részeként kerül Szerencs Szapolyai János birtokába. Ettől kezdve elmondhatjuk, hogy Szerencs szerencséje, illetve szerencsétlensége volt az, hogy birtokosai évszázadokon keresztül az ország leggazdagabb, legbefolyásosabb emberei voltak, akiknek emelkedése magával hozta a város emelkedését, bukásuk pedig a város szerencsecsillagának lehanyatlását eredményezte.

A reformáció magyarországi elterjedése új perspektívát nyitott Szerencs számára is. Némethy Ferenc tokaji várkapitány 1556-59 között az elűzött bencések apátságát várrá építette át, s ettől kezdve Szerencs városi funkcióiban a védelmi funkció központi szerepet kapott. Közvetlen környezetében kibontakozott Tokaj-Hegyalja borgazdálkodása, amely évszázadokra meghatározta Magyarország gazdaságát, és a térség gazdagsága a zaklatott XVI-XVIII. században, mint a mágnes a vasat vonzotta magához a rabló-fosztogató hadakat (*Süli-Zakar I. 1979, 1982*). Mégis ebben az időszakban teljesedtek ki Szerencs városi funkciói, és ekkor érdemelte ki a „Hegyalja kapuja" kitüntető címet.

A Hegyalja kapuja megjelölés már önmagában kifejezi a stratégiai helyzetet, s azt, hogy a városnak megnövekedtek a helyzeti energiái. 1541 után, Buda török megszállását követően a Magyar Királyság központi része török hódoltsági terület lett, ezáltal Magyarország nyugati részéről Magyarország keleti része és Erdély szinte kizárólag csak Szerencsen keresztül vált megközelíthetővé. Ez is magyarázza a város „kapu" funkcióját, amelyet egyre jobban megerősített vára alapozott meg. A védelmi funkció ugyanakkor jelentős kereskedelmi tevékenységet is vonz magához, tehát a szerencsiek egyre inkább bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe, a külföldre irányuló bor- és marhaexportba.

A két király küzdelmeitől kezdve Szerencs egészen a XVIII. század elejéig a hadak útvonalán fekvő város volt, melyet csaknem folyamatosan dúlt az ellenség, zaklatott átvonuló had. A város hadászati jelentőségét bizonyítja az, hogy 1540-60 között legalább tízszer cserélt gazdát az akkor még tokaji váruradalomhoz tartozó Szerencs (*Takács P. 2003.*).

A fentiek dacára az 1541-1711 közötti időszak Szerencs számára a virágzás, a dicsőség s a településhierarchián való emelkedés időszaka. A dúlások, fosztogatások, öldöklések és ostromok pusztításait viszonylag hamar kiheverte a város lakossága, hiszen a város nyújtotta lehetőségek újabb és újabb betelepülőket vonzottak.

Szerencs „dicsőséges" százada igazából 1598-ban kezdődött. A korabeli Magyarország legsikeresebb hadvezére és politikusa Rákóczi Zsigmond ekkor zálogba vette a kamarától Szerencs várát és mezővárosát. Rákóczi Zsigmond diplomáciai érzékét dicséri, hogy 1603-ban sikerült a zálogba vett birtokát a tokaji uradalomból elkülönítenie, majd örökös családi tulajdonná alakítania.

1603-at követően Szerencs központtal szervezte meg Rákóczi Zsigmond családja második uradalmát, melyhez gazdag hegyaljai mezővárosok, számos falu és több részbirtok tartozott. A Hegyalján megszerzett szőlőbirtokok (Rákóczi szőlők) járultak hozzá leginkább a tokaj-hegyaljai borkultúra igazi felvirágzásához (*Gál A. 2003*). Természetes, hogy a szerencsi uradalmi központ lett a Rákócziak borgazdaságának-borforgalmazásának egyik központja. Ma úgy mondanánk, hogy Szerencsről szervezték a Rákócziak borgazdaságuk menedzselését és marketingjét. Talán ezzel is magyarázható, hogy a fontos központi funkciók dacára Szerencsen ebben az időben sem tartottak országos vagy heti vásárokat. Az uradalomhoz tartozó mezővárosokban természetesen többet is (*Frisnyák S. – Gál A. 2003*).

A XVII. század elejétől Szerencs stratégiai és gazdasági jelentősége azt eredményezte, hogy a város egyre fontosabb politikai események színhelyévé vált. Sok olyan politikai rendezvénynek adott otthont, amelyből csaknem „fővárosi" funkciókra következtethetünk. Bocskai Istvánt 1605-ben a szerencsi országgyűlésen választották Magyarország és Erdély fejedelmévé. (A fejedelem bölcsességével és mértékletességével magyarázható, hogy nem lett Szerencs királyi koronázó hely.)

Bocskai fejedelem a következő évben, 1606-ban Kassán privilégium levéllel jutalmazta Szerencset, amely vámmentes kereskedelmet biztosított a szerencsieknek Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség egész területén. (Többen úgy értelmezik, hogy ezzel 1606-tól Szerencs szabad királyi város lett.) Mindenesetre, Bethlen Gábor 1620-ban, majd pedig I. Rákóczi György 1646-ban megerősítették a Bocskai által adott privilégiumokat (*Takács P. – Udvari I. 1998.*).

Ugyancsak Szerencsen koronázták erdélyi fejedelemmé Rákóczi Zsigmondot, a vár és az uradalom földesurát. Utódai, I. és II. Rákóczi György fejedelmek legvirágzóbb magánbirtokának számított a szerencsi uradalom, s a fejedelmek politikájának köszönhetően viszonylag huzamos ideig sem török, sem magyar hadak nem pusztították a térséget. I. Rákóczi György hajdúkat is telepített Szerencsre, s a fejedelmi privilégium jelentős iparosítást indított el a városban.

II. Rákóczi György szerencsétlen politikája Hegyaljára és különösen Szerencsre nézve csaknem végzetes volt. 1658-ban Szerencsen tárgyaltak II. Rákóczi Györggyel a Habsburgok követei. A „szerencsi alku" indította el a romlás évtizedeit. A Kassa és Tokaj között hömpölygő s csaknem állandósuló hadjáratok s pusztítások már igazából nem tették lehetővé a lakosság anyagi veszteségeinek, sőt magát az emberveszteség pótlását sem.

II. Rákóczi Ferenc 1703-11 között többször időzött a szerencsi várban (ahogyan apja, I. Rákóczi Ferenc 1670-ben, úgy a nagyságos fejedelem is tartott országgyűlést Szerencsen). Azt is mondhatjuk, hogy a Rákóczi szabadságharc alatt Szerencs a fejedelemség egyik fővárosa volt, hiszen a szétzilált országnak nem volt ebben az időszakban valóságos fővárosa. Az 1710-ben megtartott szenátusi részgyűlésen tulajdonképpen már a békét készítették elő, amelyet a következő évben Károlyi Sándor meg is kötött.

A Rákóczi szabadságharc után a teljesen kifosztott, csaknem elnéptelenedett mezőváros vegetálásra kényszerült. Hosszú időbe került, amíg a lakosság létszáma stabilizálódott, gazdasága úgy-ahogy rendbejött. Katonai-stratégiai szerepét Szerencs soha nem nyerte vissza, várerődítménye pusztult, megmaradt épületeit kastélyként, illetve gazdasági célokra hasznosították.

A XVIII. században Szerencs nem szervezője és irányítója, sokkal inkább kiszolgálója a Tokaj-hegyaljai borgazdaságnak. Lakossága csaknem kicserélődött, illetve új telepesekkel kiegészült, amit az is bizonyít, hogy a XIX. század közepére református temploma mellett már a római katolikusoknak s a görög katolikusoknak is van templomuk, és a szaporodó zsidóság is megépítette már zsinagógáját (*Süli-Zakar I. 1980*).

Szerencs kertváros jellegű része

A stratégiai és politikai funkcióitól megfosztott mezőváros perifériálódott, egyedül járási központi funkcióit őrizte meg, mint főszolgabírói székhely. Helyzeti energiáinak igazi újjászületésére a vasút megépítéséig kellett várni, ugyanakkor ebben az időben mezővárosi címét is elveszítette.

A XIX. század végére a vasúthálózat megépítésével Szerencs fontos vasúti csomóponttá fejlődött, mely számottevő ipart is vonzott magához. 1889-ben alapították Magyarország legjelentősebb cukorgyárát Szerencsen, melynek bázisán 1923-ban csokoládégyár is települt. Ugyanakkor a járási székhely rangból adódóan jelentős oktatási és egészségügyi funkciók települtek meg Szerencsen, mely 1984-ben kapta vissza városi címét (*Süli-Zakar I. 1987*).

A trianoni országcsonkítást követően az új határ által kettészelt, és szélsőségesen perifériku helyzetre jutott Sátoraljaújhellyel szemben a jobb helyzetben lévő Szerencs a csonka Zemplén megyén belül is tudta erősíteni pozícióit (*Kókai S. 2003*). A filoxéra vészt követően az egykor virágzó hegyaljai mezővárosok – köztük Tokaj is – nehezen tértek magukhoz. Az utóbbi százhúsz évben szűkebb térségében Szerencs dinamikusabban fejlődött, mint vetélytársai. Min-

denesetre 1949/50-ben a tanácsi megyerendszer kialakításakor a Csonka-Zemplén és Csonka-Abaúj nem tudta megőrizni önállóságát, a dinamikusan fejlődő Borsod megyéhez csatolták mindkettőt.

Városhálózat Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén

A rendszerváltozás után a magyar városok funkciója, jellege sok tekintetben átalakult. Az 1990-es évek előtti jelentős és kiemelt szereppel bíró „hagyományos" ipari központok elvesztették meghatározó karakterüket (például Tatabánya, Ózd, Salgótarján, Diósgyőr), a tradicionális agrárvárosok pedig krízishelyzetbe kerültek. A tercier és quaterner szektor jellege is átalakult, egyre fontosabbá vált az innováció-orientáltság és a K+F, célként jelentkezett a tudásalapú társadalom megteremtése.

Ugyanakkor elszaporodtak a nem kívánt válságjelenségek:
- a gazdaságtalanul és nem hatékonyan működő ipari üzemek leépülése
- az agrárium termelési és eladási válsága
- a környezetszennyezés növekedése
- az elhanyagolt infrastruktúra teherbíró képességének összeomlása
- a fiatalok elhelyezkedési problémái
- a kedvezőtlen korösszetételű falvak és kisvárosok társadalmi válsága
- elvándorlás
- belső és külső piacvesztés
- a kényszervállalkozások számának hirtelen megnövekedése
- a tartósan magas munkanélküliség

A centrum-félperiféria-periféria területek térbeli szerkezetének korábbi rendje a politikai preferencia hiányában markánsabbá vált: a Borsodi-iparvidék szocialista iparvárosai, az ún. rozsdaövezet települései teljes strukturális válságon mentek keresztül, ami napjaink területi folyamataira is kihat (*Süli-Zakar I. 1996*). Az államszocializmus időszakának direkt fejlesztett városai (Miskolc, Kazincbarcika, Ózd, Salgótarján, Sajószentpéter) elveszítették belföldi jelentőségüket, kapcsolatrendszerük átalakult, iparuk válságba jutott. A korábbi időszak nem vagy alig fejlesztett dunántúli városai viszont mint jelentős iparközpontok jelentek meg hazánk városhálózatában (Szombathely, Körmend, Szentgotthárd, Esztergom, Zalaegerszeg, Győr, Székesfehérvár).

A Borsodi-iparvidékkel határos kis- és középvárosok eltérő módon élték meg a rendszerváltozástól eltelt 14 évet. A perifériikus helyzetű rurális kistérségek városai, a strukturális problémákkal küzdő mezővárosok ma is a túlélésért harcolnak (*Süli-Zakar I. 1996*). A Beluszky Pál által meghatározott komplex várostípus besorolás szerint (*Beluszky P. 1999.*) közülük:

- **Encs** (tradicionális kisváros – adminisztratív-kereskedelmi-szolgáltató központ)
- **Sárospatak** (tradicionális kisváros – adminisztratív-kereskedelmi-szolgáltató központ)
- **Sátoraljaújhely** (iparosított tradicionális középváros)
- **Szerencs** (tradicionális kisváros – adminisztratív-kereskedelmi-szolgáltató központ)
- **Szikszó** (agglomerációs település, kert- és elővárosok – lakófunkciójú város)
- **Tokaj** (hanyatló tradicionális kisközpont)

Beluszky Pál tehát Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén Sátoraljaújhelyt középvárosnak tekinti, s kiemeli a többi város közül, míg Encset, Sárospatakot és Szerencset egyaránt tradicionális kisvárosnak tekinti. Tokajt hanyatló kisközpontnak, Szikszót pedig Miskolc agglomerációs településének – lakóhely funkciójú városnak sorolja be. Ez a besorolás – véleményünk szerint – Szerencsre nézve kedvezőtlen, de Tokaj helyzete sem ennyire kilátástalan.

Az alapprobléma mindegyik város esetében azonos: a rendszerváltozás után olyan térszerkezeti viszonyok között kell életben maradniuk, amelyek korántsem kedveznek a hagyományos iparral, agrárjelleggel, periférikus területi elhelyezkedéssel bíró városoknak.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belül Szerencs és térsége perifériának számított évtizedeken keresztül, tehát az általunk feltételezett változások, azaz Szerencs pozíciójának javulása – szomszédaihoz viszonyított prosperálása – feltehetően csak látszólagos virágzás volt. Mindenesetre a város jelenlegi térszerkezeti helyzetének egzaktabb megítéléséhez egy összehasonlító gravitációs modellszámítást végeztünk.

Szerencs elméleti vonzáskörzetének maghatározása a gravitációs-modell számítás segítségével

Szerencs valós térszerkezeti helyzetének megítélése érdekében Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti perifériáján hat kis- és középváros összehasonlító vizsgálatát végeztük el matematikai módszerrel, a gravitációs-modell számítással (*1. ábra*). A városokra vonatkozó gravitációs számítás a tömegvonzáson alapuló Newton-i gravitációs modellből indul ki, és annak egy módosított formáját alkalmazza. A területi kutatások során általában a térben kialakult gazdasági csomópontok közötti áramlásokat (például migráció, teherszállítás) vizsgálják ezzel a módszerrel (*Kozma G. 2003*). A gravitációs modell átalakított változatát a vonzáskörzetek lehatárolására felhasználta több kutató, akik munkássága közül a legismertebbek *Reilley, W. J.* kiskereskedelmi vonzástörvénye, *Tuominen, O.* és *Thorwid, C. A.* centrumok központi szerepkörének vizsgálata (*Beluszky P. 1999*).

A gyakorlati jelentősége a vonzáskörzetek lehatárolásának az, hogy az egyes városokról rendelkezésre álló adatsorok lehetővé teszik a térségi összehasonlítást,

illetve jeleznek bizonyos területi-dinamikai tendenciákat. A gravitációs-modell segítségével természetesen csak elméleti vonzásteret lehet meghatározni, vagyis a gyakorlati, empirikus visszacsatolás hiányzik. A számítások eredménye azonban pontos képet rajzol a mért városok egymáshoz viszonyított helyzetéről, de empirikus verifikálás nélkül érdemesebb a városok súlyáról beszélni.

Az ilyen jellegű városok vizsgálata több szempontból is indokolt, ugyanakkor nem egyszerű. El kell tekinteni több város vonzásterének módosító hatásától is. Miskolc elméleti vonzástere az Észak-magyarországi Régióban egyértelmű, nem is számolunk a nagyvárossal ebben az esetben. Abaújszántóról viszont nincs összehasonlítható adat, tekintve, hogy a vizsgált időszakban még nem volt város. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével határos Tokajra viszont Nyíregyháza is hatást gyakorol.

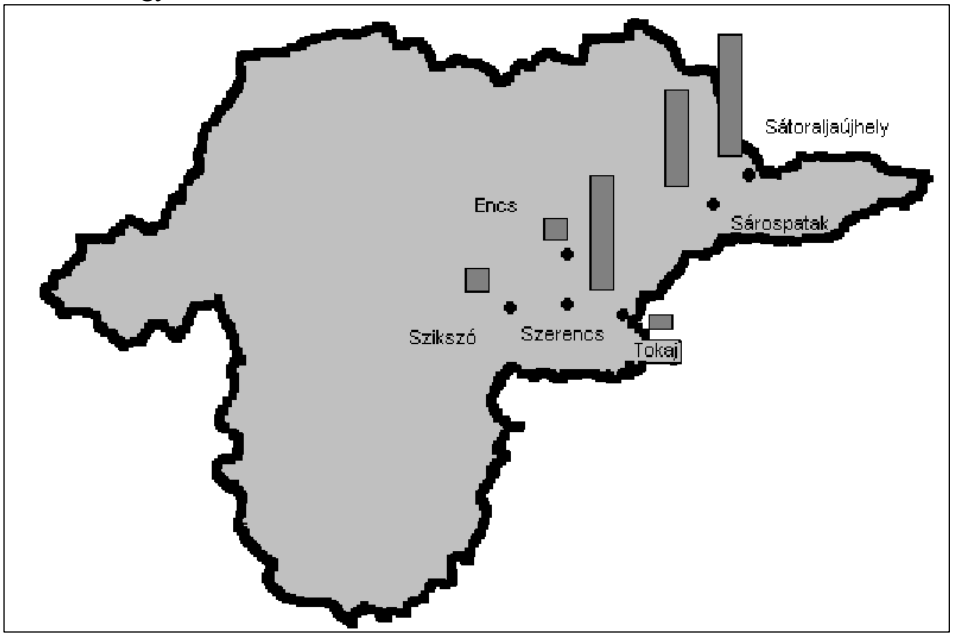

1. ábra. A számítások alapján képzett összevont értékek 1990 és 2001 között.

Magyarországon a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetében több mint fél évszázados munka során számos kutató kísérte figyelemmel Debrecen regionális szerepkörének változását ezzel a módszerrel, így Mendöl Tibor, Márton Béla, Papp Antal, Süli-Zakar István (*Papp A. 1981/A, Papp A 1981/B, Süli-Zakar I. 1994*).

A vizsgálat elkészítése során a gravitációs-modell módosított formájának egy egyszerűsített, mechanikus változatával számoltunk, és az eredeti képletet használtuk fel:

$$M=G \times P_1 x P_2 / d^2$$

A képlet alapján meghatározott és a városokra jellemző tömeget (P) a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által szolgáltatott hét, az adott város minden releváns szegmensét érintő tényező alapján határoztuk meg 1990-től 2001-ig:

1. lakosság száma (fő)
2. az iparban foglalkoztatottak száma (fő)
3. az ipar tárgyi állóeszközeinek bruttó értéke (millió Ft)
4. összes vállalkozás száma (db)
5. évi rendelési idő a járó-beteg szakszolgálatban (ezer óra)
6. kiskereskedelmi üzletek száma (db)
7. középoktatásban tanulók száma (fő)

A számítások során ennek a hét tényezőnek egy adott évre vonatkozó összevont értéke adja a gravitációs-modell jellemző mutatószámait (*Süli-Zakar I. 1994*). Felhasználásuk több szempontból is célszerű és indokolt. Egyrészt a KSH mind a hét tényező éves értékeit közreadja, így hosszú távú elemzések is lehetővé válnak. Másrészt valamennyi város (méretétől függetlenül) rendelkezik a számítás alapját képező szegmensekkel, ezért ezek általánosnak tekinthetők és minden településre érvényesek. Így lehetőség nyílik a városok több időkeresztmetszetben történő, objektív adatokat feldolgozó vizsgálatára (*Lackó L. 1978, Süli-Zakar I. 1994*).

Más módszerekkel, komplexebb mutatók alapján is meg lehet vizsgálni egy település elméleti vonzásterét (*Beluszky P. 1999, Csapó T. 2002*). A gravitációs-modell azonban nem az eredményből, tehát a város már létező, a településhálózatban betöltött szerepéből következő funkciókat használja fel, hanem annak általános szegmenseit vizsgálja objektív, matematikai módszerekkel. Olyan tényezőket dolgoz fel, amelyek valószínűsíthetik egy adott város vonzásterének kiteljesedését, a településhálózatban betöltött szerepének megnövekedését.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a gravitációs számítás eredményei nem abszolút értékek. Két város összehasonlításánál mindig szem előtt kell tartani, hogy az eredmények egy harmadik, bázisnak tekintett város adatai alapján készültek. Ez végül is azt jelenti, hogy bár több időkeresztmetszetben (jelen esetben 12 éves időintervallumban) megvizsgálhatóvá válnak a városok számítási eredményei, és azokat össze lehet hasonlítani, azt nem lehet megállapítani, hogy a bázis értékek változása miatt történtek-e növekedések illetve csökkenések a többi város mutatóiban. Annyit azonban mutatnak az eredmények, hogy ha egy adott évhez tartozóan a városok nagy részének növekedik, vagy csökken a számítási értéke, akkor valószínűsíthető, hogy a változás a bázisváros eredményeiben történt. Ellenkező esetben, tehát ha csak egy, esetleg két város számítási értéke változik, akkor a változás oka ezen városok valamely értékének csökkenése, illetve növekedése. A fent említett tények ismeretében is az egyes idősorok eredményei pontos képet rajzolnak a mért városokról.

A gravitációs-modell számításaink bázis városa a legkisebb éves összevont (tehát a hét tényező képlet alapján kiszámított éves összege) értékekkel rendelkező Tokaj. Minden más vizsgált várost hozzá hasonlítottunk.

A legkisebb összevont értékekkel rendelkező város Tokaj, vele egy kategóriába csak Encs és Szikszó sorolható. 1990-ben az utóbbi két város értékei még Tokaj hasonló értékeinek közelében álltak, viszont 2001-re már jóval meghaladták azt (I. táblázat). Sárospatak, Sátoraljaújhely és Szerencs számítási értékei viszont jelentősen eltérnek a három másik város összevont értékeitől, azoknak több mint ötszörösei voltak 1990-ben (2. ábra). A három „nagyváros" esetében is tovább nőttek a különbségek 2001-re, és meghaladták a közel hétszeres különbséget. A magyarázat azonban nem elsősorban a lakosságszámban (1) mutatkozó differenciából adódik. A korábbi hasonló jellegű vizsgálatok a megyei jogú városok esetében azt igazolják, hogy minél nagyobb lakosságszámmal rendelkezik egy város, annál magasabb összevont értékeket ér el. Ennek az az egyszerű tény az oka, hogy egy (magyar viszonylatban) nagyváros magas lakosságszáma szinte indukálja a többi vizsgált tényező értékeinek növekedését is (*Süli-Zakar I. – Csomós Gy. 2004*). Ebben az esetben viszont a 2001-ben legkisebb összevont értékkel rendelkező Tokaj lakosság száma (1,00) és a legmagasabb hasonló értékkel rendelkező Sátoraljaújhely lakosságszáma (3,56) között sem jelentős a különbség, abszolút értékben mindössze körülbelül 15.000 fő (Debrecen és Szekszárd esetében 167.000 főről van szó).

A jelentős eltérés oka elsősorban az iparban, az ipar mutatószámaiban keresendő. Encs és Szikszó esetében az ipar tárgyi állóeszközeinek bruttó értéke (2) Tokaj hasonló értékei alatt marad (Szikszónál minimális értékekről van szó), még Sárospatak, Sátoraljaújhely és Szerencs vonatkozó értékei messze Tokaj mutatószámai felett állnak.

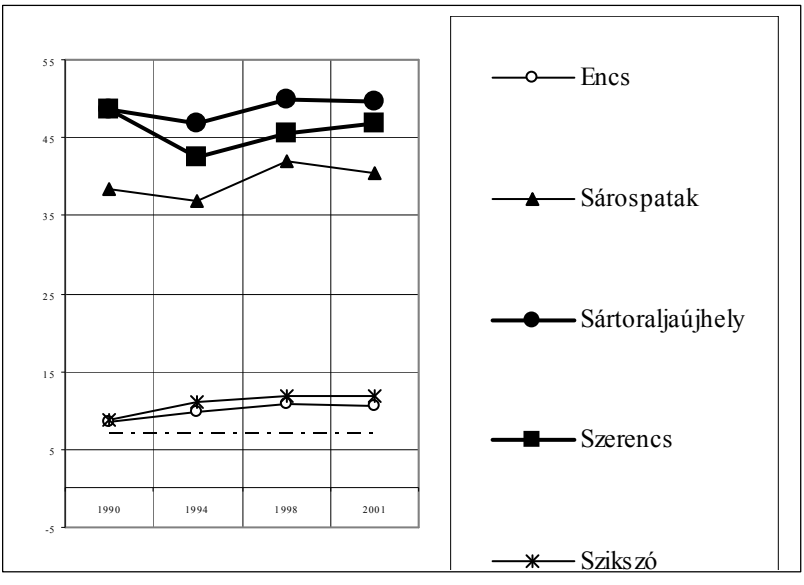

2. ábra. A gravitációs-modell segítségével vizsgált Borsod-Abaúj-Zemplén megyei városok összevont értéke (1990, 1994, 1998, 2001)

I. táblázat: A vizsgált városok gravitációs-modell alapján meghatározott értékei (1990-2001)

1990	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
Encs	1,25	0,14	3,14	1,40	0,71	1,09	0,75	8,48
Sárospatak	2,85	17,45	8,33	2,56	2,07	3,44	1,72	38,42
Sátoraljaújhely	3,58	9,31	19,17	3,04	3,58	7,21	2,69	48,58
Szerencs	1,96	21,99	13,83	2,24	1,42	3,96	3,34	48,74
Szikszó	1,16	0,92	0,90	0,96	0,64	4,04	0,24	8,86
Tokaj	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	7,00

1994	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
Encs	1,55	0,14	3,86	1,14	0,55	1,09	1,53	9,86
Sárospatak	3,38	17,45	6,35	1,81	1,56	3,44	2,93	36,92
Sátoraljaújhely	4,10	9,31	17,38	3,00	2,54	7,21	3,19	46,73
Szerencs	2,34	21,99	10,11	1,28	0,71	3,96	2,13	42,52
Szikszó	1,40	0,92	1,06	2,15	0,25	4,04	1,29	11,11
Tokaj	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	7,00

1998	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
Encs	1,63	0,14	3,86	1,31	0,41	1,88	1,48	10,71
Sárospatak	3,51	17,45	6,35	2,51	1,54	7,27	3,44	42,07
Sátoraljaújhely	4,10	9,31	17,38	2,98	1,81	11,01	3,31	49,90
Szerencs	2,36	21,99	10,11	2,18	0,73	6,03	2,18	45,58
Szikszó	1,44	0,92	1,06	1,04	0,27	5,90	1,19	11,82
Tokaj	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	7,00

2001	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
Encs	1,35	0,14	3,86	1,12	0,36	2,25	1,49	10,57
Sárospatak	2,88	17,45	6,35	2,00	1,46	7,00	3,42	40,56
Sátoraljaújhely	3,56	9,31	17,38	3,16	1,56	11,25	3,44	49,66
Szerencs	2,01	21,99	10,11	2,10	0,89	7,50	2,33	46,93
Szikszó	1,19	0,92	1,06	0,97	0,27	6,25	1,19	11,85
Tokaj	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	7,00

1. lakosság száma (fő)
2. ipar tárgyi állóeszközeinek bruttó értéke (millió Ft)
3. iparban foglalkoztatottak (fő)
4. kiskereskedelmi üzletek száma (db)
5. középiskolások száma (fő)
6. járóbeteg-ellátás évi rendelési ideje (ezer óra)
7. vállalkozások száma (db)

Szerencs esetében ez különösen szembetűnő, hiszen 2001-ben a két város közötti eltérés 22-szeres volt. Szerencs két országos jelentőségű gyárnak is otthont ad: a Nestlé Hungária Kft. Szerencsi Csokoládégyárnak valamint Eridania Beghin Say (EBS) Szerencsi Cukorgyár Rt.-nek. Hasonló méretű ipari létesítmények a többi városban nem találhatók, Sátoraljaújhely egyik legnagyobb vállalata viszont éppen a Tokaji Kereskedőház Rt. Az iparban foglalkoztatottak számát (3) tekintve, viszont Sátoraljaújhely áll az élen, és Szerencs csak a második ebben a sorban. Megfigyelhető, hogy Encs és Szikszó értékei növekedtek 1990-hez képest, viszont a három „nagyvárosban" az iparban dolgozók száma csökkent 2001-re.

Szintén jelentős eltérések mutathatók ki a járóbeteg-ellátás évi rendelési idejében (6), ebben az esetben azonban egyértelmű összefüggés mutatható ki a lakosságszámmal (természetesen a környező területek lakosságának orvosi ellátásáért is egy viszonylag nagyobb, központi helyzetű város a felelős). Ezért 2001-ben ez az érték a legnagyobb lakosságszámú Sátoraljaújhely esetében a legmagasabb, a legkisebb pedig Tokajnál.

Az egyetlen tényező, amiben Tokaj „versenyképes" a nagyobb városokkal, a középiskolások száma (5). Az eredeti számítási módszerben a közép- és felsőfokú oktatásban tanulók együtt szerepelnek, de ez a megközelítés csak Sárospatak esetében lenne helytálló, hiszen a többi városban nincs felsőoktatás.

A kiskereskedelmi üzletek (4) és a vállalkozások számát (7) tekintve jelentős különbségek nem mutathatók ki a különböző méretű városok között (abszolút értékben alacsonyak), ez pedig a terület bizonyos fokú lemaradására utal (1. táblázat).

A városok sorrendjében a vizsgált időszakban mindössze egyetlen változás történt: 1994-re Szerencs elvesztette vezető helyét, és Sátoraljaújhely megelőzte (*3. ábra*). A két város értékei között nincs egymáshoz képest jelentős eltérés, Sárospatakkal kiegészülve markánsan kiemelkednek a térség többi települése közül.

Összességében elmondható, hogy 1990-hez képest 2001-re Tokaj összevont értékei mellett csak Szerencs releváns értékei csökkentek, bár ez is elhanyagolható mértékben. A vizsgált városok számítási eredményeiben nagy különbségek vannak: Sátoraljaújhely, Szerencs és Sárospatak gyakorlatilag külön kategóriát képez Szikszóhoz, Encshez és Tokajhoz képest.

A mi számításaink szerint tehát Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén a városok két csoportba rendeződnek. Tehát Szikszó, Encs és Tokaj – ellátó körük nagysága alapján –kisvárosnak tekinthetők, míg Sátoraljaújhely, Szerencs és Sárospatak tőlük jelentős mértékben elkülönülve középvárosi szintű szolgáltatásokat nyújtanak.

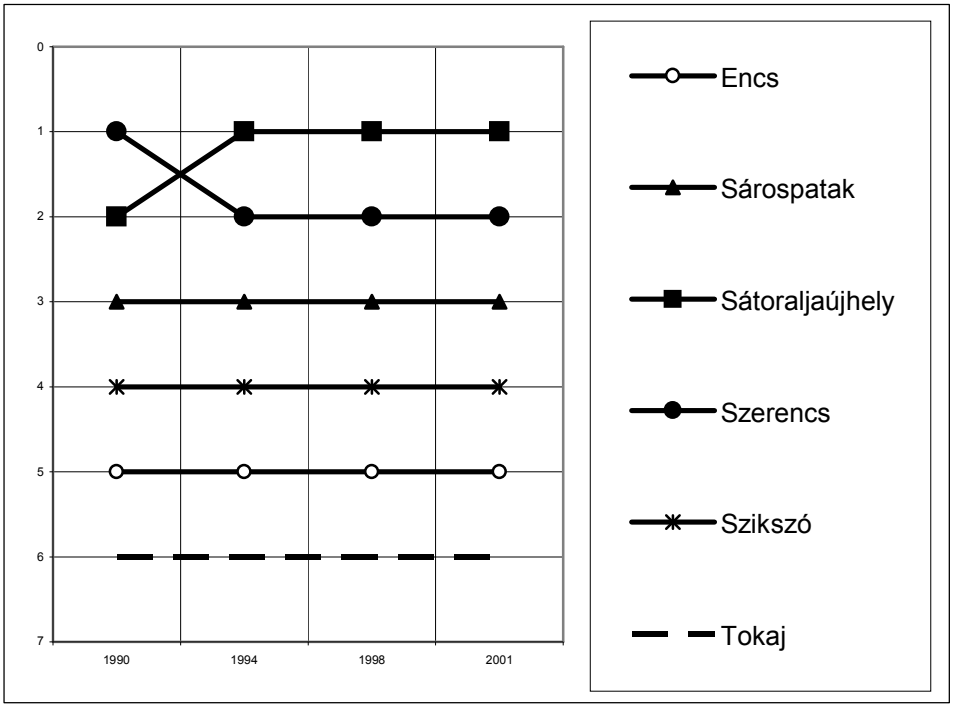

3. ábra. A gravitációs-modell segítségével vizsgált Borsod-Abaúj-Zemplén megyei városok sorrendje (1990-2001)

A régi Csonka-Zemplén megyén belül a vezető városi rangért Sátoraljaújhely és Sárospatak versenye a kiélezett. Mindkét város az egykori Csonka-Zemplén északi részén eléggé excentrikus helyzetet foglal el. Dél-Zemplénben – véleményünk szerint – Szerencs versenypozíciója kifejezetten jónak tekinthető, vezető szerepét ebben a térségben a szomszédos kisvárosok (pl. Tokaj, Abaújszántó) nem veszélyeztetik.

Összegzés

Tanulmányunkban történelmileg áttekintettük Szerencs változó térszerkezeti helyzetét, s megállapítottuk, hogy a magyar településhierarchiában egyes időszakokban Szerencs akár még magas rangú településnek is számított, máskor viszont jelentősége nagyon lecsökkent. A gravitációs-modell számítás bizonyította, hogy a periferikus északkelet-magyarországi térségben Szerencs stabilizálta középvárosi helyzetét, s környezetéhez viszonyítva pozíciója akár biztosnak is tekinthető. A pozíciók megtartása – figyelembe véve Szerencs kifejezetten jó helyzeti energiáit – nem okoz jelentős gondot. Ennél lényegesebb azonban az, hogy mint középvárosnak komoly dinamizáló feladatai vannak. A város vezetői-

nek meg kell tehát találni azokat az új funkciókat, amelyekkel ki kell egészíteni a most meglévő központi funkciókat. Nagyon fontosnak tartjuk ugyanakkor azt is, hogy a jelenlegi városi feladatokat minél magasabb színvonalon lássa el a város. Csak így tudna Szerencs újra a „Hegyalja kapujává" válni, s vonzáskörzetét egyre magasabb szinten városi javakkal ellátni, s térségét dinamizálni.

Irodalom

Beluszky P. 1999: Magyarország településföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 584 p.

Csapó T. 2002: Erősebb Pécs, gyengébb Vásárhely. – In: Népszabadság, 2002. február 4.

Frisnyák S. – Gál A. (szerk.) 2003: Szerencs és Zempléni-hegység. – OPTIME Nyomda. Szerencs-Nyíregyháza, 333 p.

Gál A. 2003: A hegyaljai szőlőkultúra történeti földrajza. – In: Szerencs és a Zempléni-hegység (Szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, pp. 155-172.

Kiss L. 1997: Földrajzi nevek etimológiai szótára, II. k. – Budapest.

Kókai S. 2003: Sátoraljaújhely térszerkezeti helyének változása a XVIII. század közepétől napjainkig. – In: Szerencs és a Zempléni-hegység (Szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregháza, pp. 211-222.

Kozma G. 2003: Regionális gazdaságtan. – Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen, 188 p.

Lackó L. 1978: Települések vonzáskörzetének meghatározása egymásrahatási modell segítségével. – Földrajzi Értesítő, XXVII. évf. 1. füzet. pp. 31-43

Papp A. 1981/a: Debrecen regionális szerepének változása időben és térben. – In: Nemzetközi földrajzi tudományos ülésszak előadásai (Szerk.: Gerting B. – Léhmann A.). Pécs, 1979. április 19-20. pp. 310-317

Papp A. 1981/b: Debrecen vonzáskörzete. – Alföldi tanulmányok, 1981/V. Békéscsaba. pp. 177-203

Süli-Zakar I. 1979: Effects of Modern Viniculture on Rural Transformation, an Example the Tokaj-Hegyalja (Tokaj-Piedmont) Region. – In: Impact of Modern Agriculture on Rural Development. IGU Commission of Rural Development. Szeged, pp. 112-117.

Süli-Zakar I. 1980: Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970. között . – Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, pp. 35-76.

Süli-Zakar I. 1982: A szőlőtermelés és borgazdálkodás gazdasági-társadalmi hatásainak földrajzi vizsgálata Tokaj-Hegyalján. – Borsodi Földrajzi Évkönyv. Miskolc, pp. 102-128.

Süli-Zakar I. 1987: A városfejlődés sajátosságai Tokaj-Hegyalján. – Borsodi Szemle XXIII. évfolyam, 3. szám. Miskolc, pp. 50-57.

Süli-Zakar I. 1994: Debrecen Megyei Jogú Város makroregionális szerepköre. – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs-Debrecen, 203 p.

Süli-Zakar I. 1996: Északkelet-Magyarország Terület- és településfejlesztésének társadalomföldrajzi alapjai. (Doktori értekezés tézisei) – Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának sokszorosító műhelye, Debrecen, 75 p.

Süli-Zakar I. – Csomós Gy. 2004: Nagyvárosaink a földrajzi térben. – In: Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Nemzetközi tudományos konferencia. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, pp. 257-262.

Takács P. – Udvari I. 1998: Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza, 523 p.

Takács P. 2003: Szerencs topográfiai jellemzőinek történeti változásai a rendiség korában. – In: Szerencs és a Zempléni-hegység (Szerk.: Frisnyák S. – Gál A.). Szerencs-Nyíregyháza, pp. 131-143.

Szerencs gazdasági élete

Dr. Göőz Lajos – Dr. Kókai Sándor

A Dél-zempléni régió – így Szerencs is – természeti adottságainál fogva, főleg mezőgazdasági termékekkel, s az ezeket feldolgozó iparcikkekkel kapcsolódott be, kedvező közlekedésföldrajzi adottságait kihasználva az ország gazdasági vérkeringésébe. A mikrorégió gazdaságföldrajzi értékei több szempontból is jelentősek: fontos állattenyésztő és gabonatermelő vidék már évszázadok óta, miként szőlő- és borkultúrája is szerves része – minőségben mindenképpen – a Tokaj-hegyaljainak. A táj történeti-, földrajzi- gazdasági adottságai fontos szerepet játszottak már évszázadokkal ezelőtt is, ezek hasznosítása a település lakóinak törekvő, szorgalmas, munkálkodó és gazdálkodásra serkentő szemlélete alapján vált lehetségessé. A különböző jellegű gazdasági funkciók, úgy az alföldi mezőgazdasági termékek, mint a hegy- és dombvidékek szőlészeti, erdőgazdasági, faipari- és bányászati termékei meghatározó szerepet játszottak Szerencs fejlődésében és az itt megtelepülők több nemzedékének életében.

Szerencs lakossága a XIX. században szőlőtermesztéssel, és – a többi hegyaljai mezővárosénál jelentősebb mértékben – földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. A szerencsi kézművesek (pl. kovácsok, kőművesek, ácsok, molnárok, takácsok, asztalosok, csizmadiák stb.) nem alkottak önálló céheket, egy részük vidéki mesterként kapcsolódott más városok céheihez. A kisiparosokat összefogó Általános Ipartestület 1885-ben alakult meg. A régió évszázadok óta fejlett, de hanyatló kézműipari struktúrájába két irányból tört be az 1870-80-as évek tőkés gyáripari fejlődése, mely Szerencset sem kerülte el, s napjainkig hatást gyakorol a település fejlődésére. Az élelmiszeripar két ágazata (malom és cukor) közül a cukoripar akkor vált Szerencs és környékének iparfejlődését meghatározó lényeges elemévé, amikor az 1888-ban megalakuló Magyar Cukoripari Rt. Szerencsen alapított gyárat (1889. február 24.), mely ekkor az ország legnagyobb cukorgyára és finomítója volt (1890/91-ben 766 főt foglalkoztatott, s 14680 tonna cukrot gyártott). Az élelmiszer-feldolgozás korán szerepet kapott, s így jelentősebb ipar koncentrálódott (pl. malomipar, dohánygyártás stb.) Sárospatak, Nagymihály, Sátoraljaújhely és Tokaj városokban, ezek közül azonban csak Szerencs életében volt az iparnak döntő jelentősége (pl. 1930-ban a sátoraljaújhelyi Dohánygyárban 327 főt, a sárospataki Gőzmalomban 39 főt, a tokaji Gyufagyárban 45 főt, a tokaji, az erdőbényei, a tállyai és a tarcali kőbányákban 233 főt, 165 főt, 155 főt és 131 főt foglalkoztattak, ezek a számok együttesen sem érték el a

Szerencsi Cukorgyárban (1588 fő) és a Csokoládégyárban (123 fő) foglalkoztatottak számát stb.). A cukorgyár működése, jelentős fejlődése nyomán folytatódott Szerencs község gyors gyarapodása is, és ez nemcsak a lélekszám növekedésével (Szerencs népessége az 1880. évi 2370 főről 1910-re 6100 főre emelkedett) járt.

Fellendült a kisipar és a kereskedelem, a répatermelés intenzívebbé tette a mezőgazdaságot, s korszerű művelési eljárásokat honosított meg, javultak az életviszonyok. Az egykori szerencsi járás 26 községből – népszámlálási kiadványok szerint – 11 szintén a gyár miatt indult gyors fejlődésnek. Mindezek ellenére a két világháború között, csak mint az „édesipari fellegvárát" – különösen a Csokoládégyár 1923-ban történt telepítésével – ismerték főként Magyarországon, illetve Európában.

Szerencs ipara

A cukorgyár – mint Szerencs iparának megalapozója – mindig fontos szerepet játszott a város gazdaságában is. A világhírű Sir Dalbi Thomas-t idézve, aki a XVIII. századi Anglia gazdaságát jellemezte, mely akkor a világ cukoriparának központja volt: „…A cukor többet tett Anglia jólétéért, dicsőségéért és nagyságáért, mint bármely más áru, beleértve a gyapjút is…" Kétségtelen tény, hogy óriási jövedelem jelentkezett a cukoriparon keresztül, elsősorban a gyártók, de különböző módon az egyes államok számára is. Az angol lord megállapítása tehát üzleti szempontból helytálló (népegészségügyileg nem), azt pedig tudjuk, hogy Szerencs jólétéért, dicsőségéért és nagyságáért a cukor tett legtöbbet. Nem véletlen, hogy a gyárban a hallatlan nehézségek ellenére 1945. január 10-én megkezdték a répafeldolgozást. A hadikampány alatt 266 tonna fehércukrot állítottak elő (ez az összes magyarországi termelés 22 %-a volt), mert csak ennyihez volt elegendő a szén.

1. táblázat. A Szerencsi Cukorgyár termelési adatai 1890-től (5-5 éves átlaggal)

Üzemév	***Összes cukortermelés (t/év)***	***Üzemév***	***Összes cukortermelés (t/év)***
1889/90-1893/94	5758	1939/40-1943/44	10303
1894/95-1898/99	14386	1944/45-1948/49	9163
1899/1900-1903/04	19320	1949/50-1953/54	22766
1904/05-1908/09	19379	1954/55-1958/59	29283
1909/10-1913/14	25091	1959/60-1963/64	47465
1914/15-1978/19	6763	1964/65-1968/69	48879
1919/20-1923/24	5623	1969/70-1973/74	38054
1924/25-1928/29	16362	1974/75-1978/79	36657
1929/30-1933/34	16461	1979/80-1983/84	44330
1934/35-1938/39	11302	1984/85-1988/89	47706

1. kép. A cukor- és csokoládégyár

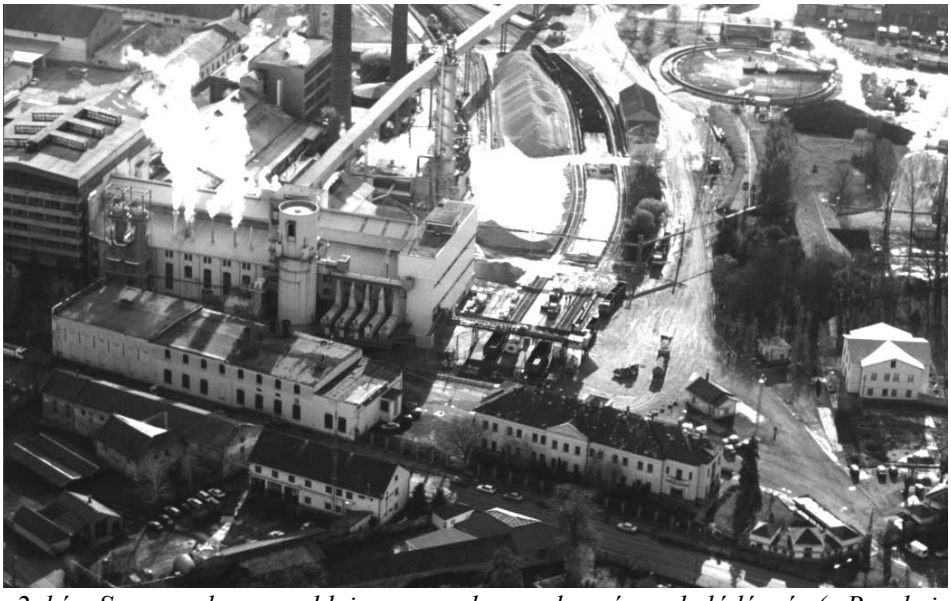

2. kép. Szerencs legnagyobb iparnegyede: a cukor- és csokoládégyár (a Bocskai Gimnázium fotógyűjteményéből)

3. kép. Folyékony műtrágya-gyártó üzem Szerencsen

Az újjáépítés eredményei hamar megmutatkoztak. 1948-ban az államosított gyár napi teljesítménye elérte az utolsó békeévét, az éves cukortermelés pedig annak kétszerese lett (*1. táblázat*). A megye legjelentősebb élelmiszeripari üzemében, a Szerencsi Cukorgyárban az első 3 éves terv alatt teljesített beruházások igen jelentősek voltak. 1947-ben 2,567 millió Ft-ot, 1948/49-ben 6,897 millió Ft-ot ruháztak be, ennek eredményeként az 1951/52-es üzemévben előállított cukor mennyisége megközelítette a harmincezer tonnát (29175 t). Növekedett a Szerencsi Csokoládégyár termelése is, s a teljes termelési érték folyó áron 1949-ben 30 millió 222 ezer Ft, a munkáslétszám pedig 310 főre emelkedett. Az első ötéves terv alatt a nehézipar túlzott fejlesztése következtében a cukoripar háttérbe szorult, a Szerencsi Cukorgyárban azonban nagyarányú bővítésre került sor (ún. második rekonstrukció), az állóeszközök bruttó értéke több mint háromszorosára emelkedett. A teljesített beruházások értéke 1950-54 között 4,3 millió Ft-ra csökkent, s 1955-57-ben is csak 6,8 millió Ft-ot tett ki. Mindez csak közvetve hozott fejlődési lehetőséget a cukorgyár számára, mert a fő cél, a nehézipar mellett a mezőgazdaság fejlesztése (termelőszövetkezetek és nagyüzemi termelést lehetővé tévő állami gazdaságok preferálása) volt. A villamosenergia felhasználás nagyobb részét az üzem saját termelésből biztosította. A cukorgyár teljes termelési értéke 59 millió Ft-ról (1950) 155 millió Ft-ra (1956) emelkedett, ami több mint 2,5-szeres növekedésnek felelt meg. Az összes foglalkoztatottak száma 1950-ben 826 fő volt, 1956-ban pedig már 1373 fő (*2. táblázat)*.

2. táblázat. A Szerencsi Cukorgyár és Csokoládégyár foglalkoztatottsági adatai 1890-1996 között (fő)

Név \ év	1890	1900	1910	1930	1949	1950	1956	1966	1970	1980	1988	1996
Szerencsi Cukorgyár	766	1190	1102	588	810	826	1373	1300	1349	1098	980	312
Szerencsi Csokoládégyár	-	-	-	123	310	323	889	2019	-	-	-	500

A Szerencsi Csokoládégyárban 1950-57 között több mint 20 millió Ft értékű beruházást valósítottak meg, az állóeszköz-állomány az első ötéves terv során megduplázódott. A teljes termelés értéke 1950-ben 45 millió Ft, 1956-ban pedig 127 millió Ft volt. A munkások és alkalmazottak létszáma 1950-ben 323 fő volt (ebből 243 nő), 1955-ben már 857 fő (ebből 670 nő).

A differenciált gazdaságfejlesztés eredményeként az 1960-as években Szerencs már nemcsak „édesipari fellegvár", hanem kenyérgyárral, korszerű gépgyárral (DIGÉP), könnyűipari (textil, bútor) és szolgáltató (elektromos-gépkarbantartás, gépkocsijavítás stb.) üzemekkel is rendelkezett, s kedvezően változott a népesség gazdasági áganként megoszlása. A demográfiai fejezet táblázatai ezt jól érzékeltetik. Szerencs azon kevés számú település közé tartozik, ahol az iparból élő népesség már a századfordulón (1900) is túlsúlyban volt.

Azóta, noha jelentősen nőtt az iparban foglalkoztatottak abszolút száma, nem sikerült elérni a múlt század eleji arányt (1960-ban az össznépesség 46,6 %-a élt az iparból). A nagyarányú fejlesztések révén a cukorgyárban 1966-ra közel 1300 főre emelkedett a létszám (*2. táblázat)*, a cukortermelés pedig több mint duplájára nőtt 1955-höz képest (*1. táblázat)*. Még nagyobb fejlődés következett be a csokoládégyárban. Az 1956. évi 889 főről 1966-ra 2019 főre nőtt a foglalkoztatottak száma, a termelés pedig hatszorosára, illetve 1966-ra közel húszszorosára nőtt 1950-hez képest. Különösen annak fényében fontosak ezek az adatok, ha tudjuk, hogy Szerencs lakosságszáma 1966-ban 8153 főt tett ki. Az 1965 december 31-i felmérés adatai szerint a szerencsi ipartelepeken (21 db) foglalkoztatottak száma 3162 fő, melyből 1951 fő élt Szerencsen. A fenti adatok tükrében eléggé egyértelmű, hogy Szerencs ipari üzemeinek munkaerő-vonzása kiterjedt a járás településeire, s ez igen intenzív lehetett, hiszen egy 1960 január 01-i felmérés az ipari ingázók számát a községbe 1304 főben adja meg, míg a településről csak 135 fő járt más települések ipari üzemeibe. Feltételezhetően ezek az adatok 1965-re pozitív irányba mozdultak el, erősödő beingázással, hiszen Szerencs iparának jelentősége erősödött, megnőtt a település társadalmi-gazdasági szervezőképessége, központi szerepköre.

Az 1960-as évek közepétől azonban Szerencs további iparosítása szempontjából több kedvezőtlen tényező is jelentkezett. Egyrészt a cukorgyáron és a Csokoládégyáron kívül meglévő üzemei (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tejipari Vállalat üzeme, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vas- és Fémipari Vállalat telephelye, Sátoraljaújhelyi Sütőipari Vállalat telephelyei, Szerencsi Cipész ill. Szabó KTSz stb.) mind olyan kicsik voltak (az összes foglalkoztatottak száma nem érte el a 100 főt), hogy bővítésükkel nem lehetett számolni, másrészt kimerültek az extenzív iparosítás tartalékai és forrásai. Jól érzékelteti az ipar súlyát, hogy 1960-ban az ágazatban 1951 fő dolgozott, s így 1000 szerencsi lakosra 250 ipari foglalkoztatott jutott (a magyarországi városok átlaga 231 fő volt ekkor), s ugyanekkor Nyíregyháza ipara 4254 főt foglalkoztatott, s így 1000 nyíregyházi lakosra csupán 73 ipari foglalkoztatott jutott, s ez az érték 1965-re is csak megduplázódott (145 fő) Nyíregyházán, 1969-re pedig 196 főre emelkedett (*Cservenyák-Mező, 1987.*).

Az extenzív iparosítás válságtünetei erőteljes változásokat indukáltak az ipar termelési szerkezetében, mind országos, mind megyei szinten. Az ipari szerkezet átalakítását célzó beruházások, a gazdaságpolitikai célkitűzésekben bekövetkező változások, a munkaerő-ellátás új formái az anyagi erőforrások terén, a technológiai-, szervezési változások pedig a szellemi erőforrások terén jelentettek kedvező lehetőségeket. Mindezek eredményeként 1965 után a termelésnövekedés döntő hányada a termelékenység növekedéséből és nem az új munkaerő bevonásából fakadt (*2. táblázat*). Az 1960-as évek végével Szerencs gazdasági fejlődésének lezárult az extenzív szakasza, mely Borsod-Abaúj-Zemplén megye más régióit is jellemezte (pl. 1956-65 között a megyében a legdinamikusabban fejlődő vegy-

iparral (207,9 %) majdnem azonos ütemben nőtt a könnyű- és élelmiszeriparban foglalkoztatottak száma 203,3 illetve 195,0 %. Az intenzív gazdasági növekedés és fejlesztés szükségszerűségét felismerve a Szerencsi Cukorgyárban is az erőteljes műszaki-gazdasági fejlesztés terveit dolgozták ki (ez az ún. „nagyrekonstrukció"), melynek megvalósulását mind a nemzetgazdasági, mind a világgazdasági tendenciák hátráltatták. 1970 után a magyar cukoripar nehéz feladatok előtt állt (*Salánki I. 1989.)*. A zuhanásszerűen lecsökkent cukortermelés és az ezzel párhuzamosan növekvő, erősen dráguló cukorimport, valamint a veszteséges gazdálkodás miatt meg kellett oldani a teljesen hazai alapon nyugvó cukorellátást. Ugyanekkor a jelentős mértékű állami támogatásra támaszkodva az V. ötéves tervben egyrészt új gyárat kellett építeni (Kaba), másrészt el kellett végezni a többi gyár – így Szerencs – rekonstrukcióját. Az 1971-75 közötti szinttartó beruházások után a cukoripar fejlesztésére az állam 9 milliárd forint támogatást adott. Ebből 6 milliárd a Kabai Cukorgyár felépítését, 3 milliárd pedig a többi gyár rekonstrukcióját vagy legalább annak megkezdését szolgálta. A szerencsi rekonstrukció koncepciója többször változott. A teljes körű rekonstrukció tervei szerint előbb 6000 t/nap, később 4500 t/nap répafeldolgozást irányoztak elő (részleges rekonstrukció valósult meg közel 500 millió forintos beruházással), s 1980-ra 3900 t/nap répafeldolgozási kapacitást eredményezett. A cukorgyár rekonstrukciójával párhuzamosan a csokoládégyár rekonstrukciójára is sor került. A nyersanyag nem kielégítő termelési színvonala és minősége miatt a cukorgyár átmenetileg veszteségessé vált, s csak az 1980-as években következett be a gazdasági és pénzügyi stabilizáció és számottevő nyereségakkumulálódása, valamint a termelés újabb fellendülése (*1. táblázat)*. A szervezeti változások közül megemlítendő, hogy 1980-ban megszűnt a Cukoripari Vállalatok Trösztje, s fél év múlva (1981-ben) a cukorgyár és a csokoládégyár összevonására került sor, mely nem bizonyult tartós és jó megoldásnak (*Salánki I. 1989.)*. A Szerencsi Cukorgyár önállóságát csak 1985-ben kapta vissza, ez egy újabb eredményes időszak kezdetét jelentette. A bruttó állóeszköz-állomány értéke a rekonstrukció hatására 1984-ben 1 milliárd 267 millió forinttal tetőzött. Az eszközök használhatósági foka 60 % fölé emelkedett. Az évi cukortermelés előbb megközelítette (1984/85-ös üzemévben 49058 tonna), 1988/89 üzemévben – ez a 100. jubileumi év – pedig meghaladta az ötvenezer 50820 tonnát. A gazdálkodás eredményének alakulását döntően a gazdaságban jelentkező szigorítások, dotációcsökkentések, – megszüntetések, inflációs áremelkedések és előprivatizációk befolyásolták.

A Szerencsi Cukorgyár 1990-ben gazdasági fejlődésének eddigi legeredményesebb két évtizedét zárta, s a csokoládégyár hasonló gazdasági prosperitásával együtt azt eredményezte, hogy Szerencs ipara – mely főleg az ipari övezetben koncentrálódott – a város gazdaságának biztos alapja lett, ahol a nagyobb mértékű, gyors műszaki fejlesztésre az akut működő tőkehiány miatt nem lehetett számítani.

4. kép. Régi malomépület

5. kép. Szántóföldek a hegylábfelszínen és a Szerencs-patak völgyében (Ond)

Sajnos az 1970-es és 1980-as évekre egyaránt igaz volt, hogy az iparágak közötti arány továbbra is diszharmónikus. Az építőipar helyzete igen szorosan kapcsolódott a gazdaság fejlődéséhez. Addig, amíg a meglévő épületek karbantartása, helyreállítása, átalakítása adott idényjellegű feladatot számára, nem volt nagy jelentősége. Az ipari, mezőgazdasági, kulturális és egészségügyi beruházások megindulásával viszont az építőipari tevékenység iránt is gyorsan nőtt az igény. Szerencsen azonban jelentősebb építőipari kapacitással rendelkező vállalat nem jött létre, ezért az építkezések ideje sokszor az építőipari kapacitás hiányában elhúzódott, ennek minden következményével. Erre a legjobb példa a cukorgyári nagyrekonstrukció mintegy 30 millió forintos lemaradását 1979-ben a késedelmes kivitelezői teljesítés okozta, amely főleg az építőipar területén volt jelentős és a technológiai szerelési munkákat is akadályozta. A Magyar Cukoripari Tröszt megszűnésekor – a fejlesztési források aránytalan szétosztása miatt – a gyár fizetésképtelenné vált; így a kivitelezők levonultak a munkaterületről. Építőipari kapacitást általában csak más megyékből sikerült lekötni, és ipari szövetkezeteket, termelőszövetkezetek építőipari részlegeit is foglalkoztatni kellett a saját erő fokozott igénybevétele mellett.

Az elmúlt másfél évtized gazdasági tendenciái csak annak a gazdasági válságfolyamatnak a részeként érthetők meg, amelyek makrogazdasági szinten és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, illetve kistérségi szinten végbementek.
E mély és tartós válságfolyamatra jellemző, hogy

- a válság piaci oldalról indult ki, azaz beszűkült a piac,
- a kistérségi szintű árbevétel jelentősen visszaesett,
- a gazdálkodás nagymértékben veszteségessé vált,
- a foglalkoztatottak száma jelentősen csökkent,
- a munkanélküliség hirtelen és magas arányban jelentkezett,
- a gazdasági teljesítmények visszaestek,
- nagymértékű eladósodási folyamat indult be,
- a keresztbe tartozások miatt a cégek kinnlévőségei kezelhetetlenné váltak,
- a pénzügyi ellehetetlenülés csőd- és felszámolási eljárásként jelentkezett,
- a válság egyes iparágakat (pl. nehézgép-gyártás) gyakorlatilag megszüntetett.

A fenti tényezők együttes hatása azt eredményezte, hogy mind a megye, mind a kistérségek és központjaik rendkívül gyorsan differenciálódtak (dinamikus és válságágazatok együttes jelenléte), és strukturálisan átalakultak. Az ipar súlya szinte minden régióban csökkent, s új szervezeti, működési formák váltak meghatározóvá.

Az 1996. évi mérlegadatok szerint a vállalkozói szférában – egyéni vállalkozások nélkül – megyei szinten 609 milliárd Ft nettó árbevételt értek el, ennek felét a miskolci, egyötödét a Tiszaújváros-mezőcsáti, egytizedét a kazincbarcikai kistérségben realizálták. Az edelényi és az encsi kistérség részesedés mindössze egy-egy százalékot, a szikszói pedig csak 0,6 %-ot ért el. Az összes

adózás előtti eredmény negyven százaléka a tiszaújvárosi kistérségben keletkezett. A nettó árbevételből való részesedésüknél jelentősen kisebb eredményhányaddal rendelkeztek a miskolci, nagyobbal a Tiszaújváros-mezőcsáti, a kazincbarcikai, a sátoraljaújhelyi, a Szerencs-tokaji térség társas vállalkozásai (a megyei nettó árbevétel 3,9 %-a, az adózás előtti eredmény 4,4 %-a, ugyanakkor a megye területének 11,5 %-a, népességének 8,6 %-a koncentrálódott a kistérséghez tartozó 32 településre), míg az Ózd-putnokiban kistérségi szinten veszteséget könyvelhettek el *(APEH megyei adatbázisa)*.

A társas vállalkozások 1996. évben összesen 294,7 milliárd Ft saját tőkével rendelkeztek, ennek 64 %-a nyereséges, 36 %-a veszteséges vállalkozások működtetését szolgálta. A saját tőke megoszlása a nyereséges és a veszteséges társas vállalkozások között – arányait tekintve – a miskolci és az Ózd-putnoki kistérségben volt a legkedvezőtlenebb. Területi eloszlását tekintve a saját tőke 40 %-a a miskolci, 28 %-a a Tiszaújváros-mezőcsáti, 13 %-a a kazincbarcikai kistérségben koncentrálódik, a szerencs-tokaji kistérség 4,1 %-kal a negyedik helyen áll, a többi térség részesedése mindössze néhány százalék (pl. mezőkövesdi 1,9 %, edelényi 1,5 %, sárospataki 1 %, encsi 0,8 %, szikszói 0,4 %, stb., ugyanakkor a megye területének 42 %-a, népességének 22,5 %-a élt itt).

A gazdasági teljesítmény koncentrációja következtében a társas vállalkozások ezer lakosra jutó nettó árbevétele és saját tőkéje rendkívüli szóródást mutat: a Tiszaújváros-mezőcsáti kistérségben mintegy 13-szorosa a szikszóinak, s a szerencs-tokajinak is több mint ötszöröse.

A cégalapítási hullám és a nagyvállalatok szétaprózódása következtében – valamint annak hatására, hogy a megszűnő munkahelyekről kikerülők egy része kényszervállalkozóvá vált – a cégek túlnyomó része kisméretű. 1996. év végén a megyében működő társas vállalkozások kilenctizede 21 főnél kevesebb létszámot foglalkoztatott, az egyéni vállalkozók több mint 99 %-a 11 főnél kisebb létszámmal dolgozott. A gazdasági teljesítmény megoszlása ezektől az arányoktól természetesen nagymértékben eltér. A megyei székhelyű társas vállalkozások árbevételének felét a 300 főnél nagyobb létszámmal dolgozó szervezetek érték el, a 21 főnél kisebbek részesedése 22 %. A Szerencs-tokaji kistérség esetében az 51 főnél nagyobb létszámmal dolgozó vállalkozások az árbevétel több mint 80 %-át adták, a 21 főnél kisebbek részesedése alig 10 %.

A jövedelmezőség változása fejezi ki leginkább a válság mélységét és méretét, a létszámadatok csak jelzik a foglalkoztatásban megjelenő tendencia irányát, mely jobban csökkent az országos átlagtól, s a kereseti lehetőségek is rosszabbak: mintegy 10 %-os az elmaradás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye aktív keresőinek megoszlása gazdasági áganként 1990-ben az alábbiak szerint alakult: ipar 45,3 %, mezőgazdaság 12,8 %, szolgáltatások 41,9 %. Az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma 152 fő. A munkanélküliségi ráta 1996-ban 12,5 %, a személyi jövedelemadó alapján számított jövedelem egy állandó lakosra 136321 Ft volt 1996-ban. A Szerencs-tokaji kistérség e mutatói

rendkívül kedvezőtlenek (az aktív keresők 37,3 %-a az iparban, 23,7 %-a a mezőgazdaságban, 39 %-a a szolgáltatásokban dolgozott, az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma 87 fő, a munkanélküliség 15 %, s az egy állandó lakosra jutó jövedelem 101689 Ft volt). Csupán a szikszói, edelényi és encsi kistérségeket előzi meg 10-15 %-kal elmaradva a megyei átlagoktól is.

A Szerencs-tokaji kistérség gazdasági szerkezete viszonylag kiegyensúlyozott. Az 1990-es évek társadalmi-gazdasági átalakulási folyamatai azonban nagyarányú ipari létszámleépítésekkel jártak (1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma 87-ről 39-re csökkent). A regisztrált munkanélküliek száma 1996-ban 15 %, mely a megye kistérségei között közepesnek tekinthető. A kistérségbe bejegyzett társas vállalkozások 1996-ban közel 23,8 milliárd forint nettó árbevételt értek el, mely az ötödik legjobb érték a megye kistérségei között. Az árbevétel 20 %-a származott a mezőgazdaságból, mintegy 51 %-a az iparból és az építőiparból, a kereskedelem részesedése 19 %. A gazdaság szerkezeti átalakulása 1996 után – ha lassuló ütemben is – tovább folytatódott, ennek eredményeként a Szerencs-tokaji kistérségben, mind az egyéni és társas vállalkozások dinamikusan növekedtek, mind a foglalkozási átrétegződés értékei közelítettek a megyei és országos átlagokhoz. A foglalkoztatottak 8,1 %-a a mezőgazdaságban, 31,6 %-a az iparban, 60,4 %-a a szolgáltatásokban tevékenykedett.

A legjelentősebb ipari cégek Szerencsen működnek, illetve találhatók még kisebb, 60-100 főt foglalkoztató üzemek, melyek az utóbbi években újonnan alakultak. A második legnagyobb létszámot foglalkoztató munkáltató a Nestlé Hungária Kft. Szerencsi Gyára, ahol jelenleg 500 fő állandó munkavállaló dolgozik. Emellett 200-300 munkavállaló szezonális munkavégzésére ad lehetőséget, illetve több kisebb cég végez a gyár számára szolgáltatásokat, beszállításokat. A harmadik legnagyobb munkáltató a Beghin Say Szerencsi Cukorgyára, amely 312 munkavállaló állandó foglalkoztatása mellett 150-180 fő részére biztosít rövid idejű munkavégzést. Sajnos a nagy cégeket inkább a létszámleépítés jellemzi.

E néhány mutatóból is kitűnik, hogy a megye gazdasági ereje Miskolc-Tiszaújváros-Kazincbarcika térségében koncentrálódik. A népesség 53 %-a itt él, ugyanakkor az összes vállalkozói tőkéből 83 %-kal részesedik. A megye lakónépességének 47 %-a – amely a többi kistérségben él – a tőke 17 %-án osztozik. A nagyarányú tőkekoncentráció, a gazdasági teljesítőképesség kistérségi különbözőségei ismételten és fokozottan ráirányítják a figyelmet a differenciált területfejlesztésre, a gazdaságfejlesztő programok ilyen jellegű megalapozására.

Szerencs gazdasági-társadalmi változásai az elmúlt évtizedben alig tértek el az országos és megyei tendenciáktól. (A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei székhelyű társas vállalkozások nettó árbevételének 3,9 %-át adó Szerencs-tokaji kistérség mezőgazdasági vállalkozásainak árbevételei 17,5 %-át, ipari vállalkozásainak árbevételei 3,2 %-át, építőipari vállalkozásainak árbevételei 2,1 %-át, kereskedelmi vállalkozásainak árbevételei 3,1 %-át adták a megye összes gazdasági ágak szerinti nettó árbevételének = 100-100 %).

3. táblázat. A működő vállalkozások gazdasági áganként, 2002.

Városok	***Vállalk. összesen***	***korlátolt felelősségű társaság***	***szövet-kezet***	***betéti társaság***	***egyéni***	***mezőg., vadgazd., erdőgazd., halászat***	***bányászat, feldolg.ip., vill.en.-gáz-, gőz-, vízellátás***	***építő-ipar***	***keres-kede-lem, javítás***	***száll.hely szolg., vendég-látás***	***szállítás, raktáro-zás, posta, távközlés***	***ingatlan-ügyletek, gazd. szolgál-tatás***
Miskolc	16155	2867	86	4078	8160	148	1294	1182	3851	687	626	5385
Borsodnádasd	123	17	-	20	81	4	16	13	28	9	4	32
Edelény	569	58	7	80	417	25	46	85	134	38	40	110
Emőd	226	14	5	36	165	10	13	25	48	11	26	69
Encs	442	56	5	69	299	34	34	46	120	36	16	82
Felsőzsolca	481	62	2	113	302	17	34	73	113	21	30	119
Gönc	94	12	5	13	62	17	9	3	19	7	5	13
Kazincbarcika	2083	227	9	331	1301	16	169	179	521	96	66	672
Mezőcsát	354	18	5	32	294	25	22	55	91	25	20	82
Mezőkövesd	1381	107	8	175	1073	52	265	130	332	88	62	250
Ózd	1903	212	11	233	1307	30	187	129	583	102	75	509
Putnok	307	38	2	42	197	17	33	26	75	18	18	77
Sajószentpéter	602	49	4	103	420	7	54	65	172	31	38	153
Sárospatak	1064	129	9	191	697	54	102	97	244	56	49	248
Sátoraljaújhely	1037	100	9	216	635	34	95	40	279	50	39	259
Szendrő	144	9	4	29	98	14	13	18	50	15	3	15
Szerencs	*733*	*97*	*7*	*181*	*422*	*45*	*64*	*54*	*180*	*40*	*44*	*182*
Szikszó	359	35	1	85	232	21	32	36	105	14	11	87
Tiszaújváros	1519	227	12	290	893	24	162	128	265	90	34	524
Tokaj	310	34	6	49	214	15	23	19	90	36	11	62
Összesen	**29886**	**4368**	**197**	**6366**	**17269**	**609**	**2667**	**2403**	**7300**	**1470**	**1217**	**8930**

Ezek eredményeként az ipari termelés és foglalkoztatottság visszaesése, s a kistérségi központba történő termelés koncentrációja következett be (*3-4. táblázat)*, markáns tulajdonosváltásokkal és jelentős beruházásokkal. A termelés koncentrációját mutatja, hogy a Szerencs-tokaji kistérség összes működő vállalkozásából (2934 db) 2002-ben 733 db, Tokajban 310 db volt megtalálható. Ettől jelentősebb a koncentráció, ha a foglalkoztatottság adatait vizsgáljuk. A kistérség 118 db mezőgazdasági társas vállalkozásának több mint fele Szerencsen (45 db) és Tokajban (15 db) működött, 607 db ipari-építőipari társas vállalkozásából 118 db Szerencsen, 42 db Tokajban, 741 kereskedelmi vállalkozásából 180 db Szerencsen, 90 db Tokajban működött. Szerencs gazdasági súlyát mutatja a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei városok között elfoglalt helye, mely szerint, a működő vállalkozások számát tekintve a nyolcadik (*3. táblázat)*, a mezőgazdasági vállalkozások számát tekintve (15 db) a negyedik, a szállítás-raktározási vállalkozásokat tekintve (44 db) az ötödik, s a legroszszabb építőipar vonatkozásában (54 db) elfoglalt tizenegyedik helye. A működő vállalkozások foglalkoztatottsági adatait vizsgálva (*4. táblázat)* igen kedvező, hogy hat 50-249 fő közötti, egy pedig több mint 250 fő feletti munkavállalót alkalmaz, biztonságot nyújtva mintegy ezer aktív keresőnek és családjuknak. A termelés drasztikus ingadozását azonban még a multinacionális cégek sem tudták kiküszöbölni, érvényesítve a világgazdasági és -piaci tendenciákat (*5. táblázat)*.

Mint ismeretes, a cukor iparban is a nagy multinacionális cégek összefonódása, összeolvadása a jellemző, így a North Cucker AG szerezte meg 2003-ban a Szerencsi Cukorgyárat is. Ez Európa vezető élelmiszeripari vállalata, és az Európai Unió második legnagyobb cukortermelője. Magyarországon is igen jelentős szerepe van, mert a teljes magyar cukoripar 35 %-át birtokolja. A gyár korábbi tulajdonosa – a francia érdekeltségű Eridania Beghin-Say – volt. A francia cég 1991-ben szerezte meg a többségi tulajdont a Szerencsi Cukorgyár Rt-ben. Meg kell mondani, hogy ez igen pozitív lépés volt Szerencs szempontjából, mivel az elmúlt években több mint 2 milliárd Ft értékű műszaki fejlesztést, technológiai- és informatikai korszerűsítést valósított meg a hazai cukoripar élvonalához tartozó és nagy múltú Szerencsi Cukorgyárban. Jelenleg a North Cucker a szerencsin kívül még a kabai és a hatvani gyárral rendelkezik.

A cukoriparhoz szervesen kapcsolódik a csokoládégyártás. Eredetileg a megszünt cukorsüveggyártás helyére lépett be 1923-ban. A csokoládégyárat a privatizáció során a világ egyik legnagyobb élelmiszeripari cége, a svájci Nestlé vásárolta meg. A Nestlé hatalmas élelmiszeripari vállalat, az adatok szerint az élelmiszeripar területén világelső. Ez az 1866-ban alapított cég szinte a Föld minden országában jelen van, és hazánkban, Magyarországon is több mint 104 éve.

A gyár programjához tartozóan szélesíti a termékskálát és az eddigieken kívül más, hagyományos piaci árukat is tervez hazánkban gyártani. A cégnek 2003-ban közel 90 milliárd svájci frank volt a forgalma.

4. táblázat. A működő vállalkozások létszámkategória szerint, 2002. (fő)

Városok	***0 és ismeretlen számú***	***1-9***	***10-19***	***20-49***	***50-249***	***250 és több***	***Összesen***
	főt foglalkoztató működő vállalkozások száma						
Miskolc	10303	5263	337	162	66	24	**16155**
Borsodnádasd	85	34	2	2	-	-	**123**
Edelény	375	177	8	6	3	-	**569**
Emőd	150	69	5	2	-	-	**226**
Encs	282	138	14	4	3	1	**442**
Felsőzsolca	296	172	5	5	3	-	**481**
Gönc	57	31	2	3	1	-	**94**
Kazincbarcika	1339	670	37	16	17	4	**2083**
Mezőcsát	244	98	4	6	2	-	**354**
Mezőkövesd	928	404	25	15	7	2	**1381**
Ózd	1262	573	36	12	17	3	**1903**
Putnok	198	96	6	5	2	-	**307**
Sajószentpéter	400	194	5	3	-	-	**602**
Sárospatak	670	323	35	28	8	-	**1064**
Sátoraljaújhely	719	270	19	16	8	5	**1037**
Szendrő	81	52	7	2	2	-	**144**
Szerencs	*454*	*243*	*18*	*11*	*6*	*1*	***733***
Szikszó	233	119	2	3	2	-	**359**
Tiszaújváros	962	494	22	20	17	4	**1519**
Tokaj	185	111	7	7	-	-	**310**
Összesen	**19223**	**9531**	**896**	**328**	**164**	**44**	**29886**

5. táblázat. A Szerencsi Cukorgyár termelési-, kereskedelmi adatai 1990-2000 között. (t/év)

Megnevezés	***1990***	***1991***	***1992***	***1993***	***1994***	***1995***	***1996***	***1997***	***1998***	***1999***	***2000***
Termelés	64253	64952	45509	34906	43251	47769	48484	43451	51571	57149	38389
Értékesítés összesen	74277	57237	54748	41203	32228	48209	49274	41227	52908	50656	55010
Ebből											
Kereskedelem felé	28962	7473	20338	24062	17283	21587	34889	29094	29875	27353	26331
Ipari feldolgozásra	19948	16065	17779	11825	9160	8373	11846	8671	8806	14395	16576
Exportra	2000	30895	9317					3006	10593	1773	2298
TIG + egyéb + csoport	23367	2804	7314	5316	5785	18942	2539	456	3634	7135	9805

A vállalat igyekezett Szerencsen is folyamatosan fejleszteni a termelést, és az édesipari-, konyhai termékekkel, instant italokkal, különböző müzlifféleségekkel, csecsemő-tápszerekkel, nagykonyhai termékekkel, ásványvizekkel, jégkrémekkel, fagyasztott termékekkel a mai napig is jelen van a piacon, és ezek nagy részét itt gyártja és forgalmazza. A közelmúltban egy sajnálatos átcsoportosítás történt, ami a cég vezetői szerint gazdaságossági szempontból vált szükségessé. A kényszerintézkedések azt eredményezték, hogy bizonyos termékeket, méghozzá éppen a hagyományos és Szerencsi-csokoládé néven elnevezett termékeket átvitték a szlovákiai termelő egységükbe.

Szerencsére egy magyar vállalkozó szakember átvette a megszünt csokoládégyári részleget, és így megmaradt a csokoládégyártás. Az üzem neve: Bonbon. Az egyre nagyobb versenyben, kereskedelmi háborúban remélhetőleg fenn tudja magát tartani a cég. Kitűnő termékeket gyárt, és kizárólagosan magyar tulajdonban van.

A szerzők megítélése szerint - a hazai iparfejlesztés, a mezőgazdaság, a gépkocsi-gyártás bedolgozói hátteréként – perspektívában – nagy lehetőségek állnak a Szerencsen elhelyezkedő, Hydrosteel Szivattyú- és Általános Gépgyár Kft. előtt. Munkájuk a szivattyú-gyártással indult. Elsősorban különböző típusú kommunális célú szivattyúkat, kompresszorokat kezdtek gyártani. Ezek a legkülönbözőbb feladatokra használhatók; főleg a vízgazdálkodás, bányászat, szennyvíz-tisztító telepek, vegyipari létesítmények kiszolgálására készülnek. Igen fontos területe a mezőgazdasági öntözés igényeinek kielégítése. E téren is állandó fejlesztés, kutatás jellemzi a tevékenységüket.

Igen jó adottságaik vannak a precíziós öntés, héjformázás és különböző öntéstechnológiai igények - magas szintű - kielégítésére. Az üzem lehetőségei jóval nagyobbak, mint a most betöltött szerepe. Meg kell említenünk, hogy a szivattyú és környezetvédelmi berendezéseket készítő gyár régebben az állami tulajdonban lévő Diósgyőri Gépgyárhoz tartozott, és csak a privatizáció során vált le, önállósodott. 2002. januárjától - a többségi tulajdonos - NSV Ingatlanlízing Projekt Kft.-ként működött tovább. Jelenleg a Hirdostyl Szivattyú- és Általános Gépgyár Kft. néven szerepel.

Az ipar súlyának és jövőbeni szerepének egyik lehetséges megőrzésierősítési alternatíváját az ipari parkok jelentik. Szerencs e téren is az élen jár, hiszen 2004-ben ipari parkot avattak, s a 27 hektáros területen jelenleg már 14 vállalkozás működik, melyekben 172 dolgozót foglalkoztatnak. A fejlesztési terv szerint 2007-re a vállalkozások száma megduplázódhat, a foglalkoztatottaké pedig megnégyszereződhet az ipari parkban. Addig azonban még ki kell építeni az infrastruktúrát, amely mintegy 100 millió Ft-ba kerül. A tervezésre már nyert a város hatmillió forintot.

6. kép. Szőlőültetvények a Fekete-hegy lejtőin

7. kép. A Kassa-hegy szőlő- és erdőövezete

Szerencs mezőgazdasága

Szerencs földrajzi fekvése, talaj- és éghajlati viszonyai alapján – mint már a korábbi fejezetekben is említettük – igen kedvező, szántóföldi növénytermesztésre és a mezőgazdaság más kultúráinak meghonosodására is igen alkalmas, kedvező reliefenergiájú és jó kitettségű mikrotájai sokoldalú gazdálkodást tesznek lehetővé (*1. ábra)*. A közösség mezőgazdasági termelése a város határában és a város által bérelt területeken zajlott. Technikai színvonalában és módszerében alig vagy egyáltalán nem tért el a Hegyalja hasonló adottságokkal rendelkező településeitől. A termelőeszközök és a termelés alakulására mindenekelőtt a művelési ágak változásából következtethetünk (*2. ábra)*. A XX. század első felében a szerencsiek mezőgazdasági termelése is jelentős változáson ment keresztül. Adataink szerint (*6. táblázat)* Szerencs határa szántókkal, legelőkkel, rétekkel, szőlő- és kertföldekkel, s a belterületekkel együtt 3630-4838 katasztrális hold között ingadozott, ennek tulajdon szerinti megoszlását a *7. táblázat* szemlélteti, az 1935. február 28-i állapot szerint.

Amint már említettem, Szerencs határa a XX. században jelentős területekkel bővült (Ond és Bekecs Szerencshez kapcsolása, utóbbi csak az 1960-as években). A *6. táblázat* számsorai egyértelműen árulkodnak arról, hogy mérsékelt ütemben bár, de tovább nőtt (1935-ig) főleg a szántóföldi, részben a kertgyümölcsös és a szőlő művelési ágak aránya, továbbá újabb térveszteség jellemzi a rét- és legelő művelési ágakat. Összehasonlításul közöljük a szűkebb régió (szerencsi járás) művelés ági megoszlását 1935-ből, mely szerint: szántó 78475 kat. hold (54,4 %), kert 2643 kat. hold (1,8 %), szőlő 5300 kat. hold (3,7 %), rét 8610 kat. hold (6,0 %), legelő 18218 kat. hold (12,6 %), erdő 20802 kat. hold (14,4 %) és terméketlen illetve nádas 10284 kat. hold (7,1 %).

A szántóterület megyei átlagtól is szerényebb növekedése differenciáltan következett be. A város kedvezőtlen adottságú területein csökkenés, míg a síkvidéki területeken erőteljesebb növekedés volt megfigyelhető, különösen a rét- és legelő területek rovására. Ezt támasztja alá, hogy a rétterületek aránya 1895-höz képest a felére csökkent 1935-re. A szerencsi járásban még erőteljesebb volt a rét- és legelő terület csökkenése (mintegy 6000 kat. hold) 1895 és 1935 között, ez utal az állattenyésztés átstrukturálódására is. A számszerű csökkenés (a szerencsi járásban 1935-ben 21919 db szarvasmarha, 4838 db ló, 35131 db sertés, 12673 db juh) mellett azonban minőségileg már sok tekintetben más, jobb fajtaösszetételű, magasabb átlagsúlyú és kedvezőbb fajlagos termelést felmutató állomány volt kialakulóban. A várost övező legelők gyenge minőségűek voltak, és kevésnek is bizonyultak – itt többnyire a csürhét és a juhokat legeltették – gátolva a jelentősebb állattenyésztés kialakulását (*8. táblázat)*. Az állatállomány 1895-1935 között kismértékben emelkedett – kivétel a juhtenyésztés –, a szarvasmarha-állomány azonban már ekkor csökkenést mutatott, s ez a tendencia 1935 után felgyorsult.

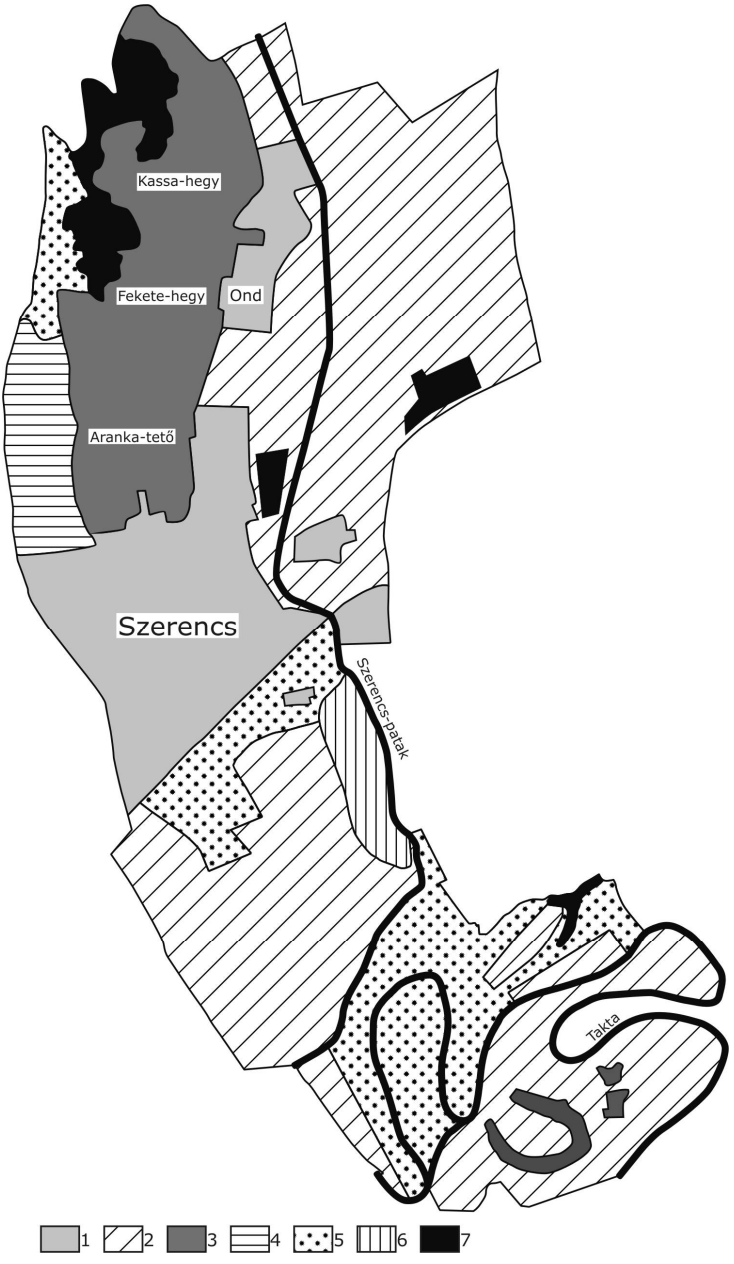

1. ábra. Szerencs környezetgazdálkodása (vázlat). Jelmagyarázat: 1= épített környezet, 2= túlnyomóan szántó, kisebb gyep- és erdőfoltokkal, 3= szőlő, kert, gyümölcsös és szántó, 4= kert és szántó, 5= túlnyomóan gyep, 6= vízállásos terület, nedves rét és nádas, 7= erdő

1895

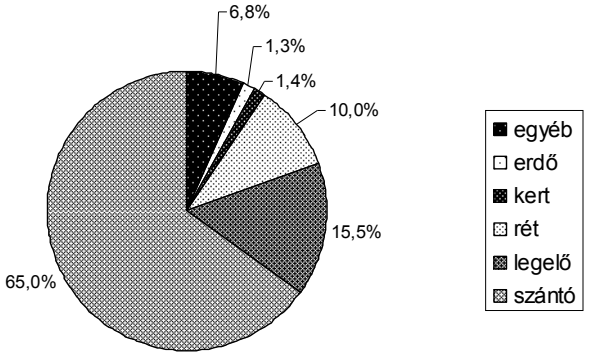

1935

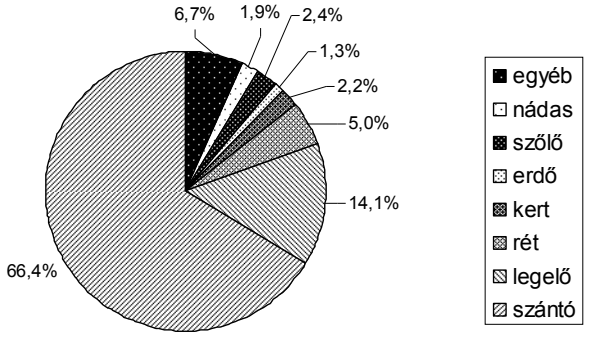

1965

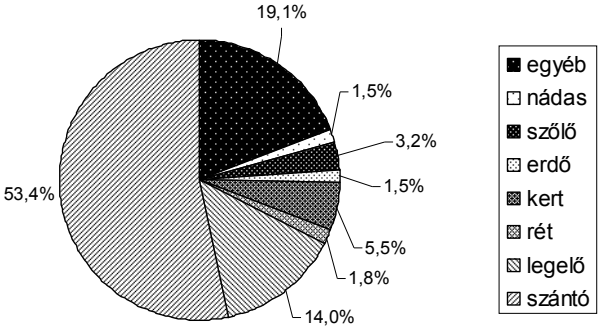

2. ábra. Szerencs mezőgazdasági földalapjának %-os megoszlása 1895-1965 között

6. táblázat. Szerencs földterületének megoszlása művelési ág szerint 1895-1965 között. (kat. hold)

Év	***szántó***	***kert***	***szőlő***	***rét***	***legelő***	***erdő***	***nádas***	***egyéb***	***összesen***
1895	2356	50	-	363	564	48	-	249	**3630**
1935	3204	109	118	243	683	64	92	325	**4838**
1965	1462	253	150	84	647	72	72	885	**4625**

7. táblázat. Szerencs földterületének megoszlása tulajdonosi jogcím szerint 1935-ben. (kat. hold)

Tulajdonjogcím	***Összes terület***
Szabadforgalmú	2706
Kincstári	57
Községi	201
Közbirtokossági	330
Alapítványi	-
Hitbizományi	1334
Vitézi telkek	-
Egyházi és iskolai	107
Hitelintézeti	1
Egyéb	102
Összesen	**4838**

8. táblázat. Szerencs állatállományának alakulása (1895-1966). (db)

Év	***szarvasmarha***	***sertés***	***ló***	***juh***
1895	904	1362	221	1
1935	825	1474	263	437
1953	550	1213	79	688
1960	405	989	126	516
1966	366	894	57	488

A tárgyalt időszak növénytermesztésének alakulása (mindvégig a kalászosok domináltak, de termeltek kukoricát, cukorrépát, burgonyát stb.) azt bizonyítja, hogy egy szerény mértékű belterjesülés következett be. Mérsékelten nőtt az intenzívebb takarmánynövények, dinamikusabban az ipari és kereskedelmi növények aránya az extenzív jellegű kalászos növények rovására, bár Szerencs mindvégig igen jelentős kenyérgabona-termeléssel rendelkezett. A jó talajadottságoknak köszönhetően a mikrorégió a búzatermelés egyik meghatározó területe volt Zemplén megyének, s nagy kiterjedésű területeket foglalt el. A háromnyomásos gazdálkodást csak lassan szorítja ki a vetésforgó, s a gyenge talajelőkészítés és talajerőutánpótlás (pl. 1930-ban 2 kg/ha műtrágya felhasználás) alacsony és szeszélyesen ingadozó termésátlagokkal járt. Mindez ismételt bizonyítéka annak, hogy a természeti tényezők gyakorolták a növénytermesztés teljesítőképességére a legerőteljesebb hatást a különböző termelési tényezők közül.

A szőlő- és bortermelés, a gabonatermeléshez hasonlóan – a két világháború között – krónikus értékesítési válság nyomasztó hatása alá került. A belső vásárlóerő gyengesége, a lengyel és a német piacok elvesztése azt eredményezték, hogy hatalmas eladatlan borkészletek halmozódtak fel. Ennek következtében estek a borárak, olyannyira, hogy a termelők bevételeikből a művelési költségeket is alig tudták fedezni, s a hegyaljai minőségi borok ára ismét a homoki borok árával lett egyenlő.

A filoxéra által elpusztított szőlő rekonstrukciója mindeközben a városhoz tartozó területeken is folyt, zárt promontoriumok (*3. ábra)* alakultak ki, s 1935-re a szőlő területe 118 kat. holdra emelkedett, melynek megoszlása: 50 %-a furmint, 25 %-a hárslevelű, 5-10 %-a muskotály, 15-20 %-a egyéb szőlőfajtákból állt. Az évi termelést kb. 1400-1800 hl-re becsülhetjük, ha elfogadjuk, hogy a Tokaj-hegyaljai 12 hl/kat. hold átlagtermést a szerencsi szőlőskertekben is elérték. Nem elhanyagolható tény, hogy az 1936. évi bortörvény, melynek V. tc. 30. §.-a meghatározta tartalmi és minőségi kellékek szerint is a különböző tokaj-hegyaljai borfajtákat, valamint az 1938/39-es kormányintézkedések (pl. jelentős mennyiségű minőségi bort vásároltak fel, megállapították a hegyaljai borok legalacsonyabb átvételi árát stb.) hatására nőtt a telepítési kedv Szerencs határában is (1940-ben 140 kat. hold szőlőterülettel rendelkezett). Összehasonlításul megemlítjük, hogy 1940-ben Tokaj-Hegyalja zárt szőlőterülete 8417 kat. holdat tett ki.

A mezőgazdaság helyzetében alapvető változást hozott a földosztás, mely a megművelhető földterület mintegy 15 %-át érintette, s megváltoztatta a birtokviszonyokat (*9-10. táblázat)*. Az életképesebb kis- és törpeparaszti gazdaságok megerősödtek, általában 3-10 kat. hold földet kaptak. Az állami gazdaság területi növekedésének fő forrásai az egyéni földfelajánlások és az állami tartalékterületek voltak. Egyidejűleg megindult a mezőgazdasági gépállomás szervezése is, melynek eszközállománya nem befolyásolta számottevően Szerencs mezőgazdászainak tevékenységét. Az 1948-52 között alakult termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok a szegényparasztok társulásaként alakultak, alig 2-3 hold bevitt földdel és legyengült állatállománnyal, csak elvétve találkozunk néhány középparaszti családdal.

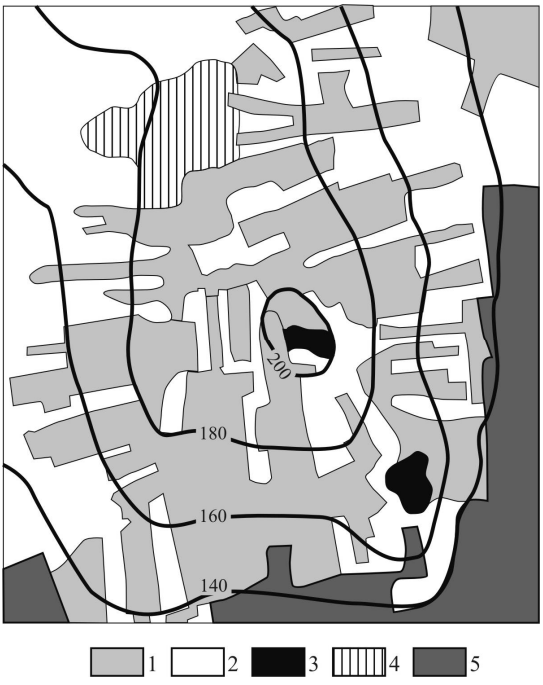

3. ábra. Szerencs szőlőhegye, az Aranka-tető. Jelmagyarázat: 1= szőlő, kert és gyümölcsös, 2= szántó, 3= erdő, 4= régi bányaudvar (ma hulladékgyűjtő), 5= épített környezet.

9. táblázat. Szerencs mezőgazdasági népességének (összes ill. aktív kereső) megoszlása birtoknagyság és foglalkozási rétegződés szerint 1941-1949 között. (fő)

Népesség-csoport	***összes***	***kereső***	***összes***	***kereső***
	mezőgazdasági népesség száma			
	1941.I.1.		1949.I.1.	
1 kat. holdon aluli	66	40	31	18
1-5 kat. hold	182	107	463	223
5-10 kat. hold	123	65	417	184
10-20 kat. hold	41	26	112	53
20-100 kat. hold	23	12	5	4
100 kat. holdon felüli	4	1	-	-
Együtt	*439*	*251*	*1028*	*482*
Egyéb őstermelési önálló	-	-	-	-
Gazdasági tisztviselő	8	3	13	5
Gazdasági cseléd	335	106	166	47
Gazdasági munkás, napszámos	750	395	272	143
Egyéb mezőgazdasági foglalkozású együtt	1093	504	451	195
Összesen	**1532**	**755**	**1479**	**677**

10. táblázat. Szerencs földterületének megoszlása 1936-ban és 1949-ben a földbirtokok nagyságcsoportjai szerint. (kat. hold)

Gazdaságnagyság-csoport	***Összes terület***	
	1936	*1949*
0-5 kat. holdas gazdaságok	1357	1532
5-10 kat. holdas gazdaságok	162	1180
10-20 kat. holdas gazdaságok	158	507
20-100 kat. holdas gazdaságok	186	119
100 kat. hold feletti gazdaságok	3150	1689
Összesen	**5013**	**5027**

11. táblázat. Szerencs mezőgazdasági foglalkoztatottjainak megoszlása 1960-ban. (fő)

A foglalkozás minősége és foglalkozási viszony	***Összes***	***Kereső***
	mezőgazdasági népesség száma	
Alkalmazásban álló:		
állandó munkás	392	132
napszámos	17	10
szellemi dolgozó	110	44
Termelőszövetkezeti tag:		
fizikai	35	17
szellemi	4	2
termelőszövetkezeti tag segítő családtagja	2	2
önálló	329	167
önálló segítő családtagja	75	73
kétlaki segítő családtagja	17	17
Összesen	**981**	**464**

12. táblázat. Szerencs földterületének megoszlása 1965-ben. (kat. hold)

Társadalmi szektor	***Összes terület***
1 kat. holdon felüli egyéni gazdaságok	512
Kisegítő gazdaságok	145
Állami gazdaságok és vállalatok	1853
Községi kezelésű gazdaságok	141
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek	1603
Mg. tsz.-tagok háztáji gazdasága	371
Termelőszövetkezeti csoportok	-
Összesen	**4625**

A szőlő- és bortermelést kedvezőtlenül érintette a földreform, részben azért, mert a legnagyobb szőlőterületi egység mindössze 15 hold volt korábban is (egész Hegyalján 70 kat. hold), másrészt azért, mert a napszámosokból és zsellérekből lett szőlőtulajdonosok nem rendelkeztek azokkal az anyagi eszközökkel és feltételekkel, amelyek a hosszú távú, megalapozott, korszerű szőlő- és bortermeléshez szükségesek. Az így szétparcellázott szőlőbirtokokon a termelés színvonalában általában csökkenés következett be a korábbi termelési szinthez képest. Elsősorban ezért, illetve az állam gazdaságpolitikai elvárásainak megfelelően a gazdátlanul maradt szőlőterületeken 1949-ben megjelentek az állami-, tan- és célgazdaságok (pl. Tokaj-Hegyalja, Tolcsva, Szőlészeti Kutató Intézet stb.), melyek létrehozásánál kezdettől fogva nagy nehézséget okozott a megfelelő üzemi keretek kialakítása. A létrejött nagy gazdaságokat a területi szétszórtság (1-2 holdas szőlőbirtokok) jellemezte.

Az 1950-es évek szerencsi mezőgazdaságát tekintve inkább a politikai viharok, sem mint a mezőgazdaság tényleges fejlődése a meghatározó. A kalászosok hozamszintje erős ingadozásokkal valamelyest emelkedett, a kapások hozama viszont az egész vizsgált időszakban a kisparaszti gazdaságokban volt a magasabb, s itt intenzívvé vált. Közismert tény, hogy a cukorgyár alapanyagellátásában is egyre inkább a hajdúsági, bodrogközi és rétközi termelők veszik át a szerepet (*Salánki I. 1989),* s a Szerencsi Állami Gazdaság. alig 60-70 kat. holdon termelt cukorrépát. A szőlőtermelés tekintetében alig történt említésre méltó esemény. Néhány kat. hold új telepítés mellett a felújítás és rekonstrukció sem haladt megfelelő ütemben, így a szőlőtőkék kiöregedtek, a termelés mennyisége pedig csökkent, s a gondokat meg-megújuló értékesítési problémák is fokozták.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése (1958-61) az ismert problémák (*11. táblázat)* mellett azt is jelentette, hogy jelentős számban alakultak a mikrorégióban kis területű termelőszövetkezetek is (pl. 1960 közepén Megyaszón 5 db tsz működött, a legkisebb 400 kat. hold alatti területtel, Tiszaluc 5 db tsz-éből 3 db 500 kat. hold alatti területtel rendelkezett, s Legyesbényén 3 db tsz-ből kettőnek együttesen sem volt 1000 hold művelt területe stb.). Szerencs esetében magas maradt az egy kat. hold feletti egyéni gazdaságok területe (512 kat. hold = 11,0 %), a kisegítő gazdaságok és a háztáji gazdaságok szerepe (*12. táblázat)*. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek az összterület alig 1/3-át (1603 kat. hold) hasznosították. A korábban jó eredményeket felmutató állami gazdaság, az üzemi méretek túlzott megnövelése kapcsán egyik évről a másikra veszteségessé vált, ehhez az is hozzájárult, hogy az üzemen belüli specializáció és a vezetés szervezete, rendszere is elszakadt a termelőeszközök adott színvonalától.

Az 1960-as években a termelőszövetkezetek jól használták fel az állami támogatást, saját erőforrásaikat, és évről-évre számottevően fejlődtek. E folyamatot elősegítette, hogy a gépesítés jelentősen növekedett – megindult a gépállomás gépállományának az átadása –, az egy traktorra jutó szántóterület 100 kat. hold

alá csökkent 1965-re, a gabonabetakarító gépek száma pedig ötszörösére nőtt. A termelőszövetkezetek közben – a gazdasági irányítási rendszer 1968-as változásának megfelelően – sikerrel tértek át az önálló, vállalatszerű gazdálkodásra. A talajművelés, vetés, aratás teljes gépesítése mellett az intenzív növény- és állatfajták meghonosításával, a termőhelyi adottságokhoz jobban igazodó művelési ágak fejlesztésével, a modern technika alkalmazásával tovább növelték eredményeiket, bár a belterjes mezőgazdaság jegyeit kevésbé sikerült erősíteniük. Egyre fontosabb szerepet kapott az állattenyésztés, különösen a szakosított sertéstelep és a szakosított baromfitelepek révén növekedett az állatállomány. A korszerű nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek megteremtése, a melléküzemági tevékenységek kiszélesítése (pl. használt gumiabroncsok futózása, építő-szerelő-szolgáltató tevékenységek felfuttatása stb.) lehetővé tette az egész évi folyamatos foglalkoztatást, a jövedelmek, az élet- és munkakörülmények emelését.

4. Ond környezetgazdálkodása (részlet). Jelmagyarázat: 1= belterület, 2= belterületi kert és gyümölcsös, 3= szőlő, 4= szántó, 5= gyep

A földterület művelési ágak szerinti megoszlása (*1-2. ábra),* a tájhasználat módja az egyes szektorok és a mikrotájak illetve településrészek (*4. ábra)* között is jelentős különbséget mutatott. Amellett, hogy a nagyüzemekben magasabb volt az extenzív művelési ágak aránya, a vetésszerkezet is jelentősen módosult (megjelent a takarmánybúza, mely jó termésű években magasabb termésátlagot adott, mint a kukorica, viszont jobban gépesíthető, s alacsonyabb volt a kézi munkaerő igénye). Az ipari növények és a kukorica vetésterülete stagnált, a burgonya és a szálastakarmányok területi kiterjedése növekedett. A Szerencshez történő átcsatolások és elcsatolások számottevően nem befolyásolták a művelési ágakban történt erőteljes változásokat. A városhoz tartozó 4625 kat. hold 1965-ben a következőképpen oszlott meg (*2. ábra)*. A szántóterület 53,2 %-ra csökkent, az erdők, legelők és nádasok területe gyakorlatilag stagnált, a kert, gyümölcsös területe mintegy két és félszeresére emelkedett, s a szőlő területe is elérte a 150 kat. holdat, új telepítések az ún. „szoknya" területeken következtek be.

Az 1960-as évek végére megértek a feltételek, hogy a mezőgazdaságot az extenzív növekedési pályáról intenzív növekedésre állítsák át, ezért a legtöbbet a régióban Szerencsi Állami Gazdaság tett. A nagyüzemi gazdálkodás fokozatos megszilárdításával az 1970-es években a termelés korszerűsödésének minőségi változásai kerültek előtérbe (pl. vegyszeres növényvédelem, folyékony műtrágyagyár /1978/ felépítése, új búzafajták, hibrid vetőmagvak elterjedése, talajjavítás stb.). A mezőgazdasági termelés részfolyamatainak gépesítése a nehéz fizikai munka egyre szélesebb körű kiiktatását eredményezte, s egyidejűleg számottevően növelte a mezőgazdasági munka termelékenységét is. Az állattenyésztés – mint tudjuk – döntően a növénytermesztés fejlődésének a függvénye, a nagyobb behatások következményeit csak hosszabb idő alatt tudja kiheverni. A legjelentősebb növekedés a vágósertés, a baromfihús és a tojásfelvásárlás volumenében mutatkozott, támaszkodva a háztáji gazdaságok termelési tevékenységére.

Az 1980-as évekre az egész nemzetgazdaságot átfogó reformok kifulladtak, részben a világgazdasági kedvezőtlen tendenciák miatt. A pangás évtizedeként jellemzett időszak átszervezései nem oldhatták meg a fokozódó válságot (pl. cserearány-romlás, infláció, agrárolló kinyílása, értékesítési problémák stb.), melynek elmélyülése a rendszerváltás után következett be. A mezőgazdaság halmozottan hátrányos helyzetű gazdasági szektorrá vált, kedvet, hitet és piacokat vesztett termelőkkel. A mikrorégióban egy jelentősebb agráripari társaság maradt, a Szerencsi Mezőgazdasági Részvénytársaság, mely fontos gazdasági szerepet játszik, és fel tudott fejlődni az EU-belépés szigorú követelményei közepette is az elvárásokhoz, valamint feltételezhetően tovább tud ezen a megkezdett úton haladni. A helyi növénytermesztésben és főleg az állattenyésztésben kifejezetten meghatározó szerepe van a részvénytársaságnak. Pontosabban 14 község határára terjed ki a tevékenységük (1996-ban 585 főt foglalkoztatott az állami tulajdonban lévő cég). A Harangodi-dombság, a Takta-köz, a Hernád-völgye és a Zempléni-hegység nyugati lábánál elterülő területek is kifejezetten

mezőgazdasági profilú, nagyüzemi termelésre is alkalmas területek, és az állattenyésztés szempontjából is igen jelentős, 20 arany koronát meghaladó értékű szántó területekkel is rendelkező tájegység. Nem elhanyagolható tény, hogy a Szerencs-tokaji kistérségben egy hektár szántóterület átlagos aranykorona értéke 17,98, mely jobb mint a megyei átlag (16,49), s csak a mezőkövesdi (24,06) és a miskolci (21,44) kistérség átlagai előzik meg a Szerencs-tokajit. A legroszszabb értékekkel a sárospataki (10,83) és a kazincbarcikai (11,71) kistérségek szántóterületei rendelkeznek. 1994-ben az 1000 lakosra jutó mezőgazdasági egyéni gazdálkodók száma (294) alapján az első helyen állt a megye kistérségeit tekintve, jóval meghaladva a megyei átlagot (178 fő).

A Szerencsi Mezőgazdasági Rt.-nél különböző igényeknek: a felvásárlásnak és az export igényeinek is meg kell megfelelni. Így a kialakított ágazatok kiterjednek a kiskereskedelmi értékesítésre is. A sertéságazat évente 24 ezer hízót bocsát ki a sertéstelepekről, s ezt összekapcsolja a vágóhídi és húsfeldolgozó iparral. Igen jelentős, közel 3000 darab szarvasmarhával is rendelkezik az Rt., ebből 875 a tejtermelő, és mintegy 400 a húshasznú törzstenyészet. Évente 7 millió liter tejet értékesítenek, és ez minden vonatkozásban export minőségű. Baromfi ágazata is van az Rt.-nek, és az állattartás körülményei a bio állattartáshoz közelítenek. Évente csak tojásból több mint 110 millió darabot értékesítenek. A gazdaság állattenyésztési részlegének takarmánybázisát is megteremtették, így nincsenek kiszolgáltatva más, külső beszállítóknak. A sikerek ellenére, mivel az részvénytársaság állami tulajdonban van, várható a tulajdonosváltás, miként az egyéni termelők és értékesítők differenciálódása is csak a kezdeteknél tart. A földterület művelési ágak szerinti 1990-es állapota (*2. ábra)* még nem tükrözheti az elmúlt másfél évtized ilyen jellegű változásait. Különös tekintettel a tulajdonosváltozásra, a birtoklás nagyságára és a termelési adatok mennyiségére vonatkozóan adatsoraink hiányosak.

Irodalom

Bencsik J.: Szerencs a vasútépítés és a nagyipar-telepítés hatására átalakult társadalma az 1890-es években. In: Szerencs és környéke (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.) Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 129-144.

Boros L.: A Kárpát-medence szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza. Nyíregyháza, 1999. Kiadó: Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék. p. 301.

Cservenyák L. – Mező A.: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1987. p. 318.

Dobány Z.: A gazdasági élet sajátosságai a Taktaközben. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. Szerencs és környéke c. kötetben. pp. 197-222.

Fazekas L.-né: Szerencs 1997. Szerencs Város Polgármesteri Hivatal kiadása. p. 35.

Frisnyák S.: Tájak és tevékenységi formák. Szerk.: Boros László. Miskolc-Nyíregyháza, 1995. p. 287.

Gál A.: A hegyaljai szőlőkultúra történeti földrajza. In: Szerencs és a Zempléni-hegység (szerk.: Frisnyák S. – Gál A.) Szerencs-Nyíregyháza, 2003. pp. 155-172.

Gál A.: A Szerencsi Cukorgyár története. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. (szerk.: Frisnyák S. - Gál A.) Szerencs és környéke. pp. 115-128.

Göőz L.: A Szerencsi-szigethegység és környezetének geológiája, különös tekintettel a hévízfeltárás lehetőségeire. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. (szerk.: Frisnyák S. - Gál A.) Szerencs és környéke. pp. 33-40.

Hőgye I.: Zemplén vármegye területi és közigazgatási változásai 1711-1950. In: A Felvidék történeti földrajza (szerk.: Frisnyák S.) Nyíregyháza, 1998. pp. 527-538.

Kókai S.: Szerencs térszerkezeti helyének változása a XX. század folyamán. In: Szerencs és környéke (szerk.: Frisnyák S. – Gál a.) Szerencs-Nyíregyháza, 2002. pp. 129-144.

Orosz I.: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. (szerk.: Frisnyák S. - Gál A.) Szerencs és környéke. pp. 93-98.

Salánki I.: A Szerencsi Cukorgyár 100 éve. 1889-1989. Szerencs, 1989. p. 324.

Varga G.-né (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970. p. 363. + melléklet

Szerencs közlekedésföldrajza*

Dr. Frisnyák Sándor

1. A különböző természeti és termelés-jellegű tájak határvonalán gazdasági erővonalak, erőközpontok (= növekedési pólusok) és ezek köré szerveződő erőterek alakulnak ki. Az alföldperemi gazdasági erővonalat Cholnoky nyomán vásárvonalnak, az erőközpontot vásárvárosnak nevezzük (*Bulla B. – Mendöl T.* 1947). A vásárvárosok ott épültek, ahol a kárpáti hegységkeret felől érkező folyók völgykijáratai metszik ezt az elméleti vonalat. A vásárvonal vagy övezet a nagyobb gazdasági aktivitás zónája és összekötő kapocs a szomszédos régiók (országrészek) között.

Tokaj-Hegyalja – ezen belül Szerencs is – az alföldperemi vásárövezetben helyezkedik el és történelmének korábbi korszakaiban (1920-ig) fontos szerepet töltött be az interregionális gazdasági kapcsolatokban. Tokaj-Hegyalja a középkori Magyarország térszerkezetében, sőt később, a 16-18. században is centrum-térség volt (*Hajdú Z. 1977, Csüllög G. 2000, Süli-Zakar I. – Csüllög G. 2000*). A 16. század közepétől a 18-19. század fordulójáig hazánk egyik legfejlettebb mikrorégiója , jelentős népesség-koncentrációval (*Varga G. 1970*). A centrum-helyek (piacközpontok) Tokaj-Hegyalján olyan településhalmazt (agglomerációt) képeztek, amely egységes áru- és munkaerőpiacként is értékelhető. A 12 mezőváros (oppidum) közül három, a tiszai átkelőhelynél Tokaj, a Ronyva völgynyílásában Sátoraljaújhely és a Szerencs-patak öbölszerűen kiszélesedő kapujában Szerencs tekinthető vásárvárosnak. A 887 km^2 -es borvidék élelmiszer- és iparcikk-ellátását – a három vásárvároson kívül – az oppidumok vásárai biztosították.

A távolsági közlekedést (és a kereskedelmi tevékenységet) ebben az országrészben két nagy forgalomgyűjtő- és elosztóhely: Tokaj és a Miskolci-kapu szabályozta. Tokaj a Tisza és a Bodrog összefolyásánál épült. A Tisza igen széles, a közlekedési gátat alkotó árterülete a tokaji Kopasz-hegy és a Nyírség domborzati szigete között 2,8 km-re összeszűkül és kitűnő átkelő- (rév-) helyet biztosít a lokális és a régiók közötti forgalom számára. A Miskolci-kapu a Sajó, Bódva és a Hernád kiszélesedő és összekapcsolódó völgykijárata, ahol kezdetben Ónod, majd a 18. századtól Miskolc vált forgalmi csomóponttá. Szerencs a két közlekedési csomópontot összekötő áramlási erőtérben (*Csüllög G.* 2000) mint piac- és forgalmi központ a tranzitszállítások mellett a környező kistájak (a szőlő- és bortermelő Hegyalja, a gabonatermelő Harangod-vidék és a differen-

* A tanulmány a TO34569. sz. OTKA kutatási programhoz kapcsolódik

ciált ártéri gazdálkodást folytató Taktaköz) gazdasági tevékenységét integrálta. A hegységkeret (Kárpátok) és a medence belseje (Alföld) közötti áramlásokat Szerencstől délre a Taktaköz láp- és mocsárvilága akadályozta. Szerencs közlekedési és kereskedelmi szerepkörére hatást gyakorolt még a tiszalúci rév, kikötő és a taktaközi állathajtó út is.

A 19. század második felében az integrált környezetátalakító (folyószabályozó, láp- és mocsárlecsapoló, árvízmentesítő stb.) munkák és az infrastruktúra-fejlesztések átformálták a korábbi térszerkezetet. Öt évtized (1859-1909) alatt a térségünkben kiépült vasútvonalak révén Szerencs vasúti csomóponttá fejlődött. Az áramlási erőtérben Tokaj veszített jelentőségéből, a Tisza-hídon átáramló tranzitforgalom település- és gazdaságfejlesztő hatása lecsökkent.

2. A Kárpát-medence közlekedési hálózata monocentrikus (egyközpontú) rendszert alkot. Kialakulása és fejlődése a honfoglalás és a kora Árpád-kortól azon az ősi nyomvonalon (kitaposott ösvényeken) haladt, amelyeket – mint alapszerkezetet – az előttünk itt élt népektől megörököltünk. A sugaras alakban szétfutó kereskedelmi-stratégiai földutak az ország közepét, Pest-Buda térségét kötötték össze a különböző gazdasági tájak településeivel és a Kárpátok hágóin keresztül a külországokkal (*Borcsiczky B.* 1914). A közlekedési hálózat nagyszerkezetét a társadalmi-gazdasági tényezők alakították ki, míg a természetföldrajzi faktorok másodlagos (módosító) szerepet játszottak (*Erdősi F.* 1996, 2000). Az Árpád-korban az egyik legfontosabb – térségünk kapcsolatrendszerét érintő és meghatározó – közlekedési folyosó a Pestről induló, a Cserhát-, Mátra- és Bükkalján át a Miskolci-kapuig, onnan tovább a Hernád-völgyén és a Duklai-hágón keresztül Krakkóig vezető „nagy út" (via magna) volt. A 14-15. században Szerencs és Tokaj-Hegyalja már több összekötő vonallal kapcsolódott a Nagy út Hernád-völgyi szakaszához. Az ónodi Sajó-révnél kiágazó egyik vonal a Harangod nyugati peremén haladt észak felé, majd a Szerencsi-dombságon keresztül Tállyánál érte el a hegyaljai borvidéket. A másik, szintén az ónodi átkelőhelyről induló, de kisebb jelentőségű útvonal a Harangod Taktaközre lejtő peremén, Tiszalúc érintésével Szerencsig terjedt és a Mezőzombori-párkánysíkon haladva kapcsolódott ahhoz a transzverzális közlekedési folyosóhoz, amely Hidasnémeti és Gönc térségében ágazott ki a Lengyelországba vezető nagy útból (*1. ábra*). A transzverzális pályán (a Mező- és Telkesdűlőn) és a Hernád-völgyi nagy úton a 16. század második felétől egyre jelentősebb borexportot bonyolítottak le a hegyaljai kalmárok (és a vizsolyi szekeresgazdák). A Krakkóba és Oroszországba irányuló hegyaljai borkivitel a 17-18. században évi átlagban 10000 hektolitert tett ki, s ennek elszállításához több mint 7300 gönci hordóra és közel 2500 szekérfuvarra volt szükség. (Egyes években a borexport az átlagos mennyiség kétháromszorosát is elérte). A transzverzális út a tokaji átkelőhely után a Nyírség homokvidékén haladt Debrecenig, onnan tovább Nagyváradra és Erdély belső területei felé. Ezen a pályán (és az ún. ráhordó utakon) történt a Felvidék, a Tiszántúl és Erdély közötti személy- és áruforgalom döntő hányada.

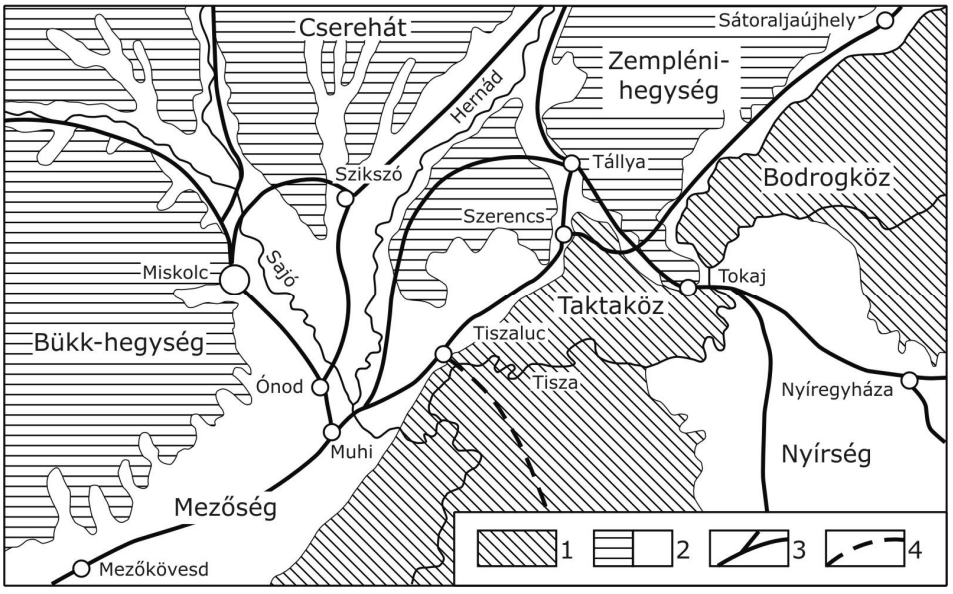

1. ábra. Szerencs forgalmi helyzete a 14-15. században. 1= közlekedési gát (ártéri lápok és mocsarak), 2= ármentes térszínek, 3= fontosabb út, 4= állathajtó út.

Szerencs – az említetten kívül – még egy vonalon, Ond és Rátka érintésével Tállyán is kapcsolódott a borszállító útnak is nevezett transzverzális pályához. A hegyaljai borvárosokat és falvakat összekötő vonal a Bodrog parti településeken haladt át. A Bodrog melléki település-sortól távolabb fekvő települések bekötő utakkal kapcsolódtak a „hegyaljai út"-hoz, amely a kistérséget elhagyva, a Felső-Bodrogköz ármentes térszínein haladt tovább Ungvár, Munkács és a Latorca-völgyében a Vereckei-hágó felé.

A középkor végére kialakult közlekedési hálózat stabilizálódott és elősegítette a földrajzi munkamegosztás fejlődését, a régiók közötti kapcsolatok növekedését. A forgalmi irányokat és a szállítmányok volumenét a geopolitikai helyzetünk változásai időnként átrendezték, de az utak minősége alig változott. A legjelentősebb – az export-import szállításoknál is használt – útvonalak sem voltak burkolattal ellátva, a járófelületüket helyi anyagból, földből vagy kavicsból készítették, és a jobbágyok munkájával tartották fenn. A közlekedési pályák használhatósága egyrészt a talaj minőségétől, másrészt az időjárástól függött (*Hanzély J. 1960*). 1790-ben az ország úthálózatából alig több mint 700 km (térségünkben csak Sárospatak és Sátoraljaújhely között) volt ún. „csinált út" (*Czére B*. é.n.). 1790-től 1850-ig további 1070 km utat építettek, többek között a Zempléni-hegység peremén Göncruszka-Mád-Tokaj és Mezőzombor-Sárospatak vonalon (*Czére B*. é.n.). A kereskedelmi földúthálózat átépítését és fejlesztését talán a postakocsi forgalom rendszeressé válása (1750-1836) is

befolyásolta. A 16. századtól a Felvidék és Erdély közötti – még nem rendszeres és inkább hadi-jellegű – postajáratok a Hegyalján Tállyán és Tokajon át közlekedtek. A 18. század elején – legalábbis a Rákóczi-szabadságharc évei alatt – Szerencsen is létesült és működött postaállomás (post statio). Később, a század közepe táján a Habsburgok merkantilista, ipar- és kereskedelemélénkítő gazdaságpolitikája lendületet adott a postai szállítás és hírközlés fejlődésének is. Szerencs postaállomását a Pozsony-Buda-Hatvan-Ónod-Tokaj és Erdély városai között közlekedő gyorskocsi (delizsánsz), postaszekér és társzekér járatok érintették. A gyorskocsi nem csak személyeket, leveleket, pénzküldeményeket és kisebb csomagokat is szállított, míg a társzekerek a nagyobb térfogatú árukat fuvarozták.

Szerencs közlekedésföldrajzi jelentőségét – a leírt általános jellemzésen kívül – az első, 1894. évi *forgalomszámlálás* is bizonyítja. Az állami és törvényhatósági utak forgalomszámlálását az államépítészeti hivatalok és a vármegyék hajtották végre, éspedig január 1-jétől, hétfő reggel 7 órától este 7 óráig, majd a következő héten egy nappal később, a harmadik héten szerdán és így tovább. A forgalomszámlálásra tehát minden nyolcadik napon, összesen 46 alkalommal került sor, s az így regisztrált adatok alapján számították ki az észlelőhelyek napi átlagos forgalmát (*Frisnyák Zs*. 2002, 2003). A Kereskedelemügyi Minisztérium 41.42l/1893. sz. rendeletében előírta, hogy a szekérforgalmat a fogatolt (vonó-) állatok számával kell megállapítani. A korabeli források szerint mind a parasztgazdák, mind pedig a furmányosok általában a kettes fogatolást alkalmazták, ezért a statisztikai összesítésben közölt adatok 50 %-át tekintjük a tényleges forgalmi értéknek.

1. kép. A 30-as kilométerkő Szerencs központjában

Szerencsen a városon áthaladó országúton (a mai Rákóczi utcán) a 30-as kilométerkőnél számlálták a fogatolt járműveket (*1. kép*). A számlálóhelyeket az államépítészeti hivatal jelölte ki. A Felsőzsolcától Sátoraljaújhelyig vezető, több mint 80 km-es útszakaszon – Szerencsen kívül – Onga, Gesztely, Mezőzombor, Szegipuszta, Szegilong, Olaszliszka, Vámosújfalu, Bodrogolaszi és Sárospatak központjában figyelték és regisztrálták a forgalmat. Meglepő, hogy *Hegyalja vizsgált települései közül Szerencsnek volt a legnagyobb forgalma (napi 647 fogatolt jármű, 1294 igavonó állattal).* Az adatfelvételezés ideje alatt,

reggel 7-től este 7 óráig átlagosan 54 szekér/óra forgalommal számolhatunk. Az összesítő kimutatásból nem lehet megállapítani a forgalmi irányokat, a helybéli, a mellékutak beágazásaiból származó és az átmenő (tranzit-) szállítások arányait. Szerencs után a legnagyobb forgalmat lebonyolító települések közül Olaszliszka 47 %-kal, Bekecs 54 %-kal, Sárospatak 63 %-kal, a megyeszékhelyi funkciót ellátó Sátoraljaújhely 66 %-kal kisebb napi forgalmat bonyolított le (*2. ábra*).

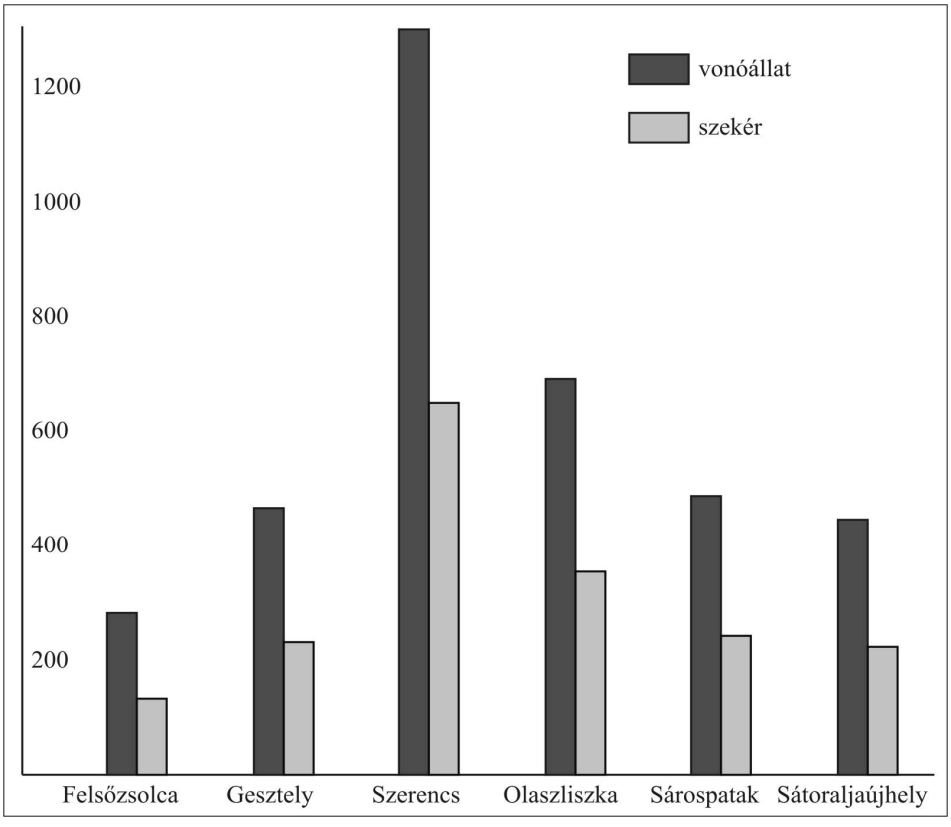

2. ábra. Napi szekérforgalom 1894-ben

Szerencs kiemelkedő szekérforgalma a 18-19. század fordulóján két tényezővel: a város kedvező közlekedésföldrajzi helyzetével és az 1889-től termelő cukorgyár nyersanyag-ellátásával magyarázható. 1859-től fokozatosan növekedett a szerencsi vasútállomás és vonzáskörzete közötti áru- és személyfuvarozás. 1895-ben a szerencsi vasútállomás vonzása 175 km^2 -es, 14873 ember által lakott területre terjedt ki (*1. táblázat*). A vonzáskörzet 2443 gazdasága 1147 ló-, ökör- és egyéb fogattal rendelkezett. A 100 lakosra jutó fogatszám Szerencsen volt a legalacsonyabb (3), míg a vonzásterület többi településeinek átlaga (10,3) magasan meghaladta a 6-7 körüli országos szintet.

1. táblázat. A szerencsi vasútállomás vonzáskörzete (1895)

A vasútállomás vonzáskörzete	Távolság (km)	A népesség száma	A gazdaságok száma	A fogatok száma	100 lakosra jutó fogat
Bekecs	3	1.746	205	239	13,7
Ond	3	615	240	54	8,7
Legyesbénye	5	1.550	250	148	9,5
Mezőzombor	5	1.885	395	113	6,0
Rátka	6	949	516	84	8,8
Monok	8	2.856	329	351	12,3
Összesen		***9.601***	***1.935***	***989***	***10,3***
Szerencs		***5.272***	***508***	***158***	***3,0***
Mindösszesen		**14.873**	**2.443**	**1.147**	**7,7**

Ezekből az adatokból feltételezhető, hogy *Szerencs belső forgalmának jelentős része a környező települések* (Bekecs, Legyesbénye, Mezőzombor, Monok, Ond és Rátka) *személy- és teherszállításaiból tevődött össze.* A 20. század elején a távolsági szekérforgalom az olcsóbb és gyorsabb vasúti szállítások miatt jelentősen lecsökkent, ugyanakkor az állomások ún. ráhordó útjain mind az áru-, mind pedig a személyfuvarozás növekedett. Az 1920-as, 30-as években a gépjárműforgalom kialakulása a szállítópályák fokozatos karbantartását és átépítését tette szükségessé. A távolsági közlekedésben a *vasút-* és az állomásokhoz kapcsolódó *autóbusz-forgalom* volt meghatározó. 1945 után a gépjármű-forgalom növekedése magával hozta a korábbi makadámutak korszerűsítését, majd egy – Felsőzsolcától Szerencsen át Sátoraljaújhelyig vezető, a terület- és gazdaságfejlesztés mellett stratégiai célokat is szolgáló – modern közlekedési folyosó létesítését. A 37. sz. főközlekedési útvonal a régi hegyaljai országúttal párhuzamosan épült (1952), és Szerencs kivételével elkerüli a települések belsőségeit. *A város legfontosabb közlekedési csomópontja a Rákóczi út és a 37. sz. főközlekedési útvonal kereszteződésénél alakult ki.* A belterületi főúthálózatot több országos közút átkelési szakasza alkotja. Így pl. a Rákóczi út (a hajdani Sóút, amelyen a máramarosi sót a tokaji kikötőből szekerekkel fuvarozták) Bekecsen át és Tiszalúc érintésével Köröm és Ónod térségéig, másik irányba Mezőzomborig vezet. Ebből az ősi útvonalból ágazik ki a Rátka és Tállya felé vezető, onnan tovább a Mező- és Telkesdűlőn folytatódó országút. Szerencs belterületéről, a 37. sz. útról indul a Prügy felé vezető, a Taktaköz több települését Hegyaljához kapcsoló közút is (*3. ábra*). A 2001. évi forgalomszámlálás szerint a 37. sz. főút átlagos napi forgalma 8712 gépjármű. A városközpontban a Rákóczi úton naponta 2981, az Ondi úton 1844, a Taktaköz felé vezető (Nagyvárad) utcán 1847, Bekecs, ill. Tiszalúc felé 1060, Mezőzombor felé (a Dobó Katica út nyomvonalán) 1063 személygépkocsi, autóbusz, kamion, traktor stb. halad át. A tranzitforgalom teljes egészében az épített környezetet terheli. Fontos lenne egy, a várost elkerülő (terelő) út, amelyet csak két vasúti felüljáró építésével lehetne kialakítani.

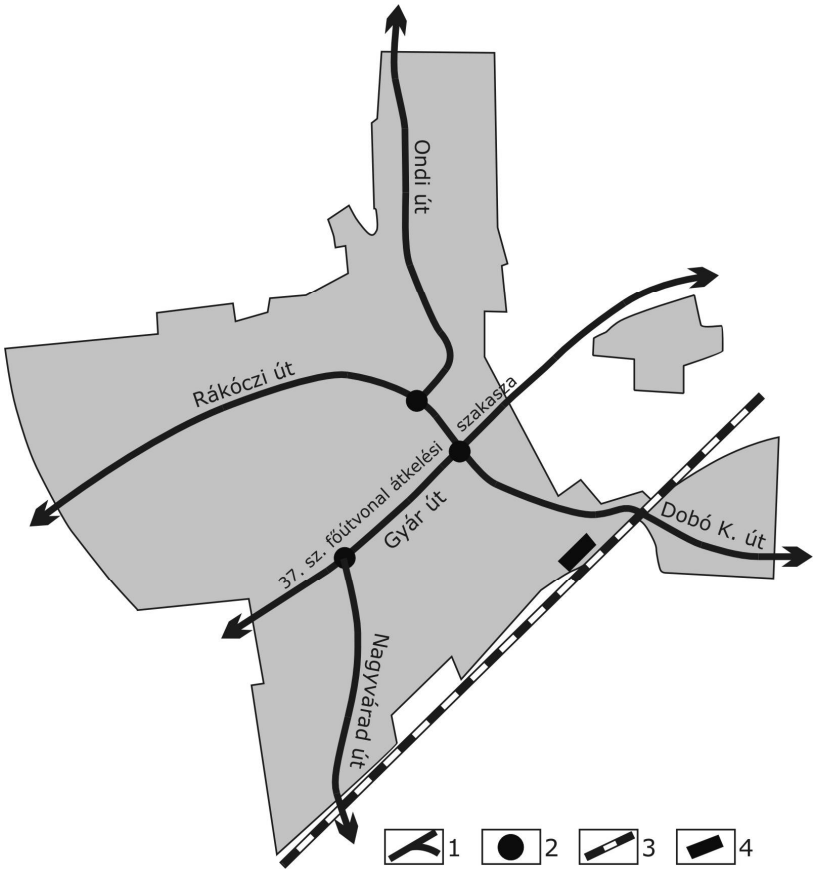

3. ábra. A belterület főúthálózata.
1= főút, 2= forgalmi csomópont, 3= vasúti pálya, 4= MÁV állomás

A bel- és külterület kiépített útjainak hossza 61 km, felülete 285000 m^2. A város mező- és erdőgazdasági övezetében a kiépített rendszerhez a dűlőutak kapcsolódnak. A hagyományos paraszti gazdálkodás korában a lakó- és munkahelyek közti személy- és terménysállítást szekerekkel bonyolították le. A kocsi-, szekér- és talyiga-forgalom gyűjtőútjai a városon is áthaladó országutak voltak. A 19. század végén és a 20. század első felében Szerencs belső forgalmában a mezőgazdasági áru- (cukorrépa-, gabona-, szőlő- és bor-) szállítás mellett az épület- és tűzifa-, az építőanyag- és a szénfuvarozás túlsúlya volt jellemző. *A 20. század második felében a kocsi- és szekérforgalom minimálisra csökkent,* s ennek alapvető oka – a modernizációs folyamaton kívül – a szekérrel és munkaállatokkal rendelkező paraszt-gazdaságok megszűnése volt.

2. kép. Forgalmi csomópont a 37. sz. főútvonal átkelési szakaszán (a Bocskai István Gimnázium Fotógyűjteményéből)

3. kép. Forgalmi csomópont a városközpontban (a Bocskai István Gimnázium fotógyüjteményéből)

A helyi tömegközlekedés igényeit a Volán Rt. elégíti ki (a három városi járat évente kb. 420000 utast szállít). Szerencs az autóbusz-közlekedés kistérségi központja: távolsági járatai a MÁV állomás előtti térről indulnak és ide érkeznek.

3. Szerencs társadalmi, gazdasági fejlődésében *a vasút megjelenése 1859-ben egy új korszakot nyitott meg*. A Pest-Szolnok-Debrecen-Nyíregyháza-Tokaj-Miskolc vasútvonal Szerencset, egy mezőgazdasági kistérség *terménybegyűjtő-helyét* összekapcsolta az országos centrum és a borsodi iparvidék *fogyasztó-központjával*. A hálózatbővítés – a Sátoraljaújhelyig épült 45 km-es fővonal (1971) és a Szerencs-Hidasnémeti szárnyvonal (1909) – a települést *közlekedési csomóponttá* fejlesztette, és megalapozta egyéb településfunkciók kialakulását (*4. ábra*). 1859-ben az első vonat május 24-én érkezett Szerencsre.

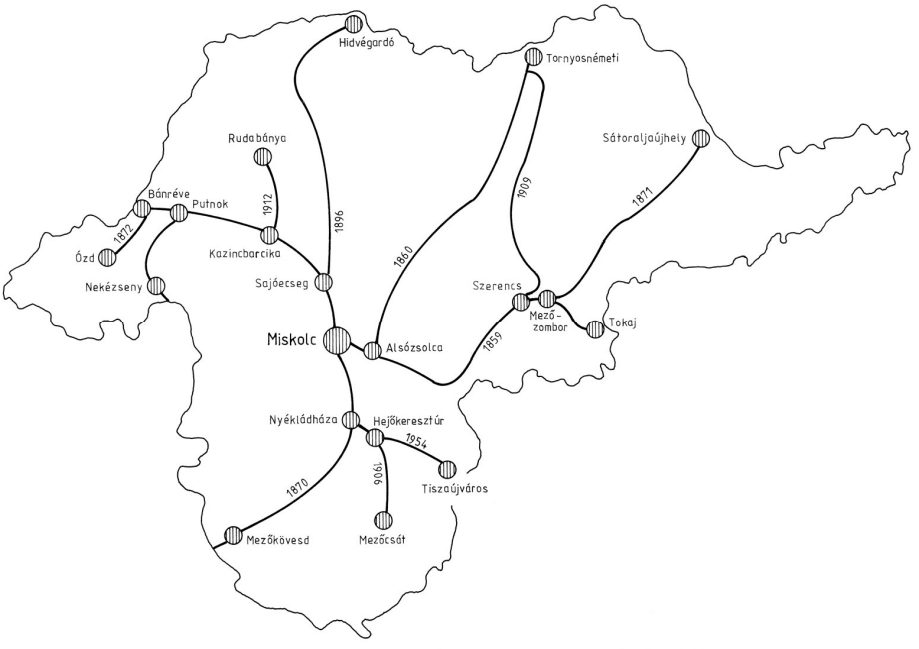

4. ábra. Borsod-Abaúj-Zemplén megye vasúthálózata

Az év végéig (222 nap alatt) összesen 4387 szerencsi és környékbeli ember „próbálta ki" a vasúti közlekedés előnyeit. A napi utaslétszám (19-20 fő) nem tűnik soknak, de a korabeli emberek általában szűk mozgástérben élték le életüket, a leggyakrabban a lakóhelyük és a közeli piacközpont között szekereztek eladni szánt portékáikkal. Az 1859. évi adatok (eladott jegyek) szerint a Szerencsről indulók 32,5 %-a Miskolcra, 22,1 %-a Tokajba, 11,7 %-a Debrecenbe, 11,6 %-a Ceglédre (és innen tovább többnyire Pestre), 9,1 %-a Nyíregyházára, 7,3 %-a Tiszalúcra és 5,7 %-a egyéb helyekre utazott. 1860-ban Miskolc és Pest között napi két vonatpár közlekedett, a menetidő 12 órát vett igénybe.

A személyforgalomnál sokkal jelentősebb volt a teherárufuvarozás. Pl. 1861-ben a nagyobb tételek közül Tokajból kb. 300000, Nyíregyházáról 150000, Debrecenből 130000, Miskolcról 100000 osztrák mázsa termény vagy iparcikk érkezett Szerencsre. Két évvel később pl. Szolnokról 390000, Nyíregyházáról majdnem 700000 osztrák mázsa élelmiszert vagy mezőgazdasági eredetű nyersanyagot szállítottak a szerencsi állomásra. Egyes feladóhelyek 1861-1865. évi forgalmi adatai szerint nagy mennyiségi ingadozás volt jellemző. A Tiszavidéki Vasút Rt üzletjelentései arról is tanúskodnak, hogy a vasútforgalom első évtizedében Szerencsen a feladott árúk súlya nagyobb volt az ide érkezőknél. Pl. 1861-ben többek között Kassára 1,2 millió, Miskolcra 230000 és Tokajba is 230000 osztrák mázsa árut adtak fel Szerencsen.

A 19. század vége felé Szerencs teherároforgalma dinamikusan, 1888-tól 1897-ig 392 %-kal növekedett (*5. ábra*).

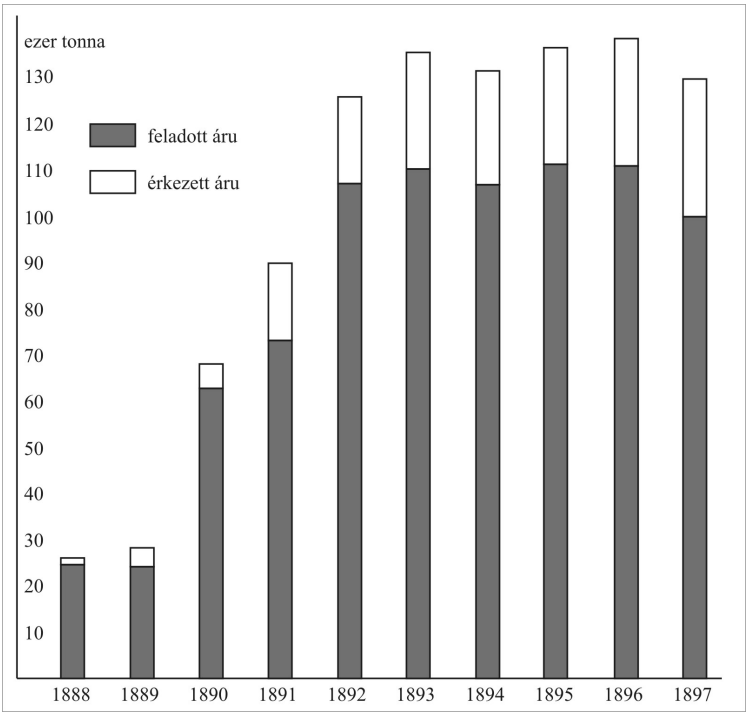

5. ábra. Szerencs vasúti teherároforgalma (1888-1897)

Az összes forgalomból a feladott áruk aránya 1895-ben 82,15 %-ra emelkedett (*2. táblázat*). *Szerencs teljes áruforgalma 1895-ben a történelmi Magyarország vasútállomásainak sorrendjében a 27. helyet foglalta el.* (A feladott áruk mennyisége szerint Szerencs még előbb áll, a 22. helyen, az érkező árúk súlya alapján az 50. legfontosabb vasútforgalmi helynek számít).

4. kép. A szerencsi vasútállomás

Szerencs teheráruforgalma ez idő tájt sorrendben megelőzött olyan jelentős régióközpontokat és megyeszékhelyeket, mint pl. Arad (28.), Zágráb (30.), Miskolc (37.), Nagyvárad (40.), Kolozsvár (46.) és Pécs (50).* Szerencs tranzitforgalmáról – sajnos – nincsenek adataink. A feladott és érkező áruk összetételéről a *3-4. táblázat* nyújt tájékoztatást (*Edvi Illés S.* 1895).

2. táblázat. Szerencs vasúti teheráruforgalma 1888-tól 1897-ig

Év	Feladott áru	Érkezett áru	Összesen (tonna)
1888	25.395	1.041	26.436
1889	24.784	3.686	28.470
1890	63.269	5.014	68.283
1891	73.753	15.995	89.748
1892	107.768	18.298	126.066
1893	110.489	25.053	135.542
1894	107.293	23.713	131.006
1895	112.335	24.406	136.741
1896	111.783	26.278	138.061
1897	102.061	28.437	130.498
Összesen:	**838.930**	**171.921**	**1.010.851**

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek, 1889-1898

* A zárójeles számok a sorrendre utalnak.

3. táblázat. A szerencsi vasútállomáson feladott főbb tömegáruk átlagos évi mennyisége és rendeltetési helyei a 19. század végén

Áru	Mértékegység	Magyarország	Ausztria	Egyéb külföld	Összesen
búza	q	37.000	2.100	1.500	**40.600**
árpa	q	2.800		3.100	**5.900**
rozs	q	17.500	800		**18.300**
zab	q	1.000			**1.000**
tengeri	q	3.000	1.100		**4.100**
bor	hl	2.000	13.000	9.000	**24.000**
sertés	db	1.500			**1.500**
szarvasmarha	db		800		**800**
talpfa	db			5.000	**5.000**
cserhéj	q			5.000	**5.000**
terméskő	q	175.000			**175.000**
répaszelet	q	450.000			**450.000**
mésziszap	q	100.000			**100.000**
szörplé	hl	50.000			**50.000**
égetett mész	q	10.000			**10.000**
cukor	q	136.000	48.000	21.000	**205.000**

Forrás: Edvi Illés Sándor, 1896

4. táblázat. A szerencsi vasútállomásra érkező főbb tömegáruk átlagos évi mennyisége és származási helyei a 19. század végén

Áru	Mérték-egység	Mennyiség	Származási hely
szén	q	503.000	Vadna, Karwin, Putnok, Salgótarján, Ostrau
cukorrépa	q	1.000.000	Zemplén és Borsod vármegye
Pirszén (koksz)	q	15.000	Karwin, Ostrau
mészkő	q	200.000	Horka, Őrmező, Miskolc
chamotte tégla	q	3.000	Pécs, Budapest
mész és cement	q	15.000	Miskolc, Kassa
géprészek	q	5.000	Prága, Brünn
csomagoló papír	q	6.000	Prága, Budapest
nyerscukor	q	120.000	Hatvan, Selyp, Diószeg, Nagyszombat, Nagytapolcsány, Ács
tűzifa	q	10.000	Olaszliszka-Tolcsva, Vadna, Sajószentpéter
épületfa	q	8.000	Poprád-Felka, Tarnow, Radvány
tégla	q	50.000	Miskolc, Debrecen, Diósgyőr
só	q	3.500	Máramarossziget
sör	hl	500	Kőbánya, Kassa
bor	hl	5.000	Fiume, Trieszt, Villány, Budafok, Sopron, Budapest, Gyöngyös, Szekszárd
kőolaj	q	3.500	Budapest

Forrás: Edvi Illés Sándor, 1896

5. kép. Felújított régi víztorony a szerencsi vasútállomáson

A város vasúti teheráru- és személyforgalma a 20. században tovább növekedett. 1920-ban a trianoni határok átformálták a Kárpát-medence inter-regionális kapcsolatrendszerét: az áruszállítások mind mennyiségileg, mind az irányokat (feladó- és célállomásokat) illetően jelentősen módosultak. Sátoraljaújhely, Zemplén vármegye székhelye és vasúti csomópontja – a városból induló vasútvonalak elvesztése miatt – *határszéli végállomás* lett. Ugyanakkor Szerencs régión belüli közlekedésföldrajzi helyzete még jelentősebbé vált.

A magyar nemzetgazdaság ágazati- és térszerkezet-változásai Szerencs 20. századi áru- és személyforgalmában is tükröződnek. A vasútállomás tranzitforgalma fokozatosan növekedett, majd csökkent, és változott a városba érkező-induló teherszállítmányok összetétele is. Az 1970-ben érkező szállítmányok 59 %-kal, 1975-ben már több mint 77 %-kal részesedtek a teljes áruforgalomból. Az érkező és feladott áruk súlyaránya tehát megváltozott, ami összefügg a cukorgyár nyersanyag- és energiahordozó igényével. 1975-ben a szerencsi teherpályaudvarra érkező összes szállítmányból (534737 tonna) mintegy 67 %-kal részesedett a cukorrépa. Az összes teheráru-forgalom 691522 tonna, ami kb. ötszöröse a századfordulón szállított mennyiségnek (*Hajdú Z.* 1977). Összehasonlításként említjük, hogy 1975-ben a teheráru-forgalom Sátoraljaújhelyen kb. 506000, Sárospatakon 159000, Tokajban 35000 és Abaújszántón 30000 tonna volt (*Hajdú Z.* 1977). Negyedszázaddal később, a 2000-es évek elején az áruforgalom adatait – a le- és feladott kocsik számával – az *5. táblázat* szemlélteti (*Bodnár L.* 2005).

5. táblázat. A szerencsi vasútállomás forgalmi adatai (2000-2004)

Év	***Személyszállítás***	***Árufuvarozás***		
	Eladott menetjegyek száma (db)	*Leadott kocsik (db)*	*Feladott kocsik (db)*	*Átmenő kocsik összesen (érkezett, indult)*
2000	242.985	5.871	1.884	9.362
2001	267.339	8.121	2.483	10.160
2002	269.576	7.536	1.594	9.624
2003	259.863	7.315	1.625	8.823
2004	271.216	1.571	1.910	6.306

Forrás: Bodnár László forgalmi csoportvezető adatközlése

A személyforgalom időbeli változásait az eladott jegyek alapján lehet nyomon követni. 1914-ben 166000, 1929-ben 275000, 1970-ben 506000, 1975-ben 571000, 2000-2004 között évente átlagosan 261000 utazó vásárolt menetjegyet a szerencsi állomáson. (*Hajdú Z*. 1977, *Bodnár L*. 2005). A 2000-es év elején naponta átlagosan 715 jegyet váltó utassal számolhatunk, de az állomás napi forgalma – a bérletesek és a menettérti jegyet vásároló és átszálló utasok révén – ennek a számnak többszöröse lehet. A 20-21. század fordulóján naponta átlagosan 22-26 vonatpár köti össze a várost a megyeszékhellyel, ill. Miskolcon át Budapesttel. Szerencs és Nyíregyháza személyforgalmát naponta 14-16 vonatpár bonyolítja le. Sátoraljaújhelyre 12-14 és Hidasnémetibe 6 vonatpár közlekedik. Az utóbbi évtizedekben a tömegáru-szállítás és a személyforgalom nagyarányú visszaesése a gépkocsi-forgalom növekedésével függ össze. Szerencs a vasúti szállítások csökkenése ellenére ma is fontos helyet foglal el nemcsak a régióban, hanem az egész honi közlekedési hálózatban is. Szerencs forgalomgyűjtő- és elosztó szerepkörével s ezzel összefüggő raktározási, nagy- és kiskereskedelmi és élelmiszeripari funkciójával magyarázható, hogy 1870-től 1970-ig népessége 373 %-kal növekedett, ami egyedülálló a Tokaj-Hegyalja és környéke történetében (*Hajdú Z*. 1977).

Irodalom

Borcsiczky B. 1914. Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. Században. Földrajzi Közlemények 5. pp. 301-307.

Bulla B. – Mendöl T. *1947*. A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 611 p.

Czére B. é.n. Magyarország közlekedése a 19. században (1780-1914). Budapest, 268 p.

Csüllög G. 2000. A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények CXXIV. (XLVIII.) kötet 1-4. pp. 109-129.

Dankó I. *1991*. A magyar városok néprajza. In: *Domonkos O*. szerk. Magyar néprajz III. Kézművesség. Budapest, pp. 639-726.

Edvi Illés S. 1896. Magyar Királyi Államvasutak és az üzemükben lévő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai (Kereskedelmi monográfia). I. köt. Bp.

Erdősi F. 1998. A Felvidék vasúti főhálózatának kialakulása. In.: *Frisnyák S*. szerk. A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 493-501.

Erdősi F. 2000. A közlekedés fejlődésének területpolitikai vonatkozásai és hatása a területekre és településekre Magyarországon. Pécs, 151 p.

Frisnyák Zs. 2001. A magyarországi közlekedés krónikája 1750-2000. Budapest, 346 p.

Frisnyák Zs. 2002. Szekerezés a vasutakhoz. A magyarországi vasútállomások vonzáskörzetei, 1895. In: *Veres L. – Viga Gy*. szerk. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. Miskolc, pp. 147-170.

Frisnyák Zs. 2003. Magyarország kocsi- és szekérállománya, 1889. In: *Veres L. – Viga Gy*. szerk. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Miskolc, pp. 359-385.

Hajdú Z. 1977. A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzásterületeinek elhatárolása. Studia Geographica l. Debrecen, 107 p.

Hanzély J. 1960. Magyarország közútjainak története. Budapest, 256 p.

Kamody M. 1985. Észak-Magyarország hírközlésének története. Borsodi kismonográfiák 32. Miskolc, 153 p.

Kamody M. 1990. Indul a postakocsi… 200 éves a miskolci posta. Borsodi monográfiák 35. Miskolc, 186 p.

Katona A. szerk. *2003*. Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Közlekedési Múzeum. Budapest, 198 p.

Kókai S. 2002. Szerencs térszerkezeti helyének változása a XIX. század folyamán. In: *Frisnyák S. – Gál A*. szerk. Szerencs és környéke, Szerencs-Nyíregyháza, pp. 103-113.

Magyarország statisztikai évkönyve 1880-1942. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Paládi-Kovács A. szerk. 2001. Magyar néprajz II. Gazdálkodás, Budapest, 1170 p.

Papp-Váry Á. 2002. Magyarország története térképeken. Budapest, 279 p.

Perczel Gy. szerk. 1996. Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Budapest, 653 p.

Süli-Zakar I. – Csüllög G. 2000. Az alföldi regionalizmus történelmi előzményei. In: *Frisnyák S.* szerk. Az Alföld történeti földrajza, Nyíregyháza, pp. 199-220.

Varga G. szerk. 1970. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Miskolc, 674 p. + melléklet.

Viga Gy. 1990. Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Nyíregyháza, 328 p.

Szerencs oktatási-kulturális szerepköre

Dr. Kókai Sándor

A kezdetektől a XIX. század közepéig

A Hegyalja kapujának is nevezett Szerencs az Alföld és a Zempléni-hegység találkozásánál a Taktaköz, Harangod-vidék és a Hegyalja déli részének közigazgatási, ipari, kereskedelmi és kulturális központja. Szerencs történelme, szellemi gazdagsága, oktatási, művelődési és kulturális szerepköre elválaszthatatlan egymástól, és ez a jótékony kisugárzása szűkebb és tágabb környezetében érzékelhető, el nem vitatható. Szerencs ilyen jellegű szerepkörét hol elhalványulva, hol fáklyaként világítva töltötte be évszázadokon keresztül, nem elzárkózva a környező művelődési centrumok (pl. Sárospatak, Miskolc, Kassa stb.) felől érkező pozitív hatások elől. Éppen ez a nyitottság, az új iránti befogadóképesség (innováció) az, amely átlendítette a település vezetőit és lakóit a holtpontokon, s tette alkalmassá az oktatási-művelődési-kulturális megújulásra és alkalmazkodásra is. Nem véletlen, hogy a művelődés területén Szerencs központi szerepköre a múltban mindig erőteljesebben érvényesült, mint a gazdaságban. Művelődési hálózatának intenzitása, stabil vonzáskörzete, gazdaságának prosperitása évszázadokon keresztül megalapozta és elősegítette e mikrorégió szellemi fellendülését, kulturális fejlődését.

Szerencs *általános iskolai oktatásának* múltját kutatva megállapíthatjuk, hogy plébánia-iskolája már a XIV. században volt a településnek (*Angyal B. 1955.*), amit a pápai tizedlajstromok is igazolnak. A legrégibb adat a római katolikus iskolára vonatkozólag az 1330. évből való. Az oktatás fontosságát jól jelzi, hogy a későbbi évszázadokban is fel-felbukkan a levéltári forrásokban a település iskolájára való közvetett vagy közvetlen utalás. Például 1553-ból egy érdekes adatot ismerünk (*Zemlényi Z. 2001.)*. Pétervárady Balázs szepesi és jászói prépost megengedte, hogy a szepesi káptalan egyik tagja, Monoszlóy Péter szerencsi apát hű emberének Mohácsy Boldizsárnak Szerencsen házhelyet adományozhat. Az ajándékozott házhely a plébánia és az iskola épülete között állott, s ekkor az iskola kéttantermes volt két tanítóval. A református iskola 1612-ben létesült, s a pedagógusok anyagi gondjaira utal, hogy 1665-ben rendezni kellett a tanítói illetményeket. 1766-ban is rendes tanító működött a református elemi iskolában, amely egy tantermes volt, s tanítóját is ismerjük Bábonyi Tóth István személyében.

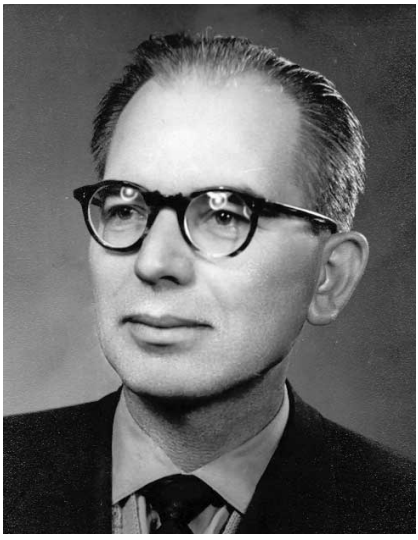

Angyal Béla (1912-2002) ált. iskolai tanár, helytörténész, Szerencs város díszpolgára

A volt görög katolikus elemi iskola alapítási évét nem sikerült ezideig megállapítani (*Angyal B. 1955.),* de valószínűsíthető, hogy erre csak 1711 után kerülhetett sor, amikor a várnak és a városi jobbágytelkek egy részének Rákóczi Julianna maradt a tulajdonosa, aki a járványok és a harci cselekmények miatt megüresedett telkeire ruszinokat hívott a Sáros megyében lévő makovicai uradalmából. A betelepülők úrnőjük anyagi támogatásával 1716-ban görög katolikus parókiát létesítettek és templomot építettek a város északkeleti végében (*Barna J. 1931.*). A korábbi évtizedek zaklatott időszakai után a lassú fejlődés évszázada köszöntött Szerencs lakóira. Birtokosai a XVIII. században is gyakran változtak, de ezek az események békésen zajlottak, s csak közvetve érintették az oktatás-művelődés kérdéskörét (pl. mezővárosi kiváltságok 1757, római katolikus templom felépítése 1760-64 stb.). A galiciai zsidók tömegesebb beáramlása – Lengyelország háromszori felosztása után – egy új kultúra elterjedését és megerősödését jelentette nemcsak a Hegyalján, hanem Szerencsen is. A római katolikus egyház irattárában található összeírás szerint 1804-ben 1640 lakója volt a településnek. Közülük785 a református, 525 a római, 246 a görög katolikus, 65 az izraelita, 17 az evangélikus és 2 a görögkeleti vallás híve volt (*Barna J. 1931.*). Ezek az adatok jól érzékeltetik azt a szellemi-művelődési sokszínűséget, amellyel Szerencs is betagozódott a hegyaljai települések közösségébe. A XVIII. század második felétől fellendülő kereskedelem, ipar és a mezőgazdaság belső strukturális átalakulása az oktatás-művelődés terén is éreztette hatását.

Angyal Béla síremléke a szerencsi temetőkertben

Valószínű, hogy Szerencsen is bevezették a Ratio Educationis (1777) rendelkezését, mely többek között a választható tárgyak egyikévé tette a városi iskolákban az elemi mértant és a természettant, illetve a rajzoktatást. A felvilágosult abszolutista uralkodók oktatáspolitikai reformjai (pl. II. József rendeletei, a II. Ratio Educationis stb.) alapjaiban változtatták meg oktatási rendszerünket, különösen a közép- és felsőfokú oktatást tekintve. Szerencs ekkor még ilyennel nem rendelkezett, így alig történt érdemi változás. (Ide sorolhatók az 1848-as – Klauzál Gábor nevével fémjelzett – intézkedések is.)

A kiegyezéstől a második világháború végéig

A XIX. század második felében gyorsabban fejlődő település gazdasága és társadalma igényt támasztott egy középiskolai jellegű intézményre, amely iparosképző iskola formájában öltött testet. Az iparostanulók (tanoncok) oktatásáról az első feljegyzések az 1874. évről szólnak: az ún. vasárnapi iskolákban vasárnap délután rajzot és némi szakismeretet lehetett tanulni. Az iparosképzés alapját és lehetőségét az 1868-as népoktatási törvény (kötelezi az iparosokat, hogy 15 évnél fiatalabb tanoncaikat iskolába járassák) és az 1872. évi ipartörvény (a céhek eltörlésével egyidejűleg rendelkezik a tanonciskolák létesítéséről, működéséről) teremtette meg.

Szerencsen 1877. január 1.-én alakult meg a Szerencsi Egyesült Általános Kézműipari Társulás, s 1884-ben a Szerencsi Általános Ipartestület, ezek alapszabályai részletesen foglalkoztak a tanoncok oktatásával is (*Zemplén Megyei Levéltár 1417. 1.7. ill. 1.79*), sürgetve az 1884. évi 17. törvénycikk megvalósítását, mely kimondta a tanonciskolák felállításának kötelezettségét (*Térfi Gy. 1908.*). A Szerencsi Ipartanonc Iskola fennmaradt levéltári forrásanyagát több kutató elemezte (*pl. Sándor B. 1999, Angyal B. 1955. stb.*) értékelve mind módszertani (pl. oktatott tárgyak száma, formája, taneszközök felszereltsége stb.), mind oktatási, társadalmi-gazdasági jelentőségét. Ahelyett, hogy ezen részletekbe bocsátkoznánk, csak a tanonciskola merítési körzetét elemezzük, azaz kisugárzó erejét és jelentőségét a szűkebb-tágabb környezetre. A tanoncnyilvántartó adatait 1885-1900 között összegezve megállapítható, hogy a beiratkozott tanulók 28,5 %-a (59 fő) helyi lakos volt, 38,6 %-a (80 fő) Szerencs vonzáskörzetéből érkezett, 20,3 %-a (42 fő) ÉK-Magyarországról (pl. Kassa, Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza stb.), s 26 tanuló lakhelye ismeretlen (14,6 %) illetve nem jelölt (*ZL. IX. 210*). Meghatározó volt a város és vonzáskörzete (65,1 %), de az intézmény jellegéből fakadóan a merítési körzete sokkal nagyobb volt, mint később, ami a cukorgyárhoz kapcsolódó fémipari szakmák fejlettségével is magyarázható. A szervezett szakképzés megindulása egybeesett Szerencs közlekedésföldrajzi és ipari centrum szerepének megerősödésével. A népesség dinamikus növekedésének időszaka is ez a város életében (1870-1900 között a város lakossága 188 %-kal növekedett), ennek együttes hatása a város oktatási-

kulturális életének fellendülése (pl. kaszinó, olvasókörök, polgári egyesültek, könyvtárak stb.), dinamizálódása s intézményeinek gyarapodása (pl. Állami Népiskola, Gazdasági Továbbképző Iskola stb.).

Az állam 1900 óta tart fenn elemi iskolát Szerencsen, ez kezdetben földszintes, 4 tantermes és egy tanítói lakást magába foglaló oktatási intézmény volt. Az állami iskolát időben megelőzte egy gyári iskola, mely a Gyár utcában a cukorgyárral együtt épült. Ez az iskola megszűnt és beolvadt az Állami Népiskolába (*Angyal B. 1955*). Ide tartoztak 1-6. osztályig azok a gyerekek, akik a település egyházi iskolájába nem nyertek elhelyezést. Szerencs lakosságának további gyarapodása (1900-ban 5272 fő, 1910-ben 6100 fő) megkívánta az elemi iskola bővítését. Így került az épületre egy emelet az 1910-es évek elején, s a nyolc tantermes iskolának már 12 tanára volt. A Rákóczi utca tengelyében E-betű formában épült Állami Népiskola szimbólum is volt, melyet gazdag ismeretekkel töltött meg a mindenkori tantestület, s ezeket sajátította el a felnövekvő ifjúság. Az iskola szervezeti alapja három pilléren nyugodott, egyrészt a kötelező 6 osztályos elemi, másrészt a háztartási és más gazdasági jellegű anyaggal kétéves időtartamú – nem kötelező – oktatás, melynek szabatos neve: „ismétlő", harmadrészt az iparostanonc iskola. A széles nevelési tevékenységet számos kulturális, sport és társadalmi munka egészítette ki.

A gyorsan fejlődő település lakosságának igénye volt az 1920-as években egy középiskolai jellegű intézményre, mely a magasabb népoktatás ügyeit szolgálja: ez a polgári fiú- és leányiskola formájában valósult meg. Az 1925-től iskolává fejlődő képzés a tárgyi feltételek szűkössége (a fiúiskola az önkormányzat tulajdonát képező épületben, a leányiskola pedig bérelt magánépületben nyert elhelyezést) ellenére 8 tanteremmel és 4-4 fiú illetve leány osztállyal, 12-14 fős tanári karral működött egészen az 1948-as iskolareformig. Ekkor az általános iskola felső tagozatává alakult át.

Ez az iskolatípus nemcsak a helyi polgárság és munkásság gyermekeit iskolázta be, hanem a járás községeiből is sokan végezték itt tanulmányaikat. Vonzó volt ez az iskolatípus, mindazok ellenére, hogy ezzel csak az akkori 8 osztályos gimnázium alsó négy osztályát teljesítették, s így érettségi bizonyítványt sem kaphattak. A középiskolák közül ez az iskola volt a legolcsóbb, mindezek ellenére gyakran jelentkeztek beiskolázási gondok. Különös az 1929-33-as gazdasági válság éveiben, amikor az egyes osztályokban alig volt meg a minimális tanulólétszám (25 fő), mely egyébként összesen 250-300 fő között mozgott. Az Állami Népiskola épületében működő tanonciskola a két világháború között egyre jelentősebb szerepet játszott. Ez nemcsak a tanoncok létszámának növekedését (pl. 1920: 89 fő, 1921: 92 fő, 1922: 147 fő, 1923: 120 fő, 1924: 170 fő stb.) jelentette, hanem a képzés sokoldalúbbá válását (pl. villamosipari szakmák térhódítása, kereskedő- és vendéglátóipari szakmák felfutása stb.) és a gazdasági igényekhez való rugalmas alkalmazkodást is (a Csokoládégyár

szakemberigényének kielégítése 1923-tól). Az iskola regionális szerepköre alig változott (pl. 1925-26-ban a tanoncok 14 %-a szerencsi, 57 %-a a kisrégióból érkezett stb.), s ez annak fényében fontos adat, hogy a másik két mikroregionális központban (Tokaj, Tállya) is működött tanonciskola (*1. táblázat*); *Sándor B. 2001.)*.

1. táblázat. A szerencsi Iparostanoncképző iskola tanulóinak szakmák szerinti differenciálódása (1925-1928)

Szakmák	1925	1926	1927	1928	Összesen
fémipari	22	24	24	19	**89**
élelmiszeripari	3	14	4	7	**28**
ruházati ipar	10	25	32	33	**100**
építőipar	17	14	41	20	**92**
vendéglátó-kereskedő	7	6	8	5	**26**
faipari	12	5	19	14	**50**
egyéb	2	3	0	2	**7**
Összesen	**73**	**91**	**128**	**100**	**392**

Forrás: 110 éves az Ipari Szakképzés, 24.o.

A húszas évek végén tehát már egy szervezett, viszonylag nagy létszámmal működő iskola képe bontakozik ki előttünk, ahol a kor és a város követelményeinek megfelelően képezték a tanulókat. Ez a fejlődés az 1930-as években sem állt meg, mindazok ellenére, hogy a tanoncok száma erőteljesen ingadozott (pl. 1933: 66 fő, 1936-ban 113 fő, 1939: 128 fő stb.), s egyre nagyobb százalékban (pl. 1933-36 között 83 %) érkeztek Szerencsről és vonzáskörzetéből. A tanoncok lakóhelyének nagy része 20 km-es körzeten belül helyezkedett el (*Sándor B. 2001.*). Ez a szám 1945-48 között 89 %-ra emelkedett az össztanulói létszámból, (pl. a tállyai iparostanonc iskola megszűnésével Tállyáról 45 fő, Monokról 52 fő tanult Szerencsen, az összlétszám 21 %-a) mindez egyértelművé tette, hogy a szerencsi iparostanonc iskola vált a környék meghatározó szakképző intézményévé, mindazok ellenére, hogy önálló intézménnyé nem tudott válni. Összegezve megállapítható, hogy a több mint 6700 fős (1930) településen 4 elemi, egy tanonc-, két polgári- és egy gazdasági továbbképző iskola gondoskodott az ifjúság szellemi felkészítéséről, s a kulturális élet pezsgését több jól működő egyesület biztosította.

Szerencs oktatási intézményei nagyrészt ellátták a központi szerepkörből fakadó feladatokat, a korszerű műveltség közvetítésére az igényeknek jó színvonalon megfeleltek, mindezek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy a tárgyi és személyi feltételek révén a két világháború közötti időszakban lehetővé vált, hogy *a közművelődési intézmények* egyre színesebb programjaikkal minden társadalmi rétegre és korosztályra kiterjesszék tevékenységüket. A vá-

ros fejlődésének egyik legszembetűnőbb jele a kulturális élet megélénkülése, s a közművelődési hálózat alapelemeinek kiépülése. Sajnos a szerencsi cukorgyári önképzőkör könyvtárának írásos hagyománya nem lelhető fel. A szerencsi olvasókör emlékét csak idős cukorgyári munkások őrizték (*Szegedi Pálné 1974.)*. 1913-ban épült a cukorgyári munkásság részére egy művelődési ház, amelyben élénk kulturális élet folyt. Működött itt zenekar, színjátszó kör, fúvószenekar, énekkar és könyvtár. Felolvasóülések és vitaestek is voltak, de élénk volt a kölcsönzött könyvek forgalma is. A könyvtár könyveit a második világháború alatt a lakosság széthordta, alig maradt belőle néhány a későbbi Cukorgyári Művelődési Ház Szakszervezeti Könyvtárában. A cukorgyári Művelődési Ház régi körhelyiségét 1936-ban újjáépítették, ezt 1947-ben bővítettek. A közművelődést szolgáló intézmények sorában feltétlenül említést érdemel a filmszínház és a kultúrház működése, ennek könyvtára igen gazdag állománnyal állt az olvasók rendelkezésére. A közművelődés fontos szegmense a népművészet, ennek továbbélése, s hatása jelentős a település szellemiségére. Szerencsen műdalköltészettel az 1954-ben elhunyt B. Tóth István kiváló orgonista, zongorista, zeneszerző és György Antal polgári iskolai igazgató, valamint egykori tanítványa Iván Szilárd – később Budapestre költözött – foglalkozott, míg grafikusként az 1994-ben elhunyt Fery Antal Győző munkássága a legismertebb (pl. tőle származik a gimnázium két mozaikképe).

A mikrorégió művelődési intézményeit – a két világháború között – szórványosan egy-két olvasóköri könyvtár jelentette. Az első adatok a századforduló tájékáról vannak a Tarcalon működő olvasókörről, melyben a szegénység vett részt. Az olvasókör megismertette a parasztság széles rétegeit Kossuth, Petőfi és Rákóczi nevével. Az olvasókör létrejöttét a Kossuth-pártnak köszönhette, a tarcali lakosság lelkes kossuthianus volt. Az olvasókör az 1920-as években is működött, miként Mádon, Monokon, Tállyán és Abaújszántón is (*Szegedi Pálné 1974.*).

Ezeknél jelentősebb Tiszaladány olvasókultúrája az 1930-as évek végén. A községet Somogyi Imre, a Kertmagyarország elfelejtett apostola fedezte fel 1939 nyarán, s az ő hívására látogattak el a faluba a népi írók (pl. Darvas József, Móricz Zsigmond, Veres Péter, Sinka István, Szabó Pál stb.), akik programjuk megvalósításának modelljét látták Tiszaladányban. Az írók könyvismertetéseket tartottak, részleteket adtak elő műveikből. Mivel a faluban ekkor még nem volt könyvtár, ezért 1940 őszén az Országos Falukönyvtár Szövetkezet segítségével 100 kötetes könyvtárat sikerült létrehozni, amelynek igen értékes darabjaivá váltak a népi írók dedikált könyvei. Ma is őriznek ilyen könyveket Tiszaladányban.

A korabeli helyzetet jól jellemzi az említett Somogyi Imre a Kertmagyarország felé c. könyvében: „… A saját könyvtáramból is vittem vagy száz kötetet. Ezek az emberek ponyván és egy pár újságon kívül semmit sem olvastak. Az 1500 lelket számláló falunak már 200 kötet könyve volt…”

Szerencs oktatási-művelődési szerepkörének megerősödése (1950-1980)

A gazdag kulturális hagyományok ápolása, a népművelés iránt megnövekedett társadalmi igény és az oktatási-művelődési karakter megerősödése egyaránt szükségessé tette a nem kielégítő működési feltételek között tevékenykedő intézmények korszerűsítését, fejlesztését az 1950-es évek elejétől. A hangsúly a középfokú képzésre és a népművelésre helyeződött, de alapjaiban rendeződött át az egész oktatási-művelődési intézményhálózat. Az oktatási reformokat áthatotta a politika, jellemzők voltak az egységesítési és a sematizálási törekvések, egyoldalú fejlesztések. A felekezeti iskolákat 1948-ban államosították. A volt polgári iskola épületei és a volt felekezeti iskolák együttesen alkották a fiúiskolát, míg a régi állami iskolában a leányiskola helyezkedett el. A Szerencsi Általános Fiú- és Leányiskola (a későbbi 1. és 2. sz. Általános Iskola) csak 1959 után lett koedukált, s beiskolázási körzete kiterjedt az egész településre. Az Állami Általános Fiúiskola és Leányiskola adatait az 1950-es évekből Angyal Béla akkori járási tanulmányi szakfelügyelő (*1955.)* tanulmányából ismerjük.

A szerencsi fiúiskola adatai az 1954-55. iskolai évben:

Tanulók száma	462
Nevelők száma	19
Tanulócsoportok száma	15
Tantermek száma	12

A szerencsi leányiskola adatai az 1954-55. iskolai évben:

Tanulók száma	529
Nevelők száma	22
Tanulócsoportok száma	16
Tantermek száma	12

A két alapfokú oktatási intézmény a napi oktatási funkciója mellett állandó helyet adott a nevelők továbbképzéseinek, járási értekezleteinek, tanulmányi versenyeknek. Felügyeleti hatáskörükbe tartozott a Mohos-tanyai osztatlan tagiskola (25 tanuló, 1 nevelő), emellett a leányiskola a községi és a csokoládégyári óvoda pedagógiai munkáját is irányították és ellenőrizték. Mindkét intézmény bővítette funkcióját az 1950-es években bevezetett és rendszeresített Dolgozók Általános Iskolájának nevezett esti tagozatos képzési formával, melynek eredményeként évente átlag 120-150 dolgozó szerezte meg az általános iskola VIII. osztályának elvégzését igazoló bizonyítványt (*Angyal B. 1955.)*. Az Állami Leányiskola udvarát 1954-ben bővítették egészen a Rákóczi-várkastély kertjéig, s ekkor nyílt meg a napköziotthon az iskolás gyermekek számára. A leányiskola adott helyet a csokoládégyári dolgozók továbbképzésére szerveződött Édesipari

Technikumnak, melynek kb. 20 hallgatója volt, s a levelező képzésben 43 hallgató vett részt. Szintén az Állami Leányiskolában helyezték el ideiglenesen (1951 őszétől 1953 szeptember 27-ig) az Állami Ovónőképző Intézetet, amelynek létrejöttéről, működéséről később részletesen lesz szó.

A leányiskolában tanulók létszáma 1969-ig folyamatosan nőtt, elérte a 600-700 főt is. A tanulmányi munka színvonalas volt, s járási összehasonlításban az első helyen állt. Évfolyamonként 2-3 osztály működött, igen nagy létszámmal, s a járás bázisiskolájának szerepét töltötte be. Ezt bizonyítják a tanulmányi versenyek és a pedagógusképző intézetekkel kialakított kapcsolatok is. Évente 4-5 főiskolai hallgató töltötte itt kéthónapos gyakorlatát. A 2. sz. Általános Iskola (a volt fiúiskola) a város északi körzetéből fogadta a tanulókat. 1969-ben egy sajnálatos döntés alapján összevonták a két iskolát – Hunyadi János néven -, s 1987/88-as tanévig Szerencs egyetlen általános iskolájaként működött. A közel 1500 fős tanulólétszám, a 100 fős tanári kar több épületben nyert elhelyezést.

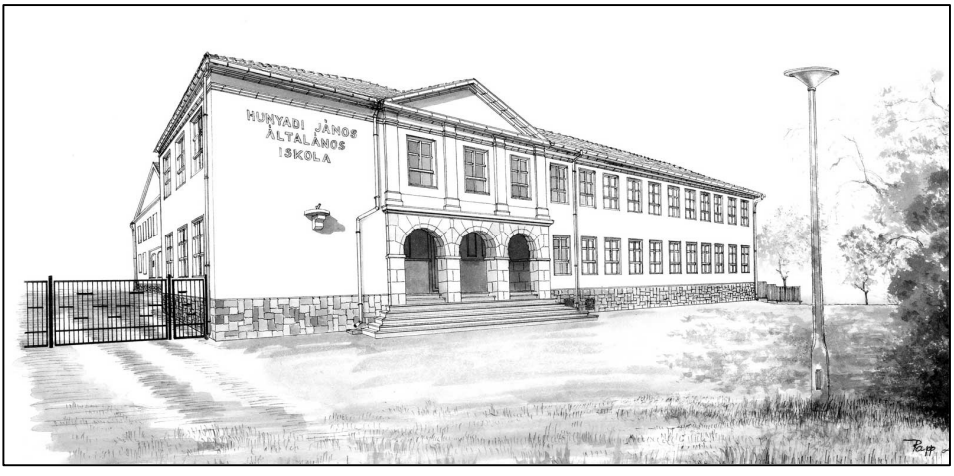

Hunyadi János Általános Iskola (Papp László rajza)

Az 1950-es években nagyarányú fejlődés volt tapasztalható az óvodai nevelés vonalán is. Az 1920-as évektől az óvoda egy óvónővel állt a lakosság rendelkezésére, mintegy 40 gyermek befogadására alkalmas helyiséggel. Az 1955. évben már 3 óvoda 7 óvónővel és 250 gyermekkel napközi otthonos rendszerben látta el a 6 év alatti gyermekeket. A legfigyelemreméltóbb fejlődést – új intézményekkel, beírt gyermekek létszámával – az 1960-as, 1970-es években érték el. A gyarapodó népesség (1970: 9328 fő), a nők munkavállalása, az iskolaelőkészítés pedagógiai igénye gyorsütemű fejlesztést sürgetett.

A középfokú oktatás terén mutatkozó zavar és kapkodás ellenére – mely az 1950-es években jellemezte a döntéshozókat – Szerencs önkormányzata és lakossága e téren könyvelhette el a legnagyobb eredményeket. Szerencs iskolavárosi

jellegét, rangját ezek az intézmények emelték leginkább az elmúlt fél évszázadban. A gimnáziumi szakosított tantervű osztályok és a speciális irányú szakképzés révén ezeknek az iskoláknak a beiskolázási területe ma már nemcsak a város szűkebb-tágabb környékére, hanem az egész zempléni régióra kiterjed. Olyan pozíció ez, amelyre nagyon kevesen gondoltak, gondolhattak 50 évvel ezelőtt.

Az 1950-es évek elejére jellemző erőltetett beiskoláztatás hozta létre az egységes középiskolai szervezetet, a gimnáziumok reál- és humán tagozatai mellett ipari, mezőgazdasági és pedagógiai szakgimnáziumokat. Ezek az oktatáspolitikai változások érintették Szerencs városának középiskoláit is.

Rákóczi Zsigmond Általános Kéttannyelvű és Művészeti Alapiskola

Az 1940-es évek végére a mikrorégió vezető szakképző intézményévé vált Iparostanonc iskolát 1948-ban államosítják, majd az 1950/51-es tanév már nem ért véget az átszervezés miatt, az iskolát egyszerűen megszüntették, s az oktatás 1954-ig szünetelt. Ugyanerre a sorsra jutott a polgári iskola, s így – átmenetileg – a település középfokú oktatási intézmény nélkül maradt. A település lakosságának igényét és kezdeményezését a pártvezetés is támogatta – legtöbbet az ügyben Balovits Béla, a járási tanács akkori elnöke tett -, ennek eredményeként 1951 május 31-én keltezték azt a miniszteri levelet, mely megnyitotta az utat és megteremtette a lehetőséget a szerencsi Állami Óvónőképző Intézet működéséhez; egyenlőre épülethiány miatt a leányiskolában. Az Állami Óvónőképző 7 fős tantestületéből többen is a korábban (1948) megszűnt polgári iskolában tanítottak. Az iskola élére, mint megbízott igazgató, a jó szervezőkészségű Bánhegyi Gyula került. Az első évben 46 tanulót iskoláztak be, s az intézmény iránti óriási érdeklődést mutatja, hogy az osztály tanulói közül mindössze négyen voltak szerencsiek. Nem kellett sokáig várni az önálló épület megteremtésére sem, hiszen alig 1,5 év alatt a leányiskolával szemben – az akkori Hősök Kertjében – elkészült a szerencsi járás első ötéves terven belüli legnagyobb beruházása. A kedvező tárgyi feltételek (3 tanterem, 3 szaktanterem, könyvtárszoba, igazgatói és tanári szoba

stb.) mellett folytatódó képzés – a földszinti részen külön bejárattal egy mintaóvoda is megkezdte működését – szomorú ténye hogy mindössze két évig élvezhették az új épület nyújtotta előnyöket, mert helyükre az újonnan szervezendő gimnázium került. Az óvónőképző azzal a célzattal épült, hogy Szerencs és környéke leányainak megkönnyítse a továbbtanulást, másrészt az egyre szaporodó óvodákat ellássa szakképzett óvónőkkel. A leányos szülők – természetesen – szívesen vették ezt az iskolatípust.

A gyakorlat azonban azt igazolta, hogy sokkal nagyobb szükség volt egy jól működő gimnáziumra. A fiús szülők éveken át kitartóan küzdöttek a gimnáziumért, s az 1954/55-ös iskolai évben már nem vettek fel újabb óvónőképzősöket, csupán a meglévő II. és III. évfolyamok tanultak, s megindult a gimnázium I. évfolyamán az oktatás. A 43 elsős tanuló közül: 28 szerencsi, 5 mádi, 3 mezőzombori, 2 taktaszadai, 1-1 bodrogszegi, taktaharkányi, tarcali, tállyai és legyesbényei volt, ekkor meglepően magas (48 %) a fiúk aránya (*Gál A. - Nyíri T. - Vitányi B. 2004.*). A tanárok (11 fő) egy része csak az óvónőképzőben tanított, de a többség mindkét iskolatípusban részt vett a munkában. A Bocskai István Gimnázium hamar igazolta létjogosultságát, s letette névjegyét a régió nagy múltú középfokú oktatási intézményei mellé. A gimnázium történetét részletesen elemző könyvet tiszteletben tartva jelen tanulmányban csak néhány alapösszefüggésre világítunk rá, az oktatási, művelődési szerepkör szemszögéből. A gimnázium töretlen fejlődését az 1960-as évek közepének tanulói létszám adatai is jelzik, ekkor stabilizálódik 370-450 fő között mozgó létszámmal 12-16 osztályra bontva. Nem véletlen, hogy a fiatal gimnázium kulturális szerepkörét *Beluszky Pál (1964)* az alábbiak szerint foglalta össze:

„… A kulturális vonzásterületet Szerencsnek elsősorban a felszabadulás után létesített általános gimnázium biztosítja. Az 1961-62-es tanévben 320 tanulójának 63,5 %-a vidéki…"

„…A miskolci vasútvonal mentén Tiszalúcig, a hegyaljai vasútvonalon Szegilongig, a hidasnémeti vonalon Abaújszántóig terjed az intenzív-vonzás. Monok és Megyaszó bejáró diákjainak számát az autóbuszjáratok növelik. A tokaj-nyíregyházi vonalról viszont csak Mezőzombor vonzódik Szerencs felé, Tarcalról már a tokaji gimnáziumba járnak. Feltűnő, hogy … a taktaközi és a tiszamenti községek alig küldenek Szerencsre diákokat. Hasonlóan, a hernádmenti községek is más irányba (elsősorban Miskolc felé) vonzódnak…"

„… A vonzáskörzeten belül az intenzitás a közlekedési lehetőségek mellett a falvak lakóinak foglalkozás szerinti összetételétől, szociográfiai adottságaitól, a tradícióktól is függ. Ezért az intenzitásban jelentős eltérés mutatkozik a hasonló közlekedési adottságokkal rendelkező községek közt: pl. Tállya lakóinak 7,4 %-e, Mád 7,3 %-e, viszont Taktaszada 1,3 %-e, Taktaharkány 1,2 %-e jár a szerencsi gimnáziumba…"

Beluszky professzor jól érzékelte, hogy az 1954-ben újraindult – az óvónőképzőben – ipari tanuló képzés, mely 1955/56-os tanévtől a miskolci 101. számú Szemere Bertalan Iparitanuló Intézet fiókja lett, csak árnyéka volt korábbi

önmagának. A tanulók száma az 1956/57-es tanévben mindössze 100 fő, az évközben kimaradtak száma 35 fő. Az iskola vonzáskörzete beszűkült (26 településről jártak be), a helyi lakosok korábbi meghatározó aránya visszaesett (20 %), s a mikrorégión kívülről mindössze 9 fő érkezett. A tanulható szakmák száma (16 db) csökkent, részben a fokozott specializáció miatt, részben a képzési szerkezet átstruktúrálódása (ruhaipari, élelmiszeripari, vendéglátóipari szakmák helyett meghatározó a fém- és faipar) miatt. Az intézmény szerepe, jelentősége csak az 1960-as évek második felében erősödik (1970/71-ben 460 tanulót 23 szakmai csoportban képeztek), ennek eredménye, hogy 1971-ben önálló intézmény lesz, 118 sz. Ipari Szakmunkásképző néven.

A felnőtt oktatás helyzetére jellemző volt bizonyos fokú hullámzás, Az 1973/74-es tanévben 16 községben több mint 50 fővel folyt a felnőtt oktatás, melynek eredményeként 20 év alatt kb. 13000 dolgozó szerezte meg a 8 általános iskoláról szóló bizonyítványt. Az elért eredmény annak tükrében értékelhető, hogy a felnőtt lakosságból ekkor kb. 28000 ember még nem rendelkezett a nyolcosztályos végzettséggel.

Középiskolai levelező oktatást mind a szerencsi, mind a tokaji és abaújszántói középiskolákban folyamatosan végeztek, a beiskolázás mértékét azonban nagyban befolyásolta az ipari és mezőgazdasági üzemek vezetőinek hozzáállása.

A szerencsi járás művelődési viszonyait vizsgálva megállapítható, hogy az 1950-60-as években nemcsak középfokú oktatási intézményekkel volt viszonylag jobban ellátott (Szerencsen: gimnázium és szakmunkásképző, Tokajban: gimnázium, szakmunkásképző és mezőgazdasági szakiskola, Abaújszántón: mezőgazdasági technikum és szakmunkásképző), mint Borsod-Abaúj-Zemplén megye más járásai, hanem a könyvtárak és művelődési házak száma is magasabb volt.

A szerencsi járási könyvtár 1953. július 1-én kezdte meg működését, 3680 kötet könyvet tartottak ekkor nyilván. A könyvtár helyileg a község peremén, egy művelődési ház jellegű épület (ez volt az ún. Béke Kultúrotthon) egyetlen termében működött: alapterülete 48 m^2 volt. A Béke Kultúrotthon – mely a régi „Szipka" helyén épült – egyben a járás kultúrotthona is volt, mely az akkori szerencsi járás 32 településének művelődési-kulturális munkáját fogta össze és irányította. Ekkor tizenkét besorolt művelődési ház volt a járás területén, melyből nyolc helyen függetlenített művelődési ház vezető dolgozott (Abaújszántó, Bodrogkeresztúr, Mád, Megyaszó, Taktaharkány, Tarcal, Tiszaluc, Tokaj). Klubkönyvtári besorolása volt öt intézménynek (Bodrogkeresztúr, Rátka, Taktaszada, Sóstófalva, Tiszatardos). A művelődési házakban filmvetítés illetve külön mozi helyiség Csobaj kivételével minden községben volt, helyenként ideiglenes jelleggel. A korszerű közművelődési hálózat fejlődését, kiépülését Szegedi Pálné *(1974)* részletesen elemezte dolgozatában, különös tekintettel a könyvtárhálózat tevékenységére. A népművelés iránt megnövekedett társadalmi igény és kormánypolitikai határozatok eredményeként az 1960-as években a szerencsi járás területén évenként adtak át új vagy felújított művelődési intézményeket, melyek

egyre több rangos, hagyományossá váló kulturális rendezvénynek adtak helyet (pl. Hegyalja Fesztivál, Szerencsi Művészeti Hét, Múzeumi Hónap, Műszaki Hónap, TIT Nyári Egyetem stb.). Regionális hírnevet vívott ki magának a cukorgyári fúvós zenekar valamint énekkar, melynek Puskás Károly volt a vezetője.

A legdinamikusabban a közművelődési könyvtárak fejlődtek (*2. táblázat*). Mind a könyvtárak könyvtári egységeinek száma, mind a beiratkozott olvasók számának növekedése imponáló eredményeket mutat.

2. táblázat. A szerencsi régió közművelődési könyvtárainak néhány jellemzője

Év	***Könyvállomány(db)***		***Olvasók száma (fő)***		***Olvasók száma az össz. lakosság %-ában***		***Kölcsönözött kötetek (db)***		***1 olvasóra jutó kölcsönzött kötet (db)***	
	Szerencs	*községek*	*Szerencs*	*községek*	*Szerencs*	*községek*	*Szerencs*	*községek*	*Szerencs*	*községek*
1955	3773	6979	739	5031	8,1	6,6	28058	60613	37,9	15,4
1960	6197	18521	678	5050	8,6	8,2	20096	67240	29,6	15,2
1965	12043	79164	870	10681	8,7	10,6	26605	311233	30,5	30,2
1970	19311	90978	869	9649	10,1	14,5	25216	252170	29,6	26,3
1973	20676	106237	964	8424	11,2	12,8	32360	240226	33,5	29,6

Forrás: Szegedi P.-né (1974)

Árnyaltabb a kép, ha az egy olvasóra jutó kölcsönzött kötetek számát tekintjük: Szerencs kivételével a járás községeiben 1955-65 között megduplázódott (15,4 kötetről 30,2 kötetre), utána azonban stagnált illetve kismértékben csökkent. E folyamat teljesen természetes, hiszen a vidéki olvasók egy része – akik korábban a szerencsi járási könyvtárból kölcsönöztek – saját települése könyvtárában is megtalálta mind a szépirodalmi, mind a szakirodalmi alapkötéteket. A szerencsi könyvtár olvasóinak életkori és foglalkozási összetétele jól tükrözi a korszak kultúrpolitikai alapelveit és törekvéseit (*3. táblázat*).

3. táblázat. Szerencsi könyvtár olvasóinak életkor szerinti és foglalkozási összetétele

Év	***Olvasók száma***	***14 év alatt***	***14-18 év***	***18 év felett***	***14 év felettiek fogl. megoszlása***		
					ipari fogl.	*mezőg. fogl.*	*egyéb*
1960	678	242	127	309	77	24	335
1965	870	333	210	327	71	6	460
1970	869	332	254	283	93	8	438
1973	964	448	214	302	109	9	398

Forrás: Szegedi P.-né (1974)

Különösen tanulságos a 14 év feletti olvasók foglalkozási megoszlása, ahol az ipari és mezőgazdasági foglalkoztatottak rendkívül alacsony értékei az 1960-70-es évek közművelődési irányelveinek fejlesztő, előrevivő szerepét teszik kétségessé és felszínessé. Természetesen ettől kedvezőbb a művelődés helyzete, hiszen az iskolai és üzemi könyvtárak (pl. Cukorgyár, Állami Gazdaság stb.) adatait nem ismerjük, a könyvtárak folyóirat-ellátottsága és éves rendezvényeinek

száma pedig határozottan emelkedett (*4. táblázat*), különösen a szerencsi járáshoz tartozó települések esetében. Több mint figyelemre méltó tény azonban, hogy 1974-ben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Könyvtár a szerencsi járás 27 községi könyvtára részére előfizette a Könyvtárost, s csak ez a folyóirat járt 15 település könyvtárába (pl. Alsódobsza, Sóstófalva, Szegilong, Baskó, Sima stb.).

4. táblázat. A szerencsi járás könyvtárainak folyóirat-ellátottsága (1965-1974)

Sorszám	***Helység***	***Folyóirat-ellátottság***		***A rendezvények száma***	
		1965	*1974*	*1968*	*1973*
1.	Alsódobsza	2	1	1	3
2.	Bodrogkeresztúr	5	9	1	25
3.	Bodrogszegi	5	1	9	12
4.	Csobaj	3	3	23	8
5.	Erdőbénye	4	1	3	11
6.	Golop	1	3	14	21
7.	Legyesbénye	1	4	6	18
8.	Mád	5	7	7	32
9.	Megyaszó	6	13		36
10.	Mezőzombor	4	6	15	6
11.	Monok	5	14	4	20
12.	Ond	2	1	3	12
13.	Prügy	4	6	3	14
14.	Rátka	4	1	11	13
15.	Sóstófalva	3	1		12
16.	Szegilong	7	1	6	7
17.	Szerencs	41	70	26	30
18.	Taktabáj		1	6	4
19.	Taktaharkány	5	12	15	17
20.	Taktakenéz	3	4	4	11
21.	Taktaszada	3	8	27	27
22.	Tarcal	4	16	27	96
23.	Tállya	3	1	4	20
24.	Tiszaladány		1		5
25.	Tiszalúc	6	16	6	60
26.	Tiszatardos		1	12	18
27.	Tokaj	28	34	26	46
28.	Újcsanálos	1	1	3	14
29.	Bekecs		1	2	26
30.	Abaújszántó	27	32	11	18
31.	Baskó		1		2
32.	Sima		1		
	Összesen:	**182**	**269**	**275**	**644**

Forrás: Szegedi P.-né (1974.)

A közművelődés szerves részét képezik a múzeumok és anyaguk egy részéből rendezett állandó és időszakos kiállítások. A mikrorégió mindhárom múzeuma bekapcsolódott az egész országot átfogó Tájak-Korok-Múzeumok szervezetébe. Mindhárom múzeum értékes helytörténeti gyűjteménnyel rendelkezik, Monok múzeuma Kossuth-emlékeket gyűjt, Tokaj múzeuma jelentős borászati eszközgyűjteménnyel, míg Szerencs a járásra vonatkozó anyag mellett kb. 650 ezer db képes levelezőlap gyűjteménnyel és jelentős ex libris anyaggal rendelkezett már az 1970-es években is.

Szerencs oktatási-művelődési szerepköre az elmúlt két évtizedben

Szerencs oktatási-, művelődési-, kulturális szerepköre, s évszázadok alatt felhalmozódó szellemi gazdagsága, lakóinak nyitottsága, valamint gazdasági dinamizmusa az 1980-as évek elejére szükségszerűvé és halaszthatatlanná tette a település jogi státuszának megváltozását. A szellemi-kulturális élet teljesítményei nehezen fejezhetők ki számokkal, az azonban egyértelmű, hogy az utóbbi két évtized teljesítményének mérlegét a városiasodó Szerencs esetében is a fenti szerepkörökkel együtt lehet megvonni, nem elvonatkoztatva a személyi feltételek kedvező alakulásától, s a középfokú városi funkciók által támasztott követelményektől. A változások iránya, mélysége és széles spektruma oly mértékű volt az elmúlt két évtizedben, mely önálló szakasz kijelölését követeli meg.

Az általános iskolai oktatást tekintve az igazi változás az 1987/88-as tanévvel kezdődött, amikor a „nagy iskola" (Hunyadi János) szétválása után ismét két alapfokú oktatási intézménye lett a városnak. A Hunyadi iskola örökösének tekintett Bolyai J. Általános Iskola fő feladatának tekintette a matematika emelt szintű oktatását, s a tehetséggondozást (Bolyai János Tehetséggondozó, Informatika Tagozatos és Általános Iskola). Az 1990/91-es tanévtől adaptált és az 5. osztálytól felmenő rendszerben alkalmazott speciális tehetségfejlesztő program – melynek alapjait a Debreceni Egyetem Pedagógiai-Pszichológiai Tanszéke dolgozta ki – hamar népszerű lett a szülők és a gyerekek körében (művészeti készségfejlesztő foglalkozások, emelt óraszámban tanított idegen nyelvek, számítástechnika szakkör stb.), s a jól felkészült tanulók sikeresen szerepeltek az országos döntőben matematikából, de a Verseghy Ferenc Nyelvművelő Versenyen elért második helyezés (1991/92. tanévben) is kiemelkedő (*Jubileumi Évkönyv 2001*). Az eredmények mérése elég összetett feladat: egyik módja lehet a 8. osztály befejezők továbbtanulása. A helyi gimnáziumban a tehetséggondozó program folytatódik, így sokan választják, de a reál tárgyakból kiemelkedő képességűek a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumban, a humán érdeklődésűek a Herman Ottó és a Zrínyi Ilona Gimnáziumokban tanulnak tovább.

A tehetségfejlesztő program kiválóan alapozza az általános intellektuális képességeket, melyek fontossága a középiskolai, majd egyetemi-főiskolai speciális tehetségfejlesztéskor domborodik ki, hiszen az itt végzett diákok a középiskolában is sikeresen teljesítenek, s csaknem kivétel nélkül folytatják tanulmányaikat a felsőoktatás valamelyik intézményében. Az iskolában folyó oktató-nevelő munka elismertségét mutatja, hogy évről-évre nő a környező településekről bejáró tanulók száma (*5. táblázat)*.

5. táblázat. A Bolyai János Tehetséggondozó, Informatika Tagozatos és Általános Iskola bejáró tanulóinak létszáma (1999-2004)

Bejáró tanulók	**1999-2000**	**2000-2001**	**2001-2002**	**2002-2003**	**2003-2004**
1. Mezőzombor	49	42	56	74	62
2. Bekecs	30	37	34	32	29
3. Taktaszada	4	3	8	15	17
4. Tállya	7	3	7	4	3
5. Prügy	1	1	2	5	6
6. Mád	5	7	5	3	6
7. Legyesbénye	6	9	6	5	4
8. Monok	2	2	4	4	7
9. Golop	1	1	1	4	5
10. Taktaharkány	2	1	2	6	7
11. Csobaj	1	1	1	1	
12. Rátka		5		2	
13. Megyaszó				1	1
14. Göncruszka					1
15. Tarcal					1
Összesen	**108**	**112**	**126**	**156**	**150**

Forrás: Városi Önkormányzat Művelődési Osztály

Az iskola profiljából is adódóan tanulóinak többsége kreatív, jó vizuális képességekkel rendelkező egyén, akiknek önkifejezési érzéke, a belső lelki-szellemi tartalmak kivetítése a sokféle tanórai és tanórán kívüli foglalkozásokkal biztosítható. A tehetséggondozó program bevezetése újabb lökést adott az iskolai sokszínűségnek (pl. angol és német nyelv oktatása 2. osztálytól, nyelvi táborok, környezet- és egészségvédelmi programok és táborok, zenés-táncos sportbemutatók, stb.) a hagyományos rendezvények meghittségét (pl. Pedagógus nap, Anyák napja, Karácsony stb.) is megőrizve. Az iskola nevelőtestülete, gazdasági- és technikai dolgozói nemcsak felkarolták e rendezvényeket, hanem önképzésükkel elősegítették az országos és megyei versenyeken elért sikereket, a jól működő gépezet egyik legfontosabb elemét és hátterét adva.

Az általános iskolai oktatást tekintve Szerencs egyik legfiatalabb intézménye a Rákóczi Zsigmond Általános Kéttannyelvű és Művészeti Alapiskola. Az 1987/88-as tanévtől funkcionáló intézmény tágas, modern, teljesen új épülete

mára kissé megkopott, de a benne folyó munka értékesebb és mindenképpen tartalmasabb lett. A fiatalos lendületű és összetételű tantestület a kor változásával mindig meg tudott újulni, s az új kihívásoknak napjainkban is meg tud felelni. Szerteágazó tevékenységével - pl. művészeti nevelés, kéttannyelvű (angol-magyar) oktatás, informatikai alapműveltség megszerzése, az enyhe értelmi fogyatékosok oktatása, stb. - vonzó nemcsak a városban élő gyermekek, hanem a környező településeken élők számára is (*6. táblázat).*

6. táblázat. A szerencsi Rákóczi Zsigmond Általános Kéttannyelvű és Művészeti Alapiskolába vidékről bejáró tanulók

Bejáró tanulók	**1999-2000**	**2000-2001**	**2001-2002**	**2002-2003**	**2003-2004**
1. Mezőzombor	26	10	19	22	27
2. Bekecs	42	73	72	73	89
3. Legyesbénye	8	4	6	5	8
4. Rátka			1	1	1
5. Monok	5	6	4	4	4
6. Csobaj					1
7. Prügy	5	4	6	6	8
8. Tállya	2	-	1	1	3
9. Taktaharkány	2	2	1	2	2
10. Megyaszó	1		1	3	3
11. Taktaszada	2	1	1		3
12. Alsódobsza					1
13. Mád	4	5	5	4	8
14. Golop	2				
Összesen	**99**	**105**	**117**	**121**	**158**

Forrás: Városi Önkormányzat Művelődési Osztály

Az elmúlt másfél évtized változásokkal tarkított oktatási-képzési profilváltásai után napjainkban egy jól összekovácsolódott, alkotó, megújulni mindig kész tantestület neveli, oktatja a diákokat e sajátos hangulatú, egyéni hagyományokkal rendelkező iskolában. A művészeti képzés keretében néptánc, dramatikus színjáték és képzőművészet tanszakon dolgozhatnak az érdeklődő gyerekek, a kéttanítási nyelvű képzés (1-8. osztályig), valamint a szabadidős tevékenységek és szakkörök sokszínűsége mind-mind azt eredményezik, hogy a tanulók egyre nagyobb hányada érkezik a környező településekről (pl. 2002/2003-as tanévben 121 fő, mely az iskola össztanulói létszámának /559 fő/ közel 21,7 %-a stb.), mutatva, hogy az iskola arculata, tevékenységi körei megfelelnek a szülők és a gyerekek igényeinek és a kor követelményeinek. Természetesen az eredmények sem maradnak el, a teljesség igénye nélkül néhány kiemelkedő (pl. tantárgyi versenyekben megyei 1-3. helyezés /pl. Biológia, Földrajz, Történelem, Angol, Német stb./, nemzetközi rajzpályázat I. helyezés, Országos Közlekedésbiztonsági Rajzpályázat különdíj, megyei diákolimpián első helyezés, majd országos III. helyezés 1991-

ben kézilabdából, Országos Diákolimpián 4. helyezés labdarúgásból 1999/2000-es tanévben, stb.) szintén alátámasztja azt a tényt, hogy magas színvonalú, sokoldalú, az egyéni individuális képességeket is figyelembe vevő oktatás folyik a fenti intézmény falai között. Az iskola kialakította hagyományait, visszatérő rendezvényeit, tevékenységeit szinte már várják a mikrorégió általános iskolái.

Szerencs alapfokú oktatási intézményeit tekintve, mindenképpen szólni kell a Scholtz Jenő Alapfokú Zeneoktatási Intézményről. A Zeneiskola, mely a Rákóczi Zsigmond iskolával közös épületben nyert elhelyezést, a nyitottság és az új törekvések iránti befogadókészség egyik legújabb megnyilvánulása. Népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint a tanulók száma és megoszlása évfolyamonként (*7. táblázat)* a 2003/2004-es tanévben, valamint az, hogy Erdőbényén (26 tanuló), Prügyön (25 tanuló), és Megyaszón (36 tanuló) is magas színvonalú kihelyezett képzést folytatnak.

7. táblázat. A Zeneiskola tanulóinak megoszlása évfolyamonként 2003/2004-es tanévben (fő)

Zeneóvoda	103
Előképző	56
1. o.	65
2. o.	44
3. o.	39
4. o.	33
5. o.	17
6. o.	6
I.	6
II.	3
III.	2
IV.	3
Összesen:	**377 fő**

Az intézményes zenei oktatás 1986. szeptemberében kezdődött, s 1991 végéig kihelyezett tagozatként működött a zeneiskola, majd a tanszakok és a tanulók számának növekedése lehetővé tette, hogy önállósuljon 1992. január 1-től. Az önálló működés óta a tanulói létszám közel másfélszeresére nőtt, s körzeti feladatokat is ellátva fogadja a bejáró tanulókat is. A zeneiskolában négy tanszakon folyik az oktatás, melyek közül legnépesebb a fúvós tanszak. Nem véletlen, hogy 1999-ben az iskola volt és jelenlegi növendékeiből önálló iskolai fúvószenekar (30-35 tag) alakult, mely az iskolai és városi rendezvényeknek egyaránt érdekes és igényes színfoltja. 2001-ben az iskola felvette Scholtz Jenő nevét, tisztelegve ezzel a város zenekultúrájának kiemelkedő személyisége előtt. Az elmúlt évek fejlődését és az elért eredményeket tekintve megállapítható, hogy visszaigazolva látszik az alapítói szándék: s az iskola egyre színvonalasabban látja el Szerencs és vonzáskörzete zenei nevelését.

Az alafokú oktatás tekintetében is tudatosan vállalta és vállalja a körzetközponti szerepét, s lehetőségeihez mérten mindent megtesz azért, hogy kisugárzó és vonzereje e téren is növekedjen. Az 1997-ben Szerencs központtal megalakult Közoktatás Ellátási Körzet célja a közoktatási feladatok szakmailag és gazdaságilag hatékony ellátása és koordinálása. A szakfelügyelői rendszer megszűnése óta (1986) az általános iskolák, főleg a kistelepüléseken magukra maradtak. Saját erőből szinte lehetetlen megoldaniuk a pedagógus át- és továbbképzéseket, más óvodák, iskolák sikeres gyakorlatának megismerését, a vidéki gyermekek esélyegyenlőségét. Az intézményvezetők magukra maradtak problémáikkal, tanügyi-igazgatási szakember hiányában a törvények, rendeletek értelmezésére s főleg egységes alkalmazására sem volt lehetőség. Az iskolák és óvodák izolálódásának veszélyeit felismerve 1997 novemberében 22 település összefogásával jött létre a szerencsi Közoktatási Ellátási Körzet. (21 óvodában 1912 gyermek, 153 óvónő; 20 iskolában 5652 tanuló, 448 tanító és tanár tartozott 2002-ben hozzá). A társult települések elsősorban a logopédiai ellátást sürgették, s a szerencsi bölcsőde helyén kialakított Körzeti Nevelési Tanácsadó Pedagógiai Szakszolgálat felszereltsége minden jogos, reális igényt kielégít e téren is. A Szerencsi Körzeti Pedagógiai Szakszolgálat tevékenységének egy részét a *8. táblázat* tartalmazza.

A pedagógiai szakmai szolgáltatás keretében tantárgyi körzeti versenyek, pedagógus át- és továbbképzések, óvónői konferenciák, szaktanácsadó rendszer létrehozását, felnőttoktatás megszervezését és „helyettesítési rendszer" működtetését is hatékonyan végzik a Közoktatási Ellátási Körzet keretén belül. Mintegy 16 szakmai munkaközösség (pl. természettudományi, gyógypedagógiai, angol nyelvi, óvodapedagógiai stb.) tevékenységét koordinálják és fogják össze a szerencsi Közoktatási Ellátási Körzetben. A Pedagógiai Szakszolgálat munkájába, ellátási területébe a város két középfokú oktatási intézménye 14-18 éves korú tanulóinak és tanárainak alaptevékenysége is szervesen beletartozik (*Jakab Ferencné 2002).*

Szerencs iskolavárosi rangját jelentősen emelik *középfokú iskolái.* A gimnáziumi szakosított tanterű osztályok és a speciális irányú szakképzés révén a beiskolázási körzetük az egész mikrorégióra kiterjedt. Az új szervezésű és az új épületben működő (a gimnázium 1969-től) középiskolák korszerűsödtek, javultak az oktatás feltételei, csökkent az egy osztályteremre jutó tanulók száma, s az új kollégiummal (1994) kedvezőbbé vált a tanulók diákotthoni elhelyezése.

A Bocskai István Gimnázium is élt az oktatás terén egyre szélesedő lehetőségekkel és az 1970-es, 80-as évek előzményeire (az 1970-es években két tagozatos /orosz, matematika/ és egy-két általános tantervű osztály működött szaktantermi oktatással, az 1980-as években a fakultációs oktatás /pl. gépírás és gyorsírás, gépkocsivezetés, államigazgatási, idegenvezetői stb./ kötelezővé tétele, majd lassú hanyatlása) támaszkodva, a rendszerváltozást követő években nagy változások kezdődtek.

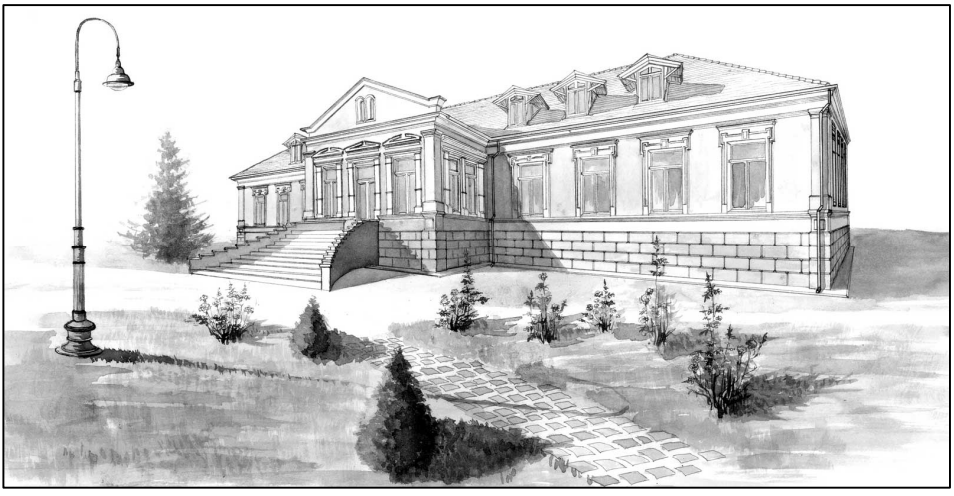

Középiskolai kollégium (Papp László rajza)

8. táblázat. Szerencsi Körzeti Pedagógiai Szakszolgálat tevékenysége 1997. november-2002. augusztus 31. között

Település	Vizsgálatba és terápiába bevontak száma		Összesen	Az összesből		Az összesből logopédiai kezelésben részesült		Ebből beszédhibája megszűnt
	óvoda	*iskola*		*Szakértői Bizottság elé küldött*	*Fogyatékossá nyilvánított*	*óvoda*	*iskola*	
Abaújszántó	134	146	280	25	11	93	57	64
Alsódobsza	49	15	64	3	1	36	5	28
Bekecs	176	267	443	6	4	96	53	61
Erdőbénye	71	109	180	7	4	50	69	51
Golop	48	30	78	7	5	24	6	9
Legyesbénye	91	137	228	14	5	38	12	17
Mád	166	155	321	11	6	140	25	78
Megyaszó	186	191	377	45	25	86	93	92
Mezőzombor		306	493	58	33	117	79	78
Monok	187	82	137	9	7	11	18	14
Prügy	55	188	417	44	24	125	28	67
Rátka	229	54	121	10	3	34	9	21
Sóstófalva	67	1	28	1		16	1	7
Szerencs	27	1497	2184	30	21	312	261	298
Taktaharkány	687	144	432	42	17	171	35	61
Taktakenéz	288	69	123	24	16	30	31	30
Taktaszada	54	184	367	40	29	106	53	86
Tállya	183	82	187	4	2	74	29	61
Tiszalúc	105	306	638	42	25	172	119	143
Újcsanálos	332	50	104	11	5	25	17	22
Mindösszesen	**54**	**4013**	**7202**	**433**	**243**	**1756**	**1000**	**1288**

Körzeten kívüli településről összesen 32 fő, tehát mindösszesen 7234 fő.
Forrás: Együtt egymásért (2002)

A gimnázium vegyes profilú intézménnyé alakult (*9. táblázat)*, alkalmasabbá válva ezzel a helyi és a vonzáskörzeti igények kielégítésére. 1991-ben az országban az elsők között indult a hatosztályos gimnáziumi oktatás. Ezek az osztályok kitűnő közeget jelentenek tehetséges, ambiciózus, teljesíteni tudó és akaró tanulók számára. Itt tesznek a legtöbben sikeres középfokú, illetve felsőfokú nyelvvizsgát, nem ritkán két nyelvből is, felvételi arányuk is közel 100 %. A korábbi gyors- és gépírás gyakorlati fakultáció országos sikerei egy 1988-ban szerveződött új iskolatípusnak alapját képezték a gimnázium keretein belül. A két évfolyamos gyors- és gépíró szakiskoláról van szó, melynek megszervezését ekkor engedélyezte a Művelődési Minisztérium. A jelentkezők óriási létszámából felvételi alapján 36 tanulót iskoláztak be, s az osztály 1989 szeptemberében indult. Az új képzési formák megjelenésével növekedett a tanulói létszám, de ami lényegesebb, 17-re emelkedett az osztályok száma (*9. táblázat)*, s az 1990/91-es tanévben jelentkezett először a teremhiány, mint valós probléma (*Gál. A. – Nyíri T. – Vitányi B. 2004)*.

9. táblázat. Az osztályok számának alakulása

Év	Oszt. száma	Négy-oszt.	Gépíró sz.	Hatosz-tályos	Közg. sz.	Rendészeti	13. évf.
1989/90	15	14	1				
1990/91	17	15	2				
1991/92	16	13	2	1			
1992/93	16	12	2	2			
1993/94	17	12	2	3			
1994/95	18	12	2	4			
1995/96	18	11	1	5	1		
1996/97	18	10		6	2		
1997/98	19	9		6	3	1	
1998/99	20	8		6	4	2	
1999/00	21	7		6	5	3	
2000/01	22	7		6	5	4	
2001/02	23	7		6	5	4	1
2002/03	25	9		6	4	4	2
2003/04	25	9		6	4	4	2

Forrás: Bocskai I. Gimn. 50 éve

1995-ben megkezdte működését a közgazdasági szakközépiskola idegennyelvű gépíró- és gyorsíróképzéssel. Időközben a 4+1-es közgazdasági irányultságú képzési formára váltva az ötödik év végén felsőfokú ügyintéző titkári vagy idegenforgalmi ügyintéző végzettséget adnak. A bővülő képzési formák újabb szeleteként 1997-ben indították a rendészeti tagozatot, amely államigazgatási-, rendőrtiszti- és katonai főiskolára illetve jogi egyetemre készíti fel a diákokat. A strukturális átalakulás újabb szegmenseként 2001-től a 13.

évfolyam (idegenforgalmi ügyintéző, ügyintéző titkár stb.) megszervezése az érettségizett diákoknak szakmai képesítést nyújtó képzési formákat ajánl, 2004/2005-ös tanévtől kezdődően pedig a Kodolányi János Főiskolával közösen indították el a felsőfokú szakképzést (idegenforgalmi szakmenedzser /szálloda szakon). A 4. szemeszter végén szakmai záróvizsgával záruló képzés továbbképzési lehetőséget ajánl – megfelelő tanulmányi eredménnyel – a tanulmányok folytatására főiskolán, és diplomát szerezhetnek. Mindez azt tükrözi, hogy az iskola előre menekül, annak a felismerésnek a tudatos megvalósítására kerül sor, amikor az iskola alkalmazkodik a megváltozott társadalmi igényekhez és megpróbálja a fejlődést elősegíteni azzal, hogy olyan szakembereket képez, akikre az elkövetkező évtizedekben sokkal nagyobb számban lesz szüksége a mikrorégiónak.

A lehetőségek bővülésével megnőtt az érdeklődés e dinamikusan fejlődő intézmény iránt, az utóbbi években a tanulólétszám fokozatosan emelkedett (*10-11. táblázat)*, az érettségizettek száma az elmúlt 10 évben megduplázódott, 2003/04-es tanévben 25 osztályban 792 diák tanult. A megnövekedett tanulólétszám belső átalakítást, új tantermek kialakítását tette szükségessé, s a Bocskai István Gimnázium és Szakközépiskola a város legnagyobb intézményévé vált, mind a tanulólétszám, mind a foglalkoztatott pedagógusok tekintve.

10. táblázat. A tanulói létszám változása 1991-2004 között

Év	Gimnázium	Gépíró szakisk.	7-8 évf.	Közg. szak-köz.	13. évf.	Összesen
1991/92	366	65	34			465
1992/93	329	64	58			451
1993/94	324	67	49			440
1994/95	367	62	47			476
1995/96	340	30	54	30		454
1996/97	353		50	65		468
1997/98	348		55	95		498
1998/99	387		63	129		579
1999/00	404		57	161		622
2000/01	448		64	164		676
2001/02	493		62	164	22	741
2002/03	499		66	161	47	773
2003/04	533		76	133	50	792

Forrás: Bocskai I. Gimn. 50 éve

Az iskolavezetés elkötelezettsége, menedzsment szemlélete és a szellemi megújulás iránti igényének eredménye, hogy a kilencvenes évek elejétől folyamatosan emelkedik a szakmai színvonal az intézményben. A szakos ellátottság 100 %-os, minden nevelő rendelkezik egyetemi végzettséggel, illetve jelenleg szerzi meg az egyetemi diplomát (nyelvszakosok), 50 főállású nevelő és 12

óraadó biztosítja az oktatást (*Gál. A. - Nyíri T. - Vitányi B. 2004)*. Már 1990-től angol és német anyanyelvű tanárok segítették az idegen nyelv tanulását, ezen kívül széles választási lehetőségük van a tanulóknak: franciát, latint, lengyelt és oroszt egyaránt tanulhatnak, amennyiben kedvet éreznek hozzá. A tanulók hazánkban még ritkaságnak számító szolgáltatásokat is igénybe vehetnek: kondicionáló terem, saját teniszpálya, szauna, gazdag könyvtár s a hamarosan elkészülő uszoda. A nappali rendszerű oktatás mellett az intézmény esti oktatás keretében lehetőséget biztosít a felnőttek részére az érettségi megszerzésére. Ebben az oktatási formában évente 40-50 felnőtt érettségizik, javítva ezáltal munkaerő-piaci esélyeit.

11. táblázat. A tanulói létszám változása 1995-2004 között

Tanév	Nappali létszám	Felnőtt létszám	Összes
1995/96	454	347	**801**
1996/97	468	342	**810**
1997/98	498	242	**740**
1998/99	579	344	**923**
1999/00	622	458	**1080**
2000/01	676	548	**1224**
2001/02	741	414	**1155**
2002/03	773	364	**1137**
2003/04	792	256	**1048**

Forrás: Bocskai I. Gimn. 50 éve

Az eltelt évtizedekben a gimnázium sokrétű, szerteágazó kapcsolatrendszert épített ki bel- és külföldön egyaránt, több alkalommal szervez olyan találkozókat, ahol a gazdasági élet és a tudomány képviselői fejtik ki nézeteiket a régió fejlődéséről, cserélhetnek véleményt. A Bocskai István Gimnázium és Szakközépiskola a város szellemi bázisa, amely mindig nyitva áll a tudásukat gyarapítani kívánó diákok és felnőttek előtt, vezetőinek és pedagógusainak korszerű gondolkodásmódja, dinamizmusa kihat az egész város szellemi életére.

*A 118. sz. Ipari Szakmunkásképző*1971 óta önálló, saját épülettel rendelkező oktatási intézmény. Az új épületbe költözött intézmény profilját az 1970-es években a korabeli elképzeléseknek megfelelően a fémipari szakmák (41 %) és a kapcsolódó ágazatok erős dominanciája miatt a szocialista nagyipar utánpótlásaként határozta meg. Bizonyos gyáripari szakmák (pl. géplakatos, villanyszerelő stb.) mellett vonzóvá tette az iskolát a környékbeli tanulók számára (1972/73-ban a tanulók 92 %-a bejáró!) tanulható a fodrász és autószerelő szakma, ami rendkívül népszerű és mind a mai napig meghatározó az iskola karakterét tekintve, sajnos ezzel párhuzamosan a tradicionális szakmák szinte teljesen eltűntek. A tanulók létszáma 450 fő körül mozgott, őket 16-17 osztályban 28-30 szakmai csoportban képezték, s e téren alig történt változás az 1980-as években (csak 1989/90-es

tanévben emelkedik 600 fő fölé a tanulói létszám). Jelentősebb strukturális átalakulásnak nyoma sincs,de az épület folyamatos felújítása mellett az oktatásban használatos eszközök folyamatos bővítésére sor kerül. Kiemelt hangsúlyt kapnak az órán kívüli (szabadidős) tevékenységek, s általában 8-10 féle szakkör működött az iskolában eredményesen (*Jászay Z. et. 2001).*.

Jelentős áttörés az iskola szervezeti-, szerkezeti- és oktatási struktúrájában csak a rendszerváltozás éveiben bontakozhat ki, ez egyben ki is kényszeríti a lezajló arculatmódosulást. Az intézmény vegyes profilú szakképző intézet lesz, ahol az ipari jellegű szakmák elvesztik vonzerejüket, s egyre meghatározóbb szerepet kezd játszani a szolgáltató szektor (pl. édesipari termékgyártó, fodrász, ruházati ágazatok stb.) szakemberigényének kielégítése. A gazdasági-társadalmi változások új kihívásai között prioritást kap, hogy 1991-től önkormányzati kézbe kerül az iskola, ez gazdasági szempontból komoly nehézség, hiszen a szűk költségvetés nem teszi lehetővé csak a mindennapos működést. Az 1990-es évek közepétől dinamikusabbá válik a fejlődés – ennek előfeltétele, hogy 1993. január 1-től lehetővé válik a középiskolai képzés beindítása –, különösen a középiskolai osztályok (irányítástechnikai műszerész, ruhagyártó, elektroműszerész), valamint új, hároméves képzési formák (pl. gáz- és vízvezeték szerelő, központi fűtésszerelő stb.) és ezeket segítő saját tanműhelyek létrehozásával. A képzési profil módosulása, a szakmastruktúra megváltozása, a gyakorlati képzés új alapokra és forrásokra történő helyezése és az oktatás személyi feltételeinek változása lehetővé tette, hogy a Szerencsi Szakmunkásképző- és Szakközépiskola gyakorlatilag megtartotta tanulói létszámát (*12. táblázat)*.

12. táblázat Iskolai létszám változása az 1990-es évek közepétől

Év	Szakközépiskola	Szakiskola	Összesen
1994	21	583	604
1995	86	440	526
1996	134	444	578
1997	137	410	547
1998	136	359	495
1999	157	354	511
2000	167	374	541
2001	186	460	646

Forrás: 110 éves a szakképzés Szerencsen

A képzési profilban egyre hangsúlyozottabb a szakközépiskolai forma (*13. táblázat)*, az itt tanulók száma folyamatosan emelkedett (186 tanuló ez 28,7 %). A Szerencsi Szakképző Iskola (2001-től) a település, a régió gazdasági környezetének változására érzékenyen reagálva gyökeresen átalakította szakmai-képzési arculatát, szélesebb műveltséget, kreativitást, továbbtanulási készséget alakítva ki tanulóiban, s így a harmadik évezredben is betölti azt a funkcióját, amit eddig is sikerrel látott el.

13. táblázat. Szakközépiskolai profil alakulása 1993-2001 között

Szakmák	93/94	94/95	95/96	96/97	97/98	98/99	99/00	00/01	01/02
irányítástechnika	1	1	1	1	1				
édesip. termékgyártó			1	1	1	1			
ruhagyártó				1	1	1	1		
házt.-elektr. műsz.						1	1	1	1
közlekedési							1	1	1
informatikai								1	1
Összesen	**1**	**1**	**2**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**

Forrás: 110 éves a szakképzés Szerencsen

A közművelődési intézmények művelődési-kulturális szerepkörének átértékelődése, a felhalmozott szellemi gazdagság közvetítésének új lehetőségei Szerencsen is adottak, és az infrastrukturális feltételek fokozatosan bővülnek. Ennek egyik megnyilvánulása a Vármúzeum négy állandó kiállítása – melynek részletes elemzését mellőzzük -, valamint a Városi Kulturális Központ, amely szintén a várban lelt otthonra. Az 1991. július 1-én alapított új kulturális-, közművelődési intézmény az elmúlt évtizedben igazolta létjogosultságát.

A város lakosságának többsége, önkormányzata helyesen gondolja azt, hogy a Rákóczi-vár korábbi nevéhez és szelleméhez csak akkor lehet méltó, ha az érzelem és a lélek működésének fő alkotóműhelyévé válik az értelem. Ha az itt élő és ide látogató polgárok megtalálják benne a közélet fórumát, és a helyi alkotó értelmiség második otthonává válik.

A Városi Kulturális Központban a szabadidős tevékenységeket és a szórakozási lehetőségeket biztosító művelődésszervezők a klub-övezetben arra törekszenek, hogy minden korosztály megtalálja az érdeklődésének megfelelő programot vagy programokat.

Az a cél, hogy felkeltsék az emberek igényeit az olyan autonóm közösségek iránt, akik nagyon sokat tesznek a népművészet, a tájegység történelmének, gazdaságának, kultúrájának ápolása érdekében. Mindez színházi előadások (pl.: Eger, Miskolc) és bálok (Katalin, Erzsébet, Szilveszter stb.), valamint játszóházi foglalkozások és módszertani vásárok szervezésével és lebonyolításával történik. Fontos megemlíteni a nemzetközi, országos, regionális és lokális programokat, amelyek e központ nélkül nem jöhetnének létre:

- Helytörténeti tudományos tanácskozás (évente)
- Felső-magyarországi népi díszítőművészeti kiállítás (kétévente)
- Nemzetközi Nyári Szabadegyetem (a külföldön magyar nyelvet tanulók részére – évente)
- Gazdaképző Népfőiskola (évente)
- Szüreti Karnevál (minden páratlan évben)
- Országos Férfikari Kórustalálkozó (kétévente)
- Zempléni Nyári Tárlat (négyévenként)

- Zempléni Művészeti Napok (évente)
- Tárogatósok Nemzetközi Találkozója (háromévenként)
- Pedagógus Kórusok találkozója (évente)
- Juniális: a vár születésnapjának megünneplése (évente)
- Népművészeti Alkotótábor – általános iskolások részére (évente).

A település ismételt várossá nyilvánítása (1984) és az ehhez is kapcsolódó impozáns művelődési-oktatási infrastruktúra kiépülése lehetővé tette, hogy Szerencs egyre több városi, megyei és országos rendezvénynek lett a színhelye. Az oktatás és a művelődés minden szintjét érintő pozitív változások eredményeként a középfokú intézmények igazolták létjogosultságukat, beilleszkedve a középfokú oktatás differenciálódó rendszerébe a város és a mikrorégió szellemi életének egyre fontosabb bázisává váltak, széleskörű hazai kapcsolatokat teremtettek, nem egy esetben nemzetközi kapcsolatokat építettek ki. E tendenciák jól illeszkednek az országos oktatási-művelődési-képzési elvárásokhoz s a régió lakosságának igényeihez. A szemléletváltozás keretei adottak, melyek tartalommal való kitöltése a mindenkori helyi viszonyokra reálisan adaptálva differenciáltan oldható meg. Mindez Szerencs esetében is egyértelműen azt jelentette, hogy a formai megújulás és gazdagodás mellett döntő fordulatnak kellett bekövetkeznie a tartalmi kérdésekben, s ez az oktatási-művelődési szerepkörben is súlyponteltolódást eredményezett. A korábbi időszak tömegrendezvényeit, gigantomániás, egysíkú és egyveretű oktatási-művelődési profilját átlépve a differenciált, szűk rétegek eltérő igényeit is kielégítő képzési-oktatási, valamint kulturális-művelődési és szabadidős rendezvények összehangolt, széleskörű és koncepcionális kínálata kell, hogy megvalósuljon a felnövekvő új generáció igényeinek és lehetőségeinek maximális figyelembevételével.

Irodalom

Angyal B.: A szerencsi járás monográfiája. Szerencs, 1955. p. 188.

Barna J.: Szerencs és vidéke. In: Magyar Városok Monográfiája. Budapest, 1931.

Beluszky P.: Adatok Szerencs vonzáskörzetéhez. In: Borsodi Földrajzi Évkönyv V. kötet (szerk.: Peja Gy. - Frisnyák S.). Miskolc, 1964. pp. 45-54.

Bencsik J. - Várhelyi Gy. (szerk.): Adatok Szerencs és a Dél-Zemplén történetéhez I. Szerencs, 1995. p. 135.

Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye. Budapest, 1911.

Csider A.-né: A Rákóczi Zsigmond Általános Kéttannyelvű és Művészeti Alapiskola Évkönyve (2002/2003). Szerencs, 2002. p. 65.

Deák G.: A II. Rákóczi Ferenc Könyvtár és a hálózat könyvtárai. In: Borsodi Könyvtáros 16. szám. Szerencs, 1965. pp. 2-3.

Frisnyák S.: Történeti földrajz. Nyíregyháza, 1986. p.
Frisnyák S. - Gál A. (szerk.): Szerencs és környéke. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. p. 318.
Frisnyák S. - Gál A. (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. p. 333.
Gál A. - Nyíri T. - Vitányi B. (szerk.): Bocskai István Gimnázium 50 éve. Szerencs, 2004. p. 392.
Jakab F.-né (szerk.): A szerencsi közoktatás ellátási körzet öt éve (1997-2002). Szerencs, 2002. p. 176.
Jászay Z. et. (szerk.): 110 éves a szakképzés Szerencsen. Szerencs, 2001. p. 110.
Kókai S.: Szerencs térszerkezeti helyének változása a XIX. sz. folyamán. In: Szerencs és környéke. Szerencs – Nyíregyháza, 2002. pp. 103-114.
Lapis Andrea: Szerencs település múltja, jelene, jövője és az oktató-nevelő munka kapcsolata. (Szakdolgozat) Szerencs, 1997. p. 36.
Somogyi I.: Kertmagyarország felé. Budapest, 1941. p.
Szegedi P.-né: A szerencsi járás közművelődési könyvtárhálózatának története (1953-73). Szerencs, 1974.
Térfi Gy.: A közoktatás Magyarországon. Budapest, 1908. p. 109.
Zempléni Z. (szerk.): Jubileumi évkönyv. Az első állami elemi népiskola alapításának 100. évfordulója alkalmából. Szerencs, 2001. p. 88.

Szerencs egészségügye és sportja Szántó J. Endre Egyesített Szociális és Egészségügyi Intézet (ESZEI)

Vitányi Béla

„… könnyen visszanyerhetünk
akármilyen kincset, ám ha egyszer elveszett
az ember élte, vissza sose hozható.”
Euripidész

A rendelőintézet története

Szerencs város és környéke mintegy 60000 lakójának régi igénye volt, hogy olyan vizsgálatok miatt, amelyek ambulánsan elvégezhetők, ne kelljen Miskolcra bejárni. Egy beteg ember számára az utazás fizikailag és pszichésen nagyon megterhelő, magát a betegséget is negatív irányban befolyásolja.
Ilyen indíttatásból a Szerencsi Városi Tanács 1984-ben megalapította a rendelőintézetet, melynek irányítása az akkori művelődési, egészségügyi- és sportosztályhoz tartozott. Maga a rendelőintézet önálló egységként szervezte a terület alapellátását, szakellátását, anya- és gyermekvédelmi munkáját, és az 1985-től szervezett Gazdasági Hivatal révén a Bölcsőde, a Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat és az Öregek Napközi Otthona gazdasági tevékenysége is ide tartozott.

A rendelőintézet - egymástól aránylag távollévő - három épületben fogadta a betegeket. Beindításkor az alábbi szakrendelések működtek: munkaalkalmasság, nőgyógyászat, gyermekgyógyászat, tüdőgondozó, röntgen, laboratórium, szemészet, fül-orr-gégészet, fizikoterápia, üzemi fogászat, EKG, főorvosi felülvizsgálat, pszichiátria, alkoholgondozás, bőr- és nemi beteg -gondozás, diabetikus gondozás. A sportorvosi rendelést az alapellátás keretében végzik, emellett van MSZSZ nőgyógyászat és gyermekgyógyászat.

Kezdetben túlnyomórészt részfoglalkozású orvosok jártak ki Miskolcról, de a város tíz szolgálati lakást épített folyamatosan, illetve a már rendelkezésre álló négy szolgálati lakásuk meglétével lehetővé vált az orvosok letelepítése és teljes munkaidejű foglalkoztatása.

Az alapellátásban négy körzeti orvos, két körzeti gyermekorvos, három körzeti fogorvos dolgozott, ezzel együtt központi orvosi ügyelet működött, melyhez tíz orvosi körzet tartozott 24000 lakossal. 5 évvel ezelőtt másutt még

csak tárgyaltak róla, mi már vállalkozásnak átadtuk az orvosi ügyelet működtetését. Az alapító okirat az egészségügyi ellátás koordinálását, működtetését az intézmény vezetőjére bízta. 1985-ben a betegforgalom 81815 fő volt.

Szerencs városa 1988-ban a Megyei Tanács segítségével az idősek éjjel-nappali ellátására 220 ágyas szociális otthont alapított, melynek területén kijelölte az újonnan felépítendő 30 munkahelyes rendelőintézetet.

1990. augusztus 23-án az akkori népjóléti miniszter, dr. Surján László adta át az új járóbeteg-szakellátást szolgáló új épületet. Ennek felépítésében az akkori Városi Önkormányzat és személyesen Magda Gábor polgármester úr döntő szerepet játszott. A pénzügyi alapok megteremtéséhez 50 millió forint értékben lakossági kötvényt bocsátottak ki.

Méltatlan lenne, ha nem emlékeznénk meg az akkori megyei főorvosról, dr. Szabó Istvánról. Helyben a tervezés dr. Budaházy Emil, a kivitelezés dr. Argay László igazgatók nevéhez kötődik 1991-ig. Azóta dr. Bobkó Géza vezeti az intézetet. Kezdetben ideiglenesen bízták meg, mivel a kétpólusú egészségügyi modellben nem volt helye a szakrendelőknek. Ennek megfelelően módosították az alapító okiratot, és létrehozták az Egyesített Szociális és Egészségügyi Intézetet. Az ESZEI hatáskörébe tartozott minden szociális és egészségügyi tevékenység, ami a város területére terjedt ki.

1991-től fokozatosan bővült a szakellátás. Az addigi szakrendelések, melyeket részfoglalkozásban láttak el, később már teljes óraszámban (heti 30 orvosi óra) főfoglalkozású orvosokkal álltak a betegek rendelkezésére. Profilbővítésre is sor került: sebészet, reumatológia, gyermekszemészet, kancsalszűrés, UH szakrendelés beindítása, ortopédia, gyógytorna.

1992-től tovább bővült a szakellátás, négy háziorvosi rendelő és egy gyermek-háziorvosi rendelő vállalkozási formában kezdte meg működését. Az alapellátás koordinálását az Önkormányzat az intézetre bízta. A vállalkozási szerződések megkötése kapcsán minden orvossal sikerült békésen megállapodni, elszámolni. Több dolgozó nem kívánt kimenni a vállalkozó orvosként (háziorvosok, üzemorvos, ügyelet, fogorvos), őket itt, az intézetben helyezték el, tehát senkit nem hagytak magára, mindenkinek gondoskodtak a munkahelyéről.

Új szakellátások indultak: II. Belgyógyászat, EKG, gasztroenterológia, urológia, foglalkozás-egészségügyi szakellátás, pszichológiai szakellátás. Amikor az egészségügy átalakulása kapcsán bizonyos szolgáltatások veszélybe kerültek, és átmenetileg nem finanszírozták őket (sportorvoslás, foglalkozás- egészségügy és MSZSZ- ek), az intézet azokat akkor is saját erőből működtette, majd amikor stabilizálódott a helyzet, s az egészségügyi vezetés belátta ennek szükségességét, megkapták rá a finanszírozást.

Az intézet elsők között vállalta a foglalkozás-egészségügyi feladatok ellátását (csaknem száz cégét Szerencs és környékén), így jelentős bevételre tett szert, amit fejlesztésre fordítottak. Olyan érdekeltségi rendszert alakítottak ki, melyben motivált volt az orvos, a nővér és az alkalmassági vizsgálathoz szükséges társszakmák végzői is.

1996-tól beindult a szakrendeléseknél is a vállalkozási forma, majd fokozatosan több szakrendelés kezdett működni ebben a formában. Jelenleg tizenkettő élő vállalkozási szerződése van az intézetnek (a sebészettől az ortopédián keresztül a gyermekgyógyászati MSZSZ- ig). Az OEP szerződés és a terület ellátási kötelezettsége az intézeté. Az itt dolgozó szakorvosok szabadfoglalkozású vállalkozóként dolgoznak, vagy gazdasági társaságot alapítottak, s a bevétel után kapják a részarányos díjazásukat. Ezzel érdekelté tették őket a betegellátásban. Az intézet biztosítja a szakdolgozókat, a rendelőket, eszközöket, műszereket, gyógyszereket, informatikát. Tehát a működtetés ott, az ESZEI–ben maradt. Azóta ezeken a helyeken nincs reklamáció, elégedettek lettek a betegek. Míg korábban az ESZEI kereste az orvosok kegyeit, manapság ők válogathatják meg a pályázók közül a legtehetségesebbeket, de a gazdasági feltételeket a menedzsment szabja meg.

A közalkalmazotti státuszból a vállalkozási formába való váltás szigorúan az orvos személyes döntésén alapult. Az intézetvezetés valamennyi orvosának felajánlotta a lehetőséget, de sokan a közalkalmazotti biztonságról nem kívántak lemondani (pl.: szemészet, nőgyógyászat, labor, bőrgyógyászat dolgozói).

1. kép. Egészségügyi Központ

Jelenleg működő szakellátásaik és szolgáltatásaik a következők: belgyógyászat I., belgyógyászat II., sebészet, nőgyógyászat, gyermekgyógyászat, fül-orr-gégészet, szemészet, bőrgyógyászat, ideggyógyászat, ortopédia, urológia, reumatológia, pszichiátria – addiktológia, tüdőgyógyászat, gasztroenterológia, laboratórium, röntgen, ultrahang, fizikoterápia, foglalkozás-egészségügy és szakrendelés, pszichiátriai gondozó, tüdőgondozó, gyógytorna, sportorvosi rendelés, MSZSZ nőgyógyászat és gyermekgyógyászat.

Az 1999. évi betegforgalom 139141 fő volt, a napi átlagforgalom 589 fő. Hogyan változott az egészségügy helyzete 5 év alatt?

Az intézet különböző pályázatokon vesz részt, melyek (amennyiben sikeresen végződnek) a saját bevételeikkel együtt, fedezetet nyújtanak nagy értékű műszerek illetve eszközök cseréjének finanszírozásához. (1997-ben 20 millió forint értékű műszerfejlesztés történt, melyet pályázat útján nyertek el). A saját erőt az Önkormányzat mindig biztosította. Jelenleg a 15 éves röntgen berendezést szeretnék lecserélni. Az intézet vezetése állandóan nagy gonddal ügyelt arra, hogy orvosai, szakdolgozói a kor növekvő elvárásainak megfelelően minél magasabb tudásszinttel rendelkezzenek. Óriási tapasztalatot szereztek az 1988–1993 között az intézet szervezésében a WHO által jegyzett és felügyelt „alapellátási modell-program" végrehajtásával. Ennek kapcsán több dolgozó külföldön volt, közülük két orvos kandidált.

1993. február 23-án szélvihar ledöntötte a kazánház kéményét. Az intézet a –10 C-fokos hidegben – fűtés nélkül maradt, s még a 220 fő idős gondozott békésen pihent, addig azonnal válságstáb alakult, hogy elhelyezhessék őket estig, mire lehűl a szobákban a levegő. Minden dolgozó, a város számos intézménye megmozdult, így este 7-re megoldódott a gond. Ez katasztrófahelyzet volt, az országos médiák óránkénti jelentéseket kértek, s megyei válságstáb is alakult dr. Sedlák Mária vezetésével.

A helyi ÁNTSZ-szel rendszeres szakmai továbbképzéseket terveztek az alapellátás részére, illetve a szakmai kérdéseken túl is a megtépázott szakmai és emberi kapcsolatok helyreállítására. Szakdolgozók részére kihelyezett továbbképzéseket tartottak az „Ápolás minőségéért", „Hospice", „Ápolási Etika" témakörökben. A kihelyezett továbbképzések előnyei, hogy helyben vannak, és könnyen elérhetőek a környező falvak egészségügyi dolgozói számára is. Az intézetvezetés koncepciója a magas szintű szakmai elvárások teljesítése, melyhez igyekszenek anyagi segítséget nyújtani. Arra viszont szintén van példa, hogy aki nem felel meg az elvárásoknak, attól megválnak. A munkán túl közös kulturális és sportprogramokkal szeretnék az intézet dolgozói között meglévő jó szellemet fenntartani. Az egészségügyi dolgozók részére az év egyetlen napja, a „mi napunk": a Semmelweis nap, melyet szakmai és kulturális programokkal színesítenek, és lehetőség szerint anyagi elismerést is biztosítanak a dolgozóknak. (2000. július 1-én mindenki egyhavi jutalmat kapott). Rendezvényeiket az Orvosi Kamarával vagy az EDDSZ helyi szervezetével rendezik. Kétévente bált szerveznek az egészségügyben dolgozók részére. A műsort saját dolgozóik nyújtják, ahol az aktuális témákat dolgozzák fel vidám előadásban. Nagyobb lélegzetű kirándulásokat szerveznek nemcsak belföldre, hanem Olaszországba és Szlovákiába is. Dolgozóik részére hetente van lehetőség aerobic tornára, félévente túrázásra, illetve színházlátogatásra. Éveken át nyelvtanfolyamokat biztosítottak kedvezményesen (angol, német), aminek betetőzéseként öten

egy hétig londoni nyelvstúdióban bővíthették az addig megszerzett tudásukat. Honnan vannak erre anyagi eszközök? Az intézetvezetés az üzleti partnerek felajánlásait a dolgozók ilyen irányú támogatására fordítja.

1993-ban alapítványt hoztak létre, mely a rendezvényeket és a dolgozók továbbtanulását támogatja. Tervezik e tevékenység kiszélesítését a beteg vagy tartósan egészség – károsodást szenvedett egészségügyi dolgozók számára. A 90-es évek elején próbáltak telefonos lelki segély – szolgálatot szervezni a városban (pszichológus, pszichiáter és családgondozó részvételével), de mindez érdektelenség miatt megbukott. A testvérvárosi kapcsolatok keretében több orvos járt tapasztalatcserén Németországban, Szlovákiában, Malchinban, Rozsnyón és Luxemburgban. A város egészségügyében végzett kimagasló munkájukért a következőket jutalmazta a képviselőtestület. A 2000. évben financiális okok miatt a város önkormányzata a szociális otthont átadta a megyének, de a lakókat továbbra is az ESZEI látja el.

Annak ellenére, hogy egy-egy szakrendelésük ráfizetéses továbbra is fenntartják, csakhogy a lakosságnak ne kelljen más városba utaznia.

Stratégiai elképzelések

A mai egészségügyi intézményben a nővérnek nemcsak „ajtónyitogató" szerepe van, hogy a betegeket behívja, a recepteket „megfejelje", utána elköszönjön tőlük, hanem egész más módon kell kommunikálnia, mélyebben kell ismernie a betegeket, korszerű egészségügyi műszereket kell kezelnie, értenie kell a számítógéphez, feszültséget kell oldania, alkalmazkodnia kell a megváltozott igényekhez. A korszerű egészségügy emberközpontú, mely teljesen más kommunikációs módszereket igényel, mint a korábban beidegződött rendszer. Át kell alakulnia, mivel a körülöttük lévő világ is átalakult; a szakmai, etikai, emberi vonatkozások megváltoztak. Ha az intézmény nem képes az innovációra, orvosainak, nővéreinek szemléletét, mentalitásukat átalakítani, könyörtelenül elsorvad, hiszen a környék betegei más intézménybe mennek.

Melyek a következő prioritások?

Az első számú feladat a műszerfejlesztés, második az informatikai fejlesztés, a harmadik feladat az ehhez szükséges megfelelően képzett szakemberek biztosítása. Ahhoz, hogy a rendszer jól működjön, ki kell dolgozni az új, Európában is elfogadott ISO 9002 minőségbiztosítási rendszert. A nemzetközileg ismert koncepciók közül az intézményhez az angol minta áll a legközelebb, mert fogyasztó (beteg) orientált egészségügyet kíván kialakítani. Ennek megvalósítása a helyi egészségügyi vezetés feladata, hiszen a terület specialitásait, sajátosságait ők ismerik, valamint a tulajdonos önkormányzat részéről ezek a személyek számon kérhetők.

2. kép. Az orvoskar tablója (1991)

Az egészségügyi kormányzat jelenleg is dolgozik a járóbeteg-szakellátás átalakításán, így állandó a kapcsolat a társintézetekkel, és bevezetésre kész az új jogszabály, illetve a miniszteri koncepció. Az intézet vezetését és szakorvosait egyaránt a privatizáció módja és annak kivitelezése érdekli. Mivel jelenleg nincs álláspont és döntés e kérdésekben, csupán a vágyak fogalmazhatók meg. A járóbeteg-ellátás szakorvosai jobb egzisztenciát és stabilitást várnak az új privatizációs törvénytől. Mindezt természetesen úgy szeretnék megvalósítani, hogy a figyelem és a tevékenységük fókuszában a beteg álljon, a szolgálat csak az ő problémájára figyeljen és őt akarja meggyógyítani. Akkor, amikor az anyagi érdekeltséget, mint fő motivációs tényezőt a média is előtérbe helyezi, nehéz elhitetni a betegekkel, hogy az orvos csupán „öntudatból", a hippokratészi eskü alapján gyógyít. Németh László egy bölcs mondása fejezi az orvosi hivatás lényegét: „A gyógyítónak azért kell pénzt adni, hogy ne pénzért gyógyítson." Ez az üzenet nem a betegeknek szól, hanem az OEP-nek és az egészségügyi kormányzatnak. Ha a biztosító megfelelő értékben finanszírozza a szakorvosi munkát, akkor várható el a gyógyítóktól a paraszolvencia visszautasítása. Az intézetvezetés álláspontja az, hogy a privatizáció kapcsán nem engedjék „kimazsolázni" a jobban fizető szakrendeléseket, és ezzel hagyják elbukni a kevéssé rentábiliseket. Szeretnék, ha a már kialakított összes szakrendelés együtt, egymást segítve, a betegek érdekében jól működne. Szerencs város önkormányzata – mint tulajdonos –, akkor lesz elégedett és biztos abban, hogy intézmé-

nyét jól működteti, ha a betegtől és az itt élő lakosoktól pozitív visszajelzést kap. A minőségi munkával az intézet biztosítója stabil helyét, versenyképességét, a piaci helyzetben megmaradását. Az intézethez tartozik a Gondozási Központ és a Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat is.

Szántó J. Endre Egyesített Szociális és Egészségügyi Intézet 2003. évi betegforgalmi adatai:

Szakrendelések:	***A vezető neve:***	***Forgalom:***
Belgyógyászat I.	Dr. Molnár Pál	10.279
Belgyógyászat II.	Dr. Illyés László	1.662
Gastroenterológia	Dr. Molnár Pál	500
Sebészet	Dr. Temesi Zoltán	16.515
Nőgyógyászat	Dr. Kovács Iván	8.251
Gyermekgyógyászat	Dr. Bobkó Géza	857
Fül- orr-gége	Dr. Berecz Anna	7.472
Szemészet	Dr. Korondi Klára	9.918
Bőrgyógyászat	Dr. Tarr Tünde	7.677
Ideggyógyászat	Dr. Gönczy Erika	4.904
Orthopédia	Dr. Riskó Ágnes	4.821
	Dr. Mándi József	
Urológia	Dr. Hronszky István	1.465
Reumatológia	Dr. Kraszkó György	4.845
Pszichiátria	Dr. Barják Tamás	4.843
Tüdőgyógyászat	Dr. Árvai Éva	10.509
Laboratórium	Dr. Kálovics Erzsébet	26.772
Röntgen	Dr. Jenei Judit	7.662
Ultrahang	Dr. Jenei Judit	3.352
Fizikoterápia	Dr. Kraszkó György	13.921
Gyógytorna	Visóczki Márta	
Foglalkozás-egészségügy	Dr. Honti Judit	129
Sportorvosi	Dr. Juhász Mária	3.179
Pszichológia	Bertha Gyöngyi	1.771
	Gombos Zsóka	
Onkológia	Dr. Kassai Zoltán	172
Összes betegforgalom 2003. évben:		**151.476**

Ellátandó terület: Szerencs és vonzáskörzete

Abaújkér, Abaújszántó, Alsódobsza, Baskó, Bekecs, Bodrogkisfalud, Bodrogkeresztúr, Csobaj, Erdőbénye, Golop, Legyesbénye, Mád, Megyaszó, Mezőzombor, Monok, Prügy, Rátka, Sima, Szegi, Szegilong, Szerencs, Taktaharkány, Taktabáj, Tiszatardos, Taktaszada, Tarcal, Tállya, Tiszaladány, Tokaj

Az alapellátás körzeti, majd háziorvosai, fogorvosai és gyermekorvosai:

Név:	*Szakképzés:*	*Eltöltött idő:*
†Dr. Gőri Lajos	üzemorvos, fogorvos	1955.08.01.-1990.02.01.
Dr. Szilágyi Tamás	körzeti, majd háziorvos	1969.09.01.-1993
Dr. Rohály Judit	körzeti, majd háziorvos	1978.02.01.- jelenleg is
Dr. Szaniszló Gyula	fogszakorvos	1978.01.01.- jelenleg is
Dr. Tóth Ibolya	fogszakorvos	1978.01.01.- jelenleg is
Dr. Makszim Mária	fogszakorvos	1979.10.01.- 1986.12.31.
Dr. Honti Judit	üzemorvos	1982.04.01.- 1990.09.14.
Dr. Budaházy Emil	körzeti orvos	1982.06.01.- 1984.05.30.
Dr. Sütő Szilveszter	körzeti orvos, majd háziorvos	1984.07.01.- jelenleg is
Dr. Bobkó Géza	gyermekgyógyász szakorvos	1983.03.01.- jelenleg is
Dr. Búza Valéria	gyermekgyógyász szakorvos	1983.03.01.- 1986.04.04.
Dr. Juhász Mária	gyermekgyógyász szakorvos	1993.07.01.- jelenleg is
Dr. Móré László	ügyeletes orvos, háziorvos	1994.07.12.- jelenleg is
Dr. Gál Tamás	háziorvos	2000.04.01.- jelenleg is
Dr. Bíró Mariann	fogszakorvos	1996.01.01.- jelenleg is

A rendelőintézet megalakulása óta, 1984. június 1.-től az itt dolgozó vagy dolgozott orvosok névsora:
Igazgató főorvosok: Dr. Budaházy Emil; Dr. Argay László; Dr. Bobkó Géza

Név:	*Szakképesítés:*	*Eltöltött idő:*
Dr. Budaházy Emil	igazgató főorvos	1984.06.01.- 1991.09.30.
Dr. Debreceni Ágnes	szemész szakorvos	1984.09.16.- 1986.12.31.
Dr. Fodor Edit	gyermekgyógyász szakorvos	1984.01.01.- 1992.06.30.
Dr. Porkoláb Róza	fül-orr-gégész szakorvos	1984.09.15.- 1994.11.30.
Dr. Kovács Iván	nőgyógyász szakorvos	1984.01-01.- jelenleg is
Dr. Molnár Alice	tüdőgyógyász szakorvos	1984.02.01.- 1997.08.31.
Dr. Veress János	röntgen szakorvos	1984.04.01.- 1986.03.31.
Dr. Argay László	felülvizsgáló főorvos	1985.01.21.- 1991.06.30.
Dr. Szín Magdolna	felülvizsgáló főorvos	1985.01.21.- 1988.11.15.
Dr. Lányi Ildikó	pszichiáter szakorvos	1986.04.01.- 1990.01.30.
Dr. Réz Rita	bőrgyógyász szakorvos	1986.10.01.- 1988.09.30.
Dr. Szabó Zsuzsa	gyermekgyógyász szakorvos	1986.10.01.- 1989.07.16.
Dr. Korondi Klára	szemész szakorvos	1987.02.01.- jelenleg is
Dr. Kiss András	felülvizsgáló főorvos	1987.06.01.- 1989.06.30.
Dr. Molnár Pál	belgyógy., gasztroenterológus	1987.02.01.- jelenleg is
Dr. Lovász Ilona	ideggyógyász szakorvos	1987.11.01.- 2001.03.31.

Dr. Nagy Péter	röntgen szakorvos	1988.11.01.- 2001.03.31.
Dr. Bodosi Csilla	gyermekgyógyász szakorvos	1989.11.01.- jelenleg is
Dr. Deák Judit	labororvos	1989.04.01.- 1994.09.30.
Dr. Bobula Zsuzsa	szoc. otthon orvosa	1989.12.01.- 1996.05.14.
Dr. Nagy Márta	fogszakorvos	1989.12.01.- 1996.05.14
Dr. Tarr Tünde	bőrgyógyász szakorvos	1989.08.01.- jelenleg is
Dr. Herpay Gábor	nőgyógyász szakorvos	1990.02.01.- 1996.03.30.
Dr. Huszanyik Erzsébet	foglalkozás eü. szakorvos	1990.11.01.- 1995.08.01.
Dr. Lénárt Irén	körzeti orvos	1990.03.01.- 1990.12.31.
Dr. Mosolygó Irén	fogszakorvos	1990.11.26.- 1992.09.30.
Dr. Spak László	háziorvos	1990.05.16.- jelenleg is
Dr. Vámos József	sebész	1990.11.16.- 1996.01.31.
Dr. Kiss Tibor	ideggyógyász, pszichiáter	1991.06.01.- 1994.05.15.
Dr. Popovics Rudolf	ügyeletes orvos, sebész	1991.09.01.- 1993.03.31.
Dr. Bobkó Géza	igazgató főorvos	1991.10.01.- jelenleg is
Dr. Szabó Márta	ügyeletes orvos	1992.10.01.- 1994.05.31.
Dr. Néda Mária	reumatológus	1994.04.01.- 1997.12.31.
Dr. Dávid József	pszichiáter	1994.09.01.- 1995.02.28.
Dr. Maroffka Eszter	pszichiáter	1995.09.01.- 1996.12.31.
Dr. Chira Lucian	fül-orr-gégész szakorvos	1995.10.02.- 1996.05.31.
Dr. Lukács Ilona	szoc. otthon orvosa	1995.10.01.- 1996.07.14.
Dr. Bíró István	röntgen szakorvos	1996.01.01.- 1997.06.30.
Dr. Bíró Mariann	fogszakorvos	1996.09.01.- 1998.06.30.
Dr. Kaiser Etelka	pszichiáter	1997.03.01.- 1999.12.31.
Dr. Jenei Judit	röntgen szakorvos	1997.09.01.- jelenleg is
Dr. Illyés László	kardiológus	1998.01.01.- jelenleg is
Dr. Temesi Zoltán	sebész, traumat. szakorvos	1998.09.15.- jelenleg is
Dr. Riskó Ágnes	ortopéd szakorvos	1999.01.01.- jelenleg is
Dr. Mándi József	ortopéd szakorvos	1999.01.01.- jelenleg is
Dr. Bacsa Judit	fül-orr-gégész szakorvos	1999.01.01.- 2001.10.31.
Bóta Bernadett	pszichológus	1999.01.15.- 1999.10.31.
Dr. Hronszki István	urológus szakorvos	1999.02.01.- jelenleg is
Barta Gyöngyi	klinikai szakpszichológus	1999.11.01.- jelenleg is
Dr. Almássiné Sós Zsuzsanna	pszichológus	1999.11.12.- 2000.12.31.
Dr. Árvai Éva	tüdőgyógyász szakorvos	2000.01.01.- jelenleg is
Dr. Szepesi Zsuzsanna	reumatológus szakorvos	2000.10.01.- 2000.12.31.
Dr. Berecz Anna	fül-orr- gégész szakorvos	2001.04.15.- jelenleg is
Dr. Barják Tamás	pszichiáter	2000.07.01.- jelenleg is
Dorgainé Botos Hedvig	pszichológus	2001.03.01.- 2002.06.30.
Dr. Gönczy Erika	ideggyógyász szakorvos	2002.11.01.- jelenleg is
Gombos Zsóka	pszichológus	2002.07.01.- jelenleg is
Dr. Kassai Zoltán	onkológus	2003.01.01.- jelenleg is

Vállalkozói és közalkalmazotti formában működő szakrendeléseink:

Szakellátás megnevezése	*Heti óraszám 2000.*	*Működési forma*
Belgyógyászat I.	30	vállalkozó
Belgyógyászat II.	10	vállalkozó
Sebészet	35	vállalkozó
Nőgyógyászat	31	közalkalmazott
Gyermekgyógyászat	10	közalkalmazott
Fül- orr-gége	31	vállalkozó
Szemészet	35	közalkalmazott
Bőrgyógyászat	20	közalkalmazott
Ideggyógyászat	30	közalkalmazott
Ortopédia	12	vállalkozó
Urológia	14	vállalkozó
Reumatológia- Fizikoterápia	30	közalkalmazott
Pszichiátria, addiktológia	10	vállalkozó
Tüdőgyógyászat	12	vállalkozó
Laboratórium	30	közalkalmazott
Röntgen	35	vállalkozó
Ultrahang	5	vállalkozó
Gastroenterológia	5	vállalkozás
Összesen:	**390**	

Gondozás	**Heti óraszám 2000.**	**Működési forma**
Bőr- nemibetegségek	10	közalkalmazott
Tüdőgyógyászat	23	vállalkozó
Psychiátria, addiktológia	30	vállalkozó
Onkológia	5	
Összesen:	**68**	
Nem szakorvosi órák		
Laboratórium	35	közalkalmazott
Fizikoterápia	65	közalkalmazott
Pszichológia	30	vállalkozó
Összesen:	**130**	
Foglalk.eü. szakellátás	15	közalkalmazott
MSZSZ Gyermek	5	közalkalmazott
MSZSZ Nőgyógyászat	11	közalkalmazott

A Gondozási Központ

„Az öregek értelmi és érzelmi világának megértéséhez csak tapintatra, emberségre és jóságra van szükség. Meg annak a felismerésére, hogy mi is megöregszünk”

A Szerencsi Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága már évek óta foglalkozott az Öregek Napközi Otthonának létrehozásával. Az 1963. évi pénzmaradvány tette lehetővé egy családi ház megvásárlását, ezt a házat kisebb átalakításokkal tettek alkalmassá a kijelölt feladat ellátására. Az Öregek Napközi Otthonának gondozásáról és irányelveiről szóló rendelkezéseket elősegítő tanulmányok kidolgozásánál jelentős szerepet vállaltak: Liptói Jánosné, Siska Gáborné, Lapis Tiborné. (A Dunántúlra utaztak a tokaji kollegákkal, hogy egy már működő intézményt láthassanak, és a látottak és az ismeretek alapján minden energiájukat az intézmény létrehozására fordították). 1965. október 1-én megnyílt a Szerencsi Öregek Napközi Otthona. A megnyitón dr. Kádár Róbertné, a Megyei Tanács VB Egészségügyi Osztály Szociálpolitikai vezetője, Máté Ivánné, a Megyei Nőtanács munkatársa, dr. Mikola Jenő, járási főorvos, dr. Pusztai Béla, járási tanácselnök, dr. Szemere Endre vállalati igazgató, Tóth Lajos, tanácselnök, egyenként méltatta az intézmény létrejöttét, az öregekről való gondoskodás jelentőségét, s az ezekkel kapcsolatos terveket, a kormány speciális intézkedéseit az elkövetkező időszakra. A 20 fő részére átadott intézmény éves költségvetése 91.900 Ft, ezenkívül nagyon sok adományt kaptak. A Bocskai István Általános Gimnázium 24 db tányért és evőeszközt, a Vas és Fémipari Vállalat 1 db fogast, 4 db asztalt, 1 db virágállványt és egy könyves szekrényt, a Cukorgyár kanapét, foteleket adott, míg a Járási Könyvtár 80 db könyvvel járult hozzá az otthon működéséhez. A napközi otthon vezetői nagy lelkesedéssel végezték munkájukat, a gondozottak kulturális és egészségügyi életét, szórakozását tervszerű és rendszeres, tartalmas programok szervezésével társadalmi szervezetek és dr. Szántó J. Endre főorvos támogatásával valósították meg. (Liptói Jánosné, Siska Gáborné, Fazekas Ferencné voltak a vezetők). A tervszerű gazdálkodás keretében és a társadalmi támogatásra szorulók érdekében 1985-ben Ondon is átadtak egy 20 férőhelye otthont, 1987-ben létrehozzák a Terület Gondozási Központot, mely ellátja a járási szociális gondoskodási feladatokat is. Vezetője: Akácosiné Nagy Ágnes. A gondozottak létszáma 40 fő az otthonokban, és 66 fő a területen, ellátásukat 10 fő végezte.

Létrehozták az Egyesített Szociális és Egészségügyi Intézetet, mely a Rendelőintézet – Szociális Otthon-ból – és a Területi Ellátás Gondozási Központból áll. Az egészségüggyel szoros kölcsönhatásban fejlődő szociálisgondolkodás elméleti és gyakorlati feladatainak megoldása a fő célja.

A Rendelőintézet részéről dr. Argay László, dr. Budaházy Emil, dr. Bobkó Géza főorvosok vesznek részt e munkában. A Szociális Otthon vezetői: Gulyás Károly, Kovács Istvánné. A Területi Ellátás vezetője: Kosarasné Bazsó Mária. 1992-ben a „Fecskés” településrészen átadásra került 20 fővel egy Idősek Klubja, vezetője Munkácsi Andrásné. Az elmúlt években jelentős változáson ment

keresztül a szociális ellátás: míg a 90-es évek előtt a gondozás kizárólag szegénységi alapon a fizikai ellátásra törekedett, a fejlődés minőségi ellátást követelt a szociális munkában. Kidolgozták a szociális gondoskodás szakmai irányelveit. Pályázati lehetőségek igénybevételével a dolgozók folyamatos szakirányú képzésével a fejlődés további lehetőségét teremtették meg.

A helyi önkormányzat felelőssége nagy a választók iránt. A lakosság elöregedése, korai nyugdíjazása, 40fő-50fő rokkanttá nyilvánítása, az elszegényedés, a munkanélküliség arra ösztönzi, hogy nagyobb figyelmet fordítson a szociális feszültségek csökkentésére. A lakóhelyen történő ellátás alapelve hangsúlyozza, hogy a lakosság számára a leghumánusabb megoldás az, ha saját otthonában, megszokott környezetében biztosítanak segítséget, mely lehetővé teszi az önálló életvitel fennmaradását. A 2004-ben, az integrált intézményi keretek közt működő gazdálkodási jogkör szerint részben önálló költségvetési szerv a Gondozási Központ. Jelenlegi alkalmazotti létszáma 20 fő, míg 10 fő társadalmi munkát végez. A képesítési előírásoknak megfelelően minden dolgozó szakképzett. A személyes gondoskodás formájában a következő szolgáltatásokat tudják biztosítani: szociális étkeztetést, házi gondozást (ezen belül jelzőrendszeres gondozást 24 órában), gyógyászati segédeszköz kölcsönzést, családsegítést. Speciális szolgáltatásokkal és nappali ellátást intézményi keretek között három Idősek Klubját működtetnek 25 férőhellyel. Az eredmények azt mutatják, hogy jelentős erőfeszítések történtek és történnek a szociális ellátás szakmai tartalmának korszerűsítése érdekében is. A feladatok mennyisége és minősége már meghaladja a pályázatok és az állami normatívák adta lehetőségeket.

A lakosság humánus áldozatkészsége is jelentős (Hasperange polgármestere: Maria Therese Gantenbeig asszony, Heves János képviselő, Mezei Zsófia), pénzadománnyal támogatták az intézményt. „Humanitás szolgálatában Szerencs városáért" kitüntetést az alábbi dolgozók kapták meg: Türk Józsefné, Munkácsi Andrásné, Siska Gáborné, Sápi Sándorné, Tóth Zoltánné, Lovászné Szürős Ildikó, Kosarasné Bazsó Mária, valamint a Fecskés Idősek Klubja és a Gondozási Központ közössége.

A védőnői szolgálat

„Az egészséges város alapja az egészséges család"

Az országos Stefánia Szövetség 1915-ben alakult. Kezdetben a várandós anyák és csecsemők gondozása, a csecsemőhalandóság mérséklése mellett, a tbc elleni küzdelem volt a fő célja. A háború utáni időszakban Mispál Árpádné, Rózsika néni tevékenykedett Szerencsen védőnőként. Több éven keresztül gondozta az anyákat és csecsemőiket, részt vett a tbc, a fertőző gyerekbetegségek elleni megelőző munkában. Aktív részese volt a helyi védőnő hálózat megszervezésének. Ezt követően járási vezető védőnőként irányította a munkát. A védőnői létszám a feladatok bővülésével folyamatosan nőtt. Ma már öt védőnő dolgozik Szerencsen.

3. kép. Állategészségügyi Központ

4. kép. A szerencsi állatorvosok emléktáblája

A területi munkát Apjok Lászlóné, Tóth Miklósné, Hubayné Kovács Ildikó, Tóthné Tőkés Tímea körzeti védőnők látják el. Évente közel 100 várandós anyát gondoznak, készítenek fel az újszülöttek fogadására. Mintegy 1800 0-16 éves gyermek somato – mentális fejlődését kísérik figyelemmel. Feladataikat a családoknál, a tanácsadóban és az oktatási intézményekben végzik. Fő céljuk a betegségek megelőzése, az egészséges életmód, életvitel népszerűsítése. Az ifjúság-egészségügyi munkát Szabóné Szentléleki Terézia látja el. A mintegy 1500 középiskolai tanuló körében szűrővizsgálatokat végez, részt vesz az egészséges életmódra való felkészítésben, a szenvedélybetegségek kialakulásának megelőzésében.

Állategészségügyi Centrum

A Szervác Kkt 1998-tól működik a Jókai út 16. szám alatt, abban az épületben, amelyben Fieder János osztrák származású gyáros Felső – magyarországi juhtúró- és sajtgyára működött. Ma az épületben magánállatorvosi rendelő, állatgyógyszertár, I., II. Hatósági Állategészségügyi Hivatal, kutyakozmetika, állattenyésztési szaküzlet működik. A térség állategészségügyi ellátását kiváló szakorvosok egész sora végezte és végzi ma is. Közülük is kiemelkedett egy állatorvostanhallgató, aki az 1956-os forradalom és szabadságharcban vesztette életét. Többen a Szerencsi Állami Gazdaságban (ÁG) végezték munkájukat. Jelenleg dr. Búza László és dr. Lajcsák Attila a Centrum állatorvosai.
Megelőzően a körzet állatorvosai: dr. Tatai Zoltán, dr. Gyomlai Ádám ág., dr. Székely Albert, dr. Kováts Ágoston, dr. Koltai László, dr. Nagy Imre, dr. Zemlényi István, dr. Zemlényi Istvánné, dr. Bajusz Árpád ág., dr. Borogdai Béla ág., dr. Papp Gábor ág., dr. Bodnár Zita ág., dr. Juhász István ág.

Vöröskereszt

A vöröskereszt szerencsi szervezete 1965-ben alakult, első titkára Kántor Gyula volt. Tőle 1984-ben Rezsdovics Györgyné vette át az irányítást. 1993-tól Kiss Lajosné vezeti a szervezetet. Elnökei: Siska Gábor, dr. Budaházy Emil, dr. Tóth Ibolya és jelenleg dr. Bobkó Géza.

A feladatok között szerepel: a véradás szervezése, az egészség nevelés, az egészség védelem, a szociális munka, a katasztrófavédelem, az elsősegély- és csecsemőgondozó versenyek rendezése. A városban 6 véradást szerveznek évente, míg a körzetben közel 40-et. Az 1998-as árvíz idején egy kamionnyi ruhát és élelmiszert gyűjtöttek össze és juttattak el Kárpátaljára, Beregszászra. Folyamatosan végeznek ruhasegélyezést a rászorulóknak. Elsősegélynyújtó és csecsemőgondozó versenyeket szerveznek általános iskolások és középiskolások részvételével. Az Orosz Petronella, Kakas Klaudia, Szemán Viktória alkotta gimnáziumi csapat 2000-ben 3. helyezést ért el csecsemőgondozó országos versenyen. Az Egészségnevelési országos versenyen 2001-ben első lett: a Csider Éva, Holló Emőke, Horváth Veronika, Kiss Orsolya összetételű, szintén gimnáziumi csapat.

Gyógyszertárak

Alba Gyógyszertár
A Patendula 2000 Bt., Alba Gyógyszertára Rákóczi út 102. szám alatt 1993-tól működik. Tulajdonosai: Szabó Imréné, Kocsisné Szabó Beáta, Bonna Tiborné Szabó Andrea. Gyógyszertárvezető: Szabó Imréné szakgyógyszerész. Szakgyógyszerészei: dr. Krajnyákné Ernszt Ivetta és Maier Mária Katalin. Fiókpatikákat működtetnek Rátkán és Taktaszadán. Alkalmazottainak száma 10 fő.

Centrum Gyógyszertár
Szerencs legrégebbi gyógyszertára. Ebben dolgoztak Siska Gábor és Váradi József gyógyszerészek. A Rákóczi út 75. szám alatt található patika mai formájában 1997-től működik. Szakgyógyszerészei: Jáborszkiné Bodnár Ágnes, Leskóné Komáromi Éva. Patinás berendezése figyelemre méltó.

Oroszlán Gyógyszertár
Az Oroszlán Patika Bt. Oroszlán Gyógyszertára a Bekecsi út 8. szám alatt működik 1992-től. Tulajdonosa: Nyíri László szakgyógyszerész egyben gyógyszertárvezető is. Gyógyszerészei: Pankucsi Gyula, Sándorné Raisz Ildikó, Tálas Gyöngyi, Tóth Ilona. Alkalmazottak száma 16 fő.

5. kép. Gyógyszertár

Szerencs Város Sportegyesülete

Az egyesület 1993 óta szervezi és irányítja a város sportéletét. A jelenlegi elnökség 1999. január 21-étől működik. Az egyesület munkájának kereteit az alapszabály, a működési szabályzat valamint az új sporttörvény adja. (2004. Évi I. tv.)

E törvény értelmében egyesületünk civil szervezet, melyet a tagjai önkéntesen hoztak létre, célja pedig a verseny-, és szabadidősport szervezése, bonyolítása. Egyesületünknél 11 szakosztály működik, s ezek munkáját 5 fős vezetőség irányítja.

A szakosztályok a következők:

1. Asztalitenisz

Vezetője: Csorba István, Létszáma: 11 fő

A szakosztály, amely 4 éve működik amatőr szinten, az edzéseit és mérkőzéseit a Rákóczi iskolában tartja.

2. Birkózás

Vezetője és edzője: Illésy László. Létszáma: 17 fő

A szakosztály két éve működik, gyermek és serdülő versenyzőkkel. Ez idő alatt nagyon szép eredményeket értek el: a 2004. évi diákolimpiai versenyeken 8 fő bejutott az országos döntőbe, ahol egy ötödik és egy hatodik helyet szereztek. A szakosztálynak a Rákóczi iskola ad otthont.

3. Kézilabda

Vezetője: Dorgai Zoltán, Létszáma: 34 fő (18 férfi és 16 nő)

A szakosztály a megyei bajnokságban szerepel egy női és férfi csapattal, ahol közép mezőnybeli helyezéseket foglalnak el. A mérkőzéseket és edzéseiket a városi sportcsarnokban tartják.

4. Kosárlabda

Vezetője: Nagy Lajos, Edzője: Gulyás László, Marton Péter, Létszáma: 28 fő

A szakosztály két csapatot működtet, egyet a NB II. keleti csoportjában, egyet a megyei bajnokságban. A megyei bajnokságban szereplő csapat a rájátszásban a bajnoki címért játszik. Mérkőzéseiket, edzéseiket a városi sportcsarnokban és a Bocskai Gimnáziumban tartják.

5. Labdarúgás

Vezetője: Hausel Pál, Létszám: 42 fő, Edző: Kulcsár Sándor

A szakosztály a városkörzeti bajnokságban szerepel egy felnőtt és egy utánpótlás csapattal. Jelenleg a bekecsi pályán vendégeskednek, az őszi szezonra reméljük mind a pálya, mind az öltöző elkészül, ezeknek építése jelenleg is folyik.

6. Sakk

Vezetője: Cseppely János, Intéző: Balogh Imre, Létszám: 29 fő

A szakosztály hét csapattal vesz részt a megyei bajnokságban az „A" és „B" osztályban, ahol előkelő helyeken végeznek: a kistérségi szabadidős megyei versenyen 2004-ben a szakosztály első helyezést ért el. A szakosztály a mérkőzéseit a Szakképző Iskolában rendezi. Nagy gondot fordítanak az utánpótlás nevelésére, a sakk iskolai népszerűsítésére.

7. Súlyemelés

Vezető: Deák Zsolt, Létszám: 12 fő

Több kimagasló eredményt értek el a különböző korosztályos versenyeken. Egy versenyzőjük (Szabó Márk) az országos diákolimpián 62 kg-ban első helyezést ért el. Fekvenyomó versenyeken országos döntősünk volt. Edzéseinket a Szakképző Iskola tornatermében tartották, ami most építés alatt van.

8. Természetjáró és szabadidősport

Vezető: Báthory György, Létszám: 25 fő

Országos versenyeken is részt vesznek, jelenleg az olimpiai ötpróba versenysorozaton. A városi rendezvényeken mindig szerepet vállalnak.

9. Tenisz

Vezető: Takács István, Létszám: 60 fő

A 2003. évi bajnokságban már versenyszerűen vettek részt s a második helyen végeztek. Az egyik legaktívabb szakosztály, sok házi szervezésű versennyel. Mérkőzéseiket a Bocskai Gimnáziumban, a Móra Ferenc úti és a Molnár István úti pályákon, alkalmanként a városi sportcsarnokban rendezik.

10. Lovas szakosztály

Vezető: Dr. Búza László

11. Postagalamb szakosztály

Vezető: Szalai László

Mindkét szakosztály tevékenysége és helyzete speciális, önálló tevékenységüket az egyesület keretén belül végzik nagy lelkesedéssel.

A Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola sportélete

A közoktatás átfogó korszerűsítésének programjában kiemelt feladat az iskolai testnevelés továbbfejlesztése. Ez azt jelenti, hogy mind az oktatásirányítók, mind a pedagógusok, szülők és gyerekek körében a korábbinál jobban fölértékelődik az iskola testnevelés szerepe. Megemelkedett a heti órák száma, diáksportkörök alakultak, elterjedt a mindennapi testnevelés, tömegsportórákat kaptak az iskolák az iskolai sport felvirágoztatására.

Az iskolai testnevelés az egészséges életmód, a rendszeres testedzés megalapozását, az alapvető fizikai képességek és mozgáskészségek követelményszinteket is tartalmazó fejlesztését, a versenyszellem kibontakoztatását, a testedzés, a sportolás, a versengés megkedveltetését helyezi előtérbe.

Az iskolában kell megmutatni a sport és testedzés örömeit úgy, hogy mindennapos szükségletté váljon valamennyi gyermekben a mozgás iránti igény. Ennek megvalósítása érdekében iskolánkban a legfontosabb feladatok a következők: a testnevelés fejlesztési feladatainak megoldása, a testnevelési órák számának, tartalmi színvonalának emelése, a tanórán kívüli iskolai sport alapját szolgáló programok megszervezése, az iskolai sport rangjának megteremtése (iskolai sportnapok, ünnepélyek, háziversenyek, kupák, sportvetélkedők szervezése).

Célunk a tanulói személyiség fejlesztése, amely körvonalazza, hogy hova kell eljutni a tanulóknak. Tanítási célokat tűzünk ki és követelményeket támasztunk az értelmi, az érzelmi és a mozgásképességek, jártasságok, testi képességek területére. Ennek elérése érdekében a testnevelők alternatív választási lehetőségeket kínálnak a tanulóifjúságnak, figyelembevéve előképzettségüket, sportszeretetüket.

Iskolánkban 19….-től osztályozás helyett (évente kétszer) rendszeresen edzettségi vizsgálatot mérünk, melynek során a tanulók szembekerülnek objektíven értékelhető teljesítményükkel és annak változásával. A tanulók a méréseken aktív közreműködőként vesznek részt, érdeklődve figyelik saját és társaik teljesítményét. Ez a módszer a tanórán kívül is önálló testedzésre sarkallja őket a jobb eredmény elérése érdekében, valamint olyan módszerrel ismerkednek meg, amelyet későbbi életük folyamán bármikor alkalmazhatnak egészségük megőrzése érdekében.

Hosszú évek tapasztalata azt bizonyítja, hogy mióta nem szubjektív módszerrel (érdemjegy) minősítjük mozgáskultúrájukat, sikerült felkelteni érdeklődésüket a tudatos edzéstervezés iránt, önállóságuk ugrásszerűen megnőtt az alapvető egészség és testkultúra területén.

A heti kötelező testnevelés órák egészségmegőrző élettani hatását tükröző teljesítőképesség változásának, fejlődésének méréséhez az Oktatási Minisztérium által kiadott „Módszerek a tanulók fizikai felkészültségének, teljesítményének mérésére, értékelésére” c. füzete szolgál alapul. Ez a kiadvány tartalmazza

azokat az egyszerű vizsgálati módszereket és értékelési rendszereket, amelyek a fizikai fittness szint objektív méréséhez szükségesek.

A mérés biztosítja a fizikai állapot objektív megítélését, lehetővé teszi a fejlődést, valamint a testnevelők felismerhetik nevelő-oktató tevékenységük eredményeit, hiányosságait. Azok a tanulók, akiknek szüksége van a testnevelés érdemjegyre továbbtanulásukhoz, természetesen kaphatnak osztályzatot. Az osztályozás alapjául Fehérné Mérey Ildikó Hungarofit pontérték táblázata szolgál. Érdemjegyet kapnak még teljesítményükre a rendész tagozatosok, akik csoporbontásban tanulják a testnevelést.

A testnevelési órákon oktatott sportjáték a kosárlabda, de mivel nem feladat a sportági szintű képzés, ezért azok, akik ügyes, jó labdaérzékű gyerekek, bekerülhetnek a jól működő iskolai sportkör kosárlabda szakosztályába, melyet évek óta – nem kis sikerrel Gulyás László testnevelő vezet.

Kosárlabda a Bocskaiban 1994-2004 között

1995 júniusáig, nyugdíjba vonulásáig Szabó János tanár úr irányította az iskola kosárlabda csapatait. Pályafutásának utolsó évében leánycsapatával a Diákolimpia megyei döntőjében 3. helyezést ért el.
1995 szeptemberétől Gulyás László vette át az edzői teendőket. Elért eredményeik tanévenként:

1995/1996	D5 leány megyei 5. hely, Kamarás Kupa, Miskolc: 3. hely
1996/1997	D5 leány megyei 5. hely, Kupa 2. hely
1997/1998	csapat nem indult bajnokságban
1998/1999	Újonc fiú bajnokság megyei 1. hely
	D5 fiú csapat nem jutott tovább a megyei selejtezőből
	Kazincbarcikai Irinyi Kupa 1. hely
	Bocskai Kupa: 1. hely
1999/2000	D5 fiú csapat megyei 1. hely
	D5 fiú csapat országos döntő, Dombóvár: 3. hely
	Nemzetközi Felnőtt Kosárlabda Torna, Nagykálló: 2. hely
	Tiszaújváros, Brassai Kupa: 2. hely
	Bocskai Kupa: 1. hely
2000/2001	D6 fiú csapat megyei 1. hely
	D6 fiú csapat országos döntő, Szerencs: 3. hely
	Nemzetközi Felnőtt Kosárlabda Torna, Nagykálló: 2. hely
	Tiszaújváros, Brassai Kupa: 2. hely
	Kamarás Kupa, Miskolc: 2. hely
	Bocskai Kupa 1. hely
	A Szerencs VSE színeiben felnőtt NB II. 3. hely
2001/2002	D5 fiú csapat megyei 3. hely

	D6 fiú csapat megyei 3. hely
	Kecskemét, Bolyai Kupa: 3. hely
	Bocskai Kupa: 1. hely
2002/2003	D6 fiú csapat megyei 2. hely
	D6 fiú csapat országos elődöntő, Eger: 3. hely
	Eger, Neumann Nemzetközi Középiskolás Kupa: 4. hely
	Kecskemét Bolyai Kupa: 5. hely
	Ifjúsági Fiú Kosárlabda Torna, Oroszlány: 1. hely
	Bocskai Kupa: 2. hely
2003/2004	D6 fiú csapat megyei 2. hely
	D6 fiú csapat országos elődöntő, Debrecen: 2. hely
	Kecskemét Bolyai Kupa: 4. hely
	Bocskai Kupa: 2. hely

Gimnáziumunkban 1994-től tömegsport keretében szervezünk úszásfoglalkozásokat az encsi és a sárospataki uszodákban. Az úszás kiválóan alkalmas a mozgásműveltség fejlesztésére, a tanórán kívüli és iskola utáni testedzési, rekreációs, szabadidős tevékenységre.

1996-ban Fésűs Attiláné testnevelő tanár életre hívta a Bocskai István Gimnázium Sport és Játék elnevezésű alapítványát, melynek célja olyan sporttevékenységek népszerűsítése, támogatása, melyek – a tárgyi feltételek hiánya miatt – nem valósíthatók meg a gimnáziumban.

Elsődleges feladata az úszás népszerűsítése a tanulóifjúság körében. Úszásfoglalkozásokat biztosít tömegsport keretén belül, de sportolási lehetőséget teremt a gyógytestnevelésre utalt gyerekek részére is.

Évente egy-egy osztály úszásoktatáson vesz részt, melynek költségeit szintén az alapítvány fedezi. A foglalkozásokat Fésűs Attiláné testnevelő tanár vezeti, aki 2002-ben a Testnevelési Egyetemen középfokú úszásedzői minősítést szerzett. A jelenleg épülő uszoda megnyitása után az alapítvány beolvad a Bocskai István Gimnázium Alapítványába.

A luxemburgi testvérvárosi kapcsolat eredményeként 2000-ben az iskola újabb sportlétesítménnyel, nevezetesen két teniszpályával bővült. A létesítménybeli lehetőségek figyelembevételével alakítjuk a szabadidősportok fajtáit és dolgozzuk ki a tantervi kiegészítő anyagot.

A városi sportegyesület tenisz szakosztályt is működtet, ennek sok diákunk is tagja. Vezetője Takács István. Rendszeresen szerveznek háziversenyeket, ahol a gimnáziumi tanulók is sikeresen szerepelnek. Idén negyedik alkalommal került megrendezésre a Bocskai Teniszkupa, mely már hagyománnyá nőtte ki magát. Míg a győztesek serleget kapnak, a többi résztvevő tárgyi jutalomban részesül. Mérkőzéseiket a gimnázium teniszpályáján játsszák. A rendezvényről évről-évre tablót készítünk.

A 2003/2004-es tanévben az Országos Diákolimpián iskolánk 4 tanulója vett részt: Takács Máté, Durbász Gábor 10. osztályos valamint Pazonyi Péter és Nyíri Balázs 9. osztályos tanulók képviselték a gimnáziumot, és az előkelő 5. helyen végeztek.

Az utóbbi években tanúi lehettünk annak, hogy a sízésből hogyan lett tömegsport iskolánkban. Egyre több diák jut el Vitányi Béla testnevelő jóvoltából sítáborba. Ennek megvalósítására igyekszik anyagi segítséget szerezni, hogy minél több diák részt vehessen a táborozáson. Szerencsére a szülők és a gyerekek is felismerték a sísport kitűnő egészségfejlesztő, természetbarátságra nevelő erejét. A sítáborokat igény szerint a szülők pénztárcájához igazítva Szlovákiába szervezi. A gyerekek síbörzén szerzik be, vagy más iskolából kölcsönzik a szükséges felszerelést. Szeretné népszerűsíteni a sífutást (sítúrázást), mivel hogy ez Magyarországon is űzhető.

Hadijátékok

1998-ban a Minisztérium Eger városában hirdette meg a „Hadijáték ’98” országos középiskolák közötti szellemi és ügyességi sportbajnokságot, ahol iskolánkat 6 fő rendészeti tagozatos tanuló képviselte Fésűs Attiláné vezetésével. A 16 részvevő csapat közül a mieink a 7. helyet szerezték meg a bajnokságon. A csapat tagjai voltak: Gergely Balázs, Endrész Tamás, Lakatos László, Kovács Gergő, Osváth László és Román Attila.

Az egészséges testkultúrára nevelő életmód nemcsak az egészséges, hanem a rászoruló fiatal számára is fontos. A gimnáziumi tanulók rendszeresen szűrővizsgálaton vesznek részt, melyet az ifjúsági orvos: Dr. Juhász Mária és a védőnő Szentléleki Teréz végeznek. A kiszűrt tanulókat gyógytornára, tartásjavító tornára vagy gyógyúszásra utalják. Az a célkitűzés, hogy ne legyen testnevelésből felmentett tanuló, csak fejlett gyógytestnevelés révén valósítható meg. Iskolánkban e téren is döntő szempont a megelőzés, és az, hogy a rászoruló fiatal minél előbb kerüljön a számára megfelelő javító gyógyító foglalkozásokra, melyeket évek óta Fésűs Attiláné tart. A sportos tartalmú iskolai gyógytestnevelés segít megszabadítani a tanulókat a kisebb-nagyobb elváltozások miatti gátlásoktól, ez is növeli a testedzés terápiás hatását.

A tanulók külső sportegyesületben történő sportolásának lehetővé tétele jól szolgálja az iskolán kívüli élettel való szorosabb kapcsolatot. Ha az iskola és a sportegyesület kapcsolata tartalmas, akkor lehetővé teszi a tanulók iskolán kívüli, külső személyhez vagy csoportosuláshoz való kötődéséhez. Az ifjúságnak városunk sportegyesületében egész évben további sportolási lehetősége van, ahol fizikai, technikai, taktikai képességeit, készségeit sokrétűen fejlessze az általa választott sportágban. A Szerencs Városi Sportegyesület 11 szakosztálya várja a versenyszerűen sportolni vágyó fiatalokat. A szakosztályi edzéseken sok gimna-

zista vesz részt (pl: kézilabda, kosárlabda, tenisz, sakk), és szép eredményeket érnek el a versenyeken, bajnokságokon és a diákolimpiákon.

Az iskolai testnevelésnek elsőrendű feladata, hogy egészséges embereket neveljünk és ezek az emberek egészséges jelleműek legyenek.

Szerencsi Szakképző Iskola

- Intézményünkben az 1998/99-es tanévtől iskolai sportkör működik. Az ISK vezetősége szervezi és irányítja az iskola sportéletét.
Jelenleg egy versenyszakosztályunk van: fiú kézilabda. Az elmúlt egy év munkáját az ISK vezetősége eredményesnek ítéli. A 2000/2001-es bajnoki szezonban kézilabda szakosztályunk több területen is sikeresen szerepelt.
- Diákolimpia V. korcsoportos fiú csapatunk megyei III. helyezést ért el.
- VI. korcsoportos kupacsapatunk a 8 közé jutott.
- A B-A-Z megyei serdülő bajnokságban iskolánk csapata III. helyen végzett.
A gólkirályi címet Fehér Tibor tanulónk szerezte meg 96 góllal.
- Iskolánk kispályás labdarúgó csapata több teremlabdarúgó tornán vett részt. (Avas kupa, Szántó kupa, Sajtó kupa)
Intézményünkben minden tanévben megrendezésre kerül az osztályok közötti osztott pályás labdarúgó bajnokság, ahol rendszeresen 70-80 fő szerepel.

Bolyai János Tehetséggondozó, Informatika Tagozatos és Általános Iskola

Az intézmény 1987-óta működik, azóta számos országos eredményt produkáltak.

Török Nikolett	duatlon 1996. országos 6. hely csapatban
Katona Gábor	1997. mezei futás országos 8. hely
Ficsor Katalin	2001. 1500 m síkfutás országos 6. hely
Madarász Anett	1995. atlétika 800 m síkfutás országos 6. hely
Cseh Márton	2000. 100 m-es síkfutás országos 13. hely
Takács Gábor	1997. sí óriás-műlesiklás országos 19. hely
Takács Petra	1999. sí óriás-műlesiklás országos 12. hely
Takács Réka	1999. sí óriás-műlesiklás országos 13. hely
Tóth Zsófia	1999. sí óriás-műlesiklás országos 17. hely
Gönczi Gergő	1999. sí óriás-műlesiklás országos 17. hely
Orosz Péter	1998. és 1999. súlyemelés országos 1. hely
Komlósi Gábor	1998. súlyemelés országos 1. hely
	1999. súlyemelés országos 3. hely
Fekete Diána	1999. súlyemelés országos 1. hely
Török Dániel	2003. birkózás országos 5. hely
Tóth Viktor	2003. súlyemelés országos 3. hely

Góliát országos döntőben 1998-ban labdarúgó csapat 12. helyet, 1999-ben 17. helyet ért el. Tagjai: Bozsányi Gábor, Gönczy Gergő, Jancsik Balázs, Kalmár Iván, Kanyog Mihály, Kemény Kornél, Kiss Krisztián, Kováts Ágoston, Krajczár Roland, Lesinszki Csaba, Nagy Dávid, Skorván Péter, Tallár Miklós, Vangor Dávid, Varga Zsolt

Mezei futócsapat 1995-ben országos 14. helyezést ért el.
Tagjai: Kovács Nikoletta, Madarász Anett, Szoják Melinda

Fiú kézilabdacsapat 1999-ben országos elődöntőben 2. helyezést ért el.
Tagjai: Bártfai Péter, Boncsér Gábor, Czinke Tamás, Hegedűs Csaba, Hesz Zoltán, Juhász Tibor, Katona Gábor, Kemény Gábor, Lengyel Gergő, Lengyel László, Tamás Gergő, Viczai Zsolt

Sporteredmények a Rákóczi Zsigmond Általános Kéttannyelvű és Művészeti Alapiskolában

Az iskola 1987. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit, így ettől az időszaktól tudunk eredményeinkről beszámolni.

1987/88-as tanév

Tornászlányok megyei IV. hely

1988/89-es tanév

Megyei 100 m-es síkfutás: Kulcsár Róbert III. hely
Megyei 400 m-es síkfutás: Széll Zsolt III. hely
Magasugrás: Széll Valéria VI. hely
Kislabdahajítás: Petre Mónika VI. hely
Leány ötpróba: Széll Valéria VI. hely
Tóth Andrea VI. hely
Petre Mónika VI. hely
Kulcsár Anita VI. hely
Felkészítők: Kulcsár Sándorné, Nagy Lajos

Kézilabda: Megyei „MÉH KUPA” Miskolc: I. hely
Legjobb kapus: Petrik Andrea, Gólkirály: Petro Mónika
„Gyöngy Kupa” Bőcs: II. hely
Legjobb kapus: Petrik Andrea, Gólkirály: Petro Mónika
Felkészítő: Kulcsár Sándorné

Diákolimpia: Megyei elődöntő II. hely
Felkészítő: Kulcsár Sándorné

1989/90. tanév

Kosárlabda 7-8. o. fiúk megyei elődöntő: II. hely
Országos területi elődöntő: III. hely
Felkészítő: Nagy Lajos

Kézilabda Megyei elődöntő: II. hely
Felkészítő: Kulcsár Sándorné

1990/91. tanév

Kosárlabda: megyei I. hely
Országos területi elődöntő: II. hely
Felkészítő: Nagy Lajos

1992/93. tanév

Kosárlabda megyei diákolimpián a 7-8. o. fiúk II. hely
Felkészítő: Nagy Lajos
Kézilabda (fiúk) megyei IV. hely
Felkészítő: Kulcsár Sándor

1992/93. tanév

Kosárlabda: megyei II. hely
Felkészítő: Nagy Lajos

1993/94. tanév

Fiúk kosárlabda megyei elődöntő: II. hely
Felkészítő: Nagy Lajos
„Borsod Kupa" (lány kézilabda): III. hely
Felkészítő: Kulcsár Sándorné

1994/95. tanév

Fiú kosárlabda országos elődöntő: II. hely
Mini kosárlabda megyei: I. hely

1995/96. tanév

Zemplén Kupa Nemzetközi Labdarúgó torna 2. korcsoport: I. hely, 3. korcsoport III. hely
Rákóczi Tavasz Nemzetközi Labdarúgó Torna: III. hely

1996/97. tanév

Kézilabda leány 5-6. Országos elődöntő: III. hely
7-8. megyei IV. hely
Labdarúgás megyei II. hely
Kosárlabda megyei III. hely

1997/98. tanév

Kosárlabda 5-6. leány Diákolimpia megyei elődöntő: II. hely
Kézilabda 5-6. fiú megyei elődöntő: II. hely
7-8 fiú elődöntő: II. hely

1998/99. tanév

Kosárlabda 5-6.fiú megyei II. hely, országos III. hely
Labdarúgás 7-8.fiú I. hely, országos elődöntő, országos döntő: IV. hely
Országos karate bajnokságon Meleg Balázs III. hely

1999/2000. tanév

Kézilabda 7-8.fiú megyei II. hely, országos elődöntő: II. hely

2000/2001. tanév

Kosárlabda leány országos elődöntőbe jutásért játszottak: II. hely
II. korcsoport Mini Európa- kupán Luxemburgban: III. hely
Zemplén- kupa Szlovákiában: IV. hely

2001/2002. tanév

Labdarúgás Mini Európa- kupa Luxemburg 5-7. fiúk: II. hely
„Zemplén- kupa” Labdarúgótorna 5-7. fiú I. hely (Szlovákia)

2002/2003. tanév

Ormos- kupa Nemzetközi Birkózóverseny: Kóti Péter II. hely
Illésy Lóránt II. hely
Illésy Kristóf II. hely
Kóti Gábor III. hely
Tokár József V. hely
Rolek Dániel VII. hely
Súlyemelő diákolimpia (országos): Szabó Márk III. hely
Nemzetközi birkózóverseny: Kertész Attila VII. hely

Kelet Szerelvény nemzetközi birkózóverseny: Illésy Kristóf III. hely
Illésy Lóránt VIII. hely
Rolek Dániel IX. hely

2003/2004. tanév

Súlyemelés utánpótlás egyéni bajnokság, Bábolna II. helyezés, Szabó Márk 8.b 122,5 kg.

* * *

Az iskolából kikerülő tehetséges sportolók az ország különböző részén folytatják sporttevékenységüket. Közülük az utóbbi időben kiemelkedett – tragikus autóbalesetben elhunyt – a válogatott kézilabdázó Kulcsár Anita. A városi sportegyesület terveiben új szakosztályok indítása szerepel.

2005 áprilisában adják át a város új sportlétesítményét, az uszodát, mely további lehetőségeket biztosít a sportolás, az egészséges életmódra.

Szerencs turizmusa és kereskedelme

Dr. Hanusz Árpád

„Szebbnél-szebb tájakon járok, barátom, ma a Hegyalján jöttem keresztül. Szerencsnél legszebb a kilátás. Délre hosszú, hosszú rónaság le egészen a Tiszáig, Keletre az egykori tűzokádó, a tokaji hegy, mely magában áll, mint a hadsereg előtt a vezér. Ott áll magas fejével, kék köpönyegben, komoly méltósággal, tövében Tarcal városa. Északra a többi hegyaljai hegyek hosszú sorban alattuk Tállya és Mád. E városokban laknak, e hegyekben az öröm istenei, innen küldik szét a világba apostolaikat a palackba zárt aranyszínű lángokat. "
/Petőfi Sándor/

Szerencs a Petőfi által megénekelt hegyaljai táj kapujában a Nagyalföld és az Eperjes-Tokaji hegylánc találkozásánál fekszik. A közvetlen közelében lévő hegyek és dombok e hegylánc legnyugatibb nyúlványai, melyeket a Szerencs patak völgye vág el az Eperjes-Tokaji vonulattól.

A város fontos vasúti gócpont a Miskolc – Szerencs – Nyíregyháza vasútvonalon, ahonnan Sátoraljaújhely felé fővonal, Hidasnémeti irányába pedig mellékvonal ágazik el. Miskolctól 40 kilométerre, Sárospataktól 42 kilométerre, Sátoraljaújhelytől 51 km-re található. A térség városaival a 37. számú másodrendű főút köti össze. A 38. számú főúton közelíthető meg Tokaj, amely 24 km távolságra van és Nyíregyháza. Szerencs a Taktaköz a Harangod-vidék és Hegyalja déli részének közigazgatási, ipari, kereskedelmi, oktatási és kulturális központja.

Közvetlen vonzáskörzetében található települések: északon Ond, keleten Rátka, Mád és Mezőzombor, délen Prügy és Taktaszada, nyugaton a várossal egybeépült Bekecs és Legyesbénye, valamint Monok.

Szerencsről mind természeti erőforrásait tekintve, mind társadalmi erőforrásait vizsgálva megállapítható, hogy jelentős vonzerővel rendelkezik, de értékei jobbára holt tőkeként jelentkeznek a város gazdasági fellendítését célzó koncepciókban.

Történelmi hagyományai feljogosítják a várost, hogy ez örökség okán a turizmus egyik hegyaljai központjaként emlegessék. Építészeti emlékei jelentős turisztikai vonzerővel rendelkeznek, de említést érdemel ipartörténeti múltja is.

Első említése 1216-ból való. Korai történetében jelentős szerepet játszottak a johannita és bencés rendek.

Legjelentősebb műemléke: a középkori bencés apátság alapjain épült vára. A kolostor 1556-tól alakult át várrá, Izabella királyné hívei kezdeményezésére. Rákóczi Zsigmond tulajdonaként kibővítették úgy, hogy egy nyugati szárnyat kapott, melyben a tróntermet alakították ki. Bocskai István városi rangot adományozott a településnek. A vár ebben az időben országgyűlésnek is otthont adott, mely arról híres, hogy ezen választották fejedelemmé Bocskai Istvánt.

A szerencsi vár déli homlokzata

A szerencsi külső vár raktárépülete. Ma színházterem

Bocskai halála után a várban választották fejedelemmé Rákóczi Zsigmondot is. A XVIII. és XIX. században a várnak több tulajdonosa is volt, többek között a Grassalkovich, a Szirmay és az Almásy család. A várat ők alakították át barokk kastéllyá, a várárkot feltöltették és benne uradalmi központot létesítettek. Az egykori kolostor kerengőjéből alakult ki a későbbi főépület, az úgynevezett belső vár, mely egy zárt, négyszögű tömbszerű építmény. Kaputornya is négyszögletes, ezt a tornyot a főépület védelmére építettek. A külső vár, amely a belső várat veszi körül, a XVI. században készült, mely a belső várat veszi körül, és falain belül az épületegyüttes olyan részei állnak, melyeket a XVII.-XVIII. században építettek fel.

Várkert

Régészeti feltárását és a külső vár rekonstrukcióját 1968-ban kezdték el. Az akkori feltárások és a restaurálások nem a turisztikai bemutathatóságot segítették elő, inkább csak az értékek megóvását tűzték ki célul. A helyreállítások során későreneszánsz stílusúvá formálták az épületet. Az épületet funkcióval szerették volna megtölteni, ezért helyezték itt el a Zempléni Múzeumot valamint a Városi Művelődési Központot.

A Zempléni Múzeumban több állandó kiállítás látható. Sajnos egyik kiállításnak sincs kellő turisztikai vonzereje, pedig a „Képeslap története”című kiállítás hazai viszonylatban egyedülálló. A képeslap történetét 1880-tól napjainkig bemutató állandó kiállítás pazar gazdagságával hívta fel magára az országos

érdeklődést, hiszen a gyűjtemény becsült mennyisége 825.000 darabra tehető. A gyűjtemény legnagyobb és egyben legértékesebb részét képezik a földrajzi témájú lapok. Ezek segítségével nyomon követhető a táj és a települések arculatváltozása századunkban. A helytörténet szempontjából különösen fontosak e lapok, hiszen egy-egy település épületeiről ezek által maradt fenn legnagyobb számban képdokumentum. A hatalmas levelezőlap gyűjteményből a látogató csak ízelítőt kaphat e lassan eltűnő vagy inkább csak a divatból kimenő, de tudománytörténeti szempontból is jelentős kommunikációs formáról.

A múzeumban Fery Antal grafikusművész alkotásaiból állandó képzőművészeti kiállítás tekinthető meg.

A Rákóczi Zsigmond és kora című kiállítás elsősorban a dinasztiaalapító fejedelemnek állít emléket. Korabeli bútorokkal, fegyverekkel, ötvösmunkákkal teszi szemléletessé e történelmi kort.

A következő állandó kiállítás a 16-17. századi főúri viseletet mutatja be.

Egy külön kiállítási egység a vár építéstörténetét, az egyes építési, átépítési szakaszokat idézi vissza a látogató számára.

Az 1910-ben épült fürdő bejárata

A *Városi Kulturális Központban* található a címerszoba, *Duray Tibor* (1912-1988) Munkácsy-díjas festő- és szobrászművész kiállítása. Itt kerülnek bemutatásra a Szerencsről elszármazott, illetve a városban élő képzőművészek munkái, melyek szintén nagy látogatottságnak örvendenek.

A *Városi Könyvtár* közel 100.000 dokumentummal áll az olvasók rendelkezésére.

A világháborús hősök emlékműve

Református templom

A város másik értékes turisztikai vonzereje a 13. századi eredetű műemlék, amelyet a körülötte lévő lőréses védőfal jelez. Eredetileg gótikus stílusban készült, de folyamatosan átépítették és végleges formáját az 1903-as átépítés után nyerte el. A templom alatti dongaboltozatos kriptában, mely késő reneszánsz jegyeket hordoz, temették el Rákóczi Zsigmondot és feleségét. A kriptában más híres emberek földi maradványait is őrzik.

A hajóban álló, későreneszánsz vörösmárvány tumbája a templom fő értéke.

Szerencsi Cukorgyár Rt. Üzemtörténeti Kiállítása és Nemzetközi Cukorminta Gyűjteménye

A Szerencsi Cukormúzeum a berlini és a tullni után Európa harmadik cukormúzeuma. A Cukorgyár területén, az egykori finánc laktanyából kialakított épületben található múzeumban két állandó kiállítás tekinthető meg. Az egyik a Szerencsi Cukorgyár történetét mutatja be. A másik kiállítás egy olyan cukorgyűjtemény, amelynek darabjai a világ minden tájáról származnak. Az ipartörténeti ritkaságokat, értékeket is felvonultató gyűjtemény a városba látogató turisták érdeklődésén kívül hasznos szerepet tölthet be az iskolai helytörténeti oktatásban, kutatásban.

Szerencs turizmusának jellemző sajátosságai:

- Nincs a városnak egységes turisztikai irányítása, határozott marketing tevékenysége.
- Kevés jelentős attrakcióval, turisztikai eseménnyel rendelkezik.
- Nem használja ki a város környezetében található természeti értékek turisztikai vonzerejét.

- Nincsenek a városban komplex turisztikai programcsomagok.
- Nem kapcsolódott be a hegyaljai borutak rendszerébe.
- Nem kapcsolódik kellőképpen a szomszédos városok, kistérségek turisztikai programjaihoz.
- A turizmusban rengeteg a közfeladat, aminek elvégzése nem a vállalkozói szféra feladata.
- Hiányzik a város vezetéséből a turizmus fejlesztéséért felelős szakember.

Vonzerőleltár

Az örökség turizmus értékei:

Rákóczi Zsigmond vár
- Könyvtár
- Zempléni múzeum (képeslap gyűjtemény, helytörténeti múzeum, ex libris kollekció)
- Rákóczi Zsigmond szobor
- Testvérvárosok parkja
- Az államalapítás millenniumi emléktáblája
- Kossuth Lajos emléktábla
- Bocskai István emléktábla
- Millecentenáriumi emléktábla
- Galéria
- Borkiállítás

Református templom (Rákóczi Zsigmond sírhelye, középkori lőrés, erődfal)
Római katolikus templom
Görög katolikus templom
Petőfi Sándor emléktábla
1948-as emlékmű
1956-os emlékmű
Bocskai szobor
II. világháborús emlékmű (Geisenheim-tér)
Világháborús szerencsi hősök emlékműve
Aradi emléktábla
A szerencsi állatorvosok emléktáblája
Rákóczi Zsigmond kopjafa
Izraelita temető
Szovjet katonák emlékműve
Cukormúzeum

Szerencs turisztikai swot analízise

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK	LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
• A városnak vannak speciális érdeklődésre számot tartó vonzerői • A régió vonzerői Szerencsről könnyen elérhetők • A város általában kellemes benyomást tesz az érkezőkre (mást vártak) • A városban utazási iroda működik • A város és térségének néhány terméke beépíthető a turisztikai kínálatba • A városban működő oktatási intézmények növelhetik a tanulási céllal érkezők számát • A régiós versenytársaktól egyforma távolságra van a város • A város vezetése kiemelt kérdésként kezeli a turizmus kérdéskörét • A városlakók nyitottak, vendégszeretők	• A városban nincs bevezetett idegenforgalmi adó • Nincs idegenforgalmi referens • Gyenge a turisztikai marketing • A város nem él az Internet adta lehetőségekkel • Kevés a turisztikai termék • A turisztikai kínálatából hiányzik a négycsillagos kategória • A működő szolgáltatások helyenként alacsony színvonala • A vállalkozók egységes fellépésének hiánya • A városnak nincs megfelelő nagyságú konferencia terme. • A település turizmusa a helyi lakosságból keveseket érint • A turizmusban érdekeltek nyelvtudásának hiányosságai • Kiegészítő és értéknövelő szolgáltatások hiánya (souvenir, képeslap, idegenvezető) • Kevés nagy volumenű vonzereje (épített vagy természeti) • Kevés a műemlék • Messze van a fővárostól és az ország attraktívabb vonzerőitől • A közeli országok határátkelői még nem átjárhatók (személy-forgalom és teherfuvarozás) • Rövid tartózkodási idő	• A meglévő programsorozatok valós vonzerővé történő átalakítása • Új események meghonosítása • A régió országaiból (RO, UKR, SK) érkező vendégek megnyerése • A régió városaiba (Eger, Debrecen, Tokaj) érkező vendégek megnyerése • Sajátos hagyományok életben tartása, felélesztése. A látogatók tartózkodási idejének nyújtása • Az önkormányzati bevételek növelése az idegenforgalmi adó bevezetése révén • A testvérvárosi kapcsolatok fejlesztése • A lengyel és a szlovák gazdaság dinamizálódása már rövid- és középtávon is növelheti a vendégforgalmat	• A környező nagyvárosok fejlődő vonzerői elnyomják a város vonzerőit, a látogató nem ér ide • A város relatív elmaradottsága beruházások elmaradása esetén nőhet • Nem átgondolt fejlesztések, beruházások a turizmusiparban • Személyi-humán feltételek hiánya • Néhány távolabbi ország instabil politikai és gazdasági helyzete • A jelentős ún. fekete forgalom elriaszthatja a vendégkört • A város szociális problémái zavarják az ideérkező turistát (hajléktalan stb.)

Szerencs turizmusfejlesztési stratégiája

A turizmus fejlesztése szempontjából Szerencsen nincs sok alternatíva. Vagy sikerül a tudatos (fenntartható) fejlesztés feltételeit megteremteni, vagy – tekintettel a lehetőségektől messze elmaradó gazdasági eredményekre és a negatív környezeti és társadalmi hatások elszaporodására – előnyösebb lenne a turizmust megszüntetni. Miután azonban egy nyílt és globalizálódó világban a turizmus betiltása lehetetlen és egyébként is mindez ellentétes a személyek szabad áramlását megcélzó uniós alaptétellel, így kénytelen a város a turizmust is előbb vagy utóbb jól művelni.

A turizmus tudatos fejlesztésétől várható pozitív gazdasági, természeti és társadalmi hatások miatt fontos mindent elkövetni, hogy a felismerés a városban is minél előbb megszülessen, és azt olyan tudatos fejlesztések kövessék, amelyek a mai kínálatot bővítik, és piacra segítik.

A stratégia fő célja a fenntartható turizmus megteremtése, amely magában hordozza a környezetbarát magatartást és a marketing szemléletet: a meglévő értékek megmentését, közkincsé tételét és a piacra segítését.

Szerencs turisztikai térképe

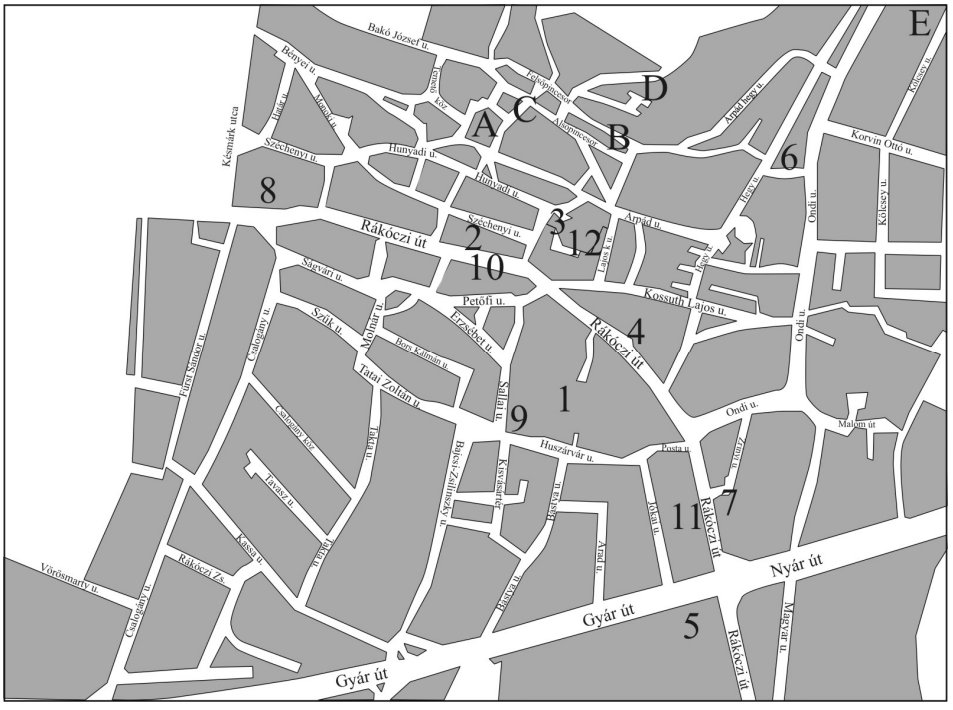

Térk. Jel	Név	Szolgáltatás	Vártól gyalog	Elérhetőség	Nyitva tartás május 1-től október 30-ig
A	**Béres László Pincészete**	Borkóstolás, borárusítás	8 perc	301306-5898, Szerencs, Széchényi köz 6,	Előzetes bejelentkezés alapján látogatható
B	**Szabó Gyula Pincészete**	Borkóstolás, borárusítás	10 perc	301287-9750, 47/361-137,	Előzetes bejelentkezés alapján látogatható
C	**Török Lajos Pincészete**	Borkóstolás, borárusítás	8 perc	20/371-0415, Szerencs, Széchényi köz 15.	Előzetes bejelentkezés alapján
D	**Hegyalja Kincse Pincészet**	Borkóstolás, borárusítás	10 perc	47/560-084, 30/928-5380	Előzetes bejelentkezés alapján látogatható
E	**Sohajda Pincészet**	Borkóstolás, borárusítás	20 perc	20/455-9551, Szerencs, Fenyves út 9.	Előzetes bejelentkezés alapján látogatható

1	**Borkiállítás**	Kiállítás megtekintése	1 perc	Szerencs, Rákóczi-vár	Hétfő és vasárnap kivételével 9-17 óráig
1	**Díszítőművészeti Szakkör**	Hímzés, díszítés készítése	1 perc	Szerencs, Rákóczi-vár	Szakköri foglalkozás keddi napokon 16-18 óráig
1	**Zempléni Múzeum**	Múzeumi látogatás	1 perc	47/362-842, Szerencs, Rákóczi-vár	Hétfő kivételével mindennap 10-16 óráig
2	**Zemplén Tourist Utazási Iroda**	Külföldi és belföldi utazások, programok	4 perc	47/361-151, 362-952 Szerencs, Rákóczi út 67.	Hétfőtől-péntekig: 7.30-16, szombaton: 8-12 óráig
3	**Református templom**	Műemlék megtekintése	3 perc	47/362-090, Szerencs, Kossuth tér 4.	Előzetes bejelentkezés alapján látogatható
4	**Szerencs Város Polgármesteri Hivatal**		2 perc	47/563-200, Szerencs, Rákóczi út 89,	Ügyfélfogadási napok; hétfő: 8-12, szerda: 8 -16, péntek: 8 -11 óráig
5	**Cukorgyári Múzeum**	Cukor- és gyártörténeti bemutató, tárlatvezetéssel	10 perc	47/565-100/282 mellék, Szerencs, Gyár út 1.	Csak tárlatvezetéssel látogatható! Gyülekező a Bejárati kapu előtt. Szombat és vasárnap a tárlatvezetés kezdete: 8.30, 10 és 11 óra. Keddtől péntekig előzetes egyeztetés alapján kérhető időpont. Telefonos egyeztetés: 8-8.15 óráig
6	**Görög katolikus templom**	Műemlék megtekintése	12 perc	47/362-982, Szerencs, Ondi út 11.	Előzetes bejelentkezés alapján látogatható
7	**Halász Cukrászda**	Fagylaltok, sütemények	6 perc	47/364-883, Szerencs, Rákóczi u 105.	Mindennap 8-19 óráig
8	**Weekend Panzió**	Szállás reggelivel	12 perc	47/563-010 Szerencs, Rákóczi út 19.	Mindennap 8-20 óráig
9	**Galéria**	Képkiállítás, árusítás	2 perc	47/362-363, Szerencs, Huszárvár út 3	Csütörtök, péntek: 9-17 szombat: 8-13 óráig
10	**Sport és játékbolt**	Játékok, horgászcikkek	4 perc	47/362-677, Szerencs, Rákóczi út 92.	Hétfőtől-péntekig: 8-17, szombat: 8-12 óráig
11	**Szerencsi Bonbon Kft.**	Kávé, csokoládé, édességek	6 perc	47/364-254, Szerencs, Rákóczi út 110.	Hétköznap: 8-17, szombat: 8-12 óráig
12	**Szerencsi Édességbolt**	Csokoládé, palackos borok	3 perc	47/364-145, Szerencs, Kossuth tér 4.	Hétfő: 13-17, szombat: 8-12, keddtöl-péntekig: 8-7 óráig
Rátkán és Boldogkőváralján ajánlott programok					
Német Tájház Paraszthá		Eredeti bútorok, eszközök	7 km	201542-1359 Rátka, Iskola tér 18.	Hétfőtől csütörtökig: 8-16 pénteken: 8-13 Előzetes bejelentkezés alapján
Boldogkői vár		Kőkiállítás, várnézés	30 km	461387-720 Boldogkőváralja	Mindennap 10 órától látogatható 18 óráig

Jelentős turisztikai programok

Több éve jelentős érdeklődés kíséri a Szerencsen megrendezett Hegyaljai Gazdanapokat. A háromnapos mezőgazdasági kiállításon, gasztronómiai bemutatón, országhatáron belülről és azon túlról érkezett kiállítók és érdeklődők vesznek részt. A rendezvényt a hagyományoknak megfelelően számos szakmai konferencia és kulturális program kíséri.

A gazdag történelmi múltú Hegyalja, így Szerencs is komoly gazdasági erővel is rendelkezett. Igazi gazdasági erejét és kisugárzó hatását illetve ennek kiteljesedését évszázadokkal ezelőtt, a Rákócziak idején élte át. Napjainkban is az az értéket teremtő erő jellemzi a térséget, amelynek jelenlétét a szerencsi kiállítás és vásár is bizonyítja.

A helyi közösségnek kisugárzó ereje van, amelynek kedvező hatása a régió mellett a környező országokra is kiterjed. Ebben fontos szerepe van a gazdanapoknak. Mindez az európai gondolkodásnak megfelelően a határnélküliség jegyében szerveződik. Méltán tekinthető fontos gazdasági eseménynek, de figyelembe vehető a város turisztikai vonzerejének fejlesztése érdekében tett intézkedésként is.

Ugyancsak a turisztikai vonzerő növelését szolgálják a Zempléni Zenei Napok keretében Szerencsen megrendezésre kerülő komolyzenei hangversenyek, amelyek a térségben nyaraló turisták kulturális turisztikai kínálatának bővülését jelentik.

Kereskedelem

Szerencs kereskedelmének fejlődése lendületes. A Szerencse Áruház mellett a kiskereskedelmi üzletek sokasága színesíti és bővíti a kínálatot.
A város kereskedelmi hálózata jelentős fejlődésen ment át az elmúlt 15 évben. Megépült egy 2300 m^2 alapterületű áruház és ezt követően a 37-es számú főút mellett egy 1765 m^2-es alapterületű bevásárló központ.
Ezzel egyidőben számos kiskereskedelmi egység nyílt meg, és mára inkább az jellemző Szerencs kereskedelmére, hogy a kis alapterületű szaküzletek száma dominál. Ezt támasztja alá az alábbi táblázat is.

Kiskereskedelmi egységek

Sor-szám	***üzlet jellege***	***Száma db.***	***megjegyzés***
1.	Élelmiszerüzlet	**48**	
2.	Ruházati üzlet	**46**	
3.	Vendéglátóipari üzlet	**55**	
4.	Utazási iroda	**2**	

5.	Üzemanyagtöltő állomás	**2**	
6.	TÜZÉP telep	**5**	
7.	Fogyasztási cikk javító	**8**	szolgáltató
8.	Kereskedelmi szálláshely	**5**	
9.	Nem üzleti célú szálláshely	**2**	
10.	Termelői borkimérés	**17**	
11.	Egyéb kereskedelmi egység	**131**	Iparcikk, hírlap, virág ajándék, papír-írószer, vegyi stb.
	Mind összesen	**321**	

Forrás: Szerencs város önkormányzata

Kereskedőház a város peremén

A turizmust is segítő fontosabb éttermek, vendéglátó helyek, borospincék

Buffalo Bill Western Étterem Szerencs, Gyár u. 13. tel.: 47/362-087 fax.: 47/362-087
Huszárvár Kastélyszálló és Étterem Szerencs, Huszárvár u. 11. tel.: 47/563-050 fax.: 47/362-518
Meggyes Étterem Szerencs, Zrínyi u. 11.
Sörház Étterem Szerencs, Petőfi u. 5. tel.: 47/364-029 fax.: 47/364-029
Pizza udvar
Hambi kuckó
Vasúti étkező
Halász Cukrászda Szerencs, Rákóczi u. 105. tel.: 47/364-883 fax.: 47/364-883
Kovács Cukrászda Szerencs, Rákóczi u. 25. tel.: 47/362-812 fax.: 47/362-812

Caffé mignon
Hausel söröző
Vén diófa söröző
Ciao agip terasz
Béres Pince Szerencs, Széchenyi köz 6.
Hegyalja Kincse Bt. Szerencs, Felsőpincesor 7. tel.: 47/560-084 fax.: 47/560-084
Szabó Pince Szerencs, Alsópincesor
Török Pince Szerencs, Széchenyi köz 15. tel.: 47/369-062 fax.: 47/369-062

Söröző a belvárosban

Szálláshelyek

Huszárvár Kastélyszálló Szerencs, Huszárvár u. 11. tel.: 47/563-050 fax.: 47/362-518
Középiskolai Kollégium Szerencs, Kossuth u. 19.
Meggyes Panzió Szerencs, Zrínyi u. 11.

Népház Szerencs, Kossuth tér 1.
Vadászpanzió Szerencs-Ond, Fő u. 47. tel.: 30/289-0809 fax.: 47/561-001
Weekend Panzió Szerencs Rákóczi ú 19. tel: 47/563-010 fax: 47/361-938.

Egy belvárosi panzió (dr. Hanusz Árpád és Kozma Ferencné felvételei)

Az ipari és mezőgazdasági termelésben a kereskedelmi-vendéglátó és személyi szolgáltatások széles spektrumában tevékenykedő több mint 321 egyéni vállalkozó együttesen egyre nagyobb szerepet tölt be a lakossági szolgáltatásokban: a Szerencsen és a vonzáskörzetében élők életkörülményeinek javításában, a város foglalkoztatási viszonyainak alakításában.

Folyamatosan bővül a vendéglátóipari üzletek száma. Nemcsak a számszerű bővülésről kell beszámolni, hanem jelentősen javult az üzletek minőségi színvonala is.

A régi posta épületét felújították és a mai kor igényének megfelelő gyorséttermet alakítottak ki, valamint még egy magasabb színvonalú étterem kezdte meg működését.

Korszerűsítésre került a 37-es számú főútvonal mellett lévő benzinkút, és így a város területén jelenleg 2 üzemanyagtöltő állomás működik. A piactér területileg és minőségében is megújult, miután a vásárteret hozzácsatolták.

Szerencs Város Önkormányzata és a város Keleti Ipartelepén letelepült vállalkozások 2001-ben határozták el, hogy a koncentrált iparfejlesztés céljára létrehozzák a Szerencsi Ipari Parkot, és közösen megalapították a Szerencsi Ipari Park Kft-t, amely a cím viselésére 2004 januárjától vált jogosulttá.

A kiváló logisztikai adottságokkal rendelkező Szerencsi Ipari Park 27 hektáros területen helyezkedik el a 37. számú főközlekedési út Sátoraljaújhely felé kivezető szakasza mentén. A terület – mely szükség esetén további 31 hektárral bővíthető – vasúti nyomvonal mellett található.

Összességében elmondható a városról, hogy Szerencs kereskedelmi egységekkel jól ellátott Szerencs, azonban ez nem jelenti azt, hogy ne nyílhatna még további szolgáltatást nyújtó üzlet.

Szerencs része a nagy múltú és világhírű Tokaj-hegyaljai borvidéknek és tagja a tokaji Borút Egyesületnek. A közismert furmint, hárslevelű és sárga muskotály szőlőfajtákból készített must borrá érlelése az Árpád-hegy déli oldalában található pincékben, pincesorokon történik, ahol a kitűnő, zamatos száraz és édes hegyaljai borok páratlan hangulatú helyszíni kóstolására is van lehetőség.

Nagy előrelépés a város kereskedelmi ellátottságának és a turizmus fejlődésének a területén a termelői borkimérések számának szaporodása. Jelenleg 17 minőségi borkimérésnek van hatósági engedélye, de természetesen ez nem azt jelenti, hogy a város területén csak 17 helyen lehet termelői bort kapni.

Mind kereskedelmi mind turisztikai szempontból fontos a város számára egy önálló „szerencsi borút” kialakítása, amely minőségben és mennyiségben növelni tudná a korábban a szürkegazdaságban működő szőlőtermelő és borászkodó gazdák jobb megélhetését. Szerencs turisztikai kínálatát is csomagban kell értékesíteni, ahol összekapcsolható a már meglévő örökségturisztikai kínálat és a beindítandó borút turisztikai vonzereje.

Irodalom

Dr. Frisnyák Sándor (szerk.): Budapest és a megyék földrajza 1984 Bp. Tankönyvkiadó.

Dr. Frisnyák Sándor (szerk.): Zemplén-hegység turistakalauz 1978 Miskolc

Észak-Magyarországi Turizmusfejlesztési Koncepció, Miskolc, 2000 (kézirat)

Szerencs - www.varhotel.hu

Szerencs - www.tokaji-borut.hu

Szerencs város önkormányzata

Dr. Sallai József

Az önkormányzat

Amikor egy települést jellemezni akarunk, azt gyakran végezzük statisztikai adatokkal, számokkal: például földrajzi fekvése, tengerszint feletti magassága, területi kiterjedése, lakóinak, házainak száma stb. Az ilyen mérhető dolgok, a beszédes számok valóban igazságot fejeznek ki, sőt látványosan hitelesíthetnek állításokat, általuk mégsem a teljes valósággal szembesülhetünk, mert a hasonló körülírások nem tartalmazzák a pontosabb megítéléshez szükséges különböző emberi megnyilvánulásokat. A településnek ugyanis mindenekelőtt az a legsajátosabb vonása, hogy az aktív és együttműködő emberek csoportjának élő és rendezett közössége. Sokkal több tehát annál, mint amit egy légi vagy űrfelvétel elárulhat belőle látképével, épített környezetével. Más szavakkal: bármely települést az tesz vonzóvá, amitől lakója egyénként és közössége tagjaként egyaránt jól és otthon érzi magát benne.

Az ember – közismerten – egyén és társadalmi lény. Ez a csak rá jellemző adottság, létének, kultúrájának szükséglete teremtette meg az együtt élő, állandó alapon szerveződött közösségeket. Ahol azonban közösség van, ott – a közös cél és érdek kifejezésére, a kívánt állandóság és folyamatosság, valamint az indokolt változtatás biztosításának szándékával – létrejönnek e csoportot összefogó, működését, tevékenységét irányító intézmények, amelyek kezdetben íratlan, majd írott szabályok alkotásával, továbbá ezek követésének igényével lehetővé teszik, hogy az egyének kötődjenek egymáshoz, beilleszkedjenek szűkebb és tágabb környezetükbe. Amikor tehát az ember világáról csak azt emeljük ki, hogy az színekben és tettekben milyen gazdag, akkor megfeledkezünk nem kevésbé fontos jellemzőjéről, a tartalmi sajátosságokat hordozó, a gazdálkodást és az emberi viszonyokat átfogó intézményeinek a szerepéről.

Az önkormányzat nem különös felfedezés eredménye, hanem gyökerei visszanyúlnak a közösségi szabályok természetes és szükséges megalkotásáig. Nem valami kitalált és fiatal képződmény tehát, hanem ősi történelmi örökség része, amely általában de konkrét helyhez, városhoz kötve is fontos.

A XX. század utolsó évtizedében a demokrácia kiteljesedésével az önkormányzatiság diadalútja kezdődött Magyarországon, mert az része lett politikai, igazgatási kultúránknak. Kutatásokat kezdtek fejlesztése érdekében. Fókuszba került, mindenkinek szívügyévé, megélt, saját élményévé vált, köznyelvünkben pedig az egyik legtöbbet emlegetett fogalommá, jó csengésű kulcsszóvá alakult.

Szinte újszerűnek hatott, mert többet és mást jelentett, mint a korábbi rendszerekben, amikor ugyan sokat beszéltek róla, de ezt inkább a hiányát leplező megfontolásból, esetleg az iránta megnyilvánuló erős vágytól ösztönözve tették. A fogalom viszont így a gyakorlatban csupán verbális minőséggé silányodott, eltávolodott az önkormányzatiság tartalmi lényegétől, mivel inkább bujtatta annak értékeit, mintsem hordozta volna.

Az önkormányzat tehát történelmi képződmény, de az idő múlásával változott, különböző szinteket ért el. Ha építőköveit Szerencs múltjában keressük, azokat mindenekelőtt természeti adottságaiban, földrajzi helyzetében, népességének növekedésében, gazdasági és szellemi gyarapodásában, továbbá e tényezők egymásra hatásában találhatjuk meg.

Szálláshelytől a mezővárosig

Anonymus szerint már a honfoglaló ősöket is megragadta a formaművész természetnek a „Szerencse hegyéről" eléjük táruló varázsos ajándéka,[1] ahol az erdős hegyek lábához tágasabb, nem a hegyhez szorított mezőség simult. Itt adott egymásnak randevút a hegység és a síkság, a Szerencs-patak és a Takta, amelyek a csobogó forrásokkal együtt kiterjedt vízi és lápi világot tápláltak. A hegyi és alföldi tájhatárok találkozásánál, valamint a vízi bőség ölelésében üthették fel sátraikat a honfoglalók. A hely kiválasztásában azonban – szépsége mellett – más telepítő tényezők is szerepet játszottak. A füves-ligetes, enyhén emelkedő sík és dombos térszín szinte kínálta magát a magyarok nagyállattartó életmódjának a folytatásához.[2] Az említett álló- és folyóvizek ugyanis nem csupán a Napot és a Holdat ringatták, hanem egyrészt fontos itatóhelyek voltak, másrészt a gazdag élővilágukkal, az erdők pedig vadjaikkal és más adottságaikkal a létfeltételeket gazdagították, lehetővé téve, hogy a letelepülők önellátásukat komplex termelőgazdaságra alapozhassák.[3] Ezenkívül olyan védett és menedéket nyújtó helyen érezhették itt magukat, mintha személyi és anyagi biztonságukat semmi nem sodorhatná veszélybe.[4] Életük része lett tehát a természet. A földművelés nagyobb térnyerése, jelentőségének növekedése pedig még inkább együtt és itt tartotta a jövevényeket. A szálláshely – a Szerencs névvel[5] együtt – állandósult, faluvá fejlődött, amely a sátrak mellett, majd ezek helyett folyamatosan befogadta az új, egyszerű, bizonyára nádból, fából készült hajlékokat, hogy a település – az államalapító István király műveként létrejött közigazgatási szervezet, Zemplén vármegye[6] keretei között – így élhesse tovább a maga életét.

[1] Béla király jegyzője: A magyarok cselekedeteiről (ford. Pais Dezső). In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte Györffy György. Gondolat Kiadó, Bp., 1975. 150.

[2] Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. 10.

[3] Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Pannonica Kiadó, h. n., 2002. 84.

[4] Takács Péter: Szerencs topográfiai jellemzőinek történeti változásai a rendiség korában. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.), Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs–Nyíregyháza, 2003. 132.

[5] Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 611.

[6] Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. Pannonica Kiadó, h. n., 1999. 66.

Szerencs helyét tehát a természet jelölte ki, sőt az említett földrajzi adottságok további emelkedésének is katalizátorai voltak. Már a XII. században vonzó hellyé vált a johannita keresztes lovagok számára, hogy ott monostort építsenek, és szintén a hely fontosságára utal – IV. Béla uralkodása idején – a bencések rendjének a megtelepedése.[7] Biztonságot nyújtó környezete sem jelentette egyúttal térbeli elzártságát, mert a Hernád és a Bodrog völgyében haladó, az országhatárokon túlra vezető természetes utak közelsége, a tiszai átkelők (Tokaj, Lúc) szomszédsága nyitottságot is kölcsönzött neki, még ha ezeknek egyszer az előnyeit, másszor a hátrányait kellett átélnie. A kapcsolatteremtés és -tartás, az információáramlás (ismeretekről, piacokról) szempontjából tekintve ugyanis mindenképpen kedvező hatásuk lehetett, de amikor ezeken az utakon századok drámáit hordozó seregek vonultak, már-már a település létét is veszélyeztették (mint a hódító tatárok, később a törökök), más alkalmakkor pedig feldúlásával, javainak megsarcolásával (királyi, fejedelmi csapatok, hajdúk, kurucok által) életerejét gyengítették.

A vázolt tényezők a válságos idők sorscsapásaival meggyengíthették ugyan a szerencsi közösséget, de az erők elegendőek voltak megtartásához, még bizonyos ismertségre is szert tett általuk, ám kiemelkedésének megalapozásához már kevésnek bizonyultak. Így Szerencs, miközben törzsi-királyi tulajdonból különböző földesurak magánbirtokává lett, a jobbágytelepüléseknek megfelelő jogi státusával (pagus, possessio)[8] belesimult a magyar falvak tengerébe. Ahhoz, hogy népesebb embercsoportot koncentráljon, együtt tartson, valamint hogy a jobbágyközösségeknél kedvezőbb jogállást vívjon ki magának a feudális (rendi) társadalomba való illeszkedéséhez, időre, a javak további tömörülésére volt szükség, az áruk piacává és a szellemi értékek gyűjtőhelyévé kellett válnia. Ennek receptjét azonban nem kaphatta készen. Az arra való tudatos törekvés, az egymással kapcsolatban álló helyi és helyzeti erőforrások kedvező összjátéka, valamint az egyéni és a közösségi érdek fölismerése nélkül ugyanis az előbbre jutás kapui – még a mintaként kínálkozó közeli vallon (olasz) telepesfalvak korán (a bodrogolasziak 1201-ben[9]) elnyert kedvezményeinek, mentességeinek (hospeskiváltságainak) az ismeretében is – bizony zárva maradtak volna előtte.

A szerencsiek mindenképpen szellemi nyereségként könyvelhették el viszont az egyház, a johanniták és a bencések működését. Jelenlétük ugyanis nemcsak egy-egy vallási közösség képviseletét, a hitterjesztés és a lelki gondozás kiteljesedését tanúsítja, hanem – mint egész Európában – a kultúra terjesztését, az írás tudományának művelését, iskola alapítását és fenntartását is jelentette.[10] Szerencs plébániai iskolájáról már 1330-ból van adatunk,[11] ami arra

[7] Csíkvári Antal: Zemplén vármegye. Bp., 1940. 211. Turkovics Barnabás (szerk.): Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 9. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. KSH, Bp., 1996. 18.
[8] Takács Péter, i. m. 134.
[9] Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő i. m. 91.
[10] Orosz István: A kora középkori keresztény kultúra. In: Európa története. Szerkesztette Gunst Péter. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993. 82–83.

enged következtetni, hogy a növendékek közül némelyek rangosabb iskolák felé is elindulhattak, akik aztán hazatérve még inkább alkalmassá váltak a hagyományok összegyűjtésére, rögzítésére, a közösség összefogására, irányítására, bizonyos jogi ügyekben való eligazodásra. Sőt a bencésekről azt is tudjuk, hogy birtokaikon a természeti adottságok hasznosításában, a munkakultúra fejlesztésében,[12] a kereskedelmi célú mezőgazdasági termékek – köztük a bor – előállításában ugyancsak jeleskedtek.[13]

A szőlő jelentősége Szerencs gazdasági megerősödésében sem mellőzhető, mivel az már az Árpád-kortól formálta az itteni napos lejtőket és az embereket,[14] hogy majd – a könyvben korábban tárgyalt sajátos történelmi viszonyok között – a gabonatermesztés és az állattartás mellett lassan kulcsfontosságú ágazattá váljon. Természetesen nem példa nélkül álló jelenséggel van dolgunk. Közismert, hogy a bor, ez a különleges áru már az ókortól kezdve szinte nélkülözhetetlen itala volt a háztartásoknak, a hadak ellátásának, majd a keresztény szertartásoknak. Erre a kivételességre utal, hogy az ókori Athén is teljes jogú polgáraivá fogadta a beköltöző szőlőtermelőket,[15] vagy az a középkori európai felfogás, mely szerint a szőlőművelés polgári tevékenységnek minősült.

A szőlőnek Szerencs fejlődésére gyakorolt hatását nyilvánvalóan nem történelmi analógiákkal igazolhatjuk, de a példák eligazítóak számunkra, amikor azokat a helyi viszonyokkal hozzuk összefüggésbe. Könnyebben felismerjük, hogy – képletesen – a hegyaljai mezővárosokat és a Szerencset tápláló erek közös forrásvidékét csakugyan a szőlő- és borgazdasági kultúrában találjuk meg. A bor iránti emelkedő kereslet ugyanis egyszerre biztosított külön jövedelmet a jobbágynak, és juttatta kereskedelmi szerephez, jelentős nyereséghez a földbirtokost. A szőlőművelés jellege, szakmai igényessége ugyanakkor megkívánta a jobbágyközösség munkavégzéséhez-szervezéséhez és földbirtokosához való viszonyának a módosítását is. E meghonosodott mezőgazdasági kultúra tehát erősítette azt a gazdasági és szellemi bázist, amely Szerencs új jövőképének alakítója lett.

Szerencset a XIX. századig hivatalosan nem sorolták Tokaj-Hegyalja történelmi borvidékéhez[16], noha hosszú időn át a tokaji uradalom tartozéka volt, az egész Hegyaljával hasonló előzmények, hagyományok[17], kihívások és alkalmazkodási kényszerek hatottak rá. Egyszerre érintette meg a XV. század parasz-

[11] Barna János (szerk.): Szerencs és vidéke. Bp., 1931. 211.
[12] Duby, Georges: Emberek és struktúrák a középkorban (ford. Vekerdi László). Magvető Kiadó, Bp., 1978. 10., 27–37., 47.
[13] Davies, Norman: Európa története. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 88.
[14] Gál András: A hegyaljai szőlőkultúra történeti földrajza. In: Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerkesztette Frisnyák Sándor–Gál András. Szerencs–Nyíregyháza, 2003. 155.
[15] Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. Gondolat Kiadó, Bp., 1985. 519.
[16] Orosz István: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16–17. században. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.) i. m. (2002.) 93.,98.
[17] Gál András i. m. 155.

ti gyarapodásának időszaka[18], a lengyelországi fejlődéssel megnyílt borértékesítési piac bővülése[19] és a magasabb közigazgatási szerephez a mezővárosodás útján való elindulás akkor szinte egyedüli, de mégis reménykeltő lehetősége.[20]

Szerencs gazdasági és emberi értékei, ezen belül pedig különösen a hagyományos jobbágymunkával nem végezhető szőlőművelés minőségi igényei a XV. század utolsó évtizedeire megérlelték, hogy a település és a földbirtokosa saját jólétének lehetőségeit egyaránt a mezővárosi fejlődésben lássa. Eziránt a szerencsiekben az emelkedést ígérő kiváltságok keltettek vonzódást, földesuruk pedig megértette, hogy az új helyzetben rendkívül bonyolulttá vált irányítás helyett a mezővárosi intézményekkel megszabadulhat a saját kényszerítő és igazgatási szervezete fenntartásától. Nem tudjuk, hogy az érdekek közösségén alapuló törekvéseket pontosan mikor koronázta siker, mert az új jogállást bizonyára soha nem is foglalták írásba, nem rögzítették privilégiumban, hanem azt a szokásjog szabta meg. (Oppidumként való első említésére – 1490-ben, majd 1502-ben[21] – más jellegű forrásokban került sor. Oppidumként tehát, mert a magyar mezőváros elnevezés írott szövegben először csak 1654-ben tűnt fel egy Erdélyben kiadott oklevélben.[22])

Ez az íratlan szerződés Szerencs helyét a magyar települések hierarchiájában a magánföldesúri oppidumok között jelölte ki. Tekintettel azonban a korszak általános gyakorlatára, mely szerint e szabályozás harmonizált a hagyománnyal, valamint a hegyaljai „városmodellek" jogalapként szolgáló példájával,[23] aránylag tisztán áll előttünk, hogy mi mindent foglalt ez magában. Ezért nyugodtan mondhatjuk: az oppidum mindenekelőtt a városiasság egy szintjét jelentette a szerencsieknek. Nem biztosította ugyan a városi szabadságjogok teljességét, de így is érezhették felszabadító erejét: a ranggal kötelességeik mellé jogokat is szereztek, amelyek lehetővé tették, hogy az ismert jobbágyi viszonynál sokkal előnyösebb helyzetbe kerüljenek.

A Szerencset így megillető jogkiterjesztés magával hozta az önkormányzat kiépítését, szolgáltatási és más gazdasági kedvezmények megszerzését. Korábban a szerencsiek – mint általában a jobbágyfalvak közösségének tagjai – csak kiszolgáltatott lakók voltak, közvetlenül a földesúr hatalma, joghatósága (úriszék) alá

[18] Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Második kiadás. Háttér Kiadó, Bp., é. n. 310–311.
[19] Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 68–69.
[20] Uo. 31. Gyimesi Sándor. A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 83., 138.
[21] Barna János (szerk.) i. m. 13.
Orosz István: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16–17. században. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.) i. m. (2002.) 93.
[22] Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 54.
[23] Németh Gábor: A szokásjog szerepe a hegyaljai mezővárosok életében a 17–18. században. In: Bencsik János–Szakál Jenőné (szerk.), Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 28–33.
Zelenák István: Az „ismeretlen" Hegyalja a történeti irodalomban. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.) i. m. (2003.) 151.
Gyimesi Sándor: A nemesi társadalom kezdeteitől a török hódoltságig. In: Borsod-Abaúj-Zemlén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970. 23.

tartoztak. Élükön a falubíró állt, akinek a hatásköre szinte nem terjedt túl a földesúr akaratának a közvetítésén. Mezővárosi „polgárokként" viszont korlátozott autonómiával rendelkeztek, azaz településük belső életét – az elfogadott szabályzat szerint – a bíróból (főbíróból) és esküdtekből összetevődő, választott önkormányzati szervük irányította. Jogilag jobbágyok maradtak ugyan, és vezetőik megválasztásához is szükség volt földesuruk jóváhagyására, de mégis kikerültek annak közvetlen alávetettségéből. Ennek megfelelően úrbéri tartozásaikat – többnyire pénzbeli átváltással, majd taxa fizetésével – az önkormányzat közvetítésével róhatták le.[24] Nem voltak kiszolgáltatva az úriszéki bíráskodásnak, gazdálkodásukhoz pedig szabad kezet kaptak.

A rátermett, érdemes (tehetős) férfiakból kikerülő önkormányzati testület szervezéssel, igazgatással és – kisebb peres ügyekben – bíráskodással egyaránt foglalkozott. Hatáskörébe tartozott különböző szabályzatok alkotása – bíró- és papválasztás, a szolgáltatások rendje, a szőlő- és ingatlanbirtoklás, határhasználat, adásvétel, végrendelkezés, a tisztségviselők és alkalmazottak (nótárius, kocsmáros, pásztor, leánykérő, mezőőr stb.) felvétele, kötelességei, járandóságai – és végrehajtásuk. Gondoskodott a város biztonságának és rendjének fenntartásáról, a tűzvédelemről, az oktatásról, a vásárok, piacok, kocsmák, mészárszékek felügyeletéről, az utak rendben- és karbantartásáról, kijelölte a szüret idejét, nyilvántartotta és kezelte a közösség javait és jövedelmét, képviselte a város érdekeit, védte szerzett jogait és intézményrendszerét. Mindezek – a további részletektől függetlenül – jól érzékeltetik, hogy az önkormányzat illetékessége a mezővárosi élet egészére kiterjedt. Jól közvetítik számunkra, hogy a szabályozás alkalmazói milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak az önkormányzatnak és átlátható működésének.

Szerencs mezővárosi jogának elismerése az érdekek szerencsés találkozásának „drágaköve" volt, ezért nem is az elviselhető vagy a megtűrt jelzők üzenetét hordozta. A „szerződéskötés" részesei kölcsönösen hittek megállapodásuk hatékony voltában, és tiszteletben is tartották. Erősebb jogi bástyák azonban nem védték, ezért kiszámíthatatlan volt, hogy a közös célok hosszabb távon is maradéktalanul érvényre jutnak-e, vagy a felek – egymás szempontjai ellenében hátrányba kerülve – nem teszik-e bizonytalanná az együttműködésből származó eredményeket. Az alaphelyzet ugyanis a régi maradt: a földesúri hatalom súlya nem csökkent, csak gyakorlásának módja változott. A szerencsiek által teljesítendő szolgáltatások nagysága és formája továbbra is a szokásos egyezkedésen múlt, és kötelezettségeik – az alkutól függően – egyszer könnyebbültek, máskor szigorodtak. Ugyanezt lehet elmondani az önkormányzati jogkörről is: korlátozására és szüneteltetésére egyaránt sor került. Láthatjuk ezt az 1517-es és az 1520-as összeírásokból, amelyekben Szerencset nem oppidumként tüntetik fel, hanem faluként szerepel.[25]

[24] Orosz István: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16–17. században. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.) i. m. (2002.) 96–98.
[25] Takács Péter, i. m. 133.

A szerencsiek természetesen nem mondtak le a mezővárosi rang nyújtotta előnyökről. Növekedési pályán maradásukhoz azonban egyedül a helyi jogvédelem eszköze erőtlennek mutatkozott akkor, amikor a XV–XVI. század fordulójának rendi törvényhozása is a jobbágyi függés és a mezővárosok feletti földesúri hatalom megerősítését szolgálta.[26] Ez utóbbi folyamat hatására alakult ki az a meggyőződésük, hogy önkormányzatuk, gazdasági autonómiájuk megőrzése érdekében a megegyezéses módszert az országban terjedő politikai megoldással célszerű felváltani. Így hozta lázba, mozgásba őket a székely szabadság ígérete,[27] amelynek kiharcolását Dózsa György 1514-es kereszteseitől várták.

A szerencsi önkormányzat későbbi életét a parasztháború veresége mellett kedvezőtlenül érintette, hogy a térség az 1526-os kettős királyválasztást követően a két uralkodó hatalmi harcának a színterévé vált, miközben földbirtokosai is gyakran cserélődtek.[28] E politikai és katonai események, török beütések lehangoló láncolatában azonban Szerencs olyan fejleményeket is fel tudott mutatni, amelyek életet leheltek a már-már álomnak tűnő városfejlesztési tervekbe. Ilyen sorsfordulást jelző változás megnyilvánulása volt, hogy amikor Szerencs a török Kelet és a keresztény Nyugat ütközőzónájába, valamint – a hegyaljai reformációnak is utat nyitó Némethy Ferenc foglalása révén – Izabella királyné (János Zsigmond) országrészéhez került (1556), a meginduló erődítési munkálatokkal, várával katonai-védelemi funkciót kapott.[29] A század utolsó negyedében pedig újabb fontos szerepkört nyert azzal, hogy 1583-ban Rudolf királytól a korszak legsikeresebb magyar birtokszerzőjének, Rákóczi Zsigmondnak a kezelésébe, majd családja örökös tulajdonába került (1603), ezzel egyik uradalmi központjává vált.[30] Ennek jelentőségét az adja meg, hogy a gazdasági központ ebben az időben igazgatási-szervezési funkciót is jelentett, mivel a magán- és közhatalom még nem különült el élesen egymástól.[31]

A kiváltságolt mezőváros

Az új központi szerepkörökkel és a kálvini eszmékkel a szerencsiek további erőgyűjtést mutathattak fel, ami anyagi gyarapodásukban és öntudatuk növekedésében egyaránt megnyilvánult. Ezekkel az energiákkal csatlakoztak Bocskai szabadságharcához, amikor 1605 tavaszán úgy érezték, hogy mezővárosuk ügye összenőtt az országéval. Helyet adtak tehát a rendek fejedelemválasztó országgyűlésének, élelmezték résztvevőit. Tették ezt hitbeli meggyőződésből és abból a felismerésből, hogy a szép jövőt előrevetítő eseményt városuk érdekében is kamatoztathatják.

[26] Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris K., Bp., 2002. 62–63.
[27] Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Gondolat K., Bp., 1974. 661–665.
[28] Orosz István: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16–17. században. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.) i. m. (2002.) 93–94.
[29] Takács Péter, i. m. 135–136.
[30] Barna János (szerk.) i. m. 14.
[31] Hajdú Zoltán: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographica 1. Debrecen, 1977. 25.

Számításukban nem is csalódtak. A Bocskaihoz óvatosan közeledő Rákóczi Zsigmond a támogatás fejében már 1605 szeptemberében Erdély kormányzói tisztségét kapta,[32] Szerencs pedig 1606. március 9-én ünnepelhetett, mert Bocskai fejedelem a szabadságharc fővárosában, Kassán kiváltságlevéllel „ékesítette fel". Privilégiummal felruházott oppidum lett, a mezővárosi hierarchia csúcsára került. Örökre szólóan élhetett a tized pénzbeni megváltási jogával, valamint illeték- és vámmentes kereskedést folytathatott áruival egész Magyarország és Erdély területén.[33]

A privilégium az önkormányzat szerkezetén, működésén nem változtatott. Vezetője továbbra is a főbíróból és esküdtekből álló tanács maradt, amelynek (és a mezővárosnak) az első embere a testületben elnöklő, az önkormányzat hatáskörébe tartozó igazságszolgáltatást és az egész igazgatást irányító főbíró volt. A város rangja, vagyoni helyzete, lakóinak nyugodt és biztonságos élete azonban a jogi státus mellett a privilégiumoktól is függött, ezért azok megszerzését vagy megőrzését, a másokkal szembeni előnyhöz jutás elismertetését az önkormányzat tekintélyét növelő történelmi érdemként tartották nyilván. Az adományozás okiratába ugyanis hiába foglalták bele az előjog örökké tartó hatályát, az mégsem az idők végezetéig maradt érvényben, hanem a közösséget megtestesítő, azt a világ felé képviselő önkormányzati testület érdekérvényesítő erejétől függött. Nem véletlen tehát, hogy a szerencsi önkormányzat és az egész mezőváros későbbi életét beragyogta 1606 hozadéka, majd e privilégium 1620-as megerősítését Bethlen Gábor fejedelemnél kijáró főbíró (Bodó Márton), valamint a két esküdt (Péter Mihály, Vargha Demeter) neve, és piros betűs napként kerülhetett a szerencsi naptárba a sikerük dátuma (1620. június 1.)[34]

Szerencs mint kiváltságos mezőváros (oppidum privilegiatum) jellegével olyan átmenetet jelentett a jobbágyközség és a szabad királyi város között, hogy inkább az utóbbihoz állt közelebb. Ez a hasonlóság – az árutermelése mellett – különösen az önkormányzatáról állapítható meg, amely szervezeti felépítésében, igazgatási, gazdasági és bíráskodási hatáskörének az ellátásában szinte követte a királyi városokat.[35] Nem az önkormányzatiság mértékében különbözött tehát azoktól, hanem közjogi helyzetéből adódóan[36]: kiváltságaival nem emelkedett az ország rendjei közé, nem küldhetett követet az országgyűlésbe, mindvégig a földesura és Zemplén megye joghatósága alá tartozott. Ennek a viszonynak az állandósága mellett azonban az önkormányzat szakszerűsége, hatékonysága

[32] Falussy József: „Öreg" Rákóczi Zsigmond. In: Udvari István (szerk.), A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 13/F. Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 1996. 41.
Makkai László: A Bocskai-felkelés. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.), Magyarország története 1526–1686. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985. 720., 733., 736.

[33] Dongó Gyárfás Géza: Szerencs kiváltság-levele. In: Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XXII. 88–89., 129–130.

[34] Uo. 88–89.

[35] Csizmadia Andor i. m. 55.

[36] Licskó György–Varsányi Erika (szerk.): Polgármesterek Magyarországon 1990–2002 között (A települések vezetőinek életrajzi adattára). CEBA Kiadó, Bp., 2001. 11–12.

sokat fejlődött. Hozzáértő tisztviselői, jegyzői (mint 1624 és 1829 között Gesztessy Sámuel, Fonyi István, Huga György, Pelsőczi Szabó István, Jablonkai István, Sütő Mihály és Ns. Tóthpápay Dániel) szavatolták ezt a minőséget.[37] Az önkormányzat 1606-tal kezdődő új másfél évszázadát azonban mégsem ezek a változások tagolják igazán, hanem a működését befolyásoló történelmi események: az erdélyi fejedelmek alatti viszonylagos védettsége, valamint a népességét, javait apasztó háborús dúlások, sarcolások, pusztítások, birtokosainak cserélődése, társadalmának átalakulása, a vallásos villongások stb., amelyekről könyvünk más helyén olvashatunk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) által ide telepített hajdúk[38] révén privilégiumot élvező magánföldesúri hajdúvárossá lett, amelyet tekinthetünk a mezővárosi jogállás egyik változatának.[39] Kötelező állami adóját Zemplén megye további öt hajdúvárosával (Gesztely, Hernádnémeti, Kesznyéten, Lúc, Megyaszó) együttesen fizette.[40] A szóban forgó privilégiumait azonban Szerencs a Rákóczi-szabadságharc után nem tudta megőrizni.[41]

A Szerencs mezővárosának átengedett önkormányzati jogköröket rögzítő szerződések – mint a Rákóczi Erzsébettel 1695-ben kötött is – alig tükrözik az idő múlását. Tartalmuk a mezőváros szempontjából később inkább csak szigorodott.[42] Legfeljebb az önkormányzati jogok gyakorlásában hozott bizonyos egységesülést a felvilágosult uralkodóknak (Mária Terézia és II. József) a földesúr–mezőváros viszonyba való beleszólása, az igazgatás állami felügyeletének a feltűnése. Az igazgatás és a bíróválasztás átfogó szabályozására azonban így is csak az 1836. évi 9. tc. alapján került sor.[43] A mezőváros és önkormányzatának intézménye tehát – csekély módosulással – 1848-ig, a polgári viszonyok életbe léptéig átmentődött a régi szerepkörében.

A nagyközség

Az 1848-as forradalom polgári átalakulást szolgáló törvényalkotása egyszerre szabadította fel a jobbágyságot és szüntette meg a jobbágyközséget. E törvényi szabályozással függött össze, hogy a feudális viszonyokat őrző mezővárost és autonómiáját sem lehetett beilleszteni a polgári államszervezetbe, ezért az csak átmenetileg és formálisan maradhatott fent. Az ország politikai alávetésére törekvő abszolutizmus centralizált hatalmi szervezete azonban még ezt a maradék helyi önkormányzatot is háttérbe szorította. A kiegyezést követően aztán az 1871. évi

[37] Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XXIV. 138.
[38] Takács Péter i. m. 138.
[39] Hársfalvi Péter: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. Akadémiai K., Bp., 1982. 10.
[40] Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XXIV. 67.
[41] Orosz István: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16–17. században. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.) i. m. (2002.) 98.
[42] Takács Péter i. m. 141.
[43] Licskó György–Varsányi Erika (szerk.) i. m. 13–14.

18. tc. alapján Szerencs – az ország mintegy 800 mezővárosának nagy többségéhez hasonlóan – nagyközséggé szerveződött, és a törvény egy zárójeles utalásával összhangban csak a „mezőváros" címet őrizte meg egy ideig, de 1886-ban ez is múlttá vált.[44] Igaz, pecsétjének körirata (Szerencs város pecsétje) egészen 1904-ig hirdette még a hivatalos iratokon e „régi dicsőség" emlékét.[45] Az 1886-os községi törvény (22. tc.) szerinti ugyancsak hármas tagolású községszervezetben (kis- és nagyközség, rendezett tanácsú város) Szerencs – akkori lélekszáma, gazdasági ereje, települési funkciója alapján – szintén nagyközségi besorolást nyert, akárcsak a többi zempléni mezőváros.[46]

Szerencs mezőváros pecsétje

Az említett községi törvényeket az igazgatás egységesítésének, centralizálásának és – ebből eredően – az önkormányzatiság korlátozásának a szándéka hatja át. A törvény állapította meg a községi önkormányzat (szűkített) jogkörét, szervezeti felépítését, a járásnak (főszolgabírónak) való alárendelését, a legtöbb adót fizetők képviseleti jogát (virilizmus). Az önkormányzat autonómiája így majdnem csak a gazdasági természetű ügyekre korlátozódott.[47]

Szerencs nagyközség 1890-es Szabályrendeletében[48] teljes egészében tükröződnek e törvényi előírások. „A község feladata végrehajtani a törvénynek és a törvényhatóságnak az állami és törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit, önállóan intézni saját belügyeit…Az ezekből kifolyó jogkört a törvény korlátai között saját képviselő-testülete által gyakorolja, illetőleg tölti be" – olvashatjuk a dokumentumban. (2. §.)

[44] Turkovics Barnabás (szerk.) i. m. 25.
Szalipszki Péter: Tokaj-Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor. In: Bencsik János–Szakál Jenőné (szerk.), Tokaj és Hegyalja V. Az 1990. szeptember 21-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Miskolc, 1991. 84–85.

[45] Sátoraljaújhelyi Zempléni Levéltár (a továbbiakban: ZL): Szerencs nagyközség szervezési szabályrendelete, 1932. 4. §.

[46] Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989. 10.

[47] Licskó György–Varsányi Erika (szerk.) i. m. 14–15.

[48] ZL. Szerencs n.község szabályrendelete, 1890.

Az önkormányzat legfőbb szerve, a képviselő-testület 26 főből állt: 10 tagja választott, 10 a legtöbb adót fizetőkből került ki, 6 pedig – ugyancsak törvény szerint – az előljáróság tagjaiból (a községi bíró, a törvénybíró, a jegyző, a pénztárnok, a közgyám és a körorvos. (8. és 18. §). Inkább irányító szervként működött. Jogait és hatáskörét, ülésezését a Szabályrendelet rögzítette. Tárgyalt illetőségi és vagyon-felhasználási, községpolitikai ügyeket, feladata volt a községi adó megállapítása, kivetése és behajtása, szabályrendeletek alkotása, a választók névjegyzékének az összeállítása, a község költségvetésének az elfogadása, foglalkozott a tűz- és közrendészeti, természeti közveszélyt elhárító kérdésekkel. Igazgatási hatásköre kiterjedt továbbá a közegészségügyre, a gyám- és szegényügyre, a földművelésre, sőt ezeken túlmenően tevékenysége szinte a község egész életét átfogta. A községi közigazgatás végrehajtó jellegéből azonban mégis úgy tűnik, hogy abban nem a testületi, hanem az ügyintézői munka kapott nagyobb szerepet. A szabályrendelet alapján különösen a bíró és a jegyző hatásköre látszik széles körűnek (a döntések előkészítésével, a szakmai és információs ismeretekkel stb.).

A bíró elnökölt a képviselő-testületi és az előljárósági üléseken, (a jegyzővel együtt) vezette a községi közigazgatást, előterjesztette a testületi ülések tárgyköreit, felelt a határozatok, felsőbb rendelkezések végrehajtásáért, őrizte a község pecsétjét stb.

A jegyző elsősorban a törvényességért, a szakszerűségért, a szabályok, határozatok kidolgozásáért, írásba foglalásáért, az irattározásért, a nyilvántartásokért és az egész ügyintézésért felelt.

A községi igazgatás ezt a szervezeti felépítését lényegileg 1918-ig megőrizte. Az önkormányzat iratai pedig arról árulkodnak, hogy vezetői szakmailag felkészült, művelt, hivatásukat szerető, tapasztalt emberek voltak, akiknek neveit nemcsak a hagyomány, hanem érdemes munkájuk alapján is őrzik – egyebek mellett – a Zemplén naptára és Zemplén vármegye évkönyve c. sorozatok számai.

Az 1918-as őszirózsás forradalom új hatalma nem szakította meg a szerencsi képviselő-testület működésének a folyamatosságát. A virilizmusnak 1918 végén történt törvényi megszüntetésével tagsága ugyan megfeleződött, és az így kivált képviselők pótlásáról nem tudunk, de intézményét nem számolták fel. Önkormányzati tevékenysége azonban mindenképpen szűkült. Amikor pedig mellette később létrejött a néptanács, igazgatási kettősség alakult ki. Mindez nem helyi, hanem országos sajátosság volt.[49]

Az 1919-es proletárdiktatúra idején Szerencsen is megalakult a tanácshatalom helyi végrehajtó szerve, a direktórium, de az inkább csak a felsőbb szervek utasításait közvetítette, jelentéktelen beadványok tárgyában döntött, rövid fennállása alatt kezdeményezőként nem lépett fel.[50]

[49] Licskó György–Varsányi Erika (szerk) i. m. 17.

[50] ZL. Szerencs nagyközség 704/1919. márc. 31., 766/1919. ápr. 14., 786/1919. ápr. 16. számú és keltezésű ügyiratai.

A két világháború között a konszolidálódó Horthy-rendszer kisebb módosításokkal a dualizmus kor közigazgatási és önkormányzati gyakorlatához tért vissza. Községünk esetében ezt a „Zemplén vármegye Szerencs község. 1904." köriratú pecsét folyamatos használata és a jogalapot biztosító okmányok[51] egyaránt alátámasztják. Megmaradt a régi közigazgatási beosztása (Zemplén megyében a szerencsi járás székhelye, nagyközség), volt csendőrőrse, a korábbi keretek között működött szociális igazgatása (községi orvossal, bábával) stb. Változást jelentett viszont a képviselő-testület létszámának a megduplázódása és az önkormányzati autonómia további visszaszorulása.

Az 1929:30. tc. szerint készült 1932-es Szervezési szabályrendeletben Szerencs községi hatósági jogkörét a következőkben határozták meg:

„Mint az állam végrehajtó hatalmának alsófokú tagozata és közigazgatási szerve foganatosítja az államnak a törvényben kifejezett akaratát, valamint a kormány (minisztériumok), a törvényhatóság és más felettes hatóságok rendelkezéseit.

Önkormányzati jogkörében önállóan intézi belügyeit. Határozatokat hoz, szabályrendeleteket alkot és azokat saját előljárói és közegei által végrehajtatja.

Megállapítja szervezetét, választja képviseletét, tisztviselőit, hivatalnokait és felfogadja alkalmazottait.

Megállapítja költségvetését, kiadásai fedezéséről a fennálló törvényes szabályok közt gondoskodik, illetéket szed és a közszolgáltatásokért díjat állapít meg.

Rendelkezik a község vagyona felett, gondoskodik a községi iskolákról és más rokonintézetekről, kezeli a közrendészetet, mezei és tűzrendészetet.

Minden igyekezetével munkálja a község s annak lakossága egyetemes érdekeit…" (7. §.)

A képviselő-testület jogköre mellett az összetétele és szervezete is az 1918 előttire emlékeztet. Mint a község legfőbb szerve 40 képviselőből és – a községi állatorvos kivételével – az előljárósági tagokból (főbíró, főjegyző, a községi orvos, a törvény- vagy albíró, a pénztárnok, a közgyám és öt esküdt) állt, tehát összesen 51 főből. A 40 képviselőből 20 választással, 20 pedig a legtöbb állami adót fizető (virilis) jogán szerezte a tagságát.

A képviselő-testület évente két rendes ülést tartott, tagjai azonban most már különböző szakbizottságokban (jogügyi, pénzügyi, számvizsgáló, építészeti és szépítészeti, kulturális, gazdasági ismétlő iskolai felügyelő, ipariskolai felügyelő, egészségügyi) is tevékenykedtek, érdekeltségi körükhöz tartozó előterjesztéseket készítettek vagy véleményeztek. A bizottságokba külső szakértőket is beválasztottak, és minden bizottságnak hivatalból tagja volt a főbíró és a főjegyző.

A Szervezési szabályrendelet szerint Szerencs első polgára változatlanul a főbíró volt, de az érdemi munka szálai a főjegyző kezében futottak össze. Az autonómia korlátozását, illetve a jegyző hivatali súlyát még nyilvánvalóbbá tette az 1942:22. tc., amely a jegyző alkalmazását a belügyminiszter kinevezési ha-

[51] ZL. Közigazgatási tájékoztató lap (1925) és Szerencs nagyközség szervezési szabályrendelete, 1932.

táskörébe utalta.[52] A többi jegyzőt és az előljárósági tagok közül a főbírót, az orvost, az állatorvost – szintén nem az autonómia jegyében – továbbra is a főszolgabíró jelölése alapján választották.[53]

1940-ben a község legfontosabb testületi, hivatali tisztségeit a következő személyek töltötték be: Dr. Kiss János főbíró, dr. Sáray Béla főjegyző, Nyessey Géza adóügyi jegyző, Jelsitz József segédjegyző.[54]

Az újjászervezett és a tanácsi községi közigazgatás

1944 a kényszerek és a nagy megpróbáltatások éveként maradt meg a szerencsiek emlékezetében. December közepén a front átvonulását követően ugyan beköszöntött a béke, de nyomában a békés élet csak lassan bontakozhatott ki. A helyreállítás és az újrakezdés nehéz munkája az erők összefogását, szervezését igényelte volna, de az erre hivatott községi irányító testület és igazgatási apparátus teljesen szétzilálódott, hiányzott. Mivel nem lehetett támaszkodni az alkalmatlanná vált régi szabályokra, új jogforrások pedig nem voltak, ezért öntevékenyen kellett megoldani a helyi feladatokat. E tennivalók végzése átmenetileg – mint a Tiszántúlon – a szerveződő politikai pártok megbízottaiból alakított nemzeti bizottságra hárult, de amikor a debreceni Ideiglenes Kormány 1945. jan. 4-i 14/1945. M.E. sz. rendeletében a közigazgatás önkormányzati alapokon történő helyreállításáról intézkedett, megkezdődhetett a szervezeti folytonosságnak és az új politikai-társadalmi viszonyoknak megfelelő igazgatási szerv kiépítése Szerencsen is, amely a tanácsrendszer létrejöttéig töltötte be szerepét.[55]

Az egypártrendszer létrejötte (1948) után megkezdődött a közigazgatásnak a politikai változáshoz való igazítása, majd az 1949-es alkotmány és az 1950: I. törvény alapján sor került a szovjet mintájú tanácsrendszer bevezetésére. Az alkotmány ugyan tartalmazza, hogy a tanács „képviseli a lakosság érdekeit, működési területén megvalósítja a dolgozó nép önkormányzatát”,[56] de a valóságban az önkormányzatiság eszméje visszaszorult, ami alapvetően a későbbi törvényi módosítások eredményeként is jellemző maradt. Bekövetkezett a közigazgatás teljes államosítása, pártirányítás alá helyezése.[57] Így e centralizált rendszerben a községi tanács fő feladata a hatósági tevékenység, a törvények és a felsőbb utasítások végrehajtása, az állami és társadalmi rend védelmének az elősegítése, a helyi gazdasági vállalatok és szövetkezetek ellenőrzése, támogatá-

[52] Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Bp., 1978. 598–599.
Licskó György–Varsányi Erika (szerk.) i. m. 17.
[53] ZL. Szerencs nagyközség szervezési szabályrendelete, 1932.
[54] Gulassa K. László–Pintér Zoltán (szerk.): Zemplén vármegye évkönyve az 1940. évre. Sátoraljaújhely, é. n. 51.
[55] Csizmadia Andor i. m. 520–522., 527.
[56] A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Kossuth K., Bp., 1972. 21.
[57] Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus K., Budapest–Pécs, 2001. 179–182.

sa, valamint a terv és költségvetés elkészítése lett (a központi irányelvek szerint).[58] A szerencsieknek tehát nemcsak azt kellett érzékelniük, hogy a községháza neve a fülnek nehezen megszokható tanácsházára változott, és a község, tanács élére végrehajtó bizottság, tanácselnök, tanácstitkár került, hanem azt is, hogy a kicserélődött vezetőség a kívánt célok megvalósítását sokkal inkább a felsőbb utasítások teljesítésétől várja, mintsem a helyi testületek és egyének közreműködésétől. Egyébként saját fejlesztési alap létrehozására is csak az 1954: X. törvény alapján nyílt lehetőség, az 1955-től bevezetett községfejlesztési hozzájárulás egy részéből, amelyet az első években járda, út burkolására, vízvezeték, ravatalozó építésére, területrendezésre, a napközi otthon korszerűsítésére stb. használtak fel.[59]

Negyedszázad alatt a községi tanács mozgásterének igen mérsékelt növekedése mellett változásként mindössze jogállásának módosulását lehet megemlíteni, valamint a járási tanács (1971), majd a járási hivatal (1983) megszüntetésével tevékenységi körének a kiszélesedését.[60]

Szerencs jogállása 1950–1984 között[61]

Év	Jogállás
1950	Önálló tanácsú község (Bekeccsel, 1957-ig)
1969	Közös tanácsú község
1970	Nagyközségi közös tanácsú község
1984	Város (további 20 települést felölelő városkörnyékkel)

A közös tanácsú község vezetőségében a következő személyek dolgoztak:[62]
A végrehajtó bizottság elnöke: Tóth Lajos
elnökhelyettese: Dobó Antalné
titkára: Liptói János
tagjai: Baffi György, Baghy Sámuel, Fodor János, Kiss Kálmán, Köves József, Papp András

Tanácstagok: 69 fő

[58] A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Kossuth K., Bp., 1972. 21–22.
[59] Zempléni Múzeum, Szerencs: Szerencs község 1956. évi községfejlesztési terve. Szerencs község 1957. évi községfejlesztési terve (szám nélküli)
[60] Turkovics Barnabás i. m. 41.
[61] Seresné Szegőfi Anna (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870–1983. Miskolc, 1983. XXXV., 423.
[62] Zempléni Múzeum, Szerencs: Jegyzőkönyv, 1970. jan. 14., Jelenléti ív, 1970. jan. 21.

A városi igazgatás: tanács és önkormányzat (1984–2004)

A mezővárosi jogállását elvesztő Szerencsnek több mint egy évszázadot kellett arra várni, hogy újra elnyerje a városi címet, miután már a XIX. sz. második felében vasútjával közlekedési, járási székhely voltával igazgatási, cukorgyárával gazdasági funkciót szerzett. A XX. sz. második felében ezek a központi szerepkörök még inkább kiteljesedtek: erősödött közlekedés-földrajzi helyzete, nőtt a népessége, a jellegadó cukoripara mellett újabb ipari létesítményeknek lett a székhelye. Szerencs 1984-es sikerében, városi rangra emelésében tehát együtt volt jelen a mezővárosi örökség és három nemzedék elszánt akarata, teljesítménye. Az út megtétele történelem, amelynek eseményeit és részeseit itt nincs módunk számba venni, csupán a legfontosabbnak ítélt időszakokat és önkormányzati vezetőit foglaljuk táblázatba.

Szerencs város első (tanácsi) vezetői

1. 1984[63]

A végrehajtó bizottság elnöke: Kövér László
elnökhelyettese: Mizser Sándor
titkára: Dr. Bíró László
tagjai: Bacsó János, Eperjesi István, Kalmár Istvánné, Mérész János, Sári László, Sárkány Imre, Siska Gábor, Szűcs Gábor
Tanácstagok: 60 fő

2. 1985[64]

A végrehajtó bizottság elnöke: Kövér László
elnökhelyettese: Jánosi József
titkára: Dr. Bíró László
tagjai: Czakó Béla, Földi Ildikó, Kőrösi István, Mérész János, Oszonits Bertalan, Sárkány Imre
Tanácstagok: 35 fő

Az új politikai feltételek között 1990-ben került sor a magyar közigazgatás reformjára, amely – a korábbi hagyományokra építve – visszahozta a helyi közigazgatásba az önkormányzatiság eszméjét és örömét. A helyi önkormányzat demokratikus berendezkedésünk alappillére lett, alkotmányos biztosítékkal (IX. fejezet), önkormányzati törvénnyel (1990:LXV). E törvényi szabályozás az önkormányzati jog gyakorlásához a szabadságot és a feltételeket egyaránt biztosítja, ezáltal a helyi önkormányzat a közéletiség elsődleges terévé válhatott, szerepe felértékelődött. Jogával, kötelezettségével, szervezetével, hatáskörével, működésével tapasztalati úton is megismerkedhetünk, ezért itt inkább azokat a volt és jelenlegi képviselőket vesszük számba, akik útján a szerencsi polgárok önkormányzati jogaikat gyakorolták és gyakorolják.

[63] Szerencs Város Polgármesteri Hivatalának irattára. A Városi Tanács végrehajtó bizottságának 41/1985. Tk. sz. jegyzőkönyve, 1985. I. 24. A Városi Tanács 1985. febr. 28-i ülésének jelenléti íve. Bodnár Béla aljegyző adatközlése, 2004. aug. 16.

[64] Uo. A Szerencsi Városi Tanács 1985. jún. 20-i ülésének 42-3/1985. Tk. sz. jegyzőkönyve.

1. kép. A Polgármesteri Hivatal régi épülete

Szerencs Város Önkormányzata és tisztségviselői[65]

1. 1990–1994

Az önkormányzat tisztségviselői:

Magda Gábor	polgármester
Dr. Szántó J. Endre	alpolgármester
Dr. Bíró László	jegyző

A képviselő-testület tagjai:

Dr. Bobkó Géza, Bottka Imre, Braun Miklós, Danyi László, Gál András, Jánosi József, Juhász Gábor, Kiss Attila, Koncz Ferenc, Kőrösi István, Kulcsár Pálné, dr. Lovász Ilona, Magda Gábor, Mérész János, Pallai Miklós, Puskás János, dr. Szántó J. Endre

A képviselő-testület tisztségviselői:

Ügyrendi bizottság elnöke:	Gál András
Pénzügyi bizottság elnöke:	Puskás János
Szociális és egészségügyi bizottság elnöke:	Dr. Bobkó Géza
Oktatási és közművelődési bizottság elnöke:	Jánosi József
Gazdasági bizottság elnöke:	Pallai Miklós
Idegenforgalmi, kereskedelmi és sport bizottság elnöke:	Braun Miklós
Környezetvédelmi és településfejlesztési bizottság elnöke:	Dr. Szántó J. Endre
Rend- és jogbiztonsági bizottság elnöke:	Juhász Gábor

[65] Uo. Bodnár Béla aljegyző adatközlése, 2004. aug. 16.

2. kép. Az új városháza

2. 1994–1998

Az önkormányzat tisztségviselői:

Magda Gábor	polgármester
Dr. Gőri Lajos	alpolgármester
Dr. Bíró László	jegyző
Bodnár Béla	aljegyző

A képviselő-testület tagjai:

Dr. Bobkó Géza, Danyi László, Dócs András, Gál András, Gőri Lajos, Jánosi József, Jávorkai János, Kiss Attila, Koncz Ferenc, Leskó József, Magda Gábor, dr. Mileff János, Nyitrai Tibor, Reviczky Mihály, Vaszily Miklós, Visi Ferenc, Zemlényi Kálmán

A képviselő-testület tisztségviselői:

Ügyrendi bizottság elnöke:	Gál András
Pénzügyi bizottság elnöke:	Leskó József
Szociális és egészségügyi bizottság elnöke:	Dr. Bobkó Géza
Gazdasági bizottság elnöke:	Zemlényi Kálmán
Településfejlesztési bizottság elnöke:	Reviczky Mihály
Ifjúsági és sport bizottság elnöke:	Jánosi József
Oktatási és közművelődési bizottság elnöke:	Kiss Attila

3. 1998–2002

Az önkormányzat tisztségviselői:

Magda Gábor	polgármester
Nyitrai Tibor	alpolgármester
Dr. Bíró László	jegyző
Bodnár Béla	aljegyző

A képviselő-testület tagjai:

Batta Sándor, dr. Bobkó Géza, Cseppely János, Danyi László, Dócs András, dr. Egeli Zsolt, Gál András, Jánosi József, Kalina Lajos, Koncz Ferenc, Magda Gábor, Nyitrai Tibor, Rónavölgyi Endréné, dr. Sütő Szilveszter, Uray Attiláné, Vaszily Miklós, Zemlényi Kálmán

3. kép. Az önkormányzati testület

A képviselő-testület tisztségviselői:

Ügyrendi bizottság elnöke:	Gál András
Pénzügyi bizottság elnöke:	Dr. Egeli Zsolt
Szociális és egészségügyi bizottság elnöke:	Dr. Bobkó Géza
Gazdasági bizottság elnöke:	Zemlényi Kálmán
Településfejlesztési bizottság elnöke:	Vaszily Miklós
Ifjúsági és sport bizottság elnöke:	Cseppely János
Oktatási és közművelődési bizottság elnöke:	Koncz Ferenc

4. 2002–

Az önkormányzat tisztségviselői:

Rónavölgyi Endréné	polgármester
Nyitrai Tibor	alpolgármester
Dr. Bíró László	címzetes jegyző
Bodnár Béla	aljegyző

4. kép. Rónavölgyi Endréné polgármester

5. kép. Dr. Bíró László címzetes főjegyző

(a 3–5. kép a Szerencsi Hírek felvétele)

A képviselő-testület tagjai:

Bíró István, Cseppely János, Danyi László, Dócs András, Gál András, Heves János, Koncz Ferenc, dr. Korondi Klára, Kosarasné Bazsó Mária, Puskás János, Marton Péter, Nyitrai Tibor, Rónavölgyi Endréné, dr. Takács István, Uray Attiláné, Vaszily Miklós, Visi Ferenc

A képviselő-testület tisztségviselői:

Ügyrendi bizottság elnöke:	Gál András
Pénzügyi bizottság elnöke:	Dr. Takács István
Gazdasági bizottság elnöke:	Heves János
Településfejlesztési és környezetvédelmi bizottság elnöke:	Vaszily Miklós
Egészségügyi bizottság elnöke:	Dr. Korondi Klára
Szociális bizottság elnöke:	Kosarasné Bazsó Mária
Európai uniós és vállalkozásfejlesztési bizottság elnöke:	Bíró István
Oktatási és közművelődési bizottság elnöke:	Koncz Ferenc
Ifjúsági és sportbizottság elnöke:	Cseppely János

Az önkormányzatról és az önkormányzatiságról összegzésként elmondható, hogy annak van múltja, jelene, jövője és jelentősége. A közösséget szolgáló és

sokszínű feladatát azonban csak akkor teljesítheti maradéktalanul, ha a képviselők és a polgárok mindnyájan sok szállal kötődnek városukhoz, ha folyamatosan bővül a Szerencsért, a jövőbeli értékekért tenni akarók köre és felelőssége. Ilyen magas fokú közéletiséggel azonban elérhető, hogy Szerencs élhető, tiszta, vonzó, a természeti és történelmi örökségét őrző és szépítő város lesz, amely kiállja a versenyképesség próbáját, térségében betölti a modernizáció motorjának a szerepét, polgárai pedig otthon érezhetik magukat benne.

Irodalom

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Kossuth K., Bp., 1972.

Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XXII., XXIV.

Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris Kiadó, Bp., 2002.

Barna János (szerk.): Szerencs és vidéke. Bp. 1931.

Béla király jegyzője: A magyarok cselekedeteiről (ford. Pais Dezső). In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte Györffy György. Gondolat Kiadó, Bp., 1975.

Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. Gondolat Kiadó, Bp., 1985.

Csíkvári Antal: Zemplén vármegye. Bp., 1940.

Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976.

Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Bp., 1978.

Davies, Norman: Európa története. Osiris Kiadó, Bp., 2001.

Dongó Gyárfás Géza: Szerencs kiváltság-levele. In: Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. XXII., XXIV.

Duby, Georges: Emberek és struktúrák a középkorban. (ford. Vekerdi László). Magvető Kiadó, Bp., 1978.

Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Második kiadás. Háttér Kiadó, Bp., é. n.

Falussy József: „Öreg" Rákóczi Zsigmond. In: Udvari István (szerk.), A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 13/F. Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 1996.

Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Bp., 1990.

Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs–Nyíregyháza, 2003.

Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.): Szerencs és környéke. Szerencs–Nyíregyháza, 2002.

Gál András: A hegyaljai szőlőkultúra történeti földrajza. In: Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerkesztette Frisnyák Sándor–Gál András. Szerencs–Nyíregyháza, 2003.

Gulassa K. László–Pintér Zoltán (szerk.): Zemplén vármegye évkönyve az 1940. évre. Sátoraljaújhely, é. n.

Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989.

Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémia Kiadó, Bp., 1975.

Gyimesi Sándor: A nemesi társadalom kezdeteitől a török hódoltságig. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970.

Hajdú Zoltán: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographica 1. Debrecen, 1977.

Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus K., Budapest–Pécs, 2001.

Hársfalvi Péter: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. Akadémiai K., Bp., 1982.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.

Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. Pannonica Kiadó. h. n., 1999.

Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Pannonica Kiadó, h. n., 2002.

Licskó György–Varsányi Erika (szerk.): Polgármesterek Magyarországon 1990–2002 között (A települések vezetőinek életrajzi adattára). CEBA Kiadó, Bp., 2001.

Makkai László: A Bocskai-felkelés. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.), Magyarország története 1526–1686. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985.

Németh Gábor: A szokásjog szerepe a hegyaljai mezővárosok életében a 17–18. században. In: Bencsik János–Szakál Jenőné (szerk.), Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991.

Orosz István: A kora középkori keresztény kultúra. In: Európa története. Szerkesztette Gunst Péter. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993.

Orosz István: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16–17. században. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.), Szerencs és környéke. Szerencs–Nyíregyháza, 2002.

Seresné Szegőfi Anna (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870–1983. Miskolc, 1983.

Szalipszki Péter: Tokaj-Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor. In: Bencsik János–Szakál Jenőné (szerk.), Tokaj és Hegyalja V. Az 1990. szeptember 21-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Miskolc, 1991.

Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Gondolat K., Bp., 1974.

Takács Péter: Szerencs topográfiai jellemzőinek történeti változásai a rendiség korában. In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-helység. Szerencs–Nyíregyháza, 2003.

Turkovics Barnabás (szerk.): Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 9. Borsod-Abaúj-Zemplén megye KSH, Bp., 1996.

Zelenák István: Az „ismeretlen" Hegyalja a történeti irodalomban. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs–Nyíregyháza, 2003.

Szerencs

Dr. László Bíró

Szerencs und seine Umgebung sind seit dem Neolithikum (der Neusteinzeit) bewohnt. Zwischen der ersten Besiedlung gegen 5000 v. Chr. und dem Anfang der ungarischen Landnahme (899) lebten verschiedene Volksstämme in Hegyalja und auf dem sumpfig-moorigen Gebiet des angrenzenden Tieflandes (Taktaköz), aber durch ihre Lebensweise und Produktionstätigkeit veränderten sie das ursprüngliche Naturbild der Umgebung nicht. Die antropogene Umgestaltung der Landschaft, die Errichtung der Kulturlandschaft und die Bebauung sind eine gemeinsame Leistung der Ungarn und anderer Volksgruppen. In der ersten Periode der Siedlungs- und Wirtschaftsentwicklung von Szerencs bildeten der Ackerbau (darunter der Weinbau) und die Viehzucht -die Grundlage des Lebensunterhalts. Der Ort wurde an der Grenze zwischen zwei Natur- und Wirtschaftslandschaften, der ungarischen Tiefebene und Oberungarn, im Tal des Szerencs-Baches gebaut, und die natürlichen Ressourcen der verschiedenen Landschaftstypen wurden genutzt. Durch die Verbindung der verschiedenen produktionsgeprägten Gebiete sowie durch das Szerencs-Tal als ursprünglicher Verkehrskorridor wurden der Warenaustausch und die sonstigen menschlichen Beziehungen belebt. Im Strom der Wirtschaftsgüter spielten der Weg nach Hegyalja, der aus dem Taleingang der Flüsse Sajó und Hernád auf die Tiefebene führt (aus Richtung der Fähre von Ónod und aus der Richtung von Miskolc) und der Flussübergang an der Theiß in Tokaj eine wichtige Rolle. Die günstige Verkehrslage wirkte sich als Siedlungsentwicklungsfaktor auf das Wirtschaftsleben von Szerencs sowie auf die Differenzierung der menschlichen Tätigkeitsformen aus.

Der zentrale Charakter von Szerencs wurde neben seiner Verkehrs- und Handelsrolle auch durch die Ansiedlung von Mönchsorden im 13. Jh., später durch die Errichtung des Domänensitzes und seit dem16. Jh. auch durch seine Schutz- und Territorialkontrollfunktion gesteigert. Ende des 15. Jahrhunderts wurde Szerencs zum Marktflecken (oppidum) erhoben und war immer mehr in die Weinbauregion von Tokaj- Hegyalja einbezogen, obwohl es in der offiziellen Einstufung der Weinstädte- und -dörfer mehrmals fehlte. Im 16. – 17. Jh. wurde die 887 km² große Hegyalja- Region durch die im Siedlungsterritorium zusammenhängenden Weinberge (promontorium) zu einer Wirtschaftseinheit zusammengefasst. Ungefähr 90 % des Weinbaus, der Weinherstellung und des Weinhandels konzentrierte sich in den 12 Marktflecken von Hegyalja. In der

Marktflecken-Agglomeration von Hegyalja baute Szerencs - wegen seines Charakters als „das Tor zu Hegyalja"- seine Position weiter aus und wurde in einigen kürzeren Perioden des gesellschaftlich- politischen Lebens des Landes zum Schauplatz wichtiger Ereignisse. Im Jahre 1605 – genau vor 400 Jahren – wurde István Bocskai von der Nationalversammlung in der gotischen Festungskirche der Stadt zum Fürsten von Ungarn und Siebenbürgen gewählt. Bocskai erhob Szerencs ein Jahr später zur freien Königsstadt, aber die Vorteile dieses höheren Ranges konnten – wegen fehlender Voraussetzungen – nicht genutzt werden – und so wurde die Stadt später wieder zum Marktflecken.

Anfang des 18. Jahrhunderts – nach dem Rákóczi Freiheitskampf- hörte die strategische Bedeutung von Szerencs auf und seit den 90-er Jahren des 18. Jahrhunderts – nachdem die Routen der Postkutschen in den Verordnungen des Statthalterrates geändert worden waren – ging auch der Durchgangsverkehr geringfügig zurück. Vom Ende des 16. Jahrhunderts bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts war Tokaj-Hegyalja eine der reichsten und am dichtesten bevölkerten Mikroregionen, eine Art Zentrum des historischen Ungarns (=des Karpatenbeckens). Der Weinbau begann – wegen des Wegfalls der Absatzgebiete infolge der dreimaligen Teilung Polens - zurückzugehen. Im 19. Jh. wurde die Wirtschaftslage von Szerencs und der anderen Weinstädte in Hegyalja durch den Rückgang der Exportmöglichkeiten und durch die Konkurrenz der billigen Flachlandweine (Sandweine) im inländischen Weinverkauf weiter verschlechtert. Den Tiefpunkt bedeutete die Weinkrankheit Filoxera in den 80-er Jahren des 19. Jahrhunderts. Mehr als 80 % der Weingärten und Plantagen in Hegyalja wurden vernichtet. Die Weindörfer- und -städte (darunter auch Szerencs) wurden gezwungen ihre Wirtschaftsstrategie zu ändern. Die Rekultivierung der Weinanbauflächen vollzog sich – wegen des Geldmangels – nur sehr langsam, und man versuchte den Unterhalt der Bevölkerung der Kleinregion auch anderweitig zu sichern. Von den Gemeinden in Hegyalja reagierte vielleicht Szerencs am erfolgreichsten - mit wirtschaftlichem Strukturwechsel auf die Krise. 1859 – in der stagnierend-regressiven Periode des Weinbaus – erreichte die Eisenbahn auch Tokaj- Hegyalja, und Szerencs entwickelte sich dadurch zum zweitbedeutendsten Verkehrsknotenpunkt der Kleinregion. Später, nachdem Sátoraljaújhely 1920 infolge der Grenzfestlegungen von Trianon seine Eisenbahn-Zweiglinien verloren hatte, entwickelte sich Szerencs zum wichtigsten Verkehrszentrum.

Ende des 19. Jahrhunderts wurde in der Stadt neben dem traditionellen Gewerbe eine der größten Zuckerfabriken der Österreichisch- Ungarischen Monarchie gebaut. Die Fabrik verbesserte nicht nur die Arbeitskräftelenkung von Szerencs und seiner Umgebung, sondern veränderte durch ihren Rohstoff (Zuckerrüben)-Bedarf auch die Landwirtschaftsstruktur der weiteren Umgebung. Die Einwohnerzahl von Szerencs gelangte von dem in der Reihenfolge der Marktflecken in Hegyalja belegten 12. Platz auf den 3. Platz nach Sátoral-

jaújhely und Sárospatak, und diesen Platz behielt es bis zum heutigen Tage bei. In Hinblick auf die Bevölkerungszunahme sind neben der Zucker- und Schokoladenindustrie (und den in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts angesiedelten Metallindustriebetrieben usw.) der Handel, der Verkehr, seit 1872 die Verwaltungsrolle, die verschiedenen Dienstleistungen, die Schulen und der Fremdenverkehr als wichtige Faktoren zu bewerten. Das Wirtschaftswachstum brachte die dynamische Entwicklung der Infrastruktur, die völlige Erneuerung der Kleinstadt mit 10.000 Einwohnern und die Bereicherung und Umformung ihrer Bebauung mit sich. Szerencs bewahrte trotz der Modernisierung seinen „Parterrestadt-Charakter“ (kaum 3 % des Gebäudebestandes sind mehrgeschossig) und seine historischen Baudenkmäler. Es blieb die Stadt der Weintrauben und des guten Weines, der Vermittler der kulturellen Werte und weiterhin das Tor zur weltberühmten Weingegend Tokaj-Hegyalja. Szerencs ist heute eine vor einer großen Zukunft stehende Stadt in einer Traditionen bewahrenden und sich modernisierenden Weingegend.

Übersetzt von Izabella Pajuf

Szerencs

Dr. László Bíró

Szerencs and its neighborhood have bean uninhabited area since Neolithic times. Between the time when the first group of people appeared in about 5000 B.C. and the beginning of the Hungarian Conquest (895 A.D.) many kinds of peoples lived in the Hegyalja, the Tokay wine- growing district of Hungary in later times and in the adjoining Taktaköz, a marshy plain - but they did not change the original natural scenery of the region by their subsistence cultivation. The antropogenic formation of the territory, the formation of this cultured area and the man- made environment, were created jointly by the Hungarians and other ethnic groups. In the first period of the Szerencs' settlement and the economic history, agriculture- mainly wine-growing – and the rearing of large animals were the main means of living. The settlement was built on the border of two natural economic areas – the Great Hungarian Plain and Upper Northern Hungary – at the mouth of the valley formed by the Szerencs brook thereby exploiting the natural resources of these differing areas. The line of these areas with the economy of divergent character and Szerencs valley as an ancient traffic corridor stimulated the exchange of goods and other human connections. The influx of products of the economy, the road starting from the mouth of the valley formed by the rivers Sajó and Hernád , opening onto the Great Hungarian Plain (that is from the direction of Ónod ferry and Miskolc) and the Tisza crossing place at Tokay also played a large role. This favourable position to the transport of goods had an effect on the economic life of Szerencs and the differentiation of forms of human activity.

Besides *the traffic* and *commercial field* of activity, the character of Szerencs as an important centre was also enhanced by the foundation of *monestic orders* in the 13th century and later the establishment of *the manorial centre* and the area with its *defensive function* from the 16th century onwards. At the end of the 15th century Szerencs became a country- town (oppidium) and it was increasingly ranked with the wine-growing district of Tokay – Hegyalja in spite of the fact that its name was several times omitted from the official records of the wine towns and villages. In the 16th -17th centuries the Hegyalja region (887km^2) was integrated into one economic unit by the combining of vineyards. Approximately 90 % of wine-growing, vintage and wine-trade concentrated in the country-towns of the Hegyalja. In the agglomeration of the Hegyalja country-towns Szerencs' character of gate-town strengthened its position and it be-

came the scene of important events in the social-political life of the country for a number of shorter periods. In 1605 – just 400 years ago- István Bocskai was elected Prince of Hungary and Transylvania by *the diet* held in the fortified Gothic church of the town. A year later Bocskai established Szerencs as *a free royal city*, but as the necessary conditions were not met, the settlement could not exploit the advantages of its raised town-status, so later it reverted to its original function as a country-town.

At the beginning of the 18th century- after the war of independence led by Prince Rákóczi, Szerencs' defensive function ended and from the 1790 years onwards the transit trade decreased to some degree because the route of the mail-coach service was altered by Orders in Council of the governor general. From the end of the 16th century until the middle of the 18th century Tokay-Hegyalja holding central position, was one of the richest and most densely populated micro-regions of the historical Hungary in the Carpathian Basin.

The viticulture and wine- production complex began to decline in the 18th century as a result of a loss of market trade caused by the triple partitioning of Poland. In the 19th century the decrease of export possibilities, the rivalry of the wines cheaply produced on the sandy soils of the flat lands in the domestic wine-market made the economic position of Szerencs and other wine-growing towns of the Hegyalja even worse.

On the top of all these, came the wine-plague (phyloxera) in the 1880 years when more than 80% of the vineyards and wineries fell into disuse.

The wine-villages and -towns (Szerencs was also among them) were forced to change their economic strategy. The re-establishment of the vineyards started rather slowly as tae consequence of the lack of necessary funds and there was also another way of ensuring the strength that the population of the small region was maintained. From among the settlements of the Hegyalja perhaps it was Szerencs, which reacted to the crisis with the most successful adaptation and change of economic structure.

In 1858 –during the period of stagnation and decline of the viticulture- the railway reached Tokay as well as the Hegyalja, then Szerencs developed into the second most important railway junction of the small region by means of expansion. Later, in 1920, after Sátoraljaújhely had lost all its branch-lines as a result of the Trianon border, Szerencs developed into a major traffic hub.

At the end of the 19th century, beside the traditional handicraft industry, one of the largest *sugar factories* in the Austro-Hungarian Monarchy was built in the town. This factory helped not only the labour force of Szerencs and its surroundings but with its demand for raw material (sugar beet), *it transformed even the agricultural structure of the wider environment.* Szerencs on the basis of its population size, was the 12th among the Hegyalja county-towns in 1884/87 but it became the 3rd behind Sátoraljaújhely and Sárospatak and it has kept this position up to the present. Beside *the sugar* and *chocolate industry*, (*the metal*

industry factories etc. were built in the 2nd half of the 20th century) the trade, the traffic, *the administrative function* after 1872, different services, schools and tourism became factors equally important in the population increase. The economic growth generated the dynamic development of the infrastructure, the total renewal of the small town numbering 10.000 inhabitants, the enrichment and the transformation of its man-made environment. Szerencs preserved its "one-storey town" character- hardly 3% of the buildings are higher and its historical memorial places during the period of its modernization. It remained the town of grapes and good wine, an intermediate settlement of cultural assets and a gate-way for the world famous Tokay – Hegyalja wine- district.

Today Szerencs-as a town of the wine region protecting the traditions and keeping with the times- has a promising future.

Translated by József Fábián

Tartalomjegyzék

Rónavölgyi Endréné: A Hegyalja kapuja 3

Dr. Pinczés Zoltán - Dr. Konecsny Károly: Szerencs természetföldrajza..... 5

Dr. B. Hellebrandt Magdolna: Szerencs régészeti leletei..... 47

Dr. Takács Péter: Szerencs története..... 71

Dr. Csorba Csaba: Szerencs műemlékei..... 155

Dr. Frisnyák Sándor - Dr. Gál András: Szerencs népességföldrajza (1784/87-2001).....175

Dr. Viga Gyula: Szerencs néprajzához..... 191

Dr. János István: Szerencs régi irodalmi múltjából..... 221

Dr. Frisnyák Sándor – dr. Gál András: Szerencs településföldrajza 235

Dr. Süli-Zakar István – Dr. Csomós György: Szerencs város térszerkezeti helyzete..... 253

Dr. Göőz Lajos – Dr. Kókai Sándor: Szerencs gazdasági élete..... 267

Dr. Frisnyák Sándor: Szerencs közlekedésföldrajza 295

Dr. Kókai Sándor: Szerencs oktatási-kulturális szerepköre..... 311

Vitányi Béla: Szerencs egészségügye és sportja..... 337

Dr. Hanusz Árpád: Szerencs turizmusa és kereskedelme..... 363

Dr. Sallai József: Szerencs város önkormányzata..... 377

Dr. László Bíró: Szerencs (bersetzt von Izabella Pajuf) 399

Dr. László Bíró: Szerencs (Translated by József Fábián)..... 403

Színes melléklet (Kozmáné Kristóf Katalin felvételei) 407